

D. XOLMIRZAYEV

YILQICHILIK DARSLIK

Samarqand - 2021

Uzbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish davlat qo'mitasi
Samarqand veterinariya meditsinasi instituti

D.XOLMIRZAYEV

YILQICHILIK DARSLIK

Uzbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining
540600 - Zootexniya (Yilqichilik va to'yachilik) yo'nalishining
talabalari (o'quvchilari) uchun tavsiya etilgan

SAMARQAND – 2021

636.1
X-72

ISBN 978-9943-7383-1-7

UDK 636.1(075.8) X 72

D.Xolmirzayev

Yilqichilik. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik.

T. 2021. 415 bet.

Davlat ta'lim standarti talablari asosida tuzilgan, namunaviy o'quv reja va fan dasturi mazmuni asosida tayyorlangan.

Darslikda yilqichilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati va rivojlanishi, O'zbekistonda yilqichilikning tarixi va qilingan ilmiy ishlar, otlarning kelib chiqishi va ularni xonakilashtirish, otlarning eksteryeri, interyeri va konstitutsiyasi, yilqichilikda takror ishlab chiqarish, otlarni oziqlantirish, asrash va parvarish qilish, otlarning ish qobiliyati va ish kuchidan qishloq xo'jaligida hamda transport sifatida samarali foydalanish, ot zotlari, go'sht mahsuldorligi, biyalarning sut mahsuldorligi, yaylov yilqichiligi, yilqichilikda naslchilik ishlari, otlarni mashq qildirish va sinash, yilqichilikda davlat tadbirlari, ot sporti, otlarni taqulash va uning etologiyasi batafsil yoritilgan.

Darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan qo'yiladigan talablarga mos ravishda bajarilgan. Muallif ilmiy ishlari natijalari va yangiliklar bilan boyitgan.

Mazkur darslikda dunyo miqyosida yilqichilikka taaluqli ma'lumotlar keltirilgan. Undan zootexniya va veterinariya mutaxassisliklari bo'yicha talabalar, magistrlar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, shu sohaga oid bo'lgan naslchilik xo'jaliklari, korxonalari, ot sporti bilan shug'ullanadigan mutaxassislar foydalanishlari mumkin. Darslik kitobi o'zining mazmuni, yangiligi va hajmi jihatidan ilmiy-texnik talablarga to'liq javob beradi. Muallif D.Xolmirzayev shu sohaning yetuk mutaxassis olimi.

Mazkur darslik kitobini chop etishga tavsiya etamiz.

Taqrizchilar: Sh.A.Akmalxonov - O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining akademigi

R.X.Hayitov – SamVMI pofessori v.f.doktori

W
Samt Axborot-
res markazi
Inv 4K 2178/86.

KIRISH

Yilqichilik chorvachilikning muhim sohasi bo'lib, texnikaning rivojlanishiga qaramasdan hozirgi kunda ham xalq xo'jaligida o'z o'mini yo'qotgan emas. Yilqichilik rivojlangan mamlakatlarda ham ot sportining klassik va milliy o'yinlarida; mudofaa qobiliyatini hamda chegaralarni qo'riqlashda; ot mashinalarida (dam olishda) o'mi muhimdir.

Shuningdek, aholini noyob taomlar: go'sht, sut, qimiz hamda yengil mahsulotni teri, sil kusalliklarni oldini olish uchun qonidan preparatlar va boshqa mahsulot bilan ta'minlaydi. Otda yurish insonga estetik rohat bag'ishlaydi va sog'ligini mustahkamlaydi.

Tarixdan ma'lumki, kishilarning yuksak ma'daniyati va taraqqiyot darajalariga erishishda ot insonga ishonchli yo'ldosh, ko'makdosh bo'lgan. Otlarning og'irini, mushkulini oson qilishda otning alohida o'mi bor. Dunyo yozmida bo'lgan vaqtdan beri necha ming donolarimiz o'tgan bo'lsa, hammasi otga o'z bahosini berib ketganlar.

Umuman o'tmishda har bir xalq otni e'zozlagan, muqaddas bilgan.

Umar Huyyom «Navro'znoma» asarida shunday yozadi: turklar otni qutlug' qadam va baxtliyor etuvchi, forslar «Badjon yeljon», rumiylar «Bodpoyshamol» deb atashgan, hindlar «Tuyati ravan», arablar yerdagi buroq deb ataganlar.

Qadimda turkiylar quyosh gardunini ko'tarib yuruvchi farishta olus nomini ot sarafida deb bilganlar. Hatto dulborjin imlosida qadimgi turkiy bitik toshlarida, arablar uchun shahzoda Kultegin bitik toshida ham ot haqida ma'lumotlar uchraydi.

Urushlarda necha asrlarki ot eng muhim yaroq hisoblanib kelingan. Kinolar yaratilgan, kitoblar yozilgan. Shu boisdan otlarni mehnatsevarligi, insonga qadrdorligi va hamdardligi haqida turli xil maqol va matallar to'qilgan, ta'lim-tarbiya ishlari olib borilgan. Shunday qilib, dunyo xalqlari ijodi otlar haqida ko'pincha yozilgan qoya toshlardan boshlanadi. Nihoyat, adabiyotda, hamma yerda otlarning o'mi bor.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasida yilqichilik va ot sportini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 15-iyundagi PQ - 3057 sonli Qarori muhim ahamiyatga egadir. Bu qarorda Respublikamizda yilqichilik va ot sportini rivojlantirish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yangi avlod chavondezlarini tayyorlash va tarbiyalash, milliy ot sportining xalqaro darajasiga oshirish, aholining keng qatlamli, ayniqsa, yoshlar o'rtasida ot sportini faol targ'ibot qilish va ommalashtirishga qaratilgan. Shuningdek, yilqichilik va ot sportini rivojlantirish yoshlarni sport bilan shug'ullanishiga ko'proq jalb etish jamiyatda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, ot sporti ko'pchilik milliy va xalqaro musobaqalarda yuqori sport natijalariga erishishni ta'minlash maqsadida "O'zbekiston Respublikasida yilqichilik va ot sportini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2019-yil 18-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori;

L.N.Tolstoyning «Xolstomer», «Izumrud», I.A.Ko'prinning «Mallalar», «Tutqalar», «Ko'klar», «Qoralar» ocherki, L.V.Brandning «Braslet-2»,

P.Sheryayevning «Vnuk tal'oni» (Tal'on nabirasi), V.Brovikning «Petushok» (Xo'rozcha) kabi badiiy asarlarda ot haqida so'z yuritiladi.

Umuman, ot to'g'risida ko'p kitoblar yozilgan. A.Ertelyaning «Gardeneni», D.Golsuarsi «U nego bila loshad», F.Allgri «Prizovaya loshad», E.Seton-Tompsonning «Mustang-inoxodets», I.S.Turgenevning «Qonch» (Chertofoxonova), F.Djamsonning «KREK i Damki», Ch.Aytmatovning «Proshay Gulsari», D.Oldridjaning «Udivitelniy Mongol» va «Sportivniye predlojeniya» shuningdek, M.Sholoxovning «Tixom done» asarida, D.N.Mamin-Sibiryakning «Nashixane» ocherkida, M.Gorkiyning «Bolalik» asarida otni erkatalar tarbiyalashning xosiyati to'g'risida.

Tog'ay Murodning «Ot kishnagan oqshom», Muhammad Yusufning «O'tulpor» she'ri, Do'stmuhammad Xolmirzayevning «Ot insonning vafodor do'sti» va boshqalar muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda qadimdan va hozir ham o'tshaydolari, bilimdonlari va homiylari bo'lgan. Bobomiz Amir Temur dunyo kechgunda ot bilan nom qozongan. Qadimiy solnomalarda yozilishicha, u kish bolalikda otni juda yaxshi ko'rganligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Umumiy o'tmishda har bir xalq otni e'zozlagan, muqaddas bilgan. O'zbekiston Respublikasining hukumati barcha qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining mutaxassislari va rahbarlari e'tiborini yilqichilikni rivojlantirishga qaratib zarurligini uqtirish bilan birga O'zbekistonda yilqichilikni rivojlantirish tadbirlari to'g'risida alohida e'tibor qaratmoqda.

Bu ma'suliyatli vazifa yangidan tashkil topgan ixtisoslashgan yilqichilik xo'jaliklari faoliyatini tubdan yaxshilashni taqozo etadi. Shu paytga qadar qishloq xo'jalik Oliy o'quv yurtlari uchun yilqichilikdan o'zbek tilida ma'ruza bo'yicha darslik yo'q edi. Mana shularni e'tiborga olib, muallif o'zining yilqichilik sohasidagi bilim va tajribalar asosida mazkur o'quv darsligining bakalavr va magistrlar uchun yozgan. Yilqichilik kursini o'rganishdan maqsad soha bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlashdir. Chunki, bo'lajak mutaxassislar nazariy jihatdan hozirgi zamon talablariga to'la javob bera oladigan bilimga ega bo'lishlar zarur.

I BOB. 1.0. YILQICHILIKNING XALQ XO'JALIGIDAGI AHAMIYATI VA RIVOJLANISHI

Otlar xalq xo'jaligida turli maqsadlarda, xususan, ishchi va transport sifatida, sport-klassik va milliy o'yinlarda, ot sayohatlarida, mahsulot olish, shuningdek chet mamlakatlarga eksport qilish uchun yetishtirib beriladi.

Insoniyat tarixiy taraqqiyotiga nazar tashlasak, otlning odamlarga ko'rsatgan xizmati beqiyos ekanligiga ishonch hosil qilamiz. Asrlar davomida ot insonning sadoqatli yordamchisi bo'lgan. Ot bilan yer haydashgan, don ekib yig'ib olishgan, cho'ponlar qo'y boqishda, savdogarlar o'z mol-mulkini tashishda, afshalar el-elutlarga xushxabar yetkazishda, xullas, uzundan-uzoq yo'llarni ham otda bosib o'tgan.

Fuqarolar urushi va Ulug' vatan urushi davridagi frontda, mamlakat ichkarisida otlar kishilarning sadoqatli yordamchisi bo'ldi.

Ikkinchi jahon urushida 262 otlq askarlar qahramon bo'lgan, yuz ming kishi orden va medallar bilan taqdirlangan. Ilmiy texnik taraqqiyotining hozirgi davrida ham ot o'zining ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Ot bilan bajarilgan ishlar hisobiga yoqilg'i va boshqa energiya vositalari iqtisod qilinishi bilan birga ot go'rali va sut mahsulotlari qo'shimcha manba bo'lishi hisobiga oziq-ovqat rejasini amalga oshirishda katta ahamiyat kasb etadi. Ot minglab yillar davomida hamisha inson madudkori bo'lib keldi, mehnatda va jangovor jasoratlarda ko'makdosh, sport bellashuvlarida fidokorona xizmat qildi, xalq baxshilariga ilhom baxsh etdi.

Shunsi qimmatliki, otlar iqtisodiy jihatdan boshqa transport vositalari, jumladan, avtomashina va traktorlarga nisbatan sezilarli ustunlikka ega. Bu afzalliklar quyidagilardan iborat:

1. Otlar ko'payish imkoniyatiga ega bo'lganligi sababli xo'jaliklarga qo'shimcha daromad berishi mumkin.

2. Otlar tabiiy ozuqa manbalari yaylovlardan keng foydalanish tufayli, ekologiy qimmatroq bo'lgan yoqilg'i moylash vositalari bilan harakatlanuvchi transport vositalaridan muhim afzalliklarga ega.

3. Otlardan foydalanilganda xo'jaliklarga qimmat ehtiyoj qismlar sotib olish sarajatharidan qutiladi.

4. Otlar yilning barcha fasllarida, har qanday relyefli sharoitlarda, qaysiki traktor va avtomashinalar ishlashi juda qiyin bo'lgan joylarda ham bemaol ishlaydilar.

5. Bu'zi otlarni go'shtga topshirish hisobidan oziq-ovqat rejasini bajarishga salmoqli ulush qo'shish mumkin.

6. Otlar kichik yer maydonlari, tomoqalarda ishlov berishda juda qulaydir.

7. Otlarni jahon bozorida sotish, xo'jalik uchungina emas, mamlakat uchun ham valyuta darajasida jamg'arish imkonini beradi.

Mexanizatsiya rivojlangan bo'lishiga qaramay, xo'jalik ishlarida, fermer xo'jaliklarida otlning o'rnini kattadir. Ozuqalarni yig'ishda, fermalarda ozuqalarni tayyorlashda transport sifatida foydalanish katta ahamiyatga ega. Ko'pchilik xo'jaliklarga yaqin masofalarga yuk tashish, kichik-kichik uchastkalarga yer

haydash, shaxsiy tomorqalarga ishlov berish, yaylovlarda mol boqish, tog'liklarda, botqoqliklarda, dalachilik brigadalari va o'rmon xo'jaliklaridagi ishlarni ot kuchi bilan bajarish mashina bilan bajarishga qaraganda iqtisodiy jihatdan ancha arzonaga tushadi.

Xalq xo'jalik talablariga muvofiq sohani quyidagi asosiy yo'nalishlarda rivojlantirish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz:

1. Hozirgi davr ishlab chiqarish sharoitlarida xo'jalik doirasida yuk tashishda ulov sifatida, chorvachilik fermalarida xizmat ko'rsatishda, tomorqaga ishlov berishda;

2. Mahsulot olishda: ot go'shti va qimiz yetishtirish. Ot go'shtidan noyob taomlar (qazi, qazi suyakli, qarta) va boshqa taomlar tayyorlanadi. Biya sutidan qimiz tayyorlanadi. Qimiz sil kasalligini davolashda tabiat in'om etgan eng yaxshi dori sifatida muvaffaqiyatli qo'llanib kelinmoqda;

3. Ot sporti MDHda, xalqaro spartakiadalarda olimpiya o'yinlarining eng ommaviy turlaridan biridir. Ot sporti o'z ko'rinishiga ko'ra klassik va milliy ot o'yinlariga bo'linib, kishilarning hordig'ini chiqarishda va salomatligini yaxshilashda eng muhimdir;

4. Biologik va qo'shimcha mahsulotlar sanoat uchun xom-ashyo hozirlashda ayrim tumanlarda mahalliy sanoat korxonalarida ot terisiga ishlov berish, undan mo'yna buyumlar tayyorlash uyushtirilyapti. Biologik rivojlanish munosabati bilan qon zardobi beradigan donor otlarga bir talay preparatlar hozirlanadi. Otlarning qonidan, shuningdek, meditsina ahamiyatiga ega bo'lgan shifobaxsh va kasalliklar (stolbnyak, gangrena, difteriya, botulizm va boshqalar)ning oldini oluvchi preparatlar tayyorlanadi. Veterinariya va meditsina maqsadlari uchun biofabrikalarda maxsus apparatlar yordamida otlardan oshqozon shirasi olinadi;

5. Mavjud ot zotlarini takomillashtirish va yangi zotlarni yaratish jami davlat va boshqa xo'jaliklarga, shuningdek eksport qilish uchun yuqori klassli otlar yetishtirishdir. Xulosa qilib aytganda, otning xizmati beqiyosdir.

Shuningdek, 1992-yil 7-yanvar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni yaylov chorvachiligi (qorako'Ichilik, qo'ychilik, uyur yilqichiligi va tuyachiligi) xodimlarini ijtimoiy jihatdan himoya qilishning qo'shimcha tadbirlari to'g'risida farmoni; O'zbekiston Respublikasining 1995-yil naslchilik to'g'risidagi qonuni; shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollarini ko'paytirishni rag'batlantirish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil chiqargan qarori muhim ahamiyatga egadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarida chorva mollarini ko'paytirishni rag'batlantirishni kuchaytirish hamda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida 2008-yil 21-apreldagi 842-Qarori shu sohani rivojlantirishga qaratilgan.

Ayniqsa, keyingi yillarda yilqichiikka bo'lgan etibor keskin kamayganligi qorabayir ot zotining naslini yaxshilashga etibor qaratilmaganligi bu zotning genafondi yo'qolish arafasida ekanligini yurtboshimiz tezda aniglab, shu sohani

yoqatish maqsadida ko'p joylarga tashrif buyurib, yilqichilikni har tomonlama rivojlantirish to'g'risida maslahatlar berdi va qarorlar qabul qildi.

Dunyo miqyosida, shuningdek, MDHda keyingi yillarda otlarning umumiy bosh soni ham o'zgardi. Chunonchi ular Yevropa mamlakatlari, Osiyo, Fransiya va Yaponiyada kamaygan bo'lsa, Afg'oniston, Birma va Indoneziyada ko'paydi. Shuningdek Afrika mamlakatlarida ham ko'paygan.

Dunyo bo'yicha FAO ro'yxatli ma'lumotiga qaraganda otlarning bosh soni 60 mln ga yaqin. Ayniqsa, Xitoy mamlakatida 8,9 mln., Braziliya mamlakatida 5,9 mln, MDHda 5,9 mln.dir. AQSh mamlakatida keskin kamaygan 10.7 mln boshdan 4.4 mln boshga tushgan.

Dunyo bo'yicha eng ko'p mamlakatlarda otlarning bosh soni 1 jadvalda ko'rsatilgan. O'zbekistondagi yillar bo'yicha ot soni 1914 yildan to 2021 yilgacha ko'rsatgan holda 2-jadvalda keltirilgan.

1917-yilga qadar Rossiya otlarining soni jihatdan dunyoda birinchi o'rinda bo'lib, ularning soni 38,2 mln ga yetgan edi. Ammo birinchi va ikkinchi jahon urushlarida MDXda otlarning bosh soni keskin kamaygan. Bu otlarning asosiy qismi kichik jinsali va vazni jihatdan ancha yengil bo'lgan. Ularning kichik va otlarning sifatli bo'lishiga sabab mayda dehqon xo'jaliklarida naslchilik olibastirish yoxali yo'lga quyilmaganligi va oziqlantirish darajasining pastligida edi.

1930-yildan keyin zotli otlar sonini oshirish bilan bir qatorda ularning sonini yoqatish, naslchilik ishlarni tubdan o'zgartirishga alohida e'tibor berildi.

1929-yilda MDHda yilqichilik ilmiy-tadqiqot instituti tashkil topgan. Bu institut yilqichilikning hamma sohalarini rivojlantirishga o'z hissasini qo'shib baktirgan. Barcha zotli otlar davlat naslchilik otxonalariga va davlat ot zavodlariga baktirgan. Salt miniluvchi, yo'rtoqi va og'ir yuk tortuvchi zotlarni mashq qildirish borada amash yuxshi yo'lga qo'yildi. O'n beshta ot zoti yaratildi:

1. Vladimir og'ir yuk tortuvchisi – 1946-yil.
2. Dadyonniy salt minilib, yengil yuk tortuvchisi- 1948-yil.
3. To'raq salt miniluvchisi - 1948-yil.
4. Kostanay salt minilib, yengil yuk tortuvchisi – 1948-yil.
5. Rus yo'rtoqisi – 1949-yil.
6. Torly salt miniluvchisi – 1950-yil.
7. Sovet og'ir yuk tortuvchisi – 1952-yil.
8. Rus og'ir yuk tortuvchisi – 1952-yil.
9. Litov og'ir yuk tortuvchisi – 1952-yil.
10. Latviya yengil yuk tortuvchisi – 1952-yil.
11. Yangi qirg'iz salt minilib, yengil yuk tortuvchisi–1954-yil.
12. Kostum salt minilib, yengil yuk tortuvchisi – 1976-yil.
13. Ukraina salt miniluvchisi – 1990-yil.
14. Yangi oltay zoti – 2000-yil.
15. Yangi tojik zoti – 2002-yil.

1- jadval

Dunyo bo'yicha otlarning bosh soni va ishlab chiqarilgan ot go'shti

Mamlakatlar	Otlarning bosh soni		Ot go'shti ishlab chiqarish	
	Mln bosh hisobida	Dunyo bo'yicha bosh soni (% hisobida)	Ming tonna (so'yim vazni)	Dunyo bo'yicha ot go'shti ishlab chiqarish (% hisobida)
Xitoy	8,9	14,5	71	12,4
Braziliya	5,9	10,4	14	2,5
Meksika	6,4	10,3	79	13,8
AQSh	10,7	9,8	25	4,4
Argentina	3,3	5,4	50	8,7
Mongoliya	2,9	4,8	28	4,9
Kolumbiya	2,5	4,1	12	2,1
Qozog'iston	4,2	1,8	63	11,0
Rossiya	1,1	3,6	50	8,7
Dunyo bo'yicha	61,0	100	57,1	100

2- jadval

O'zbekistonda yillar bo'yicha otlarning bosh soni

Yillar	Ming bosh hisobida	1914 yilga nisbatan % da
1914	597,5	100,0
1935	444,7	74,42
1938	384,5	64,35
1941	468,3	78,38
1954	488,0	85,02
1964	157,0	26,29
1974	109,5	15,32
1975	108,0	18,07
1980	80,6	13,49
1981	82,2	13,75
1985	89,2	14,93
1990	97,4	16,30
1991	105,2	17,61
1995	112,5	18,83
2000	146,0	24,4
2005	150,0	25,1
2008	149,0	29,1
2012	195,0	32,6
2021	242,0	42,5

Keyingi yillarda tashvishlanarli holga tushib qolganligi ayon bo'ladi. Respublikamiz xududida 1914-yilda 597,5 ming bosh ot bo'lgan bo'lsa, 1980-yillarda otlarni eng kam soni qayd qilinadi. Ya'ni 80,6 ming bosh. 1985-yili 89,2 ming, 1995 yili 150 ming bosh, 2000-yilga kelib 146,6 ming bosh, 2006-yilda 149 ming boshni tashkil etgan. 2008-yilda 149,0 ming boshni, 2012-yilga kelib 195 ming boshni 2021-yilga kelib 242 ming boshni tashkil etgan. Oxirgi yillarda otlar bosh soni ko'payib bormoqda.

Albatta, hozirgi xalq xo'jaligini iqtisodiy qayta qurish davrida xo'jalik ishlab chiqarish sharoitida o'z-o'zidan ma'lumki, yuqoridan ko'rsatma asosida tashkil etish foyda keltirishi gumon. Xo'jalikni oqilona boshqarish fermer va oila pudratini keng jori etadi, shubhasiz, odamlarni iqtisodiy fikrlashga, shu jumladan yilqichilikni tarmoqiy ettirishga ham boshqacha munosabatda bo'lishga undamoqda.

Xo'jalikning iqtisodiy manfaatdorligini oshirish maqsadida yilqichilikni har taraflama rivojlantirish, bu sohada iqtisodiy samara berish yo'llarini aniqlash muhimdir. Xo'jalikni aniq sharoitdan kelib chiqqan holda ayrim hollarda mashina-traktor parklari dehqonchilik ishlari o'rniga yilqichilikdan to'g'ri foydalanish, yuqilg'i va materiallarni iqtisod qilish imkonini yaratadi.

Albatta, xo'jalikda har bir otdan qulun olish, go'sht berish yoki qimiz ishlab chiqarish hisobiga ma'lum daromad keltirish lozim. Ayrim hollarda bu tarmoqni to'g'ri tashkil etmaslik iqtisodiy jihatdan samarasiz bo'lishi mumkin. Bu esa qayta ishlab chiqarish sharoitida umumiy manfaatga mos kelmaydi.

Har bir xo'jalikda yilqichilik iqtisodiy jihatdan foydali bo'lib, xo'jalik umumiy daromadiga hissa qo'shishi lozim. Bu faqat otlarning sonigagina bog'liq bo'lmay, ularning yoshi, jinsi, biologik xususiyatlariga va zotlariga bog'liq. Hozirki, xo'jalikda otlardan samarali foydalanish otlar ish bajaradigan aravalar, chumalar, taqalar har xil egar jabduq vositalarining bo'lishligini ham talab qiladi. Bu borada hali bir qator bartaraf etish zarur bo'lgan kamchiliklar ham mavjud. Bu muammolarni markazlashgan holda hal qilish kerak. Bu masalalarni hal qilishda xo'jaliklar imkoniyatlaridan keng foydalanish zarur. Keyingi vaqtlarda ot sporti, ot sayohati yilqichilikni rivojlantirishda boshqacha munosabatda bo'lishni taqozo etmoqda.

Huning uchun xodimlar tayyorlash ishini yaxshilash, malakali mutaxassismlarni shu sohaga jalb etish yaxshi natija beradi.

Hatto rivojlangan mamlakatlarda, masalan Amerika qo'shma shtatlari va boshqa chet ellarda yilqichilikni rivojlantirishga shu sohada ishlovchi mutaxassislar tayyorlashga jiddiy e'tibor berilmoqda.

Yilqichilikni rivojlantirishda eng qiyin va hozircha hal qilinmagan masalalardan biri bu ozuqa bazasini vujudga keltirishdir. Ishning muvaffaqiyati yuqoridagining holatiga va ishini tashkil qilishga bog'liqdir.

Yilqichilikning samaradorligini oshirishning katta imkoniyatlaridan biri – bu fan va ilg'or tajriba yutuqlarini hisobga olgan holda naslchilik ishini to'g'ri tashkil qilish. Respublikada seleksiyani qimmatli genetik fondi bo'lgan Qorabayir otining asosiy sifatlaridan foydalanish asosida oqilona ish olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xo'jaliklarni tegishli aravalar va egar jabduqlar bilan otlarni zarur jihozlar

bilan ta'minlash zarur.

Bu haqda har bir viloyat rahbarlari va mutaxassislari o'ylashi kerak. Yangicha sharoitda yilqichilikni barqaror rivojlantirishga qodir bo'lgan fidoiy malakali kadrlar tayyorlash zarur.

1.1. O'zbekistonda yilqichilikning tarixi va qilingan ilmiy ishlari

Yilqichilik – chorvachilikning muhim sohasi bo'lib, o'zbek xalqining tarixi bilan chambarchas bog'langan. O'zbek diyorida ot bir necha ming yillar davomida dehqonchilik, chorvachilik sohaslarini va xalq xo'jaligini rivojlantirishda va harbiy yurishlarda va tinch mehnatda insonning asosiy tayanchi bo'lib kelgan. Ot bilan yer haydalgan, don ekib xirmon yanchilgan va yuk tashishda, qo'y va podalarini boqishda, savdogarlar karvonlarda, elchilar xush xabarlarini yetkazishda otdan foydalanishgan.

Xalqimiz qadimdan yilqichilik bilan shug'ullanib keladi. Ippologiyaning ko'rsatishicha, Markaziy Osiyo va unga qo'shni Xuroson otlarning eng yaxshi sharq zotlari paydo bo'lgan zamin hisoblanadi. Sotsial iqtisodiy va siyosiy sabablar tufayli o'zbek xalqiga yuqori sifatli salt minilib, yengil yuk tortuvchi ot zoti kerak bo'lgan va xalq seleksiyasi yo'li bilan shu sifatlarni o'zida mujassamlagan «Qorabayir» ot zoti yaratilgan. Bu zot hamma sohalarda keng foydalanib kelinmoqda. Yaqingacha u asosiy ishchi va transport vositasi hisoblanardi. Dunyoni zabt etgan sarkardalarning hammasi yetuk chavandoz, zabardast bo'lishgan. Buyuk bobokalonlarimiz Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Bobur Mirzo erishgan barcha g'alabalarda otlar katta rol o'ynagan tarixdan ma'lum.

1939-yilda O'zbekiston chorvachilik ilmiy-tadqiqot institutining tashkil etilishi chorvachilik fanida, ayniqsa, yilqichilikda burilish yasadi. Chorvachilikning ilmiy va amaliy asoslari, jumladan yilqichilik sohasini o'rganishga katta e'tibor qaratildi. Shu davrda otni ishchi sifatida xizmati beqiyos edi. Chorvachilikning barcha sohalari bo'yicha bo'limlar va laboratoriyalar tashkil etilib, har bir sohaning muammolari bo'yicha ilmiy ishlar olib borildi.

Respublikamizda o'z ishiga sidqidildan qaraydigan talantli yilqishunos mutaxassislar, jumladan A.Z.Shkurgin, S.Ye.Daniyelov, N.T.Gorshkov, Ya.V.Arifeyev, A.N.Yegorov, G.A.Martinenko, M.I.Soldatkin, V.S.Vixrev, E.S.Mechinskaya, I.Ya.Zakke, P.A.Pyanovskiy, S.R.Ilyayev, P.P.Yesyutin, V.A.Shekin, A.Ismoilovlar yetishib chiqdi. Ular tomonidan Respublikamizdagi barcha otlarning soni va zot tarkibi hisobga olindi, nasldor otlar Davlat naslchilik kitobining dastlabki tomlari tuzilib chiqildi, asosan, asl «Qorabayir» zotining nasl – nasabi aniqlandi. Ot zavodlari, davlat zavod otxonalari, nasldor otlarni yetishtiruvchi davlat xo'jaliklari, shirkat xo'jaliklarini kichik fermalari, otchoparlar barpo etildi, nasldor otlarni zootexniya talab darajasida muntazam sinash ishlari tashkil etildi, nasldor otlar yetishtirish muayyan maqsadga qaratilgan holda olib borildi, yilqichilikdagi naslchilik ishlarning yagona rejasi tuzib chiqildi.

O'zbekistonning zamonaviy yilqichilik xo'jaligi ot zavodlari, shirkat xo'jaligining yilqichilik fermalaridir. Bunda davlat ot zavodlari yetakchi rol o'ynaydi. Ularning vazifasi – ot zotlarini urchitib ko'paytirish va takomillashtirishdan, shirkat xo'jaliklarining naslchilik hamda tovarbop fermalari

ishon yuqori klassli, naslli ayg'irlar, sport maktablari va klublar uchun nasldor otlar o'zlashtirishdan iborat.

Maktabiy Osiyo hududi yilqichilik tayanch stansiyasi hamda Toshkent yilqichilik va inyachilik tajriba stansiyasining olimlari O'zbekiston yilqichiligi bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar. Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekistonning ot zotlarini takomillashtirish hamda shahdchilik ishlari bilan shug'ullandilar.

O'ra Osiyo otlarining davlat naslchilik kitoblari nashr etila boshlandi. V.A.Bekin, K.I.Gorelov, Ye.M.Yershova, M.I.Belonogov, V.M.Papova, D.N.Krasov, K.Lixov og'ir yuk tortuvchi zotlarni moslashtirish va ulardan foydalanish ushbu kitoblarni o'rgandilar.

Qorabayir zot otlarni mukammallashtirish, yangi zot guruhlari, zavod otlari yaratish «Qorabayir» zot nasldor otlar Davlat kitobini nashr etish, otlarning genetik mahsuldorligini oshirish tadbirlari bilan hozirgi vaqtda Samarqand Universiteti veterinariya tibbiyotining instituti, chorvachilik va parrandachilik ilmiy tadqiqot instituti shug'ulla'moqda.

U bosh qonim ko'paytirish, turli xil ishlarda ulardan foydalanish, go'sht va sut yilqichiligini yanada rivojlantirish, naslchilik ishlarini yaxshilash, ot sporti va bolalar keng rivojlantirish kabi ishlarni amalga oshirish ayni vaqtda respublika yilqichilik mutaxassisatari oldida turibdi.

Yilqichilik fanining bilmagan elementlari mavjud. Ular mahsuldorligini oshirishda, sport sohasida, seleksion – genetik, biotexnologik, bioinjenerlik, ot mahsulini yaratish, oziq-ovqat moddalaridan yanada samarali foydalanishdagi biologik va tibbiyotda tutgan o'ri va boshqa nazariy yechimlaridir.

Yilqichilik fanini rivojlantirishda juda katta hissa qo'shgan rus olimlarining ulushini alohida ta'kidlash zarur. Shunday olimlar qatoriga professorlar P.N.Kuleshov (1854-1936), N.A.Yurasov (1881-1936), V.O.Vitt (1883-1964), Yu.N.Barminev (1915-2005) va boshqalarni aytishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Qishloq xo'jaligi vazirlari kumiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi nutqida "Yana bir mahum, ammo keyingi yillarda e'tiborimizdan chetda qolib ketgan masala haqida alohida ta'kidlab o'timoqchiman. Hozirgi kunda mamlakatimizda yilqichilik bo'yicha bo'yicha 15 ta nasl xo'jaligi faoliyat ko'rsatmoqda. Ularda 3 ming 150 ta nasl zotdor ot boqilmoqda. Zotdor qorabayir otlarini ko'paytirish va ot sportini rivojlantirish maqsadida Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanida yangi yilqichilik kompleksi tashkil etildi. Toshkent viloyatida va yurtimizning boshqa hududlarida ham bunday majmualar barpo etilmoqda. Umuman olganda, o'zbekistonda biz ardoqlab, parvarishlab kelgan, yaxshi va yomon kunlarida do'st tutgan qorabayir otlarini millatimizning g'ururi, desak arziydi. Farzandlarimiz uchun ularni, jasurlik, o'z yurtga sadoqat fazilatlarini shakllantirishda undan ko'proq foydalanib, o'zlaymanki, nur ustiga nur bo'ladi". U kishining chiqargan so'zlarini muhim ahamiyatga egadir.

Respublikamizda yilqichilik va ot sportini rivojlantirish, uning moddiy bazasini mustahkamlash, yangi avlod chavondozlarini tayyorlash va ularni milliy ot sportining xalqaro dovrug'ini oshirish, aholining keng

qatlamlari, ayniqsa yoshlar o'rtasida ot sportini faol targ'ibot qilish va ommalashtirish maqsadida Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanidagi "Qorabayir o'tchilik majmuasi" unitar korxonasi; Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanidagi "Qorabayir" MChJ; Farg'ona viloyati Quvasoy shahridagi "Kvars" AJning Qorabayir zotli otlarni ko'paytirishga ixtisoslashtirilgan naslchilik majmuasi tashkil etildi.

Mutaxassislar tayyorlashda darslik va o'quv qo'llanmalar muhim ahamiyatga ega. Qurolsiz ish qilib bo'lmaydi degandek yilqichilik sohasini bilish uchun fanni bilish muhimdir. Muallif marhum professor Z.T.To'raqulov, dotsent A.Z.Muxtorovlar bilan hamkorlikda Qishloq xo'jalik institut va texnikumlar talabalari uchun o'quv qo'llanma 1985-yilda yozilib nashr qilingan. 1988-yilgacha qadar yilqichilikdan o'zbek tilida amaliy mashg'ulotlar qo'llanmasi yo'q edi. Muallif D.Xolmirzayev tomonidan MDH Davlat Agro Sanoat komitetining Oliy va o'rta maxsus ta'lim bosh boshqarmasi qishloq xo'jalik institutlarining zooinjeneriya fakulteti talabalari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan va nashrdan chiqarilgan.

Birinchi bo'lib, O'zbekiston Respublikasida ilmiy asosda amaliy uslublar qo'llab yilqichilik mahsulotlarini ko'paytirish mavzusida qishloq xo'jalik fanlar doktrinalik dissertatsiyasini himoya qilgan.

Ilmiy tadqiqotlarda yilqichilikning rivojlanish holati, uning mahsuldorligini oshirishning ilmiy asoslari ishlab chiqilgan, otlarning pushtdorlik xususiyatlarini yaxshilash, yosh otlarni maqsadga muvofiq o'stirish, otlarning go'sht mahsuldorligini oshirish yo'llari, ularni go'shtga topshirishning maqbul muddatlari, ot go'shtidan noyob taomlar tayyorlash texnologiyasi, biyalarning mahsuldorligi, qimiz ishlab chiqarish jarayoni, birinchi marta otlarni mahalliy ozuqa-karrak pichanining va yantoq granulasining hazm bo'lish jarayoni, ozuqa birligi, to'yimliligi 1 kg ozuqaga hazmlanadigan oqsil o'rganilgan va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Otlarning xalq xo'jaligidagi ahamiyati deganda nimani tushunasiz?
2. Otlarning qishloq xo'jaligidagi ahamiyati degandachi?
3. Yilqichilikni rivojlantirish to'g'risida Respublikamiz Prezidentining qanaqa farmon va qarorini bilasiz?
4. Qachon O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yaylak chorvachiligi (qorako'lchilik, qo'ychilik va uyur yilqichiligi va tuyachilik) xodimlarini ijtimoiy jihatdan himoya qilishning qo'shimcha tadbirlari to'g'risi"dagi farmoni e'lon qilindi?
5. Dunyo bo'yicha MDH davlatlarida mln hisobida va Respublikamiz otlarning bosh soni ming bosh hisobida qancha?
6. Yilqichilikning asosiy sohasi
7. Fermer xo'jaliklarida otning tutgan o'rmi?
8. Yilqichilikni rivojlantirish uchun nimalarga e'tibor berish kerak?

II BOB. OTLARNING KELIB CHIQISHI VA ULARNI XONAKILASHTIRISH

2.0. Otsimonlar oilasining evolyutsiyasi

Zoologik klassifikatsiya bo'yicha otlar, eshaklar, qulunlar, onagra va shabalar sut emizuvchilar sinfiga, toq tuyoqlilar turkumiga, otsimonlar oilasiga, otlar guruhiga va haqiqiy otlar turiga kiradi.

Hozirgi otlar va ularga qarindosh bo'lgan toq tuyoqlilar mayda hayvonlarning evolyutsiyasi natijasida bundan 50 mln. yil muqaddam kelib chiqqan.

Quyri eosen davridan boshlab toq tuyoqli hayvonlarning rivojlanish tarixini evolyutsion paleontologiya fani o'rgangan. Otsimonlar oilasini o'rganishda birinchi ota paleontologlari V.O.Kovalevskiy va V.G.Gromovalarning tekshirishlari katta rol o'ynagan.

V.O.Kovalevskiy o'z asarlarida tuyoqli hayvonlar avlodlarining evolyutsion yo'nallishi (bosqich)larini ko'rsatib beradi. Ularning evolyutsiyasi tabiiy sharoiti bilan bog'liq holda o'zgarib bordi, ya'ni o'rmon sharoitida hayot kechirishdan ota-saltnat ochiq maydonlarda hayot kechirishga o'tdi.

Ko'p yillik ilmiy tekshirishlarning ko'rsatishicha, hozirgi zamon otlari kelib chiqish tarixi bo'yicha o'n ikkiga yaqin davrni bosib o'tgan. Juda qadimgi otlarning bosqich qilingan avlodlari hozirgi davr otlarga o'xshamagan. Shunday avlodlarning biriga *Fenakodus* kiradi. (1- rasm). *Fenakodus* o'zining tuzilishi jihatidan ko'proq it va tulkiga o'xshaydi. Uning umurtqalardan iborat uzun dumi, bosh barmoqli kalli bo'lgan. Tishlariga qarab uni o't yeydigan yirtqich hayvonlar guruhiga kiritilgan. U yugurganda yerga faqat uch barmog'igina tekkan. Quyri eosen davrida *Fenakodus*dan Shimoliy Amerika *Eogippusi* kelib chiqqanligi taxmin qilinadi. *Eogippus Fenakodusga* qaraganda kattaroq bo'lib, ko'p jihatlaridan otga o'xshagan. Tashqirining uzunligi 25–56 sm oralig'ida bo'lib, oldingi oyoqlarida to'rta va orqa oyoqlarida uchta yaxshi rivojlangan barmoqlari bo'lgan. Ularning tishlari balandroq joylashib, yumshoq o'tlarni maydalashga moslashgan.

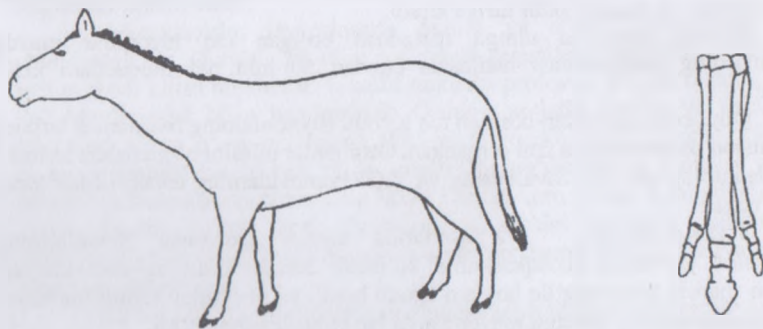

1- rasm *Fenakodus*

*Eogippus*dan keyingi evolyutsiya bosqichida *Protrogippus* paydo bo'lgan. U *Eogippus*dan kattaroq bo'lib, oldingi oyoqlarida to'rta barmog'i bo'lgan. Quyri *meosen* davriga kelib, *mezogippus* degan hayvon vujudga kelgan. U tashqirining uzunligi bilan *Eogippus*dan farq qilgan, lekin oldingi va orqa oyoqlarida uchta barmoqlari bo'lgan. Shuningdek ularning tishlari balandroq bo'lib, asal qumini hosil bo'la boshlagan, tashqi tuzilishi ko'proq qo'yga o'xshagan.

Otlarning evolyutsiyasida hal qiluvchi bosqich meosen davri

hisoblanadi. Bu davrda otlarning kattaroq avlodi *mezogippus* vujudga kelgan. Ularning tana uzunligi 90-120 sm ni tashkil qilib, yemi uchta barmog'ining faqat o'rtasidagi barmog'i bilan bosib o'tirgan, qolgan ikki barmog'i yerga tegmagan. Tishi ancha uzun bo'lib, emal qismi yaxshi rivojlangan va sement qatlamlari hosil bo'la boshlagan. Ular tishlari yordamida ancha qattiq va quruq oзуqlarni maydalay olgan.

2- rasm. *Mezogippus*

Shuni ham aytish kerakki, evolyutsiya protsessida ko'pgina otsimon turlar (tiplar), masalan, miosen davrida angiterium va boshqalar sharoitga moslasha olmaslik oqibatida o'lib ketgan.

*Mezogippus*dan keyingi evolyutsiya davrida *Gipparion* paydo bo'lgan. *Gipparion* jussasi jihatidan kichikroq otni eslatgan. Oyoqlaridagi o'rta barmog'i yaxshi taraqqiy etgan, ikki yonbosh barmog'i kam rivojlangan, yerga tegmagan.

Plioson davrida dastlabki bir barmoqli tur – *Pliogippus* paydo bo'ladi. Uning avlodi yer yuziga keng tarqalgan, uch barmoqli hamma turlarni shu jumladan, *Gipparionni* ham siqib chiqaradi. *Pliogippus* va uning yaqin avlodi *Plezigippus* hozirgi davrdagi toqtuyoqliklarning urug' boshi deb tanilgan. Tishining kattaligi va ustki qirralarining emal qatlami bilan qoplanganligi ularning xarakterli belgisidir.

3- rasm. *Gipparion*

2.1. Otlarning yovvoyi urug'doshlari

Otlarning yumshoq oзуqalar iste'mol qilishdan asta-sekin dashtda yashashga qattiq, quruq oзуqalarni iste'mol qilishga o'tishi ularni tish sistemasida o'zgarishlarga olib kelgan. Masalan, yirtqich tishlar kichraygan, oziq tishlar kattalashgan, ustki qirralari qalinlashgan va tuzilishi murakkablashgan, natijada hazm apparati yaxshi rivojlangan. Tashqi muhit sharoitining o'zgarib turishi tashqi muhitga moslashishiga, ularni ta'qib qilayotgan yirtqichlardan saqlanishga olib kelgan. Huning natijasida otlarning oyoq tuzilishlarida qator o'zgarishlar bo'lgan: oyoqlari uzaygan, mustahkamlangan, tez harakat qilishga moslashgan. Oyoq bo'g'imlari chuqurlashib, mustahkamlangan va joyidan chiqib ketgan.

Otlarning tez harakat qilishi va qattiq yerlarda yurishi ularni tuyoqni hosil qilishga olib kelgan. Tuyoq avval orqa oyoqlarda, so'ngra oldingi oyoqlarda hosil bo'lgan. Chunki asosiy harakat va tayanch dastlab orqa oyoqlarga tushgan. Tuyoqning hosil bo'lishi otlarning baland bo'lishiga, bo'yin qismining uzayishiga olib kelgan. Huning natijasida gavdasi va boshi yerdan ancha ko'tarilgan, uzoq va tez harakat qilish va sharoitni baholash xususiyatiga ega bo'lgan.

Bu o'zgarishlarning hammasi organizmda chuqur fiziologik o'zgarishlarning hosil bo'lishiga olib kelgan. Masalan, bosh miyaning tuzilishi murakkablashgan va vazni oshgan. Bularning hammasi hayvon organizmida yashash jamiyoning murakkablashganidan dalolat beradi.

Tarqalgan otlarning yovvoyi avlodlari birinchi marta Shimoliy Amerikada paydo bo'lgan. Lekin tosh asrida yashagan odamlar bu otlarni ovlab olib yulib yuborganlar. Trik qolganlari esa, Shimoliy Amerika bilan Osiyoni bog'laydigan to'quruqlik orqali Osiyoga qochib o'tgan, so'ngra u yerdan Yevropa va Afrika qit'alariga tarqalgan. Bu qit'alar sharoitida ularning yangi turlari hosil bo'lgan. Bulardan keyinchalik hozirgi yovvoyi otlar, eshaklar, qulunlar, qulunlar va asbalar kelib chiqqan. Eshaklar Afrikada, qulunlar, onagralar va asbalar Osiyoning sharro va dashtlarida, hozirgi otlarning haqiqiy turlari esa, hozirgi markaziy va Janubiy Osiyoda paydo bo'lgan.

Hozirgi davrda urchitilayotgan ot zotlarining xilma-xilligi ularning yovvoyi avlodlarning ko'pligidan emas, balki tabiiy sharoitni o'zgartiruvchi kishilar tomonidan yaratilgan natijadidir. Hozirgi vaqtda yovvoyi holda faqat Prjevalskiy oti qolgan.

Prjevalskiy oti – bu yovvoyi otni 1879-yilda birinchi marta ulug' rus ekspeditsiyasi Prjevalskiy Mug'uliston cho'llarida ushlagan. Shuning uchun bu otlar yovvoyi otlar uning nomi bilan ataladi.

Prjevalskiy otlari unchalik katta emas, balandligi 124-135 sm atrofida, bosh qismini quloqlari katta, pastki jag' qismida uzun junlari bo'ladi. Ko'kragi va bosh qismini keng, bo'yini katta, y o'g'on, qarchig'ayi past, oyoqlari ingichka, bosh qismini keng, to'rtala oyoq'ida kashtanlari bor. Tusi asosan qorayol saman, orqa qismini qora tusdagi bo'yoqlari bo'lgan. Oyoqlari targ'il. Tana tuzilishi pishiq, konstitutsiyasi mustahkam, roll qora va tikka bo'lib turadi, kokili bo'lmaydi, dumi qora, kalta bo'lib tana qoplangan. Bu otlar juda xushyor, to'da-t o'da bo'lib yurishadi, t

o'dasini ayg'ir boshqaradi. Ular, asosan, tunda o'tlab, tunda suv ichadi, leshaklar kabi suvdan kechib o'tishga qo'rqadi. Xonaki otlar singari kishni pishqiradi. Bu otlarning bo'g'ozlik davri 340 – 350 kun davom etadi, bolala mavsumiy, aprel va may oylariga to'g'ri keladi, xonaki otlar bilan chatishtirilgan naslli avlod beradi. 1899 yildan beri Ukrainadagi Askaniya – Novaya qo'riqxonasida urchitilmoqda.

4- rasm.
Prjevalskiy oti

Tarpanlar –

yovvoyi ot turlariga kiradi. Tarpanlar o'rta bo'lak, boshi katta va keng, yuzi kalta, do'ng pesha bo'yni qisqa va yo'g'iz yoli kalta va tik, kokili tanasi keng, sag'risi to'g'iz oyoqlari pishiq-tuyoq

baland, oldingi oyoqlarida kashtanlari bo'lib, tusi, asosan, kul rang, orqa bo'ylab o'tgan qora tasmasi bor.

XIX asming 70 – yillaridagi tarpanlar Rossiyaning janubiy dashtlar yovvoyi holda uchragan, keyinchalik xonaki otlar bilan chatishib, yovvoyilik tipiga yo'qotgan. Shuning uchun ba'zi olimlar bu otlarni yarim yovvoyilashgan otlar tipiga kiritadilar. Tarpanlar o'tgan asrdayoq yo'q bo'lib ketgan.

5-rasm. Tarpan.

Zebralar – bular otsimonlar oilasiga kiruvchi hayvonlardan biri hisoblanadi. Zebralar yovvoyi holda Afrikada tarqalgan bo‘lib, hozirda ularning bir nechta turlari mavjud. Zebralar tusiga, og‘irligiga va biologik xususiyatlariga qarab 3 turga bo‘linadi: 1) tog‘ zebrasi, 2) grevi yoki samoliya zebrasi, 3) kvaggi yoki kamofliktiv zebrasi. Ularning tusi targ‘il, yo‘l – yo‘l qora tasmalari bor.

Zebralar otlar bilan chatishtirilganda naslsiz avlod beradi, ular zebraidlar deyiladi. Zebralar xonakilashtirilmagan. Ayrim havaskorlar qo‘lga o‘rgatib, mavzuga qo‘shib ishlatadilar, salt minishda foydalanadilar.

MDHda zebralar Askaniya – Nova duragaylash institutida urchitiladi. Ular o‘rtacha 3 yoshda voyuga yetadi, bo‘g‘ozlik davri 360 – 375 kun, 20 yil yashaydi.

6 – rasm Zebralar.

Qulonlar, onagralar va kianlar. Bular toqtuyoqlilar bo‘lib, dasht hayvoni hisoblanadi. Ulardan onagralar qadimgi Sharqda qisman qo‘lga o‘rgatilib, yengil ishlarida ishlatilgan. Hozir Eron, Suriya va Shimoliy Arabistonda faqat yovvoyi holda uchraydi. Ularning go‘shiti juda yuqori baholanadi.

Qulon (jigatoy)lar onagrarga nisbatan kattaroq bo‘lib, dasht hayvoni hisoblanadi. Qo‘lga o‘rgatilmagan, 1940 yil Toshkentda №68 – ot zavodida qulonlar otlar bilan chatishtirildi. Bundan maqsad eshak va otlarni qulondan qochirish yo‘li bilan ularning ishchanligini oshirish va nasl beradigan xachirlar olish edi. Duragay qulonlar faqat yovvoyi holda Turkmaniston, Qozog‘iston cho‘llarida, Xitoy dashtlarida uchraydi.

Kiangalar qulonlardan katta bo‘lib, Xitoyning janubiy – g‘arbida Tibet tog‘larida uchraydi, qo‘lga o‘rgatilmagan, faqat yovvoyi holda yashaydi.

Eshaklar. Otlarga yaqin qarindosh hayvonlardan biri, xonakilashtirilgan. Yovvoyi holda Afrikada uchraydi, ularning ikkita somaliya, abissin – nubiy turi mavjud. MDHda eshaklarni mariy, buxor zotlari urchitiladi. Eshaklar o‘tloqli dasht yaylovlarda va suv kam bo‘lgan joylarda ham hayot kechira oladi. Eshaklar ish hayvoni sifatida ishlatiladi va biya bilan chatishtirib xachir olishda foydalaniladi.

Xachirlar – biya bilan eshakni chatishtirishdan olingan duragay. Eshaklarga nisbatan yirik bo‘lib, ikki baravar kuchli, ikki baravar ko‘p yashaydi (50 yil). Ular ozuqaga talabchan emas, sharoitga yaxshi moslashadi.

Dunyoda 15 mlnga yaqin xachir bor. Xachir otdan baquvvat, issiqqa chidamli tog‘larda foydalanish uchun qo‘l keladi. Garchi xachirlar naslsiz bo‘lsa-da, erkaklari jinsiy jihatdan tez yetiladi, shu sababli ikki yoshga yetmasdan bichish (axtalash) kerak, aks holda ularni ishlatish juda qiyin bo‘ladi.

Xachirlarning bo‘g‘ozlik davri 340 kun davom etadi, urg‘ochi xachirlar erkaklaridan yirikroq bo‘lib tug‘iladi, ularga nisbatan tez o‘sadi va tez yetiladi.

Ot – xachir. Ayg‘ir bilan urg‘ochi eshakni chatishtirishdan olingan duragay. Kattaligi jihatidan xachirlarga tenglashsada, ularga nisbatan kuchsiz bo‘ladi va sharoitga yaxshi moslasha olmaydi.

Ot – xachirlarda geterozis hodisasi yuz bermaydi. Xalq xo‘jaligida ularning ahamiyati yo‘q.

Ot – xachirga qaraganda kam uchraydi, chunki urg‘ochi eshak ayg‘irdan kamdan – kam bo‘g‘oz bo‘ladi (5-10%).

Ot – xachirlarda eshakning belgilariga nisbatan otlarning belgilari ko‘proq uchraydi. Ular yuvosh, tez yuradigan bo‘ladi.

Xachirlar va ot – xachirlar olish uchun sun‘iy urug‘lantirish usulidan keng foydalanish kerak, chunki urg‘ochi eshakni ayg‘ir bilan, biyani erkak eshak bilan tabiiy qochirish ancha qiyin va hamma vaqt ham muvafaqqiyatli bo‘lavermaydi.

2.1. Otlarni xonakilashtirish va uning tarixiy bosqichlari

Otlarni qo‘lga o‘rgatish va xonakilashtirishdan oldin birinchi marta qachon, qayerda va qanday otlar xonakilashtirilganligini bilish ahamiyatlidir. Tosh asrida Yevropa va Osiyo dashtlarida yovvoyi otlar juda ko‘p tarqalgan. Bu davrda odamlar otlarni qo‘lga o‘rgatishga urinmaganlar, faqat ularni o‘z ehtiyojlari uchun ovlaganlar xolos.

Otlar it, qo‘y va echkidan so‘ng xonakilashtirila boshlangan. Ilmiy tekshirishlar yovvoyi otlar bir joyda emas, balki Yevropa va Osiyoning bir necha joylarida xonakilashtirila boshlaganligini ko‘rsatdi. Dastlab otlar eng ko‘p qo‘lga o‘rgatilgan joylar Markaziy Osiyoning Amudaryo va Sirdaryo vodiylari hisoblanadi. Bu vodiylarda ingichka oyoqli, gavdasi kelishgan yovvoyi otlar xonakilashtirilgan. Buni Ashxobod shahri atrofida topilgan qazilma suyak qoldiqlari tasdiqlaydi. Shu xonakilashtirilgan otlardan keyinchalik Markaziy Osiyo va Kichik Osiyoda urchitiladigan Axaltaka, Arab, Yovmud, Varvara va boshqa ot zotlari kelib chiqqan. Shuningdek, bu yerda xonakilashtirilgan yovvoyi otlar - kichik Mo‘g‘ul otlari vujudga kelgan deb faraz qilinadi. Yovvoyi otlar qo‘lga o‘rgatilgan va xonakilashtirilgan joylardan ikkinchisi janubiy-sharqiy Yevropa va Osiyo dashtlari hisoblanadi. Bu yerda yovvoyi otlarning dasht tiplari, masalan, tarpanlar xonakilashtirilgan.

Arxeologik qazilma natijalari Markaziy Osiyoni mo‘g‘ullar bosib olgunga qadar bo‘lgan davrda janubiy-sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyoda xonakilashtirilgan otlar o‘zining sifat belgilari bilan mo‘g‘ul otidan ustun turishini ko‘rsatdi.

Yovvoyi otlar xonakilashtirilgan joylardan yana biri Rossiyaning janubiy dasht hisoblanadi. Bu yerda otlarni xonakilashtirish eramizdan uch ming yil ilgari boshlangan. Shu davrda Shimoliy Osiyo va Yevropaning o'rmonli sharoitiga moslashgan turlari rivojlanadi. Ular suyaklarining yaxshi rivojlanganligi, yoshlarining cho'ziqligi va yuz qismining uzunligi bilan farq qilar edilar. Shu otlarni ko'pchilik qo'lga o'rgatish va xonakilashtirish natijasida Yevropa o'rmon otlari shakllandi. O'rmon otlarining boshqa bir guruhini dasht otlaridan kelib chiqqan deb faraz qilamiz, chunki ularning bir qismi yovvoyi holda yashab o'rmon zonasiga o'tish ehtimoli bo'lgan.

Ko'pchilik odamlar bilan birgalikda dashtdan o'rmon zonasiga otlar ham ko'chib o'tgan va o'rmon sharoitiga moslashgan: suyaklari yiriklashgan, tuyuqlari qisqaroq shakliga kelgan, junlari o'sgan. Lekin ularda dasht otlarining keng yoshlilik, qisqa yuzlilik, tish emalining kam burishganlik va boshqa xususiyatlari saqlangan.

O'rmon otlarining ba'zi bir xususiyatlari tanlash va juftlash, yaxshi mahallatirish va parvarishlash natijasida hozirgi Yevropa va Osiyodagi og'ir yuk ko'tiruvchi odamlar va universal otlarda yaxshiroq rivojlangan.

Skandinaviya, Boshqirdiston dasht otlarining shakllanishiga esa ko'proq shimoliy o'rmon otlari ta'sir ko'rsatgan.

Uzoqiyat otlarni xonakilashtirgandan so'ng, o'zining yashash joyi, sharoiti, xo'jalik yuritishiga qarab ulardan turlicha foydalanishgan. Shu davrdayoq xonakilashtirilgan otlarning yashash sharoitlari turlicha bo'lib, ular shu sharoit ta'sirida turlicha shakllana boshladi. Ko'chmanchi xalq otlarining yashash sharoiti yovvoyi otlar sharoitiga yaqinroq edi, shuning uchun bu otlar kam o'zgardi. Harbiy Yevropa va o'rmon zonalarida urchitilgan otlarning sharoiti keskin o'zgaradiganligi tufayli ular maydalashdi.

Yevropaning o'troq aholisi otlarni yaxshi sharoitga o'rgatish va xo'jalik sharoitiga ega bo'lgan xususiyatlarni rivojlantirishga ko'p vaqt sarf bo'ldi. Shundan e'tiboran odamlar har xil sharoitda otlarni boqish va parvarishlash, geografik joylashish masalalarini o'rgana boshladi.

Otlarni harbiy ishlar uchun qanchalik katta ahamiyatga ega ekanligi haqida ma'lum bo'lib, ular shu maqsadda ko'paytirila boshlangan. Otlarni harbiy baharlar keng ishlatilishi, ularni yaxshi boqish va asrash, tanlash yilqichilikda mahalliy ishlarining boshlanishiga olib kelgan.

Xalqning salt-miniluvchi otlar yaratish borasidagi ko'p asrlik mehnati, mahalliy iqlim va ozuqa sharoitining ta'siri eramizga qadar bir necha ming yillarda ko'pgina Osiyo davlatlarida (Xorazm, Parfiya va boshqalar) yengil, tez yuguruvchi ot zotlarini kelib chiqishiga sabab bo'ldi.

Eramizdan avvalgi 500-yillarda yilqichilikda naslchilik ishlarining rivojlanishi natijasida mashhur salt-miniluvchi ot zotlari kelib chiqdi. O'rta Osiyoda, Gretsiyada, Rimda va G'arbiy Yevropa mamlakatlarida bunday naslchilik ishlari mahalliy otlarning shakllanishiga, yangi, turli maqsadlarda ishlatilishi zotlarining kelib chiqishiga sabab bo'ldi.

Otlar XI-XII asrlardan e'tiboran Fransiya, Niderlandiya va Angliyada qisqaroq xo'jalik sohasida, XV asrdan esa Rossiyaning shimoli-g'arbida

yer haydash, aravaga qo'shish kabi ishlarda ishlatila boshlandi.

Yevropa mamlakatlarining rivojlanishi bilan qishloq xo'jaligida arava qo'shib ishlatiladigan kuchli otlar yaratish zarurati tug'ildi. Bu hol keyinchik G'arbiy Yevropada og'ir yuk tortuvchi odimlab yuruvchi ot zotlarini yaratilishiga sabab bo'ldi.

XIX asr boshlariga kelib, hozirgi zamon tez yuradigan, yurtoq va yem foytunga qo'shiladigan ot zotlari vujudga keldi. Bu ot zotlarining yaratilishi M. G'arbiy Yevropa mamlakatlari va Amerikada ot sportining rivojlanishiga sabab bo'ldi.

Hozirgi vaqtda ot zotlarining juda ko'p turi va xillari mavjud. Bular tanlab juflash, to'g'ri oziqlantirish, yosh otlarni maqsadga muvofiq o'stirish va zotlarini chatishtirish, ya'ni insonning bevosita mehnati natijasida yangi zotlar, jumladan, pakana ot zotlari bunyod bo'lmoqda yoki vujudga kelmoqda.

2.2. Otlarning biologik xususiyatlari

Yilqichilikni har tomonlama rivojlantirish ularning xo'jalik va biologik xususiyatlarini chuqur o'rganishga asoslanadi. Otlar quyidagi asosiy biologik xususiyatlarga ega. Otlarning suyaklari juda mustahkam tuzilgan, tayanch harakatlanish funksiyalarini bajaradi. Ayniqsa, ularning naysimon suyak uzunligiga yaxshi rivojlangan bo'lib, keng odimlashga imkon beradi. Umumiy pog'onasi juda mustahkam, o'z vaznining yarmiga teng keladigan yukni bemalol ko'tarib yura oladi, paylari ham mustahkam, cho'ziluvchan.

Boshqa qishloq xo'jalik hayvonlariga nisbatan otlarning muskullari yaxshi rivojlangan. Tez yuguruvchan otlarning muskullari uzun va zich tolalardan tuzilgan bo'lib, tez qisqaruvchanlik xususiyatiga ega. Odimlab yuradigan otlarning muskullari kalta va yo'g'on tolalardan tuzilgan, bu katta tortishish kuchi taqdim qiladigan ishlarni bemalol bajarish imkonini beradi.

Otlarda markaziy nerv sistemasi boshqa hayvonlarnikiga nisbatan yaxshi rivojlangan. Ularda shartli refleks odamlardagiga nisbatan tez tug'iladi, uzoq vaqt o'tlagan joyi, yurgan yo'li va burilishlarni eslab qoladi, xavf-xatarli ishlarni, qimirlashni, tog'da yurganda, ob-havo noqulay bo'lishini oldindan sezadi. Ular yaxshi qaragan shaxslarga tez o'rganadi, qo'pol muomalada bo'lgan shaxslar bilan juda qo'rqadi.

Otlarda eshitish, ko'rish, hid va ta'm bilish nervlari yaxshi rivojlangan. Uzoqdan kelgan tovush va harakatini sezadi, ko'p tovushlar ichidan o'z egasini tovushini ajratadi, ma'nosiga tushunadi. Shuningdek, u bir necha yuz metr yovvoyi hayvonning hidini sezadi, o'zining yotadigan joyini, o'z egasini hid bilan topa oladi, 500 metrgacha masofadagi narsalarni bemalol ko'ra oladi. Kechasi ham yaxshi ko'ra oladi.

Yuragi va o'pkasi yaxshi rivojlangan. Faqat buni orqali nafas olish. O'pkasining hajmi 40 – 45 l keladi, tinch turganda 1 minutda 8 – 16 marta nafas oladi, ishlash davrida o'pkasining hajmi 2 – 3, nafas olish tezligi 4- 7, o'pka ventilyatsiyasi 9 – 12 marta oshadi. Bu ularning ish qobiliyati yuqori ekanligini ko'rsatadi. Yuragining o'rtacha og'irligi 3,5 – 4,5 kg, o'rtacha hajmi 4 – 5 litr, teng, tinch turganda minutiga 36 – 44, og'ir ishlarni bajarishda 110 – 140 ml

qotib qoladi. Tinch turganda, bir minutiga yuragi orqali 15-20 l ishlaganda esa 150 l qon o'tadi, qonida ishqor va gemoglobin moddasi ko'p.

Otlar tez harakat qilib ishlash sharoitiga moslashgan, uning uchun ozuqa hazm qilish organlari boshqa qishloq xo'jalik hayvonlarinikiga qaraganda hajm jihatidan kichik, lekin jag'lari, tishlari, chaynash muskullari va so'lak bezlari juda rivojlangan. Agar ichish uchun suv yetarli bo'lsa, faqat quruq xashak bilan ozuqlanib yuraverishi mumkin. Ular kavshovchi hayvonlarga nisbatan ozuqani yaxshi hazm qila olmaydi, lekin harakat qilish uchun energiyani tejab sarflaydi.

Otlar ko'p ishlar bajarishga moslashgan. Ularning ish bajarish qobiliyati qiziq bezligi va pishiqligiga qarab belgilanadi. Yurish tezligi bo'yicha hamma qishloq xo'jalik hayvonlaridan ustun turadi, sekundiga to'rt oyoqlab (galop) yugurib 17 m, odinlab 1,4 m yuradi.

Otlar boshqa qishloq xo'jalik hayvonlariga nisbatan uzoq yashaydi va ko'p ishlaydi, yaxshi ozuqlanish sharoitida 25-30 yoshgacha ish qobiliyatini yo'qotmaydi.

Otlarning iqlimga moslashish (akklimitizatsiya) qobiliyati yuqori, shuning uchun otlar butun yer shariga keng tarqalgan. Ular tanlash va juftlash natijasida tez o'zgaradi, bu otlarning yangi zotlarini yaratish imkonini beradi.

Otlar dam olib turgandan so'ng kerishadi, 1-2 minut chuqur nafas oladi, bostani tashlayotgan bo'lsa uyg'otadi va uni ham o'zi qilayotgan mashqni bajarishga undaydi. Ag'aminganda qon aylanish sistemasi me'yorlashadi. Otlar bog'lanmay ushlaganda u bo'lmuni ozoda tutib, bir chekkaga borib tezaklaydi. Pashshalardan soqilash uchun suvga tushib qornini bostirib turadi, qulunlarini pashsha kam bo'lgan salqin yerlarga olib ketadi. Otlar tuman, shudring tushgan paytlarda yashovda o'tlamaydi, chunki bunday vaqtda ularda hid sezish xususiyati yo'qoladi. Agar tanasining biror yeri jarohatlangan yoki yaralangan bo'lsa, lablari bilan o'sha yerni massaj qilib tuzatishga harakat qiladi.

Otlar odamlarga nisbatan yer qimirlashini, sel kelishini 2-3 soat oldin sezishi, suvga cho'llarda suvga olib boradigan eng qisqa yo'lni topa oladi, suvning atrofidan ketmaydi, yirtqich hayvonlardan qo'rqmaydi.

Boshqa qishloq xo'jalik hayvonlariga nisbatan otlarning ter bezlari ko'p bo'lib, cho'qqanda va ishlaganda butun tanasi bo'ylab tirlaydi. Bu organizmdan ozuqacha ishqlik ajralishini ta'minlaydi.

Otlar sil kasali bilan kasallanmaydi. Chunki ularning qonida immun tanachalari juda ko'p bo'ladi. Shuning uchun otlarning qonidan qimmatli biologik preparatlar tayyorlanadi.

Otlarning yuqorida keltirilgan xo'jalik va biologik xususiyatlarini yaxshi o'rganish ulardan har-xil maqsadlarda foydalanish imkonini beradi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Otlarning oilasining evolyutsiyasi haqida nimalarni bilasiz?
2. Otlarning yovvoyi urug'doshlarini aytib bering?
3. Otlarni xonakilashtirish va uning tarixiy bosqichlarini aytib bering.
4. Otlarning biologik xususiyatlari aytib bering?

III BOB. OTLARNING EKSTERYERI, INTERYERI VA KONSTITUTSIYASI 3.0. Otlarning eksteryeri

Eksteryer – bu organizmning tashqi tuzilishi bo‘lib, u hayvonning mahsuldorligi, ish qobiliyati hamda nasldorlik qimmatini xarakterlaydi. Otlarda eksteryer umumiy tana tuzilishi va ish qobiliyati, skelet va muskullarining tuzilishiga bog‘liq. Naslli otlarni baholashda tana qismlarining nomlanishini, o‘lchamlarini bilmasdan bonitirovka qilib bo‘lmaydi. Juda qadimdan kishilar otlarning tashqi tuzilishiga qarab, uning ma‘lum ko‘rsatkichlarini hisobga olib borgan. Shuning uchun ham otlarning eksteryeriga alohida e‘tibor berib kelinadi. Agar qadimgi grek va rim avtorlarini hisobga olmaganimizda XIV asrning boshlarida arab vetvrachi Abu – Bakrning va XI-XVI asrlardagi rassomlardan Leon Batits, Paolo Lama, Leonardo doVinchilar birinchi bo‘lib otlarning tana o‘lchamlari, tana tuzilishining bir-biriga mutanosibligi to‘g‘risida qiziqqandir. Otlarning eksteryeri to‘g‘risidagi birinchi kitob 1717-yili Grigoriy Fedorovich Dolgorukov tomonidan yozilgan. Fransuz olimi Klou Burjel 1774-yili eksteryer to‘g‘risida kitob yozadi. Rossiyada birinchi darslikni eksteryer to‘g‘risida 1832-yili V.I.Vsevolodov tomonidan yozilgan. 1926-yili professor N.N.Kuleshov «Vibor loshadey, skota i oves po eksteryeru» degan kitobni yozib, qishloq xo‘jalik hayvonlarning ahamiyatini turlicha tushuntirib berdi. Italyan avtori Grisson XVII asrda «Iskusstvo verxovoy yezdi» kitobida otlar eksteryeri va uning chiroyiligi to‘g‘risida yozadi. Eksteryer haqidagi to‘g‘ri tushuncha zootexniya fanining klassiklari P.N.Kuleshov, N.P.Chirvinskiy tomonidan yozilgan, keyinchalik ularning ta‘limotini, M.I.Pridorogin, Ye.A.Bagdanov, M.F.Ivanov va boshqalar davom ettirganlar.

1868-yilda nemis zootexnigi Zettegast barcha qishloq xo‘jalik hayvonlari uchun eksteryerning quyidagi ideal shaklini taklif qiladi. Bunda hayvonlarning gavda uzunligi 3 qismga bo‘linib, birinchi qismga boshidan to ko‘kraginging chetidagi vertikal chiziqqacha, ikkinchi qismga shu vertikal chiziqdan to quymichning oldingi chetidagi vertikal chiziqqa va uchinchi qismga shu vertikal chiziqdan keyingi qism oxirigacha kiradi. Uchinchi qism o‘z navbatida yana 8 tadan teng bo‘lakka, tananing uzunligi esa 24 ta teng bo‘laklarga bo‘linadi. 1/24 uzunlik qismi tananing bo‘linishi masshtabi hisoblanadi. Masalan, otlarni ko‘krak kengligi, chanoq kengligi 8 ta qismga teng bo‘lishi kerak. Shu shaklga mos keluvchi hayvonlarga ideal hisoblangan.

Shuningdek, Vilkens va Roloflarning «Oltin kesishmalar» nazariyasi ham Zettegast nazariyasiga birmuncha o‘xshashdir. Bu nazariya bo‘yicha hayvon tanasining uzunligi 2,6 ga bo‘linadi va olingan natija kichik kesim «minor» deb ataladi. Umumiy tana uzunligidan «minor» ajratib tashlansa, qolgan qoldiq katta kesim «mayor» deb ataladi. O‘rtasidagi nuqta esa, «oltin kesishma» hisoblanib, otning yuk ko‘tarish markazi shu nuqtada joylashganligini bildiradi. «Minor» ning uzunligi bosh va bo‘yinning uzunligiga teng bo‘lishi kerak. Lekin, shuni aytish kerakki, hayvonlarning eksteryeriga qarab ularning biologik xususiyatlariga aniq baho berishning obyektiv usuli yo‘q desa bo‘ladi. Masalan, otlarning tashqi

tekkishiga qarab ularning kuchlilikini, yurish va chopish tezligini, ish qobiliyatini baholash uchun qiyin. Bu xususiyatlarni aniq bilish uchun ularni maxsus sinab ko'rib yoki xo'jalik ishlarida uzoq vaqt kuzatib yurish kerak. Shuningdek, otlarning eksteryeriga qarab, nasl qoldirish xususiyatiga to'liq baho berish ham mumkin.

Yiqilishlikni o'rganish borasidagi tajribalar shuni ko'rsatadiki, eksteryerga baho bema'lik yoki baholashda eksteryerni umuman hisobga olmaslik otlarning kamqatnatsiyasining bo'shshib ketishiga, eksteryerida ba'zi xususiyatning hosil bo'lishi va ish qobiliyatining susayib ketishiga olib keladi. Shuning uchun naslchilik va tovar xo'jaliklarida otlar eksteryeriga qarab baholalishi shart. Ularning eksteryerini baholashda oldin inventar nomlari, zoti, tashqi, tana aniqlanadi. Biyalarning eksteryerlarini baholashda esa, bulardan tashqari, qadrdirilgan vaqti va oxirgi qulunlagan vaqti ham aniqlanishi kerak. Shundan so'ng otlar tekis maydongacha olib chiqib, ularning sog'ligiga, xo'jalik ishlari va gavdasining umumiy tuzilishiga, yurish tezligiga, oyoqlarini to'g'ri tashkiliga, nafas olishi va gavdasining tebranishiga alohida e'tibor beriladi, shundan keyin tananing alohida-alohida qismlarini baholashga kirishiladi. Baholash otlarning bosh qismidan boshlanib, oyoqlari bilan yakunlanadi.

Tana qismlarining tuzilishi

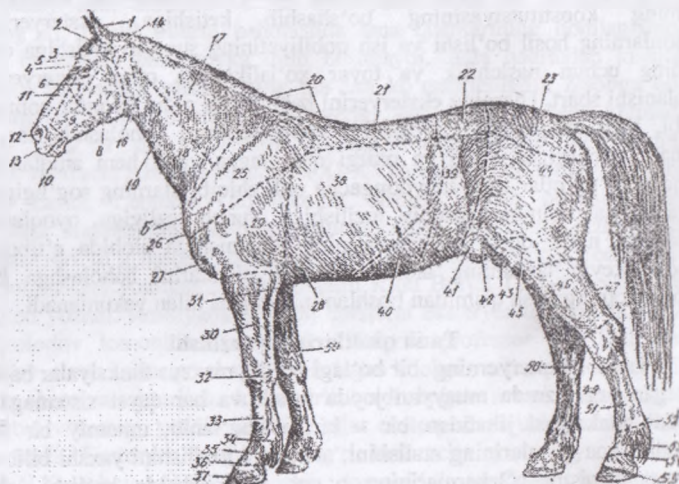
Tana - eksteryerning bir bo'lagi bo'lib, maxsus funksiyalar bajaradi. Har bir organ organizmda muayyan joyda turadi va har qaysi sistemaga kiruvchi organlar funksiyasi jihatidan bir - biriga bog'lanib, umumiy bir funksiyani bajaradi. Tana qismlarining atalishini, anatomik tuzilishini yaxshi bilib olgandan keyin tana qismlari o'lchamlarining o'zaro munosabatda bo'lishi, o'ziga xos xususiyatlarini rivojlantirishi, shakl va funksiyasini, shuningdek ularda uchraydigan nuqson va kamchiliklarni har xil zotga mansub bo'lgan otlardan aniqlash mumkin.

Otlarning eksteryeriga qarab baholashning bir necha xil usullari mavjud:

- 1) ko'z bilan baholash;
- 2) ushlab ko'rish;
- 3) o'lchash yo'li bilan undan tashqari;
- 4) tana indokalarini hisoblab chiqarish;
- 5) profil usuli;
- 6) eng yaxshi otlarni rasmga olish yo'llari bilan aniqlanadi.

Otlarni ko'z bilan baholashda tana qismlarining atalishini, anatomik tuzilishini yaxshi bilib olgandan keyin, hayvonning mahsuldorligiga, ish qobiliyatiga baho berish mumkin. Tashqi tuzilishi, qaddi-qomati uch guruhga qarab 10 ta sistemaga asosida olib boriladi. Otlar bir xil yo'nalishda bo'lmaydi, shuning uchun, eng avvalo, qaysi yo'nalishda ekanligini bilmoq eng muhimdir. Ushlab ko'rish bilan hayvonning oriq-semizligini, zot xususiyatlarini yaxshi baholanganligini, shuningdek, ularda uchraydigan nuqson va kamchiliklarni bilish mumkin. Hayvonlarning eksteryerini ko'z bilan chamalab baholashda aniq ko'rsatkichlarga ega bo'lish qiyin. Binobarin, hayvon tana qismlari o'lchov yo'li bilan tana qismlari o'lchamlarining o'zaro mutanosiblikda bo'lishi, o'ziga xos

xususiyatlarni rivojlantirishi, shakl funksiyasi, shuningdek, ularda uchraydigan nuqson va kamchiliklarni aniqlash mumkin. Otlarning katta-kichikligi, kuchli va yulqinlik, yuk ko'tarish va tortish qobiliyati indeks ko'rsatkichlariga asosan aniqlanadi. Tanasi bir o'lchovi ikkinchi o'lchovga anatomik bog'lanishining bir-biriga nisbatan hisobidagi ifodalanishi indeks deyiladi.

7-rasm. Otlarning tana tuzilish qismlari

1-quloqlari, 2- bosh suyagining tepa qismi, 3-ko'z usti chuqurchasi, 4-ko'z peshanasi, 6-ko'z osti qismi, 7-chakkasi va chaynash muskullari, 8-pastki jag'ining burchaklari (ganashi), 9-bet yuz qismi, 10-pastki lab , 11-burun orqasi, 12- burun teshigi, 13-yuqorigi lab, 14-ensa qismi, 15-qo'l oldi bez qismi, 16-tomoq osti, 17-bo'yin va yol qismi, 18-bo'yin yonboshi, 19- bo'yin tarnovi, 20- qarchig'ayi, 21-orqasi, 22- beli, 23- sag'ir o'tirgich do'ngligi, 25-ko'kragi, 26-yelka qiruvchi do'ngligi, 27-ko'krak va ko'krak osti tushi, 29-yelka, 30-bilak, 31-tirsak, 32-bilako'zug bo'g'imi, 33-kafti, 34-baqay bo'g'imi, 35-baqay, 36-milki, 37-tuyoq, 38-qovurg'alari, 39-och biqin, 40-soxta qovurg'alari, 41-chetki jinsiy organ, 43-moyak xaltasi, 44-soni, 45-tizza, 46-boldir, 47-axilla payi, 48-tovon, 49-och bo'g'imi, 50-kashtanlari, 51-keyingi kaft, 52-keyingi baqay bo'g'imi, 53-keyingi baxir bo'g'imi, 54-milki, 55-tuyoq.

Otlarning jun qoplami. Jun, teri mahsuli bo'lib, hayvon tanasining yuzasida joylashgan. Olingan ma'lumotlar bo'yicha 1 sm³ teri yuzasida o'rtaicha 700 ta jun tolalari joylashgan. Jun va qilning uzunligi hayvonning yashash sharoitiga bog'liq. Otlarning dumi bilan yoli bahor va ko'zda almashinib turadi.

Otlarning teri qoplami.

Teri organizmda bir qator funksiyalarni bajaradi. Eng avvalo hayvon ot – terining beshqaridan qoplab olgan bo‘lib, organizmni tashqi muhitning turli taʼsiridan himoya qiladi. Turli omillar taʼsirida terining asab tuzilmalari qo‘zg‘alish holatiga kiradi.

O‘z qo‘zg‘alish impulslari markazga intiluvchi nervlar orqali bosh miyaga borib, bir qillab paydo bo‘ladi. Terida harakat, sezgi, bosim, og‘riq reseptorlari bor. Ular terining epidermis qavatida joylashgan.

Bug‘lantirish teridan mikroorganizmlar va kasallikka sabab bo‘ladigan boshqa moddalarni o‘z taʼsirini olmaydi. Teri tana haroratining asosiy boshqaruvchilaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga teri ajraluvchi organ sifatida muhim rol o‘ynaydi. Organizmda hosil bo‘ladigan chiqindi moddalarining (karbon kislotasi, suv bug‘lantirish qoplami teri orqali chiqadi.

Teri qon tomirlari bilan yaxshi ta‘minlangan. Shuning uchun organizmning qon tomirlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Organizmdagi qonning 10%i terida joylashgan bo‘ladi.

Teri organizmda muhim sezgi organi bo‘lib, organizmda modda almashuvurida qatnashadi. Umuman teri zich va elastik bo‘ladi. Terining qalinligi taʼsir etadigan yashil ot zotiga, yoshiga, ozuqlanishiga, parvarish qilinishiga va mahalliy holatiga bog‘liq.

Teri yuzalgan otlarning terisi yupqa, og‘ir yuk tortuvchi otlarniki esa qalinroqdir. Ular qancha chuqqon bo‘lsa, terisi shuncha yupqa bo‘ladi. Ot zotlari hisobida eng yupqa teri Axaltuka va Sof qonli Angliya zoti hisoblanadi. Ot terisi qonning o‘z taʼsirini nisbatan yupqa, qo‘ynikidan qalinroq. Boshqa qishloq ot zotlari hayvonlariga nisbatan ter bezlari soni ko‘p bo‘lib, o‘zida esa ko‘proq suvni saqlaydi teri orqali bug‘lantirish yo‘li bilan ajraladi.

Otlarda terlash avvalo chovida, bo‘ynida va yonboshida, yelkasi va og‘irida. Hatto bir hayvon tez chopadigan otday butun tana bo‘ylab terlamaydi.

Ter terini solishtirishda og‘irli 1,005-1,021 teng bo‘lgan sekretidir. Ter terining tarkibida osh tuzi bo‘lganligi sababligi u shurtobdir. Uning tarkibida kalsiy, magnez, natriy, sulfat, xloridlar mavjud. Terining organik moddalari tarkibiga glikogen, alyuk, alyuk kislotasi, kreatinin, ammiak, uchuvchi yog‘ kislotalari kiradi.

Otlarning teri suyuqligi qizg‘ish sariq rangli, tarkibida ko‘p albumin, globulin va alyuk bo‘ladi. Ter yog‘i sekresiyasi – odatda yog‘ bezlari junning yonida bo‘lib, otlarning yo‘llari jun saltachularida ochiladi. Yog‘ bezlarning devori ko‘p qavatli bo‘lib, uning devori epitelii o‘sgan sari hujayralar bez yo‘liga yaqinlashib, terga o‘z taʼsirini va o‘z taʼsirini tashqariga teri yog‘i sifatida chiqariladi. Ajralgan teri teri avval suyuq bo‘lib, keyin kuyuklashadi. Bu yog‘ to‘yinmagan glesirin va terining yog‘ kislotalari bilan hosil qilgan murakkab efilardan tashkil topgan. Ter yog‘i ter suyuqligidagi kislotalar taʼsirida parchalanadi. Natijada o‘ziga o‘z taʼsirini, uchuvchi yog‘ kislotalari hosil bo‘ladi.

Otlarning muskullari

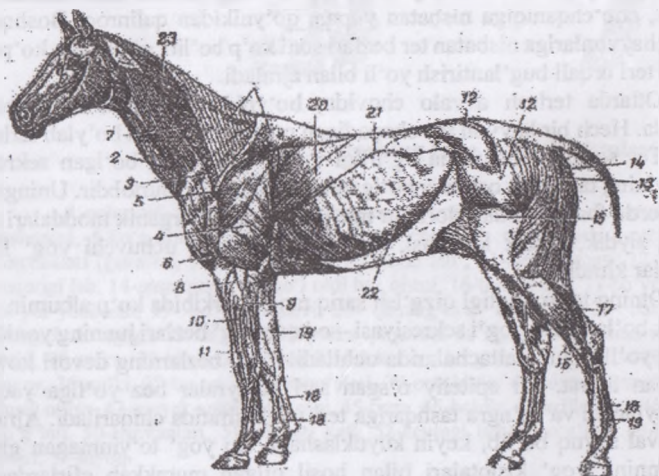
Otlarning harakatlanishi, tana qismlarining bir-biriga nisbatan joyini o'zgartirishi, ichki organlarning ishi, nafas olish qismlari, qon aylanish, ozuqa hazm qilish, ajratish jarayonlari, muskullarning turli guruhlari faoliyati natijasida sodir bo'ladi.

Yuqori tabaqali hayvonlarda uch turdagi muskullar farq qilinadi: 1) ko'ndalang targ'il skelet muskullari (ixtiyoriy); 2) ko'ndalang targ'il yurak muskullari (ixtiyorsiz yoki g'ayri-ixtiyoriy); 3-ichki organlar, tomirlar va terining silliq muskullari (g'ayri-ixtiyoriy).

Skelet bilan bog'liq bo'lgan muskullar skelet muskullari deb aytiladi.

Skelet muskullar tabiiy sharoitlarda markaziy nerv sistemasidan kechadigan nerv impulslari ta'siri ostida qo'zg'aladi. Og'ir yuk tortuvchi va go'sht yo'nalishidagi otlarning muskullari bo'sh va hajmli muskul tolalari kalta bo'lishi, salt miniluvchi otlarga nisbatan kam qisqaruvchanlik xususiyatiga ega. Katta tortish kuchi talab qiladigan ishlarni bemalol bajarish imkonini beradi. Tez yuguruvchi salt miniluvchi otlarning muskullari uzun va zich tolalardan tuzilgan bo'lib, tez qisqaruvchanlik xususiyatiga ega. Muskullar ko'targan yukning ularning kattalanish kattaligiga ko'paytnasi muskul ishi deb hisoblanadi.

Skelet muskullariga yuk asta – sekin oshirib borilganida bitta tasirotning o'zida muskulning kaltalanishi oldiniga ortib boradi, keyin esa kamayib qoladi. Har bir muskul o'rtacha yuk ko'targanida katta ish bajaradi. Bu o'rtacha yuklar qonuni deb ataladi.

8 - rasm. Otni yuza muskullari

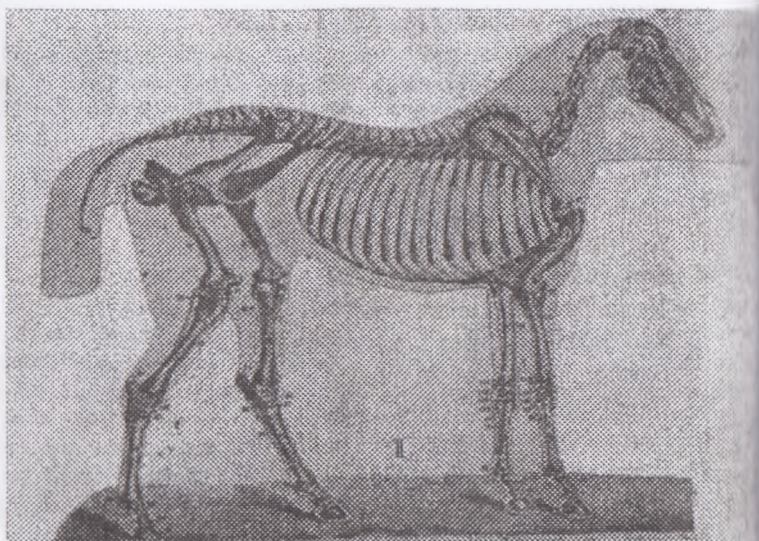
1. Trapetsiyasimon muskul
2. Ko'krak – bosh yelkabosh muskul
3. O'q oldi muskul

4. Yelkining uchboshli muskuli
5. Yelka muskul
6. Pusti o'tishimon muskul
7. Yozuvchi bilak muskuli
8. Bilakni yozuvchi muskul
9. Barmoqlarni yozuvchi go'shtli muskul egiluvchan
10. Barmoqlarni yozuvchi yon muskul
11. Bag'ri muskullari
12. Boshli chakkli boshli muskullari
13. Yotin pay muskullari
14. Bosh orqasining keng muskullari muskuli
15. Barmoqlarni yozuvchi muskul
16. Barmoqlarni yozuvchi yon muskul
17. Barmoqlarni yozuvchi yon muskul
18. Barmoqlarni yozuvchi yon muskul
19. Barmoqlarni bukuvchi muskul
20. Yelka muskuli
21. Orqayuqirigi o'tishimon muskul
22. Orqin tashqi qiyshiq muskuli
23. Boshsimon muskul

Otlarning skeleti

Uning skeletida (qisqartirib) ayanch vazifasini bajaradi. Suyaklar ustida muskul tashkil topadi (qisqartirib) organlar joylashgan. Uning suyaklari passiv, ayanch va harakat uchun bo'lgan, muvazabat tuzilishga ega otlarning eksteryeriga qarab, ularning o'ziga xos mahabatkorligi, konstitutsiya tipi, suyagining mustahkamligi va o'zining qay darajada rivojlanganligining nasldorlik qiyshiqatini bildiradi. Otlarning skeletini o't texnik ot skeletini va tana qismlari otlarini renge o'tirish uchun kengaytirilgan keltirib fikrlash va bilish zarur.

Boshqa qishloq xo'jalik hayvonlari singari qulun tug'ilganida tana vazni o'zining suyaklari og'ir bo'lib, 23-25 foizni tashkil qiladi. Otlarning o'sish davri 4 yoshgacha davom etadi. Semizlik darajasiga qarab tirik vazni o'zining 1/3 qismini tashkil qiladi. Boshqa qishloq xo'jalik hayvonlariga nisbatan otlarning skeleti qisqartirilgan bo'lishi suyaklar tuzilishining natijasidir. Suyaklarning o'ziga xos mahabatkorligi, birlashtiruvchi to'qimalari yaxshi rivojlanganligi bilan otlarning skeletining muvazabatkorligi yaxshi rivojlangan bo'ladi.

9-rasm Ot skeletining tuzilishi

1-bosh skeleti; 2-pastki jag' suyagi; 3-jag' suyagi; 4-bosh tepa suyagi; 5-bosh peshana suyagi; 6- chakka suyak o'sig'i; 7-yonoq (yuz) qirrasasi; 8-yuqori yonoq suyagi; 9-nerv o'tadigan teshik; 10-10a-jag'lararo suyagi; 11-burun suyagi; 12-yonoq yoshi suyagi; 13-ko'z kosasi; 14-yonoq(yuz) suyagi; 15-jag' tishlar; 16-yuqori tishlar; 17-qirquvchi tishlar; 18-dan 25-gacha 7 ta bo'yin umurtqalari; 25-dan 42-gacha 18 ta orqa umurtqalari; 43-dan 49-gacha 6 ta bel umurtqalari; 49-dan 54-gacha 5 ta dumg'aza suyaklari; 54-dan 74-gacha 20 ta dum umurtqalari; 75-sag'ri do'ngligi (cho'qqisi); 76-yonoq suyagi; 77-o'tirgich suyagi; 78-tebratgich chuqurqasi; 79-son suyakning oldingi tomoni; 81-tizza suyagi; 82-katta boldir suyak; 82-kichik boldir suyak; 83-sakrash bo'g'iining 6 ta suyagi; 83-oshiq suyak; 84-tovon suyak; 85-kubik suyak; 86-katta yasmiqsimon suyak; 87-kichik yasmiqsimon suyak; 88-son suyakning oldingi tomoni; 89-keyingi kaft (Uzangi) va oldingi kaft suyaklari; 90-son suyakning oldingi tomoni; 91-mokisimon suyak; 92-kunjutsimon suyak; 93-baqay suyak; 94-dumaloq suyak; 95-tayoq suyak; 96-kurak suyak; 97-yelka bo'g'ini; 98-yonoq suyagi; 99-tirsak bo'g'imi; 100-bilak suyagi; 100-tirsak suyagi; 101-tirsak bo'g'ini; 102-109-8 ta bilak suyaklar; 102-ilmuqsimon suyak; 103-ko'p burchakli suyak; 104-ponasimon suyak; 105-kubik simon suyak.

Har xil tipdagi ot zotlarining eksteryer tuzilishi bo'yicha farqi

Boshi. Otning boshi katta-kichikligi, suyakdorligi konstitutsiya bo'yicha bog'liq. Boshning tanaga nisbatan me'yor bo'lishi maqsadga muvofiq boshlari tuzilishiga qarab katta, mutanosib kichik bo'ladi. Tez yuradigan va

miniladigan otlarning boshi uncha katta emas, kam go'sht, quruq va harakatchan bo'ladi. Rivojlanishiga qarab yengil, o'rta va qo'pol, peshana va yuz qismlarining o'zaro o'ziga qarab keng peshanali, tor peshanali, bo'rining shakliga qarab to'g'ri, botiq va do'ng burunli bo'lishi mumkin. Arava qo'shiladigan va og'ir yuk tortuvchi yuradigan otlarning boshi to'g'ri shaklli bo'ladi. Sof qonli salt miniluvchi, arab, Ashitaka zotlarda botiq shaklli boshlar ko'proq uchraydi. Do'ng burunli boshli og'ir yuk tortuvchi odimlab yuradigan zotlarga xosdir. Salt miniladigan va yuradigan otlarning boshi keng peshanali, og'ir yuk tortuvchi odimlab yuruvchi ot yuradigan boshi esa tor peshanali bo'ladi. Bosh tuzilishiga qarab ahvoli, mijosi, bosh boshiga baho berish mumkin.

Bo'lak. Ko'zlarining katta-kichikligi hamma zotga mansub otlarda bir xil bo'ladi. Salt miniladigan otlarning ko'zlari nisbatan katta emas, qovoqlari tushgan bo'ladi.

Quloqlari. Salt miniladigan va tez yuradigan otlarning quloqlari og'ir yuk tortuvchi ot zotlariga nisbatan yuqqa, uzun, harakatchan va bir-biriga proporsional bo'ladi.

Burun teshtklari. Tez yuradigan va salt miniladigan ot zotlarining burun teshtklari juda harakatchan, bu esa tog'ay kemirchagining harakatchanligidir. Burun teshtklari katta va toza bo'lishi kerak. Burundan ajratiladigan suyuqlik tiniq va ko'kila bo'lishi kerak.

Pastki jug'ning orqa burchaklari (ganash). Ganashi keng bo'lishi muvofiqdir. Nafas olishda asosiy rol o'ynaydi. Bu esa salt miniluvchi otlarga xosdir. Pastki jug'ning orqa burchaklar orasi 8-9 sm bo'lishi kerak. O'z bo'lishiga ko'ra o'rta tor bo'ladi.

Enasi. Ensa suyasi va bo'yin umurtqasida tamom bo'ladi, ensa keng, uzun bo'ladi. Ensal katta otlar tez yugura olmaydi. Salt miniluvchi otlarining ensasi kichik bo'ladi.

Bo'yin. Yettita bo'yin umurtqasidan tashkil topib, otlarni harakatlanishida muhim rol o'ynaydi. Bo'yinning birinchi umurtqasi - atlant otning boshini harakatlanishi uchun xizmat qiladi. U xalqa shaklida bo'lib, yon tomonlarida qanot shaklida o'simlari bor. 2 - umurtqasi epistروفil o'tishsimon o'simtasi bilan farq qiladi. Bo'yinning yettinchi umurtqasi boshqalaridan farqlanishida, pastligi, orqa tomonida birinchi qovurg'a uchun maydonchasining pastligi bilan farq qiladi. Ot boshini pastga engashtirganda markaziy og'irlik o'rtasiga oyoqqa, ko'targanda esa markaziy og'irlik keyingi oyoqqa, chapga buralganda chap oyoqqa, o'ngga buralganda esa o'ng oyoqqa tushadi. Joylashishiga qarab unan, o'rta, tor bo'yinli, gavgada nisbatan joylashishiga qarab baland va past bo'yinli bo'ladi. Otlarning boshi bo'yniga nisbatan 45° burchak hosil qilib joylashsa, me'yori hisoblanadi, bunday otlar uzoq masofadagi narsalarni ham harakatlanadi, oldingi oyoqlari yengil harakatlanadi va yaxshi yuguradi. Bosh harakatlanishida esa yuk ko'proq orqa oyoqqa tushadi va ancha sustlanadi. Foydalanishida me'yori holatdagi bosh maqsadga muvofiqdir. Chunki otlarning bo'yin boshiga qishloq xo'jalik hayvonlarining bo'yniga nisbatan harakatchan va muvofiqdir. Otlarda otlarning bo'yini to'g'ri, oqqush va kiyik bo'yin nomlari bilan atash. To'g'ri bo'yin sof qonli salt miniluvchi, rus yo'rtoqi otlarda, oqqush bo'yin

Orlov yo'rtiqi otlarda va kiyik bo'yin mahalliy don va qirg'iz otlarda kuzatilgan. Bo'yinlar gavdaga nisbatan joylashishi jihatidan me'yor, baland va past bo'lishi mumkin. Gavdaga nisbatan 45–50° burchak hosil qilib joylashgan bo'yinlar hamma tipdagi otlar uchun ham me'yor hisoblanadi.

Qarchig'ay 2-12 ko'krak umurtqalarining o'simtalari joylashgan qism qarchig'ay balandligi deyiladi. 4 va 5 umurtqa o'simtasidan o'lchanadigan, ular eng baland nuqtasidir. Qarchig'ay joylashishiga qarab baland, o'rta va past uzunligiga qarab uzun, o'rta va qisqa qarchig'ayli bo'ladi.

Orqasi – qarchig'ay bilan bel o'rtasidagi oraliq bo'lib, u 11 – 18 ko'krak umurtqalaridan tashkil topgan. Orqa va bel o'tning oldingi qismi bilan orqa qismini qo'shuvchi ko'prik hisoblanadi. Orqasi uzunligiga qarab uzun, o'rta va qisqa, joylashishiga qarab to'g'ri, do'ng (zambarsimon) va bo'sh bo'ladi.

Orqaning keng bo'lishi maqsadga muvofiqdir. To'g'ri orqa gorizontal joylashgan bo'lib, oyoqlarining harakati kuchini oldingi qismiga yaxshi o'tkazib boradi. Do'ng orqali otlar muskullarining yaxshi rivojlanganligi natijasida paydo bo'ladi. Hamma tipdagi ot zotlari uchun ham kamchilik hisoblanadi. Bunday otlar kam harakat va kam kuchli bo'ladi.

Beli – bel tananing orqa bilan sag'risini qo'shuvchi qism bo'lib xizmat qiladi. 6 ta bel umurtqasidan tashkil topgan. Uzunligiga qarab uzun, o'rta, tor, joylashishiga qarab do'ng, tekis, egilgan bo'ladi. Egilgan, ya'ni botiq bel o'tning jismoniy jihatdan kamchilik hisoblanadi. Sag'ri asosan dumg'aza hamda to's (chanoq) suyaklaridan tashkil topgan. Shakliga qarab uzun, o'rta, qisqa sag'rili, keng o'rta, tor sag'rili, orqadan qaraganda ko'rinishiga ko'ra yumaloq, bo'lingan, chodirsimon sag'rili otlar bo'ladi. Salt miniluvchi va chopqir otlarning sag'risi uzun, yuk tortuvchi otlar o'rtacha, qisqa bo'ladi. Kengligi bo'yicha to'g'ri, zambarsimon, orqadan qaraganda bo'lingan tomsimon bo'ladi.

Dumi – umurtqa pog'onasining keyingi qismi hisoblanib, 20 tagacha umurtqa suyaklaridan tashkil topgan. 3 tasi silindsimon umurtqa yoyi bo'lib, qolganlarida yo'qolib ketadi. U o'tning himoya organi bo'lib xizmat qiladi. Hamma otlarda joylashishi va soni bir xil emas. Og'ir yuk tortuvchi odimlab yuradigan o'rmon otlarida uzun va serqil, janub tipdagi salt miniluvchi otlarda esa, nisbatan kalta bo'ladi.

Ko'krak qafasi – ko'krak umurtqalari, qovurg'alar va tush suyagidan iborat bo'lib, ko'krak qafasini tashkil qiladi. Arabi ot zotlaridan tashqari qolgan ot zotlarida 36 ta qovurg'a va 18 ta ko'krak umurtqasi bo'ladi. Arabi ot zotiga esa 19 ta ko'krak umurtqasi va 38 ta qovurg'asi bo'ladi. Orqa tomonga ya'ni 7–8 qovurg'agacha kattalashib boradi, so'ng kichrayadi. Ko'krak qafasi shakli bo'yicha keng, o'rta, tor, chuqurligi bo'yicha: chuqur, o'rta, chuqur emas.

Ko'krak qafasining hajmi qovurg'alarning uzunligi va qay darajada ekanligiga bog'liq. Yaylovda boqilgan va yoshligidan ko'p dag'al ozuqa iste'mol qilgan tez yetiluvchan otlarning ko'krak qafasi katta, tez yuguruvchan otlarniki chuqur, og'ir va yuk tortuvchi odimlab yuradigan otlarniki esa kengroq bo'ladi.

Qorin – ko'krak qafasining pastki qismidan chanoq suyagining oldingi qismigacha bo'lgan oraliqni tashkil qiladi. Shuni aytish kerakki, toqtuyoqli hayvonlarning qorni boshqa turdagi hayvonlarnikiga nisbatan kam rivojlangan.

Ushbu otlarning qorni ham yaxshi rivojlangan qorinlar qatoriga kiradi. Ushbu otlarning ko'p istemol qilgan ishchi otlarning qorni katta bo'lib uni «tozi qorin», ba'zi otlarning qorni tortilgan bo'lib, u «tozi qorin» deyiladi. Ot qorni tortilishiga qarab katta, o'rtada tortilgan qorinli otlarga bo'linadi.

Ko'krak 1-6 qovurg'alar ustida qiya joylashgan uchburchak shakldagi dumtinkasimon suyakdir. Ko'rinishiga qarab qiya, o'rtada, to'g'ri bo'ladi. Ko'krak uchburchak uzun va qiya joylashsa, qadam shuncha keng bo'ladi. Bunday ko'krak uzun yuqori yuguruvchi va yo'rtoqi otlarga xos bo'lib, og'ir yuk tortuvchini o'rtada yumshigan otlarning kuragi bir oz tikroq joylashgan bo'ladi. Yelka uzun bo'lsa bilak o'rtasida joylashgan, uzunligi xuddi boldir suyagidek yaxshi rivojlangan. Uning permuskul bo'lishi hamma tipdagi otlar uchun ham me'yor bo'lgan hisoblanadi. Salt miniluvchi otlarning yelka suyagi uzun, bilak va kaft uzun bo'lsa nisbatan uzun bo'ladi, ko'rinishiga qarab uzun, o'rtada, kalta yelkali, eniga bo'lgan, o'rtada va tor yelkali otlar bo'ladi.

Bilak - yelka bilan bilakuzuk bo'g'ini o'rtasida joylashgan bilak. Bilakning uzun, permuskul va vertikal bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Uzunligi boldir bo'lgan, uzun bilak yo'rtoqi ot zotlarida uchraydi. Unga nisbatan salt miniluvchi otlarning bilagi qisqaroq. Oldingi bel qismida yozuvchi muskullar, orqa bel qismida bilakuvchi muskullar bo'ladi. Tirsak bilak suyagining o'simtasiidir. Uning uzun yuqori qismi yaxshi rivojlangan, pastki qismi yupqa plastinkasimon. Bilakning bo'lishlig'i birmuncha keng. Oldingi oyoq harakati boshqaruvchi bo'lgan va paylarning asosiy joyi hisoblanadi. Yaxshi tirsak uzun bo'lib, ko'krakka nisbatan orqaga chiqib turadi.

Bilakuzuk bilak bilan va kaft suyaklarining o'rtasida ikki qator yuqori qismida bo'rtta bir xil shaklli, pastki qatorda uchta, ba'zan to'rtta bilak uzuk bo'lgan iborat.

Bilakuzuk oyoqlarning yaxshi yuguruvchanligini ta'minlaydi. Rivojlanishi bo'lganida yaxshi, qolqarqli, yomon rivojlangan bilak uzukli otlar bo'ladi.

Kaft - yuqori qismi bilakuzuk bo'g'inining suyaklari pastki qismida bo'lgan bo'g'inning suyaklari bilan birlashgan. Kaft suyaklari orqali otlarning harakatini muvofiqlashtirishni bilish mumkin. Kaft suyagi uchta (II - III- IV) qismidan iborat. III- kuchli rivojlangan. III- kaft suyagining yuqori qismi bo'lib, ikki yumshigan tepa qismida notekis joy bo'lib, unga bilak suyagining yuqori muskullari birlashgan. Paylari yaxshi rivojlangan bo'lib, yozuvchi va boshqaruvchi bo'lgan bo'ladi. Rivojlanishiga qarab yaxshi, o'rtada, yomon kaftli. Uzunligi bo'lganida esa, o'rtada, kalta kaftli bo'ladi.

Baqay (nahov) - bo'g'im kaft va baqay oralig'ida joylashgan. Baqay bo'lgan bo'g'im «tozi mushqasimon» bo'lib, ot og'irligini va yerdan bo'ladigan ta'simi bo'lgan bo'ladi. U quruq, keng, toza bo'lib, mustahkam paylardan tashkil topgan. Baqay bo'lgan bo'g'im bo'lishi esa ot oyog'ini mustahkam emasligidan dalolat bo'ladi.

Baqay bo'g'im bilan dumaloq suyak oralig'ida joylashgan. Barilov suyagi bo'lgan bo'g'im yerdan bo'ladigan tasirni yumshatishdan iborat. Baqay uzun, quruq, toza, va toza bo'lishi mumkin. Uzun baqay chopqir otlarga, kalta baqay bo'lgan bo'g'im bo'lgan otlarga xos. Baqay tik bo'lgan otlar luqqa holda yuradi.

Tuyoq milki – baqay bilan tuyoq suyagi orasida joylashgan. U oyoqning oxirgi qismi hisoblanib, himoya va tayanch vazifasini bajaradi. Tuzilishiga qarab katta, yassi, tor stakansimon qiyshiq tuyoqlar bo'ladi. Tuyoqlarning ostida strelka joylashgan bo'lib, u tuyoqni kengaytirib va to'satib turishda ammartzizator vazifasini bajaradi. Tuyoqning usti tekis va yaltiroq, oldingi qismi orqa qismiga nisbatan balandroq bo'ladi. Son suyagining boshida oyoq muskul birlashuvchi dumboqlar hamda yaxshi rivojlangan orqa yuza chuqurchasi bo'ladi.

Tizza – tupiksimon suyakdan iborat bo'lib, kopkogi noto'g'ri turtburchak shaklda: son va boldir suyaklarining tutashgan joyida joylashgan. Kopkogining pastida bo'g'in yuzasi bo'lib, son suyagining pastki qismiga joylashgan.

Boldir – nay shaklida, yuqori qismi yo'g'on, past tomoni kengayib ketgan ingichkalashgan bo'ladi. Katta va kichik boldir suyaklaridan iborat otlarda boldir suyagi yaxshi rivojlangan. Tovon va tizza qopqog'ining o'rtasida joylashgan. Boldir qancha uzun bo'lsa, ot shuncha keng qadam tashlaydi va chopqir bo'ladi.

Sakrash bo'g'imi – boldirni tovon bilan tutashtiradi. Tovon, kubiksimon, kichik yassiqsimon, katta yassiqsimon, piramidasimon suyakdan iborat. Ot shu bo'g'im muskullari orqali sakrash va chopish imkoniyatiga ega bo'ladi. U quruq hajmli baquvvat bo'lishi kerak.

Orqa oyoqlari son, tizza, boldir, tovon, sakrash bo'g'imi, keyingi baqay, tuyoq suyaklaridan iborat. Son suyagi uzun nay shaklida bo'lib, yuqori tomonidan tos suyagiga birikadi. Son suyagining pastki uchi katta boldir bilan birlashadi. Son suyagining boshida uyiqlik va muskul birlashuvchi dumboqlar bo'ladi. Yaxshi rivojlangan orqa yuza chuqurchasi bo'ladi.

Tizza son va boldir suyaklarining tutashgan joyida bo'lib, tuyiksimon bo'ladi. Turtburchak shaklida bo'ladi.

Son – asosini son suyagi tashkil qilib, yuqori tomondan tos suyagiga, pastki qismi esa boldir suyagiga birlashadi. Yuqori tomonida suyagini boshlab, son suyagi bilan boldir suyagi o'rtasidagi bo'g'inda yoy shaklidagi tog'ay bo'ladi. Son qancha uzun bo'lsa, qadamini shuncha keng tashlaydi.

Tovon suyaklari – bir qancha mayda va katta suyaklardan iborat. Tovon suyagi uzun bo'lib, uning tanasi hamda muskullari birlashadigan bo'ladi. Tovon do'ngligi bo'ladi. Otlarning tovon suyagi kaltaroq, oshiq suyagining tuzilishiga burtagi yaxshi rivojlangan otlarda bloq taroqlar qiyshiqroq bo'ladi. Tovon suyagining ichki yuzasida paylar birlashish joyi bor. Keyingi kaft suyagi bo'g'imi bilan sakrash bo'g'imi o'rtasida joylashgan bo'lib, oldingi kaft suyagi nisbatan uzun bo'ladi. Baqay va tuyoqlarning tuzilishi xuddi oyoqlarning baqay va tuyoqlarning tuzilishiga o'xshaydi. Skelet organizmda tayanch vazifasini bajaradi.

Taqir teri (kashtan) – terining shoxsimon junsiz joylari bo'lib, oyoqlarda orqa oyoqlarga nisbatan katta bo'ladi. Oldingi oyoqlarda hadda-da yuqoriroqda, orqa oyoqlarda esa sakrash bo'g'imlarining ichki tomonida bo'ladi. Orqa qismi yaqinida bo'ladi.

Oldingi oyoqlarning qo'yilishi

Otlarning yurishi oyoqlarining to'g'ri qo'yilishiga bog'liq. Otlarning tipiga, kengligiga, kengligiga qarab oldingi oyoqlari me'yor, keng va tor qo'yilishi mumkin. Otlning oldingi oyoqlari tekis joyda parallel turgan vaqtda ikki tuyoq o'rtasiga yana bir tuyoq erkin joylashsa, me'yor kenglikda, ikkita tuyoq sig'sa keng, bir tuyoq siqqulik joy bo'lmasa, tor qo'yilgan oyoq deyiladi. Oldingi oyoqlarning to'g'ri qo'yilganligini otlning old tomonidan 5-6 m masofaga qarab ko'riboladi. Oldingi oyoqlar tik, bir-biriga pararell bo'lishi kerak yoki umrovdan ko'tirilgan shovun (to'g'ri ip) tuyoqning uchiga tegishi kerak. Oldingi oyoqlar to'g'ri qo'yilgan, yurganda oyoqlar bir-biriga uriladi va otlning maksimal ish qobiliyati pasayadi. Oldingi oyoqlariga old tomonidan qaralganda quyidagicha tuyoq qo'yilishlarini ko'rish mumkin:

1. **Tikka va to'g'ri qo'yish.** Oyoq bunday qo'yilganda, birining panasida ikkinchi ko'rinmaydi. Bu hamma tipdagi otlar uchun me'yor holat.

2. **Qarin tomonga qiya qo'yish.** Oyog'ini bunday qo'ygan otlar qadamini keng tashqi olmaydi, yurganda surinadi. Bu nuqson nasldan-naslga o'tadi.

3. **Oldinga qarab qo'yish.** Bunday qo'yish ko'pincha xronik kasallashdan kelib chiqadi. Buni umrovdan tushirilgan shovun tuyoqning tepasida qaltisi bilan izohlash mumkin. Oyog'i oldinga qarab otlarning asosiy ish tiliq oyoq oyoq'iga tushadi va erkin harakatlanishiga xalaqit beradi.

4. **Birkulimon oyoq** – ikki tuyoq oraliq'i ko'krakka nibatan keng bo'lishi bilan tashlanadi. Bunday nuqson yosh toylarda ko'proq uchraydi.

5. **Me'yor qo'yilgan oyoq** - tik va bir-biriga parallel joylashadi. Bu kenglik hisobiga otlarda me'yor hisoblanadi.

Otlarda yon tomondan qaraganda quyidagi oyoq qo'yish shakllari ko'zga ko'rinmaydi:

1. **Qiyshiq oyoqlar** – baqaylari va tuyoq uchlari tashqi tomonga qarab bo'ladi. Qiyshiq oyoq ko'pincha tor ko'krakli yo'rtoqi otlarda uchrab, yugurganda oyoq'lar bir-biriga urilib yiqilishi mumkin. Bu nuqson nasldan-naslga o'tuvchi ko'rsatkichi uchun, shunday nuqsoni bor ayg'irlar brak qilinadi.

2. **Qaltisli oyoq (maymoq)** – baqaylari va tuyoq uchlari ichqariga qarab bo'ladi. Bunday nuqson ko'pincha og'ir yuk tortuvchi, odimlab yuradigan otlarda uchraydi. Bu nuqson nasldan-naslga ham o'tishi mumkin. Shunga ko'ra bunday oyoq otlardan nasl olish yaramaydi.

Orqa oyoqlarning qo'yilishi

Otlning yuraganda orqa oyoqlar parallel va keng qo'yilgan bo'lib, ularning panasida oldingi oyoqlari ko'rinmasligi kerak. Orqa oyoqlarining keng qo'yilishi otlarning, xususan, sag'rining kengligiga bog'liq. Ortadan qaraganda orqa oyoqlarning qo'yilishi X-simon, O-simon va me'yor bo'lishi mumkin.

X-simon bo'lganda sakrash bo'g'imlari bir-biriga yaqinlashib, tovon va tashqari nisbatan keng qo'yiladi. Bunday nuqson otlarning yaxshi harakatlanishiga to'g'irlilik qiladi.

O-simon qo'yilganda sakrash bo'g'imlarning poshnalari tashqariga egilgan bo'ladi. Buni eslatadi. Bunda tuyoqlar bir-biriga yaqinlashib, otlning erkin

harakatlanishiga to'sqinlik qiladi. Bu xildagi oyoq qo'yish, ko'pincha og'ir yuk tortuvchi otlarda kuzatiladi.

Orqa oyoqlar yon tomondan qaralganda me'yor, qilichsimon, ichkariga va orqaga qiya qo'yilishi mumkin.

Oyoqlar me'yorda qo'yilganda o'tirg'ich do'ngligidan tushirilgan shovun poshnaga tegib, tovon bilan parallel tushadi. Bu hamma tipdagi otlar uchun maqsadga muvofiqdir.

Qilichsimon qo'yilganda boldir bilan tovon suyagining birlashgan joyidagi burchak 150° ni tashkil etadi. Oyoqlar bunday qo'yilganda qadam tor tashlanadi, otlar raxit bilan kasallanganda qilichsimon oyoqlar to'pig'iga ko'p og'irlik tushib, sakrash bo'g'imidagi turli nuqsonlar paydo bo'ladi.

Oyoqlar shamshirsimon qo'yilganda boldir bilan tovonning birlashgan joyidagi burchak 180° ni tashkil etadi. Oyoqlarning bunday qo'yilishi sakrash bo'g'imining amortizatorlik xususiyatini kamaytiradi, qattiq yerda ishlatilganda oqsaydi, sag'ri muskullarida og'riq paydo bo'ladi.

Ichkariga qiya qo'yilganda o'tirg'ich do'ngliklari (kuymich) dan tushirilgan shovun sakrash bo'g'imiga tegmasdan o'tadi. Bunday qadami qisqa bo'lib, sakrash bo'g'imiga ko'proq og'irlik tushadi. Bu ko'pincha mahalliy va yo'rg'a otlarda uchraydi.

Orqaga qiya qo'yilganda o'tirg'ich do'ngliklaridan tushirilgan shovun sakrash bo'g'imining o'rtasidan o'tadi. Bu nuqson raxit bilan kasallangan otlarda ko'zga tashlanadi. Ba'zi otlar tovonni kasallanganda, oyog'ini yuqorida aytilgan shaklda tutib turadi.

Otlarning eksteryer kamchiliklari va nuqsonlari

Otlarning ish qobiliyatini va nasl qimmatini baholashda ularning eksteryeri, kamchiliklari va nuqsonlariga alohida e'tibor berish kerak.

Tana qismlarining maqsadga muvofiq fiziologik me'yor rivojlanmasligiga kamchilik deyiladi.

Organ va to'qimalarining o'zgarish natijasida paydo bo'ladigan belgilarga esa **nuqson** deyiladi.

Orqa va belning o'ta tor va bukri bo'lishi **kamchiliklardan** hisoblanib, otning zaifligini ko'rsatadi.

Sag'ri – qisqa, tor, past (eshak sag'ri), o'ta qiya bo'lishi mumkin. Bunday otlar me'yor va kuchli harakatlana olmaydi, tor qadamli bo'ladi.

Boshning haddan tashqari katta, tanasiga nisbatan mutanosib konstitutsiyasining qo'polligidan, kichik va yengil bo'lishi nozikligidan dalolatdir.

Nuqsonlar

Ko'zga oq parda tushishi, ya'ni ko'z qorachig'ida dog'lar paydo bo'lishi ko'z shoxsimon moddasining xronik yallig'lanishi natijasida yuzaga kelib, ot qisman yoki butunlay ko'rmay qolishi mumkin. Tili yara yoki qisman uzilgan, yuqori jag'i pastki jag'idan uzun yoki kalta bo'lishi mumkin. Bunda tishlar bir-birining ustiga to'g'ri tushmaydi va qisman ozuqning maydalanishiga xalal beradi. Ma'lumki, ot ko'p turib qolganda qattiq narsalarni kemirishga o'rganadi va buning

otlarning boshlari noto'g'ri yedirila boshlaydi. Bunda ba'zi otlar qattiq narsalarni
boshlari bilan qutibhoga o'rganadi va tez-tez damlab turadi.

Buzoq qirillashi – hqildoqning cho'michsimon tog'aylarining yarim shol
bilan qirillanib ketishi yuzaga kelib, otning nafas olishini qiyinlashtiradi, xirillashga
olib keladi. Bu nuqson (poroq) hisoblanadi.

Buzoq qirillashi yu'larining xronik yallig'lanishi, buning natijasida burnidan
qirillanib ketishi esa otlarning kamchiligi hisoblanadi.

Buzoqning juda uzun, kam muskul, yalpoq, kalta bo'lishi ham otning
kamchiligi hisoblanadi.

Buzoqning qirillashi, bu esa bo'g'im sumkasi shilimshig'ining yallig'lanishi
natijasida yuzaga keladi, ot boshini erkin harakatlantira olmasdan yurish
qiyinlashtiradi.

Buzoqning qirillashi juda baland va qirrali bo'lsa, bu ham nuqson hisoblanadi.
Buzoqning qirillashi og'ir agar, xomo't tez «uradi».

Buzoqning yag'iri, bu tufayli qurchig'ay yallig'lanib, yiringlab shishib ketadi
va otlar qirillanadi.

Buzoqning mushaklarining atrofiyasi (isplek) – yoshligidan og'ir ishlarda
ishlatilishi va yuqori mushaklarini egar bosishi natijasida kelib chiqadi. Bunday otlar
otning bo'g'im qurib boga olmaydi, oqsaydi.

Buzoqning mushaklarining atrofiyasi (ich urish) – yoshligida og'ir ishlarda ishlatilishi
natijasida o'z yuqori mushaklarining kengayib, o'z holatiga kelmay qolishi bilan
kuchli kamchilik hisoblanadi. Bunday otlar tez va yuzuki nafas oladi, og'ir ishga yaramaydi.

Buzoqning mushaklarining atrofiyasi qurib va sunalar bo'lib, qichitadi. Ot dumini ishqab, qo'tir
qiyinlashtiradi.

Buzoqning mushaklarining atrofiyasi – dum ostida va boshqa yerda ko'chib yuruvchi zararli
kamchilik hisoblanadi. Bunday otlar mushaklarida paydo bo'ladi.

Buzoqning mushaklarining atrofiyasi – moyaklar moyak xaltasiga tushmay ichkarida qoladi. Bu
kamchilik hisoblanadi. Bunday otlar serjahl, kamurug' yoki urug'siz
bo'ladi.

Buzoqning mushaklarining atrofiyasi – bu bilan kasallangan otlarning moyak xaltasiga ichak tushib, xalta
qurib ketishi hisoblanadi. Otlarni operatsiya yo'li bilan davolash mumkin. Grija bilan
kasallangan otlardan nasl olinmaydi.

Oldingi oyoqlarida

Buzoqning mushaklarining atrofiyasi – bilakuzuk bo'g'imlarining to'la yozilmasdan egri bo'lib
otlarning mushaklarida yuzaga keladi. Egiluvchi paylarning xronik yallig'lanib,
otlarning mushaklarini egri bo'g'imini yozilmaydi. Xronik yallig'lanish har ikkala
oyoqda ham uchirishi mumkin. Yoshligidan og'ir ishlarda ishlatilgan va kuchli
ishlarda ishlatilgan otlar keyinchalik faqat yengil ishlarda ishlatiladi.
Buzoqning mushaklarining atrofiyasi o'xshab qolishi ba'zi otlarda tug'ma bo'lishi ham
mumkin. Bunday otlar ba'zan kamchilikni tuzatib bo'lmaydi.

Buzoqning mushaklarining atrofiyasi (bu yoki oyoq) – otlarning oldingi bir yoki ikkala oyoq'i ham
bilakuzuk qurib ketishini anglatadi. Buzoq oyoq bilakuzuk bo'g'imini
yozilmasdan xronik yallig'lanishi va ruxit bilan kasallanishi natijasida sodir bo'ladi.
Bunday otlar og'ir ishga va nasl qoldirishga yaramaydi.

Kaft suvaging noziklashuvi – bilakuzuk bo'g'imi va kaft suyagi sust rivojlanganligi oqibatidir. Kaft suyagi nozik otlar og'ir ishga yaramaydi, olinmaydi.

Brokdaun – oldingi oyoq barmoqlarini eguvchi paylarning xronik shikastlanishi natijasidir. Yoshligidan og'ir ishlarda ishlatilgan otlarning paylari cho'zilgan, ba'zilar uzilishi ham mumkin. Bu nuqson sof qonli salt miniluvchi zotlar uchun ko'proq uchraydi.

Bukshin (xronik shish) – kaft suyagi yozadigan paylarning xronik shikastlanishi natijasidir. Bu nuqson chopqir otlarni oqsatib qo'yadi.

Suyak ustidan suyak o'sib chiqishi – kaft va tovon suyaklarining shikastlanishi natijasida vujudga keladi. Agar o'simta suyakchalar paylarga yopishgan bo'lsa, u paylarga ishqalanadi, ot oqsaydi: agar paylardan uzoqda joylashgan bo'lsa, otning ish qobiliyatiga ta'sir qilmaydi. Bu nuqsonni otning kallalarini tovonlarini qo'l bilan silab ko'rish orqali aniqlash mumkin.

Jabka - deganda baqay bo'g'imining pastki va chocha suyaging usti qismida suyak o'sib, yarim doira shaklida chochani o'rab olinishi tushiniladi. Jabkani tik aqayli, tik tuyoqli, yoshligidan yaxshi sharoitda tarbiyalanmagan otlar uchun ko'proq uchraydi. Jabkani davolash qiyin. U otni oqsatadi, ish qobiliyatini susaytiradi. Agar suyak o'simtasi chochani butunlay o'rab olsa, u obruch deyiladi. Obruch jabkadan ham xavflidir.

Chochaning shikastlanishi – maymoq otlarning oyog'ini bir-biriga urishi natijasida sodir bo'ladi. Dastlab chocha terisida yara, keyinchalik tugun vujudga keladi.

Shevar – sochiq osti (baqay orqasi) terisining yallig'lanib, yoyinglashidir. Bu otlarni iflos, nam joylarda uzoq saqlash natijasida kelib chiqadi. Agar vaqtida uning oldi olinmasa shevar kattalashib, kaft va tovonga o'tadi, ot oqsatadi.

Bo'g'im shishi – bo'g'im xaltalarida, pay qinlarida sinovial suyuqlik to'planib, shilimshiq qatlamlarning yallig'lanishidir. Sakrash bo'g'imida bu suyuqlik uch xil ko'rinishda bo'ladi: tashqi, ichki va tik turuvchi (tashqaridan qo'l bosilganda ichkariga, ichkaridan bosilganda tashqariga o'tib turadi). Ishlatilgan otlarning uzoq turib qolishi, og'ir ishlarda ko'p ishlatilishi, oyoqlarining noto'g'ri tuzilishi bo'g'imlarining shishib ketishiga olib keadi. Bu kamchilik bo'g'imning konstitutsiyali otlarga xos bo'lgan tipik xususiyatlardan biridir.

Tirsak shishi - deb tirsak cho'qqisida surunkali shishning paydo bo'lishi aytiladi. Bu oyog'i nozik otlarga xos bo'lib, ular tez-tez yotadi, yurganda tirsakka urilib turadi, lekin oqsamaydi.

Orqa oyoqlari

Shpat (xo'roz vurish) – ot yurganda orqa oyoqlarining bittasini yoki ikkinchisini siltab ko'tarishdir. Shpat sakrash bo'g'imining ichki tomonidan suyak o'sib chiqishi tufayli paydo bo'ladi. Ba'zan suyak o'simtasi tashqi tomondan bilinmasligi ham mumkin. Bu holat veterinariyada nerv shpati ham deb yuritiladi. Shpat boshlangan dastlabki vaqtlarda ot oqsamaydi. Bu yopiq shpat deb ataladi. Uni aniqlash uchun otni 5-6 metr orqaga tislab, so'ngra oldinga yurgizish ket

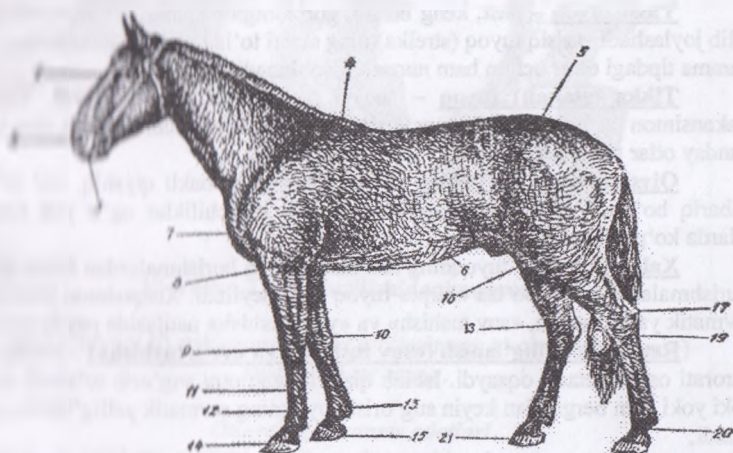
Yana bir usuli 2-3 minut orqa oyog'ini qorniga tomon ko'tarib, so'ng yurgiziladi. Agar yopiq shpat bo'lsa, ot oyog'ini xo'roz singari ko'tarib bosadi.

Shpat nasldan-naslga o'tuvchi nuqson bo'lib, uni davolashning iloji yo'q. Shpatni ispat tashlash va xillash ishlarini namunali tashkil etish bilangina yo'qotish mumkin. Shpat otning ish qobiliyatini sezilarli darajada pasaytirib yuboradi. Shpatni o'tlar brak qilinadi.

Archa - shishning yoysimon shaklda ko'rinishidir. U poshna suyagining pastki qismida bo'ladi. Poshnada qurba paydo bo'lganda sakrash bo'g'imidan tizza bo'g'imiga ketadigan to'g'ri chiziq qiyshayadi. Poshna suyagining archedirlik, sakrash bo'g'imidagi paylarning yallig'lanishi, grifel suyaklari bosh qo'ng'ir va qizilchi paylarning yallig'lanib yo'g'onlashuvi, poshna suyagining oldingi bo'g'imni suyaklari bilan qo'shilib ketishi natijasida vujudga keladi. Ushbu davolash bo'lmaydi.

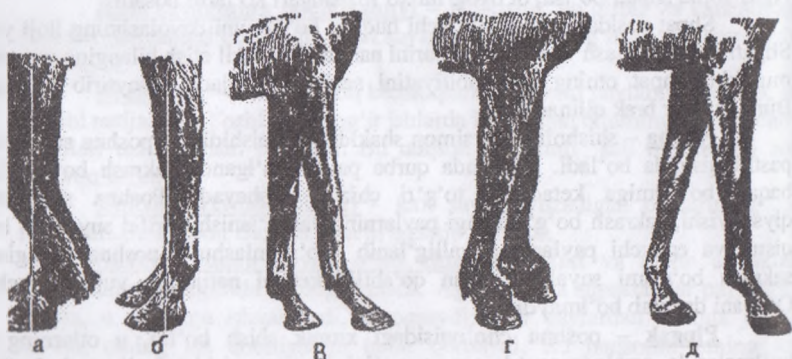
Pipgak - poshna cho'qqisidagi xronik shish bo'lib, u otlarning tor bo'linmalarida suralgan paytda orqa oyog'ini devorga urishi tufayli paydo bo'ladi. Bu shish tani oqatmaydi, ish qobiliyatiga ta'sir etmaydi. Shuning uchun uning ko'rik nuqsoni (buzabuzari) ham deyiladi. Pipgak nasldan-naslga o'tmaydi.

Tizza shishi - tizza xaltasi shilimshiq qavatining yallig'lanishi oqibatidir. Bu shpat bo'g'imning «xom»ini ko'rsatadi.

10-rasm. Ot tanasida uchraydigan umumiy kamchilik va nuqsonlar

1-ko'z kasalliklari; 2-burundan suv kelib turishi; 3-qirquvchi va jag' tashlashning bir-biriga to'g'ri tushmasligi; 4- qarchig'ay mushaklarining yallig'lanishi; 5-mokluki qisilgan; 6-grija; 7-yelka mushaklarining yallig'lanishi; 8-uzuk shishi; 9-bilak uzuk shishi; 10-echki oyoq; 11-bukshin; 12-brakdaun; 13-bo'g'alar shishi; 14-jabka; 15-tuyoqlar nuqsoni; 16-tizza bo'g'imining yallig'lanishi; 17-tovon shishi; 18-shpat; 19-qurba; 20-mokres.

11 – rasm Ot oyoqlarida uchraydigan ba’zi bir nuqsonlar
 A – echki oyoq; b – buzoq oyoq; v – brakdaun; g – jabka; d – bukshin.

Ot tuyoqlarida uchraydigan nuqson va kamchiliklar:

Yassi tuyoq – past, keng bo‘lib, gorizontga nisbatan o‘tkir burchak hosil qilib joylashadi, sassiq tuyoq (strelka) ning atrofi to‘la bo‘ladi. Bu shakldagi tuyoq hamma tipdagi otlar uchun ham nuqson hisoblanadi.

Tikka (stakan) tuyoq – baqayi tik otlarda ko‘p uchraydi. Tuyoqlar stakansimon bo‘lganligi uchun amortizatorlik xususiyati kam bo‘ladi. Shu sababli bunday otlar tez charchaydi.

Oiyshiq va to‘liq tuyoq – ot tuyoqlarining shakli qiyshiq, osti to‘liq va qabariq bo‘lib, yurganda tez zarbalanadi. Bu kamchiliklar og‘ir yuk tortuvchi otlarda ko‘p uchraydi.

Xalqali tuyoq – tuyoqning usti xalqasimon burishmalardan iborat bo‘ladi. Burishmalar ko‘proq bo‘lsa «kirpi» tuyoq ham deyiladi. Xalqasimon burishmalar revmatik yallig‘lanish, «suv tushish» va «yem tushish» natijasida paydo bo‘ladi.

Revmatik yallig‘lanish («suv tushish» va «yem tushish») - otning tuyoq harorati oshib ketadi, oqsaydi. Ishlab qizib ketgan otning sug‘orib to‘xtatib qo‘yish yoki yem bergandan keyin sug‘orish tuyoqning revmatik yallig‘lanishiga olib keladi.

Yumshoq tuyoq - shoxsimon moddasi yumshoq, puk, quruq, sinuvchan va xira bo‘ladi. Bu kamchilik og‘ir yuk tortuvchi otlarda ko‘proq uchraydi.

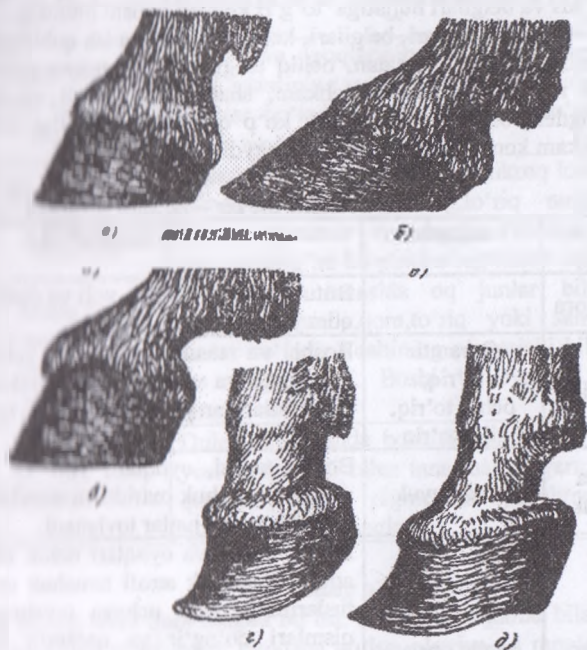
Yoriq tuyoq – odatda gorizont va ko‘ndalang bo‘lib, ichi, yoni, yuzasi, chochasi va burchagida har xil yoriqlar uchraydi. Yoriqlar noto‘g‘ri taqalash va tuyoqni parvarish qilmaslik natijasida paydo bo‘lishi mumkin.

Sassiq tuyoqning chirishi va rak bo‘lishi - tozalamaslik, noto‘g‘ri tozalash yoki o‘ta ko‘p kesish natijasida sassiq tuyoq chirib, shishib ketadi. Ot oqsaydi, ishga yaramaydi.

Rorer, qurba, shpat, jabka, suyak ustida suyak o‘sib chiqishi, bo‘g‘im shishlari, yassi tuyoq, sassiq tuyoqning rak bo‘lishi kabi nuqsonlar nasldan-naslga o‘tadi. Shuning uchun ular nasl nuqsonlari deb ataladi.

Otlar yoshligidan to'g'ri tarbiyalansa, parvarish qilinsa bunday nuqson va kamchiliklar kam uchraydi.

Tuyaqdagi qayd qilingan nuqsonlar mavjud bo'lgan otlarga II klassdan o'tkazilishi ta'minlanmaydi.

12- rasm. Tuyuq tuzilishidagi nuqsonlar

- a) to'g'ri tuyuq; b) stukansimon yoki g'ol'asimon; v) qiyshiq tuyuq; g) xalqali; d) tor tuyuq.

Otlarning yaramas odatlari

Hovir va ustilarni g'ujishi, suvliqni chaynashi, odamni utishlashi, yemni yutib yuborishi, kamak yoki tezaklarni yutib yuborishi, o'zini tozalashga yo'l qo'yish, choyandozal olib qochish va boshqalar otlarning yaramas odatlari hisoblanadi. Bunday qilib, otlardagi nuqson va kamchiliklari, yaramas odatlari ish qobiliyatini, mahsuldorligini va nasldorlik xususiyatlarini pasaytiradi.

Otlarning tuslari va belgilari

Otlarni qoplab turgan junlarning va terining rangiga tus deb ataladi. Tuslarning turlicha bo'lishida pigmentlar katta rol o'ynaydi. Belgilarni tuslardan his qilish kerak, belgilar dog' yoki parcha holda otning boshi va oyoqlarida

bo'lib, asosiy tusdan o'zining rangi bilan farq qiladi.

Otlarga nasldorlik guvohnomalari, pasportlar yozishda va inventarizatsiya qilishda ularning tus va belgilarini to'g'ri yozish katta ahamiyatga ega. Aksincha, otlarning tus va belgilari hujjatiga to'g'ri kelmay qolishi mumkin.

Otlarning tuslari, belgilari, konstitutsiyasi va ish qobiliyati o'rtasida bog'lanish mavjud. Masalan, ochiq tusga ega bo'lmagan otlarning ochiq otlarga nisbatan tanasi mustahkam, sharoitga chidamli va qoniqarli bo'ladi. Shuningdek, otlar tanasining ko'p qismida pigmentlar yetishmaganlik mustahkam konstitutsiyaga ega bo'lmaydilar.

34

Otlar tuslarini bir – biridan farqlash

Tuslar nomi	Farqlanishi	Xarakteristka
Tim qora		Butun tanasi, oyoqlari, yoli va dumi tim qora bo'ladi, qora junlar bilan qoplangan.
To'riq	Qoramtir to'riq, ochiq to'riq, tilla to'riq	Boshi va tanasi jigarrang yoki malla bo'ladi, yoli, dumi va oyoqlarining bilakuzuk va sarimsoq bo'g'imlaridan pastki qora rangda bo'ladi.
Qora kuyuk	Qora kuyuk	Boshi, tanasi, oyoqlari, yoli va dumi qora bo'ladi, atrofida tumshuk oxirida va chovlarida kuyuk bo'ladi, sarg'ish rangli junlar tovlanadi.
Saman	Malla saman	Boshi, tanasi va oyoqlari ochik malla tusda bo'ladi, atrofi. Tumshuk atrofi tumshuk oxiri, qorni, tuslarining rangi uchgan oqishroq. Yol va qismlari qo'ng'ir va qoramtir junlardan iborat. Orqasidan sag'risi tomon ketgan tasmasi ko'krak va bilakuzuk kismi zebrasimon rangda, ko'krak qismida qoramtir dog' bo'lishi mumkin.
Kulrang (sichqon rangida)	Qoramtir	Tanasi, qo'l yoki sichqon rangida, boshi yoli, va oyoqlarining sakrash bo'g'imidan pastki orqasidan sag'risi tomon ketgan tasmasi ko'krak osti zerasimon targil rangda, ko'krak qismida qoramtir dog' bo'lishi mumkin.
Kulrang (sichqon rangida)	Ochiq kulrang	Tanasi va boshi kulrang, tumshug'i va qorni ochroq. Oyog'ining pastki qora-qizil qarchig'aydan sag'risi tomon tasmasi bor.
Jiyron	Qoramtir, ochiq, tilla	Bosh tanasi va oyoqlari shokolad yoki qizg'ish rangda, yoli va dumi tanaga nisbatan birmuncha ochik, surma yoki ochroq rangda.
Malla	Qora malla, ochiq malla va tilla malla rang	Boshi, tanasi va oyoqlari bir xil, malla rangda bo'ladi, va dumi ham xuddi shu rangda, ba'zan ochiq qoraroq rangda bo'ladi.

ko'k	To'q va ochiq ko'k, jiyron ko'k va sepkil ko'k	Boshi,tanasi va oyoqlari oq va qora junlarning aralashmasidan iborat, yoli, dumi, va oyoqlari tanaga nisbatan qoraroq bo'lishi mumkin. Yoshi o'tgan sayin och ko'k tusli otlarning tusi oqarib boradi, ya'ni ko'k olma, ochik ko'k va oqish rangga aylanadi.
oq	Malla ola,qora ola, to'riq ola, saman ola	Tanada va oyoqlarining bilakuzuk hamda sakrash bo'g'imlarining yuqori va pastki qismida yirik va oq dog'lar bo'ladi. tana asosan qora,to'riq,saman va malla tusda bo'ladi.
Chirkoq	Har xil dog'li, tary'il, otachipor	Tanada ko'pincha oq yoki ochikroq kichik va o'rta kattalikda malla,jigarrang,to'riq rangli dog'lar, ba'zan qoramtir oq dog'lar ko'zga tashlanadi. Bunday dog'lar ko'pincha sag'risida uchraydi.
Boshi	Malla buril, qora buril, to'riq buril, saman buril	Tug'ilganda tanasida oq junlar bilan baravar miqdorda malla,qora,to'riq yoki saman tusdagi junlar bo'ladi. Yoshining o'zgarishi bilan tanadagi tus o'zgarmaydi. Boshi va oyoqlari asosiy tus rangini saqlaydi.
Bo'y		Qulun tug'ilganda boshi,tanasi,oyoqlari oq rangda yosh o'zgarishi bilan tana tusi o'zgarmaydi. Terisi qoramtir, ya'ni pigmentlar yetishmaydi. Ko'zi qizg'ish «Oynachagir».

Otlarning o'zgarishi

Apar otning terisi qora rangda bo'lsa, odatda qora junlar bilan qoplangan bo'lsa, otlarning terisi rangli binafsha bo'lsa, ulardan oq rangli junlar o'sib chiqadi, to'q rangda bo'ladi.

Ayrim hollardagina buning aksi bo'lishi mumkin. Masalan, och ko'k bo'lgan otlarning terisi qora bo'lishi mumkin. Otlarning tuslari va belgilari o'zgarishiga o'tadil va ularning sifat belgisi hisoblanadi.

Otlarning tuslari pigment melanin bog'liq. Pigment miqdori diqsisfenilalanin va teri fermentini bir-biriga bog'liq nisbatiga bog'liq.

Organizm (dopa oksidoz) fermentini doimiy miqdordagi diqsisfenilalanin ishlab chiqarsa, alohida pigment donachalari shunchalik ko'p miqdorda bo'ladi. Har bir jun tolasida to'planadigan pigment donachalari har xil bo'lishi mumkin. Shunga monand holda har qatlamida pigment donachalari ham har xil bo'lishi mumkin. Pigment turi va uni organizmda qanday tarzda genlar orqali boshqariladi. Ular plazma xromogenida ro'y berayotgan fermentlar ishlab chiqarishni boshqarib turadi.

Otlarda yoshining o'tishi bilan junlarining oqarishi terida pigment ishlab chiqarishning zaiflashishi bilan bog'liq. Otlarning tuslariga pigmentdan tashqari, otning yoshi bog'liq va boshqa omillar ta'sir qiladi.

H.A.Yursov, V.O.Vitt, D.A.Kislevskiylarning tasdiqlashicha, otlarning tuslari bir-biriga bo'ysunadigan genlar qatoriga bog'liq. Bu qatorda

otlarning tusini ifodalovchi bir juft allel genlar faoliyati ularga allel bo'lmay boshqa bir juft genlar orqali taqiqlanadi. Bunda epistatik bo'ysundiruvchi yoki ko'pchilikni tashkil qiluvchi genlar yetishmasligi sababli o'zini namoyon qilmaydi.

Epistatik qator malla tusidan boshlanadi. Malla ayg'ir va malla biyani faqat saman qulun tug'iladi va avloddan-avlodga qushsha bergan malla tusi (RR) o'tadi, chunki ota-onasi tusi bo'yicha gomozigot. Keyingi tus qora (R) bu tus pigmentlar asosida vujudga keladi va u malla tusga epistatik bo'ysunuvchi tus hisoblanadi. Qora tus RRVV,RRVV harflar bilan belgilanadi.

Qora tusdan keyin to'riq tus keladi va RRVVGG, RRVvGg, RRVVGG yoki RRVvGG harflar bilan belgilanadi. To'riq tusdagi gomozigot otlardan faqat to'riq qulunlar olinadi. Geterozigot to'riq otlardan (RRVVGg) faqat to'riq va qora tusdagi qulunlar tug'iladi. Malla tusdagi qulunlar tug'ilmaydi.

Geterozigot to'riq otlardan avlodida qora tus bo'lgan bo'lsa, (RRVvGg) otlardan to'riq va malla tusli qulunlar tug'iladi, qora tusli qulun tug'ilmaydi.

Geterozigot to'riq tusli avlodida to'riq va qora tuslar bo'lgan (RRVvGg) otlardan to'riq, qora, malla tusli qulunlar olish mumkin.

Epistatik qator qora yol saman tusi bilan tugaydi. Gomozigot (RRVVGgVB) qora yol saman tusli (RRVVGgBO) bilan va to'riq, geterozigot to'riq tusli (RRVvGgVV) qora yol saman va qora va geterozigot to'riq va qora yol saman tusli (RRVvGgBb) qora yol saman to'riq va qora tus qulunlar olinadi.

Geterozigot qora tusli (RRVvGgBB) otlardan qora yol saman va oq yol saman tusli qulunlar olish mumkin. Geterozigot qora yol saman to'riq va qora tusdagi otlardan (RRVvGgBb) qora yol saman, to'riq va qora tusli qulunlar olish mumkin.

Geterozigot qora yol saman va qora tusli (RRvGgBb) qora yol saman va qora, to'riq va saman tusli qulunlar olinadi. Hamma tuslar bo'yicha malla tusli qulunlar olinadi.

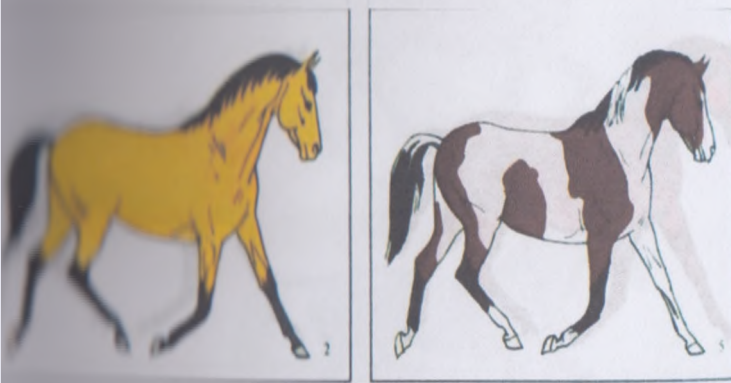
Katta harf gomozigotlik, kichik harf esa geterozigot belgilar ekanligini bildiradi. Otlarning juda ko'p tuslari ko'k, buril, ola, chavkar, saman, kulrang. Yuqorida aytib o'tilgan epistatik qatordagi tuslar dominant bo'lishi mumkin.

Otlarning tuslarini avloddan avlodga o'tishi boshqa bir qonuniyatlariga ham mavjud bo'lib, bunga asosan beshta gen tashkil qiladi.

Birinchi (S) dominant hosil bo'lishini ta'minlaydi. Ikkinchi gen (V) qora pigment hosil bo'lishni ta'minlaydi. Uchinchi gen (A) qora pigmentlarni taqsimlanishi uchun xizmat qiladi. To'rtinchi gen (Ye) qora yoki malla pigmentlarni tarqatish uchun xizmat qiladi. Beshinchi gen (D) rangini to'q bo'lish uchun xizmat qiladi. V.Kastilni ta'riflashicha yuqoridagi genlar almashuv natijasida tuslarini xilma-xil bo'lishidan tashqari avloddan-avlodga o'tuvchi tus omilini dominant tuslari (masalan, ko'qish, ola chavkar) bir qismi gomoziot holatida namoyon bo'lmashligi mumkin.

Yovvoyi otlar har bir hududga xos bo'lgan tuslarga ega. Masalan, yelkasi qora chizig'i bo'lib (remen) oyoqlarida esa zebralarga xos chiziqchalar mavjud. Otlarning tuslari ularni ish qobiliyati bilan bog'liq emas. Lekin qora otlar och otlarga nisbatan chidamli bo'ladilar, ko'k otlar esa odatda juda ko'p uchraydi.

...ning asosiy belgisi his oblarda esa moqres kasalligi juda ko'p uchraydi.
 ...ning asosiy belgisi his oblarda esa moqres kasalligi juda ko'p uchraydi.
 ...ning asosiy belgisi his oblarda esa moqres kasalligi juda ko'p uchraydi.

1) oqyol saman, 2) qorayol saman, 3) ko'k tusli, 4) saman, 5) ola tusli

14-rasm. 1) to'riq tusli; 2) malla tusli; 3) qora tusli; 4) qora kum tusli; 5) jiyron tusli

МАСТЬ РОДИТЕЛЕЙ

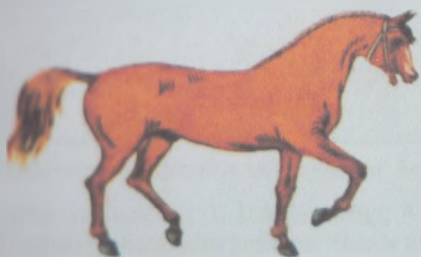
Буланая × буланая

Гнедая × гнедая

Вороная × вороная

Рыжая × рыжая

1) qora, 1) qora yol saman; 2) to'riq; 3) qora; 4) malla.

Otlarning belgilari: qulunni tug'ilgan paytida, tanasining turli qismlarida (boshi, tanasi, oyoqlari) har xil shakldagi katta-kichik oq dog'lar uchraydi. Bu dog' parchalari uning belgilari deb aytiladi. Belgilarning tuslardan farqi shundaki, belgilar oq dog'lar yoki parcha holda bo'lib, umuman tana yaqqol ajralib turadi.

Hujjatlarni to'ldirishda belgilarni yozish hayvonning boshidan boshlanadi, so'ngra tana va oyoqlariga o'tiladi. Chap oyog'idan boshlanib, ketma-ket oldinga o'ng oyog'iga, so'ngra orqadagi chap va o'ng oyog'iga o'tiladi. Otlarning boshida uchraydigan belgilar (oq dog'lar), qashqa, yulduzli, tumshug'i oq va qora dog'lar.

Yulduzli belgilar o'z navbatida katta, kichik, xalqasimon, uchburchaksimon, rombsimon, cho'ziqroq, yarim yoysimon shakllarga bo'linadi.

Qashqa belgilar o'z navbatida qashqasi – tor, keng, fonar qashqali, buni qashkali, tasma chiziqli bo'lishi mumkin. Tor qashqa burungacha tasmasimon oq belgi. Keng qashqada oq belgi peshanadan burunga qadar kengroq ko'rinishda cho'zilgan. Fonar qashqa oq belgi peshanasini ko'plab lablarigacha cho'zilgan kengroq bo'ladi.

Peshanasining o'rtasida, chap yoki o'ng tomonida bir oz oqi bo'lsa buni qashqa deyiladi.

Tasma chiziqli qashqa – har xil uzunlikdagi tor, keng, tekis, egri-bugri, ba'zan labni egallashi va bitta yoki ikkita burun teshigini yoki burunning hammasini teshigini qoplashi mumkin.

Oyog'ida oq belgilari mavjud otlarning tuyog'i mustahkam bo'lmaydi, tez yediriladi va oyoqlarining terisi kasallanib turadi. Ko'k otlar ko'pincha melanosarkoma (xronik ko'chirib yuruvchi shish) bilan kasallanadi. Boshqa tusga mansub otlar esa bu kasallik bilan juda kam kasallanadi.

16-rasm. Otlarning boshlarida uchraydigan belgilar:

1. Yulduzchali belgi; 2. Katta yulduzchali; 3. Uzulgan belgi; 4. Qashqa belgi; 5. Qashqa romba o'xshab peshanasidan tortib bir tekisda tumshiq atrofini qoplab olgan holda; 6. Peshana bo'ylab tumshug'ini keng qamrab olgan holda oq

7. qashqasi kichik-burnigacha tasmasimon cho'zilgan; b- qashqa belgi; 8. keng; 9. qashqa romba o'xshab peshanasidan tortib bir tekisda keng tasmali; 10. keng burun atrofida kengayib, kattaroq romba o'xshagan belgi; d-

peshanada katta yulduzsimon belgisi bo'lib burun orasida kichik oq belgi peshanada yarim oysimon belgisi bulib ko'z yosh suyagi yoki burun su boshlagan oq belgi tumshuq atrofini qamrab olgan.

Tuslar otlar yoshining oshib borishi bilan o'zgarib boradi. Masalan otlar qoramtir, tim qora otlar kulrang tug'iladi. To'riq tug'ilgan otlar keyin ko'k bo'lib ketadi.

Tuslar va belgilar asosiy nishona hisoblanganligi, shuningdek, ularni biridan farq qilish uchun ishlatiladi. Otlarni inventarizatsiya qilib, zooteknik va veterinariya hisobotini olishda, nasldorlik guvohnomalarini yozishda ham belgilar katta ahamiyatga ega.

Yilqichilik zavodlarida qulunning tusi va belgisi u tug'ilganidan bir yil keyin yoziladi, onadan ajratishda, toylar guruhiga o'tkazishda, bonitirovka qilishda qayd qilinadi. Otlarning qora, to'riq, jiyron, saman va ko'k tuslari alohida hisoblanadi. Otlarning tuslarini yozishda faqat umumiy gavda tuslarini yozish bilan balki yol, dum junlarini rangi ko'rsatiladi. Kokil, yol, dum junlari himoya qilmay deb ataladi. Tus otlar yoshi oshgan sari o'zgarib boradi. Otlar tanasining ko'pincha qismida pigmentlar yetishmaganligidan konstitutsiyasi unchalik mustahkam bo'lmaydi.

17-rasm. Ot oyoqlaridagi belgilar:

A) Baqayi (tushovi)ning orqa qismi oq; B) Tuyuq milki va tuyuq suyaklar orasidagi oq belgi V) Baqay yarmigacha oq belgi; G) baqayni qamrab olgan oq belgi; D) Baqay bo'g'ini qamrab olgan oq belgi; J) Sakrash bo'g'imigacha bo'lgan oq belgi; Z) Sakrash bo'g'ini qamrab olgan oq belgi.

3.1 Otlarni o'lchash, tana tuzilishi, indeksini hisoblash, tirik vaznini aniqlash

Otlarni o'lchashda maxsus joy tayyorlanadi, otni tekis joyda o'lchashda otlar tirik bo'lib, oyoqlarini bir-biriga parallel bo'lishi muhim rol o'ynaydi. Eng muhim otni o'lchashdan oldin fe'l atvorini bilish zarur. O'tga muomala qilayotganda yomon bo'lgan bo'yin tomonidan qashlanadi. O'lchashlar otni chap tomonidan o'lchash.

O'tni tartiblab oziqlantirmasdan sug'orilmasdan oldin yoki oziqlantirilganidan keyin 3 soat o'tgach o'lchanadi. Otlarni o'lchashda quyidagi asosiy o'lchamlar hisoblaniladi:

O'lchov tayog'i (Lidtin tayog'i) - u metall yoki yog'ochdan yasilib, o'rtasi keng bo'lib, unga erkin harakatlanuvchi o'zak joylashadi, tayogning uzunligi 120 sm, o'zakning uzunligi 280 sm ga yetadi. O'lchash asbobi qo'shimcha ikkita metall tayog bo'lib, birinchi tayogning o'ziga, ikkinchisi o'rtadagi o'zakka vertikal holatda yasalganadir. Lidtin tayog'ining har ikkala tomonidan santimetrlarga bo'lingan o'lchov bor. Tayogning qarama-qarshi tomoni bilan otning kengligi va uzunligi o'lchash.

O'lchov sirkuli (Vilkens sirkuli) metalldan yasalgan yarim doirasimon o'lchov asbobi hisoblanadi. O'lchash vaqtida hayvon shikastlanmasligi uchun qashlarning uchi yumaloq qilingan.

Bu o'lchov (o'lchov lentasi) metalldan yoki maxsus materialdan yasalgan bo'lib, uzunligi 3-5 m. U hayvon, jumladan, ot tanasini o'lchash uchun ishlatiladi. O'lchash usuli: otning umumiy kattaligi, tana qismlarining bir-biriga nisbatan joylashishi hisoblanadi. Yosh otlarning o'sish va rivojlanishini kuzatib borishda, hayvonlarga qilabida va Davlat nusxchilik kitoblariga yozishda 4 ta asosiy o'lcham hisoblanadi.

1. Qarchig'ay balandligi;
2. Tananing qiyasi uzunligi;
3. O'zak aylamas;
4. Kall aylamas.

Hayvon tadqiqot maqsadlarida esa 20 ga yaqin asosiy o'lchamlardan foydalaniladi, (4-jadval).

Tana o'lchamlari

4-jadval

Otlarni tana o'lchamlarini o'lchash tartibi

O'lchamlar	O'lchash asboblari	O'lchash nuqtasi
Qarchig'ay balandligi	Lidtin tayog'i	Yerdan qarchig'ayning eng baland nuqtasigacha bo'lgan masofa
Tananing qiyasi balandligi	Lidtin tayog'i	Yerdan dumg'azaning eng baland joyigacha bo'lgan masofa
Tananing qiyasi uzunligi	Lidtin tayog'i yoki lenta	Yelka va qirquvchi suyaklari birlashtirilgan joyning do'ngligidan o'tirg'ich do'ngligigacha bo'lgan oraliq
O'zak aylama	Lidtin tayog'i yoki	Yerdan qarchig'ay do'ngligidan tush

chuqurligi	lenta	ostigacha bo'lgan oraliq
Oldingi oyoq uzunligi	Vilkens sirkuli	Yerdan tirsak uzunligigacha bo'lgan oraliq
Ko'krak kengligi	Vilkens sirkuli	Ikki unrov oralg'i chekka do'ngliklardan
Sag'ri kengligi	Vilkens sirkuli	Yonbosh suyak do'ngliklari, ya'ni makloq oralg'i
Sag'ri uzunligi	Vilkens sirkuli	Yonbosh suyak do'ngligining oldingl qismidan o'tirg'ich do'ngligigacha bo'lgan oraliq
Bosh uzunligi	Vilkens sirkuli	Ensa suyagining o'rtasidan burun teshiklarining yuqori qismigacha
Bosh kengligi	Vilkens sirkuli	Ikki ko'z qovoq o'rtasidagi eng keng joy
Peshana uzunligi	Vilkens sirkuli	Ensa suyagi o'rtasidan ko'zining pastki qismigacha
Kaft aylanasi	Lenta bilan	Kaftning eng ingichka joyidan aylantirib o'lchanadi
Ko'krak uzunligi	Lenta bilan	Umrov chetidan oxirgi qovurg'agacha
Bo'yin uzunligi	Lenta bilan	Quloq ostidan qirquvchi qirrasining o'rtasigacha
Ko'krak aylanasi	Lenta bilan	Qirquvchi orti, qirquvchi aylanasi, o'lchab olinadi

Katta otlarda uzunlik indeksi 100 foizdan ko'proq bo'ladi. Yangi tug'ilgan qulunlarda 100 foizdan kam bo'ladi. Salt miniluvchi katta otlarda indeks hajmi – uzunlik 100-102 foiz ya'ni kvadrat shaklda. Qarchig'ay balandligi gavdani qiya uzunligiga teng yoki 1-2 foiz ziyod. U og'ir yuk tortuvchi ot zotlarida to'g'ri uchburchakli shaklni eslatib, uzunlik indeksi 106-108 foizni tashkil qiladi. Ko'krak aylanasi yoshining oshishi bilan kattalashib boradi.

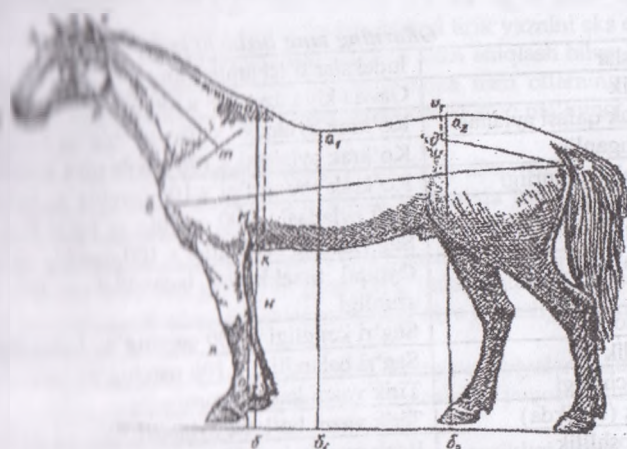
Katta – salt miniluvchi otlarda ko'krak aylanasi 108-105 foiz, yo'rtoqi ot zotlarida 115-118 foiz, og'ir yuk tortuvchi ot zotlarida 123-130 foiz bo'ladi.

To'lishganlik indeksi orqali tanasi rivojlanishini bilish mumkin. To'lishganlik indeksi orqali zotlardan ayniqsa Axaltaka va Sof qonli salt miniluvchi ot zotlarda 106-111 foiz, og'ir yuk tortuvchi jumladan Sovet og'ir yuk tortuvchilarda 120 foiz.

Suyaklarining rivojlanishi konstitutsiyasini mustahkamlik darajasiga, oziqlantirish, asrash, sharoitiga ko'ra o'zgarib turadi. Hajmlilik uzunlik indeksi yoshini o'zgarishi bilan kuchli o'zgarib turadi. Yangi tug'ilgan qulunlarni oyoqlari uzun, tanasi kalta bo'ladi. Katta otlarda uzunlik indeksi 100% ko'proq bo'ladi. Yangi tug'ilgan qulunlarda 100% kam bo'ladi. Salt miniluvchi katta otlarda indeks hajmi uzunlik 100-102% ya'ni kvadrat shaklida. Qarchig'ay balandligi gavdani qiya uzunligiga teng yoki 1-2 foiz ziyod, u og'ir yuk tortuvchi ot zotlarda to'g'ri uch burchaklik shaklini eslatib, uzunlik indeksi 106-108 foizini tashkil qiladi.

Ko'krak aylanasi yoshini oshishi bilan kattalashib boradi.

Yana bir indiluvchi otlarda ko'krak aylanasi 108-115%, yo'rtiqi ot tanasida 110-115%, og'ir yuk tortuvchi ot zotlarida 123-130% bo'ladi. Tananing shunday orqali tana rivojlanishi bilish mumkin. To'lishganlik indeksi otlarida va otlarida ayniqsa Axaltaka va Sof qonli salt miniluvchi ot tanasida 100-115%, og'ir yuk tortuvchi jumladan sovet og'ir yuk tortuvchilarda

18 - rasml. Otlarning tana o'lchamlari

Yana bir indiluvchi indeksi-suyakdorlik indeksi orqali skelet suyaklarining qalinligi, konsistentsiyasi mustahkamlik darajasi aniqlanadi.

Tana indekslarini hisoblab chiqarish

Otlarning katta-kichikligi, kuchliligi, yuk ko'tarish va tortish qobiliyati otlar ko'rsatkichlariga asosan aniqlanadi. Ot tanasi bir o'lchovning ikkinchi o'lchovga nisbatan bog'lanishning bir-biriga foiz hisobidagi ifodalanishi indeks bo'ladi.

Otlarning indeks qanchig'ay balandligi tananing qiya uzunligi ko'krak aylanasi va ko'krak aylanasining o'lchamlari yig'indisiga bog'liq.

Yoshi teng bo'lgan bir jinsdagi bir zotga mansub otlarning bir-biriga ularni tanasining o'lchamlari solishtirib tuqqoslanadi. Asosan quyidagi indekslar ishlatiladi.

Otlarning va indeks ko'rsatkichlarning katta-kichikligi otlarning yoshiga, jinsiga, rivojlanishiga, semizlik darajasiga, oziqlantirish, asrash sharoitiga ko'ra bog'liq bo'ladi.

Hajmi - umumiy yoshlarni o'zgarishi bilan kuchli o'zgarib turadi. Yangi yoshlarning otlarining oyoqlari uzun, tanasi kalta bo'ladi.

Salt miniluvchi otlarda 12%, yo'rtiqi zotlarda 12,5-13%, og'ir yuk tortuvchi ot zotlarida 14-16 foizni tashkil etadi.

Yoshning ortib borishi bilan otlarning uzunligi, suyakdorligi, kaft kuchi, otlarning ko'rsatkichlari indekslar ortib boradi.

Beladan tashqari, bir zot yoki bir guruh otlar eksteryerini boshqa guruh

otlar eksteryeri bilan tenglashtirish maqsadida eksteryer profili chiziladi. Tenglashtirish maqsadida hayvonlar guruhining tana o'lchamlari shartli nisbatda 100% deb olinib, ikkinchi guruh hayvonlarning tana o'lchamlarini 100% ko'paytirish kam tomonga o'zgarishini grafik shaklida qog'ozga chiziladi. Bu usul chatish natijalarini baholashda ayniqsa katta ahamiyatga ega. 5- jadvalda berilgan.

Otlarning tana tuzilishi indekslari.

Indekslar	Indekslar o'lchamlarining o'zaro munosabati
Uzunlik	Gavda kiya uzunligi x 100 qarchig'ay balandligi
Ko'krak qafasi aylanasi	Ko'krak aylanasi x 100 qarchig'ay balandligi
To'lishganlik	Ko'krak aylanasi x 100 gavda qiya uzunligi
Ko'krak chuqurligi	Ko'krak chuqurligi x 100 qarchig'ay balandligi
Suyakdorlik	Kaft aylanasi x 100 qarchig'ay balandligi
Balandlik	Sag'risining balandligi x 100 qarchig'ay balandligi
Uzun oyoqlilik	Oyoqni tirsakkacha balandligi x 100 gavda uzunligi
Sag'ridorlik	Sag'ri kengligi x 100 qarchig'ay balandligi
Balandlik	Sag'ri balandligi x 100 qarchig'ay balandligi
Kaft kuchliligi	Tirik vazni kaft aylanasi
Og'irlik (birlikda)	Tirik vazni ko'krak aylanasi
Katta boshlilik	Bosh uzunligi x 100 qarchig'ay balandligi

Otlarning tirik vaznini aniqlash.

Yosh otlarning o'sishi va rivojlanishini o'rganishda, tajribalar o'tkazishda go'sht chiqimini aniqlashda otlarning tirik vaznini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Otlarning tirik vazni bilan mahsuldo'ligi, ishchanlik va semizligi o'rtasida korrelyativ bog'lanish mavjud. Yosh otlarning o'sishi va rivojlanishiga, tirik vazniga qarab nazorat qilinadi.

Otlarning tirik vaznini aniqlashning eng to'g'ri usuli tarozida tortish ko'rishdir.

Otlar ertalab oziqlantirilmasdan va sug'orilmasdan oldin maxsus tarozda alohida-alohida tortiladi.

Ishlab chiqarish sharoitida tarozida tortish imkoniyati bo'lmagan (to'g'ri cho'lda) tovar xo'jaliklarida otlarning vaznini o'lchash yo'li bilan ikki xil usulda aniqlanadi:

1. Professor A.A.Motorin usuli;

$R = X - 6 \cdot 620$

- R- tirik vazni
- X-ko'krak aylanasi, sm
- 6-doimiy koeffitsient
- 620-doimiy koeffitsient.

Ko'krak qafasining aylanasi o'lchanib, 6 ga ko'paytiriladi va chiqqan natijadan 620 ni ayirib tashlanadi. Olingan natija kg hisobidagi otning tirik vazni ifoda etadi. Bu usuldan foydalanilganda ko'pi bilan 20 kg ga xatoga yo'l qo'yish mumkin.

2. Professor Ulrixa-Dyurst usuli:

- R - hayvonning tirik vazni(kg hisobida)
- O --kukrak aylanasi.sm.
- K-koeffitsient.

Ko'krak qafasining aylanasi o'lchanib, olingan natija yengil otlar uchun 3,1 ga ko'paytiriladi, og'irlikdagi otlar uchun 3,5 ga ko'paytiriladi. Olingan natija otning kg hisobidagi tirik vaznini aks ettiradi. A.A.Motorin va U.Dyurst usulida tirik vazn aniqlash bilan 10-15% gacha ko'proq o'lchash mumkin. Har ikkala usuldan ham otlarning yoshi va zoti baholashda muvofiq, shuning uchun ham bu usullarda aniq ma'lumot olish qiyin.

Otlar eksteryerida jinsiy dimorfizm.

Otlardagi jinsiy dimorfizm qoramol va boshqa hayvonlardagiga nisbatan ko'proq keng tarqalgan. Ayg'irlar biyalarga nisbatan qo'pol konstitutsiyali bo'lib, boshlari nisbatan katta va yo'g'on, terisi qalin, junlari uzun va dag'al, baland bo'yli, ko'krak qafasi katta, kull suyagi yo'g'on, bo'g'imlari katta, bo'yni sergo'sht va yol qisqaroq bo'lgan bo'ladi.

Yoshlikda asta qilingan otlarning eksteryeri biyalar bilan ayg'irlarning eksteryeriga o'xshash bo'ladi. Katta yoshdagi (8 yoshdan yuqori) axta qilingan otlar eksteryerida ayg'irlardan farq qilmaydi.

Biyalar ayg'irlardan konstitutsiyasining nozikligi, teri va suyagining qalinligi, haddalarining siyrak va kaltaligi, gavdasining pastligi va nisbatan uzunligi, boshining yengil va yuz qismining uzunligi, yirtqich o'tishlarning bo'lmasligi, ko'krak qafasining to'g'ri va uzunligi, belining uzunligi va sag'risining kengligi, oyoqlarining tor va nisbatan chuqurligi bilan farq qiladi.

Otlar yoshining oshishi bilan eksteryerining o'zgarishi.

Qulunlarning ona qornidagi paytida naysimon suyaklari yassi suyaklariga nisbatan yassilik rivojlanadi. Shuning uchun ham tug'ilgan qulunlar uzun oyoqli, katta boshli, kalta va tor yuzli, gavdasi qisqa va bo'yni uzun, ko'krak qafasi tor va yo'g'on bo'ladi. Himoya junlari - yoli, dumi kalta va mayin bo'lib, yoshdagi qulunlarning qoramitir, o'siq va mayin, tuyog'i tor va yaltiroqligi ko'zga tashlanadi.

Tug'ilgandan so'ng, qulunlarning yassi suyaklari naysimon suyaklariga o'zgarib boradi: ko'kragi kengayadi va chuqurlashadi, sag'risi keng va yo'g'on bo'ladi. O'rta yoshdagi otlar yosh va qari otlarga nisbaan tez semiradi.

Qari otlarning beli zambil bel, tanasi burchaksimon bo'lib, muskul va qo'riq o'tashlilik xususiyatlarini yo'qotadi, sag'risi qiyshayadi, lablari burishib boradi. Tor va dumi siyraklashib, oyoqlarida kasallik alomatlari sezila boshlaydi.

Qari, to'riq otlarning ko'z va burunlari atrofida oq junlar, bo'z otlarda esa qizil bo'yoq bo'ladi.

Otlarning yoshini aniqlash

Otlarni yoshini aniqlashning eng to'g'ri usuli hujjatga qarab aniqlashdir.

Naslichilik ot zavodlarida tug'ilish guvohnomasi beriladi. Bu eng usul hisoblanadi, lekin hamma xo'jaliklarda ham qo'llanilish ma'lum darajada qiyinchiliklar tug'diradi. Ayniqsa uyur yilqichiligida otlarni o'sishiga qarab yoshini aniqlaydi.

Shuningdek hujjati bo'lmagan xo'jalik va shaxsiy otlarni sotishda va sotib olishda tishlariga qarab yoshini aniqlash muhim ahamiyatga egadir.

Otlarning ish qobiliyatiga, mahsuldorligiga, ekster konstitutsiyasiga, nasldorlik qiymatiga to'g'ri baho berish maqsadida ularning yoshini aniqlash katta ahamiyatga ega.

Otlarning o'rtacha yoshi odatda 15 – 20 yil hisoblanadi, lekin yashash muddati 40-60 yil bo'lishi mumkin. Poni va boshqa tipdagi mayda otlar katta otlarga nisbatan ko'proq yashaydi. Otlarning yoshi tashqi tuzilishiga tipiga va yozuv hujjatlariga qarab aniqlanadi.

Yosh otlar oyoqlari uzun, do'ng peshana, kalta va tik yolli, qarchig'ayi poravo rivojlanmagan, qari otlarning peshanasida, chekkasida oq junlar ko'z ostida chuqurchasida chuqur, lablari osilgan, jag' qirralari o'tkir (go'shti qoqcha bo'ladi).

Tishiga qarab yoshini aniqlash ishlab chiqarish sharoitidagi eng ko'p qo'llaniladigan usuldir.

Shuni aytish kerakki, o'tlaydigan va oshqozoni bir kamerali hayvonlar ichida o'tishi ko'p va murakkab tuzilgan ot hisoblanadi. Ayg'irlarda 40 ta tish, biyalarda 36 tish mavjud bo'lib, ular qirquvchi (qirquvchi) tish, qoziq (yirtqich) tish, jag' o'tishlarga bo'linadi. Jag' o'tishlar ham o'z navbatida mayda va katta jag' tishlarga bo'linadi, jag' tishlari ozuqni maydalash va ezish uchun xizmat qiladi.

Qirquvchi tishlar pastki va yuqori jag'ning oldi qismida joylashib, o'tlardan yerdan qirqib olish uchun xizmat qiladi. U har qaysi jag'da uchta juftdan, hammasi bo'lib, 6 ta juft bo'ladi. Qoziq tish faqat ayg'irlarda bo'lib, u himoya va hujum qilish vazifasini o'taydi. U har qaysi jag'da ikkitadan, hammasi bo'lib 4 ta, ular jag' o'tishlar bilan qirquvchi tishlar orasida joylashadi.

Jag' tishlar pastki va yuqori jag'da 12 tadan, hammasi bo'lib 24 ta bo'ladi. Ularning oldingi 12 tasi sut jag' tishlari bo'lib, ular keyinchalik doimiy jag' tishlarga almashinmaydi.

Anatomik tuzilishiga qarab tish: tish bo'shlig'i, dentin, emal, sementdan iborat. Har bir tish maxsus tish chuqurchasida joylashadi. Yuqori tish chuqurchalari pastki tish chuqurchasiga nisbatan kengroq bo'ladi.

Tishini shartli ravishda uch qismga: tana, bo'yin va ildiz qismga bo'linishi mumkin. Tish tanasining ustida til va lab tomonlari bo'lib, ularning o'rtasidagi chuqurcha tish kosachasi deb ataladi.

Tish emal, dentin va sement qismlaridan iborat. Emal tishning ustki eng qattiq qatlami bo'lib, u tishni tashqi ta'sirlardan saqlaydi. Tishning asosini suyaksimon dentin moddasi tashkil etadi. Sement qismida tish ildizini qin ichida mustahkamlab turadi. Tish ildizida teshik bo'lib, bu teshik tish bo'shlig'i bilan

tish bo'shlig'i esa tishni oziqlantirib turuvchi qon (pulpa) va nerv tish bo'shlig'i dentin moddasi ishlab chiqariladi. Tish bo'shlig'i dentin tish bo'shligi keyin tish batamom o'sishdan to'xtaydi. 18-rasm.

Otlarning tishi boshqa hayvonlarning tishlariga o'xshamaydi. Tishlar 1-2 mm yostirib, 2 mm o'sib chiqadi. Shuning uchun ham qari otlar qoziq bo'lmaganlarniki kabi o'tmas bo'lib qolmaydi. Otlarning yoshi tishlarining o'zgarishiga qarab aniqlanadi.

Otlarning yoshini aniqlash quyidagi 5 ta bosqichdan iborat:

- 1) tishning sut tishlarining chiqishi;
 - 2) tishning sut tishlarining yedirilishi;
 - 3) tishning qirquvchi tishlarining chiqishi;
 - 4) tishning qirquvchi tishlar kosachalarining yedirilishi;
 - 5) tishning qirquvchi tishlar qirquvchi tishar yuzasi shaklining o'zgarishi.
- Otlarning qirquvchi tishlar doimiy qirquvchi tishlarga qaraganda ikki marta ko'proq o'sib qoladi. Tishning yuzasidagi yulpoqroq, ustidagi kosachalari kichik va yuqari

qirquvchi tishlar kosachasining chuqurligi 6 mm, pastki qirquvchi tishlari kosachasining chuqurligi esa 12 mm. Shuning uchun pastki qirquvchi tish kosachalari, keyinchalik yuqori tish kosachalari yediriladi. Yuqori qirquvchi tishlar boshlanib, so'ngra qirquvchi tishlarga o'tadi. Har qaysi tishning yedirilish muddati taxminan 12 oyni tashkil etadi.

Otlarning yoshini aniqlashning usuli esa o'smaydi, o'tmas to'nka bo'lib qoladi. Otlarning joylanish formulasini quyidagicha ifodalash mumkin.

$$\text{yuqori jag' } K_6 I_2 MJ_6 K J_6 \\ \text{pastki jag' } K_6 I_2 MJ_6 K J_6 + KJ_6 = 40.$$

$$\text{yuqori jag' } K_6 MJ_6 K J_6 \\ \text{pastki jag' yuqori jag' } K_6 MJ_6 K = 36.$$

K – mayda jag' tishlar, K – qirquvchi tishlar, KJ – katta jag' tishlar, I – qirquvchi tishlar.

Otlarning tug'ilganda ko'pincha qirquvchi o'tishlar bo'lmaydi. Tishsiz otlar 7-14 kun ichida ombur qirquvchi sut tishlar, 15-45 kun ichda ombur qirquvchi sut tishlar chiqqanda, 6-7 oyligida chetki qirquvchi tishlar chiqqanda, 10-12 oyligida ombur tishlari kosachalari yemirilishi 10-24 oyligiga to'g'ri keladi. 10-12 oyligida ombur tishlarining kosachalari, 12-14 oyligida o'rtadagi tishlarining pastki qirquvchi sut tishlarining kosachalari yemiriladi.

Otlarning 3,5 yoshidan 5 yoshigacha qirquvchi sut tishlarining doimiy o'tishlarga almashinadi.

Otlarning 3,5 yoshida sut ombur tishlari tushib, doimiy ombur tishlari chiqqanda, 3,5 yoshda o'rta sut tishlari tushib doimiy o'rta sut tishlari chiqqanda, 4 yoshda voyaga yetadi, 4,5 yoshda chetki sut tishlari tushib,

doimiy chetki tishlar chiqadi va 5 yoshda voyaga yetadi.

Otlarning zotiga, individual xususiyatlariga va yashash sharoitiga tishlar bilan doimiy tishlarning chiqishi har xil bo'ladi. Kech yetiluvchan va rivojlangan otlarda tishlar biroz kechiqib chiqishi mumkin.

Doimiy qirquvchi tishlar kosachalarining yeyilishi pastki jag' boshlanib, keyinchalik yuqori jag'ga o'tadi. 6 yoshda birinchi qirquvchi tish va 8 yoshda ikkinchi qirquvchi tish va 8 yoshda uchinchi juft qirquvchi tish kosachalari yediriladi. 9 dan 12 yoshgacha yuqori jag' doimiy qirquvchi tishlarining kosachalari yediriladi.

Lekin shuni aytish kerakki, yuqori jag' tishlarining yedirilishi pastki jag' qirquvchi tishlarining yedirilishi kabi real kechmaydi. Shuning uchun otlar yoshini jag' tishlarning yedirilishiga qarab aniqlab bo'lmaydi.

Tishlarning kosachalari yedirilgan so'ng ularning «izlari» o'tish bilan nisbatan sal balandroq bo'lib, tilning yedirila borishi bilan shaklan o'zgarib boradi. Tishlar tuxum shaklida bo'lib, keyinchalik doira shaklini oladi. Ot 14-15 yoshgacha pastki jag' qirquvchi tishlaridagi «izlar» butunlay yo'qolib ketishi mumkin.

Shuni aytish kerakki, tishning yeyilib borishi tufayli dentin moddasini to'lgan ildiz kanali yechilib qoladi. Ildiz kanalining rangi sarg'ishroq bo'ladi, ba'zan «ildiz yulduzcha»si deb ham ataladi. «Ildiz yulduzcha»sining yeyilgan sari qoramtir tus olib, 7-9 yoshda iz shaklida, 10-12 yoshda kalta shaklida, 13-14 yoshda tuxum shaklida, 15 yoshdan keyin esa doira shaklida bo'ladi. 16 yoshda o'rta, 17 yoshda chetki tishlar va yuza qismining uchburchakni eslatadi. 18 yoshda ombur, 19 yoshda o'rta, 20 yoshda chetki yuza qismining cho'ziqroq yoki uchburchak shaklida sarg'aygan bo'ladi. 21 yoshda ombur, 22 yoshda o'rta, 23 yoshda chetki tishlarning yeyilishi uchburchak shakliga nisbatan deyarli ikki baravar ko'proqdir.

Tish tana shakli va kengligining o'zgarib borishi ot yoshini aniqlashda bog'liq. Yosh otlarning yuqori va pastki jag' qirquvchi tishlari doira shaklida yediriladi, qarigan sari tishlarning yopilish zichligi kamayadi.

Erkak otlarning qoziq tishlari 4,5 yoshda chiqib, 5 yoshda voyaga yetadi. Qoziq tishlar pastki jag'da 2-3 oy oldin chiqadi. Qoziq va jag' tishlarining yedirilishi otlar yoshini aniqlashda amaliy ahamiyatga ega emas. Tish tuzilishida uchraydigan quyidagi holatlar otlarning yoshini aniqlashda qiyinchiliklar tug'diradi.

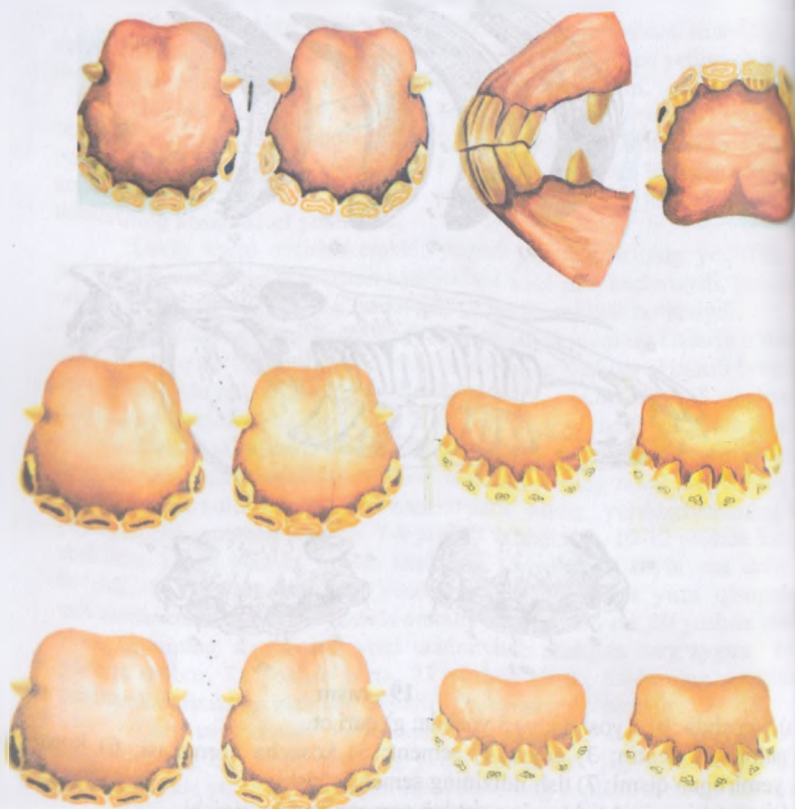
Bo'g'oz biyalarda tishlarning almashinishi 6-12 oygacha bo'lishi mumkin, quruq va issiq iqlim sharoiti tishlarning almashinishini tezlashtiradi. Xashakni ko'plab is'temol qilgan otlar tishining yedirilishi tez kechadi. Tish moddasining qattiq yoki yumshoq bo'lishi tishning kech yoki barvaqt yedirilishiga sabab bo'lishi mumkin.

19- rasm

a) 1 yoshda; b) 4 yoshda; v) 5 yoshda; g) qari ot.
 1) pulpasi; 2) dentin; 3) emal; 4) sement; 5) kosacha koronkasi; 6) koronkani
 qamalgan qismi; 7) tish ildizining sement o'sishi;
 1) qirquvchi va jag' tishlarning sirdan qaragandagi ko'rinishi.
 1) o'rtangi tishlar; 2) o'rtangi tishlar; 3) chetki tishlar; 4) qoziq tishlar (klik); 5,6,7)
 molyar tishlar (molyar): 8,9,10) katta jag' tishlar (promolyar).
 1) biyag' va ayg'irda qirquvchi tishlarning ichki ko'rinishi; a) biyag'ning qirquvchi
 tishlari; b) ayg'irning qirquvchi tishlari.
 1) o'rtangi tishlar; 2) o'rtangi tishlar; 3) chetki tishlar; 4) qoziq tishlar.

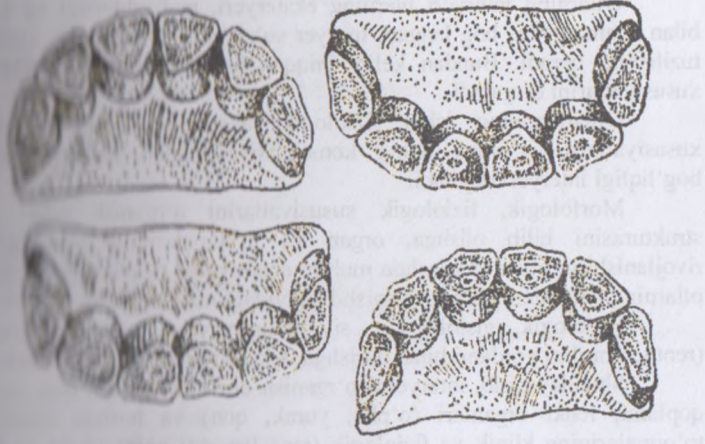
20- rasm. 6- yoshgacha bo'lgan otlarning qirquvchi tishlari.

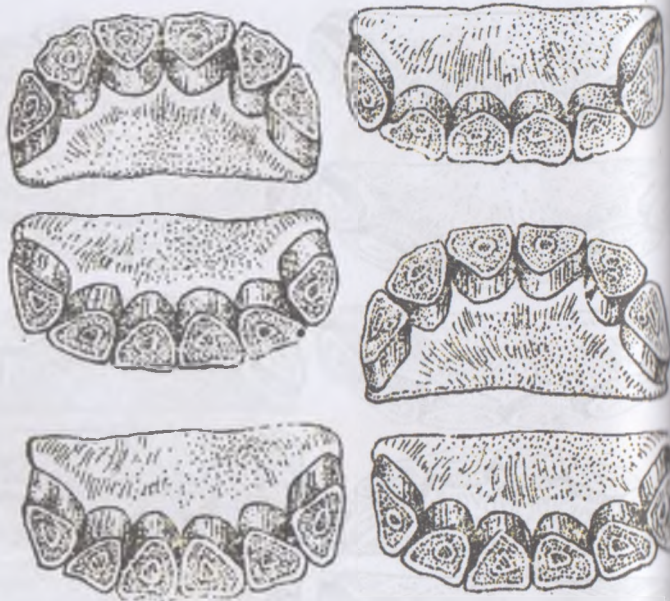
«Ildiz yulduzcha»sining rangi tish yemirilgan sari qoramtir tus olib, 11 yoshida tor, 9,10,11 yoshida kalta va keng, iz shaklida bo'ladi. 12,13,14 yoshida tuxum, 15 yoshida esa ildiz yulduzchasi ovalsimon bo'lib qoladi.

Doimiy qirquvchi tishlar yuza qismi shaklining o'zgarishi. Pastki qirquvchi tishlarda 11 yoshdan yuqori, 12 yoshdan ombur, 13 yoshda o'rta, 14 yoshda chetki tishlarning yuza qismining shakli aylanasimon bo'ladi. 15 yoshda ombur, 16 yoshda o'rta, 17 yoshda chetki tishlar yuza qismining shakli uchburchakni eslatadi. 18 yoshda ombur, 19 yoshda o'rta, 20 yoshda chetki tishlar yuza qismi cho'ziq yoki uchburchak shaklida sarg'aygan bo'ladi. 21 yoshda ombur, 22 yoshda o'rta, 23 yoshda chetki tishlarning yeyilishi oldingi uchburchak shakliga nisbatan deyarli ikki baravar ko'proqdir.

11: rasn.7-12 yoshgacha bo'lgan otlarning qirquvchi tishlari

22-rasm. 19-24 yoshgacha bo'lgan otlarning qirquvchi tishlari

3.1. Otlarning interyeri

Otlarning interyeri ularning eksteryeri, mahsuldorligi va konstitutsiyasi bilan chambarchas bog'langan. Ineryer so'zi fransuzcha bo'lib, (interier) tuzilishini beradi. Bundan kelib chiqqan holda mollarning ichki tuzilish xususiyatlarini o'rgatadi.

Organizmning ichki fiziologik, anatomik, gistologik, bioximiyaviy xususiyatlari yig'indisi uning konstitutsiyasi bilan mahsuldorlik yo'nalishi bog'liqligi interyeri deyiladi.

Morfologik, fiziologik xususiyatlarini o'rganish ichki organlarning strukturasi bilan o'rganishga, organ va to'qimalarning bir-biriga muvofiq rivojlanishi tartibini aniqlashda muhim ahamiyatga egadir. Hayvonlar, jumladan otlarning ichki tuzilishini o'rganishda quyidagi usullardan foydalaniladi.

Fiziologik, gistologik, sitobioximiyaviy, biopsiya, rentgenografiya (rentgen nurlari yordami bilan qurishga, tekshirishga oid), mikrosuratga olish usullari.

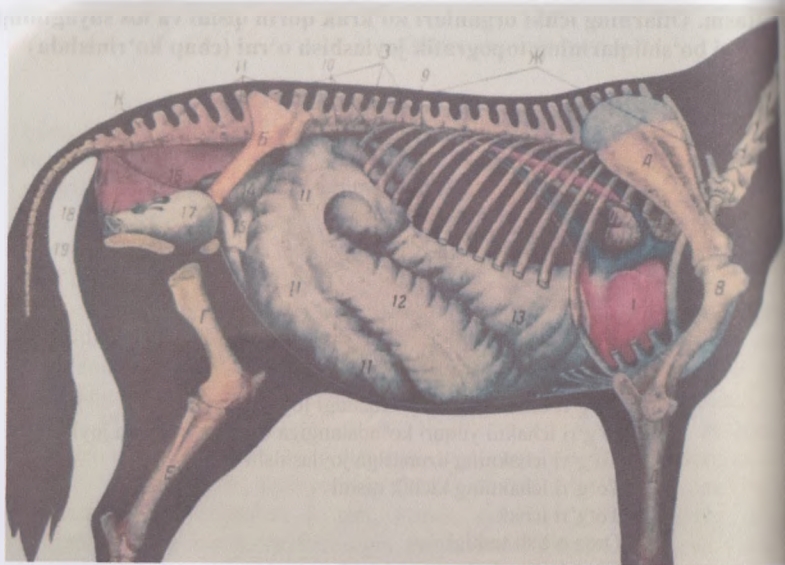
Shunday qilib, interyerni o'rganish obektlari bo'lib, qon, sut bezlari, qo'ng'ir qo'plami, ichki organlari (o'pka, yurak, qon) va boshqa ayrim a'zolari va to'qimalarining klinik va fiziologik (tana harorati nafas olishi va yurak ritmi) hamda tarkibiy tuzilishi ko'rsatkichlari hisoblanadi.

23-rasm. Otlarning ichki organlari ko'krak qorin qismi va tos suyagining ichki bo'shliqlarining topografik joylashish o'rni (chap ko'rinishda)

1. Yurak
2. Bosh yelka arteriya tanasi
3. Ko'krak aortasi
4. Chap yurak arteriya qon tomirlari
5. O'pka arteriyasi
6. Katta nafas yo'llari
7. Qizilo'ngach
8. Ilgar
9. Oshqozon
10. Taloq
11. Ingichka ichakning ilmog'i
12. To'g'ri ichakning chap orqadagi joylashishi
- 12' To'g'ri ichakni yuqori ko'ndalangiga orqa ko'rinishda joylashishi
- 12'' To'g'ri ichakning uzunasiga joylashishi
14. To'g'ri ichakning kichik qismi
14. To'g'ri ichak
15. Orqa o'tish teshigi
16. Chap tuxumdon
17. Chap tuxum yo'li
18. Bachadon shoxi
19. Keng bachadon bog'lami

20. Qin
 21. Jinsiy kovak
 22. Chap buyrak
 23. Siydik pufagi (xaltasi)
 24. Siydik chiqaruv teshigi
 Pastki skelet suyaklar qismi
 A. Kurak
 B. Qovurg'a bilan qorin orasidagi suyak
 V. Yelka suyagi
 G. Son suyagi
 D. Bilak suyagi
 Ye. Boldir suyagi
 J. Ko'krak qism umurtqa birikkan joyi
 Z. Dumg'aza qismini umurtqaga birikish joyi
 I. Dum qismini umumrtqaga birikkan joyi
 K. Qovurg'a
 L. Qovurg'a tog'aylari
 M. Ko'krak suyagi
 N. Tos suyaklarini kesishi
 O. O'tirgich kesish suyagi.
 To'g'ri shakldagi
 Uzunasiga
 Umurtqa
 Bel

24-Rasm. Otlarning ichki organlari ko'krak qorin qismi va tos suyagining ichki bo'shliqlarining topografik joylashish o'rni (o'ng ko'rinishda)

Tanak

Chiralgat juvsiy vena (ko'krak tomiri)

Chiralgat juvsiy vena (ko'krak tomiri)

Chiralgat vena (ko'krak tomiri)

Chiralgat tish yo'llari

Chiralgat tish yo'llari

Chiralgat tish yo'llari yirikni chap qorinchasidan boshlanadigan butun tana g'ularini qon bilan ta'minlaydigan eng katta tomir

Chiralgat

Chiralgat tish yo'llari

Chiralgat tish yo'llari barmoqli ichak

Chiralgat tish yo'llari

Chiralgat tish yo'llari g'arilali shakldagi yo'g'on ichakning ko'richakdan to'g'ri ichakgacha bo'lgan qismi (qarta)

Chiralgat tish yo'llari g'arilali shakldagi yo'g'on ichakning ko'richakdan to'g'ri ichakgacha bo'lgan qismi (qarta)

Chiralgat tish yo'llari qarta ichagi

Chiralgat tish yo'llari qarta ichagi

Chiralgat tish yo'llari

Chiralgat tish yo'llari (xaltasi)

Chiralgat tish yo'llari qismidagi xaltali pufagi (xaltasi)

Chiralgat tish yo'llari qismidagi xaltali pufagi

Pantki skelet suyaklar qismi

Chiralgat

Chiralgat tish yo'llari bilan qorin orasidagi suyak

Chiralgat tish yo'llari

Chiralgat tish yo'llari

Chiralgat tish yo'llari

Chiralgat tish yo'llari

Chiralgat tish yo'llari qismidagi bel birligidagi joylar

Chiralgat tish yo'llari

Chiralgat tish yo'llari boshlanishi

Ozuqa hazm qilish organlari

Ozuqa hazm qilish organlari bir kamerali hayvondir. Otlarda hazm bo'lish jarayoni

uzoq vaqt davomida bo'ladi.

Ozuqa hazm qilish organlari hisoblanadi. Ozuqa og'iz bo'shlig'ida tishlar yordamida

uzoq vaqt davomida bo'lib o'tadi. Ajralib chiqadigan so'lakning miqdori

uzoq vaqt davomida bo'lib o'tadi. Ozuqa, asosan, fermentlar ta'sirida

uzoq vaqt davomida bo'lib o'tadi. Ularning oshqozonida kardial,

uzoq vaqt davomida bo'lib o'tadi. Oshqozonning kardial qismida kengaygan

uzoq vaqt davomida bo'lib o'tadi. Oshqozonning yassi epitiley bilan qoplangan. Fundal va

uzoq vaqt davomida bo'lib o'tadi. Oshqozonning yassi epitiley bilan qoplangan. Fundal va

uzoq vaqt davomida bo'lib o'tadi. Oshqozonning yassi epitiley bilan qoplangan. Fundal va

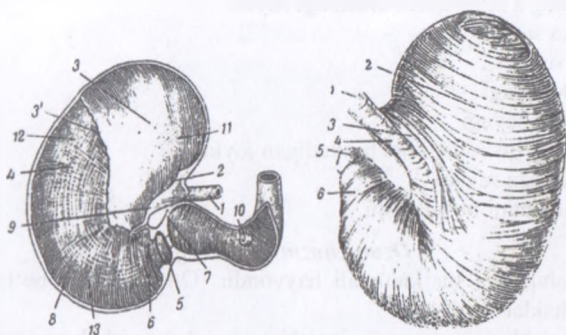
epiteliydan iborat.

Otlar oshqozonida yaxshi rivojlangan kardial va aksari qismi bo'ladigan pilarus sfinkterlari bor. Oshqozonning hajmi tanasiga nisbatan katta emas, otning zotiga, yoshiga, katta-kichikligiga bog'liq bo'lib, o'rtacha 25 litrgacha boradi, o'rtacha 10-15 l. Umumiy oshqozon ichak qismini 10-12 foizini tashkil qiladi.

Ozuqa og'izda so'lak bilan aralashib, ma'lum hazm bo'lgan ozuqa oshqozoniga tushadi, oshqozonning fundal qismi to'lgandan keyin, ichak qilinayotgan ozuqa uning kardial ko'rhalta qismidan joy ola boshlaydi. Oshqozon harakatlari ancha kuchsiz bo'lganligi uchun unda deyarli yaxshi aralashmaydi. Oshqozonga tushish navbatiga qarab, oziqa ta'bir boradi va bir necha soat davomida saqlanadi.

Oshqozonning fundal qismiga dastlab tushgan ozuqaga shira qo'shilganligi sababli undan oqsil va yog'lar parchalanib boshlaydi. Oshqozon shirasidagi pepsin va lipoza fermentlari ushbu parchalanish jarayonini tezlashtiradi. Natijada ma'lum hazm bo'lgan va shira shimilgan ozuqa oshqozonning pilarus qismiga o'tkaziladi. Uning o'rni esa navbatdagi hazm bo'ladi. Oshqozondagi ozuqaning hammasi bir vaqtda shira bilan singdirilmagan pepsin ta'sirida sodir bo'lmaydi.

Oshqozonning kardial qismida, shira shimilgan ozuqa joylashgan muhit ozuqa bilan keltirilgan, so'lak ta'sirida bir oz ishqoriy bo'lib, oshqozonning bu qismlari so'lak va ozuqadagi fermentlar faollashishiga mikroorganizmlar faoliyatining kuchayishiga sharoit tug'diradi. Ana fermentlari ta'sirida kraxmal va uglevodlar parchalanadi.

25 – rasm. Oshqozonning tuzilishi.

1. Qizilo'ngach. 2. Qizilo'ngach teshigi. 3. Shilliq parda. 3.1. Ko'p qavatli yalpoq silindrsimon epiteliylarni chegarasi. 4. Ko'p qavatli yalpoq silindrsimon epiteliy. 5. Qorinni o'n ikki barmoqli ichakka o'tadigan ichki joyi. 6,7. Qorinni o'n ikki barmoqli ichakka o'tadigan ichki joyini eng oxirgi qismining rivojlangan joyi. 8. Oshqozonni katta bukilgan qismi. 10. Jigar o't yo'lini va oshqozonni o't yo'lini o'n ikki barmoqli ichakka quyilish joyi. 11. Oshqozon ko'r xaltasi. 12. Muskul devori.

Ingichka ichakda ozuqa hazm bo'lishi

o'ziga va yarim suyuq ozuqa aralashmasi oshqozondan ichakka o'tadi. Ot
ingichka ichakda o'n ikki barmoqli ichakka bir tekisda o'tmaydi:
ichakning osti va ustining hajmi ozuqlanish davriga bog'liq. Ingichka ichak uch
qismini ko'rib:

1) O'n ikki barmoqli ichak;

2) Ichak ichak;

3) To'g'ri ichak.

Ingichka ichakning shilliq pardasi turli yo'nalishlarga ega bo'ladi,
ichakning ichak qitadi, ichakning shilliq pardasida mayda-mayda bo'rtiqlar
uchraydi, epitelalar bo'ladi, ular orasida kriptlar bezlari joylashgan. Bu bezlar
ichak, bezlari va garmon ishlab chiqaradigan hujayralardan tuzilgan. O'n ikki
ichakda ichak davridagi nuysimon brunner bezlari kuyuk, yopishqoq suyuqlik

ichakning ingichka ichagi tunaning qiya uzunligiga nisbatan 1:12 ni tashkil
etadi. Ingichka ichakning uzunligi 22 m.gacha bo'ladi.

Ichak bo'shlig'iga ishlab chiqiladigan suyuqliklardan oshqozon osti
ichakning ichak ichakda ozuqa hazm bo'lishi jarayoni uchun muhim ahamiyatga
ega. Oshqozon osti bezining shira ajralish faoliyati bu bez o'zini sekretor faoliyati
ichak, bezlari bez hisoblanadi va ozuqa hazm qilish jarayonida asosiy rol
o'ynaydi. Oshqozon osti bezlari o'n ikki barmoqli ichak bo'shlig'i, shira ajratish
ichak bo'shlig'i sekretor faoliyatidir. Bundan tashqari, oshqozon osti bezining maxsus
ichak bo'shlig'i ichak bo'shlig'i qonga o'tadigan garmonlar ishlab chiqaradi.

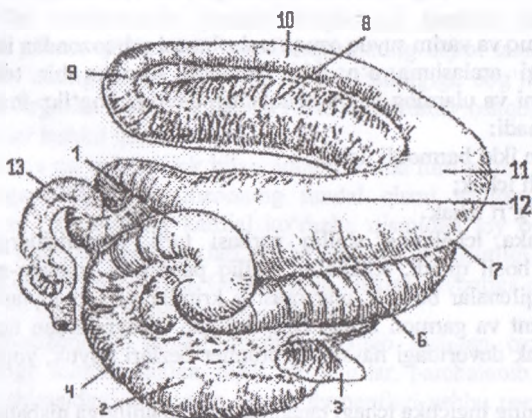
1) Ichak;

Ichakda, buyalarda, o't pufagi yo'q, uning vazifasi ma'lum darajada
ichak, yo'q ichak o't yo'lini kengaygan joyda bajaradi. O'n ikki barmoqli
ichak bo'shlig'iga oshqozon osti bezining shirasidan tashqari jigarning sekretori-o't
ichak bo'shlig'iga ichak bo'shlig'iga. Otlarda bu holat kuzatilmaydi. Jigar hujayralarida o't
ichak bo'shlig'iga ichak bo'shlig'iga bo'ladi.

Ichakning tashqari va ahamiyati shundaki, u ozuqa hazm bo'lish jarayonida
ichak bo'shlig'iga ega. O'tning ikki xil farqi bor. Jigar o'ti va pufak o'ti
ichak bo'shlig'iga bo'lib, jigar hujayralarida hosil bo'lib, o'tning och sariq va och
ichak bo'shlig'iga bo'ladi. O'rtin hisobda sutkasida otlar 5-6 l o't suyuqligi ishlab
ichak bo'shlig'iga.

1) Ichak;

Yo'q ichak ko'r ichak, chambar ichak va to'g'ri ichak qismlariga
ichak bo'shlig'iga har 30-60 sekundda vaqti-vaqti bilan ochilib, yopilib turadi va
ichak bo'shlig'iga parchalar orqali ko'r ichakka o'tadi. Ko'r ichak to'lib kengayganda
ichak bo'shlig'iga yopilib va ingichka ichakdagi aralashmaning chiqishiga yo'l
ichak bo'shlig'iga.

26 – rasm. Yo‘g‘on ichak

1.Kichkina bosh ko‘richak. 2.Ko‘richak tanasi.3.Ko‘richakni tepa qismi. 4.Ko‘richakni egiriklik qismi. 5.Ko‘richakni kichik egiriklik qismi. 6.Yo‘g‘onichakni o‘ng pastki uzunasidagi joylashishi. 7.Yo‘g‘on ichakning kundalangidagi o‘mi. 8. Ko‘richakni uzunasiga chap qismida joylashishi. 9.Tos suyagining ilmog‘i. 10.Chap ustki uzunasidagi o‘mi. 11. Yuqorigi ko‘ndalang o‘mi. 12.Yuqorigi o‘ng uzunasidagi o‘mi. 13.Kichik yo‘g‘on ichak.

Nafas olish bu bir qancha jarayonlarning yig‘indisidir. Bunda organizmning kislorodga bo‘lgan talabi qondiriladi va hosil bo‘lgan karbonat angidrid atmosferaga chiqariladi. Nafas olish asosida to‘qimalarda kuzatiladigan oksidlanish va qaytarilish jarayonlari namoyon bo‘ladi. Bu jarayonlar organizmdagi energiya almashinuvini ta‘minlaydi.

Nafas olish otlarda burun teshigi orqali amalga oshiriladi. Mazmunan organizm hujayralariga qabul qilingan kislorodni yetkazib berish va oxirgi mahsulotlarni (SO_2 , N_2O va boshqa) chiqarishdan iborat. Nafas olish yo‘liga keladigan havoni burun teshigi orqali amalga oshiriladi. Otlarning hiqildoq qanotsimon tog‘aylarni harakati tufayli ularning yurishida kuchli kengayadi.

Otlarning hiqildoq qismida ovoz chiqarish bog‘lami joylashgan. Otlarning kishnashida hiqildog‘ida tebranish paydo bo‘ladi. Otlarda bug‘ilish rorer deyiladi. Otlardagi bug‘ilish xushtaksimon ovoz chiqarish yo‘lini bilish uchun otlarni teza va notekislik do‘nglik joylarda choptirish yo‘llari bilan aniqlash mumkin.

Otlarning yuragi - ko‘krak qafasining uchinchi va oltinchi qovurg‘alar va ikki o‘pka bo‘linmasi oralig‘ida joylashgan.

Yurak – muskullardan tuzilgan, ichi kovak yaxlit organ bo‘lib, to‘rt kameradan tashkil topgan. Ikkita bo‘lmacha va ikkita qorincha, yurakning chap va o‘ng qismlari bir-biridan tutash to‘siqlar bilan ajralgan.

Yuragining og‘irligi ot zotiga, tirik vazniga, yoshiga bog‘liq bo‘ladi. O‘rtacha tirik vazni 3,5-4,5 kg ni tashkil qiladi. Tana vaznining o‘rtacha 0,6-1%ni Sakrab chopadigan, toza sof qonli otlarning yurak og‘irligi 8 kg gacha bo‘ladi.

Tez chopadigan otlarning yuragi, og‘ir yuk tortuvchi otlarning yuragidan

100 g'ir yuk bo'lsa, 100 kg tirik vazniga solishtirganda og'ir yuk bo'lgan bo'lib hisoblanadi.

Organizmda tomirlar va bo'shliqlardan tashkil topgan qon harakati bo'lib, bu sistema qon harakatlanadigan yoki qon harakatsiz bo'lishi.

Organizmda qon mahall va hayot uchun zarur bo'lgan vazifalarni

Organizmda qon harakati sistemasi ichida harakatlanadi. Organizmda qon harakati qon bilan emas, balki to'qima suyuqligi, limfa bilan tutashgan. Qon harakati devori orqali qondan o'tib o'tgan suyuqlik bo'lib, hayvon organizmida to'qimalar orqali o'tadi. Hujayra va to'qimalarning me'yor qon bilan boglanishi qon bilan ta'minlanishi zarur. Qonsiz hayot bo'lmaydi.

Organizmda qon harakati jarayonlarida (metablizm) ishtirok etadi. Qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi.

Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi.

Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi.

Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi. Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi. Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi.

Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi. Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi.

Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi. Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi.

Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi. Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi.

Organizmda qon harakati faol bo'lgan moddalar ichak devori orqali hujayralarga o'tib borib, hujayralarga qurilish va energiya (quvvat manbai) bo'lib, hujayralarning faolligini ta'min etadi.

iborat. U qizil rangli, sho'roq va yopishqoq suyuqlikdir. Agar idishga qonga ivishdan saqlovchi modda qo'shib, bir necha vaqt tinch holatda qon ikki qismga ajraladi, ustki qismining tiniq, sarg'ish suyuqlik – qon plazmasi egallaydi, pastida esa qonning shaklli elementlari bo'ladi. U uch xil hujayra tashkil topgan.

Eritrotsitlar – qizil qon tanachalari, leykositlar – oq qon, trombositlar plastinkalari, qon plazmasi qonning 55-60% ni, shaklli elementlar 40% ni tashkil qiladi.

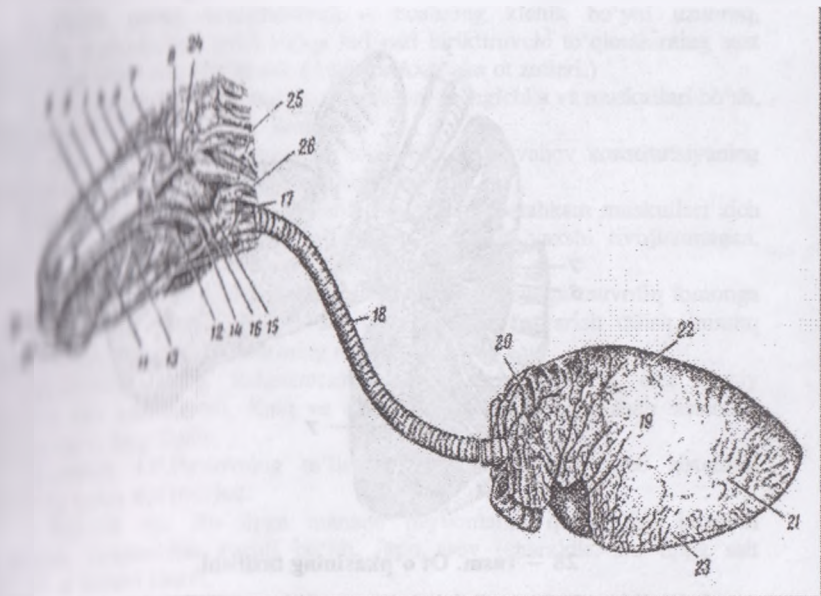
Kislorod bilan yaxshi to'yingan qon och qizil rangli bo'lib, arteriyalardagi qon deyiladi. Kislorod bilan yaxshi to'yinmagan qon esa qoramtir rangli bo'lib, venalardagi qoni deb ataladi. Eritrotsitlar qon tarkibidagi hujayralarning asosiy qismini tashkil etib, eritrotsitlarning o'rtacha diametri 4-7 mikronga teng bo'lib, tarkibidagi suvni va 40% quruq moddalari bor. Quruq moddalarning 90% ni gemoglobin va 10% ni oqsillar, qolganini esa lipoid, glyukoza va tuzlardan tashkil topgan. Har bir eritrotsit o'zida tanlab o'tkazish qobiliyatiga ega eritrotsitlarning soni hayvonning tana og'irligi bog'liq. Masalan, 1 mm³ sof qonli salt miniluvchi ot zotlarning qonida 10-12 mln. donalar eritrotsit, gemoglobini esa 16,02% og'ir yuk tortuvchi ot zotlarining qonida 8-10 mln. donani va gemoglobini esa 12,8% tashkil etadi.

Eritrotsitlar quyidagi vazifani bajaradi: ular o'z tarkibidagi gemoglobin bilan kislorodni birlashtirib olib, hamma organ va to'qimalarga tashib beradi. To'qimalarda to'qimalardan karbonat angidridni o'pkaga tashib beradi; aminokislotalar va vitaminlarni tashishda muhimdir. Qonda Rh ni bir me'yorda saqlanib turishida ishtirok etadi. Immunitet hodisasida ham ishtirok etadi.

Eritrotsitlarning rezistentligi (chidamligi)ga kelsak, eritrotsitlarning tarkibidagi lipoid qobig'i ta'sir qilayotgan bosim yoki kuch qobig'ining chidamligi bilan me'yorida oshib ketsa, u yorilib, eritrotsit parchalanadi.

Eritrotsitlarning cho'qish tezligi otlarda juda tez bo'ladi, kavsh qaytalayotgan hayvonlarda esa juda sekin cho'kadi.

Eritrotsitlarning cho'qish tezligi plazmaning tarkibi va xossalari bilan bog'liq bo'lib, ular quyidagi sabablarga ko'ra cho'kadi. Birinchidan, eritrotsitlarning konsolidatsiya solishtirma og'irligi plazmani qanday ko'proq. Ikkinchidan, eritrotsitlarning agglyutinatsiyaga uchrab, bir-biri bilan yopishib qolishi natijasida plazmaning cho'ka boshlaydi. Surunkali yallig'lanish, yuqumli kasalliklar va xavfli kasalliklar eritrotsitlarning cho'qish tezligini oshiradi.

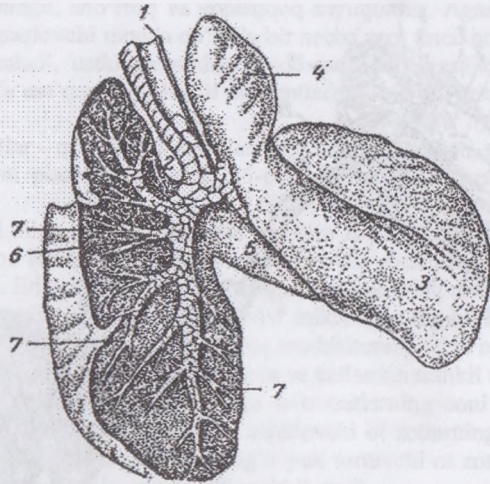
27- rasm. Nafas olish organlarining tuzilishi

1. Yuqori chanog'i. 2. Pastki chanog'i. 3. Hid sezish qismi. 4. Yuqori bo'shlig'i yo'li. 5. O'rta burun yo'li. 6. Pastki burun yo'li. 7. Ponasimon tanglay bo'shlig'i. 8. Ponasimon tanglay bo'shlig'i. 9. Burun chiqadigan teshik. 10. Labi, pastki labi. 11. Qattiq tanglay. 12. Bo'shlig'i. 13. Til. 14. Yutish halqumi. 15. Hiqildoq. 16. Hiqildoq osti. 17. Go'mich yo'li. 18. Nafas olish yo'li (kekirdak). 19. Chap o'pka. 20. Chap o'pkani yuqori qismi. 21. Chap o'pkani o'tmas qismi. 22. Chap o'pkani o'tmas qismi. 23. Bosh miya. 24. Orqa miya. 25. Qizilo'ngach.

Nafas olish organlari

Otlarning o'pkasi o'rta hisobda 4,5-6,5 kg keladi. Otlar o'pkasining og'irligi bo'yicha zotli otlarda ham bir xil emas. Otni zoti muhim rol o'ynaydi. Salt otlar o'pkasining og'irligi, og'ir yuk tortuvchi ot zotlariga nisbatan 100 ga nisbatan kam, og'ir yuk tortuvchi otlarga nisbatan ziyod. Otlarning o'pkasi hajmi o'zgarib, o'pkasining hajmi 40-45 l keladi.

Otlar tinch turganda 1 minutda 8-16 marta nafas oladi. Ishlash davrida otlarning 1 minutda 12-16 marta nafas oladi. Otlarning nafas olish tezligi 4-7 o'pka ventilyatsiyasi 9-12 marta bo'ladi.

28 – rasm. Ot o'pkasining tuzilishi

1. Hiqildoq. 2. O'pka ildizi. 3. Yurak diafragmasi qismidagi o'ng o'pka
4. O'ng o'pkaning uchki qismidagi bo'lagi. 5. O'ng o'pkaning qo'shimcha bo'lak
6. Asosiy bronx. 7. Ko'proq kichik bronxlar.

3.2. Otlarning konstitutsiyasi

Fanga konstitutsiya tushunchasini birinchi marta eramizdan avvalgi 377-400 yillarda yashab o'tgan buyuk olim, serqirra ta'limot egasi Gippokrat kiritgan.

Avvalo biz konstitutsiyasi bo'yicha to'xtalib o'taylik. Ot organizmining anatomik, morfologik, fiziologik tuzilishi uning o'ziga xos xususiyatlari umumiy yig'indisining o'zaro bog'liqligi, irsiy xususiyatlarning nasldan-naslga berilishi o'zaro bog'liqlik rivojlanishining tashqi muhit ta'siriga javob berilishiga konstitutsiya deb aytiladi.

Otlarning konstitutsiyasini o'rganishda hayvon organizmini butun sistem deb qarab, uning keng ko'lamda o'rganish dastlab meditsinada va keyinchalik zootexniyada o'z ifodasini topa boshladi.

Ch.Darvin, Ye.N.Bogdanov va akademik M.F.Ivanovlar zootexniya faniga 5 xil klassifikatsiyani kiritganlar.

1. Qo'pol zich (kurik) – cho'l va o'rmon zotlariga xos bo'lib, terisi qalin zich, suyaklari og'ir, muskullari rivojlangan, yoli dumj o'siq.

2. Qo'pol xom (bush) konstitutsiyali. Gavdasi katta og'ir vazni suyaklari yo'g'on, zichligi mustahkam konstitutsiyali tipga nisbatan bo'sh terisi, qalin, teri osti biriktiruvchi to'qimalar yaxshi rivojlangan, muskullar bo'sh va hajmli teri semirishga moyil, bo'g'imlari yaqqol ko'zga tashlanib turmaydi. Og'ir yuk tashuvchi ot zotlar va ularning duragaylari.

3. Qo'pol quruq konstitutsiyali – boshning kichik bo'yni uzunroq, terisi bog'liqligi, terisi yupqa teri osti biriktiruvchi to'qimalarning sust bo'lganlik bilan xarakterlanadi. (Arab va Axaltaka ot zotlari.)

4. Qo'pol bo'sh konstitutsiyali. Terisi yupqa ingichka va muskullari bo'sh, teri osti biriktiruvchi to'qimalar sezilib turmaydi.

5. Mustahkam konstitutsiyali – akademik M.F.Ivanov konstitutsiyaning mustahkam tushunchasini zootexniya faniga kiritdi.

6. Mustahkam mustahkam otlarda suyaklari mustahkam muskullari zich bo'lganlik bilan biriktiruvchi to'qimalari unchalik yaxshi rivojlanmagan. Terisi bog'liq, og'irliklari adomatlari sezilmaydi.

7. Otlar muhit yaxshilash bilan konstitutsiyani maqsadga muvofiq tomonga o'tkazish uchun otlarni me'yor shart-sharoitlarda parvarish qilish, mashq qilish va paltash ishlarining roli kattadir.

Otlarning tashqi temperamenti konstitutsiya tipining eng asosiy xususiyatidir. Xulq va temperament hayvonning asab sistemasi bilan bog'liqdir.

8. Otlarning I.P.Pavlovning ta'limoti bo'yicha, otlarda asab sistemasi uchun uchta tipi mavjud:

1. Solt tip. Bu tipga mansub hayvonlarda qo'zg'alish jarayoni tez o'tadi, harakatlar kuchli bo'lib, juda asov (chars)dir. Bu tipga salt tip otlari kiradi.

2. Yengil tip. Bu tipga kirgan hayvonlarda qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari barobar rivojlangan. Bu tipga arab otlari kiradi.

3. Flagmatik (kuchal) tip. Bu tipdagi hayvonlarda qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari sust rivojlangan. Ular sharoitga qiyin moslashadi. Hurkak otlar bu tipga kiradi.

4. Yengil tortuvchi ot zotlari shu tipga mansubdir. Otlarning asov, o'jar va tormozlanish jarayonlari noto'g'ri tarbiyalashga bog'liq. Shuning uchun dastlab otlar o'ziga boshlaganda qo'pollik qilmasdan asta-sekinlik bilan harakat qilish kerak. Temperament deganda odatda, otlning tashqi muhit ta'siriga javob berish xususiyati tushuniladi. Temperament jonli (chopqir otlarga xos) va yuvish xususiyati (kuchal otlarga xos) bo'lishi mumkin bo'lgan odatni temperament xususiyatiga ajratish kerak. Odatda, asosan, otlarni parvarish qilish va paltash kerak.

5. Otlarning muhit ta'limoti bo'yicha xo'jalik tiplari. Otlar salmoqligi bo'yicha og'ir va yengil otlar bo'yicha odimlab yurish va tez yo'rtib yurish, yengil odimlab yurish otlari bo'yicha otlar quyidagicha xo'jalik tiplariga: salt tip, og'ir yuk tortuvchi, yengil arava tortuvchi, arava tortuvchi otlar, yukchi otlar, yengil yuk tortuvchi otlar, yengil yuk tortuvchi otlarga bo'linadi.

6. Otlarning muhit ta'limoti bo'yicha salt miniluvchi otlar konstitutsiyasi nafas oluvchi otlar bo'yicha nafas olish sistemasi rivojlanganligi va issiqlik regulyatsiyasi yaxshi bo'lganligi, jonli harakatchanligi va tana tuzilishining yuqori darajada rivojlanganlik bilan xarakterlanadi.

7. Otlarning muhit ta'limoti bo'yicha odimlab yurish otlarining tirik vazni 400-500 kg, oyoqlari uzun, boshi uzun, bo'yig'i og'ir, og'ir orullg'lari keng, sag'risi uzun, bo'yni uzun, qarchig'ayi

baland. Bo'yni uzun, suyakdorligi bo'yicha o'rtacha, kuragi uzun va qiya uzun va qiya, tuyoqlari o'rtacha kattalikda mustahkam, terisi yupqa va katta bilan qoplangan, konstitutsiyasi quruq, qiya kaft aylanasi 18-19 sm, axaltaka zotlari. Og'ir yuk tortuvchi otlarning tirik vazni 700-900 kg, kengligi, gavdasining uzunligi, oyoqlarining kalta va keng qo'yilish xarakterlanadi. Ularning boshi katta, bo'yni qisqa, yoli kam, orqasi sag'risi keng va go'shtdor, ko'pincha qavatma-qavat, oyoqlari yo'g'ay aylanasi 23-25 sm), oyoqlari suyakdor kalta, baqayi kalta, tuyoqlari katta terisi qalin, junlari o'siq, konstitutsiyasi pishiq, ba'zan xom, bo'sh ham mumkin. Harakatchanligi sekin. Biriktiruvchi to'qimalar yaxshi rivojlangan ostida to'plangan yog' qatlami otning umumiy vaznini oshiradi va muvazir aravaga qo'shib foydalanishda yiringlanishdan ehtiyot qiladi. Shu bilan bir vaqtda terisi ostida to'plangan zapas holatdagi yog' qatlami og'ir ishlarda ishlatilgan hollarda tanasini zapas holda to'plangan ozuq moddalar bilan ta'minlash imkon beradi. Shunga ko'ra og'ir yuk tortuvchi otlar konstitutsiyasi ovqat haddidan oshirish tipidagilardan farq qiladi. Harakatchanligi sekin, bu esa salt yurib barcha ishlarni qadamlarini bir me'yorda bosish imkonini beradi.

Aravaga qo'shilgan ot oldiga qarab yurishda o'ziga tushadigan og'ir o'zining orqa oyoqlariga tayangan holda gavdasini oldinga qarab itarish bilan harakatlanuvchi narsalarga nisbatan ko'rsatiladigan qarshilikni yengil harakatlanadi. Og'irlik tushadigan markazni oldinga qarab amalga oshirish bo'yiga qanchalik yaqin bo'lsa, shunchalik oson kechadi. Bu tipga og'ir yuk tortuvchi ot zotlari kiradi.

Yengil yuk tortuvchi yo'rtoqi ot zotlarining tirik vazni, gavdasining uzunligi, suyakdorligi bo'yicha o'rtacha bo'lishi, tana tuzilishi o'ta quruqligi va harakatchanligi yaxshiligi bilan xarakterlanadi. O'z xususiyati bilan salt miniluvchi va og'ir yuk tortuvchi ot zotlari o'rtasidagi o'rtacha hisoblanadi.

Yengil yuk tortuvchi, yo'rtoqi ot zotlarining tirik vazni 400-500 kg tashkil qiladi, bo'yni uzun, qarchig'ayi baland va sag'risi keng, oyoqlari yo'g'ay kaft aylanasi 19-20 sm bo'lishi bilan xarakterlanadi. Orlov va rus yo'g'ay zotlari kiradi.

Arava tortuvchi otlar – qishloq xo'jaligida foydalanishga mo'ljallangan bo'lib, ishga eng yaxshi qobiliyatchanligi bilan boshqa ot zotlaridan ajralib turadi. Ularda gavda tuzilishi birmuncha cho'ziq, tanasi o'ziga xos, muvazir konstitutsiyali, oyoqlari ham o'rtacha yo'g'onlikdadir, kaft aylanasi 21-22 sm bo'lishi bilan xarakterlanadi. Tirik vazni 450-600 kg kechadi. Tori, jmuq va arava tortuvchi zotlar misol bo'la oladi.

Salt miniluvchi yuk otlar o'rtacha og'irlikda (350-450 kg) bo'lib, balandlikda (qarchig'ay balandligi 150-155 sm va oyoqlarining quruq bo'lishi bilan aylanasi 18-20 sm bo'lishi bilan xarakterlanadi. Bu tipga asosan tog' otlari kiradi.

Salt minilib arava tortuvchi otlar o'z xususiyatlari bilan salt miniluvchi arava tortuvchi ot zotlari o'rtasidagi oraliq tipdir.

Oldingi chap oyog'i bilan orqa chap oyog'i uning oyog'i bilan orqa oyog'i baravar ko'tarilib bosiladi. Salt miniladigan yengil otlar uchun

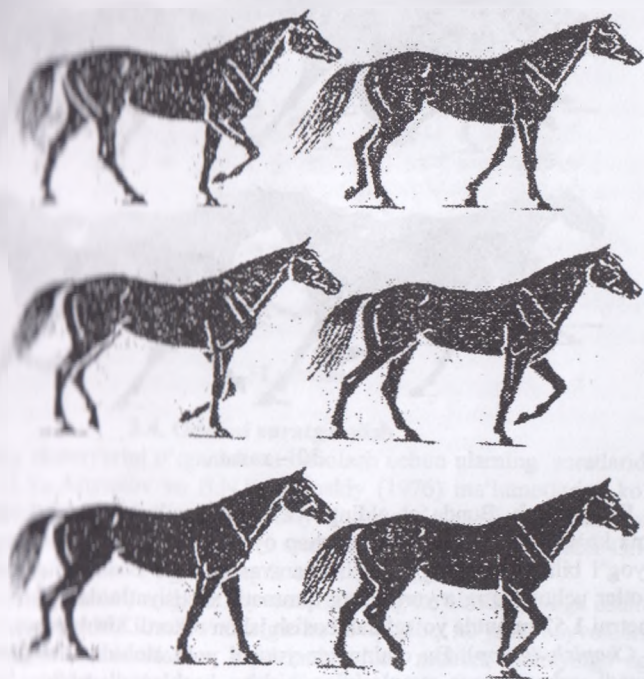
Ushbu qisqartirilgan variantlardan biridir. 1609 m ni, 1,52 minutda yo'rg'alab
hisoblanadi.

1.3. Otlarning (allyur) yurish usullari

Otlarning yurish usullari allyur deb ataladi.

Odimlab yurish otning eng sekin yurishi hisoblanadi. Bu og'ir yuk
tashish uchun eng tipik xususiyatlardan biridir. Odimlab yurganda oyoqlarning
uzunligi va boshlabi har xil bo'ladi. Oldingi oyoq ko'tarilgach, so'ng orqa gal
uzunligi oldingi chap oyoq va orqa ung oyoq ko'tariladi va hokazo. Bunday
yurishda har oyoq ko'tarilganda 3 tasi albatta yerda bo'ladi. Odimlab yurish 2
tashish usulidan biri bo'lib, tez odimlab yurish va tez odimlab yurish. Tez odimlab yurishda qadam uzun
va orqa oyoq oldingi oyoq izidan o'tib tushadi. Bunday yurishda ot ikkala
oyoqni parallel buyanib ikkalasini ham qariyb baravar ko'tarib tashlaydi, bu
yurishda otning yurishi ko'proq yo'rg'a yurishga o'xshab ketadi.

Tez odimlab yurganda soatiga 4-5 km, odimlab yurganda 7 km yo'l

29 - rasm.

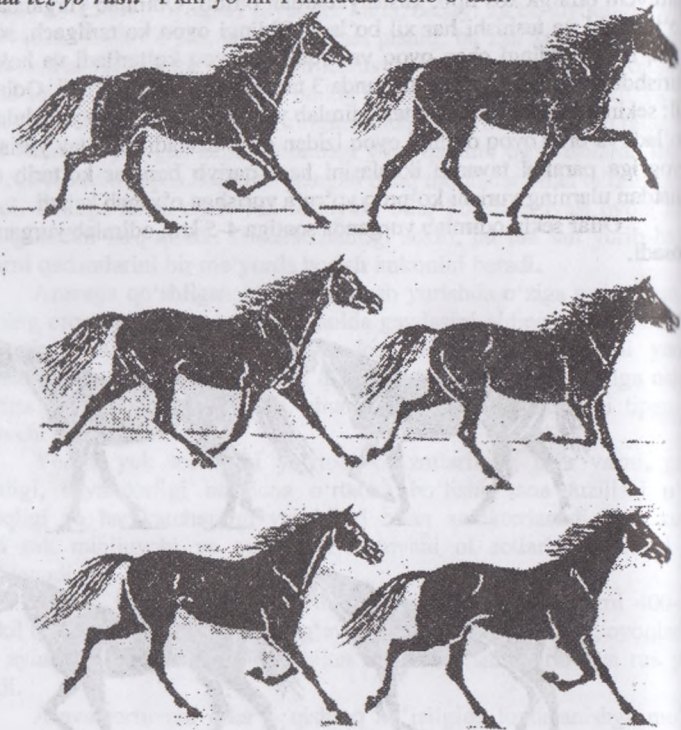
Yo'rtish odimlab yurishga nisbatan tezroq bo'lib, oldingi o'ng oyog'ini ko'tarilganda orqa chap oyog'i ham ko'tariladi.

Trot-sekin (qadam kengligi 2sm) 1km yo'lni 4,5-5 minutda bosib o'tadi.

Razmashqa-trotga qaraganda tezroq 1km yo'lni 2,5-3 minutda bosib o'tadi.

Max-qadamni keng tashlab yo'rtish, 1km masofani 2-2,5 minutda bosib o'tadi.

Juda tez yo'rtish- 1 km yo'lni 1 minutda bosib o'tadi.

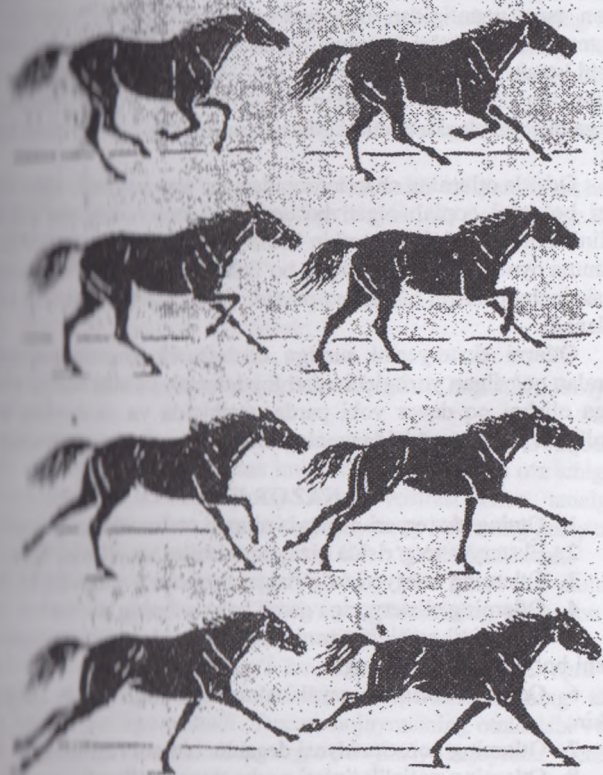

30 - rasm.

Yo'rg'alash. Bunda ot oldingi va orqa oyoqlarini parallel ravishda ko'tarilgan holda ko'tarib tashlaydi. Oldingi chap oyog'i bilan orqa chap oyog'i oldingi o'ng oyog'i bilan orqa o'ng oyog'ini baravar ko'tarib bosadi. Salt miniladigan yengil otlar uchun yo'rg'a yurish eng qimmatli xususiyatlardan biridir. 31-rasm 1609 metrni 1.52 minutda yo'rg'alab bosish jahon rekordi hisoblanadi.

Chopish (galop). Bu otning tez yurishi yoki alohida - alohida sakrash hisoblanadi, sakrash orqa oyoqlarining biridan boshlanadi: oldingi ikki oyog'ini birgalikda ko'tariladi. Qisqa vaqt to'rt oyog'i ham yerga tegmay havoda qoladi va sakrash yana orqa oyog'idan boshlanadi. Maxsus poygalarda sof qonli chopish

1 km yo'lni bosadi. Eng qattiq chopishni karer deb ham yuritiladi (1 km ni 53 sekundda chopib o'tish jahon rekordi).

31 - rasm.

3.4. Otlarni suratga olish

Otlarning eksteriyerini o'rganish va baholash uchun ularning suratlaridan foydalanish U. Ya. Anjukov va B.N.Soshaloskiy (1976) ma'lumotlariga ko'ra o'tirish va chopishning eksteriyer xususiyatlarini suratga olish birinchi marta chop o'tirish «Kommunozvodstvo i oxota» jurnalida Lebed laqabli Orlov otining suratli aks etgan maqola e'lon qilindi.

Chop o'tirish qishloq xo'jalik hayvonlarini keng ko'lamda amalga oshirila o'tirish uchun. Professor N.N.Kuleshov fikriga ko'ra qishloq xo'jalik hayvonlarini o'tirish uchun suratlardan foydalanish juda muhim ahamiyatga ega. O'tirish uchun qishloq xo'jalik hayvonlarini o'tirish uchun suratga olish va boshqa hayvon tana tuzilishi bilan taqqoslash

Otlarni zootexniya qoidalariga amal qilgan holda to'g'ri surat uchun ma'lum qoidalarga amal qilish kerak. Birinchidan, otlarni tana shaklini suratga olishda fotokamera obyektivi va hayvon oralig'idagi hayvon tana uzunligidan uch baravar uzoqlikda bo'lishi kerak. Ikkinchidan, fotokamerani obyektivi hayvonning umumiy tana uzunligini o'rtasiga qo'yib bo'lishi kerak. Uchinchidan, otlarni profilini suratga olishda fotokamera obyektivi tanasini qoq o'rtasiga qaratilgan bo'lishi kerak. To'rtinchidan, otlarni sur'atga olishda plenka chetlari otlarni tanasiga parallel holatda joylashgan bo'lishi kerak.

Odatda otlarning chap tomonidan sur'atga olinadi, agar bo'ynidagi junlari bo'ynini qoplab olgan bo'lsa, o'ng tomonidan sur'atga olinadi. Otlarni profilini suratga olishda ular erkin holda hamma to'rt oyog'iga ham tayanch va hamma oyoqlari ko'rinib turgan bo'lishi kerak. Otlarni tanasini cho'zilib yoki aksincha tanasini qisqargan paytida yoki orqasini bukkan holda suratga taqib olinadi.

Otlarni eksteryerini suratga olishda 45 gradus burchak ostida tomondan qo'yilgan yoritgichlardan foydalanish yaxshi natija beradi. Qora otlarni suratga olishni oq devor yoki parda qarshisida va aksincha, oq otlarni olishni qora parda qarshisida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Otning eksteryeri deganda nimani tushunasiz.
2. Eksteryer to'g'risida qiziqqan kishilar va olimlar to'g'risida gapirib berib.
3. Otlarning interyeri to'g'risida qisqacha tushuncha bering.
4. Otlarning eksteryeriga qarab baholashning necha xil usullarini bilib.
5. Salt miniluvchi, yo'rtoqi va og'ir yuk tortuvchi ot zotlarining tuzilishi bo'yicha farqni ayting.
6. Qaysi ot zotlarida qaysi ko'rsatkichlariga qarab chopqirligini bilib mumkin.
7. Otlarning konstitutsiyasi deganda nimani tushunasiz.
8. Otlarning xo'jalik tiplari necha tipga bo'linadi.
9. Otlarning konstitutsiya tiplarini tushuntiring.
10. Akademik I.P.Pavlovning ta'limoti bo'yicha otlarning sistemasining nechta tipi mavjud.
11. Otlarning yurish usullari necha xil bo'ladi.
12. Otlarning yurish usullarining bir-biridan farqini ayting.
13. Otlarning eksteryer kamchilik vav nuqsonlari, ularning ish qobiliyatini qayta nasl qiymatlariga, sotish bahosiga ta'sirini ayting.
14. Har xil zot va tipdagi otlarning ichki tuzilishi farqini tushuntirib.
15. Otlarning tusi to'g'risida tushincha bering.
16. Otlarning belgisi deganda nimani tushunasiz va qanaqa belgilari.
17. Otlarning yoshini aniqlash bo'yicha tushuntirib bering.

IV BOB. YILQICHILIKDA TAKROR ISHLAB CHIQRARISH

Takror ishlab chiqarishning asosiy maqsadi otlarning bosh sonini ko'paytirish bilan bir qatorda sifat jihatidan yaxshilashni ham o'z ichiga oladi. Otlarning xususiyatlarining sifati mavjud bo'lgan ayg'ir va biyalarning zotiga bog'liq. Otlar ko'paytirilishida, ayniqsa, ayg'irlarning yuqori sifatli bo'lishiga ko'proq e'tibor berish kerak. Chunki mavsumda har bir ayg'ir bilan ko'plab biyalarni otalantirish mumkin.

4.1 Biyalarning o'ziga xos biologik xususiyatlari

Har bir biya zooveterinariya qoidasi asosida oziqlantirilsa, har yili bittadan yoki bir nechta imkonlik. Takror ishlab chiqarish yoki biyalarni o'ziga xos biologiyasi bo'yicha 3-4 davrni o'z ichiga oladi:

1. Biyalarni otalantirish;
2. Ho'g'oz biyalarni yaxshi tarbiyalash;
3. Ho'g'oz biyalarni tug'dirish;
4. Otolarni parvarishlash.

Biylarning o'ziga xos biologik xususiyatlari (kuyukish, jinsiy sikl va uning xususiyatlari).

Biylarning o'ziga xos xususiyatlarini bilish ularni o'z vaqtida otalantirish, ho'g'ozlik va tug'ish davrida butun imkoniyatlar yaratishni o'z ichiga oladi.

Biyalarni otalantirish jinsiy aloqa vositasi bilan amalga oshiriladi. Biyalarning otalanishi uchun ayg'irning jinsiy urug'i biyaning jinsiy organiga borib kelishi va uni biyaning tuxum hujayralari bilan qo'shilishi kerak.

Bu holatda zigota naslning «boshlang'ich» qismi deb ataladi, zigotadan tashqari homila rivojlanadi. Tabiiy urug'lanishning bachadon tipi otlarni ko'paytirishning xarakterli biologik xususiyati hisoblanadi.

Aloqa davrida ayg'ir urug'i bevosita bachadonga, so'ngra bachadon va tuxum yo'li muskullarining qisqarishi va spermatozoidning aktiv harakati natijasida tuxum yo'lga tushadi. Tuxum hujayrasining otalanishi vujudga keladi. Tug'ulib biyaning tuxumdonida urg'ochi jinsiy hujayralar yetilgan paytdan boshlab...

Yetilgan tuxum hujayrasi tuxumdon pufakchasidan chiqib tuxum yo'llari orqali bachadon shoxlariga kiradi. Tuxum hujayrasi tuxumdonidan chiqqandan keyin biya qochirilgan qochirilmaganidan qat'iy nazar kuyukish to'xtaydi.

Kuyukish (jinsiy moyillik) – deb biyaning shunday fiziologik holatiga ataladi, biya o'ziga ayg'irni yaqinlashtiradi, uni o'ziga iring'ishga xohishlik bildiradi. Biya tuxumdoni garmonlarining ta'sirida kuyukadi, natijada jinsiy xususiyatlar qisqaradi.

Bachadonning shilimshiq pardasi epiteliyal hujayralar o'sib yetiladi, undagi homila rivojlanadi. Bez sekresiyalari kuchayadi. Bachadon bo'yni kanali yopiq tashkil topadi. Kanaldagi sekretor epiteliysining ish faoliyati oshadi, bachadon bo'yni kanaliga kelib tushgan shilimshiq modda suyuladi va u qinga tushadi.

Otolarni pufakchalaridan tuxum hujayralarining ajralib chiqish jarayoni ko'rsatib beriladi. Tuxum hujayralarining ajralib chiqishiga asosan nerv...

sistemasi bilan boshqariladigan gipofizning ichki sekresiyasi sabab bo'ladi. Gine pufakchalari yorilgandan so'ng tuxum hujayralari ajralib chiqmaguncha biyalar urug'lanmaydi. Me'yoriy kuyukish 5-7 kun davom etadi. Agar u otalanmagan bo'lsa, 10-16 kundan keyin yana kuyukadi. Shunday qilib 21-22 kun davom etadi.

Biyaning jinsiy organiga tushgan spermatazoidlar tuxum hujayrasini 24-36 soat mobaynida urug'lash qobiliyatiga ega, tuxumdondan chiqqan tuxum hujayrasi esa ovulyasiyadan so'ng 5-6 soat davomida urug'lanadi. Agar biya kuyukishga kelishi bilanoq qochirilsa, ovulyasiya sodir bo'lmasdan burun spermatazoidlar halok bo'lishi, bordi-yu kechiqb qochirilsa, tuxumdondan chiqqan hujayra biya qochirilmasdan avvalroq nobud bo'lishi mumkin. Biyaning kuyuka boshlashi ikkinchi, to'rtinchi va oltinchi kunlarida qochirish tavsiya etiladi.

Yangi tuqqan biyalarning kuyukish muddati ayniqsa qish davrida ratsionel karotin yetishmaganda juda cho'zilib ketadi va uzoq vaqtgacha ovulyasiya sodir bo'lmaydi. Bunday biyalarni yerda ko'k o't o'sib chiqquncha qochirmay turish kerak.

Biyalarning kuyukkanligi sinovchi ayg'irlar yordamida aniqlanadi. Qisir va birinchi qochiriladigan biyachalar kunora ayg'irni yoniga olib boriladi va uning qiliqlariga qarab kuyukkan-kuyukmaganligi aniqlanadi. Tuqqan biyalar 5 kundan keyin qochirilishi mumkin.

Agar urug'langan biyalar qaytarib kuyukmasa, 30-40 kundan so'ng ularning bo'g'ozligi rektal (to'g'ri ichakdan qo'l solib) usulida aniqlanadi. Qisqirib deb topilganlari yana qaytadan ayg'irga qo'yiladi.

Biyalarning bo'g'ozligini aniqlashda ba'zan garmonlar usulida foydalanish ham mumkin. Bu usul bo'g'ozlikni 45- kundan 90-kuniga qadar biyaning qon zardobida jinsiy bezlar bo'lishiga asoslanadi.

Jinsiy sikl

Bir kuyukish bilan ikkinchi kuyukish orasidagi muddat **jinsiy sikl** deyiladi. Kuyukish biyalarda boshqa qishloq xo'jalik hayvonlariga nisbatan bir muncha ko'p 144 soat, ona cho'chqalar 48 soat, sigirlarda 18-20 soat, qo'yalarda to 20 soatgacha kuyukish davomiyligi va uning darajasi biyaning alohida xususiyatiga, fiziologik holatiga, sog'lomligiga, yoshiga va boqish sharoitiga va ob-havoning haroratiga bog'liq.

Mart oylarida kuyukish (kamroq bo'lib) davomiyligi 7-15 kun, aprel-may oylarida 5 kun davom etadi. **Biyalarda kuyukishning quyidagi darajalari mavjud:** 1 – darajali kuyukish – (K^1) kuyukishning dastlabki davri bo'lib, ayg'ir yaqinlashganda biya jim turadi. 2 – darajali kuyukish – (K^2) ayg'irni biya o'ziga yaqinlashtiradi, dumini ko'taradi, jinsiy organlarini tashqi muskuli qisqaradi. 3 – darajali kuyukish – (K^3) ayg'ir yaqinlashganda oyoqlari keng qo'yiladi va siyadi. 4 – darajali kuyukish (K^4) ayg'ir yaqinlashganda biya engashadi va irg'iganib to'sqinlik qilmaydi.

Agar ayg'ir yaqinlashganda tepsa, bir kun kuyukishning o'tganligini bildiradi. Biyalarda 3-4 darajali kuyukish paytida qochirish yaxshi natija beradi. Jinsiy sikl 3 davrga bo'linadi: qo'zgalish, tormozlanish, tenglashish.

Oo'zgalishda jinsiy a'zolarida borgan sari o'zgarish kuchayadi, folikulalar yetiladi. Bachadon va qindagi shilimshiq pardalar o'sadi, barcha jinsiy a'zolar

bachadon bo'yni kanali ochiladi. Bachadon bezlari ko'plab shilimshiq bo'lib chiqaradi. Natijada to'rtta asosiy refleks, ya'ni umumiy uyg'onish, jinsiy moyillik va ovulyasiya yuzaga keladi.

Yaqinlashish davrida yorilgan folikulalar o'rmda sariq tanalarning barcha jinsiy a'zolarining qizarishi va bachadon bezlarining so'nishi, qo'zgalish bilan biyalar ayg'irlarni o'ziga yo'latmaydi.

Yaqinlashish davri – yangi folikulalar yetilishining boshlanishi, sariq yetilish bilan shimilib ketishi, jinsiy moyil va kuyukishning to'xtashi bo'ladi.

Biyalarda o'tsonalarda bog'lab boqishda qochirish 15 fevraldan 15 martlarda boqishda 15apreldan 1avgustgacha o'tkaziladi. Lekin bu boqish sharoitlariga qarab o'zgarishi mumkin.

Yaqinlashishda me'yoriy kuyukish 5-7 kun davom etadi. Kuyukishning davri va uning darajasi biyalarda o'zgarib turib u biyaning fiziologik holatiga, boqish sharoitiga va asrashga bog'liqdir.

Qisir – biya ayg'irni o'ziga yaqinlashtirmaydi, quloqlarini dikkaytirib oyoqlari bilan tepadi.

Biyalarni sinash. Hali qulunlamagan hamda yosh biyalarni, birinchi marta qochirishda, qochirish mavsumi boshlangunga qadar kunora, birinchi marta qulunlagandan keyin beshinchi kundan boshlab qochirishda bir kuni sinaladi.

Biyalarni qochirishga yoki sun'iy urug'lantirishga tashqi belgilari uchinchi darajali kuyukishga yetganda qo'yiladi, bu xildagi qochirish biyalar qochirishga qadar tashqi belgilari bo'yicha har 24-28 soatda takrorlanib

qochirish tugagandan keyin 9-10 kuni qochirilgan va sun'iy usulda qochirilgan biyalar qayta sinalib ko'riladi. Bu holdagi sinash biyalarning qochirishga qadar bo'lib belgilangunga qadar davom ettiriladi. Agar biya qayta qochirilgan bo'lsa, odatdagi tartibda qochiriladi.

Otlarning jinsiy yetilishi va qochirish yoshi

Otlarda jinsiy yetilish 1,5 – 2 yoshlarida sodir bo'ladi. Otlarning umumiy yetilish davri 3 va 5 yoshgacha davom etadi. Bu ot zotiga bog'liq. Otlarning zotiga qarab kamida 3 va 5 yoshga yetganda qochirishga qo'yiladi. Ilg'or otlarda buni harbiy yilqichilik xo'jaliklariga biya va ayg'irni fiziologik holatiga keyin quyidagi yoshlarda: og'ir yuk tortuvchi zot otlarning yetilishi 3-4 yoshda, biyalarni 3 yoshda, yo'rtoqi va salt miniluvchi zot otlarini 4-5 yoshda, biyalarini 3-4 yoshda qochirishga qo'yilishi tavsiya etiladi. Jinsiy jihatdan eng kech yetiladigan otlar uyur holda boqiladigan otlar hisoblanadi, eng tez yetiladigan og'ir yuk tortuvchi hamda yo'rtoq otlardir. Odatda jinsiy jihatdan tez yetiladigan otlar tez rivojlanadi va qochirishga qo'yiladi. Ayg'irlar esa biyalarga qaraganda ancha uzoqqa cho'ziladi. Naslli otlarda biya yetilish hamma zotlarda bir xil emas. Yo'rtoqi va salt minuvchi otlarda 12-16 yosh, og'ir yuk tortuvchi zotlarda 16 yosh.

12-16 yoshda eng yaxshi ayg'irlardan sifatli sperma berguncha to 25

yoshgacha foydalaniladi.

Qimmatli naslli biyalardan bola olish qobiliyatigacha, ya'ni yoshgacha foydalanish mumkin.

4.2. Yilqichilikda qochirish usullari va bir ayg'irga to'g'ri keladigan biyalar soni

Yilqichilikda qochirishning quyidagi usullari qo'llaniladi: qo'lda ichida, erkin qochirish, uyurda qochirish, sun'iy qochirish.

Qo'lda qochirilganda ayg'ir yordamida yoki sinovchi tomonidan aniqlanadi. Qo'lda qochirilganda qochirilgan vaqti hisob-kitob Bu usuldan otxonalarda boqilganda foydalaniladi. Kuyukkan biya maxsus binoda yoki otxonaning tashqarisidagi tekis joyda qochiriladi. Qochirishda ayg'imi tepib yubormasligi uchun biyaga xavfsizlik tasmasi kiygiziladi. Irig'iyotgan paytda biyalarni qochirish joyining atrofi o'ralgan bo'lishi muvofiqdir. Ana shu tartib qoidalarga amal qilinmasa, ayg'irlarni sodir shovqinga chalg'itib qo'yish va ana shu uni qo'rqitib yuborish va biya qochirishga moyilligini yo'qotib qo'yishga sabab bo'ladi.

Qochirish uchun olib kelingan biyaning dumini qochirish paytida jinsiy a'zosini qillar bilan zararlanmasligi uchun biyaning dum asosi biya o'rab qo'yiladi. Biya jinsiy organining tashqi qismi iliq suv bilan yuqdir yuviladi. Buning uchun toza kul rang yoki oq paxtadan foydalanib, u jinsiy jinsiy a'zogagina ishlatiladi. Biyani qochirish paytida uning emadigan qochirish paytida ayg'ir tegib ketmasligi uchun va biya ko'rib turishi uchun oldida ushlab turiladi.

Otalanish yaxshi bo'lishi uchun biyaning old tomoni pastroq bo'lish boshini ko'tarib turishiga e'tibor berish kerak. Agar birinchi irg'ishda jinsiy sodir bo'lmasa, ayg'ir 15-20 minut yetaklab yurgiziladi va to'liq ereksiyada qayta irg'itiladi. Kuyukkan biyalar qochiriladigan kuni va qochirilgandan kunlarda og'ir ishlarda ishlatmaslik, tez choptirmaslik kerak. Jinsiy aloqada biya tinch turmasa, u bachadon bo'yinchasining to'liq ochilmagan kuyukishni boshlanmaganligi yoki tugallanmaganligidan darak beradi. Qochirish ana shu usulda olib borilganda har bir nasldor ayg'irga 25-30 bosh biya boqil qo'yiladi. (7-12 yoshli ayg'irga) 3-4 yoshli ayg'ir bo'lsa 12-15 biya va shunday yoshi 14 dan katta bo'lgan ayg'irlar uchun ham 12-15 bosh berkitiladi.

To'siq ichida erkin qochirish. Bunday qochirishda xillangan boqil devor yoki taxta bilan o'ralgan g'ov ichiga kiritiladi va ayg'ir kuyukkan biya o'zi izlab topadi. Bir-ikki marta irg'igandan keyin ushlab bog'lanadi. Agar faqat bir biyaga chopaverib kuyukkan boshqa biyalarga qaramasa, birinchi qochirilgan biya ikkinchi kuni g'ov ichiga kiritilmaydi. Bir ayg'irni kuniga marta ertalab va kechkurun biyaga qo'yib olish mumkin.

G'ov ichiga bir yo'la 15-20 biya qamaladi. Bu usul bilan ularda biya biyalarni to'liq otalantirish va nasldor ayg'irlardan maksimal foydalanish imkon beradi. Eng muhimi qochirishda aniq hisob-kitob ishlari olib boriladi. Mav

1980-yil dekabr oyida 23-25 bosh va qari ayg'irlarga 15-20 bosh biyani berkitib

1- usulda o'zlashtirish. Bu usul bilan bir o'rta yoshli ayg'irga 25 biya, bir yoshli ayg'irga esa 12-15 bosh biya berkitiladi. Ayg'ir biyalar bilan bir vaqtda otalantirish va biyalar kishilar yordamisiz shu ayg'irdan qochiriladi. Bu usulda boshqa ayg'ir qo'yilmaydi. Agar boshqa ayg'ir qo'shib qolsa, natijasi qabul qilinmaydi. Zo'rlik qilgan shu uyumi egallaydi. Bunda kam mehnat bilan biyalar ko'proq qochadi, me'yor o'tlanadi. Qochirishning bu usuli katta korxonalarda qo'llaniladi.

Ushbu usulda biyalarini to'g'ri olib borish uchun uyurlarni biyalarning me'yoriga, shaxsiyatiga va klassik darajasiga qarab tashkil qilish, biyalarga ayg'irni qo'yish va ayg'irlarni charchab qolishidan asrash kerak.

Ushbu usulda qochirayotgan vaqtda ayg'ir biyalarga nisbattan bir klass yuqori

2- usulda o'zlashtirish. Bu usul nisbatan progressiv hisoblanib, bir ayg'irning bir kishiga ko'p biyani (150-150) urug'lantirish mumkin. Ayg'ir bir irg'ishda bir kishiga beriladi. Biyani otalantirish uchun esa 20-40 ml urug' yetadi.

Ushbu usulda ayg'irning bir irg'ishi davomida bergan urug'i bilan uni suyultirmasdan 3-4 oy davomida 15-20 biyani qochirish mumkin. Shunga ko'ra bu usul katta korxonalarda qo'llaniladi, yaxshi samara beradi: nasldor elita klassli biyalar maksimal foydalanishdan, ayg'irlar sonini me'yor tutib turishda, har xil korxonalar uchun biyalarini olishda, jinsiy organlari kasallangan taqdirda ham biyalarini olishda ularni klassli urug'i bilan uzoqdagi biyalarni otalantirishda, biyalarini to'g'ri olib borishda katta ahamiyatga egadir.

Biyalarining otalantirish jarayoni qochirish kompaniyasining eng muhim vazifasidir. Bu ko'rsatkichning yuqori darajada bo'lishi, biyalarning me'yoriga, ayg'irlarning jinsiy aktivligiga bog'liq.

Bu usulda, qadim kompaniyasini to'g'ri tashkil etish mutaxassislarining me'yoriga bog'liq.

Biyalarini qochirishdan maqsadi foydalanilgan naslli ayg'irlar kamchilik va me'yor bo'lmish bo'lishi lozim. Qochirish kompaniyasi boshlanishidan bir oy oldin ayg'ir va biyalar zoveterinariya ko'rigidan o'tkaziladi.

Biyalar va shoychi ayg'irlarni qochirish kompaniyasi boshlanishiga 1,5 oy oldin qo'lda difuzi konsentrat ozuqalar bilan boqishga kirishiladi. Biyalarni qochirish usuli jadvalda berilgan.

Yilqichilikda qochirish usullari va bir ayg'irga to'g'ri keladigan biyalar soni

Qochirish usullari	Ayg'irlarning yoshi	Biyalarning soni	Kunda	Mavsumda
Qo'l yordamida qochirish	To'liq yoshi (7-12),	25-30	1-2	175
	yosh va qari ayg'irlar	12-15	1	75
To'siq ichida qochirish	To'liq yoshli yosh va qari ayg'irlar	25-35 15-20	1-2 1	175 75
	Uyurda qochirish	To'liq yoshli yosh va qari ayg'irlar	20-25 12-15	- -
Sun'iy qochirish		150	1	-

Biyalarni qochirish mavsumida qochirish usullari, ayg'irlarning yoshi katta ta'sir qiladi. Qochirishning hamma turlarida to'liq yoshli ayg'irlar, yosh va qari ayg'irlarga nisbatan ko'p biyalarni qochiradi. Sun'iy qochirishda ayg'irlarning yoshi emas, ammo ayg'irdan olingan spermaning miqdori, sifati muhim rol o'ynaydi.

Ayg'irlarning ishlab chiqarishdagi qobiliyatchanligi

Ayg'irlarning qobiliyatchanligi spermasining sifatiga, aktivligiga, hayvonning sog'lomligiga bog'liq. Ayg'irlarning ishlab chiqarishdagi qobiliyatchanligi uning o'tgan yildagi amaliy naslchilikdagi foydalanish hisob natijalarining amaliy natijasi bilan belgilandi. Shuningdek ayg'irlarning klinik ko'rigidan o'tkazib, uning jinsiy organlari tekshiriladi.

Sperma sifati

Ayg'irlarning spermasini baholashda spermatozoidlarning aktivlik rangi va hidi bo'yicha baholanadi. Qochirish kompaniyasi oldindan kuniga bir marta uch kun davomida (kuniga) qochirish kompaniyasi davomida kamida oyiga bir marta tekshiriladi. Ayg'irning ejakulyat hajmi har bir ejakulyat baholanadi. Ejakulyat hajmi 15 ml.dan to 120 ml.gacha. Oldin rangi, hidi va hajmi aniqlanadi. Ayg'irning me'yor holatdagi spermasi kul rangsimon oq tusda, hidsiz bo'ladi, spermada yiring, qon va boshqa aralashmalarga e'tibor beriladi. Konsentrasiyaga, harakatchanligiga va spermaning qanchalik hayotchanligiga qarab baho beriladi. Spermaning hajmi (ml hisobida) darajalarga bo'lingan silindr yoki stakanda, uning konsentratsiyasi standart bo'yicha, harakatchanligi ko'zda chamalab aniqlanadi. Spermaning o'rtacha ko'rsatkichini kuyukligi bo'yicha sperma kuyuk 1mln.dan 300 mln. va ziyod dona, o'rtacha 150-250 mln. va siyrak bo'lganda 150 mln. donadan kam sperma bo'ladi. Siyrak sperma yaroqsiz hisoblanadi. Spermatozoidlarning harakatini kuzatish uchun sperma 39-40°S haroratda mikroskop ostida olg'n intiluvchi aktiv sperma kuzatiladi. Sperma hajmi gradus darajalangan menzurkada

spetsializatsiyalarning harakati esa mikroskopda 10 ballik sistemada

qochirilgan spermatozoidlarning hammasi (100%) to'g'ri chiziqli ilgari lanma harakatga ega bo'lsa, sperma 10 balldan yuqori baho oladi, 9 balli spermatozoidning 90% to'g'ri chiziqli harakat qilganda beriladi va hokazo. 8 balligacha bo'lsa 5 balldan kam baho olgan sperma fiziologik jihatdan qochirilgan bo'lmaydi.

Naslil ayg'irlarni oziqlantirish va saqlash

Naslil ayg'irlar va sinovchan ayg'irlar oddiy denniklarda taqasiz oziqlanish uchun holda boqiladi. Denniklar uzunligi 320 sm, kengligi 320 sm, balandligi 100 sm bo'lishi kerak. Otxonani yorug' va toza bo'lishi otlar uchun muhim bo'ladidir. Yorug'likda otlar organizmida modda almashinuv tezlashadi. Otxona quruq va shamol esmaydigan bo'lishi zarur. Derazalar 1.5-2 m balandlikda quriladi. Nasldor otlar turadigan otxonalarda 8-10^oS bo'lishi kerak.

Naslil ayg'irlarni oziqlantirishni to'g'ri tashkil qilish qochirish uchun muvaffaqiyatli yakunlanishining garovidir. Chunki ayg'ir oziqlanish sifatini beritadigan ozuqaning miqdori, sifatiga bog'liq. Ayg'irlarni oziqlashda asosida oziqlantirish, ishni namunali tashkil etish, jinsiy oziqlanishni ta'minlashga olib keladi. Nasldor ayg'irlarning ratsionida yaxshi oziqlanish uchun quyidagilarni pichanlar, arpa yormasi, sabzi, beda uni, go'sht-suyak uni, otlar uchun va boshqa oqsil, vitaminlar hamda mineral moddalarga boy bo'lgan oziqlanish kerak. Haddan tashqari semirib ketishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Oziqlanishda Lizin tuzi bo'lishi kerak. Ayg'irlarning 100 kg tirik vazni uchun oziqlanishga 2 kg ozuqa birligi, (har ozuqa birligida 110-130 gr hazm qilinadigan parda, 6 gr Sa, 5gr R, va 5 mg karotin) to'g'ri kelishi kerak.

Ayg'irlarning jinsiy imkoniyatlarini ko'paytiruvchi stimullardan biri havoning issiq, yomon havo, doimiy harakat va cho'miltirishdir. Havoning issiq va yomon havo ayg'irlarni yayratishga chiqarish taklif qilinmaydi. Yoz oylari ayg'irlar 10-12 minut 14-15^oS issiqlikdan past bo'lmagan suvda cho'miltirish kerak. Har kuni tozalash va bir oyda bir marta tuyoqlarini ko'rib o'sgan bo'lsa, ayg'irlar qochirilgan bo'lmaydi. Bir kunda 1-2 marta biyalarga qo'yib olish mumkin. Bir oyda bir kunda beriladi.

4.3. Qochirish kompaniyasini tashkil qilish va uni o'tkazish

Qochirish kompaniyasini muvaffaqiyatli tashkil qilish uchun ayg'ir va sinovchan otlar mavsumiga yaxshi tayyorlash kerak. Buning uchun quyidagi amallar amalga oshirish kerak:

- 1) Qochirish planini tuzish (juftlash plani);
- 2) Qochirish punktlarini qurish uchun joy tanlash;
- 3) Harbiy jihatidan tekshirilgan nasldor ayg'irlarni ajratish;
- 4) Ayg'ir va biyalarni qochirishga tayyorlash;
- 5) Kuyrukga kelgan biyalarni ajratib olish va va ularni urug'lantirish

- 6) Olingan natijalarni hisobga olib borish;
- 7) Qochirish kompaniyasi uchun kadrlar tayyorlash.

Qochirish kompaniyasini asosiy ko'rsatkichi bo'lib, biyalarning oshirish protsessi hisoblanadi. Bu ko'rsatkichning yuqori bo'lishligi biyalar serpushtan ayg'irlarning jinsiy aktivligiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun juftlash (ma'lum klassik ayg'irga ma'lum klassdagi biyani birkirish) to'g'ri tuzilish ahamiyatga ega. Juftlash rejasini tuzishda har bir ayg'irga berkitiladigan qadrlar soni, qochirish punktlarining soni va ishlovchi kadrlar soni aniqlanadi.

Qochirish kompaniyasi qatnashadigan nasldor ayg'irlar ilgariroq qochirish Ular o'zlarining xo'jalik va biologik xususiyatlari bilan qochirish uchun ajratilgan biyalardan ustun turishlari kerak. Ularda nasldan-naslga o'tuvchi xususiyat kamchiliklar bo'lmasligi kerak. Qochirishdan oldin va qochirish davri ayg'irlarining ularning urug'ining sifati tekshirib boriladi. Nasldor ayg'irlardan har bir ayg'ir punkti uchun hech bo'lmaganda bir bosh sinovchi ayg'ir ham ajratiladi. Nasldor sinovchi ayg'irlar qochirish kompaniyasi boshlanishiga 1-1,5 oy qoldi davri boshlab yaxshi ozuqa sharoitida boqila boshlaydi. Qochirish kompaniyasi tugagunga qadar ularning semizligi P kategoriyada bo'lib, har kuni ma'lum oshirish mosion berilishi kerak.

Balog'atga yetgan nasldor ayg'ir qochirish kompaniyasi davomida biyalar ikki marta chopgandan so'ng 10-12 soat dam olib, ikkinchi marta chopiladi. Har 7 kundan so'ng ayg'irga dam beriladi. Mavsumda bir va katta yoshli ayg'ir kamida 35 biyani otlantirishi kerak, 3-4 yoshli ayg'ir birinchi marta qochirish qatnashadigan yosh va qari ayg'irlarga 12-15 bosh biya berkitiladi.

Qochirishdan bir oy oldin ayg'ir va biyalarning kasalliklari tekshiriladi. Qochirishga faqat sog'lom va hech bo'lmaganda o'rtacha semizlikka ega ayg'ir va biyalar ajratiladi.

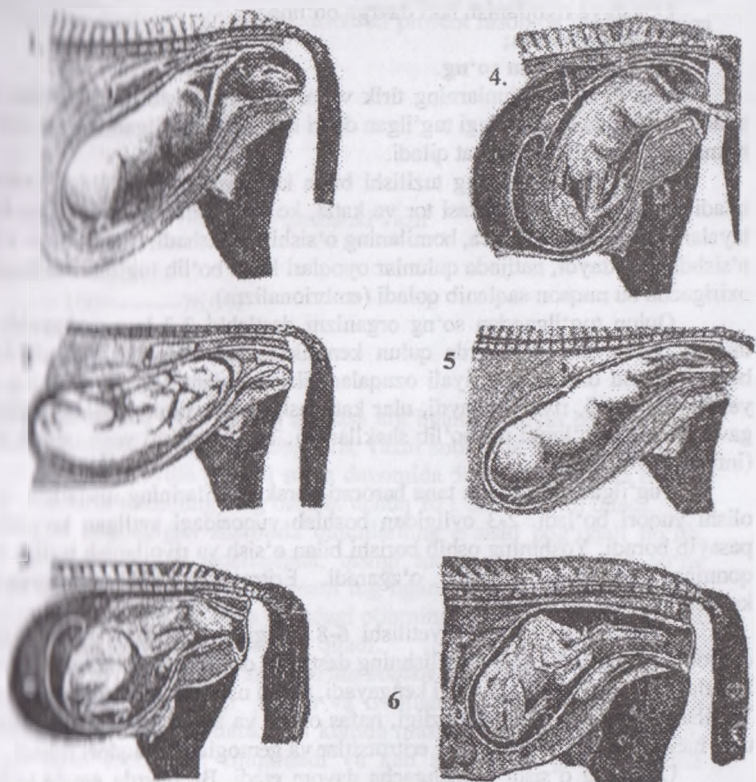
4.4. Biyalarning bo'g'ozlik davri va tug'ilishi

Bo'g'ozlik davri deyilganda tuxum hujayralari otalangan vaqtdan boshlab to tuqqan vaqtgacha o'tgan davr tushuniladi. Biyalarning bo'g'ozlik davri 335 kundi, ayrim hollarda tebranishi 315-350 kundi tashkil etadi. Bu davr biyalarni ovqatlantirish darajasiga, tug'iladigan qulunning jinsiga, ayg'ir va biyaning zoti hamda ularning individual xususiyatiga bog'liqdir. Birinchi tug'adigan yosh biyalar bolasini ko'proq ko'taradi. Erkak qulunlar ayg'ir qulunlarga nisbatan 1-2 kun keyin tug'iladi. Shuni aytish zarurki, agar biya to'q juda oz ko'tarsa, bu uning kasalligini bildiradi. Bo'g'ozligining 7-8 oyida biya qorni osiladi, yelini kattalashadi, tez-tez siyadi, terlaydi va ba'zan charchaydi. Tug'ishiga 2 oy qolganida biyalar barcha ishlardan ozod qilinadi, 15-20 kun qolganida otxonada saqlansa, tagiga to'shama solingan doimiy og'itish ko'chirilishi kerak. Qulunlashga 1-2 kun qolganda biyaning yelini ko'pchilik so'rg'ichlaridan yeliga o'xshash suyuqlik kela boshlaydi. Biya tug'ish davri bezovtalanadi. Ozuqa yemay qo'yadi, qulunlash 20-40 minut davom etadi. To'lg'oq 2-3 minutda qaytalanadi. Qulun tug'ilganidan keyin qulunning 10-15 qomidan 5-6 sm pastroqdan toza ip bilan bog'lanib qaychida qirg'iladi. Qulun joyga yod surkab qo'yiladi. Agar biyaning yo'ldoshi 12 soat ichida tushmasa,

ishlari va vrachlign murojaat etiladi.

Yangi tug'ilgan qulunni biyaning o'zi yalab quritadi, yalash jarayoni davomida qulunning terisi massaj qilinadi, nafas olish va qon aylanish funksiyasi tezlashadi, yo'ldosh tez ajraladi, jinsiy organlar holati me'yorlashadi.

Yangi qulun to oyoqqa turguncha biyaning yelin so'rg'ichlarini qidira berish kerak. Bunday puytda unga otboqar yordam berishi, biyaning yelinini 1%li bor yordam bilan yuvib tashlash, so'rg'ichlarni sochiq bilan artib qo'yishi va dastlabki 24 soatda sog'ib tashlashi kerak.

33 - rasim. Bachadonda xomilani tug'ish oldida har xil holatda yotishi

- 1. Yag'ibni bachadonda homilani to'g'ri yotishi.
- 2. Yag'ib oldidan bachadonda homilani oldingi holatda to'g'ri yotishi.
- 3. Yag'ib oldidan bachadonda homilani oldingi holatda noto'g'ri yotishi.
- 4. Yag'ib oldidan bachadonda homilani keyingi holatda to'g'ri yotishi.
- 5. Yag'ib oldidan bachadonda homilani keyingi holatda noto'g'ri yotishi.
- 6. Yag'ib oldidan bachadonda homilani oldingi holatda noto'g'ri yotishi.

4.5. Yosh otlarni o'sish va rivojlanish qonuniyatlari

Hayvonlarni o'sish va rivojlanishi ona qornida, ya'ni tuxum hujayra spermatazoid bilan qo'shib urug'lanishdan boshlanadi va tug'ilganidan so'ng davom etadi. O'sish -deganda tirik vazning organizmga qo'shilishi tananing uzunligi, eniga, kengligiga ortishidir. Organizm funktsiya va strukturasi murakkablashib takomillashuviga **rivojlanish** deyiladi.

O'sish va rivojlanish ikki davrga bo'linadi:

A) ona qornida;

B) tug'ilgandan so'ng.

Tug'ilganda qulunlarning tirik vazni o'z onasi vazning 10%ini tashkil qiladi, 7-8 kunga qadar yangi tug'ilgan davri deyiladi. Tug'ilgandan 1-2 soat o'tgach o'tmasdan u mustaqil harakat qiladi.

Yosh otlar tanasining tuzilishi bilan katta yoshdagi otlardan keskin farq qiladi. Oyoqlari uzun, gavdasi tor va katta, ko'kragi chuqur emas. Agar bo'g'och biyalar yomon oziqlantirilsa, homilaning o'sishi sustlashadi, trubkasimon suyaklar o'sishdan to'xtaydi, natijada qulunlar oyoqlari katta bo'lib tug'iladi va hayotining oxirigacha bu nuqson saqlanib qoladi (embrionalizm).

Qulun tug'ilgandan so'ng organizm dastlabki 2-3 kun mobaynida qayta tiklana boshlaydi. Bu davrda qulun kenglikka, uzunlikka va balandlikka o'sish boshlaydi. Bu davrda kaloriyalı ozuqalar bilan oziqlantirilmasa, ularning skeleti yaxshi o'smaydi, rivojlanmaydi, ular kattalashganda oyoqlari baland, orqasi tor, gavdasi katta, ko'kragi tor bo'lib shakllanadi. Tana tuzilishi yosh otlarni eslatadi (infantalizm) deyiladi.

Tug'ilgan qulunlarda tana harorati yurak rejimlarining qisqarishi va nafas olishi yuqori bo'ladi. 2-3 oylikidan boshlab yuqoridagi aytilgan ko'rsatkichlar pasayib boradi. Yoshining oshib borishi bilan o'sish va rivojlanish tezligi susayib qonning morfologik tarkibi o'zgaradi. Eritrotsitlar soni va gemogloblin konsentratsiyasi pasayadi.

Yosh otlarning jinsiy yetilishi 6-8 oylikidan 12-18 oylikgacha bo'lgan davrda sodir bo'ladi. Jinsiy yetilishning dastlabki davrida yosh otlar tanasining kattalashuvi kuzatiladi: ko'kragi kengayadi, tanasi uzunlashadi, balandlikka o'sadi. Yetilish davri oxirida o'sish tezligi, nafas olish va tomir urish pulsi sustlashadi, tana harorati pasayadi. Qondagi eritrotsitlar va gemogloblin miqdori oshadi.

Otlarning o'sishi 5 yoshgacha davom etadi. Bu davrda gavda to'lishadi, fiziologik ko'rsatkichlar me'yorga keladi, hamma sut o'tishlari doimiy o'tishlar bilan almashadi. Yosh toylarni va qulunlarni o'sish va rivojlanishini tekshirish uchun ular tarozida tortib ko'riladi. Hayvonlar o'sishining asosiy ko'rsatkichi mutloq va nisbiy bo'ladi.

Mutloq o'sish deb hayvonning muayyan vaqt, kun, oy, kvartal, yil mobaynida tirik vazning ortishiga aytiladi va quyidagi formula bilan ifodalana

Onasidan ajratilgan qulunlarni o'stirish va asrash

Qulunlarning onasidan ajratilishining eng yaxshi muddati oktyabr oylari hisoblanadi.

Onasidan ajralgan qulunlar bittadan yoki ikkittadan qilib bo'linadigan joyining kengligi 9 m²dan kam bo'lmali kerak, bo'lmalar avtomatik bilan jihozlangan, quruq va yorug' bo'lishi kerak.

Asrashning tannarxini pasaytirish maqsadida ularni guruh-guruh bo'lmalarda asrash mumkin. Onasidan ajratilgan qulunlar sifatli pichan va bilan oziqlantirilishi lozim, ularga o'tga boy bo'lgan yaylovlar ajratiladi.

Konsentrat oзуqalardan bug'doy kepagi, sulii, arpa, kungaboqar beriladi. Ratsionda kalsiy moddasi yetishmasa, konsentrat oзуqalarga har bir kilogrammiga 20-30 g dan bork qo'shib beriladi.

Yosh qulunlar sutkasiga 4 marta oziqlantiriladi, konsentrat ertalab, tushlikda va kechga beriladi. Konsentrat oзуqalar berishda qulunlarga bog'lanadi (kuchlilari kuchsizlarini siqib chiqarish uchun) oзуqalar sutkasiga 3 marta, shirali oзуqalar 2 marta beriladi.

Kech va nimjon tug'ilgan qulunlarning asosiy ratsioniga har bir kilogrammiga 3-8 l dan obrat yoki issiq suvga aralashtirilgan sigir suti qo'shib beriladi. Bunda har bir litr sut hisobiga 20-25 g dan qand ham qo'shiladi. Qulunlar birlariga yaxshi o'rganib ketgunlariga qadar ular muntazam ravishda oziqlanib boriladi.

Yaylovda yaxshi o'tlashi uchun ularning to'ldasiga axta qilingan o't qo'shib qo'yiladi. Ayg'irchalar biyalarga nisbatan oзуqa va uning sifatiga talabchan bo'ladi, yaxshi oziqlantirish sharoitida ayg'irchalar rivojlanib, biyachalardan o'zib ketadi. Shuningdek, ayg'irchalarni oziqlantirish biyachalarnikidan ustun bo'lishi kerak. Bunday holat to 2 yoshga to'lguncha qadar davom etishi kerak.

Intensiv mashq qildirish davriga kelganda erkak toylar va urg'ochi qulunlarni oziqlantirish me'yori deyarli bir xil bo'ladi. Oktyabrdan to yanvargacha qulunlarga har 100 kg tirik vazniga, 2,8 urg'ochi toylarga har 100 kg tirik vazniga 2,5 oзуqa birligi beriladi, yanvar oyidan boshlab bu ko'rsatkich 2,5-2,8 gacha tashkil qilishi kerak.

Bunda har bir oзуqa birligiga 105-106 g hazmlanuvchi oqsil, 6,5-7,5 g fosfor va 20 mg karotin to'g'ri kelishi kerak. Dastlabki oylarda ratsionning 50-60%ni to'yimlilik bo'yicha konsentrat oзуqalari tashkil etishi kerak. Ratsiondagi dag'al oзуqalar miqdori asta-sekin oshib boradi. Yosh qulunlar kuni bilan yaylovda bo'lib faqat kun juda isib ketgan vaqtdagina otxonaga haydab kirishadi, konsentrat oзуqalar bilan boqiladi.

Yosh qulunlar va toylarni o'sish va rivojlanishiga biyalarning qulunlari mavsumi ham ta'siri ko'rsatadi. Erta tug'ilgan qulunlar mart, aprel, may oyida yaxshi rivojlanadi. Me'yori oziqlantirish sharoitida sof qonli salt miniluvchi qulunlar yuk tortuvchi, rus va orlov zotlari boshqa zotlarga nisbatan tez yetiladi. 3,5 yoshga yetganda ular katta yoshdagi otlarning vaznini egallaydi.

Shuningdek, qulunlarning erkagi urg'ochisiga nisbatan ona qulunlarni ko'proq kuni yotadi va shunga ko'ra erkaklari urg'ochilariga nisbatan kattaroq tugiladi.

bu davrdan so'ng erkagi urg'ochilariga nisbatan eksteryeri bo'yicha 1,5 o'sganliklar yuz beradi.

Erkak toylar 1,5 yoshda eksteryerining hamma ko'rsatkichlari (tirik vazni, o'sish sur'ati) bo'yicha urg'ochi toylardan o'zib ketadi. Qulunlarni o'sish va rivojlanishini nazorat qilib borish uchun tug'ilgandan so'ng 3 kundan boshlab o'sish sur'ati va tanasining ayrim o'lchamlari olinadi, so'ngra 3,6,12 oyligida 1,1,3,6,9,11,14,5 yoshligida aytib ko'riladi va o'lchanadi.

O'zbekiston sharoitida otlarning bosh sonini ko'paytirishda biyalardan yillar o'tib, otarni to'g'ri zooveterinariya qoidalari asosida olib boriladi. Muallif fikricha har xil yaylov sharoitida otlarni o'stirish asosida parvarishlash va qulunlarni ko'chatlarini bilish zarurdir va ko'paytirish xususiyatlari farq qilishi muhimdir. Masalan, O'zbekiston tog' oldi sharoitlarida har 100 bosh biyalardan yillar o'tib 5-6 yoshli biyalarda 80-82%, 8-10 biyalarda 96-97,3%, tog' mintaqalarida bu ko'rsatkichlar 8-9 yoshli biyalarda 86-96%, yarim sag'ri sharoitida O'zbekiston Respublikasida 86,7 bo'lishi aniqlangan.

April, may oyida tog' oldi va tog' mintaqalarida 8-10 yoshli biyalardan yillar o'tib qulunlarning saqlanib qolishi 100%, iyun oyida tug'ilgan 5-6 yoshli biyalarda 90,9%, 8-10 yoshli biyalarda 95,45-100% bo'lgan tog' sharoitida iyun oyida 8-10 yoshli biyalardan tug'ilgan qulunlarning saqlanishi 95-95,2% bo'lgan. Yarim sag'ri mintaqalarida 8-10 yoshli biyalarda aprel oyida tug'ilgan qulunlar 96,7%, may oylarida 96,7% bo'lgan. 7 - jadvalda berilgan.

7 - jadval.

Tog' oldi mintaqalarida har xil davrda tug'ilgan qulunlarni saqlanishi

Yillar	Tug'ilish oylari	Bosh hisobida qulunlar	Bosh hisobida o'lganlar	Qulunlari saqlanishi	
				bosh	foiz
5-6 yoshli biyalar					
1989	April	12	-	12	100
	May	13	-	13	100
	Iyun	11	-	10	90
8-10 yoshli biyalar					
1989	April	27	-	27	100
	May	24	-	24	100
	Iyun	22	1	21	96,45
5-6 yoshli biyalar					
1990	April	14	-	14	100
	May	15	-	15	100
	Iyun	8	-	8	100
8-10yoshli biyalar					
1990	April	32	-	32	100
	May	23	-	23	100
	Iyun	18	-	18	100

Kuzatish olib borilgan yillarning aprel, may oylarida hamma yoshdagi biyalardan olingan qulunlarning saqlanishi 100 foizni tashkil etgan. Aprel oyida tug'ilgan qulunlar biyalarning sutdorligi, hamda ko'k maysalarni iste'mol qilinishi bilan farqlanadi.

8 – jadval

Har xil yoshdagi biyalarning serpushtligi

Yosh bo'yicha	Qochirilgan biyalar soni	Shundan		Olingan tirik qulunlar soni	Bosh biya hisobiga olingan qulunlar foiz hisobida
		Bo'g'ozi	%		
5-6 yoshli birinchi marta tug'adigan	45	38	88,2	36	80
8-10 yoshli	75	73	97,3	72	96
5-6 yoshli birinchi marta tug'adigan	45	38	84,4	37	82,2
8-10 yoshli	75	73	97,3	93	97,3

Jadvaldan ma'lumki, har xil yoshli biyalar har xil yilda 100 bosh hisobida taqqoslaganda birinchi yilga nisbatan ikkinchi yil ozuqani yaxshi bo'lishi biyalarning serpushtligiga olib kelgan. Shuningdek o'rta yoshli biyalar birinchi marta tug'adigan biyalarga nisbatan serpushtligi aniqlangan.

Qulunlarni o'sish va tirik vaznini oshishi ko'rsatkichlarining natijalarini ularning tug'ilish davriga bog'liqligi aniqlangan. Aprel, may, iyun oylarida tug'ilgan qulunlarni o'sish, rivojlanish va tirik vaznini bir-bir bilan taqqoslaganda quyidagi xulosalar chiqarilgan.

Ularni tug'ilish tirik vazni va tana tuzilishi bir xil bo'lib, 6-12 oylik davrga kelib, bir-birdan keskin farq qiladi. Aprel oyida tug'ilgan qulunlar 6 oyligida qarchig'ay balandligi bo'yicha o'zining tengdoshlaridan, ya'ni may oyida tug'ilganlariga nisbatan 2 farq, ko'krak aylanasi 1,6 foiz, tirik vazni 5,4 foiz, 12 oyligida 1,6.3.3 va 10,2 foiz ko'p o'sish va rivojlanishga ega bo'lgan.

Qulunlarni o'sish va rivojlanish ko'rsatkichlari aprel oyida tug'ilgan bilan iyun oyida tug'ilgani bir-biri bilan tenglashtirilganda ko'proq jiddiy farqlanishga olib kelgan. 12 oylik davrida aprel oyida tug'ilgan qulunlar, iyun oyida tug'ilgan qulunlarga nisbatan o'sish va rivojlanishi tezlashib tengdoshlariga nisbatan afzallikka ega bo'lib, ko'krak aylanasi 3,2 foiz, tirik vazni 16 foiz ko'p bo'lgan.

Tajribadan ma'lumki, kech tug'ilgan qulunlar o'sish va rivojlanishi bo'yicha bahorning boshida va o'rtasida tug'ilgan qulunlarga nisbatan orqada qolgan. Erta tug'ilgan qulunlar, shuningdek, 8-10 yoshli biyalardan har xil (aprel, may, iyun) oylarda tug'ilgan qulunlarni: tug'ilishda, 3 oyda, 6 oyda, 12 oyda o'sish va rivojlanishi o'rganilib taqqoslangan. 9 – jadval.

Yaylovda o'tlarni mo'l bo'lgan davriga to'g'ri kelishi, ozuqalarning to'yimlilik, biyalarni sutdorlik davri, shuningdek ko'k maysa bilan qulunlarni

... va boshqa faktorlar kech tug'ilgan tengdoshlariga nisbatan o'sish va ... o'rtali o'rtali o'rtali uniplangan. Qulunlar tug'ilgandan keyin bir oydan ... va yanani yanu boshlaydi. Qulunlarni kech tug'ilishi kelajakda fenotip ... hariri in'ir qiludi, mahsuldorligini kamayishiga olib keladi.

9 – jadval

Tug'ilgan mintuqalarida har xil davrda tug'ilgan qulunlarni o'sish va rivojlanishi

Tug'ilgan vaqti	Yoshi, oy			
	Tug'ilganda	3 oyligida	6 oyligida	12 oyligida
1- yilda tug'ilgan qulunlar (P=15)				
Qulunlar	91±0,33	109±0,17	122,5±0,46	126,5±0,39
Qulunlar qo'sh	72±0,43	99,5±0,18	116,5±0,22	129,5±0,3
Qulunlar qo'sh	78,5±0,17	107±0,29	125±0,36	137,6±0,20
Qulunlar qo'sh	10,5±0,14	13,7±0,09	14,8±0,20	16,2±0,10
Qulunlar qo'sh	18±0,37	115±0,55	154±1,16	199,5±0,40
2- yilda tug'ilgan qulunlar (P=15)				
Qulunlar	91,5±0,23	108±0,38	121±0,38	125,5±0,36
Qulunlar qo'sh	73±0,35	97,5±0,28	115±0,42	136±0,47
Qulunlar qo'sh	79±0,31	106,5±0,30	123±0,29	133±0,50
Qulunlar qo'sh	10,5±0,11	13,5±0,11	14,6±1,41	16±0,13
Qulunlar qo'sh	18,5±0,31	108±0,73	146±1,41	181±1,35
3- yilda tug'ilgan qulunlar (P=15)				
Qulunlar	92±0,29	106,3±0,38	120±0,58	122,5±0,47
Qulunlar qo'sh	72,±0,24	97±0,41	115±0,36	126,5±0,35
Qulunlar qo'sh	73±0,38	104±0,37	121,5±0,49	130,5±0,29
Qulunlar qo'sh	10,4±0,19	13,1±0,10	14,2±0,19	15,7±0,17
Qulunlar qo'sh	18±0,35	103±0,70		172±1,96

... kech tug'ilishi (iyun) oylarida, eng avvalo yaylovdagi o'tlarning ... hariri in'ir qiludi, mahsuldorligini kamayishiga olib keladi, ... hariri in'ir qiludi, mahsuldorligini kamayishiga olib keladi.

NAZORAT SAVOLLARI.

1. Podaani takror ishlab chiqarishning asosiy maqsadi nima?
2. Podaani takror ishlab chiqarish necha davrni o'z ichiga oladi?
3. Bialarning kuyukishi va jinsiy moyillik va jinsiy sikl deb nimaga

aytiladi?

4. Biyalarda kuyukishning qanaqa darajalari mavjud va qaysi biyalarda kuyukish paytida qochirish yaxshi natija beradi?

5. Jinsiy sikl necha davrga bo'linadi?

6. Otlarning umumiy rivojlanishi necha yoshgacha davom etadi?

7. Biya va ayg'irlarni fiziologik yetilgandan keyin qaysi ot zotlarida yoshdan boshlab qochirish mumkin?

8. Naslli otlardan foydalanish hamma zotlarda bir xil emas shunday bo'lsa, yo'rtoqi salt miniluvchi va og'ir yuk tortuvchi zotlardan necha yoshda foydalanish mumkin?

9. Ot zavodlarda eng yaxshi ayg'irlarda va biyalardan necha yoshda foydalanish mumkin?

10. Ayg'irlarning spermasini baholashda qaysi ko'rsatkichlariga e'tibor baholanadi?

11. Ayg'irning ejakulyat hajmi necha ml?

12. Me'yor holatdagi sperma qanaqa bo'ladi?

13. Spermatazoidlar 100% to'g'ri chiziqli ilgarilanma holatga ega bo'lsa, qancha baho oladi? Harakatchanligiga ko'ra necha balldan kam baho beriladi? Sperma fiziologik jihatdan me'yori sperma hisoblanadi.

14. Biyalarni sun'iy qochirganda bir ayg'irni urug'i bilan necha biya urug'lantirish mumkin?

15. Naslli ayg'irlar qayerda saqlanadi va joy hajmi qancha bo'lishi kerak?

16. Yilqichilikda qochirish davrida qanaqa ozuqalar berish tavsiya qilinadi?

17. Ayg'irlarni qochirish davrida parvarishlashni ayting.

18. Biyalarni qochirishning qanaqa usullarini bilasiz?

19. Biyalar uyurda qochirilganda mavsum davomida bitta o'ta ayg'irga, birinchi marta qo'yiladigan ayg'irga necha bosh biya berkitiladi? Ayg'ir bo'lsachi?

20. Biyalarning bug'ozlik davri necha kun davom etadi?

21. Qulunlash necha minut davom etadi?

22. Qulunlarning o'sish va rivojlanishi to'g'risida ta'rif bering?

23. Mo'tloq, nisbiy o'sish deganda nimani tushunasiz?

24. Qulunlar necha kunligida maxsus bo'limlarda saqlanadi? Biyalarda kunlik qulunlar bilan qanday guruh qilib asraladi?

25. Qulunlar necha kunlik bo'lganda umumiy guruhga o'tkaziladi va qanday tuqqanidan necha kun o'tgach yengil ishlarda ishlatish mumkin?

26. Qulunlar necha oyligidan boshlab o'simliklar bilan ozuqlana boshlaydi? Tug'ilgandan keyin necha kun o'tgandan so'ng konsentrat ozuqalarga o'tkaziladi?

27. Qulunlar necha oyligidan boshlab onasidan ajraladi?

V BOB. OTLARNI OZIQLANTIRISH, ASRASH VA PARVARISH QILISH

5.0. Otlarni oziqlantirish

Hayvonlardagi mavjud imkoniyatlarni ishga solishda yoki uni yanada kengaytirishni amalga oshirishda eng muhim va asosiy ko'rsatkich oziqlantirish ko'rsatkichlaridir. Oziqlantirishni to'g'ri tashkil etish uchun har bir hayvonning ozuqalarni hazmlash jarayonidagi, ya'ni uning tarkibidagi to'yimlilik moddalaridan foydalanish darajasi, ozuqalarni hazmlash organlaridagi ayrim biologik farqlari bilan bog'liq bo'lib uni bilish zarur.

Otlarning ovqat hazm qilish organi barcha turdagi o'simlik ozuqalarini kamchil imkoniyatiga yega. Otlar hidni yaxshi sezadi, labi harakatchan va yemayotgan. Shuning uchun ham otlar ozuqaning yeyiladigan qismidan unumli foydalanadi yeyilmaydigan qismini qoldiradi tuproq, qum, yovvoyi usimliklar va s.k.

Otlarning muskullari kuchli rivojlangan, tishlari mustahkam va ko'p miqdorda ajraladigan so'lak suyuqliklari yordamida qattiq quruq o'simlik ozuqalaridan yaxshi foydalanadi.

Otlar har 1 kg iste'mol qilingan pichan va paxol uchun 4 kg, don ozuqalar uchun 2 kg atrofida so'lak ajratadi. Ko'k o'tlar va ildizmevalilarga so'lak ko'p ajratmaydi. Otlarning so'lagi parchalash (diastatik) xususiyatga ega bo'lmasdan, o'zida ta'sir ko'rsatishga yordamlashadi. Ozuqa og'iz bo'shlig'ida ko'p miqdordan (20-30 sek) namlanib maydalangan holatda qizil o'ngach orqali uncha kalta hajmga ega bo'lmagan (16-18 l) oshqozonga tushadi, so'ngra bezsiz ko'r ichakka va bezli 3 qismdan iborat bo'lgan oshqozonning pastki qismiga tushadi (fundal, fundal va piloris).

Otlar oshqozonida ozuqalar qatlam-qatlam bo'lib joylashadi. Qatlam bo'lib hazmlanadi. Boshqa turdagi hayvonlarda bunday jarayon kuzatilmaydi. Oshqozon devorlari motorika harakati ozuqani ichaklar tomon siljitadi. Ayrim paytda yetarli miqdarda oshqozon suyuqligi ta'sir etmagan ozuqa 12 barmokli ichakka siljiydi, bunday holat hazmlanishni buzadi va kasallikka sababchi bo'ladi. Shuning uchun otlarni oziqlantirish va sug'orishda qattiq tartibga rioya qilinishi zarur. Ozuqa oshqozonidagi fermentlar, me'da shirasi va bakteriyalar yordamida oshqozonda fermentativ jarayon va uglevodlarning achishi natijasida sut kislotasi hosil bo'ladi. Bu jarayon oshqozonda tez kechadi. So'ngra ichakka o'tib qon va limfaga kiradi. Otlar ichagi kovshovchilarga nisbatan kalta bo'ladi. Qolgan ozuqalarning achishi ko'r ichakda bo'lib, bu ichakning hajmi 16-68 litr sig'imga ega. Umuman otlarning asosiy qismi oshqozon va ichakda hazmlanadi. Yo'g'on ichakda hazm qilish nisbatan kam bo'ladi. V.Ellenbergerning kuzatishicha, oziq-ovqat hazm qilish organlarida 90-100 soat davom etadi shundan 6-12 soat oshqozonda, keyin 12-18 soat ingichka ichakda, 24 soat ko'r ichakda, qolgan 42-64 soat to'g'ri ichakda bo'ladi.

Otlar barcha turdagi ozuqalar tarkibidagi kletchatkani hazm qilishi kovshovchilarga nisbatan past bo'lib, dag'al ozuqa tarkibidagi boshqa to'yimlilik moddalaridan ham kamroq foydalanadi. Konsentrat ozuqalardagi to'yimlilik moddalaridan foydalanish darajasi kovshovchilardan qolishmaydi.

Ozuqalarning hazmlanishiga bajaradigan ish miqdori ham ta'sir ko'rsatadi. Asta qadam tashlab o'rta va yengil ish bajarsa, tez yurib ya'ni yo'rtib shunisi ishni bajarigan otlarga nisbatan yaxshi hazmlanadi. Og'ir ish bajaradigan otlar hazmlanish yuqori darajada bo'lmaydi. Shuning uchun otlar ratsioni yengil hazmlanadigan ozuqalardan tashkil topishi maqsadga muvofiq.

Otlarni oziqlantirishni to'g'ri tashkil etish uchun bajaradigan ish hajmi haqqida bilish zarur. Otlar bajaradigan ish muskul ishlari bilan bog'liq, organizmda moddalarning almashinuvining kuchayishiga zaxiradagi to'yimli moddalarning - glikogen, oqsil va yog'larning parchalanishiga sababchi bo'ladi. Bajaradigan ish qanday va qancha muddatli bo'lsa modda almashinuvi yanada kuchayadi va ko'proq energiya talab qilinadi.

Otlar bajaradigan ish foydali mexanik ishga nisbatan ancha yuqori bo'ladi. Otlarning o'zini harakatga keltiruvchi ish bajaradigan foydali mexanik ishning 20-30% tashkil yetadi. Bajaradigan foydali mexanik ish kattaligi odatda kilogramm metrda o'lchanib hayvonning tortish kuchini yo'naltirish bilan bog'liq bo'ladi va dinamometr asbobi bilan o'lchanadi. Tortish kuchi esa o'z navbatida otlarning og'ir vazni, muskulning rivojlanishi va nerv faoliyati bilan bog'liq bo'ladi.

Ozuqadan keladigan energiyani va ish uchun sarflanadigan qismini o'lchash uchun issiqlik mexanik yekivalentidan (mexanicheskiy ekvivalent teplo) foydalaniladi: ya'ni 1 kkal = 425 kg/m ish.

Otlarning asosiy energiya manbai yengil hazmlanuvchi uglevodli ozuqalar bo'lishi zarur.

Har bir turdagi hayvondan foydalanish muddatini uzaytirish va undagi mavjud genetik imkoniyatdan unumli foydalanish uchun to'g'ri va to'liq qiymatli oziqlantirishni tashkil etish zarur. Buning uchun otlarni ham ilmiy asoslangan meyor asosida oziqlantirish maqsadga muvofiq.

Bugungi kunda Respublikamizda otlarni oziqlantirishda ratsion tuzishda ozuqa birligidan ham almashinuv energiyasidan ham foydalanilmoqda. Ratsion tuzishda istemol qilinadigan barcha turdagi ozuqalar 1kg o'rtacha sifatga ega bulgan suli to'yimlilikiga taqqoslantiriladi. Ayrim turdagi ozuqalar esa to'yimlilikiga nisbatan past, ayrimlari yuqori bo'lishi mumkin. M: 1 kg somon 0,20 ozuqa birligi bo'lsa, uning 5 kg, 2 kg suli to'yimlilikiga teng bo'ladi. 2 kg arpada 1,15 ozuqa birligi bo'lsa demak arpaning umumiy to'yimlilik suli nisbatan 0,15 suli ozuqa birligi yuqori. Meyor belgilash uchun maxsus tajribalar o'tkazish shart. Xo'jalik sharoitida ayrim holatlarda maxsus ma'lumot bo'lmaguncha, avans ozuqa berish yo'li bilan o'sha hayvonga me'yor belgilanadi.

Me'yor deganda hayvon organizmida kechadigan barcha jarayonlar (biologik, fiziologik, mikrobiologik va mahsuldorlikni e'tiborga olgan holda) me'yor bo'lishini ta'minlaydigan talabga aytiladi.

Ratsion deb 1 kunda yoki ma'lum bir davrda beriladigan ozuqalar yig'indisi aytiladi. Ratsion me'yor asosida tuzilishi kerak. Ratsion bo'lishi mumkin to'yimli yoki to'liq qiymatsiz.

Ozuqalardagi to'yimli moddalar

Ozuqalar ximiyaviy elementlardan tashkil topgan to'yimli moddalar. Ular organik va anorganik elementlarning nisbatiga qarab to'yimli moddalarning turiga bo'linadi. Ozuqalar ham turlicha bo'ladi. Shunga asoslanib ozuqaning sifati va to'yimlilik darajasini belgilaydi. Ozuqalar orqali organizmga tushgan to'yimli moddalar o'sish, rivojlanish, qoldirish va o'ziga xos mahsulot yetishtirish uchun manba bo'lib xizmat qiladi. Ozuqalar quruq modda va suvdan iborat. Quruq modda azotli hamda azotsiz organik va anorganik moddalardan tashkil topgan.

Har bir modda organizmida moddalar almashinuv jarayonlarining buzilmasligi uchun zarur bo'lgan miqdorda suv berilishi kerak, ya'ni har bir kilogramm quruq modda 2-3 litr suv bo'lishi tavsiya etiladi.

Ozuq modda nomi qochgan ozuqa massasi bo'lib, 100% suv miqdorini o'z ichiga olgan bo'lmaydi. Ozuqa yoki ratsion tarkibidagi quruq modda to'yimli moddalar va vitaminlar manbaidir. Mollarni, jumladan, otlarni me'yor bo'yicha oziqlashda ratsiondagi quruq modda miqdorini va unga bo'lgan zarur bo'lgan miqdorini belgilash kerak. Ozuqadagi yoki ratsiondagi quruq modda to'yimlilikning darajasini belgilash uchun to'yimli moddalar hisoblanadi. O'rta hisobda 100 kilogramm tirik vazni bo'yicha quruq modda miqdori otlar uchun 3, yosh otlar va qoramolar uchun 2,5 kilogramm quruq modda bo'lgan bo'ladi.

Organik (mineral) moddalar

Moddalarning yonmaydigan qismi tozalanmagan kul, natriy, kalsiy, fosfor va boshqalar bo'lib va bu'zi boshqa elementlar oksidan iborat. Kul yem-xashak tarkibidagi va hayvonlar tanasidagi mineral hamda organikmineral birikmalarning tarkibidagi natijasida hosil bo'ladi. Kul tarkibida nisbatan ko'p (ko'pi bilan 10%) miqdorda uchraydigan mineral moddalar (kalsiy, fosfor, magniy, natriy va boshqalar) makro elementlar (0,001 foizdan kam) uchraydigan (kobalt, yod, mis, selen, kromiy, brom, flor, mishyak, nikel, molibden, stronsiy, selen, bor va boshqalar) mikroelementlar kiradi.

Organik moddalar

Organik moddalar o'simliklar bilan hayvonlar massasining asosiy qismini tashkil etadi. Organik moddalar tarkibida azot to'tuvchi (tozalanmagan protein) va azotsiz moddalar guruhiga bo'linadi.

Azotli moddalar – oqsil va amidlardan tashkil topgan.

Azotsiz moddalar – tozalanmagan yog', uglevodlar.

Uglevodlar – tozalanmagan sellyuloza, azotsiz ekstrakt moddalar.

Organik moddalarning ko'rinishi biologik aktiv moddalar – vitaminlar, fermentlar va fermentlardir.

Otlar uchun beda eng yaxshi ozuqa hisoblanadi. Xashakning tarkibi va to'q darajasi otlar uchun ularning sifatiga, turiga, o'rilgan va quritilgan vaqtiga, saqlash usuliga bog'liqdir. G'unchalaganda yoki urug'laganda o'rilgan beda g'unchalaganda, gullaganda o'rilgan beda eng to'yimli hisoblanadi. Shuningdek, beda bargi tokilgan va rangi sarg'aymagan beda bargi to'kilgan, rangi sarg'aygan beda bargi nisbatan birmuncha to'yimlidir. O'zbekiston sharoitida otlarga asosan beda beriladi.

Bug'orilmaydigan lalmikor tumanlarda otlarga bug'doy va arpa somoni

yediriladi. Somon pichaniga qaraganda unchalik to'yimli bo'lmasa ham o't ot uni yaxshi yeydi. Somonda oqsil, fosfor, vitaminlar kam bo'lgani uchun somonga beda va yem qo'shib beriladi.

O'zbekistonning janubiy viloyatlarida konsentrat ozuq sifatida arpadan foydalaniladi. U suliga qaraganda ancha to'yimli, lekin qattiq qilinmay berilganda kam hazm bo'ladi. Arpani yorma qilib berilganda otlar samarali, ish qobiliyati yuqori bo'ladi.

Otlarni turlari bo'yicha me'yorida oziqlantirish

Yilqichilikda biyalarning sut mahsuldorligini o'rganish ikki usulda qilingan. Sog'iladigan biyalar yil bo'yi yaylov sharoitida va otxona sharoitida saqlanganda ularning asosiy ozuqasi tabiiy yaylov o'simligi hisoblanadi. Yoz oylarida ozuqaning qurishi bilanoq sog'iladigan biyalar konsentrat ozuqalar va beda o'tini tashkil qilish kerak. Yoz vaqtida ratsiondagi ozuqa to'yimlilikning 65% ni ko'k o'tni, ya'ni bedani tashkil qilish kerak. Biyalarni sog'ish tuqqandan keyin 20-25 kundan keyin boshlanadi. Otxona-yaylov sharoitida sog'ilganda bir ozuqa birligiga o'rta 100-110 g bo'luvchi oqsil, 6-7g kalsiy, 4-5g fosfor va 20-25 mg karotin bo'lishi kerak. Biyalarga sutkasiga qo'shimcha 1-1,5 ozuqa birligi berilishi kerak.

Suli-namli iqlim sharoitida uning unib o'sishi o'rta donli ozuqalar organizmda yengil hazm hisoblanadi. Ozuqa tarkibida karbonat va ko'pligi, mushaklarning ishida va o'sishida vitaminlarning ko'pligidir.

Arpa - har yerda uning unib o'sishi yaxshi. Arpa to'yimli ozuqa konsentratlar ichidahazm bo'lishi qiyin tarkibida oqsil va yog'ni ko'pligi bilan xarakterlanadi. Otlarni oziqlantirishda arpani maqsadga muvofiq maydalab, qaynoq suv bilan ishlov berib, yoki iliq suvga ivitib oziqlantirishdan 8 soat oldin tayyorlash kerak.

Makkajo'xori - janubiy mintaqalarda tez unib o'sadi. Tarkibida ko'pligi yog' bo'lib, biroq hazm bo'lish jarayoni ancha og'ir. Otlarni oziqlantirishda maydalab berish yoki iliq suvga ivitib berish kerak. Tez semirtiradi. Otlarni tuzishda sulii va arpa o'miga qo'shimcha qilib berilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bug'doy kepagi - organizmda tez hazm bo'ladigan oziqadir. Tarkibida ko'pligi oqsil va fosfor bo'lib, biyalarning sut mahsuldorligiga ijobiy ta'sir qiladi. Otlarni (qulun va toylarni) ratsionida donli oziqani bo'lishi va namlab berish foydalidir.

Beda pichani - bedani gullagan vaqtida o'rib olish eng yuqori hisoblanadi. Beda pichani dukkakli o'simliklarga oid bo'lib, oqsilga, vitamin mikroelementlarga boy. Otlar beda pichanini juda ishtaha bilan eydi. Beda pichanlar orasida eng to'yimli hisoblanadi.

Tog' pichani - uni otlar yaxshi iste'mol qiladi. To'yimli, yaxshi mikroelementlarga boy boshqoqli o'simliklarga xos.

Cho'l pichani - har xil o'simliklardan tashkil topib, qo'pol bo'lib, to'yimlilik past, biroq qishda, sovuqda otlarni kechasi oziqlantirishda, somonlar ichida arpali, sulili to'yimli hisoblanadi. Otlarni oziqlantirishda berish foydalidir.

O'tar o't barglari ichida tut, urik, tok, olma, olcha yetarli darajada to'yimli bo'lib, qimmat pichan o'miga almashtirish mumkin.

Tarvuz - o'zining tarkibi, ayniqsa yuqori qand moddasi bo'lib, suvli oziqa hisoblanadi. Oshqozon-ichak organlarining ish faoliyatini yaxshilab, quvvatini oshiradi.

Ko'k o't - tabiiy ko'k o'tlar hisoblanib, yilning mavsumlar bo'yicha ko'k o'tlar bilan muhim foydalanish otlarni mahsuldorlik sifatini oshirishda muhimdir. Ko'k o'tlardan otlar yaxshi iste'mol qiladi. Uning tarkibida har xil mikroelementlarni bo'lib va nam shimish xususiyatiga ega. Shu munosabat bilan otlarni kam suv ichishiga olib keladi.

Meva qoldiqlari - mevali qoldiqlar tarkibida vitaminlar mavjudligi, qand va tuzlar tarkibini oshiradi. Meva qoldiqlari bilan oziqlantirishda yuvib berish yaxshi natija beradi.

Yog'li olingan sut - o'sayotgan qulunlarga va onasidan ajratilgan qulunlarga ko'pincha foydali. Uning tarkibida ko'p oqsil va vitaminlarni bo'lishi muhimdir.

O'tlar tuz va bo'mi mohiyati shundaki, ular ot organizmidagi natriy va kalsiyga o'tib borishda almashishda muhim ahamiyatga ega.

Qand yoki lavlagi shinnisi tarkibida ko'p karbon suvlarni bo'lishi, oshqozonning ish faoliyatini tezlashtiradi hamda zo'r berib mashq qildirish yoki o'tlarni tezlashtiradi.

Energiya sarflaydi, so'ngra energetik tenglikni saqlash uchun muskul tashqi parchalaydi. Ishchi otlar energiya bilan yetarlik ta'minlanmasa, tez o'laydi va ishlash qobiliyatini yo'qotadi.

Otlar o'zining holatini yaxshi saqlashi va ish bajarishi uchun 1 ozuqa hajmiga 80 g, hazmlanuvchi protein, 4-5 g Ca, 4-5 g R, 10-15 mg karotin qabul qilishi zarur. Otlar ish jarayonida kuchli terlaydi va shu jarayonda organizmdan ko'p tuz ajratadi, shuning uchun ishlamaydigan va yengil ish bajaruvchi otlarning 100 kg tirik vazniga 6 g, o'rtacha ish bajarganda 8 g, og'ir ish bajarganda 9 g. tuz qabul qilishi zarur. Karotin yetishmaganda tana terisi quruq holatda bo'lib, oyoq barmog'i yorilib qattiq yo'llarda foydalanish yaxshi bo'lmaydi.

Otlar o'rtadun past semizlikda bo'lsa, kunlik me'yorga qo'shimcha yem berish hisabiga to'yimli moddalarga bo'lgan talabi qondirilishi mumkin.

Otlar har 100 kg tirik vazniga 4 kg pichan yeyish imkoniyatiga ega, ammo ko'pincha dag'al ozuqaning ko'p berilishi nafas olishni qiyinlashtiradi, normal o'tlarga xalaqat berib, ko'p ter ajralishiga sababchi bo'ladi. Ishchi otlar bajarilgan ish turiga qarab har 100 kg tirik vaznga 1,5-2,0 kg dag'al ozuqa beriladi. Og'ir ish bajarganda yesa 1 kg tushirish maqsadga muvofiq.

Otlar uchun mog'orlangan pichanni ratsionga kiritish xavfli. Zaruriyat bo'lgan paytlarda pichanning ma'lum qismini bahorgi somon bilan (suli, tariq, tuz, bog'doy somoni) almashtirish mumkin.

Yoz davrida 20-50 kg ko'k ozuqalar beriladi. Don ozuqalardan suli donini ko'pincha iste'mol qiladi. Bu donni iste'mol qilganda oshqozon ichak faoliyatida ko'pincha yuz bermaydi. Don ozuqalardan makka va arpa doni asosiy energiya manbai hisoblanadi. Javdar doni doimo maydalanib berilishi kerak, chunki ular tez o'zlashadi, oshqozonda shishadi (nabuxayet) va sanchiq hosil qiladi.

Otlar uchun bug'doy kepagi ham yaxshi ozuqa hisoblanadi, chunki bu ozuqa proteinga, fosforga va «B» guruh vitaminlariga boy bo'ladi.

Ildizmevalik ozuqalar ham yaxshi hazmlanadi, ammo ularni tez yuruvchi va og'ir ish bajaruvchi otlarga ko'p berish mumkin emas.

Otlarni oziqlantirishda ozuqalarni yedirishga tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Dag'al ozuqalar kam miqdorda beriladigan bo'lsa, ishlov bermasdan ham berish mumkin. Somon, poxollar ratsionda ko'p bo'lsa ularni maydalab bug'lab namlab, donli ozuqalarning ustiga sepib berish yaxshi yoki sabzi, lavlagi yoki kartoshka bilan aralastirib berish yaxshi natija beradi. Don ozuqalar otlar maydalanmay berilsa ham bo'ladi.

Otlarni oziqlantirish uchun kun tartibi jadvalda berilgan.

Otxonada saqlanayotgan naslli ayg'irlar uchun kun tartibi

T/r	Ish turi	Ish boshlanishi	Ish tugashi	Ishning davomiyligi
1	Otlarni sug'orish, oziqlantirish, denniklarini tozalash	6:00	7:00	1 soat
2	Ayg'irlardan kerak bo'lsa analiz olish va biyalarni qochirish	7:00	8:00	1 soat
3	Ayg'irlarni tozalash, holatini o'rganish	9:00	10:00	1 soat
4	Ayg'irlarni to'siq ichida yayratish	10:00	12:00	2 soat
5	Ayg'irlarni sug'orish, to'siq ichida yayratish, oziqlantirish	12:00	13:00	1 soat
6	Denniklar ichida ayg'irlarni yayratish va dam berish, sug'orish,	13:00	18:00	5 soat
7	oziqlantirish, kuyukga kelgan biyalarni qochirish	18:00	19:00	1 soat
8	Tungi otboqar otlarni meyor asosida pichan bilan oziqlantirish	23:00		Ertalga soat 6 gacha
9	Otlarni sug'orish, oziqlantirish(navbatdagi otboqar amalga oshiradi)	5:00	7:00	2 soat
10	Otlar saklanayotgan denniklarni tozalash, yig'ishtirish. Otlar tozalanib, ko'zdan kechirish va mashq qildirish	7:00	11:00	4 soat
11	Otlar otxonada saqlanib sug'oriladi va oziqlantiriladi	11:00	13:00	2 soat
12	Dam olish	13:00	18:00	5 soat
13	Otxonalarni yig'ishtirish, otlarni sug'orish, oziqlantirish va mashq qildirish	18:00	20:00	2 soat
14	Otxonalarni tozalash sug'orish va oziqlantirish	20:00	21:00	1 soat
15	Tungi otboqar otlarni meyor asosida pichan bilan oziqlantiradi. Dam olinadi	3:00		

O'tsonda saqlanadigan naslli biyalar uchun kun tartibi 2-jadvalda berilgan.

O'tsonda saqlanadigan naslli biyalar uchun kun tartibi

Ish turi	Ish boshlanishi	Ish tugashi	Ishning davomiyligi
O'tsonni sug'orish, oziqlantirish, mosliklarini tozalash	6:00	7:00	1 soat
Biyalar holatini ko'zdan kechirish va kasallikga kelganlarini qochirish	7:00	8:00	1 soat
Biyalarini tozalash, holatini o'rganish	9:00	10:00	1 soat
Biyalarini uyur qilib havoda sayr ettirish	10:00	11:00	1 soat
Uyur ichida biyalarni yayratish	11:00	12:00	1 soat
Biyalarini sug'orish, to'siq ichida qochirish, oziqlantirish	12:00	13:00	1 soat
Biyalar ichidagi biyalarni holatini ko'zdan kechirish, sug'orish, oziqlantirish, kasallikga kelganlarini qochirish	17:00	19:00	2 soat
Uyur o'tboqar otlarni me,yor asosida o'tson bilan oziqlantiriladi. Dam olinadi	23:00	Ertalab soat 6:00 gacha	7 soat

O'tsonda saqlanayotgan sport otlari uchun kun tartibi

Ish turi	Ish boshlanishi	Ish tugashi	Ishning davomiyligi
Sport otlarni sug'orish, oziqlantirish, o'tson ichidagi o'tboqar otlarga oshiradi	5:00	7:00	2 soat
O'tson saqlanayotgan biyalarni tozalash, sug'orish, Otlar ko'zdan kechiriladi va mashq ettiriladi	7:00	11:00	4 soat
O'tson o'tsonda saqlanib, sug'oriladi va oziqlantiriladi	11:00	13:00	2soat
Dam olinadi	13:00	18:00	5 soat
O'tsonni tozalash sport otlarni sug'orish,	18:00	20:00	2 soat

	oziqlantirish va mashq qildirish			
6	Otxonada otlarni nazorat qilish	20:00	21:00	1 soat
7	Tungi otboqar otlarni me,yor asosida pichan bilan oziqlantiradi. Dam olinadi	23:00	Ertalab soat 6:00 gacha	7 soat

Naslli ayg'irlarni oziqlantirish va saqlash

Nasldor va sinovchan ayg'irlar oddiy denniklarda taqasiz bog'lab erkin holda boqiladi. Denniklar uzunligi 320 sm, kengligi 320 sm, balandligi 120 sm holatda bo'lishi kerak. Otxonani yorug' va toza bo'lishi otlar sog'ligi uchun foydasi kattadir. Yorug'likda otlar organizmida modda almashinuv tezlashadi. Otxona quruq va shamol esmaydigan bo'lishi zarur. Deraznalar 1-1,5 m balandlikda quriladi. Nasldor otlar turadigan otxonalarda 8-10° bo'lishi kerak.

Nasldor ayg'irlarni oziqlantirishni to'g'ri tashkil qilish kompaniyasini muvaffaqiyatli yakunlanishining garovidir. Chunki spermazodlarning sifati beriladigan ozuqaning miqdori, sifatiga bog'liq. Ayg'ir zooveterinariya qoidasi asosida oziqlantirish ishni namunali tashkil etish uchun aktivlikni oshirib borishga olib keladi. Nasldor ayg'irlarni ratsionli boshqoqli va dukkakli pichanlar, arpa yormasi, sabzi, beda uni, go'sht-suyag' qon uni, tuxum va boshqa oqsil, vitaminlar hamda mineral moddalarga boy ozuqalar bo'lishi kerak. Haddan tashqari semirib ketishiga yo'l qo'ymaslik uchun Oxurlarda doimo Lizun tuzi bo'lishi kerak. Ayg'irlarning 100 kg tirlik og'irlik hisobiga sutkasiga 2 kg ozuqa birligi, (har ozuqa birligida 110-130 g protein bo'luvchi perotein, 6 gr Sa, 5gr R, va 5 mg karotin) to'g'ri kelishi kerak.

Ayg'irlarning jinsiy imkoniyatlarini ko'paytiruvchi stimullardan birinchi o'ringa nuri, toza havo, doimiy harakat va cho'miltirishdir. Havoning issiq va quruq kunlari ayg'irlarni yayrao'tishga chiqarish taklif qilinmaydi. Yoz oylari ayg'irni 10-12 minut 14-15°S issiqlikdan past bo'lmagan suvda cho'miltirish kerak. Har kuni tozalash va bir oyda bir marta tuyoqlarini ko'rib o'sgan bo'lsa tozalash zarur. Bir kunda 1-2 marta biyalarga quyib olish mumkin. Bir hafta bir kun dam beriladi.

Qochirish mavsumida qorabayir zotli naslli ayg'irlarning kunlik oziqlantirish ratsioni 1-jadvalda berilgan.

Ko'rsatkichlar	Kunlik bir boshga (kg)	Quruq modda (kg)	Oziqa birligi	Almashinish energiyasi MDJ	Hazmlovchanlik
Arpa	5,5	4,7	5,3	57,7	40,3
Beda pichani	6	5	2,6	40,3	40,3

Har bir turdagi 11 fitra pichani	4	3,4	1,8	25,8	224
Odat tuzil humi	30				
	15,5	13,1	7,7	23,8	1297

Baholashda A va Ye vitamini ko'p bo'lishi kerak. Agar vitamin A va vitamin E yetishmagan, jinsiy hujayralar ko'plab nobud bo'ladi.

Ayg'irlarga har 5 kunda kepek yoki yemga 10 dona tuxum qo'shib berilsa, sperma urug' sifatini yaxshilashda yuqori natijalarga erishish mumkin.

Qochirish kompaniyasini asosiy ko'rsatkichi bo'lib, biyalarning otalanish natijasi hisoblanadi. Bu ko'rsatkichning yuqori bo'lishligi biyalar serpushtligiga, ayg'irlarning jinsiy aktivligiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun juftlash rejasiini tayyorlashda Masalli ayg'irga ma'lum klassdagi biyani juftlash to'g'ri tahlil etish katta ahamiyatga ega. Masalan ayg'ir elita bo'lsa biya 1 klass bo'lishi kerak. **Juftlash natijasi haqida har bir ayg'irga berkitiladigan biyalar soni, qochirish natijasi haqida har bir ayg'irga berkitiladigan biyalar soni va ishlovchi kadrlar bilan taminlanishi kerak.**

Ular o'zlarining xo'jalik va biologik xususiyatlari bilan qochirish uchun qanday biyalardan ustun turishlari kerak. Ularda nasldan-naslga o'tuvchi porok va kamchiliklar bo'lmastir kerak. Qochirishdan oldin va qochirish davomida sperma urug'ining sifati tekshirib boriladi. Nasldor ayg'irlardan har bir qochirish natijasi uchun hech bo'lmaganda bir bosh sinovchi ayg'ir ham ajratiladi. Nasldor va sinovchi ayg'irlar qochirish kompaniyasi boshlanishiga 1-1,5 oy qoldi degandan boshlab, yaxshi ozuqa bilan boqila boshlaydi. Qochirish kompaniyasi tugagunga qacha sperma urug'ining semizligi P kategoriyada bo'lib, har kuni ma'lum tartibda mosion berilishi kerak.

Ayg'irlarni ishlab chiqarishdagi qobiliyatchanligi

Ayg'irlarning qobiliyatchanligi uning spermasining sifatiga, aktivligiga va spermatozoidlar soniga bog'liq. Ayg'irlarning ishlab chiqarishdagi qobiliyatchanligi uning o'tgan yildagi amaliy naslchilikdagi foydalanish hisob natijalarining amaliy natijasi bilan belgilandi. Shuningdek, ayg'irlarning klinik ko'rigidan o'tkazib, uning jinsiy organlari tekshirilishi shart.

Sperma sifati

Ayg'irlarning spermasini baholashda spermatozoidlarning aktivligi rangi va har bir yilga baholanadi. Qochirish kompaniyasi oldindan kuniga bir marta uchun davomida (kuniga) qochirish kompaniyasi davomida kamida oyiga bir marta baholanadi. Ayg'irning ejakulyat hajmi har bir ejakulyat baholanadi. Ejakulyat hajmi 11 ml dan to 120 ml gacha. Oldin rangi, hidi va hajmi aniqlanadi. Ayg'irning ejakulyat holatidagi spermasi kulrangsimon oq tusda, hidsiz bo'ladi, spermada urug' qon va boshqa aralashmalarga e'tibor beriladi. Konsentrasiyaga, spermatozoidlarning va spermaning qanchalik hayotchanligiga qarab baho beriladi. Ejakulyatning hajmi (ml hisobida) darajalarga bo'lingan silindr yoki stakanda, uning konsentratiyasi standart bo'yicha, harakatchanligi ko'zda chamalab aniqlanadi. Ejakulyatning o'rtacha ko'rsatkichini kuyukligi bo'yicha sperma kuyuk 1 ml dan 300 ml gacha va shod dona, o'rtacha 150-250 mln va siyrak bo'lganda 150 mln donadan

kam sperma bo'ladi. Siyrak sperma yaroqsiz hisoblanadi. Spermatozoidlarning harakatini aniqlash uchun sperma 39-40°S haroratda mikroskop ostida olg'us intiluvchi aktiv sperma aniqlanadi. Sperma hajmi gradus darajalangan menzurkuda kuzatiladi. Spermatozoidlarning harakati esa mikroskopda 10 ballik sistemada aniqlanadi.

Spermatozoidlarning hammasi (100foiz) to'g'ri chiziqli ilgari nams harakatga ega bo'lsa, sperma 10 balldan yuqori baho oladi, 9 ball spermatozoidlarning 90% to'g'ri chiziqli harakat qilganda beriladi va hokim. Harakatchanligiga ko'ra 5 ballgacha baho olgan spermalar fiziologik jihatdan me'yor sperma hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda otlarning bosh sonini ko'paytirish va sog'lom, silikli qulun olishning eng asosiy omillaridan biri nasilli ayg'ir va biyalu zooveterinariya qoidalari asosida oziqlantirish, saqlash juftlashni to'g'ri tashkil qilish. Aygir'larning ishlab chiqishdagi qobiliyatchanligini aniqlashdir. Ayniqe spermatozoidlarni aktivligi, quyukligi, rangi, hidi hamda spermada yiring, qon va boshqa aralashmalar e'tiborga olinishi, yilqichilikda samaradorlikni oshirishda asosiy ko'rsatkichlardan biridir.

№	Chiqaruvchi	№	Uzunlik, m	Eni, m	Yuz, kv.m	Uzunlik, m	Eni, m	Yuz, kv.m	Uzunlik, m	Eni, m	Yuz, kv.m
Oziq-ovqat											
1	Boda pichani	3	1,3	2,4	300	759	20	48	38	298	
2	Turfi o't pichani	5	2,2	4,2	280	1285	41,5	38	59,5		
3	Bug'doy kepagi	1	0,7	0,8	97	88	2	9,6	2,6		
4	So'li doni	1	1,0	0,9	79	97	1,5	3,4	1,3		
5	Arpa doni	3	3,4	2,5	255	147	6	11,7	0,6		
6	Tovuq tuxumi	0,2									
7	Osh tuzi, g	0,02					0,02				
Jami			8,6	10,	1011	2376	102	69,3	211		

ratsion strukturasi

dag'al ozuqa - 40 %

koncentrat-58 %

Sa:R nisbati 2

1 ozuqa birligiga to'g'ri keladigan hazmlanuvchi protein 114 g

Bo'g'oz biyalarni oziqlantirish

Bo'g'oz biyalar ham doimo zavod kondisiyasida bo'lishi kerak, agar semirib ketsa ham maqsadga muvofiq emas. Bo'g'oz biyalarning tirik va o'yluk davridan boshlab oshadi. Bo'g'ozlikning oxirgi 5-6 oyida biyaning 10-12% oshadi.

Bo'g'oz biyalarning to'yimli moddalarga bo'lgan talabining oshishi almashinuvining kuchayishi bilan bog'liq bo'lib, bu to'yimli moddalardan o'sishi tug'ishining birinchi oylarida sut ishlab chiqarishda foydalaniladi.

Bo'g'ozlikning birinchi yarmida bir me'yorda ishlatish 2-yarmida yem bajarish (6 oylikdan keyin) foydali hisoblanadi. Tug'ishga 2 oy qolgan barcha turdagi ishlardan ozod bo'lib, doimiy ravishda motsion berib turilishi kerak.

Bo'g'ozlik davri yaxshi o'tishi uchun ishlaydigan biyalar to'rtinchi qo'shimcha holda 2,0-2,5 oziqa birligi, yirik biyalarga yesa 2,5-3,0 oziqa birligida qabul qilishi kerak. Har bir oziqa birligi hisobiga 100 g hazm proteini, 5 g Ca, 5 g R va xohlaganicha osh tuzi qabul qilish kerak.

Biyalar ratsionida A, D, Ye vitaminlarining yetishmasligi, o'z vaqtida berilmasligi, bo'g'oz biyalarda bo'g'ozlikning yomon kechishiga, bola tashlab, nimjon bola tug'ilishiga sababchi bo'ladi va biyaning sut mahsuloti kam bo'ladi.

Bo'g'oz biyalarning vitamin A ga bo'lgan talabi qondirilishi uchun 100 kg tirik vaznga 20 mg karotin qabul qilishi kerak. Vitamin D ga bo'lgan talabi qondirish uchun quyosh nurida quritilgan pichan yeyishi kerak. Vitamin A yetishmaslik uzoq muddat faqat somon bilan oziqlantirilganda kuzatib bo'lgan bo'g'ozlikning boshlangich davrida bola tashlashiga sababchi bo'lishi mumkin.

Mineral moddalarga bo'lgan talabni qondirish uchun ratsionga taqdim etiladigan dukkakli boshhoqlilar pichanini kiritish zarur. Ularga har kuni 100 kg tirik vazniga 2,0-2,5 kg pichan berilishi kerak. Sifatsiz mog'or bosgan, dukkaklilar pichani oshqozon - ichak faoliyatini buzadi va bola tashlashga sababchi bo'ladi.

Xo'jalikda pichan yetarlik bo'lmasa yoki doimiy ravishda somon bilan oziqlantirilsa, ratsionga 2-3 kg suniy ravishda quritilgan o't kesmasi berilishi kerak. Agarda ratsionga iloj bo'lmagan paytlarda sifatsiz pichanlar kiritilsa, qo'shimcha holda bir yoki boshqa turdagi kalsiy saqlaydigan moddalar berilishi zarur.

Bo'g'oz biyalar yaylovda boqiladigan bo'lsa ertalab barvaqt o't bilan quriguncha oziqlantirilmaydi. Yem ozuqalardan biyalar uchun yaxshisi to'rtinchi kepak, kunjara va shrot hisoblanadi. Shirali ozuqalardan ham qish davrida biyalar ratsioniga kiritilishi yaxshi natija beradi. Ayniqsa qizil sabzi maqsadga muvofiq, Bo'g'ozlikning 3-chi davrida silos berilishda ehtiyojli zarur (sifat jihatidan). Bu davrda umuman silos bermaslik ham zarur. Bo'g'ozlikning oxirgi 3-davrida bir kunga 4 marta oziqlantirish kerak. Bu davrda ozuqa kamroq - namroq berilmasa, ichki organlarni qisishi mumkin, ayniqsa qizil ozuqalar ko'paysa.

Sog'ibuga 10 kun qolganda dag'al ozuqa miqdori kamaytiriladi, ratsiondan hali qolgan butunlay chiqariladi. Konsentrat ozuqalarda ezilgan suli doni, bug'doy kungu, atala tarzida berilishi kerak.

Yoz davrida biyular ham ma'lum darajada yaylov ozuqalaridan oziqlanadi va ularni ham tirik vazniga qarab bir kunda 20-25 kg ko'k beda berilishi kerak.

Emizadigan biyalarni oziqlantirish

Biya suti sigirlarnikidan farq qilib, biyanikida oqsil, yog', mineral moddalar kam bo'ladi, lekin uglevodni ko'p saqlanganligi uchun kaloriya berishi deyarlik 20% ko'prog'i.

Taxminiy hisob-kitoblarga ko'ra biyalarda 1 kg sut ishlab chiqarishi uchun 10 kunda tiriklikni saqlash uchun beriladigan ozuqaga qo'shimcha holda 0.33 oziqa birligi va 35 g hazmlanadigan protein berish kerak. Agarda biya ishlatiladigan silosning yama 100 oziqa birligi qo'shib beriladi.

Biyalardan olinadigan sut mineral va vitamin ko'rsatkichlari jihatidan to'liq ratsionni ta'lim uchun har 1 oziqa birligi hisobiga 7-8 g Ca, 4-5 g R va osh tuz 100 oziqa birligi uchun 100 mg karotin va 1000 XB vitamin D bir kunda berilishi kerak.

Sog'ibuning birinchi kunlarida 1.5-2.0 kg suli yoki kepak atala qilinib va yilga beriladi, 6-8 kundan keyin esa to'liq ratsionga o'tiladi. Sut mahsulotiga erishish qizil sabzi, lavlagi va sifatli silosning bo'lishi yaxshi natija beradi va bu siloslardan 8-10 kg berish mumkin. Yoz davrida asosan turli xil o'tlar beriladi. Yoz biyalar 50-55 kg gacha o't yeydi. Agarda qulunning o'sish va rivojlanishi sust bo'lsa yaylov ozuqalariga qo'shimcha holda uglevodga boy ozuqalardan suli, arpa kungu va yomlalaridan berish tavsiya etiladi.

Tirik vazni 450kg bo'lgan biyaga taxminan quyidagi miqdorda ozuqa berish kerak: 8 kg pichan, 1 kg somon, 1.5 kg makka yarmasi, 3 kg suli doni, 2 kg arpa kungu, 1 kg kungaboqar shroti, 1 kg kepak, 5 g mineral va vitaminli qo'shimchalar, 43 g osh tuzi.

Biyalardan olinadigan sut yuqori darajada parhezlik, dorilik xususiyatiga ega bo'lganligi tarkibi bo'yicha ayol sutiga yaqin. Juda ko'p sut beradigan zotli biyalarning 50-70% sutini oldin quluniga emdirib qolgani qo'lda yoki mashinada qo'qib olinadi. Sog'iladigan biyalarni oziqlantirish meyori xuddi emizadigan biyalarnikidek. Sog'iladigan biyalar yil davomida 40s. oziqa birligi 420 kg hazmlanadigan protein, yirikroqlari esa 50s. oziqa birligi va 540 kg hazm protein berishi kerak.

Tirik vazni 400 kg bo'lgan nasilli biyalar uchun oziqlantirish ratsioni

No	Ozuqa turi	Oziqa miqdork g	Oziqa birligi	Quruq modda, kg	Hazm. protein, g	Xom kletchatka	Osh tuzi, g	Sa, g	R, g	Karotin, mg
1	Beda pichani	4	8,75	12,55	900	2500	30	56	44	187
2	Turli o't pichani	3	1,76	3320	404	1012		68	8,8	196
3	Makka yormasi	1,3	1,32	2550	168	761		25,8	6	45
4	Arpa yormasi	3,5	1,729	1105	94,9	49,4		0,65	6,76	1,04
5	Osh tuzi	0,03	4,025	2975	297,5	171,5	30	7	13,65	1,4
6	Dianonifosfat	0,05								
	Jami		8,8	10914	964,5	1993,9	30	100,5	47,7	243,4
	Farqi		0,05	-1636	64,5	506,1	0	43,5	3,7	56,4

1) Dag'al oziqalar 35,2 %

Koncentrat oziqalar 64,8 %

2) 100 kg t/v to'g'ri keladigan quruq modda 2,7 kg

3) Bir oziqa birligiga to'g'ri keladigan hazm protein 110 gr

4) Quruq modda tarkibidagi xom kletchatka 18,3 %

5) Sa: r nisbati 2,1 : 1

Wali sutiga nisbatan oqsil, yog' va mineral moddalar kam saqlaydi.

1- kuni faqat pichan va 1,5-2 kg suli yoki kepakni kuyuk kasha bilan 6-8 kun o'tgach to'liq ratsionga o'tkaziladi.

bu sulton, bavlari va sifatli silos yaxshi ta'sir qiladi kuniga 8-10 kg berish

bu yaylovlarda oziqlantiriladi katta tirik vaznidagi biyalar 50-55 kg

biyalarning 100 kg tirik vazniga 3 kg quruq moda 2.4 o/b va 1

100 g hazmlanuvchi protein, 6-7 gr lizin, 6-7 gr Ca. 4-5 gr P,

30-35 mg vit D, 30-35 mg vit E talab qiladi. Emizikli biyalar

ularga ham bir kunda bir boshga yaylov

qarab 20-25kg ko'k beda berish kerak.

Qulunlarni oziqlantirish

o'sishida oziqlantirishni to'g'ri tashkil etish katta

Chunki yaxshi boqish orqali qulun tanasining shaklini,

tez yetilishini va serpushtligini oshirish mumkin.

qulunlarning qay darajada parvarish qilinishiga qarab undan kichik yoki katta,

biyani tug'iladi. Biyaning sersutligi ko'proq

biyaning oziqlanishiga bog'liq. Tug'ish davrida o'rta semizlikdagi biya

uning bolasi ham yaxshi rivojlanadi.

biyani tug'ildandan so'ng 3-4 haftagacha har 0,5-1 soatda faqat ona suti

beriladi. Biyaning dastlabki 3 kun ichida beriladigan suti ozuq suti deb

bilinadi. Uzun ozuq sutini to'lig'icha ichishi kerak. Chunki ozuq suti muhim

biyani beradi, ichakni shilimshiq moddalardan tozalaydi, har xil

organizmga tushgan mikrobnlarni o'ldiradi, ozuqning tez hazm

o'z tarkibini soat sayin o'zgartirib boradi va 3

o'zining o'rta sutga aylanadi. Og'iz sutini emmagan yoki unga to'yumagan

biyani ketadi, o'sishdan orqada qoladi, tez-tez kasallikka chalinib turadi.

Emizikli bir boshi biya uchun ozuqa ratsioni

№	Ozuqa turi	Ozuqa miqdori, kg	Ozuqa birligi kg	Quruq modda, kg	Hazmlanuvchi i protein, g	Xom kletchatka, g	Osh tuzi, g	Sa, g	R, g	Karotin, mg
	Ozuqa me'yori		9,6	12	1044	2,16	29	60	42	180
1	Beda pichani	2,5	1,1	2,0	252,5	632,5		42,5	5,5	122,5
2	Turli o't pichani	6	2,64	5,1	336	1542		49,8	12	90
7	Bug'doy kepagi	1	0,75	0,8	97	88		2	9,6	2,6
3	Suli doni	2	2	1,7	158	194		6,4	3	6,8
4	Arpa doni	3	3,45	2,5	255	147		6	11,7	1,2
5	Osh tuzi, g	0,026					26			
	Jami		9,94	12,2	1098,5	2,603	26	106,7	41,8	223,1

ratsion strukturasi
dag'al oziqa - 38%
konsentrat-62 %
Sa:R nisbati 2,5

1 ozuqa birligiga to'g'ri keladigan hazmlanuvchi protein 110 g

1-3 o'rinchi oyda qulunning vazni sutkasiga 1-1,75 kg atrofida ortib borishi uchun so'ng onasining suti qulunning o'rtaicha o'sishi uchun kamlik bo'lgan uchun ularga kuniga 1 kg.dan yanchilgan suli yoki arpa yormasi beriladi. Beriladigan yem miqdorini qulunning yoshiga qarab ko'paytirish kerak. Yurish kerakki beriladigan yemning 1/3 ni kepak bilan almashtirish kerak. Ushbu sut emish davrida hamisha onasi bilan birga yurishi kerak. Ushbu biyalarni qulunidan ajratib ishlatish tavsiya etilmaydi. Qulunlar 2 oylikdan boqilsa 2 oylikdanoq o't yeyishga o'rgana boshlaydi. Agar 3 oylikdan ajratib boqilsa qulunning 2 oyning oxiridan boshlab oxirdan o't va yemga o'rgatiladi.

Ushbu fermalarida qulunlar iste'mol qiladigan sutning bir qismini qulungacha sigir suti bilan almashtirish mumkin. Bu usulni birinchi marta 1950-yilda professor I.M.Saygin o'z tajribasida qo'llagan. Qaymog'i olingan qulunlar yurish qilingan qulunlarning o'sish va rivojlanishi onasini emib boqishdan ancha yuqori bo'lgan.

1-3 oylik qulunlar 6 oylikida, zaif va kasalman qulunlar 7-8 oylikida, nasldor qulunlar 9 oylikdan ham kechroq onalaridan ajratiladi.

1-3 oylik onasidan ajratilgach maxsus quralarga qamaladi, biyalarni uzoq vaqt davomida ketiladi. So'ngra qulunlarning jinsiga va yoshiga qarab uyurlar beriladi, yiliga bitta yuvosh (axta) ot qo'shib qo'yiladi. Bu ot qulunlarni o'z qulunlariga yurish va ularning tarqalib ketmasligi uchun xizmat qiladi.

1-3 oylik qulunlar uchun pichan, yanchilgan suli, bug'doy kepagi va boshqa sabzi yaxshi ozuq hisoblanadi.

1-3 oylik boqilganda sutkasiga 4-5 kg pichan, 2-3 kg yanchilgan suli 0,5 kg bug'doy kepagi berish kerak. Onasidan ajratilgandan so'ng 1 hafta o'tgach qulunlar uchun sabzi berish to'xtatiladi. Yosh qulunlar sutkasiga 3-4 marta qulungacha. Oziqlantirishdan oldin ular sug'oriladi, so'ngra xashak, shirali ozuq beriladi. Sutkalik ratsionni 55-60% konsentrat ozuqlar tashkil qilishi lozim. Ushbu qulunlarni albatta yaylovlarda o'tlatish kerak. Shu maqsadda ularni boqish uchun yaylovlar ajratiladi. Agar yaylov kamo't bo'lsa, ularga qo'shimcha ozuq berilganadi. Beriladigan yemning miqdorini yaylov o'tining kam yoki ko'p bo'lganiga qarab o'zgartirish (1-4 kg gacha) maqsadga muvofiqdir.

1-3 oylik qulunlar 2 yoshdan boshlab ko'krak qafasi va gavdasi uzunasiga o'sa boshlaydi. 3-4 oylik qulunlar erkak toylar urg'ochilarga nisbatan ozuqqa talabchanroq bo'ladi. 5-6 oylik qulunlar har bir urg'ochi va erkak toylarni boqishda alohida ozuq ratsioni beriladi.

1-3 oylik qulunlar o'sib rivojlanishida ularning jinsiy yetilishi ayniqsa muhim rol o'ynaydi. Albatta jinsiy yetilishi prosessi boshlanishi bilanoq toylar bo'yining o'sishi sekinlashadi, kuchiga kuch, chiroyiga chiroy qo'shila boshlaydi. 3-4 oylik qulunlarni jinsiy jihatdan kech yetilishiga yo'l qo'ymaslik lozim.

1-3 oylik qulunlar uchun yemda o'simlik tuzi yoki salt miniluvchi ot zotlarga oid 2-3 yoshli toylarning har 100 kg tuzi uchun 2,2 kg, 3-4 yoshlarga 2 kg ozuq birligi, 5-7 g osh tuzi beriladi. Agar toylarning o'sish va rivojlanishida kamchilik sezilsa, darhol qulunlar uchun o'simlik tuzi beriladi. 16-jadvalda berilgan.

Yoshi 12 oylikgacha qulunlar uchun kunlik oziqlantirish ratsioni (200 kg)

№	Ozuqa turi	Ozuqa miqdori, kg	Ozuqa birligi kg	Quruq modda, kg	Hazmlanuvchi. protein, g	Xom kletchatka, g	Osh tuzi, g	Sa, g		
	Ozuqa me'yori		5,5	6.0	565	1020	12	42		
1	Beda pichani	2	0,88	1.6	202	506		34		
2	Turli o't pichani	3	1,32	2.5	168	771		24,9		
3	Bug'doy kepagi	0,5	0,375	0.4	48,5	44		1		
4	Suli doni	1,5	1,5	1.2	118,5	145,5		4,8		
5	Arpa doni	1,5	1,725	1.2	127,5	73,5		3		
6	Osh tuzi, g	0,026					26			
Jami			5,8	6.9	664,5	1540	26	67,7	23,3	150

ratsion strukturasi

dag'al oziqa - 38 %

konsentrat-62 %

Sa:R nisbati2,91

Ozuqa birligiga to'g'ri keladigan hazmlanuvchi protein 105,5 g

№	Oziqalar	Oziqa miqdori, kg	Oziqa birligi kg	Quruq modda, kg	Hazm. protein, g	Xom kletchatka	Osh tuzi, g	Sa, g	R, g	Karotin, mg
			7,57	8,6	670	1460	20	47	40	51
1	Beda pichani	1	0,44	830	101	253		17	2,2	49
2	Turli o't pichani	5	2,2	4150	280	1265		43	10	75
3	Makka yormasi	1	1,33	850	73	38		0,5	5,2	0,8
4	Arpa yormasi	3,2	3,68	2720	272	156,8		6,4	12,48	1,28
5	Osh tuzi	0,02					20			
6	Dinatriyfosfat								12,5	
Jami			7,65	8550	726	1712,8	20	66,9	42,38	126
Farqi			0,08	-50	56	252,8	0	19,9	2,38	758

1) DAG'AL OZIQLAR 34,5 %

KONSENTRAT OZIQLAR 65,5

2) 100 kg t/v to'g'ri keladigan quruq modda 2.8 kg

3) Bir oziqa birligiga to'g'ri keladigan Hazm protein 95 gr

4) Quruq modda tarkibidagi xom kletchatka 20 %

5) Sa : R nisbati 1,6 : 1

Sport otlarini oziqlantirish

Mamlakatlarni dunyoga tanitishda, yoshlarni barkamol qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Otlar uchun kompleks 20, 40, 80 va undan ortiq otlar uchun otxonalar quriladi. Otxonalar yorug', quruq, tabiiy ventilyasiya bilan bo'lishi kerak. Har bir ot turadigan denniklarda suv ichadigan avtopolika bo'lishi kerak. Ot turadigan joyi, koridori, umuman otxona ichi jiplashgan tuproqdan qilingan bo'lishi kerak.

Har bir kompleksda kun tartibi bo'lishi kerak: oziqlantirish, sug'urtirish, tozalash, otxonani yig'ishtirish, mashq o'tkazish. Undan tashqari egar har bir ot ko'zdan kechirish, egarlash va sportga tayyorlash yuqori sifatli sport otlarni o'z shakliga keltirishda to'la qimmatga ega bo'lgan ozuqa bilan oziqlantirish kerak.

Sport otlarni mashq qildirish va sinash davomida salt miniluvchi va yotlarga beriladigan ozuqa normasi 9-jadvalda berilgan.

Sport otlarni mashq qildirish va sinash

Otning vazni. kg	Oziqa birligi kg	Hazmlanuvchi protein, kg	Kalsiy, g	Fosfor, g	Karotin, mg
------------------	------------------	--------------------------	-----------	-----------	-------------

Salt minilib yengil yuk tortuvchi va salt miniluvchi

To'rt va besh yoshdagi

400	10.0	60	1.00	180	60
450	10.5	60	1.08	190	60
500	11.0	65	1.16	190	65

Otning vazni. kg	Ozuqa birligi kg	Hazmlanuvchi protein, kg	Kalsiy, g	Fosfor, g	Karotin, mg
------------------	------------------	--------------------------	-----------	-----------	-------------

Yo'rtiqi va salt miniluvchi

Ikki va uch yoshdagi

400	10.0	1.00	65	60	180	20
450	10.5	1.08	65	60	190	20
500	11.0	1.16	65	65	190	30
550	12.1	1.27	70	70	210	30

Uch va undan katta otlar uchun

500	10.5	1.05	65	65	190	30
550	11.5	1.16	70	70	210	30
600	12.6	1.26	75	75	220	40

Uch yosh sport ot uchun kunlik oziq ratsioni 450 kg

Oziq modda miqdori, kg	Oziq birligi	Quruq modda, kg	Hazmlanuvchi protein, g	Xom kletchatka, g	Osh tuzi, g	Sa, g	R, g	Karotin, mg
	9,5	11,2	851	2000	31	56	45	113
1	0,88	1,6	202	506		34	4,4	98
2	2,2	4,2	280	1285		41,5	10	75
3	0,5	0,38	48,5	44		1	4,8	1,3
4	2	1,7	158	194		6,4	3	6,8
5	4,03	2,9	297,5	171,5		7	13,65	1,4
6					26			
	9,49	10,8	986	2200,5	26	89,9	35,85	182,5

ratsion strukturasi

dag'al oziq - 40%

konsentrat-60 %

Sa:R nisbati 2,5

1 oziq birligiga to'g'ri keladigan hazmlanuvchi protein 104 g

Yo'rtoqi va salt miniluvchi

Og'ir yuk tortuvchi ot zotlari

Uch yoshdagi

10.0-10.2	0.9-1.02	50-55	50-55	150-160	25
10.0-11.2	1.0-1.12	55-60	55-60	170-180	30
11.0-12.0	1.1-1.20	60-65	60-65	190-200	35
12.0-13.0	1.2- 1.30	65-70	65-70	200-210	35

Totik vazni 500 kg bo'lgan sport otlari uchun bir kunda beriladigan

oziq miqdori 16-jadvalda berilgan.

Bir kunlik oziqa ratsioni

Tarkibi	Miqdori kg g	Tirik vazni 500 kg	
		Sinashdan chiqishdan oldin	Dam olish davrida
Pichan	kg	7	8
Suli	kg	7	5
Makka doni	kg	1	-
O't uni	kg	1	-
Primiks	kg	01	01
Mel assa	kg	05	-
Bug'doy kepagi	kg	-	35
Osh tuzi	g	66	33

Sport otlarining bir kunlik ratsionining umumiy to'yimligi 10-13,7 ozuqa bo'lishi kerak. Bir ozuqa birligida o'rtaicha 100-125 g hazmlanuvchi oqsil, 5-6 g 5-6 g fosfor, 15-20 mg karotin to'g'ri kelishi kerak. Agar ratsiondagi oziqa to'yimlashda, mashq qildirishda, musobaqaga ketgan energiyani to'play olmasa, yomonlashadi, semizlik darajasi pasayadi, o'zining sportdagi formasini yo'qotadi. Sport otlarin zo'r berib musobaqalarda mashq qildirish va sinashda har xil oziqalar bilan oziqlantirish muhimdir. Oziqalar ichida bir kunda bir bosh otga 2 kg gacha sabzi, shuningdek, vitaminlarni bo'lishi shart, sport otlari dam olish vaqtida ko'p oziqalar kamaytiriladi, yozda sport otlariga pichandan tashqari yangi ko'k otlar beriladi. Shuningdek, mineral moddalar va vitaminlarni bo'lishi shart, ularni almashinuvini yaxshilashda har xil kasalliklarni oldini olishda, ish qobiliyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa qish va bahorda otlarni musobaqaga tayyorlashda kunlik ratsioni 2 kg gacha qizil sabzini suvli shirador oziqalar bilan birgalikda mineral moddalar va vitaminlar bilan oziqlantirsa organizmda yengil bo'lib ish qobiliyatini oshiradi. Otlarni oziqlantirish uni mashq qildirishini olib kunlik oziqlantirish tartibi quyidagicha bo'lishi kerak.

Agar asosiy mashq kunning birinchi yarmida o'tkazilsa, ertalab 25%, kechqurun 40% va kechqurun 35% umumiy ozuqa hisobida berilish kerak.

Asosiy mashq kunning ikkinchi yarmida o'tkazilsa, ertalab 40%, tushda 35% kechqurun esa 35% umumiy ozuqa hisobida beriladi.

Musobaqa kuni dag'al ozuqalar kam bo'lishi, yuqori to'yimligi va silsil hazm bo'ladigan ozuqalar ratsionda ko'proq bo'lishi kerak.

Otlarni musobaqa startiga 2-3 soat oldin 300-500 g qand yoki glyukoza beriladi.

... energiya to'planishiga olib keladi va ish qobiliyatini oshiradi. ... ozuqa berish natijasida shartli refleks paydo bo'ladi va hazm ... chiquriladi va ozuqani yaxshi hazm qilishda va organizmga ... to'g'ri ta'sir qiladi. Mashq qildirishdan 2-3 soat oldin berish kerak. Och ... qildirish mumkin emas.

... bir mutalik donli ozuqa 2 kg dan oshmaslik kerak. Suli bir kunda 3 ... va kechqurun beriladi.

... ot zotlarni ot choparda mashq qildirib saqlab oziqlantirishda ... qoldalarl usosida amalga oshirish yaxshi natija beradi. Sport otlarni bir ... olib kelganda 2-3 kun dam beriladi va har kuni bir soatdan ... To'rtinchi kundan boshlab qadamdan yo'rtishga o'tkaziladi. ... chopishga o'tkaziladi. Umumiy ishlatish 1 soatgacha davom ... chopishga o'tkaziladi 500 metr so'ngra 100 metrgacha.

... mashq qildirishning o'ziga xos xususiyati bor. Odatda otlar soat 5 dan ... harorati ko'tarulgancha mashq qilinadi. Soat 8 gacha ... tozalub qo'yish kerak. Oxurlar tozalangandan so'ng otlar ... tozalash ... tayyorgarlik ko'riladi. Otlar oziqlantiriladi va sug'oriladi. ... dam olinadi. Kechqurun otlar tozalanadi va yengil matsion ... sug'oriladi va oziqlantiriladi.

... bir ot uchun yem va pichan qoldiriladi soat 12 da navbatchi otlarga ...

... va sug'orishni ma'lum vaqt oralig'ida (har 8 soatda) bir ... harorat +40°C dan yuqori ... oziqlantirish va sug'orish foydalidir. Shunday qilinganda ... yedirish mumkin

... va sug'orishni mashq qildirishga 2 soat qolganda va mashq yoki ... keyin o'tkazish kerak.

... bo'yicha sharqona usulda yugirishdan keyin har 20 ... sug'orish va shu vaqtda sovitishni davom ettirishga yo'l ... tugagandan keyin ularga namlangan pichan yoki 2 kg ...

... amaliyotida jangovor topshiriqlar bajarilgandan so'ng qaytayotgan ... sug'orishga yo'l qo'yilgan. Lekin sug'orilgandan ... ichida tez yurish majburiydir.

... bo'lib uni tez-tez yoyilgan taqdirda va uni hazmlanishini ... bargi yoki pichanning maydalanib ketganlari bilan ... beriladi: 1 chelak bargga 4 chelak don hisobidan olib ... holida beriladi. Har kuni otlarga qand yoki shinni berilsa, ularning ... pashshalar yopishadi. Karbon suvlar bilan oziqlantirishni

kuchli mashq qilganda va uzoq masofalarga yugurganda beriladi. Ikki yoshda 1400-1600 m, uch va undan katta yoshdagi otlar 2000 m va undan ko'proqni chopganida beriladi.

Musobaqa davrida og'ir mashq bajarishda bir kunda 4 marta ozuqa Musobaqa kuni otlarni oziqlantirishni to'g'ri tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Qoidaga muvofiq musobaqa kuni pichan miqdorini kamaytirish kerak. H harorat beriladigan pichan 700-800 g gacha kamaytiriladi, ammo suli ustiga 200 g qo'shiladi.

Otlarni sug'orish

Otlarni yaxshi oziqlantirishdan tashqari o'z vaqtida sug'orish zarur. Kunlik ichiladigan suv eng avvalo yil mavsumiga, haroratga, havo namligiga va suv miqdoriga, bajariladigan ishning hajmi va xarakteriga, otning shaxsiy so'ng bog'liq. Otlar qishda mashq qilmaganda 25 l, yozda 35 l suv iste'mol qilish qilish kuchayganda 50 l suv iste'mol qiladi.

Ichiladigan suv harorati 7-12 S bo'lishi kerak. Musobaqa davrida mashqlar bajarilganda bir satil suvga 3-4 qoshiq osh tuzi solib, sho'roq qilib Organizmda qon bosimini me'yor asosida saqlab turishga yordam beriladigan suv 12°C dan oshiq bo'lsa xoishlik bilan ichilmaydi. Iliq suvlar yetarlicha ta'minlanmasdan lanjlik, sustlik va ba'zan ichaklarda qotish, qo'paydo bo'ladi. Avto payilkalari bo'lmagan denniklarda otlarni har kuni sug'orish kerak. Otlarni soviq suvlarda sug'orish ayniqsa simob muobaqalarda chopishda va uchkurash uyinlarida uyindan qaydgach l sug'orish organizmga salbiy ta'sir qilish bilan birgalikda xar hil kasallik kelishga sabab bo'ladi. Shuningdek tez sug'orish tuyoqlarda rematik (bot) va va sanchiqlar bo'lishiga sabab bo'ladi. Otxonalardagi mavjud bo'lgan avto sug'orgichlar otlar dam olmaguncha ishlab bir me'yorda otlarni ta'minlab turishi zarur.

Ishchi otlarni oziqlantirish

Ishchi otlari bajarayotgan ishning miqdori va sifatiga qarab oziqlanadi. Agar ot ma'lum bir ishni bajarmasa, organizm kam energiya sarflaydi, natijada ham talab kam bo'ladi. Ot qancha ko'p ish bajarsa, organizm shuncha ko'p sarflaydi va ko'p miqdorda ozuqa iste'mol qiladi.

Otlar minib ishlatilganda soatiga 12-15 km tezlikda bosib o'tilgan bo'yo'l va 100 kg tirik vazniga 0,0267 kg ozuqa birligi sarflanadi. Har bir ozuqa birligida 80 g hazmlanuvchi protein, 4-5 g kalsiy, 4-5 g fosfor, 10-15 g moddalari bo'lishi shart.

Agar ishlatiladigan otlar oriq bo'lsa, beriladigan me'yorni 3-4 kg oshirish hisobida ko'paytirish talab etiladi. Ishlatiladigan bo'g'oz va emizik ratsionidagi ozuq tarkibida kamida 115 g hazmlanuvchi protein, 7-8 g kalsiy, fosfor va 25 mg karotin bo'lishi kerak. 20 – jadval.

Ratsiondagi ozuqlarni ma'lum tartibda berish ish otlarining ozuq

Ular qishda ta'minlaydi. Otlar oshqozonda boshqa qishloq xo'jalik hayvonlari oshqozoniga nisbatan kichik bo'lganligi uchun birdaniga me'yordan ziyod oziq berish ularning sog'inini, shuning uchun otlar odatda 3 marta oziqlantiriladi va sug'oriladi. Otlar uchun konsentrat oziqalar berish yem-xashak berishning muhim qismini tashkil etadi. Otlar uchun konsentrat oziqalar berish yem-xashak berishning muhim qismini tashkil etadi. Otlar uchun konsentrat oziqalar berish yem-xashak berishning muhim qismini tashkil etadi.

Otlar issiq kunlari sutkasiga 60 l gacha suv ichishi mumkin. Otlar issiq kunlari sutkasiga 60 l gacha suv ichishi mumkin. Otlar issiq kunlari sutkasiga 60 l gacha suv ichishi mumkin.

Og'ir ishlarda ishlatiladigan otlarga esa bedadan tashqari, mineral va vitaminlarga boy oziqalar berib turiladi.

13— jadval

Otga beriladigan sutkalik yem-xashak me'yori

Oziq birligi kg	Hazmlanuvchi protein kg	Kalsiy, g	Fosfor, g	Karotin, mg
Yengil ishlarda ishlatilganda				
6,6	0,53	30	30	85
7,5	0,60	35	35	95
8,3	0,66	35	35	105
9	0,72	40	40	115
9,8	0,78	45	45	125
10,5	0,84	50	50	130
O'rtacha og'ir ishlarda ishlatilganda				
9,5	0,76	45	45	120
10,8	0,86	50	50	135
11,9	0,95	55	55	150
13	1,04	60	60	160
14,1	1,13	65	65	175
15,1	1,21	70	70	190
Og'ir ishlarda ishlatilganda				
12	0,96	55	55	150
13,7	1,10	60	60	170
15,1	1,21	65	65	190
16,4	1,31	75	75	205
17,7	1,42	80	80	220
19	1,52	85	85	240

Ishlatilmagan paytida					
350	4,3	0,34	20	20	65
400	4,8	0,38	20	20	70
450	5,2	0,42	25	25	80
500	5,7	0,46	25	25	85
550	6,1	0,49	30	30	90
600	6,6	0,53	30	30	100

Sport otlarining bir kunlik ratsionining umumiy to'yimligi 10-13,7 ozuqa bo'lishi kerak. Bir ozuqa birligida o'rtaicha 100-125 g hazmlanuvchi oqsil, 5-6 g kalsiy, 5-6 g fosfor, 15-20 mg karotin to'g'ri kelishi kerak. Agar ratsiondagi oziqa to'yimligi mashq qildirishda, musobaqaga ketgan energiyani qoplay olmasa, sportchi yomonlashadi, semizlik darajasi pasayadi, o'zining sportdagi formasini yo'qotadi. Otlarni oziqlantirish uni mashq qildirishini inobatga olib, kunlik oziqlantirishni quyidagicha bo'lishi kerak.

Agar asosiy mashq kunning birinchi yarmida o'tkazilsa, ertalab 25%, kechqurun 40% va kechqurun 35% umumiy ozuqa hisobida berilish kerak.

Asosiy mashq kunning ikkinchi yarmida o'tkazilsa, ertalab 40%, tushlik 35% va kechqurun esa 35% umumiy ozuqa hisobida beriladi.

Musobaqa kuni dag'al ozuqalar kam bo'lishi, yuqori to'yimligi va sifatli hazm bo'ladigan ozuqalar ratsionda ko'proq bo'lishi kerak.

Otlarni musobaqa startiga 2-3 soat oldin 300-500 g qand yoki glyukoz beriladi. Bu organizmda qo'shimcha energiya to'planishiga olib keladi va qobiliyatini oshiradi. Otlarda bir mahalda ozuqa berish natijasida shartli refleks paydo bo'ladi va hazm bo'lish soki ishlab chiqariladi va ozuqani yaxshi hazm qilishni organizmga singdirishda yaxshi ta'sir qiladi. Mashq qildirishdan 2-3 soat oldin berilishi kerak. Och qorinaga mashq qildirish mumkin emas.

Beriladigan bir martalik donli ozuqa 2 kg dan oshmasligi kerak. Suli bir kun 3 marta ertalab, kunduz va kechqurun beriladi.

Salt miniluvchi ot zotlarni ot choparda mashq qildirib saqlab oziqlantirishda zooveterinariya qoidalari asosida amalga oshirish yaxshi natija beradi. Sport otlarni bir joydan ikkinchi joyga tashib olib kelganda 2-3 kun dam beriladi va har kuni bir soat dam qadamlab yurgiziladi. To'rtinchi kundan boshlab qadamdan yo'rtishga o'tkaziladi. So'ngra 2400 metrgacha chopishga o'tkaziladi. Umumiy ishlatish 1 soatgacha davom etadi. So'ngra tez chopishga o'tkaziladi 500 metr so'ngra 100 metrgacha.

Otlarni mashq qildirishning o'ziga xos xususiyati bor. Odatda otlar soat 5 gacha boshlab to 7-30 gacha havo harorati ko'tarulgancha mashq qilinadi. Soat 8 gacha otbo'lar otxonani tozalab qo'yish kerak. Oxirlar tozalangandan so'ng otlarni oziqlantiriladi va so'ngra soat 12 gacha dam olinadi. So'ng tushki otxonani tozalab otlarni oziqlantirish uchun tayyorgarlik ko'riladi. Otlar oziqlantiriladi va sug'ortiladi. So'ngra soat 5 gacha dam olinadi. Kechqurun otlar tozalanadi va yengil mashq qilinadi.

oziqlantiriladi va oziqlantiriladi.

Har kuni har bir ot uchun yem va pichan qoldiriladi soat 12 da navbatchi otlarga

oziqlantirish va sug'orishni ma'lum vaqt oralig'ida (har 8 soatda) bir marta qilish kerak. Issiq iqlim sharoitida soyadagi harorat +40 S dan yuqori bo'lganda oziqlantirish va sug'orish foydalidir. Shunday qilinganda oziqlantirish va sug'orishni o'tgan me'yoridagi pichan va donlar aralashmasini yedirish mumkin

oziqlantirish va sug'orishni mashq qildirishga 2 soat qolganda va mashq yoki oziqlantirish 3-4 soat keyin o'tkazish kerak.

Otlarni sovitish bo'yicha sharqona usulda yugurishdan keyin har 20 daqiqada bir marta suv bilan sug'orish va shu vaqtda sovitishni davom ettirishga yo'l qo'yiladi. Sovitish tugagandan keyin ularga namlangan pichan yoki 2 kg qum beriladi.

Har kuni amuliyotida jangovor topshiriqlar bajarilgandan so'ng otlarni yuldan xavfsiz yo'llarda, otlarni sug'orishga yo'l qo'yiladi. Lekin har kuni sug'orish albatta 45-50 daqiqa ichida tez yurish majburiydir.

Donni oziqlatish kumroq bo'lib uni tez-tez yoyilgan taqdirda va uni hazmlanishini ta'minlash uchun donni beda bargi yoki pichanni maydalanib ketganlari bilan oziqlantirishda aralashtirib beriladi: 1 chelak bargga 4 chelak don hisobidan olib beriladi va oziqlatishda holidir beriladi. Har kuni otlarga qand yoki shinni berilsa, ularni oziqlantirishda oziqlantirishga pashshalar yopishadi. Karbon suvlar bilan oziqlantirishni oziqlantirishda va uzoq masofalarga yugurganda beriladi. Ikki yoshdagi otlar har kuni bir va undan katta yoshdagi otlar 2000 m va undan ko'proq masofaga yugurishda beriladi.

Musobaqa davrida og'ir mashq bajarishda bir kunda 4 marta ozuqa beriladi. Har kuni otlarni oziqlantirishni to'g'ri tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Har kuni musobaqa kuni pichan miqdorini kamaytirish kerak. Ertalabki oziqlantirishda pichan 700-800 g gacha kamaytiriladi, ammo suli ustiga 200-250 g qand beriladi. Otlarni yaxshi oziqlantirishdan tashqari o'z vaqtida sug'orish zarur. Otlarda oziqlantirish uchun suv eng avvalo yil mavsumiga, haroratga, havo namligiga ozuqadagi oziqlantirishga, taqariludigan ishning hajmi va xarakteriga, otlarning shaxsiy xususiyatiga bog'liq. Otlar qibda mashq qilmaganda 25 l, yozda 35 l suv iste'mol qilsa, mashq qilganda 50 l suv iste'mol qiladi.

Otlar qibda mashq qilganda suv harorati 7-12°C bo'lishi kerak. Musobaqa davrida og'ir mashq bajarishda bir satil suvga 3-4 qoshiq osh tuzi solib, sho'rroq qilib beriladi. Har kuni otlar qibda mashq qilganda suv haroratini me'yor asosida saqlab turishga yordam qiladi.

5.1. Otlarni parvarish qilish

Otlarni parvarish qilish otxona va oxurlarni tozalashdan boshlanadi. Har kuni otxona va oxurlar tozalanadi, oxurlardagi yem-xashak qoldiqlari belgilangan ma'lum

bir joyga chiqarib tashlanadi, ot tagidagi ifloslangan to‘shamalar yangilanadi.

Ertalab otlarni ishga olib chiqishdan oldin oziqlantiriladi, keyin vagon yoki dumi, terisi qashlab tozalanadi. Zootexnikada toylarni egar-jabduqqa o‘t 2-2,5 yoshdan boshlanadi. Otlarni parvarish qilishning o‘ziga xos xususiyat mavjud. Bularga quyidagilar kiradi:

Ot terisini parvarish qilish. Ot qattiq chopganda yoki og‘ir ish qilayotgan terlaydi, tanadan ter bilan birgalikda to‘z va boshqa moddalar ajralib chiqib qotgach, bu moddalar ham qotadi, terisiga har xil iflos moddalar va changlar to‘planib qoladi, terining o‘z funksiyasini bajarishiga to‘sqinlik qiladi.

Shuni aytish kerakki, qaysi bir turga mansub bo‘lishidan qat‘iy nazar har bir hayvon o‘z terisining tozalanib turishiga ehtiyoj sezadi. Buni biz otlarning qashib olinish orqasi, bo‘ynini o‘tishi bilan qashishi, ustun, gov, daraxtlarga suykalishi miqdori bilan yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Demak, ot terisining toza va ozoda bo‘lishining o‘ziga xos g‘oyatda kattadir. Terini tozalash bilan bir qatorda uni uqalash ham lozim. Chunki organizmda modda almashinuv jarayoni yaxshilaydi, tana rivojlanishini tezlashtiradi.

Naslchilik fermalarida gigiyena qoidalariga amal qilingan holda har bir ot alohida tozalash asboblari tutiladi.

Otlarni tozalash. Ertalab otlar ishga olib chiqishdan avval otxonadan tozalash tozalanadi. Faqat ob-havo noqulay kelib qolgan qor-yomg‘ir kunlaridagina otlarni o‘rtadagi yo‘lakda tozalash mumkin.

Otlar terisi cho‘tka yoki movut bilan tozalanadi, tumshug‘i suv bilan yuqalaydi.

Agar maxsus pilesos bilan tozalansa, otboqarning ishi birmuncha yengilaydi, gigiyenik holat yaxshilanadi, to‘kiladigan ot junlari sochilib ketmaydi. Pilesosni yaltiratadi va massaj vazifasini o‘tadi.

Otlarni cho‘mltirish. Otlar va sport otlarni yozning issiq kunlarida cho‘mltiriladi. Terlagan otlarni cho‘mltirish qat‘iyan man etiladi. Cho‘mltirish shamollab qolishi yoki boshqa biror kasallikka chalinishi mumkin. Cho‘mltirish otlning terisi yaxshi tozalanadi, suvning temperaturasi 10-15°C dan kam bo‘lishi kerak.

Otni suvda ko‘pi bilan 10-15 minut ushlab turish kerak. Cho‘mltiradigan joy bo‘lmasa, ustiga paqir bilan suv quyiladi.

Ot tuyog‘ini parvarish qilish. Otning tuyog‘i boshqa organlarga qaraganda yanada sovuq, loy, qor va shamol ta‘siriga ko‘proq chalinadi. Ot tuyog‘i yaxshi parvarish qilinmasa unda ekzema paydo bo‘ladi, pay, bo‘g‘im va tuyoqning yallig‘lanishi, sinishi, yorilishi yuz beradi, ba‘zan noto‘g‘ri o‘sib shakli buzilishi ham mumkin.

Ishdan qaytgan otni otxonaga kiritishdan oldin, uning tuyoqlari tozalab kechiriladi va tuyoqdagi loylar hamda o‘tlar cho‘tka yoki poxol bilan tozalab tashlanadi. Agar ot tuyoq paylarining qavarishi kabi holatlar sodir bo‘lsa, yumshoq bilan, yurganda oyoqlarini bir-biriga urib yara qiladiganlarning oyog‘i esa darhol har xil moslamalar bilan bog‘lab qo‘yiladi. Ot tuyog‘idan yaralangan, timsoq joylar bo‘lsa, yod surtilishi, har 6-8 haftada taqasi almashtirib turilishi kerak.

Bog'oz biyalarni parvarish qilish. Bog'oz biyalar yorug', qishda issiq boqishda saqlanadi. Odatdagidek, otxonani har kuni go'ng va boshqa iflosliklardan tozalash lozim. Maxsus bog'lab asraladigan otxonalarga ega bo'lmagan boqimlarda vaqtincha yaylov uyurdagi xonalar quriladi.

Bog'oz biyalarning har xil tasodiflar bilan «bola» tashlab qo'ymasligi uchun qishda qalblar amalga oshiriladi: qishda bog'oz biyalar yaylovga chiqarilganda qishda boqish, sero't yaylov ajratilib alohida boqiladi, biyalar lat yemasligi va qishda shikast yetmasligi uchun keng yaylovlar tanlanadi, kirchangi tepangich qishda boqim o'rtiga olinadi, biyalar oriqlab qolmasligi uchun qo'shimcha yemaklar beriladi, biya bolasini chala tashlab qo'yganda tezda veterinariya yordamiga murojaat qilinadi va nihoyat bog'oz biyalarni minish qat'iy man qilinadi.

Qulunli biyalarni parvarish qilish. Yangi tuqqan biya kasallikka tez chalinadi. Biyaning o'zini shamoldan, sovuqdan saqlash kerak. Tuqqan biyani uchinchi kunda boshlab qorni, chovlari va terisi uqalanadi (bu bachadonning qisqarishini bildiradi), qori aylanish sistemasini me'yorlashtiriladi va butun organizmni qishda boqimiga kelishini tezlashtiradi).

Yengil tug'ilgan qulunga og'iz sutini emizishda yordamlashadi, agar biya quluni yo'qotib qolsa, uni nuqtasini ushlab asta-sekinlik bilan o'rgatiladi. Agar kun bo'yi boqimda, tuqqandan keyin oltinchi kundan boshlab, biya quluni bilan birgalikda boqimda olib chiqiladi.

Yilqichilik xo'jaliklarida qishda tuqqan biyalarni yopiq manejlarda mosion boqimida boqimda. Qulunlugan biyalardan 15 kundan so'ng bemaol yengil ishlarda boqimda boqimda. Qulunli biyani pichan o'radigan mashinaga qo'shib ishlatish, boqimda boqimda minish, unga og'ir yuk ortish tavsiya etilmaydi.

Qulunli biyani yaylovda boqishga asta-sekin ko'chirish kerak, chunki otxonada boqimda boqimda qulunli biya birdaniga yaylovga ko'chirilsa, qulunlarining oshqozoni boqimda boqimda yoki bir oz muddatga o'sishdan qolishi mumkin.

Qulunlarni parvarish qilish. Qulunlarni parvarish qilish, asosan, ayg'ir va biya boqimda boshlanadi. Olingan qulunning sog'ligi biya ayg'irning nasli hamda boqimda boqimda boqimda. Biyaning bug'ozlik payti parvarishning ikkinchi davri hisoblanadi. Bog'oz bog'oz biyaning yaxshi sharoitda tarbiyalangan bo'lsa, olingan qulun ham sog'lom, boqimda boqimda boqimda. Qulunlarni parvarish qilishning uchinchi davri (og'iz suti) davridir.

Qulunlarni har kuni tozalash, yozda cho'miltirib turish kerak. Shuni unutmaslik kerakki, qulunning oldingi tuyoqlari tez o'sishi tufayli har oyda kesib turiladi, aks holda boqimda oting oldingi oyog'i kuchsiz, zaif bo'lib qolishi mumkin.

Otlarni asrash

Qulungida otlarni sog'lom, baquvvat, mahsuldor bo'lib yetishuvda faqat boqimda otlantirishgina emas, balki ularni to'g'ri asrash va parvarish qilish katta boqimda boqimda ega.

Bu hamki, otlar tashqi muhit bilan bevosita biologik jihatdan aloqada bo'ladi, boqimda boqimda, ozuqlanadi, suv ichadi, o'zidan karbonat angidrid va hazm bo'lmagan ozuq

chiqindilarini chiqarib turadi.

Tashqi sharoitning zararli ta'siridan saqlash maqsadida otlar otxonalarda asraladi. Otxonalar yer osti suvi chuqur joylashgan qumloq va tuproqli yerlarning balandroq joyiga qurilishi kerak. Qattiq shamol old tomonidan esadigan yomg'ir urib turadigan yo'l yoqasidagi joylarga otxonalar quriladi. Otxonalarda oldida suv va qum to'ldirilgan bochkalar va boshqa o't o'chirish asboblari bo'lishi kerak.

Mahalliy iqlim sharoitini hisobga olgan holda otxonalar eshigi kun o'tirish tarafa qaratib quriladi. Chunki bunday otxonalarda qishda issiq va yozda sovuq bo'ladi. Otxonadagi havo quruq va toza, yorug'lik yetarli, pollari quruq va qumdan kirmaydigan, ayniqsa bo'g'oz va qulunli biyalar asraladigan denniklari (bo'limlar) bo'lishiga jiddiy e'tibor berish lozim.

Denniklar uzunligi 320 sm, kengligi 310-350 sm qilib quriladi. Otxonalar o'rta o'trasidagi yurish yo'lagining kengligi 280 sm bo'lishi kerak. Xo'jalikning sharoitiga biyalarning soniga, otlarning katta-kichikligiga qarab bo'limlarning hajmi o'tirish turadi.

Ishchi otlar otxonaning ikki tomoniga qator qilib qurilgan bo'limlarda asraladi va bu bo'limlarning eshigi otxona o'rta o'trasidagi yo'lga qaragan, bo'g'oz va qulunli biyalar turadigan bo'limlarga nisbatan bir oz tor bo'lishi kerak. Nasldor otlar otxonalar kengligi 365 sm, uzunligi 350 sm bo'lgan usti panjarali bo'limlar quriladi.

Otlar denniklarda bog'lanmasdan asralishi tufayli erkin harakat qiladi va yomon dam oladi. Nasldor yosh otlar ham denniklarda asralishi kerak.

Otxonalarning yorug' va toza bo'lishi otlar sog'ligi uchun katta ahamiyatga ega. Yorug'likda otlar organizmda modda almashinuvi prosessi tezlashadi, natijada ular yaxshi rivojlanadi. Quyosh nuri otlarning ko'ziga tushmasligi uchun denniklarni poldan 1,8-2 m balandlikda quriladi.

Ishchi otlari asraladigan otxonalarning harorati qish vaqtida 6-8°S, nasldor otlar turadigan otxonalarda 8-10°S bo'lishi kerak. Bu ko'rsatkichlar mahalliy iqlim sharoitiga qarab bir muncha o'zgarishi mumkin. Shuningdek, otxonalar oldida biyalar bog'lanadigan yog'och va qog'ozlar, yirik otchilik zavodlarida esa otlarni yurish qildirish uchun ochiq va yopiq maydonlar (manej) bo'lishi kerak. Otlar yozda ochiq maydonchalarda yurishga, egarlashga, yetakka o'rgatiladi, qishda va havo sovuq kunlarida yopiq maydonchalarda mashq qildiriladi. Bahor faslida bu maydonchalarda asosan, biyalarni qochirishda foydalaniladi.

Emizikli biyalari va yosh qulunlari ko'p bo'lgan xo'jaliklarda yaylovda o'tirish oylaridan boshlab levadalar (to'siqli keng maydonlar) tashkil qilinadi. Biyalarni bo'yi qulunlari bilan birgalikda levada ichida o'tlab yuradi.

Otxona atrofida terak, chinor kabi tez o'sar daraxtlar o'tqazilsa, otxona yomon isib ketmaydi, bu daraxtlar otxonani shamol changdan himoya qiladi. Kalamush va sichqonlarning ko'payib ketmasligi uchun otlar maxsus to'shamalar ostida bo'lishi kerak. Har bir o'tga o'rta hisobda sutkasiga 2 kg to'shama sarf bo'ladi.

Otlar otlar sharoitida otlar, asosan, yaylovda, qish vaqtlaridagina otxonalarda boqiladi. Otlarning yaylov sharoitida erkin harakat qilishlari qish vaqtlarining yaxshi bo'lishiga ta'sir etadi, terisi mustahkam, nerv sistemasi mustahkam, organizmning kasalliklarga qarshilik ko'rsatish qobiliyati ortadi. Yaylovda hayvonlar ko'miladigan joylar, ko'lmak va botqoqliklar va boshqa kasallik manbalari tarqatadigan manbalar bo'lmasligi lozim.

Yaylovda otlarni yaylovga chiqarishdan oldin yaylov ko'zdan kechiriladi va qon oqimining tarqatuvchi kanalar «o'chog'i» bo'lgan bo'talar yo'qotiladi. So'ngra yaylovdan 5 m narida joylashgan sut oxirlari o'tmatiladi va har gal otlar suv ichishidan keyin oxur yaxshilab yuvilib, qopqog'i yopib qo'yiladi. Otlar yil davomida boqiladigan xo'jaliklarda balandligi 4 m bo'lgan bir-birini kesib o'tadigan bo'talimon yoki sinik shaklidagi qor va yomg'irdan panalash uchun qor to'g'ri qo'riladi.

Otlar yaylovga haydashdan oldin yaylovlar va ularga boradigan yo'llarni o'tlarning o'zidan xavfsizligini ta'minlash zarur. Ayniqsa, suv manbalarini, o'tning yomg'ir, asarli o'tlarning bor-yo'qligini tekshirib, kuzda soydagi, tog' o'tlariga qaragan o'tlarni kuydirib yuborish kerak. Chunki otlarning o'pka kasali yaylovda o'tlarning rivojlanishiga sabab bo'ladigan zamburug'lar ana shu o'tlarda rivojlanadi, yaylovda o'tlarning o'zidan zararli hasharotlar uchraydi. Katta yoshdagi otlar yaylovda boqilgan asarli o'tlarni yemaydi, lekin bahorda boshqa joylardan keltirilgan ot va yosh otlarni yeb qo'yib, kasal bo'lishi mumkin.

Otlar yaylovga chiqarilishi munosabati bilan har yili veterinariya ko'rigidan o'tlarni va bosalarni ajratib olinib davolanadi. Ular yoshi, jinsi va oriq-semizligiga qarab guruhlar bo'linadi, taqalangan otlarning taqalari olib tashlanadi, tog'ri o'tlarning maqsadida tuyoqlari kesib tozalanadi. Qishda yilqidagi otlar is'temol boqilgan boqilmaydigan suv manbalari bo'lishi kerak. Chunki muzlagan suvni ichgan otlar kasal bo'lishi, bo'g'oz biyalar esa «bola» tashlashi mumkin. Qattiq qor va qor bo'ronli kunlarda bo'g'oz biyalar va toylar ko'chma oxurlardan boqiladi. Ayrin tumanlarda nasl olish maqsadlarida foydalaniladigan biyalarni boqilgan boqilgan ham bir-biridan farq qiladi. Masalan, ba'zi tumanlarda otlar otxona boqilgan boqilgan yoki uyurda asraladi.

Otlar yaylov sistemasi keng tarqalgan usullardan bo'lib, otlar bahor, yoz va qishda yaylovda, qishda esa maxsus tayyorlangan otxonalarda asraladi. Bu usul o'ziga xos Yevropa qismi hamda Sibirning ko'pgina tumanlarida qo'llaniladi.

NAZORAT SAVOLLARI

Otlar oziqlantirish qanday amalga oshiriladi?

Otlar oziqlantirish bo'yicha me'yorida oziqlantirishni tushuntirib bering?

Otlar oziqlantirishni oziqlantirish va saqlash qanday amalga oshiriladi?

Otlar oziqlantirishni oziqlantirish qanday amalga oshiriladi?

Otlar oziqlantirishni oziqlantirishni aytib bering?

6. Qulunlarni oziqlantirishni aytib bering?
7. Sport otlarni oziqlantirishni aytib bering?
8. Otlarni parvarish qilish qanday amalga oshiriladi?
9. Otlarni asrash jarayoni qanday amalga oshiriladi?

$$R = \frac{Q}{9} + 12$$

bunda, R- normal tortish kuchi

Q – tirik vazni, kg

12,9 – koeffitsiyentlar (o'zgarmas miqdor)

A.A. Maligionov tirik vazni 300 – 400 kg keladigan otlarning normal kuchini aniqlash uchun quyidagi formulalardan foydalanishni tavsiya etadi.

$$R = \frac{Q}{8} + 9$$

bunda, R – normal tortish kuchi

Q – tirik vazni, kg

8,9 – koeffitsiyentlar (o'zgarmas miqdor)

Otlarning tortish kuchiga qarab, yengil ish o'rtacha ish va og'ir ishlar qarshiligining otlar tirik vazniga bo'lgan nisbati bilan aniqlanadi. Yengil ish o'rilgan pichanni ot qo'shilgan xaskashlar bilan yig'ish, molalash, yengil boranalash. Ish kunidagi masofa oralig'i 25 km gacha bo'lsa, yengil ish deb hisoblanadi. O'rtacha ishlarga kultivatsiya qilish, og'ir baronalarni tortish, yumshoq haydash, tosh yo'llarda yuk tashish kabi ishlar kiradi. Og'ir ishlarga masofa oralig'i 25 km gacha bo'lgan ishlarni bajarish, qattiq yerlarni haydash, yomon yo'llarda yuk tashish, juvoz haydash kabi ishlar kiradi.

6.1. Otlarning yurish tezligi, quvvati, chidamliligi va kuchidagi samarali foydalanish.

Otlar bajargan ishining sifatini va miqdorini to'g'ri baholashda u yil ishning qanday tezlik bilan bajarilganini aniqlash katta ahamiyatga ega. Chunki turli tipdagi otlar bir xil miqdordagi ishini turlicha tezlikda va turlicha tortish kuchi bilan bajaradi. Ularni to'g'ri yo'lda ish bajarish tezligi ma'lum vaqt ichida o'tilgan yo'lning miqdoriga qarab aniqlanadi. Uni quyidagicha ifodalash mumkin.

$$V = \frac{S}{t}$$

Bunda, V- harakat tezligi, km soat yoki m/sek.

S - bosib o'tgan yo'l, km yoki m

t - sarflangan vaqt, soat yoki min.

Haqiqiy, o'rtacha va kommerik shartli tezliklar farq qilinadi. Haqiqiy tezlik otlarning ma'lum vaqt ichida ko'rsatgan tezligiga aytiladi. Haqiqiy tezlikni bilish uchun bir me'yorda harakatlanishini baholashda va ma'lum vaqt ichida bajarilgan ishning miqdorini aniqlashda katta ahamiyatga ega. Otlar odimlab ish bajarganda sonli

tezlik bo'lganida, yo'rtib ish bajaranda esa soatiga 9-15 km haqiqiy tezlik bo'ladi. Otlar chopib ish bajaranda soatiga 20-25 km haqiqiy tezlik bo'ladi. Shuni aytish kerakki, haqiqiy tezlik tuproqning qattiq va yumshoqligiga bog'liq bo'ladi.

Otlarning tezligi qishloq xo'jalik ishlarini bajaranda ish jarayonining tezligini belgilaydi. M: Otlarning do'nglikka chiqishi va to'g'ri yo'ldagi harakatini belgilaydi. Lekin otning bir kunlik ish normasini belgilashda bir soatlik harakat tezligi o'zlashtirilishi kerak. Agar ot 1600 m masofani 2 min. 10 sek. bosib o'tsa, otning tezligi borishda tez yurishi va sekin yurishi mumkin. Shuning uchun otlarning harakatlanish tezligi va ish bajarish vaqti o'rtasida uzviy bog'lanish bo'lgan o'rtacha shartli tezlik kommerik tezlik deyiladi.

Otlar tortish kuchi, harakatlanish tezligi va ish bajarish vaqti o'rtasida uzviy bog'lanish bo'ladi. Tezlik oshganda tortish kuchi kamayadi. Shuning uchun otlarning harakatlanish uchun tortish kuchini maksimal darajada kamaytirish kerak. Tortish kuchi ko'p bo'lsa, bajarilgan ish miqdori shuncha ko'p bo'ladi. Shu boisdan otlar tortish kuchi ishlarida otlarning odimlab ish bajarishi eng effektli hisoblanadi.

Otlar tezlik harakatlanish davrida ham fizik yoki mexanik ish bajarishi mumkin. Otlarning harakatlanish tezligi ham foydali bo'lmaganligi uchun bajarilgan ish miqdori ishni to'g'ri aniqlash katta ahamiyatga ega. U quyidagi formula bilan

$$R=P*S$$

bu yerda R- bajarilgan ish, kg-metr yoki t-km

P- tortish kuchi, kg yoki t

S- bosib o'tilgan masofa, metr yoki km.

bu yerda bajarilgan yukning miqdori otning vaznidan 4-5 barobar ko'p bo'lishi

tezlik yengil va og'ir ishlar tortish qarshiligining otlar tirik vazniga bo'lgan nisbatan aniqlanadi. Agur tortish qarshiligi tirik vazniga nisbatan 20% ni tashkil etadi, 10-15% bo'lsa, o'rtacha ish va 10% dan kam bo'lsa, yengil ish deb

tezlik qarshiligini quyidagi formula bilan aniqlash mumkin:

bu yerda P- tortish kuchi, kg yoki t

bu yerda Q- aravaning va yukning og'irligi, kg yoki t

bu yerda R- tortish qarshiligi, Q- aravaning va yukning og'irligi, kg yoki t, α - aravaning harakatlanish burchugi, f- yo'lning qarshilik koeffitsienti.

Otlar tezlik ish me'yorlari belgilashda xo'jalikning tabiiy-iqtisodiy sharoitlari va otlar harakatlanish qishloq xo'jaligi ilmiy-tekshirish stansiyalarining takliflarini hisobga olish kerak.

Otlarning absolyut bajarilgan ishini aniqlash bilan birga shu ishni qancha vaqt bajarilganligini bilish ham muhim ahamiyatga ega. Ma'lumki dvigatellarning ish bajarilgan vaqt berishda ma'lum vaqt ichida bajarilgan ish hisobga olinadi. Buning

uchun quvvat degan maxsus tushuncha qabul qilingan. Quvvat (dvigatelning) ma'lum vaqt ichida bajargan ish miqdoriga aytiladi.

Otning quvvatini quyidagi formula bilan aniqlash mumkin:

$$N = \frac{R \cdot S}{T} = \frac{P \cdot S}{T} = P \cdot V$$

bunda, N- quvvat, km/sek;

R- mexanik ish

T- vaqt

P- tortish kuchi

S- masofa

V – tezlik

Quvvatning o'lchov birligi ot kuchi debolingan. 1 ot kuchi 75 kg metrga barobar (ya'ni bir sekundda 75 kg yukni 1 metr masofaga eltish uchun quvvatdir). Tirik vazni 500 kg keladigan otlar uchun bir ot kuchi me'yor hisoblanadi.

Otlarning uzoq vaqt ish qobiliyatini yo'qotmasligi va qisqa dam olish o'z kuchini qayta tiklashi ularning chidamlilik (pishiqlik) qobiliyatini belgilaydi. Buni aksi bo'lsa, otlarning charchashi tushuniladi.

Chunonchi, otlarning tez-tez nafas olishi, pulsining tez urishi, tana haroratining ko'tarilishi, ko'p terlashi, harakatining o'zgarib turishi, oyoqlarini yerga qo'yish goho ozuq yemasligi, tashqi ko'rinishining sustligi charchash alomatlarini bildiradi.

450-500 kg keladigan o'rta vaznli otlar aravaga yoki qishloq mashinalariga qo'shib ishlatish uchun bir kunga quyidagicha ish me'yorini bajarishi mumkin:

Yengil ish 700000 dan 1500000 kg/m gacha;

O'rtacha ish 1500000 dan 2000000 kg/m gacha;

Og'ir ish 2000000 dan 3000000 kg/m gacha;

Juda og'ir ish 3000000 dan ortiq kg/m gacha.

Salt miniluvchi va yuk tashuvchi otlarning bajargan ishi mingan kishiga ortilgan yukning miqdori hamda otning o'z gavdasini harakatlantirish uchun sarflaydigan energiyasi bilan o'lchanadi.

Salt miniluvchi va yuk tashuvchi otlarning ishi arava tortuvchi otlarning keskin farq qiladi. Masalan, arava tortuvchi ot tartadigan yukning og'irligi aravaga tushadi va aravaga qo'shilgan ot asosan yuk ortilgan aravani oldingi uchun energiya sarflaydi. Salt miniluvchi va yukchi otlar esa yukni o'z ko'tarib yurish va bir joydan ikkinchi joyga eltish uchun energiya sarflaydi. Otlar uchun 120-130 kg o'rta ish hisoblanadi. Salt miniluvchi va yuk tashuvchi otlardan yaxshi foydalanish uchun ularga o'z vaznining 25-35% miqdorida yemak kerak.

Arava tortuvchi otlarning bir kunlik ish miqdorini aniqlash uchun otlarning mexanik bajargan ish miqdorini bilish lozim. Bajirilgan ish miqdori

aniqlanadi. Otning mexanik ish miqdorini bilish uchun tortish kuchini, otning tezligini, ish bajarishga ketgan vaqtni aniqlash kerak. Masalan, ot fermada yem-xashak tashish ishlarida bir kunda 7 soat ishlaydi deylik. Otdan 3 soat dam olmasdan ishlagan, 5 soatdan 3 soatida odimlab, 2 soatida yo'rtib ish bajarishi mumkin. Odimlab ishlaganda tezligi 3 m/sek; yukli aravani tortganda otning kuchi 65 kg, bo'sh aravani tortganda 25 kg, otning tirik vazni 500 kg bo'lgan. Otda qancha otning bir ish kunida bajaragan ish miqdori quyidagicha aniqlanadi.

Otda bir nuvbatda, otning bir ish kuni davomida bosib o'tgan yo'lini hisoblab, otning yukli arava ortgan paytidagi tezligi $(1,2 \text{ m} / 3600 \text{ sek}) = 4,32 \text{ m/sek}$ bo'lsa, 3 soatda ot $(4,32 \cdot 3) = 12,96 \text{ km}$ masofani bosib o'tgan. $(3 \text{ m} \cdot 10,8 \text{ km/soat})$ yuksiz aravani yo'rtib tortgan, 2 soat esa $(10,82) = 21,6 \text{ km}$ yo'rtib o'tgan. Shunday qilib, ot yukli arava bilan $(65 \cdot 12960 \text{ m}) + 842400 \text{ kg}$ metr ish, yuksiz arava bilan esa $25 \text{ kg} \cdot 21600 \text{ m} = 54000 \text{ kg/m}$ ish bajaragan. Ma'lum bo'laydiki, ot 3 soatda bo'lib 7 soatlik ish kunida $(842400 + 540000) = 1382400 \text{ kg/m}$ ish bajaragan. Otda ish miqdori jihatdan otlar uchun yengil ish hisoblanadi.

Otlarda **chidamlilik** deganda otning uzoq vaqt davomida quvvatini saqlay olish, chidamliqdek sarflangan quvvatini qisqa muddat ichida qayta tiklab olish qobiliyati tushuniladi. Ot charchaganda quyidagi belgilar namoyon bo'ladi: qattiq nafas olish, tez-tez nafas oladi va yuragi tez uradi, tana harorati ko'tariladi, yurish ritmi tezlashadi, oyoqlari va muskullari titraydi, ishtahasi bo'lmaydi va hokazo.

Otning charchaganligi va chidamliligi haqida uning klinik ko'rsatkichlari, nafas olish, pulsi va haroratiga qarab xulosa qilish mumkin. Sog'lom tinch holatda otning olish minutiga 8-16 martagacha, pulsi 28-44 marta atrofida o'zgarib turadi va harorati $37,3^{\circ}$ dan $38,5^{\circ}$ gacha bo'lishi mumkin.

Nafas olish minutiga 40-60 marta, pulsi $39-39,5^{\circ}$ gacha ko'tarilishi ham ish kunida yo'lga qo'yiladigan kamchiliklardan hisoblanadi. Ishdan keyin otlarda nafas olish minutiga 70 marta va undan ham ko'proq, pulsi 100 tagacha ko'tarilsa, tana harorati 40° gacha va undan ham yuqori ko'tarilishi, ana shu ko'rsatkichlarni 10 soat davomida o'zgarmay bir xil saqlanishi, uning yuqori yuklamada ishlaganligini ko'rsatadi. Agar ish ko'rsatkichlari 30 minutlik dam davomida undan keyin ham o'zgarmay qolsa, bu hol otning qattiq charchaganligini ko'rsatadi.

Mexanizatsiya rivojlanganligiga qaramay otlardan xo'jalik ishlarida transport vositasi foydalanish katta ahamiyatga ega. Ko'pchilik xo'jaliklarda yaqin masofalarga yem-xashak tashish, kichik-kichik tarmoqlarga ishlov berish, fermerlarga yem-xashak yetkazish, yaylovda mol boqish, tog'liklarda, botqoqliklarda, dalachilik brigadalari va xo'jalik xo'jaliklaridagi ishlarni ot kuchi bilan bajarish mashina bilan bajarishga qaraganda iqtisodiy jihatdan ancha arzonaga tushadi.

Otlarning kuchidan ratsional foydalanish uchun ularni yil davomida bir vaqtda ishlatish talab etiladi. Ulardan qishloq xo'jaligida va transport ishlarida qishloq xo'jaligida zooveterinariya qoidalariga rioya qilish shart, albatta. Otlardan qishloq xo'jaligida kun tartibi ishning hajmiga, yilning fasliga, kunning davomiyligiga,

otning ixchamligiga qarab belgilanadi. Ishchi otlarni ishlatishda ularning semizlik kategoriyadan past bo'lmashligi kerak. Ot yordamida turli ishlar bajariladi, lekin tipdagi otlar bilan har xil ish bajaraverish hamma vaqt ham maqsadga muvofiq bo'lavermaydi. Shuni hisobga olib, otlar ish qobiliyatiga qarab 3 guruhga bo'linadi.

1. Katta kuchli otlar.

Bu tipdagi otlar og'ir va o'rta og'irlikdagi yuk tortuvchi otlar hisoblanadi. Bu xo'jalikdagi eng og'ir yumushlarni bajarishda ishlatiladi.

2. O'rta og'irlikdagi otlar.

Birinchi guruhga nisbatan ish qobiliyati pastroq otlar kiradi. Bunday otlar o'rta va o'rtaicha og'irlikda ishlarni bajarishda foydalaniladi.

3. Kam kuchli otlar.

Bu guruhga va ikkinchi guruhga mansub kasaldan tuzalgan otlar ham kiradi. Bunday otlar kamroq ishlatiladi.

Dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq va harbiy ishlarning rivojlanishi natijasida xalq xo'jaligining hamma sohalarida otlarni ishlatish zaruriyati to'g'ri otlardan mahsulot olish ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'lib qoldi.

Og'ir sanoat, traktor va qishloq xo'jalik, mashinasozlik rivojlanishi natijasida otlar o'rmini mashinalar egalladi. Lekin bunday taraqqiyotdan qat'iy nazar hali ham xalq xo'jaligi va qishloq xo'jaligining turli sohalarida ishlatilib kelinmoqda.

Insoniyat otlarning ajoyib zotlarini yaratdilar, har qaysi 20 tonnaga qadar yuk tortadigan yirik, durkun va og'ir otlar bilan bir qatorda yo'rtoqi, chopqir hamda qishloq iqlim sharoitlariga bardosh bera oladigan mayda otlar vujudga keldi.

Hozirgi kunda ham otlar chorvachilikda, ya'ni qo'ychilik, cho'chqachilik, qoramolchilik fermalariga xizmat ko'rsatishda, mol, qo'y va echkilarni yetishtirishda, boqishda, qurollarga, yem-xashak tashishda, qurilish qismlarida, brigadalarga ovqat va avtomashina, traktorlar uchun yoqilg'i tashishda, shuningdek, xo'jalikning ichki ishlarida foydalanib kelinmoqda.

Ishchi otlar tog'li chegara qo'riqchilar, qidiruvchi geologlar, o'rmonchilar, davlat qo'riqxonalari va sayohatchilar uchun yaxshi yordamchilik qiladi. Ham egar-jabduqlar, yugan va no'xtalar bir va ikki o'rinni yengil aravalar va yetishmasligi otlardan yanada yaxshiroq foydalanish imkoniyatlarini ta'minlaydi.

Ot kuchidan to'g'ri foydalanishni tashkil qilish uchun yil faoliyatini, xo'jaliklarning ot kuchiga bo'lgan talabiga, ish turlari va hajmiga, abzal va avtomashina remontiga, otlarni to'liq qimmatli ozuq ratsioni bilan ta'minlashga, otlarning qobiliyatini oshirish va aravakashning mehnatiga, otboqar bilan aravakash otlarining sog'ligiga to'la javob berishi kerak. Otlarni o'z vaqtida oziqlantirish, sug'artish va tozalash va ishga tayyorlash vazifasi ham otboqarning zimmasiga tushadi. Ot boqishdan so'ng otlarni aravakashdan qabul qilib oladi. Agar otda biror kamchilik bo'lsa, darhol brigada boshlig'i yoki ferma mudiriga xabar beradi.

Ishchi otlarning o'rtaicha semizlikdan past bo'lishiga yo'l qo'ymaslik kerak.

otlar kompaniyasi arafasida uyurda yurgan otlar ushlanib, asta-sekin ishga solinadi.

Otlar qo'shish ehtiyoji tug'lsa, otlarning katta kichikligi, yoshi, jinsi, kasal tibi belgilari e'tiborga olinishi kerak. Yosh va kam kuch, kasalmand otlar ishlatilishda foydalanish tajribali aravakashlar zimmasiga yuklatiladi. Yilning yengil ishlarda ishlatiladi, tug'ishiga ikki oy qolganda va tuqqandan keyin davomida mutlaqo ishlatilmaydi.

Otlar ishchilik darajasi ishning xarakteriga, yilning fasliga, otlning oriq yoki qo'shish darajada ishga o'rgatilganligiga qarab aniqlanadi.

Otlar o'rtacha 8-10 soat ishlatiladi, otxonadan uzoq masofalarda ishlatilishda ularni ishdan otxonaga haydab kelmasdan dalaning o'zida o'z-o'zidan beriladi.

Otlar bir yil davomida o'rtacha 300 kun ish bilan ta'minlangan (bo'g'oz otlari bilan 110 kungacha) bo'lishni tavsiya qilinadi.

Otlar ishchilikni to'g'ri belgilash uchun otlning tortish kuchi, harakat tezligi va otlarning vazni aniq hisobga olish zarur. Shunda kunlik ish miqdorini aniqlash mumkin.

Otlar ishlatilishning ilg'or usullaridan biri yil fasllarida otlarni to'la va qisman ta'minlash bilan ta'minlash, zooveterinariya qoidalari asosida parvarish qilish, otlarni tashqari, ishchi ot egar-jabduqlar va inventarlar bilan jihozlangan otlar bo'lishi kerak.

3.1. Otlarni qishloq xo'jaligida ishlatishning asosiy qoidalari va texnika xavfsizligi

Ishchi otlar alohida otboqarga hamda uni ishlatadigan chavandozga berkitiladi. Otlar otlning sog'ligiga, holatiga javob beradi.

Otlarga qo'shiladigan aravalar, chanalar, qishloq xo'jalik mashinalari boshqa otlar bilan bo'lishi kerak.

Otlar bir yil davomida ishga qo'shishi uchun kerakli bo'lgan jihozlar bo'lishi va otlar ishlatilishda ta'minlab, chopib harakat qilganda tizgin yoki aravani qo'shadigan ip otlar ishchilikga tushib qolmasligi kerak.

Otlar ishlatilishdan oldin bosh otboqar aravaning otga to'g'ri qo'shilganligini tekshirib, otlar ishchilik holatdiligini tekshirib ko'rish kerak. Bunda asosiy e'tibor otlar ishchilik to'rtiqqa va otga mahkamlangan joylariga va g'ildiraklarni ushlab otlar ishchilik qaratiladi.

Otlar ishchilik juda serqatnov kelganlarda ishlash uchun shunday sharoitda otlar ishchilik yuvosh otlar ajratiladi.

Otlar ishchilik yuk o'rtalayotganda va tushirilayotganda aravachaga qo'shilgan otlarni otlar ishchilik kerak.

Otlar ishchilik yo'nalishidan yuk tashilayotganda otlar qo'shiladigan aravalarni otlar ishchilik tizimlar (tormoznoy sistema) bilan jihozlash kerak.

Otlar ishchilik o'tiradigan o'rindiq shunday joylashtirish kerakki, agar ot orqa

oyoqlari bilan tepgan taqdirda ham u aravakashga yetmasligi kerak.

Hurkak hamda sport otlaridan ko'zoynaksiz va maxsus tliq otlaridan taqiqlanadi.

Transport ishlariga jalb qilingan ishchi otlarini to'rt oyog'i hamda bo'lishi kerak.

Tekis tuproq yo'llardan yuk ortilgan yoki bo'sh aravalar qo'shilgan va bo'lib harakatlanganda aravalar oralig'idagi masofalar 1,2-2 m, muvofiq yo'llarda esa 5 m bo'lishi kerak. Tik balandlikdan aylanib pastga tushishda otlar navbat harakatlanishlari kerak.

Yuqoridan pastga tushib keladigan yo'llar temir yo'lini kesib o'tgan arava qo'shilgan otlarda aravakash bo'lishi shart. Temir yo'llarni maxsus yo'lovchi o'tuvchi yo'lak va shuni tasdiqlovchi yo'l belgisi bo'lmagan joylaridan o'tkazish qat'iy man etiladi.

Qish mavsumda yuk ortilgan aravalar bilan daryodagi muzning qalinligi 5 sm kam bo'lsa, uni kesib o'tish qat'iy man etiladi.

Yuqoridan pastga tushayotgan yukli aravaga minish, pastki tomondan yelka bilan tiralishi, tizginni yoki ipni qo'lga o'rash qat'iy man etiladi.

Kesilgan uzun daraxtlar (bolorlar) katta hajmli yuklar ortilgan aravaga zanjir yoki arqonlar bilan mahkam bog'langan bo'lishi kerak.

Aravalar turadigan joylar o'rmon kesilayotgan joydan kamida 50 m uzoqda bo'lishi kerak.

Yaxshi etakka o'rgatilgan yosh ishchi otlarni 3 yoshidan boshlab mahalliy dastavval chana va aravachalarga qo'shilib o'rgatilib boriladi. Bunda qo'shiladigan aravalarining g'ildiraklari yaxshilab moylangan bo'lishi kerak.

Yosh otlarni o'rgatish yuqori malakali mutaxassislar tomonidan oshirilishi kerak.

NAZORAT SAVOLLARI.

1. Otlarning tortish kuchi deganda nimani tushunasiz?
2. Haqiqiy tortish kuchi deb nimaga aytiladi?
3. O'rtacha tortish kuchi deb nimaga aytiladi?
4. Maksimal tortish kuchi deb nimaga aytiladi?
5. Otlarni o'rtacha tortish kuchini aniqlash uchun akademik V.P. O'zbek professor A.A. Maligonov formulalarini tushuntirib bering?
6. Otlarning harakat tezligini tushuntiring?
7. Otlarning harakat tezigi necha xil bo'ladi va bir-biridan farqini tushuntirib bering?
8. Otlar ish bajarganda yengil, o'rtacha og'ir ishlar deb yuritiladi. Har bir ishni tushuntirib bering?
9. Ma'lumki, dvigatellarning ish qobiliyatiga baho berishda ma'lum vaqt ichida ish hisobga olinadi. Buning uchun quvvat degan tushuncha qabul qilingan va uning nimaga aytiladi. Bir ot kuchini tushuntirib bering. Quvvat formulasini tushuntirib bering?
10. Ot kuchidan samarali foydalanishni tushuntirib bering?

VII BOB. OT ZOTLARI

7.0. Ot zotlari to'g'risida tushuncha

Bot deb bir turdagi hayvonni kishining mehnati natijasida ma'lum ijtimoiy-iqtisodiy sharoitdan kelib chiqishi va rivojlanishi umumiy tarixga ega bo'lgan, tabiiy selektsiya va umumiy ishlab chiqarish texnologiya talablariga javob berish boshqa zotlarning xarakterli xususiyatlari va tana tuzilishi, mahsuldorligi bo'yicha o'ziga xos belgilarning mavjudligi, zot xususiyatlarini nasldan-naslga o'tkaza olishi aytiladi.

Bot zotlarini o'rganishda nimalarga e'tibor berishni, yangi zotlarni yaratish usullarini, otlarning klassifikatsiya tiplarini va MDHda otlarni zotlar bo'yicha o'rganishni o'rganishimiz kerak.

1950-yil kunda dunyo bo'yicha 250 dan ziyod ot zotlari bor. Shulardan 40 ga o'zbekistonda tarqalgan.

Bot zotlarini quyidagi reja asosida o'rganish maqsadga muvofiqdir:

1) Bot zotlarning kelib chiqish tarixi: mazkur zotning qayerda, qachon, qanday sharoitda tabiiy sharoitda vujudga kelganligi, ana shu maqsadda qaysi otlar foydalanilganligi va qanday yaratilganligi saqlanganligi, boqilganligi, o'zlashtirilganligi, o'tirtilganligi va foydalanilganligi.

2) Bot zotining tavsifi: mazkur zotning qaysi yo'nalishda boqilishi, uning asosiy xususiyatlari, vazni, indekslari, eksteryeri va tusining xususiyatlari, biologik mahsuldorligi, tez yetiluvchanligi nasldorligi, mijozlari, otlarning ish qobiliyati, zotlararo munosabatlari, biyalari oilasi, zotning rekord qo'yganligi va chempionligi;

3) Bot zotining xalq xo'jaligidagi ahamiyati: soni, tarqalish tumanlari, davlat va xalq xo'jaligi, ilg'or naslchilik xo'jaliklar, naslchilik ishlari rejasi va zotlar bo'yicha o'rganilishi kerak.

4) Bot zotlarning xalq xo'jaligidagi katta-kichikligi har xil qarchig'ay balandligi bo'yicha 180 sm gacha, kaft aylanasi 6 sm dan 32 sm.gacha, tirik vazni 12,5 dan 1200 kg gacha oralig'ida farq qilishi bilan tavsiflash mumkin.

5) Bot zotlarning xalq xo'jaligi hayvonlarining yangi zotlari xalq xo'jaligi talablariga muvofiq o'rganilishi kerak.

6) Bot zotlarning yangi zotlarini yaratish bo'yicha olib borilgan ishlarning yakuni o'rganilishi kerak.

7) Bot zotlarning kelib chiqishi va eksteryeri va konstitutsiyasi, ish va nasldorligi sifatleri, mahsuldorligi va nasldorligi va nasl berish jihatidan umumiylik jihatidan ega bo'lgan otlar soni yetarli darajadagi ayg'irlar soni 150 ta va kamida 10 ta o'g'irni tashkil etgan bo'lishi;

8) qishloq xo'jaligi hayvonlarining yangi zotlarini ko'paytiradigan bir-ikkita otlar bilan mashinasi va boshqa bir qancha xo'jalik naslchilik fermalarini bo'lishi;

9) ma'lum strukturadagi yangi zot aprobatsiyaga taqdim etilishida kamida kamida to'rt qator liniyasidan 5-6 tasi va biyalardan kamida 12 ta oilasi bo'lishi kerak;

4) yangi zot otlar ichida va sifatleri, mahsuldorligi, eksteryeri, konstitutsiyasi va adaptiv yoki boshqa xususiyatlari zonada urchitiladigan ot zotlaridan farqlanadigan va keladigan ana shu sifat ko'rsatkichlari bilan boshqa zotlaridan farqlanadigan va muhimi boshlang'ich zotlar ajralib turadigan otlar bo'lishi;

5) yangi zot otlar ishchi otlari sifatidagi ko'rsatkichlari, mahsuldorligi, eksteryeri va boshqa xususiyatlarini sof holda chatishtirishda ham va boshqa chatishtirishda ham nasldan-naslga o'tkazishda turg'un bo'lishi;

6) ot zotlarining kelib chiqishini, nasldorligi, ish sifatleri va nasl sifatlarini tasdiqlovchi hujjatlarning bo'lishi;

7) aprobsiyaga taqdim etiladigan yangi ot zotlariga nisbatan ko'paytirish nisbatan iqtisodiy samaradorlikni yuqori bo'lishi.

Otlarning yangi zotli guruhleri yoki zotlararo tiplarini aprobsiya qilish masalasi uchun asos quyidagilardan iboratdir:

1) otlarning aprobsiyaga taqdim etiladigan yangi guruh zotlarining ibodatidagi oid boshqa otlardan eksteryeri va konstitutsiyasi, ish va mahsuldorlik sifatleri bilan konkret tabiiy va xo'jalik sharoitlarga moslashganligi bo'yicha keskin farq qilib belgilari;

2) yangi ot zotleri guruhleri (tiplari) ichida biyalarning yetarli miqdor kamida 500 bosh bo'lishi;

3) yangi zot otlar guruhleri (tiplari) ning ayni zotga xos xususiyatlarini nasldan-naslga o'tkazish qobiliyatleri;

4) yangi ot zotleri guruhlerini kelib chiqishi, yaratilish metodleri va ish oti va mahsuldorlik sifatleri darajasini belgilash imkonini beradigan nasl hisobining mavjud bo'lishi;

5) yangi ot zotleri guruhlerini iqtisodiy jihatdan samaradorligi.

Zavod tipidagi ot zotlerini aprobsiya qilish masalasi uchun quyidagilardan iborat bo'la oladi:

1) seleksiya ishlerini uzoq muddat davomida maqsadga muvofiq amalga oshirilish bo'lib, qaysiki bunda naslchilik zavodlarida otlarning zavod otlari zotlar vujudga keladi. Bu xildagi ot zotleri ish hamda mahsuldorligi jihatidan farqlanib bo'lib, eksteryer tavsifi hamda konstitutsion xususiyatlari bilan ham boshqa zotlaridan ajralib turadi;

2) zavod tipidagi ot zotlariga oid biyalar kamida 30 ta bo'lishi;

3) liniyalaro chatishtirish usullarini qo'llash bilan olinadigan nasl mahsulot ishlarining yuqori darajada bo'lishi;

4) otlarni zavod maqsadlariga ko'ra boqish asosida naslchilik ishlarini amalga oshirish ahvoli.

7.1. Ot zotlarining zootexnik klassifikatsiyasi

1859-yil Ch.Darvin zotlarning yaratilishi uchun qay darajada inson mehnati taʼsiriga qurub, yaʼni mahsuldorlik yoʻnalishi asosida klassifikatsiyaga boʻlinishi (tabiiy, zavod (madaniy) va oraliq tipidagi ot zotlariga boʻlinadi).

Mahalliy zotlar - asosan tabiiat tashqi muhitining taʼsirida rivojlangan va tabiiy sharoitda shakllanishida tabiiy tanlanish katta ahamiyatga ega boʻlgan zotlarga inson mehnati kam sarflangan.

Bu zotlar tabiiy sharoitga yaxshi moslashganligi, kech yetiluvchanligi, qizil va mahsuldorligi yuqori boʻlganligi bilan xarakterlanadi.

Fasad (madaniy) tiplar - bu zotlar tanlash, xillash asosida, yaxshi boqish, qizil qilish natijasida yaratilgan. Ular yuqori mahsuldorlikka, tez yetilishga, zot ichida tiplari koʻpligi, chaqqonligi, kuchlilik bilan farq qiladi.

Ular tabiiy sharoitga mahalliy zotlarga qaraganda yaxshi moslashmagan.

1859-yil va qirgʻiz zotlari tabiiy yaylov sharoitida yaxshi oʻsadi, rivojlanadi va tabiiy sharoitda Orlov yoʻrtiqi ot zoti yoki sof qonli salt ot zotlari Angliya ot zotlari yaxshi moslasha olmaydi.

1978-yil Ch.Darvinning klassifikatsiyasini soddalashtirib mahalliy maʼqul boʻlgan baʼzi bir ot zotlarini quyidagicha klassifikatsiyaga boʻlinib topadi.

Ular oʻzaro oʻrinni almashtirmaydi, mahalliy ot zotlari ham ekologiya muhitiga mos, yaʼni biologiyaning muhit bilan organizm oʻrtasidagi munosabatlarini oʻzaro moslashtirishga boʻlinadi. 20 - jadvalda berilgan.

23- jadval

Mahalliy ot zotlari

U zotlarning guruhi	Otlarning nomi
Tabiiy ot zotlari	Mugʻul, Boshqird, Qozoq, (Jabe, Adayev) tiplari, Buryat, Zabaykal
Yigʻ ot zotlari	Qirgʻiz, Loqay, Qorabax, Ozarbayjon, Megrel, Tushin, Oltoy
U zotlari	Yakut, Vyat, Mezen, Pechor, Tovdin, Poles, Eston, Jmud, Priob
Fasad otlar	Shotland, Karlik, Uels, Eksmur, Dartmur, Fell, Deyl, Xayland, Kanemara, Gotlend, Julio-Folobello

7.2. Madaniy ot zotlari

Ot zotlarining guruhi	Otlarning nomi
Salt miniluvchi ot zotlari	Arabi, Axaltaka, Yovmud, Tersk, Traken, salt miniluvchi Angliya zoti, Ukraina miniluvchi zot
Salt miniluvchi va yengil yuk tortuvchi	Don, Budyoniy, Kabardin, Qorabayir, Kushum, Yangi qirg'iz, Yangi tojik zoti
Yo'rtoqi ot zotlari	Orlov, Rus yo'rtoqilari, Amerika yo'rtoqilari
Og'ir yuk tortuvchi ot zotlari	Vladimir, Rus, Sovet, Latviya, Arden, Persheron, Brabansan, Kleydastal, Shayr
Yengil yuk tortuvchi ot zotlari	Belorus, Latviya, Toriy, Jemaychu, Kuznets

MDHda otlarning zonalarini bo'yicha tumanlashtirishda joylarning iqtisodiy sharoiti hisobga olingan. Rossiyada ot zotlarini 10 ta zona rejalashtirilgan. Orlov rus yo'rtoqisi, og'ir yuk tortuvchi Vladimir, Persheron, Litva, sof qonli salt miniluvchi Arab, Axaltaka, Budyoniy Boshqird ot zotlari asosiy zotlardir.

Ukraina Respublikasida Orlov, Rus yo'rtoqilari, Rus, Sovet ot tortuvchilari, sof qonli va salt miniluvchi Don zotlari; O'zbekistonda Qorabayir, Axaltaka va Sof qonli salt miniluvchi ot zotlari; Ozarbayjon Respublikasida sof qonli salt miniluvchi Arabi, Tersk, Qorabax zotlari; Turkmaniston Respublikasida Axaltaka va Yovmud ot zotlari; Qirg'iziston Respublikasida Yangi qirg'iz ot zoti; Sof qonli salt miniluvchi ot zotlari; Qozog'iston Respublikasida Jabe, Adir, Kushum, Kustanay ot zotlari; Tojikiston Respublikasida Loqay, yangi Qorabayir ot zotlari tumanlashtirilgan. Madaniy (zavod) tipidagi ot zotlari

Salt miniluvchi ot zotlari

Zotlar	jinsi	O'rtacha o'lchamlari, sm		
		Qarchig'ay balandligi	Tananing qiya uzunligi	Ko'krak aylanasi
Arab	a	154	153	178
	b	151	151	177
Axaltaka	a	158	160	170
	b	156	158	172
Yovmud	a	153	159	167
	b	149	149	167

Parda	a	166	168	196	21,7
	b	161,7	165	193,5	20,7
Yil qo'lli oati qalindovchi	a	162,8	163	186,5	20,2
	b	161,5	160	182,5	19,55
Yil qo'lli oati qalindovchisi	a	166	167	194	20,1
	b	161	160	183	20
Chimov	a	163	163	194	20,5
	b	160	162	188	20

26 – jadval

Salt miniluvchi va yengil yuk tortuvchi zotlar

	jinsi	O'rtacha o'lchamlari, sm			
		Qarchig'ay balandligi	Tananing qiya uzunligi	Ko'krak aylanasi	Kaft aylanasi
	a	162	163	189	21
	b	160	163	189	19,6
	a	162	163	186	20,5
	b	161	163	180	20,1
	a	155	158	180	19,5
	b	150	153	179	18,5
	a	153,4	155	170,1	19,8
	b	147,7	150	168	18,2
	a	153,9	157,4	182,3	20,2
	b	154,3	155,5	185	18,4
	a	154,3	150	185	20,6
	b	154	155	181	19,1
	a	156	158	185	20,2
	b	151	154	181	19,1
Lahardin	a	157,1		181,5	19,8
	b	148,1		184,9	19,1

Yo'rtoqi ot zotlari

Zotlar	jinsi	O'rtacha o'lchamlari, sm			Kaf aylanasi
		Qarchig'ay balandligi	Tananing qiya uzunligi	Ko'krak aylanasi	
Orlov	a	160	161	180	20
	b	159	162	182	19
Rus	a	161	163,1	184	20
	b	161	163,1	184	20
Amerika	a	156	157	180	19
Fransuz	a	160	162	182	21

Salt miniluvchi va salt minilib yengil yuk tortuvchi ot zotlarning rekord chaqqonligi

Zotlar	Masofa oralig'i, m						200
	1000	1200	1400	1500	1600	1800	
Sof qonli salt miniluvchi	0,58,0	1,11,4	1,23,0	1,30,0	1,37,0	1,49,0	2,01,0
Budenniy	1,06,0	1,14,4	1,29,4	1,36,0	1,41,0	1,54,8	2,09,0
Traken	1,03,0	1,16,0	1,30,0	1,40,0	1,42,0	1,57,0	2,11,0
Axaltaka	1,06,7	1,18,6	1,32,0	1,39,7	1,43,6	2,00,0	2,11,0
Arab	1,07,8	1,18,4	1,33,7	1,40,0	1,45,2	1,58,6	2,11,0
Terek	1,07,8	1,19,0	1,33,0	1,41,8	1,44,8	1,59,0	2,10,0
Don	1,08,5	1,19,0	1,35,0	1,41,0	1,46,0	2,00,0	2,11,0
Kabardin	1,14,0	1,21,5	1,41,0	1,47,0	1,53,4	2,30,6	2,11,0
Qorabayir	1,14,0	1,20,5	1,40,0	1,49,5	1,53,0	2,00,5	2,11,0
Kustinoi	1,04,0	1,14,0	1,31,0	1,36,4	1,41,8	1,54,4	2,01,0
Yangi qirg'iz	1,09,0	1,18,7	1,34,2	1,40,0	1,46,7	1,58,8	2,11,0
Qorabax	-	1,30,4	1,51,5	1,57,4	2,08,0	2,27,0	2,27,0
Loqay	1,16,0	1,22,9	1,42,9	1,50,8	1,53,8	2,02,0	2,11,0
Zotlar	Masofa oralig'i, m						700
	2400	2800	3000	3200	4000	4800	
Sof qonli salt miniluvchi	2,27,2	2,56,7	3,11,0	3,22,2	4,22,0	5,20,0	8,11,0
Budenniy	2,35,9	3,05,0	3,19,0	3,29,0	4,40,0	-	8,21,0
Traken	2,34,0	3,09,5	3,19,0	3,30,0	5,07,0	-	-

	2,43,0	3,12,0	3,33,8	3,37,0	5,06,0	-	8,43,8
	2,43,6	3,18,4	3,32,6	3,44,3	4,55,3	6,10,0	8,41,0
	2,44,8	3,23,8	3,37,0	3,43,2	5,00,0	-	9,01,8
	2,35,0	3,19,0	3,21,0	3,35,0	4,37,0	-	8,18,6
	2,40,0	3,19,6	3,37,2	3,49,0	5,05,0	-	8,42,6
	3,02,0	-	3,44,0	4,00,6	-	-	-
	2,44,8	3,18,2	3,32,6	3,58,0	4,58,6	6,04,0	8,46,4

7.3.Salt miniluvchi zotlar

Boshqa zotlardan shu bilan farq qiladiki, kvadrat tuzilishda, ya'ni qarchig'ay bo'yi bo'yi bo'yi qiya uzunligiga yoki undan 1-2% ko'proq.

Salt miniluvchi otlarning tirik vazni o'rtacha 400-500 kg, oyoqlari uzun va qalbi aylanasi 18-19 sm (arabi va Axaltaka ot zotlari). Boshi katta emas, jag' qalbi tang, enni suyagi uzun, bo'y i uzun, qarchig'ayi baland va uzun, orqa va beli qalbi dan sam va kuchli, muskul va kuraklari uzun va qiya, baqayi uzun va qiya, terisi g'acha kattalikda mustahkam, terisi yupqa va kalta jun bilan qoplangan, qalbi qalbi quruq zich.

Ular miqyosida 50 ga yaqin salt miniluvchi ot zotlari urchitilmoqda, eng qalbi urchitilgan salt miniluvchi zotlar O'rta Osiyoda yaratilgan, shulardan biri qalbi ot zotidir. Keyinchalik Yovmud ot zoti yaratildi. Ular g'arbiy Yevropa qalbi urchitilgan harbiy zamindorlar tabaqasida harbiy otliq askarlarni tashkil qalbi qalbi rol o'ynaydi, ular sof qonli salt miniluvchi Angliya otini yaratishda qalbi qalbi. Yuqori qobiliyatchanlikka ega bo'lgan qanoatli, chidamli. Salt qalbi zotlar fuqarolar va ikkinchi jahon urushida qaysiki sobiq Sovet otliq qalbi qalbi bilan jang qilish, dushmanlarni ustidan g'alaba qozonishda jasurlik qalbi qalbi.

Ular qalbi kunda salt miniluvchi ot zotlar ot sport o'yinlarining klassik qalbi dunyo miqyosida o'ynalmoqda va urchitilmoqda. MDH.da ot zotlari qalbi qalbi eksport qalbi turibdi. Ot sportining klassik milliy o'yinlarida qalbi qalbi bilan foydalanib kelinmoqda.

Salt miniladigan sof qonli Angliya ot zoti

Angliya otollari – salt miniladigan sof qonli otlar vatanidir. Zot yaratish ishlari qalbi yillardan boshlangan. Yuz yil (XVII asming ikkinchi yarmi - XVIII asming qalbi yarmi) mobaynida mahalliy salt miniluvchi otlarni Sharq (Arab, Varvar, Turk) otlari, shuningdek, Yevropa (Isan va Neopolitan) otlari bilan qalbi usulda urchitib chatishtirish usuli asosida bir tekis chopishga to'g'ri qalbi juda yaroqli salt miniladigan otlar yaratilgan.

Ular qalbi barcha sof qonli otlarning paydo bo'lishi Sharq respublikalaridan kelib

chiqqan, (erkak liniyasi bo'yicha) uchta ayg'irga borib taqaladi. Ular «Veyerley-Tark» (1683-yil Vena qamal qilinganda o'lka sifatida turklar tomonidan arab oti bo'lishi mumkin, ikkinchisi – rivoj topayotgan (salt miniladigan) uchun 1710-yilda sotib olinib Angliyaga keltirilgan ko'pgina otlardan biri «Arabian» ayg'iri Markaziy Osiyodan kelib chiqqan, uchinchisi – «Cobbold» varvar otlaridan bo'lsa kerak.

Zot yaratish dastlabki bosqichlarida aksari bir-biriga yaqin «qo'llanilardi, lekin 1748-yili «metchem» ayg'iri («Godolfin-Barb» nevarasi) – «Xorod» («Veyerley-Tark» chevarasi) va 1764-yili – «Eklips» («Dart» nevarasi)dek ajoyib poygabop otlar va nasl ayg'irlari olingandan keyin ulardan uchta ajdod boshlari avlodini uyg'unlashtirishda foydalanildi. O'ta chopqir otlar yetishtirishda yangi liniyalar krossi eng yaxshi natijalar berdi. Lekin shunday juftlashtirishdan olingan avlodlar boshqa ot zotlari qonini arab otlari holda urchitildi, bunda bir tekis chopishda yuksak natijalar ko'rsatgan otlar uchun qat'iy ravishda tanlab borildi.

Zot yaratish ishlari qulay iqlim sharoitlarida olib borildi, ya'ni otlar bo'yi barra o'tlarda o'tlatildi, sistemali ravishda mashq qildirgan va chopqirga yaxshi sifatli ozuqalar bilan boqildi. Zootexnika ishlarini juda yuqori darajada borilishi zot yaratish muvaffaqiyatlarini belgilab berdi.

Angliyada 1731-yildan «Yo'rtoqi kalendari» chiqa boshladi respublikada o'tkazilgan barcha yo'rtoqi otlar sinoviga oid ma'lumotlar, barcha qimmat, uning kelib chiqishi, tug'ilgan joyi va ashyolari yoritib berildi. Otlarning chopish natijalarini ro'yxatga olish chopqirligi va u bilan bog'liq eksteryer sifatleri yuzasidan otlarni irsiy tanlashni sistemali ravishda amalga oshirish imkonini berdi. Bu esa 1793-yil chorvachilik tarixida ilk bor ingliz salt otlari naslchilik kitobining birinchi jildni chop etish imkoniyatini yaratdi. Bu vaqtdan e'tiboran zot yaratilgani e'tirof etilib, uni yopiq naslchilik kitobi takomillashtiraverdi, shuning uchun ham ingliz otlari chopqirlik xislati boshqalardan farq qilaverdi. Salt miniladigan sof qonli yirik, juda chopqir yetiladigan, mustahkam konstitutsiyali otlar azaldan (XVIII asrdan e'tiboran) shuhrat taratib keldi. Ot zotlari jahonning deyarli barcha respublikalariga tarqatib yoyildi.

Salt miniladigan sof qonli otlarning sof zotlilikicha urchitishda dunyoning turli mamlakatlarida ot zotlarini chiqarishda, muhimdir. Salt miniladigan yaratishda bu ot zotidan keng ko'lamda foydalanildi. Sof qonli ot zotlari Butun bor o'tgan asr o'rtalarida keltirildi. 1834-yili Moskvada, so'ngi asrda shaharlarda tez chopadigan boqish jamiyatlari tashkil etildi. Bulardan nasl sinovdan o'tkazildi. Ot choptirish natijalari yoritib berildi. Sof qonli otlarga oid kitobining birinchi jildi 1836-yilda nashr etildi. 1886-yili Moskvada eng yuqori yoshli yo'rtoqi otlar – Butun Rossiya gerbi uchun an'anaviy sovrin ta'sis etildi.

Rossiyada sof qonli salt miniladigan otlardan Orlov-Rostopchin

chopishda foydalanilganda. Eski Don oti, turkman, fors, qozoq, qorabax va boshqa otlar aynan shu zotlar vositasida yaxshilangandi. MDHda – Budenniy, Kishum va Yangi qirg'iz zotlarini chiqarishda ham shu zotlardan foydalanildi.

Sof qonli salt miniladigan zotlar yordamida Ukraina, ingliz-kabardin, yangi turkman yaratilgan. Salt miniluvchi otlar xosil qilishda gunter tipidagi aravaga miniladigan Latviya, Litva toriy zotlari bilan qisman yo'rtoqililar bilan mashinada foydalaniladi. Sof qonli salt bop otlami Orlov yo'rtoqi zoti bilan mashinadan olingan duragaylar safarlarda ajoyib jangavor sifatlarini namoyon qiladi. Masalan masofaga chopishda «Fortunato» (2 min. 04,7 s.) kabi otlar esa a'lo darajali chaqqonlik sifatlarini ko'rsatdi.

Hozirgi sof qonli salt miniladigan otlar – yirik, garmonik jussali bo'lib, pishiq boshlari va yuqori darajadagi ishchanligi bilan ajralib turadi. Ot zavodlaridagi otlar boshining o'lchamlari (sm); qarchig'aydagi balandlik 162,8; gavdasining qiya uzunligi 163; ko'krak aylanasi 186,8; kaft aylanasi 20,26 smni tashkil etadi. Boshining o'lchamlari (shunga muvofiq ravishda) 161,5-160-182,5 19,5 sm ga teng. Balar malla, to'riq, qorato'riq; kamdan-kam ko'k va qora tushlarda bo'ladi. Boshining oyoqlari serqil emas, popugi bo'lmaydi yoki kam rivojlangan bo'ladi; dumi uzun bo'lmay, sakrash bo'g'imidan pastga kamdan-kam tushadi. Teri qoplami qalin, kamdan-kam iborat bo'lib, qalin emas. Teri yupqa va elastik bo'lgani tufayli, ot boshining qon tomirlari turi yaqqol ko'rinib turadi. Ot boshining kichikroq, qo'ng'ir bo'lishi sof qonli saltbop otlar eksteryeriga xos xususiyatlardan hisoblanadi. Otlar katta-katta, jonli, quloqlari kichikroq, yupqa, harakatchan bo'ladi. Bo'yni uzun va uzuygan ensasi bilan birga cho'zilgan. Qarchig'ayi uzun va baland bo'lishiga barcha zotlarga qaraganda ko'zga yaxshi tashlanadi. Orqasi va beli uzun, cho'ziq, yaxshi mushaklashgan. Biyalarda yumshoq orqa ham uchraydi. Boshining uzun, keng, muskulli bo'lib, odatda to'g'ri yoki sal-pal osilgan. Kuragi uzun, qayaroq joylashgan, yelka va bilak suyagi uzun, oyoqlarining paylari yaqqol bo'lib turadi, tuyoqlari mustahkam. Muskulaturasi zich, relyefli. Ko'krak qafasi katta, cho'ziq, yumaloq, qovurgali, juda hajmdor.

Otlar zot otlarga qiyos qilganda sof qonli otlarda modda almashinish juda tez sur'atda kechadi, organizmdagi qon ko'p hajmda aylanib turadi, eng katta otlar va o'pka ham shu xil zotli otlarda bo'ladi.

Hozirgi vaqtda bir tekis chopish jihatidan sof qonli saltbop otlarga teng bo'lgan ot zoti dunyoda yo'q. Quyidagi jahon rekordlari ma'lum: ikki yoshliklar uchun 1000 m –53,5 s, 1200 m –1 min. 07,2 s; uch yoshli otlar uchun 1609 m –1 min. 11,1 s («rekretariat») 2400 m –2 min. 22,6 s.

Respublikamizdagi sof qonli otlarning rekordlari jahon rekordlaridan kam bo'lsa ham ortda qoladi: ikki yoshliklar uchun 1000 m –59,6 s. («Frauna»), 1200 m –1 min. 11 s. («strateg»); 1600 m –1 min. 37 s.

Sof qonli salt miniluvchi zoti juda yuqori chaqqonlikka ega. Shuningdek yuqori

naslli qiymatiga ega. Bu ot uzoq masofalarga chopish bo'yicha birinchi egallaydi. Bu zot 1740-yildan boshlab butun dunyoga tanildi. Dunyo mamlakatlarida bu zotga bo'lgan talabi asta-sekinlik bilan oshib bordi. Angliya mamlakati ot sportiga va ov qilishga bo'lgan qiziqishi kuchli bo'lgan. Shunday qilib, bu mamlakatlari ichida bu zotning tutgan o'zmi beqiyosdir. Masalan, Kanadada bu zot Nijinski ayg'irlarini 5 mln. 400 ming dollarga sotgan. 1973-yili Amerikada bu zot Sekretariat otini 6 mln. 500 ming dollarga sotishgan. Shergar otini 18 mln. 500 ming dollarga, Spektakulyar Bid degan otini 22 mln. ga, sakrab chopish bo'yicha Angliya mamlakatlarida Irlandiyada chempion bo'lgan Shtrom Bird nomli otini 1981-yili 28 mln. 500 ming dollarga sotgan. Zotga bo'lgan talab qadimdan kuchli bo'lgan. Rossiyada sof qonli salt miniluvchi Angliya zoti bo'yicha naslchilik ishi olib borilib 1836-yili bu zotning kitobini birinchi tomi chiqarilgan. Bu kitobga 366 ta biya va 287 ta ayg'ir kiritilgan. Fransiyada shu zotni birinchi naslchilik kitobi 1838-yili, Avstraliyada bu zotni 1847-yili, Germaniyada 1847-yili, Amerikada 1873-yili, Italiyada 1880-yili yozib chiqarilgan.

Bu zot dunyo bo'yicha sof holda urchitilmoqda. MDHda ko'p miqdordagi zot yaratishda, ya'ni Budyonniy, Kustanay, Yangi qirg'iz, Kushum, Ukraina va boshqa miniluvchilarni tashkil qiladi. Bu zot asosan ot sportining klassik o'yinlarida va to'vsiqlardan o'tishda, stipl – chez o'yinlarida dunyo miqyosida o'z yalqin ko'rsatkichlariga erishgan.

36 – rasm. Sof qonli salt miniluvchi zot

Axaltaka zoti

Axaltaka otlarining tarixi eramizdan juda qadimgi asrlarga borib taqaladi. U hozirgi kunda umumiy chopqir zot bo'lib, Xurosondagi qadimgi otlardan tortib, to'rtinchi asrdan boshlab hozirgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tdi va uni turkman xalqi uch ming yil davomida o'ziga aylantirib olib kelib chiqishi taxminan eramizdan oldingi III-IV asrlarga to'g'ri keladi.

Axaltaka otlarining kelib chiqishi taxminan eramizdan oldingi III-IV asrlarga to'g'ri

keladi. Uning o'ziga xos dehqonchiligi turkman yilqichiligiga beda va arpa o'stirish uchun O'sdon to'yimli ozuq, cho'llarning issiq iqlimi, otxonada boqish metodi, chopqir otlarining jangchining o'z jangavor do'sti – oti haqida kuni tun g'amxo'rlik va boshqalarning asosiy sifatlarini, ya'ni konstitutsiyasining quruqligi, baland bo'ylilik, kuchli qiyofasining o'ziga xos go'zalligini baxsh etadi. Jangavor otlarining og'ir sharoitlarini turkman otlarining chopqirligi va bardoshliligi yordam berdi.

Axaltaka otlarining sof qonli ot zotida turkman otlarining ham qoni bor. Darley-Stephensning «Turkman ot» asarida ham ushbu mas'ala muhokama qilinadi. Uning fikriga ko'ra, hozirgi Axaltaka otlari bilan nihoyatda katta o'xshashlik bor. Turkman zotini ajdodlaridan biri bo'lmish «Turkman oti» tufayli hozirgi kunda Yevropaning yarim qonli salt miniluvchi otlarida sezilarli iz qoldirgan. Ushbu otlar respublikamiz yilqichiligiga ham juda katta ta'sir ko'rsatdi. Misol uchun, O'ldov-rustopchin, Qorabax, Qorabayir, Adayev guruhi va boshqa ot zotlarini yaratish mumkin. Professor V.O.Vitt Axaltaka zoti ot zotlariga juda katta qo'shilma qilib, «bu jahonning barcha madaniy yilqichiligi yaratilishiga yordam beradigan boshqa qonning tomchilari edi», deb yozgan.

Turkman xalqi muayyan maqsadga qaratilgan seleksiya ishlari natijasida cho'l otlarining kuchli va qat'iyatli harbiy yurishlar davomida tipi va ekstereri jihatidan boshqa otlar bilan aslo adashtirib bo'lmaydi. Shuni komil ishonch bilan aytish mumkin, boshqa og'ir aravaga qo'shishga va minishga yaxshi o'rgatilgan va uning og'irlikni o'stirgan bo'lsa, jahonda bundan ham samaraliroq ot topilmaydi.

Uning qo'liga dadil ko'tarilgan muskuli uzun bo'yinga molik boshning yengil, boshning qo'liga hamkatchan uzun quloqlar, o'ziga xos Axaltakachasiga qaraydigan boshning ko'zar, qarchig'ayning baland uzunligi, kurakning nishabli boshning yengil, yaxshi muskulli sag'ri, paylarining pishiqligi, oyoqlari mustahkam va boshqalari Axaltaka ot zotlari uchun xarakterlidir. Junning nihoyatda kam o'sikilliligi ham ushbu otlariga xos belgidir.

Axaltaka ot zotidagi ayg'irlarning o'rtacha o'lchamlari (sm) ; qarchig'ayining o'rtacha o'lchamlari: (188,6) gavdasining qiya uzunligi –160,8; ko'krak aylanasi – 176,3; kaft uzunligi – 19,3. Biyalarning o'lchamlari: (shunga muvofiq ravishda) – 156,6 – 159,1 – 147 santimetрни tashkil etadi. Axaltaka otlari turli masofalarni yuqori darajada tezlik bilan bosib o'tadi. Bu zotlar sakrab chopganda uzun qadam tashlaydi, shu

bois yeldek uchayotgandek tasavvur hosil qiladi.

Ushbu zot 1909-yilda Toshkentdagi qishloq xo'jalik ko'rgazmasida marta yuqori baho, ya'ni birinchi o'rinni olgan zot hisoblanadi.

1912-1913-yillarda Pyatigorskda o'tkazilgan ko'rgazmada yuqori Yevropada katta havas bilan ushbu zot otlarni ko'paytirishga kirishganlar. Rossiyada ushbu otini (Argalik) otlar deb atashgan. Rossiya podshosi Aleksandr II Aleksyevichning Aleksy Mixaylovich buyrug'i bilan ushbu zot otlarni ko'paytirishni O'shandan beri ushbu zot otlar davlat ro'yxatida bo'lgan. 1822-1837 yillar 3-asrlarda ushbu otlar Turkmaniston hududlarida ko'paytirildi. Keyinchalik Yevropa davlatlariga tarqalgan mashaqqatli harbiy yurishlar davomida eksteryeri jihatidan boshqa zotlardagi otlar bilan aslo adashtirib bo'lmaydi.

Axal-tekin otlar dunyoga tanilgandan keyin quyidagicha atalgan imperiyasi davrida turkmanistonga qarashli bo'lgandan so'ng turkmanlar otlar mintaqasigacha ushbu otlar yetib borgan. Ushbu zot "Oasis-Axal" deb keyinchalik ushbu mintaqa turli viloyat tumanlariga ushbu zotni ko'paytirib muvaffaq bo'lganlar. Ushbu zotni butun dunyoga tarqalgandan so'ng aytilgan: Angliyaning Akhal-Teke; fransuzlar Akhal-Teke; niderlandiyaliklar Akhal-Teke; nemislar Ashal-Tekiner; shveysarlar Ashal-Tekyeer.

Ushbu zot Axal-tekin zotini arab zotli otlar bilan tanlash yo'li bilan o'z og'ir iqlimi tashqi shart-sharoitlari ta'siri ostida yetishtirilgan, tog'-vohiy otlar minilib, yengil yurish zotlar turkumiga mansubdir. Mahalliy dovon arg'ovoniyalarida biyalari katta ahamiyatga ega hisoblangan. Har bir o'lkaning tabiiy iqlimi va iqtisodiy sharoitlari, chopqir, kuchli otlarni talab qilardiki, shuning uchun kuchli bo'lgan ushbu otga.

Qadimgi zamonlardanoq hozirgi O'rta Osiyo hududida turli ot sporti g'oyat ommalashgan edi. Shuning uchun eng yaxshi otlar saralanardi. Ushbu dovon oshgan otlarni ko'paytirish bilan shug'ullangan. Ushbu zotga talab bo'lgan. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida bu zot salt miniluvchi yo'nalishiga moslashgan zot hisoblangan.

Axal-tekin zotiga mansub otlar juda chidamliligi, O'rta Osiyoning issiq iqlimiga, tog' oldi va tog'li tumanlarda salt miniluvchi g'oyat moslashgan ajralib turadi. Past-baland joylarda bemalol yuraveradi. Qumzorda unga tog'li ot zotlari kam yo'l-harakatlari hushyor, chaqqon, to'siqlardan yaxshi yurishi hisoblanadi.

Ularning quruq, salt miniluvchi otlarga xos mustahkam quruq oyoqlari qo'yilishi bilan ko'proq sharq otlar deb atalib kelganlar. Bu otlar o'zlarining yuqori darajadagi tezligi har xil harakatlari juda yaxshi bajarilishi, manozilikligi, har bir yo'nalishni tezlik bilan o'zlashtirishi bilan ajralib turadi. Ushbu otlarni ko'paytirish va sport ishiga moslashgani va tezligini oshirishi bilan ko'rsatkichlarini yaxshilash maqsadida foydalanilmoqda. Umumiy a

bu otlar mustahkam suyakdor, ayrim hollarda juda ko'p musobaqalarda bosib berib kelmoqda.

Ushbu zot uzoq yo'lga ham yurishini yo'qotmagan ot zoti hisoblanadi. Ot yurishi va yurishini o'zgartirmasdan, mingan ot egasini charchatmasdan manzilga yetkazadigan amalini ijro etish qobiliyatiga ega. Yurish davrida egasini qo'llab ushbu otlar qilib yurish qobiliyatini yo'qotmagan ot zotlaridan bo'lgani uchun ushbu ot ishqibozlari ushbu otni ko'paytirishga harakat qilib kelmoqda. Ushbu zot qumlik va qumlik iqlim bo'lmasin, o'sha iqlimga moslashib ketadigan otlardan. Misol, 30 daraja novuq iqlimga va aksincha 50 daraja issiq iqlimga moslashib, o'z iqlimiga moslashib yo'qotmasdan harakatda bo'ladi. Ushbu ot qumlik zona va toshloq zonalari uchun qobiliyatiga ega. 1935 yilda ushbu otni sinov qilib ko'rish imkoniyati bo'lganda, ushbu zot Ashxoboddan Moskvagacha yo'lni 84 kunda bosib kelgan. Bu zotni qoldiradigan bu ot uch kun qumlik hududni to'xtamay bosib kelgan. Ushbu zotli ot "Taylan" chempion zotli ot hisoblangan. Bu zot otga o'tgan ko'pincha O'rta Osiyoga sayohat qilish niyatida bo'lgan va sayohat

o'tgan zotli otlarni Turkmanistonni Ashxobod va Djambul konzavodlarida ishlatishda hamda O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston konzavodlari ushbu zotli otlarni ishlatishga ahamiyat berib kelmoqdalar.

1995-yilda o'zbekim ot zavodi tashkil etilgan.

Ushbu Ashxobod va Toshkent va Moskva ippodromlarga kubok nomli musobaqalarda bo'lgan ushbu zot otlar. Rekord 1000 metrga 1 minut, 0,35 minutda bosib o'tgan. 2000 metrga 2 minut 15 sekundada bosib o'tgan. Ushbu zotli ot bilan Yaponiyaning Rim shahrida dunyo chempioni nomi olingan.

1995-yilda Yaponiyaning Tokio shahrida 2 marta dunyo chempioni nomini bosib o'tgan ushbu zotli ot bilan, laqabi "Absent".

Ushbu zotli otlari dunyo musobaqalariga qatnashishdan tashqari jahon musobaqalarida ham oltin medallar olishga sazovor bo'lgan va chempion unvoniga erishgan. Ushbu zotli ot "Ekvros Moskvaga" va butun dunyo kubogini olishga erishgan ushbu zotli ot.

Ushbu zotli ot butun dunyo konzavodlarida ko'paytirmoqdalar. U eng qadimiy zot bo'lib, Xurosondagi qadimiy otlardan tortib, to bizning davrigacha bo'lgan yo'lni bosib o'tdi va uni Turkman xalqi uch ming yil davomida saqlab keldi.

Ushbu zotli otning sof qonli ot zotidan turkman otlarining ham qoni bor. Darley-wood zotli otning asl uyg'irlarining uchtasidan biri bo'lib, sof qonli saltbop zot bo'lgan otning asl rolini o'ynagan va hozirgi Axaltaka otlari bilan nihoyatda katta o'xshash bor. Turkman zotining ajdodlaridan biri bo'lmish "Turkman oti" tufayli ushbu zotli ot Yevropaning yarim qonli salt miniluvchi otlarida sezilarli iz qoldirgan.

37 - rasm. Axaltaka zoti

Arab zot otlari

Quruq va issiq iqlimli Arabiston yarim orolining sahro va yassi toq cho'llari, jumladan, Nejeda arab otlarining vatanidir. Arablarning Eron va Misr Osiyoda olib borgan g'olibona janglari natijasida qo'lga kiritilgan eng qadimgi zotlarini chatishtirishlardan arab zoti paydo bo'lgan. Eng yaxshi otlar hozirgi kunda o'lpon, sovg'alar sifatida ko'plab Arabistonga keltirilgan. Ot zotlari eramizdan VII asrlari davrida shakllangan. Zotni yaratish va keyingi takomillashtirish jarayonida O'rta va kichik Osiyo, Afrikaning O'rta dengiz qirg'oqlarining qadimgi zotlari, shuningdek o'ziga xos xalq seleksiyasi usullari, mashaqqatli tarbiya va Arabistonning o'ziga xos sharoitlaridan foydalanish va hokazolar katta ta'sir ko'rsatgan.

Ko'makchi arablardan badaviylar o'z otlarini boshqa barchalarni ham ko'ndirish qadar afzal ko'rdilarki, ularni boshqa zotlar bilan chatishtirishga yo'l qo'yishni taqiyya boisdan ham zotlar mutlaqo sofligicha urchitilardi. Arablar janglarda va safarda faqat biya minardilar. Aynan ov paytlarida va ba'zan bir necha yuz kilometr boradigan yurishlarda, joylarning juda qiyin sharoitlarida nasl olish uchun taqiyya tanlanardi. Otlarga nisbatan deyarli bardoshsiz talablar qo'yilardi. "Badaviy" fikricha, maqbul darajada o'stirilgan arab oti suvoriyni, uning quroli, mashaqqatli oziq-ovqatni va yemini, bayroqni, shuningdek yarador yoki halok bo'lgan otlarni

«...otmogʻi va oziqlantirish va sugʻorishga toʻxtalmagan holda yaxshi qadam tashlab berak». (O.A.BalAQShin). Bunday talablarga faqat baquvvat boʻlish bergan. Aygʻirlar goʻzalligi, jussasi va mashqlarga qobilligiga qarab oʻtgan uchun yuz yillar davom etgan bunday tanlashlar pirovardida yuksak darajada koʻplab arab ot zotini vujudga keltirdi. Buni qarangki, ishchanligi va jussasi boʻyicha javob bermaydigan barcha otlar, hatto ularning butun-butun oilalari ham arab otidir.

XVIII asr boshlarida Piriney yarim oroli va Fransiyaga kirib kelgan arab otidan arab oti Yevropaga maʼlum boʻla boshladi. Yevropa boʻyicha saltiy yurishlar (XI-XII asrlar) vaqtlarida Arab oti keng dong taratdi. Arab oti arab davrida (XVII-XVIII asrlar) Polsha hamda Vengriyada koʻplab otlar boʻldi. Yevropaning turli respublikalarida arab otlari oʻrtasida katta rol oʻynab, ular koʻpgina ot zotlarini chiqarishda katta rol oʻynaydi. Arab otidan sof qonli ingliz ot zotini yaratishda «Beyerley-Terk», «Mulla Arab», kabi arab aygʻirlaridan keng koʻlamda foydalanilgan. Arab otidan masofali poygalarda sof qonli saltbop zot sifatida yuksak darajada oʻziga ega emas. Uning hayrat qillarli tomoni – bardoshlilik va katta oyoqlar bilan kuchini tez tiklash xususiyatidir. Uning oyoqlari va tuyoqlar, oʻziga oʻxshash otlarnikiga qaraganda kichikroq boʻlsa hamki, mustahkam boʻladi. Arab otiga oson koʻnikadi. Jussasining goʻzalligi bilan uygʻunlashgan otlarning irsiy belgilarini olib yuruvchi sof qonli arab oti – jahondagi arab otlarini yaxshilovchi hisoblanadi.

XVIII asr ot zavodida arab aygʻirlaridan 200 yil davomida turli darajada arab otlari Vengriya oti gidranga zot ajdod boshi «Gibran» laqabli arab aygʻiriga oʻtgan. Arab ot zoti Ruminiya, Bolgariya, Yugoslaviya, Ispaniya, AQSh, Turkiya koʻpgina boshqa respublikalarda mahalliy otlarni yaxshilab keldi va arab otidir.

XVIII asrning arab otiga ehtiyojini qondirish maqsadida koʻpgina arab otlari sof qonli arab otlarini urchitish boʻyicha ixtisoslashtirilgan ot zavodlari tashkil topgan.

XVIII asrning davlat hujjatlarida arab oti toʻgʻrisidagi dastlabki rasmiy yozuvlar arab otlariga tulluqlidir. Deyarli aynan shu vaqtda Angliyaga ham birinchi marta «Arabian» keltirilgandi. XVIII asrning ikkinchi yarmida turk otlarida koʻplab arab otlari keltirilgandi. Sof zotli arab aygʻirlari Rossiya boʻyicha gʻoyat katta taʼsir koʻrsatib, salt miniladigan orlov va rus ot zotlarining yaratilishida katta rol oʻynadi.

XVIII asrning ikkinchi yarmida otlarning streles zoti yaratildi. Bu ot kelib chiqishidan toʻla qonli arab zoti boʻlgan-u, lekin yirik boʻydorligi bilan farq qiladi.

XVIII asr boshlarida Rossiyada arab zotidagi otlarni sofligicha urchitadigan yoki arab otlari bilan chatishtiradigan xoʻjaliklar 50 dan koʻproqqa borardi.

Ulug' Vatan urushidan keyin otlarning Terskaya deyilgan miniladigan zoti tasdiqlangandi. Uni yaratishda ham sof qonli arab otlari o'ynaydi.

Hozirgi vaqtda Markaziy Osiyo, Qozog'iston, Zakavkazy va Kavkazning cho'l va tog'li tumanlarida zotlarning arab otlari yaxshilannegi arab otlarining eksteryeri quyidagicha xarakterlanadi: keng peshanalik katta emas, bet qismi kalta, katta-katta ko'zlari sergak qarab turadi, tanga bo'ladi. Aksariyat otlarda bo'yin o'rtacha uzun bo'lib, dadil ko'tariladi. Qarchig'ayi uzun, baland, kuragi o'rtacha uzun, maqbul darajada nisbatan normal uzunlikda, keng, bir me'yorda osilgan, dumg'aza suyaklarining uchun xarakterlidir. Ko'krak qafasi, keng, chuqur, keskin egilgan soxta g'aj yaxshi rivojlangan. Oyoqlarning qo'yilishi maqbul darajada. Konstitutsiyasi mustahkam. Muskulaturasi yaxshi rivojlangan, pay va boylamlari mustahkam ketgan bo'g'imlari va suyak ustlarining deyarli yo'qligi zotga mos bo'lgan suyaklari mustahkamligidan dalolat beradi.

Ko'k (45%), malla (35%) va to'riq tusli (20%) otlar bu zotda ko'p uchraydi.

Arab zoti otlarining o'rtacha o'lchamlari (sm); ayg'irlarida qismidagi balandlik – 154, tananing qiya uzunligi – 154, ko'krak aylana aylanasi – 19,3, biyalarda (davlat zot kitobining VI jildi ma'lumotlarga ko'ra) muvofiq ravishda 150,4 – 150,1, 1 – 177, 2 – 18,5 santimetrga boradi.

Sof qonli arab otlarining bir tekis chopishlaridagi rekordlari quyidagidek: yoshli otlar uchun – 1000 m – 1 min. 07,6 sekund («Mashun»), 1200 m – 1 min. 11 s («Spo'tnik»), 1600 m – 1 min. 46 s («Mig»); uch yoshliklar uchun 2400 m – 41 s («Privet»); to'rt yoshlik va kattaroqlar uchun 1000 m – 8 min. 59,7 s.

Hozirgi vaqtda «Koxeylan-1», «Pilouna», «Nasim», «Qoreya», «Mansur», «Eldere», «Kuxaylan», «Xayfi» kabi yettita nasl-nasabiga asoslangan ustida seleksiya ishlari olib borilmoqda.

Arab oti zotini takomillashtirish borasidagi asosiy vazifalar yirik mustahkam konstitutsiyaga doir zot doirasidagi barcha tiplarni saqlashdir va sport sifatlarini yanada yaxshilashdan iboratdir.

Rossiya seleksiyasi mahsuli bo'lmish arab otlari nasldor va sport otlari Xalqaro auksionlarida obdon xaridorgir bo'lyapti. 1955 yildan e'tiboran respublikalarga 535 bosh ot sotildi.

1981-yili «Pesnyar» laqabli ayg'imi 1 mln dollarga sotilishi o'z hayratomo'z tassurot qoldirdi. Gollandiya, FRG, AQSh, Angliya, Italiya va Albaniya ot zavodchalari bizdan ot sotib olishga katta qiziqish bilan qarashga elga sotilgan otlardan zot ustida naslchilik ishlarini olib borishda muvaffaqiyat foydalaniladi. Bundan tashqari, «Menes» laqabli ayg'ir va uning bolalari «Baltika» AQSh ot zavodchilariga 2 mln. 500 ming dollarga ijaragu berildi. GFR va Angliyada butkul MDH dan olingan otlar bilangina bo'tlangan xo'jaliklar bor.

1980-yil bo'lgan Xalqaro auksionda «Peleng» laqabli ayg'irni 2 mln. 350 ming
sovmonliklar sotib olgan.

38-Rasm. Arab ot zoti Peleng

Yukli ot zavodining arab zot otlari o'zlarining yangi xo'jayinlari
bo'lgan respublikalardagi ko'rgazmalarda hamda konkurslarda chempion
bo'lgan va hovrlarga sazovor bo'ldi. To'liq bo'lmagan ma'lumotlarga
ko'ra AQSH va Kanadaning (1980-yilgi) milliy chempioni «Musbat» laqabli
ayg'ir (1980-yilgi) milliy chempioni (1981-yil) «Marsianin» laqabli ayg'ir har-xil xorijiy
konkurslarda yetakchi chempionlari sifatida e'tirof etilgan. Parijdagi butun jahon
konkursida (1975-yil) «Qatun» laqabli biya chempion bo'ldi. Kilimanjaro (1972-
yilgi) «Naxodka» (1973-yil) laqabli ayg'irlar GFR chempionlari bo'lishdi. «Napraslina»
ayg'ir (1973-yilgi) «Naxodka» laqabli biyalar (bunda «Naxodka» - ikki marta) Angliya ot
konkursida (1974-yil) milliy chempionlari bo'lishgandi. «Muslin» laqabli ayg'ir Gollandiya (1979-
yilgi) milliy Yevropa (1980-yil) nasl ayg'irlari o'rtasida eng yuksak bahoga
bo'ldi.

Yovmud zoti

Yovmud zoti eng qadimiy ot zotlaridan hisoblanadi. Bu zotning kelib chiqishi Turkmanistonning g'arbida yashovchi yovmud qabilalari tarixi bilan bog'liq. Ularning dastlabki zotlari arab otlaridan urchitilgan. XIV asrda Amir Temur katta turkman askarlariga arab otlari sovg'a qilingan, bu otlar keyinchalik qadimiy yilqilari hamda mo'g'ul, qozoq va Turkmanistonning mahalliy boshqa zotlari o'zaro qo'shilishi natijasida yovmud zoti vujudga kelgan. Hozir bu zot Qozog'iston respublikalari iqlim sharoitiga eng yaxshi moslashgan qishloq xo'jalik oti hisoblanadi.

Yovmud zoti Axaltaka zotiga qaraganda eksteryer tuzilishi jihatidan tezroq qo'polroq; boshi quruq; bo'yni to'g'ri, sermuskul va kaltaroq; qarchig'ayi to'g'ri o'rtacha balandlikda; orqa beli to'g'ri va kalta; sag'risi qiya tushgan; ko'krak qal'amas, lekin chuqur; oyoqlari quruq va mustahkam; tuyoqlari mustahkam; orqa qo'ng'ir qilichsimon, Qorabayir otlariga qaraganda baland. Ular salt minishda Qorabayir yaxshiroq bo'lsa ham, arava tortishda Qorabayir darajasida emas. Biyalar to'g'ri o'rtacha o'lchamlari quyidagicha: qarchig'ayi balandligi 148 sm, tanasining uzunligi 149 sm, ko'krak qafasining aylanasi 163 sm, kaft aylanasi 17,9 sm, bo'yoq to'riq, jiyron va tim qora bo'lishi mumkin.

Issiq sahro zonasiga yaxshi moslashgan va uzoq yashaydi (20-25 yosh) va biroz kech yetishuvchan – 5 yoshda voyaga yetadi. Ish qobiliyati juda yaxshi. Uning rekordlari quyidagicha (galop): 1600 m ga 1 min. 58.7 sek, 2400 m ga 2 min. 40 sek, 3000 m ga 4 min. 0.4 sek, 4000 m ga 5 min. 13.5 sek, 4800 m ga 6 min. 15 sek.

Bu zot 500 km ga chopishda Axaltaka zotidan keyin ikkinchi o'rinni egallaydi.

Turkmaniston, Qoraqalpog'iston, Qozog'iston va Eron otlari uchun Yovmud zoti yaxshilovchi ot sifatida foydalanilmoqda. Eng yaxshilari Bayram, Ibrat va Balak hisoblanadi.

39-rasm. Terskiy zoti

Terskiy zoti

1900-1944-yillarda Budenniy rahbarligida Terskiy va Stavrapol ot zavodlarida yaratilgan. Asosiy markazi Terskiy ot zavodidir. Zotni yaratishda asosiy rolni Chargino respublikasining rahbariyati kata ro'l o'ynagan. Birinchi jahon urushida yo'q bo'lgan dunyo miqyosiga ma'lum bo'lgan Streleuk ot zoti qaytib kelib bo'ldi. Shu davrda ma'lum sanoqdagi qismlar qolgan edi.

Terskiy zoti strelesk, Arab, Don, Kabardin, qisman salt miniluvchi Angliya ot zotlariga qarab chatishtirish tufayli yaratilgan. Uning vujudga kelishida asosiy rol o'ynagan va jullash, yosh toylarni madaniy yaylov sharoitida asrash, doimiy ishda va asrash ishlari asosiy omillardan biri bo'lgan. Duragaylarda yaxshi ishda qatnashida Strelesk zot ayg'irlar bilan qarindoshlararo urchitish usuli

Uning asosiy boshchisi streles zotining aka-uka ikkita ayg'iri hisoblanadi. Ular 1910-yilda tug'ilgan va Uinitel 1910-yilda tug'ilgan. Ular orasida ibriding keng xususiyati quyidagicha: boshi yengil, peshana va ganashi keng bo'lgan, ko'zlari katta chaqnab turadi, qulog'i o'rtacha kattalikda va juda uzun, bo'yni o'rta, uzunlikda yuqori qo'yilgan.

40-rasm. Traken zoti

Traken zoti

1778-yilning oxiri va XIX asrning birinchi yarmida Traken ot zavodida oldingi asrlarda mavjud bo'lgan turdagi otlarning asosida yaratilgan. Mahalliy turdagi otlar, Meklenbursk biyalari bilan sof qonli salt miniluvchi, arab, qizil va qora ayg'irlarini chatishtirish natijasida vujudga kelgan.

Olingan duragaylar ko'pincha o'zaro chatishtirilib, so'ngra, ayniqsa, sof qonli turdagi Angliya, arab va Axaltaka ot zotlari bilan chatishtirilgan.

1798-yil salt miniluvchi Angliya ot zotining ma'lum bir qismi ayg'irlari har bir turdagi ot zavodiga joylashtirilgan. Bu zotni ko'pchilik ayg'irlarni olingan duragaylari 170 sm gacha bo'lgan. Olingan duragaylar, asosan, sof qonli salt miniluvchi Angliya ot zotidan bo'lgan 1903 yili Traken ot zavodi Traken ot zotini yaratishda birinchi o'rinni sof qonli salt miniluvchi Angliya zoti

o'zaro chatishtirib, Traken ot zavodida 1798-yili Turken-Ati ayg'iri(Axaltaka

zoti)dan keng foydalanilgan. Ko'pgina erkak, urg'ochi avlodi qoldirib o'tkazgan. Shuningdek, kamroq arab zoti ayg'irlarining ulushi bo'lgan.

Birinchi jahon urushi davrida Traken ot zavodi xodimlari ishga boshladilar. Nemis armiyasi va kavaleriya uchun chuqur konstitutsiyali bo'lish uchun sof qonli salt miniluvchi Angliya ot ayg'iri foydalanildi. Yaxshi maqsadga erishish uchun Traken otlarining asosiy qolishga kirishildi. Traken zotini vujudga kelishida ozuqaning muhim yaxshi sharoitda bo'lishi, maysazor bo'lishi, har xil mashq va sinash uchun sharoitlarning mavjudligi (klassik o'yinlar uchun, ya'ni otlar darajada mashq qildirish, to'siqlardan o'tish, uchkurash, yer haydash) ta'kidlanadi.

Ikkinchi jahon urushi German fashistlari tomonidan Traken zoti yo'qolgan deb yetkazdi va Traken ot zavodini yo'q qildi.

Eksteryer tuzilishi quyidagicha: baland bo'yli, katta, mustahkam, tana tuzilishi kelishgan, yurishi yengil, to'siqlardan qobiliyatchanligi yaxshi.

Qarchig'ay balandligi 160-162 sm

Gavdaning qiya uzunligi 165-168 sm

Ko'krak aylanasi 194-198 sm

Kaft aylanasi 20,7-21,7 sm

Klassik o'yinlarda yaxshi natijalarga erishadi. Traken zoti dunyoda eng yaxshi zotlardan hisoblanadi. Tusi quyidagicha: qora kuyuk, to'riq, kam ko'k tusli otlar uchraydi. Hozirgi vaqtda bu zot Germaniya, Polsha, Italiya, Amerika va boshqa mamlakatlarda urchitilmoqda.

MDHdagi ot zavodlarida Rostov viloyatini S.M.Kirov, respublikasidagi L.M.Dovator, Ryazan viloyatini Kaliningrad, Stavropol viloyatini urchitilmoqda. Bu zot klassik o'yinlarda dunyo miqyosidagi musobaqalarda qatnashadi. Masalan, Pepel nomli ayg'ir bilan 1970- yili Ye.Petushkova salt minilib mashq qilish bo'yicha dunyo chempioni bo'lishga muvaffaq bo'lgan. Myunxen XX Olimpiada musobaqasida qatnashib kumush medalga sazovor bo'lgan.

Master sport Igor Lisog'orskiy Kover ayg'iri bilan 2 m 27 sm (konkur-to'siqdan o'tish) bo'yicha rekord qo'yan.

Ukraina salt miniluvchl zoti

Mahalliy yaxshilangan va venger biyalari bilan murakkab chiqarish asosida Traken, Gannover, sof qonli salt miniluvchi Angliya salt miniluvchi zotining ayg'irlari bilan chatishtirish natijasida 1990-yili tasdiqlandi. Ikkinchi jahon urushiga qadar Ukraina Respublikasini maydoni yaxshi Ukraina salt miniluvchi ot zoti urchitilgan. Bu zot MDHda va boshqa mamlakatlarga ma'lum edi. Dunyo ko'rgazmalarida masalan, 1893-yilda Parijda Chikago va 1939-yilda Moskva ko'rgazmasida ikkinchi jahon urushi

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

Gannover zoti

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

1900-yildan boshlab bu zotni yaratishda uslubiy jihatdan rahbarlikni D. A. Volkov tomonidan amalga oshirildi.

Terviyda har qaysida 25 boshgacha toza sof zotli biyalar keltirilib, sof holda Latviya zotini ayg'irlari bilan chatishtirib, salt miniluvchi tiplarini yaratgan.

Hozirgi vaqtda 130 ta biyadan 100 tagacha qulun olinmoqda. Gannover katta hajmli bo'lib qarchig'ay balandligi 170 sm, ko'krak aylanasi 190 sm, aylanasi 21 sm, tana tuzilishi o'zaro monand joylashgan tanaga nisbatan bihavo quruq uzunchoq bazan boltiq bo'lishi mumkin. Jag' oralig'i (ganashi) keng bo'lib ko'pincha uzun yuqori qo'yilgan.

O'rtacha tana o'lchamlari: Ayg'irlari qarchig'ay balandligi 162 sm, aylanasi 192 sm, kaft aylanasi 21 sm. Biyalarda qarchig'ay balandligi 160 sm, aylanasi 190 sm, kaft aylanasi 20,5 sm teng. Bu zot 1919-yil milliy gavozi keltirilgan.

Qarchig'ayi baland va uzun kuraklari qiya muskullari yaxshi rivojlangan mustahkam sag'risi kuchli ko'kragi chuqur va keng. Oyoqlari uzun, quruq va mustuxkam. Temperamenti juda jonli, asab sistemasi fel atvori yaxshi, kishiga bo'ysunadi va tushunadi. Bazi bir otlarni qarchig'ay balandligi 184 sm gacha bo'lgan Goya nomli Germaniya Respublikasining ot chavandozlari orasida mashhur bo'lgan X.Shtenken va F. Ligest degan kishilar yaxshi natijalarga erishgan. Gannover ot sportida eng yuqori natijalarga erishib kelmoqda. Shunday qilib gannover ot chatishtirilgan zotlar o'zining ba'zi bir xususiyatlarini o'tkazgan. Masalan, mustahkam otlar qanoatligini Daniya va Ispan otlari, baland bo'yiligini va hajmliligini va mijozini, ya'ni yurish harakati, sof qonli salt miniluvchi zot ichki tuzilish chaqqonligini traken zoti mustahkam konstitutsiyasini fe'l-atvori va chidamliligini o'zida mujassamlashtirgan.

41-rasm Gannover zoti

7.4. Salt minilib yengil yuk tortuvchi zotlar

Bu zotlar o'z xususiyatlari bilan salt miniluvchi va yuk tortuvchi ot zotlari sifatida tip hisoblanadi. Ularning tirik vazni 400-500 kg. Kaft aylanasi 19-20 sm gacha bo'lib qiladi. Bunday zotlari (Don, Budenniy, Kabardin, Kushum, Tugay qirg'iz, Qorabayir, Karabax zotlari kiradi).

Salt minilib, yengil yuk tortuvchi ot zotlari ustunligi Rossiyaning janubiy- sharqiy tomon va Markaziy Osiyo respublikalarida urchitilmoqda.

Bu zotlarning yaratilishi mahalliy dasht, tog' biyalarni sharqiy kelib chiqishiga bog'liq bo'lgan yoki madaniy yaylov usulida saqlanishiga ega bo'lgan ot zotlari va qishloq xo'jalik ishlarida, ot sporti o'yinlarida, ot sayohatlarida, qishloq xo'jaligi uchun foydalaniladi. Bu zotlarning tavsif xususiyatlari yuqori baholash bilan farqlanadi. 25-jadvalda salt minilib, yengil yuk tortuvchi zotlarning tana o'lchamlari va ma'lum masofalarga rekord chaqqonligi

29-jadval

Salt miniluvchi va yengil yuk tortuvchi zotlar

Zotlar	jinsi	O'rtacha o'lchamlari, sm			
		Qarchig'ay balandligi	Tananing qiya uzunligi	Ko'krak aylanasi	Kaft aylanasi
Don	a	162	163	189	21
	b	160	163	189	19,6
Budenniy	a	162	163	186	20,5
	b	161	163	180	20,1
Kabardin	a	155	158	180	19,5
	b	150	153	179	18,5
Qorabayir	a	153,4	155	170,1	19,8
	b	147,7	150	168	18,2
Tugay qirg'iz	a	153,9	157,4	182,3	20,2
	b	154,3	155,5	185	18,4
Kushum	a	154,3	150	185	20,6
	b	154	155	181	19,1
Karabax	a	156	158	185	20,2
	b	151	154	181	19,1
Qorabax	a	157,1		181,5	19,8
	b	148,1		184,9	19,1

Budenniy ot zoti

MDHga otlıq askar uchun chopqir otlar juda zarur bo'lganligi uchun marshali S.M.Budenniy rahbarligidagi ko'p sonli mutaxassislar va yilqichilarning 1941-1948 yillarda Rostov viloyatining Budenniy nomidagi birinchi otlıq Armiya ot zavodlarida madaniy uyur sharoitida Don biyalari bilan salt miniluvchi Angliya zotining ayg'irlari bilan chatishtirish natijasida olingan duragaylar ustida qunt bilan naschilik ishini olib borish talab qilindi.

Ozuqaning kam bo'lishi natijasida olingan duragaylar shimoliy Kavkazda o'simliklar o'sadigan joy Sals cho'li tanlandi.

Yaylov sharoitiga moslashgan Don zotining biyalari sof qonli Angliya ayg'irlaridan olingan duragaylar yaxshi ozuqa sharoitida boqildi. Ular yaxshilari ajratib olinib muntazam ravishda mashq qildirib sinab borildi.

Duragaylarning bir qismi don va sof qonli zot ayg'irlari bilan chatishtirildi. Olingan nasllardan eng yaxshilari duragaylararo urchitildi. Ular yaxshi tuzilmagan, konstitutsiyasi nozik bo'lgan otlar puchak qilindi. Ular qoldiriladigan har bir ot alohida-alohida baholandi. Yosh otlar madaniy sharoitida asralib, 6-8 oyligida onalaridan ajratilgan, 1,5 yoshligidan to 3 yoshgacha qadar doimiy ravishda mashq qildirilgan va sinab ko'rilgan. Shunday qilib, MDH Budenniy zot deb tasdiqlandi. Tanasining umumiy tuzilishi, kompozitsiyasi mustahkam, umumiy tanasi katta, boshi quruq, ganashi keng qo'yilgan. Ular yuqori sermuskul va yuqori qo'yilgan, qarchig'ayi baland, orqasi mustahkam va baland, go'shtdor, lekin kalta, keng va to'la. Qovurg'asi aylanasimon, sag'risi uzun, oyoqlari keng va chuqur, kuragi uzun va qiya, oyoqlari to'g'ri qo'yilgan, bilakuzuk bo'lgan, yaxshi tuzilgan, tuyoqlari o'rta kattalikda yaxshi rivojlangan, mustahkam. Temperamenti jonli, muskullari zich.

Tusi ko'pincha malla, 80% ko'prog'i ba'zan buril, to'riq, qorni to'g'ri bo'lgan uchraydi.

O'rta tana o'lchamlari ayg'irlarda qarchig'ay balandligi 163 sm, gavdasining qiya uzunligi 163 sm, ko'krak aylanasini 189 sm, kafti 20,5 sm, boshi 161, 163, 180, 20,1 sm.ni tashkil etadi.

Rekord chaqqonligi 1000 m ga 1,06 sek, 1200 m ga 1,16 sek, 4000 m ga 1,43 sek.

Zapas laqabli ayg'ir 1 sutkada 309 km masofani bosib o'tgan. Zotning qon liniyalari ko'p tarqalgan: Sleding, Sagib, Saksagan, Sagara, Svod, Islom, Chirchik. Oilalaridan Vande, Bedi, Samoqatki, Britvi.

Budenniy zoti juda kuchli bo'lib, har xil qishloq xo'jalik ishlarida va transport sohasida ishlatiladi.

Hozirgi vaqtda sportning klassik o'yinlarida o'ynalib va O'zbekistonning sportda yaxshi natijalarga erishmoqda.

MDHning ko'pgina respublikasi va viloyatlarida yaxshilovchi ishlatiladi.

bu zotga chet mamlakatlarning talabi katta.

Uzun yirik, sharqiy, o'rtta tiplar mavjud.

Uzun (qalin) tipli otlar katta va yirik, tashqi tuzilishi qo'polroq. Mustahkam va yengil arava tortish va minib yurishga yaxshi.

Uzun tiplari quruq konstitutsiyali, harakatchan mijozli, sharoitga yaxshi mos.

Uzun tiplari qo'riq qonli Angliya ot zotining xususiyatlari mujassamlashgan, mustahkam, muskullari yaxshi rivojlangan. Chopqirligi bilan ajralib turadi.

Uzun tiplari Kostov-Dongacha oralig'i 200 km yo'lni +40° C issiqlikda bu otlar 2 soat ichida yo'lda 2 soat dam olib chopib o'tgan.

42- rasm. Budyonniy zot

Kushum zoti

Uzun tiplari Respublikasi yangi ot zotlarini yaratishga katta e'tibor bermoqda.

Uzun tiplari qo'riq qonli ilmiy tekshirish texnologik institutining olimlar ishlab

Uzun tiplari bilimlari bilan birgalikda Aktyubin va Ural viloyatlarida ko'p yillik ishlab

Uzun tiplari qo'riq qonli natijasida zotni yaratishda 3 etapda 1931 yildan boshlab

Uzun tiplari Ural va Elebins ot zavodlarida ish olib borildi.

Uzun tiplari birinchi bo'g'in duragay olish maqsadida qozoq biyalari bilan

Uzun tiplari qo'riq qonli bo'lmagan ammo konstitutsiyasi mustahkam salt miniluvchi va

yo'rtiqi ayg'irlarni chatishtirib nasl olindi.

Ikkinchi etapda duragay salt miniluvchi qozoq va yo'rtiqi qozoq biyalar Don zotining ayg'irlari chatishtirildi.

Uchinchi etapda duragaylar tiplari bo'yicha sinchiklab tanlanib chatishtirildi.

Ko'p yillik chatishtirish ishlarni qo'llash borasida va ko'p mo'ljallanishda ishtirokida amalga oshirildi.

Go'sht va sut yo'nalishidagi salt minilib yengil yuk tortuvchi kushan zotida yilda zot deb tasdiqlandi.

Xo'jaliklarda olingan duragaylarning tuzilishi bo'yicha konstitutsiyali, chidamliligi, yuqori hayotchanligi, yil bo'yi yaylovda saqlanishi bo'yicha tanlash olib borildi. Bu zot tez yetilishi yaylovda yil bo'yi yashash qobiliyatchanligi, serpushtligi bilan xarakterlanadi. Bu zotning salmoqli va salt miniluvchi. Tashqi tuzilishi bo'yicha bosh mutanosib jins bo'yin o'rtacha uzunlikda tana uzunligiga nisbatan ko'kragi chuqur, sag'ini Oyoqlari quruq, mustahkam, tulari to'riq, malla, buril, salmoqli tipda o'rtacha o'lchamlari quyidagicha ayg'irlarda qarchig'ay balandligi 163 sm, qiya uzunligi 167 sm, ko'krak aylanasi 196 sm, kaft aylanasi 21 sm, biyalarda esa 159, 189, 197 sm.

Asosiy tipda ayg'irlarda qarchig'ay balandligi 160 sm, tananing qiyasi uzunligi 162 sm, ko'krak aylanasi 193 sm, kaft aylanasi 21 sm, biyalarda esa 154, 181, 180 sm.

Salt miniluvchi tipli ayg'irlarda qarchig'ay balandligi 160 sm, tananing qiyasi uzunligi 161 sm, ko'krak aylanasi 188 sm, kaft aylanasi 20,5 sm, biyalarda esa 154, 181, 18,0 sm.

Salmoqli tipdagilar go'sht yo'nalishidagi formada tanasi keng ko'krakli.

Salt tipdagi otlarning eksteryeri boshqa tiplarga nisbatan boshi yengil bo'yinli ko'pincha ayiq bo'yinli oyoqlarida paylari va qon tomirlari yaxshi ko'rinadi.

Zotni yaratish uchun ishni 1930-1931 yillarda hozirgi Pyatimor zavodida ot zavod №28, Furmanov sovxoz Krosnodar sovxoz, Urdin 67 va Ural viloyatining Jambul, Pervomay sovxozlarida Aktyubin viloyatining Jambul zavodida sinovdan o'tkazildi. Tirik vazni ayg'irlarida 508 kg, biyalar esa 400 kg tashkil etadi.

So'yim chiqimi 54-56%ni tashkil etadi. Nimtalarining farqi 100 g yog'ining muskullar orasiga yoki qismlariga joylanishi semirishga nisbatan semirishga bo'rdoqiga boqilganda 8 ozuqa birligi sarflanadi.

Bu zotni yaratishda ko'p kishilar jumladan professor Yu.N.Borisov, M.N.Borisov, S.S.Rizabayevlar, Qozog'iston Respublikasi davlat mehnat lauriatlari bo'ldilar.

Qorabayir zoti

Qorabayir ot zotining paydo bo'lishi o'zbek xalqining tarixi bilan uzviy bog'lanib, O'zbekiston – uning vatani. Tasniflanishiga ko'ra sun'iy tanlash yo'li bilan va qo'ng'ir qalindoshlik shart-sharoitlari ta'siri ostida yetishtirilgan, tog'-vodiy salt yengil yuk tortuvchi zotlar tipiga mansubdir. Mahalliy dovon zotining biyulari katta ahamiyatga ega bo'lib, janubiy tipidagi (Axaltaka, Qorabayoq) otlarini cho'l ko'chmanchilari – qozoq, mo'g'ul ayg'ir otlari bilan yalpi o'zlashtirishda yaratilgan.

Qorabayir zoti mahalliy tabiiy-iqlimi va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari chayir, chopqir, kuchli va tez otlarni yuratishni talab qilardiki, xalq seleksiyasi yo'li bilan bunga

qaratilgan. O'zbek o'tlarida Markaziy Osiyoni arablar zabt etdi, ular olib kelgan otlar mahalliy yilqichilikka, shubhasiz, ta'sir ko'rsatdi.

Qorabayir boshida O'rta Osiyoga mo'g'ullar bostirib kirdilar va ular eng yaxshi otlarni olib ketdilar. Lekin bu yerda qolgan Mo'g'ul va qirg'iz otlari ham mahalliy otlarga ta'sir ko'rsatdi.

Qorabayir zotining zamonlardanoq hozirgi O'zbekiston va Tojikiston hududida turli ot – zotlarning o'zaro ommalashgan edi. Ularda eng yaxshi otlar saralanardi. Tarixiy jihatdan qaranganda, O'rta Osiyo davlatlarining o'troq aholisi eramizdan oldingi va o'rta asrlarning o'troq aholisi oshgan otlarni ko'paytirish bilan shug'ullangan. O'sha davrning Xitoy solnomalarida qayd etilgan: Xitoy imperatorlari mashhur otlarini o'z yurtiga olib kelish topshirig'i bilan savdogarlar va elchilarni, mahalliy aholini bir necha bor jo'natganlar.

Qorabayir zoti Xonlikov «Buxoro xonligi ta'rifi» (1843 yil) degan kitobida yozadiki, O'rta Osiyo ot zoti: xonlikning shimolida urchitib ko'paytirilgan Turkiston mahalliy o'zbek otlari va Xuqand otlari bor. Bundan tashqari, muallif yana ikkita mahalliy zotlar – qirg'iz otlari va Qorabayirlarni qayd etib o'tgan. Qorabayir zoti ko'rinishi va tuzilishi ko'rkam va baquvvat, deb yozgan edi.

Qorabayir so'zining ma'nosini turli mualliflar turlicha izohlashadi. Qorabayir O'rta Osiyo otlari haqida» (1937 yil) degan kitobida shunday izohlaydi: «Qorabayir» - jaydari, ya'ni sof jaydari. Kologrivov bu so'zni boshqacha ma'noda, arabchadan «qora» otni bildiradi, «bayir» esa – tuya, qo'shilganda «qora» otni bildiradi, ya'ni yuk otiladigan tuya yukini ko'taradi. Ba'zilar buni mahalliy mahalliy ot deyishadi. Muallif professor D. Xolmirzayevning olib borilgan tadqiqotlar natijasida bu zot salt minilib, yengil yuk tortuvchi tipiga ega bo'lgan mahalliy ot zotining ma'nosi har xil ishlarda ishlatilganda tanasi qora terga ega bo'lgan charchamaydigan chayr ya'ni baquvvat deb ko'rsatadi.

Qorabayir zoti mahalliy O'zbekistonning barcha viloyat va tumanlarida yetishtiriladi. Qorabayir viloyati Qorabayir yilqichiligining markazi hisoblanadi. Shuningdek mahalliy mahalliy Shahrisabz tumanida.

Hozirgi paytda Qorabayir zoti – bu talaygina biologik afzalliklarga ega universal ot zotidir. Bu otlar minishga va yuk ortishga ham, aravaga qishloq xo‘jalik ishlarida foydalanishga ham yaroqli, armiyaning va qiziqarli o‘yinlari talablariga ham javob beradi.

Qorabayir hatto kam hosil maydonlarida etdorligini saqlab qolish taanlamaydi.

Qorabayir zotiga mansub otlar juda chidamliligi, O‘rta Osiyoning issig‘iga, tog‘ oldi va tog‘li tumanlarda ishlatishga g‘oyat moslashganligi turadi. Past-baland joylarda bermalol yuraveradi, tog‘larda unga teng zotlari kam yo‘l-harakatlari xushyor, chaqqon, to‘siqlardan yaxshi ko‘tarish sinovlarida eng yaxshi madaniy zotlardan qolishmaydi.

O‘zbekistonda qadim zamonlar buyon «Ko‘pkari», «Olomon» «Ag‘darish» kabi milliy ot o‘yinlari g‘oyat ommalashgan. Ana shu o‘yinlar chiqqan otlarni mahalliy aholi juda qadrlagan.

Qorabayirlarning tashqi tuzilishiga xos xususiyatlari: kalla kattalikda, ko‘rkam, ko‘zlari ziyrak, ko‘pincha tumshug‘i do‘ngroq, bo‘yoq yo‘g‘on va qisqaroq, yag‘risi pastak, umurtqa usti qisqa lekin keng va yul bel mushaklari yaxshi bo‘rtib turadi, sag‘risi ko‘pincha sertukroq bo‘lab mushaklari yaxshi rivojlangan. Dumi kuyuk emas. Ko‘kragi ancha keng. Oldi tomoni orqasiga nisbatan ancha baquvvat. Oldingi oyoqlari odatda to‘g‘ zahira bo‘g‘imi ba‘zan yaxshi aks etmagan. Orqa oyoqlarida g‘ol bo‘g‘imlarida yaqinlik va tiklanganlik seziladi.

Yelka osti suyagining o‘zagiga nisbatan qisqa. Boldiri ham uncha Oyoqlari xipcha, pishiq, paydor. Tuyoq mug‘uzi mustahkam. Tuyog‘i kattalikda.

Qorabayirlar sezgir bo‘ladi, terisi yupqa, tana tuzilishi qotma, o‘rtacha kattalikda bo‘lib, juda serharakat, peshana kokilli, yollari, dumining o‘rtacha. Yurayotganda otning dumi arab otlarnikiga ko‘ra ko‘tariladi. Qorabayirlarning o‘ziga xos alomatlari: biroz baland oyoqli, barcha sharq sag‘risining tuzilishi Mo‘g‘ul zotlarinikiga o‘xshash.

Bu zot urchitilayotgan mintaqalarning ozuq va iqlim sharoiti jihatida ekanligi Qorabayir zotining asosiy tipidan boshqa salt miniluvchi va qalin tiplarni vujudga keltiradi. Shunday qilib, uning zot ichida 3 ta tipi ma‘lum

1. Asosiy.

2. Salt miniluvchi.

3. Qalin (yirik) tiplarini bir-biridan quyidagi xususiyatlari orqali mumkin.

Asosiy tipga mansub bo‘lgan ot zotining asosiy qismini tashkil qilish salt minilib yengil yuk tortuvchi xususiyatlarini mujassamlashtiradilar. Zot ko‘p tarqalgan tip bo‘lib bu otlar nafaqat salt minilishda, balki aravaga ham juda yaxshi ko‘rsatkichlarga ega uyda salt minilib yengil yuk

ni majasamlushtiradi.

Uzoq-odatli ot zotlariga gavdasining yaxshi rivojlanganligi, suyak tizimining rivojlanganligi o'rtacha va uzun chiziq'larga egaligi bilan ajralib turadi. U/Xda og'ir ishlarni bajarishda moslashgan.

Uzoq o't bilan aytganda bu otlar mustahkam suyakdor, ayrim hollarda qattiq qonqalarda juda yaxshi natija beradi.

Uzoq joda yuvosh bo'lib yil davomida yaylov sharoitida yashashga yaxshi mos o'tib darajasini juda yaxshi saqlaydi.

Uzoq jami bosh sonining xo'jalikga foydali xususiyatlarini go'sht va sut mahsulotlarini yaxshilashda juda yaxshi samara beradi.

Uzoq-odatli otlarga asosan Ko'k-qashqa, Olovkon qatorlari va Ishonqul qatorlari misol qilib keltirish mumkin. Bu otlar asosan Samarqand va Xorazm va Urgut tumanlarida juda ko'p tarqalgan.

Uzoq-odatli o'tilgan qatorlarning barchasi o'ziga xos qimmatbaho mahsulot beradi. Asosiy yo'nalishga mansub bo'lgan otlar o'zlarining mahsulotining mustahkamligi xar tomonlama rivojlanganligi yaylov sharoitida o'tib o'tish bilan ajralib tursa.

Uzoq-odatli otlarning gavdasi katta, uzun, muskul to'qimalari yaxshi rivojlangan. Uzoq-odatli zotining asosiy qismini tashkil qiladi va shu sababli asosiy zot deb nomlanadi.

Uzoq-odatli Kadrdon, Fanatik, qora salara, qora yo'rg'a, sardor, ulug'bek qatorlari o'tilgan otlar kiradi. Shuningdek Ko'k Qashqa, Olovxon va Eshonqul qatorlarning ma'lum bir qismi kiradi.

Uzoq-odatli o'tilgan otlar zotining avlodini ichida odatdagi musobaqa o'tib o'tishchilardir.

43-rasm. Salt minilib, yengil yuk tortuvchi zot

Salt miniluvchi yo'nalishdagi otlar

Ularning quruq konistisuonal tuzilishi tana tuzilishi biroz chuqurroq, salt miniluvchi otlarga xos mustahkam quruq, oyoqlari to'g'ri qo'yilishi bu otlar sharoitiga mos otlarini eslatadi.

Bu otlarning ko'pchiligi juda chopqir bo'ladi.

Qorabayir zoti ichidagi bu yo'nalishga xos ot zotlarining tipik vakillari Atreska va Burivestnika qatorlarini misol qilib keltirish mumkin.

Bu otlarning salt miniluvchi otlar sifatida shakllanishida juda ko'p otlar salt miniluvchi ot zotlarining qonining singdirib borilishi sabab bo'lgan.

Bu otlar o'zlarining tuzilishi bo'yicha salt miniluvchi duragay otlar sifatida ketadi. Bu otlar o'zlarining juda yuqori darajadagi tezligi, xar hil havo va yomg'irda yaxshi bajarishi, zotdorligi, quruq va uncha katta bo'lmagan govdasi, ayrimlari esa juda yaxshi rivojlanganligi bilan ajralib turadi. Asrash va o'zlarining sharoitiga juda talabchan.

Bu yo'nalishdagi salt miniluvchi otlarning eng yaxshi vakillari salt miniluvchi zotiga mansub otlarning bo'yin o'stirish, tezligini oshirish, eksteryer ko'rinishi

sharoitida foydalanilmoqda.

Miniluvchi ot tiplari yo'nalishidagi otlar o'zlarining chiroyli sharq otlariga qaraganda, muskul va paylari yaxshi rivojlangan mustahkam oyoqlari va juda qisqa bo'lining yengilligi bilan ajralib turadi.

Uch yo'nalishdagi salt miniluvchi yo'nalishidagi otlar juda ozchilikni o'z ichiga olgani 17% ni gina tashkil qiladi.

44-rasm. Salt miniluvchi tip

Uch yo'nalishdagi bu uch yo'nalishga mansub otlar bir birini o'ziga xos ravishda to'ldirib turadi va bu otlar ustida ma'lum reja asosida olib borilgan.

Uch yo'nalishdagi otlar zotni yaxshilashda juda yaxshi samara beradi.

Uch yo'nalishdagi tipli Qorabayirlar gavdasining yengilligi va chopqirligi bilan ajralib turadi.

Uch yo'nalishdagi tipli otlar esa yaxshi rivojlangan gavdasi va mustahkam oyoqlari bilan qimmatlidir. Qorabayir zoti ichidagi bu uch yo'nalishga qaraganda, birini o'ziga xos ravishda to'ldirib turadi va bu otlar ustida ma'lum reja asosida olib borilgan.

Uch yo'nalishdagi tipli otlar zotni yaxshilashda juda yaxshi samara beradi.

Uch yo'nalishdagi tipli otlar yirikligi, suyakdorligi, flegmatik temperamentga egaligi bilan, yul (ortib) minishga va qishloq xo'jaligida og'ir ishlarni bajarishga qodir. Ular o'lchamlari quyidagi 4- jadvalda berilgan.

Qorabayir ot zotining o'lchamlari, sm

Ayg'irlar			Biyalar		
Qarchig'ay balandligi	Ko'krak aylanasi	Kaft aylanasi	Qarchig'ay balandligi	Ko'krak	Kaft aylanasi
158 va yuqori	179 va yuqori	20,5	156	180	20
156	177	20	154	178	19,5
154	176	19,5	152	177	19
152	174	19	150	176	19
151	173	19	149	175	19
150	172	19	148	174	18,5

45-rasm. Qalin tipli

Eslatma: Yirik tipdagi ayg'ir otlarning qarchig'ayi balandligi 158 sm, ko'krak aylanasi 183 sm, kaft aylanasi 21,8 sm, ham bo'ladi. Aleksandr Madadovga oid tarixiy manbalarda har qanday sharoitda ham bardosh beradigan tilga olingan.

Qorabayir zoti hamma ishda birinchi, ikkinchi jahon urushlarida ko'pincha jangovor ishlarda, dehqonchilikda, ishchi sifatida ishlatishda umumiy.

zotining mahsulotining sodiq yordamchisi bo'lib kelgan.

Qorabayir zoti jahon ot seleksiyasining oltin fondiga kiritilgan. Qorabayir zoti dehqonchilik respublikalaridagi ot zavodlarida va ba'zi chet mamlakatlarida ham tarqalgan.

U otlar saqlash, boqish, saralash va tanlash sharoitida naslchilik ishi uchun qulay bo'lishi ta'sirida tarkib topgan.

Qorabayir tipiga miniladigan – aravaga qo'shiladigan yo'nalishdagi otlar kiradi. U otlar ko'proq xos bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lib, egarlash ham, ulovga olib borish ham mumkin bo'lgan universal hayvonlarga xos afzalliklarga ega. Miniladigan tipdagi Qorabayirlar zalvorliligi, suyakdorligi bilan farqlanadi, qo'riqlar.

Ular qo'riqlanган tuslari: to'riq, jiyron, kulrang, qora, saman.

Ular aytish joizki, Qorabayirlar qoniqarli go'sht-sut mahsulotlariga ham ega. Ular katta va katta yoshli otlar birinchi toifadagi miktillikda o'rganilganda ularning malajalar olingan: yaxlit go'sht chiqishi muvofiq ravishda 79,9 va 77%, 14,7 va 17% , paylar – 3,3 va 3,1%.

Ular qilib aytganda, Qorabayirlar xo'jalik va biologik jihatdan noyob otlar bilan ajralib turadi.

Ular kiritilgan ko'zatislar shuni ko'rsatadiki, bir laktasiya davomida 1750 kg dan og'ir olingan.

Ular Qorabayirlar zoti dehqonchilik ishlarini bajarishda asosiy tayanch

Ular kelib chiqishi va o'sish sharoitlari tufayli Qorabayir zoti otlari ko'p hollarda o'tkall poygalarida hamda og'ir yuk tortishlarda juda yaxshi bardosh berish qobiliyatiga ega.

Ular baqarli Qorabayir ayg'irlar qnqir-chunqir joylarda yugurishda 75 km.li masofani qat' etish uchun 3 soat 32 minutda bosib o'tdi. (kontrol punktlarda o'tish uchun 30 minut ham shu hisobga kiradi.)

Ular baqarli ayg'irlari bilan tog'li qorli dovonlarni oshishga xayqirib oqayotgan joylarda tez o'tishga to'g'ri kelgandi. 200 km.ga boradigan yana bir tekislikda «Terik» 16 soatda (6 soat dam olib) o'tgan.

Ular ko'p yuk yuklangan aravalarga qo'shilgan Qorabayir ayg'irlari 50 km. masofani 5 soatda 2 chi kuni o'sha masofani 2,5 soatda bosib o'tdi. Aravalarda o'tish uchun borasidagi musobaqalarda Qorabayirlar o'rta hisobda 4520 kg. dan ko'prog'i yuk o'tirgan (rekord qo'ygani 5150 kg dan yuk ortgan).

Ular zotini hurdoshliligini bobomiz Amir Temur tinchlik o'rnatish maqsadida respublikalarni kechganda o'zining baholarini bergan. Shuningdek birinchi, ikkinchi jahon urushlarida ham bu zot o'zining matonatini kursatgan. Bu zotni 10 dan ko'prog'i va oilalari mavjud.

Qorabayir ot zoti liniyasiga tavsif

024 – «Ulug'bek» liniyasi 1929-yilda tug'ilib, 1953- yilda o'lgan, tuzilishida ko'krak 120 sm, bo'yicha 156 sm, tanasining uzunligi 159 sm, ko'krak 120 sm, aylanasi 185 sm, kaft aylanasi 20 sm, «Ulug'bek» liniyasidagi ayg'irlar 100 m ni 2 min. 10 sek.da bosib o'tgan. «Ulug'bek» laqabli ayg'irning bobosi Axaltaka zoti Uloq ayg'ir liniyasiga mansub bo'lgan. U O'zbekistonga Turkmanistondan keltirilgan. Uroqxon va Krasavsya laqabli Qorabayir biyasidan Uloq laqabli ayg'ir olingan. U juda chopqir bo'lib, 1600 m masofani 1 min. 49,39 sek.da bosib o'tgan. Uning bobosi «Ulug'bek» va 0059 – Ulem ayg'irlari olingan.

«Ulug'bek» ning onasi Bandi – 32 1921 yilda tug'ilib, Buxoro xonligidan keltirilgan ot zavodiga keltirilgan. «Ulug'bek» ning Uloq – 650 laqabli ayg'ir bobosi 1945-yilda zot chempioni deb tanilgan edi. «Ulug'bek» ning otasi Qirg'ovulning ug'li Qopqon laqabli ayg'ir esa 1945-yilda hamma milliy chempion bo'lgan g'olibi bo'lgan. Hozirgacha «Ulug'bek» liniyasidan 76 – ot zavodida Ukuz – 79 laqabli ayg'ir saqlanib qolgan. U tipik salt miniluvchi va aravaga qo'shiladigan, 1918 m ni 1 min. 10 sek.da bosib o'tgan. Undan olingan Avlodlarning hammasi elita klassli ayg'ir biyalardir.

27 – Artek liniyasi 1916-yilda tug'ilib, 1937-yilda o'lgan, tuzilishida ko'krak 120 sm, bo'yicha O'lchamlari: 153, 155, 170, 20,5 sm elita klassli.

27 – Artek laqabli ayg'ir 1931-yilda nasionalizatsiya qilingan bo'lib, 1934-yilgacha Shahrisabz davlat otxonasida asralgan. 1934-yilda 76 – ot zavodiga keltirilgan va 3 yil qochirishda ishlatilgan. 27 – Artekning o'g'li Angor ippodromida bir necha marta birinchi o'rinni olgan.

Hozirgi vaqtda zavodda Oltin – 51 1961- yilda Toshkent ippodromida 1500 m ni 3 min. 08 sekundda bosib o'tgan. U yirikli bilan, Sharq salt miniluvchi bo'lib, o'xshab ketadi.

54 – Bulung'ur liniyasi – 1923- yilda tug'ilib, 1937- yilda o'lgan, tuzilishida ko'krak 120 sm, bo'yicha O'lchamlari: 155, 155, 175, 20 sm. Elita klassli. Eksteryeri jihatidan suyaklari ko'polroq bo'lib, uning o'g'illari chopqirligi bo'yicha past baholangan. Burivestnikning ug'li Brek – 403, 1954 yilda VSXBda zot chempioni bo'lgan.

679 – Fanatik liniyasi – 1935- yilda tug'ilib, 1954- yilda o'lgan, tuzilishida ko'krak 120 sm, bo'yicha O'lchamlari: 156, 157, 175, 20.5 sm. elita klassli. 1938 yilda Toshkent ippodromida 1500 m ni 1 min. 43,4 sek.da bosib o'tadi, 2200 m ni 2 min. 43,4 sek. da, 3200 m ni 4 min. 06,5 sek.da bosib o'tgan. Bu 3 yoshli Qorabayir zot ayg'ir uchun juda ko'rsatkich hisoblanadi.

Fanatikning otasi 309 – Firyuza 1913- yilda tug'ilgan bo'lib, konusli bo'yicha ko'pshroq va juda suyakdor ayg'ir bo'lib, uning tez chopar 35-fontan, 49-firt, 308 m ni 679-fanatik kabi o'g'illari 76 – ot zavodida saqlanadi. Fanatik boshqa ayg'irga nisbatan yirik, yaxshi rivojlangan avlod bo'lib hisoblangan. Hozir 76 – ot zavodida Fanatik liniyasini 5 ta ayg'ir davom ettiryapti.

72 – Ko'k kaptar liniyasi – Olovxon laqabli ayg'ir va Abdukarim biyasi o'g'li bo'lib, 1931-yilda 72 – ot zavodiga keltirilgan va 3 yil qochirishda ishlatilgan.

1958-yildan olingan, tusi ochiq ko'k. O'lchamlari: 157, 167, 181, 20 sm. Ko'k qorabayir tipiga kirib, mazkur zotning chempioni bo'lgan. U ayniqsa qorabayir ko'p ishlatiladi. Ko'k kaptar ippadromlarda sinalmagan, u xo'jalik otlari bilan 1973-yilda ajratib olingan. Uning 455 – dulkuk va 512 – qaxramon kabi ippadromda juda yuqori natijalarni ko'rsatgan.

Ko'k kaptar qishloq xo'jalik sharoitida nasl jihatidan yaxshi ishlatilmagan. Ko'k qorabayirning o'g'li Dulkuk ham xo'jalik yilqichiligida yaxshi iz qoldirmagan. 76 – ot 1958-yilda Urgut tumanining Voroshilov nomli xo'jaligidan 17 yoshli qorabayir qishloq xo'jaligi bilan sotib oladi. Dulkuk zavodga keltirilgan yildan boshlab qorabayir ishlatilgan va 1955 yilda o'lgan. Dulkukdan qisqa vaqt davomida ko'p avlod olingan. Darg'om – 15 laqabli o'g'li zavodda Ko'k kaptar qorabayirning yuxshi davomchisidir.

1960-yilda Ko'k kaptarning nevarasi Domino VDNX.ning birinchi darajali attestati bilan mukofotlandi. U 2400 m ni 3 min. 02 sek.da bosib o'tgan. Hozirgi zavodda Ko'k kaptar liniyasiga kiruvchi 16 bosh biya urchitilmoqda.

Filin liniyasi – yangi yaratilgan liniya bo'lib, 1972- yilda tasdiqlangan. Hozirgi zavodda Filin liniyasidan 20 elita, 12 bosh birinchi klassli biyalar urchitilmoqda. Bu liniya ixtisoriyali va elita klassli aynir «Fazan» bu liniyaning davomchisi bo'lgan.

Hozirgacha Filin liniyasiga mansub bo'lgan otlar xo'jaliklarga 180 bosh nasldor otlar olingan.

76 – ot zavodida liniyalarning yaxshi xususiyatlarini mujassamlashtirish maqsadida filinlular krossi qo'llanilmoqda. Krosslar natijasida 1955- yilda mashhur «Festival» - 4 ayg'iri olingan. Tusi to'riq. O'lchamlari: 160, 163, 183, 25.5

1958 yilda «Festival» Toshkent otchoparida 2400 m masofani 2 min. 49,8 sek.da bosib o'tadi. «Festival» 4 yoshda VDNXning birinchi darajali attestati bilan mukofotlandi. 1967- yilda VDNX da «Festival» Qorabayir zotining chempioni deb e'lon qilindi. 3 yoshida 1600 m.ni 1 min. 52,18 sek.da bosib o'tib, Qorabayir zotining chempioni qo'ydi. «Festival» 1969- yilda o'lgan. Undan zavodda 213 bosh biya va 1 ayg'ir olingan. Uning «Filin-83», «Fogor-47» laqabli o'g'illari 1969- yilda Toshkent zavodda ippadromlarida zotning yangi rekordini qo'ydi.

76 – ot zavodida yuqorida ko'rsatilgan liniyalardan tashqari 5 ta qimmatli oila yaratilgan: «Borba-56», «Bilina-146», «Klinka-132», «Batashi-68», «Pasm-119».

Keyingi yillarda sport otlariga bo'lgan talab ancha oshdi. Qorabayir zoti ishlatilgan jihatidan juda yuqori baholansada, sof qonli salt miniluvchi va ippadromlardan olingan duragaylari bilan sport musobaqalarida raqobat qila olmaydi. Shu sababdan sport otlari yaratish maqsadida keyingi vaqtda zavodga 3 bosh sof qonli salt miniluvchi zot ayg'iri keltirildi va Qorabayir zot biyalarining bir qismi ayg'irlar bilan kross qilinib chutishtirildi. Keltirilgan ayg'irlar ichida «Gerat» va «Taller» laqabli ayg'irlar mahalliylik jihatidan juda qimmatbaho edi. Ular zavodga keltirilgach, iqlim sharoitiga tez moslashdi.

Burivestnik liniyasi

Burivestnik liniyasining boshlang'ich avlodi (1935- y.)

Burivestnik ro'yxatga olish nomeri 180 bo'lib to'riq tusda, yovqoq tuzilishi salt miniluvchi otlarga xos qarchig'ay, baland bo'yli, kurak suyaklari qiya joylashgan, oyoqlaridagi muskullari va qon tomirlari yaxshi ifodalangan va mustahkam. 1938- yilda Toshkent ippadromida 1800 m ni 2 min. 10 s ko'rsatkichga ega bo'lgan va bu ko'rsatkichni avlodlariga yaxshi o'tkazgan. Keng ko'lamda foydalanish natijasida ko'p yuqori tezlikka ega bo'lgan avlodlar va O'zbekistondagi ot zavodlarida qo'llanilgan.

Undan olingan 412- Brich va 412-Bunker va nabirasi Orlik – 2 kunda Tojikiston ot zavodlarida keng qo'llanilgan.

Burivestnikning qizi 412-Brita laqabli biya ko'k tusli 1953-yil 10 ot zavodlarida oilani boshlab beruvchi avlod bo'lib chiqdi. Burivestnikning qizi Tayna laqabli biya Jizzax va Toshkent ot zavodlarida Qorabayir zotini beruvchi avlodlar bo'lib xizmat qildi.

Davlat naslchilik kitoblarining II va III tommlarida Burivestnikning o'g'illari kiritilgan. II tomga 9 ta III-IV tommlarida esa 6 ta qizlari kiritilgan.

Burivestnikning avlodlarini Artek, Ulug'bek va Fanatik kabi qatorlar bilan chatishtirishda yaxshi natijalar bergan.

Qodirhon liniyasi

Bu qatorga mansub otlar boshqalaridan tana tuzilishini oddiyliigi va moslashmasligi bilan ajralib turadi. (Ayg'irlarining o'lchamlari: 152, 176, 19,7). Ibrat tuzilishi (ekteryeri) mo'tanosibligi gavdasining yaxshi rivojlanganligi, sog'lomlik ko'payish qobiliyatini yaxshi rivojlanganligi, Uyur-yaylov tog' sharoitiga moslashganligi bilan ajralib turadi.

Qodirdon Saman tusli 1921-yil (152, 170, 19,7) uning o'g'illari Katta viloyatidagi Zomin tumanidagi naslchilik xo'jaliklarida, ayniqsa Oxunboboyev shirkati xo'jaligi fermasida keng qo'llanilgan.

Qodirdon mashhur avlodlari ayg'irlari 38-Botir saman tusli 1930-yil tug'ulgan (154, 178, 20,5) oddiy to'zilishga ega bo'lgan ekteryeri to'g'ri qator to'zilishlarga ega bo'lib, juda ko'p miqdorda naslli avlodlar qoldirgan.

461-Zirka qizg'ish ko'k tusli 1935- yil (154, 155, 175, 20 sm) 5 ta o'g'illik ta qizi Davlat naslchilik kitobini III tomiga kiritilgan.

Qora-Solora liniyasi

Qora-Soloraning ro'yxatga olingan raqami 023, tusi tilla to'riq, 1922-yil

Toshkent, Jizzax ot zavodlarida bu ayg'irlardan qisqa vaqt davomida qaramasdan undan juda ko'p yaxshi ish qobiliyatiga ega bo'lgan avlodlar olinadi.

Qora-Solara 9 ta o'g'li va 4 ta qizi Davlat naslchilik kitobini I va II qatorlarda asosiy bo'limiga kiritilgan. Qora-Solara qizlaridan №013-Kameta bir qatorlarda asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan №03-Kair, 04-Kamish, 06-Qora Solara otulu, 08-Kagat, 09-Qaris va 010-Kaxinurlar Jizzax ot zavodlarida asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Farg'ona, Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax ot zavodlarida qo'llanildi.

Qora-Solara ayg'iri II avlodlari davlat ot zavodlari bilan bir qatorda shirkat va qatorlarda asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Jizzax ot zavodlarida asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Farg'ona, Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax ot zavodlarida qo'llanildi.

Qora-Solara ayg'irini 87 ta avlodi geneologik qatorlar boshlovchisi hisoblanadi.

Qora-to'riq linyasi

Boshlovchisi 145 raqamli Qora-to'riq ayg'iri, tusi to'riq, 1922-yil. Qorabayir ot zavodlarida asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Jizzax ot zavodlarida asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Farg'ona, Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax ot zavodlarida qo'llanildi. Hatto Qora-to'riq ayg'iri bilan zoti past bo'lgan talabga javob bermaydigan biya urug'lantirilib yaxshi sharoitda asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Jizzax ot zavodlarida asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Farg'ona, Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax ot zavodlarida qo'llanildi.

Qora-to'riq ayg'iri (156,5, 179, 20) suyakdor tana tuzilishi zot yo'nalishiga xos, o'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Jizzax ot zavodlarida asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Farg'ona, Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax ot zavodlarida qo'llanildi. Davlat naslchilik kitobini I va II qatorlarda asosiy bo'limiga 4 ta o'g'li va 1 ta qizi kiritilgan.

Qora-to'riqni 38 ta avlodi geneologik qatorlar boshlovchisi hisoblanadi.

Ko'k-qashqa linyasi

Ko'k-qashqa juda yirik zotga xos to'g'ri eksteryer tuzilishiga ega bo'lgan. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Jizzax ot zavodlarida asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Farg'ona, Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax ot zavodlarida qo'llanildi.

Ko'k-qashqa juda yirik zotga xos to'g'ri eksteryer tuzilishiga ega bo'lgan. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Jizzax ot zavodlarida asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Farg'ona, Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax ot zavodlarida qo'llanildi.

Ko'k-qashqa nabirasi II Aktal va 391 Ayroplan. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Jizzax ot zavodlarida asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Farg'ona, Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax ot zavodlarida qo'llanildi.

Ko'k-qashqa nabirasi II Aktal va 391 Ayroplan. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Jizzax ot zavodlarida asosiy bo'lib xizmat qildi. O'g'illaridan 03, 04, 05, 06, 08 raqamli ayg'irlar Farg'ona, Samarqand, Qashqadaryo va Jizzax ot zavodlarida qo'llanildi.

Olov-xon liniyasi

Liniya boshlovchisi Olov-Xon laqabli baland bo'yli ko'k rivojlangan sag'rin, hamda zot yo'nalishiga xos to'g'ri eksteryer bo'lgan ayg'ir hisoblanadi. Bu ayg'ir ko'pkari o'yinlarida juda mashhur bo'lgan.

Avlodlarini o'rtacha tana o'lchamlari ($p=7$) 158, 180, 20,23 o'g'illaridan 336 Sharor gavdasi yirik va uzun, suyakdor ayg'ir. Qorabayir zotiga ega yaxshi avlodlaridan ularga bo'lgan talab juda yuqori. Sharor laqabli ayg'irimi 6 ta o'g'li, 5 ta qizi va 2 ta nabirasi Davlat naslchilik kitobini II va III tomlariga kiritilgan.

Olov-xonni eng mashhur avlodlaridan biri 172 Ko'k qator bo'lib, tana o'lchamlari balandligi 157 sm tananing qiya uzunligi 167, bo'yi 181sm, kaft aylanasi 20 sm. U 1940 yilda M.D.H qishloq xo'jaligi Qorabayir zoti bo'yicha birinchi o'rinni egallab Ko'k qatorni o'g'li 431 ko'p sonli qimmatbaho avlodlar olindi.

Olov-xon avlodlarini 42 tasi geneologik liniya boshlovchilari hisoblanadi.

Sardor liniyasi

Qator boshlovchisi 60 g Sardor och ko'k tusli 1996-yil Jizzax viloyati tuzilishi F.Engels shirkat xo'jaligida o'rgatilgan. Uning o'g'li 541 l.apasa kelib chiqishi noma'lum biya. O'rtacha katta miqdordagi (150, 170, 20) torroq va juda yaxshi ish qobiliyatiga ega bo'lgan ayg'ir. Ularning bir o'g'li Davlat naslchilik kitobini II tomiga kiritilgan, 5 ta o'g'li va 4 ta qiz. Ikkinchi qizi IV tomga kiritilgan.

Jizzax ot zavodidagi bir guruh biyalarni Sardor 60 bilan uning natijada liniya qimmatli avlodlar olindi.

Geneologik liniya jadvalarida Sardorning 17 ta avlodi mavjud.

Basket liniyasi

1972- yilda tasdiqlangan. Liniyasini boshlovchi bobosi 88-II to'riq 1950- yilda Jizzax ot zavodida tug'ilgan, eksteryer tuzilishi to'g'ri munosib, o'lchamlari: 155-157-179-20.

1956- yilda Butunittifoq qishloq xo'jalik ko'rgazmasida qatnashgan darajali attestat olgan. Ot zavodida 12 yil mobaynida undan 226 ta ayg'ir shundan 108 ta ayg'ir, 118 ta biya olingan.

Basketning avlodlari o'zlarini ish qobiliyatini va sut mahsuldorligi bilan ajralib turadi. Zavodda foydalanilayotgan 39 ta qizlarining o'lchamlari 178-19,5 sm. Davlat naslchilik kitobini IV tomiga Basketni 5 ta o'g'li kiritilgan.

Yangi tojik ot zoti

Yangi tojik ot zotining yaratilishi 1930-yildan boshlab Tojikiston Respublikasining "Koktosh", "Kulyob", "Pomir" nomli davlat naslchilik xo'jaliklarida o'tirgan biyalarini sof qonli salt miniluvchi, Arab, Axaltaka ayg'irlari bilan o'tirganida ilmiy ishlar olib borilgan. Professor V.A. Shyekin ma'lumotlariga ko'ra, 1930-yilda kelib, ma'lum reja asosida ilmiy ishlar olib borilgan va naslchilik xo'jaliklarida qo'yilgan 1955-yildan boshlab, sobik Bo'tunittifoq yilqichilik ilmiy instituti va Tojikiston qishloq xo'jalik Agrar universiteti olimlari tomonidan Loqay zotining xo'jalikka foydali xususiyatlarini saqlab qolgan holda yo'li bilan olingan duragaylarni sifat jihatdan zavod tiplari darajasiga ko'tarib olingan qilib, quyidagi reja asosida ish olib borganlar:

1. O'tirgan duragaylar kontinental iqlim va madaniy uyur sharoitida asrashgan. O'tirgan duragaylar eksteryer ko'rsatkichlariga ega bo'lgan quruq va mustahkam o'tirgan duragaylarga qo'shilib, yuk ortadigan va salt miniladigan ot zotini yaratish. O'tirgan duragaylar ishlarini to'g'ri tashkil qilgan holda ma'lum yo'nalishida olib borilgan va saralash usullarini qo'llash yo'li bilan loqay zotiga xos barcha xususiyatlarini va nuqsonlarga ega bo'lmagan ot zotini yaratish.

2. Yaratilgan yangi ot zoti quyidagi ko'rsatkichlarga ega bo'lishi kerak. Yirikligi 150-156 sm, ko'krak aylanasi 170-176 sm, kaft aylanasi 19-20 sm bo'lishi kerak.

3. Yaratiladigan yangi ot zoti ish qobiliyati bo'yicha mahalliy ot zotlaridan o'tirgan duragaylarni olib, chotib harakatlaganda yengil, chiroyli va chaqqon harakat qiladigan yuk ortilganda va aravaga qo'shilganda yuqori ish unumdorligiga ega bo'lishi bilan ajralib turilishi kerak.

4. Yangi ot zoti i marta Loqay zotiga mansub bo'lgan. Eng yaxshi ko'rsatkichlarga ega bo'lgan 116 bosh ayg'ir va 269 bosh biyalar Davlat naslchilik kitobiga kiritildi.

5. Duragay otlarning tana o'lchamlari sezilarli darajada Loqay zoti otlaridan ancha yuqori bo'lganligi aniqlanadi. Shu sababli dastlabki uch duragaylarning tana o'lchamlarini birlashtirish natijasida shu zotlarni o'zora chatishtirish natijasida olingan duragaylar madaniy uyur va otxona sharoitida o'stirildi. Uch duragaylarning natijasida olingan duragay otlarning hayotchanligi va konstitutsion xususiyatlarini sezilarli darajada mustahkamlandi. Yirikligi, chaqqonligi bo'yicha sof salt miniluvchi otlarga tenglashadigan bo'ldi. 2002 yilda aprobatsiya komissiyasi tomonidan olingan duragaylarni ko'rib chiqib, yangi tojik ot zotini yaratildi.

6. Yangi paytda salt minilib, yengil yuk tortuvchi "Yangi tojik" ot zoti yaratilgan davlat naslchilik xo'jaliklarining "Koktosh", "Xurasan", "Dosh bandi" kabi ot zavodlarida o'tirgan duragaylar xo'jaliklarida, davlat va shirkat va jamoa xo'jaliklarida o'tirgan.

7. Yangi ot zoti konstitutsiyasining o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lgan.

Yaratilgan yangi zotning eksteryer ko'rsatkichlari sezilari darajada yaxshilandi. Zavod tipidagi yaxshilangan salt miniluvchi otlarga tenglashadi. Konstitutsiyasi mustahkam quruq, Sharq otlariga mansubligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Muskul to'qimalari yaxshi rivojlangan oyoqlar tuyoqlari mustahkam, muskul to'qimalari yaqqol ko'zga tashlanadi. Kattalikda, quruq, ko'zlari katta va chaqqon, jag' oralig'i (ganashi) keng va uzun, bo'yni uzun. Qarchig'ayi baland, uzun va muskul to'qimalari rivojlangan kuraklari uzun va qiya joylashgan usti tekis, orqasi, bell, bosh rivojlangan. Sag'risi uzun keng ko'krak qafasining hajmi juda katta qovurg'alari uzun tuyoqlari o'rtacha kattalikda mustahkam. Paylari yassil yangi zotga mansub otlar yuvosh harakatchan.

Otlarning turlari: malla, jiyron tusida 37%, 31% to'riq, 25% ko'k qisman qora, chavkor, buril va boshqa turlarga ham uchraydi. Yungli ayg'irlar arab va Loqay zotlariga nisbatan yirikroq zotidan bir oz kichikroq zotini 3 ta tipi mavjud: Asosiy, salt miniluvchi va mahalliy.

Asosiy tip eng ko'p tarqalgan bo'lib, ayg'irlar 64 bosh (50,4 foiz) va boshni (45,7 foizni) tashkil qiladi. Bu tipdagi otlar o'rtacha kattalikdagi va vazndor. Muskul to'qimalari va suyakdorligi yaxshi rivojlangan. Yuk tortish qobiliyati kuchliroq.

Mahalliy tip:

Bu tipga 34 bosh ayg'ir (26,6%) va 454 bosh biya (36,2%) kiradi. Otlar unchalik katta bo'lmasligiga qaramasdan yaxshi rivojlangan suyak to'qimalariga ega bo'lib, o'lchamlari: qarchig'ay balandligi 150 sm, ko'krak 176 sm, kaft aylanasi 19 sm (ayg'irlarida). Biyalarida 146-175 sm ega.

Salt miniluvchi tip:

Bu tipda 28 ta ayg'ir (22-64%) va 299 ta biya (18,1%). Bu tipdagi otlar tuzilishi bilan salt miniluvchi ko'pincha sof qonli salt miniluvchi otlar ketadi. Chopqirligi tez. Salt miniluvchi zotlarning ko'pchiligidan qolgan o'lchamlari: Qarchig'ay balandligi 158 sm, ko'krak aylanasi 180 sm, kaft aylanasi 19 sm. Biyalarda 152-178-195 sm.

Qorabax zoti

Bu zot salt minilib, yengil yuk tortuvchi tipga mansub, eng qadimgi zotlarning biri hisoblanadi. Hozirgi Ozarbayjon respublikasining yassi tog'li tumani Araksam daryolari o'rtasidagi hududida yaratilgan. Bu joyning ob-havo quruq, issiq, ozuqasi mo'l, tog' suvlari va yaylovga boy, yilqichilikni rivojlantirish shart-sharoitlar mavjud.

biyadamlar uzoq vaqt persid va Axaltaka, kechroq arab ayg'irlari bilan mashg'ul bo'lgan. Bu zotni eng yaxshi va qimmatlilari diqqat bilan o'rganishga olib kelingan. Kavkazning har xil tumanlaridan Eron, Don daryosidan bir qismini Polsha, Fransuz va boshqa Yevropaning g'arbiy qismlariga olib ketilgan. 1826 yilda Perslar qaytadan yilqichilikka katta zarar ko'rgan va yaxshi ayg'irlarni haydab ketganlar.

Uzoq otning o'zining eksteryer tuzilishi bo'yicha boshqa Kavkaz otlaridan farqlanadi. Katta emas, lekin xushbichim, quruq. Boshi katta emas, bo'yni uzun, lekin uzun emas, qarchig'ayi yaxshi bilinadi. Terisi yupqa, junlari qisqa. Tuxl mulla, buril, to'riq, oq yol saman.

Uzoq otning tayori juda yaxshi, bo'ysunadi va to'siqlardan (konkur) sakrashda muvaffaqiyatli bo'ladi. Milliy o'yinlarda yaxshi natijalarga erishadi. Uzoq otning qoziqishda ko'p charchamaydi. Tog' sharoitiga salt minilib yurishga qodir. 1956-yil Angliya qirolchasining oilasiga shu zotdagi Zamana otini o'ziga olib borgan. Angliyaning iqlim sharoitiga yaxshi moslashgan. Yaxshi tayori ot sporti musobaqalarida keng foydalanilgan.

Uzoq ot respublikasidagi Adamskiy ot zavodida urchitilmoqda. Ot zotini o'rganish sharoitida boqiladi.

Kustanay zoti

Uzoq ot uchun yaxshi otlar yetishtirish maqsadida 1886-yilda Orenburgda, 1887-yilda va 1888-yilda Kustanayda uchta naslchilik davlat otxonasi tashkil topdi. Har qaysi otxonaga ajratilgan 30-70 bosh ayg'irlar asosan don, qalmaq, qoziq, qoziq, anglo-arab va sof qonli Angliya ot zotini qozoq otlarining tayori o'rganib takror ishlab chiqarish natijasida chatishtirilgan.

Kustanay davlat naslchilik korxonasida 1898-yilda qozoq otlarining davlat otxonasi tashkil topdi. Rassadnikning vazifasi qozoq otlarining yaxshi oziqlantirish, tayori natijasida tirik vaznini oshirish va mahalliy otlarni qozoq otlari bilan chatishtirish edi. Kustanay rassadnigida qozoq otlarini «o'z ichida» o'rganib 25 yil davom etgan va yaxshi natijalarga erishgan. Ammo kavaleriya otlari uchun. Natijada 1908- yildan boshlab qozoq biyalari don, orlov-rastopchin otlari bilan chatishtirildi. 1920-yilda Kustanay rassadnigi ot zotini o'rganib va 1935-yilda Kustanay ot zavodidan Mayko'l ot zavodi ajralib

Uzoq otning darajalarning eng yaxshilari 1.5 yoshdan va 3 yoshgacha muntazam oziqlantirildi va ippadromlarda sinab borildi. Otlar otxona, yaylov va qoziq sharoitida ya'ni havoning sovuq kunlari otxonalarda yaylov otlari uchun 1.5 yoshda yengil chopishlarda mashq qildirildi. 3-4 yoshlarda otlarining yaxshilari ishlab chiqarishda foydalanilayotgan otlar guruhiga qo'shiladi. 1956-yil Kustanay zoti deb tasdiqlandi. Eksteryeri ko'rsatkichlari otlar uchun ba'iyli konstitutsiyasi mustahkam, boshi o'rtta kattalikda va to'g'ri

qarchig'ayi, bo'yni o'rta uzun va sermuskul, beli va orqasi keng, mustahkam, kaltarq va qiya tushgan oyoqlari mustahkam va cho'tkasiz. Ganashi keng, ko'krak uzun qiya qo'shilgan, ko'krak qafasi chuqur, qovurg'alari uzun, oyoqlari suyakdor turlari asosan jayron, malla, to'riq va buril, ko'k tus kabi uchraydi.

46-rasm. Kustanay zoti

31-jild

Tana o'lchamlari quyidagicha:

Oting tuzilishi	Ayg'irlarda	Biyalarda
Qarchig'ay balandligi	157	154
Tanasining qiya uzunligi	157	152
Ko'krak aylanasi	182	185
Kaft aylanasi	20,2	18,6

Qarchig'ay balandligi ayg'irlarda 157 sm, biyalarda 154 sm, tanasining qiya uzunligi 157-152 sm, ko'krak aqlanasi 182-185 sm, kaft aylanasi 20,2-18,6 sm.

Zotni asosan uch tipi mavjud: asosiy, salt miniluvchi va cho'l tiplari mavjud.

Ektereri bo'yicha bir-biridan farq qiladi. Asosiy tip ishlab chiqarish talablariga javob berishi bilan: Salt miniluvchi tip - salt miniluvchi sof qonli tip o'xshab ketishi, ko'krak aylanasi kichikroq, ozuqaga juda talabchanligi bilan.

... va don zotlariga o'xshab ketishi, kuchliligi, aravani yaxshi tortishi ... kabi xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanadi. ... chuqqonligi 1000 m masofaga 1,06 sekunda, 1200 m masofaga ... 3000 m masofaga 3,35 sekunda, 4000 m masofaga 4,37 sekunda, ... sekunda bosa olishi va uzoq masofaga chidamli ekanligi

... ayg'ir 10 km masofani 18 min. 10 sek.da odimlab o'tgan.

... ajabli ayg'ir 1950 yili 100 km yo'lni 4 soat 1 min.da qattiq chopish

... o'ynlarda, poyalarda yaxshi natijalarga erishgan. Zotni Zevis, ... va Zobay va boshqa eng yaxshi liniyalari mavjud. Eng yaxshi ... viloyatining Sarnturgay ot zavodlarida joylashgan.

Don zoti

... VIII asrning oxiri va XIX asrning boshlarida Don daryosining quyi ... yaratilgan. Bu zot salt miniluvchi va yengil yuk tortuvchi ot ... Don kazaklari tomonidan ko'chmanchi xalqlardan tortib olingan ... roli o'ynagan. Ular ko'pincha Nagay, Karabax, Turkiya, ... ayg'irlari bilan chatishtirilgan. XIX asrning boshlarida Orlov, ... va boshqa ot zotlarning ayg'irlari keyinchalik sof qonli salt ... qoni qo'shiladi.

... natijasida olingan otlar yaxshi yaylov sharoitida va maqsadga ... natijada eski Don otlariga nisbatan katta, arava tortuvchi otlar ...

... urushi davrida Don otlarning ma'lum qismi qirilib ketdi. 1917- ... otliq armiyaning buyrug'i bilan Don otlari qayta to'plandi va ... maxsus ot zavodlari tashkil qilina boshlandi. Rostov viloyatida ... zavodlarida Don otlari faqat son jihatdangina emas, balki sifat ... yaxshilandi. 1938-yilda Salsk shaxrida Don otlarning davlat ... ko'zildi.

... usulida cho'l sharoitida yaratilgan. Qattiq qishli ... shunday. Eng qimmatlisi shundaki, boshqa salt minilib yengil yuk ... bu zotdek chidash bera olmaydi. Don ot zotlarining ekteryeri ... o'rtacha kattalikda, peshanasi keng, bo'yni o'rtacha kattalikda, ... hatta emas, orqasi to'g'ri va keng; beli to'g'ri; sag'risi aylanasimon; ... qovurg'alari aylanasimon, oyoqlari to'g'ri quyilgan, ko'kraklari ...

... o'rtacha tana o'lchamlari quyidagicha: qarchig'ayi balandligi 156- ... qiya uzunligi 160-161 sm, ko'krak qafasining aylanasini 187-188 sm, ... 19,2-20 sm. bu zot otlarda bir oz kech yetiluvchanlik xususiyati mavjud

bo'lib, yuksak darajada ish qobiliyatiga ega.

Don zotining, asosan, sharqiy, og'ir va salt miniluvchi tiplar bilan tip-konstitutsiyasi quruq, temperamenti jonli, chidamliligi va ish qobiliyati bilan; og'ir tip-gavdasi katta, tanasi uzun, tez semiradigan, har bir ishlatilishi bilan; salt miniluvchi tip-tanasining mutanosib tuzilishi bilan chopuvchanligi bilan bir-biridan ajralib turadi.

Bandurist laqabli ayg'ir bir sutkada 305 km masofani; Sardinolay laqabli esa 2400 m ni 2 min. 45,5 sek.da, Zaryad laqabli ayg'ir 200 km ni 10 min. 10 sek. laqabli ayg'ir 1600 m. ni 1 min. 19 sek. da bosib o'tgan. 1971 yilda Sakvoyaj laqabli ayg'irlar o'z zotdoshlari o'rtasida chempion deb tanildi.

Bu zotning Buyan, Patron, Dorogoy, Satrun, Bolivar, Bordo, t. b. Rezviy kabi qimmatli liniyalar bor.

Naslchilik ishlari bu zotning ish qobiliyatini va tirik vaznini oshirish sharoitiga moslashish va tez semirish imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan. Boshqird, qozoq, oltoy, Mo'g'ul kabi mayda cho'l zotlarini yaxshilovchi bo'lgan.

Orqa oyoqlarining sakrash bo'g'imlari yaxshi rivojlanmagan, ko'pincha qilibsimon. Baqaylari tik qo'yilgan. Tusi ko'pincha malla, boshida ko'pincha belgilari bor. Temperamenti jonli, tana o'lchamlari: ayg'irlarda qarchig'ay 163 sm, tananing qiya uzunligi 165 sm, ko'krak aylanasi 190,2 sm, kanna 163 sm, biyalarda qarchig'ay balandligi 160,9 sm, tananing qiya uzunligi 164 sm, aylanasi 189,9 sm, kaft aylanasi 20,1 sm.

Tirik vazni ayg'irlarda 570 kg ga yetadi. Bu zot bir oz kech yem bilan mavjuddir. Yuksak darajada ish qobiliyatiga egadir. Eng yaxshi rekord 1000 metrda 1,08 minut, 1200 metrda 1,19 minut, 4000 metrdagi 1,19 minut.

Imperiya va birinchi jahon urushi yillarida Don otlarining ko'pincha 1917-yildan keyin zotning yangi tarixi boshlandi. Otlik armiyaning bo'yog' otlari kayta tashkil kilindi. Ularni rivojlantirish uchun maxsus ot zavodlari qildi.

Bu zot bir sutkada 100 km gacha yo'lni bemalol bosib o'tadi. Otlik qadar rus armiyalari Don otida to'siqlardan o'tish musobaqalarida Londonda 3 yil qatnashib, Georgi Karolening oltin kubogini olishga muvassar bo'ldi.

1920-1921- yillarda hozirgi Rostov viloyati harbiy ot zavodlari tashkil Don zotini ko'paytirishda S.M. Budennov nomidagi ot zavodi eng ko'p hisoblanadi.

Rostov viloyatida tashkil etilgan ot zavodlarida Don otlarini rivojlantirish jihatdangina emas, balki sifat jihatidan birmuncha yaxshilandi. Don otlarini viloyatlarida rivojlanmasdan Shimoliy Kavkaz, Ural, Qozog'iston, Turkmaniston o'lkasining cho'l tumanlarida Chita viloyatida va Qirg'izistonning tog'lik tumanlarida rivojlanmoqda. Bu zot sharoitga tez moslasha olish xususiyatiga ega. Ilyuz Traken ot zotlarini yaratishda Kustanay, Ters, Budenniy, Kushum otlarini yaratishda qatnashgan.

Ikkinchi jahon va fuqarolar urushi natijasida Don zotiga katta zarar keltirildi. Ushbu zotni davlat rahbarligida 1921-1922- yillari katta ish qilindi, harbiy ot zoti sifatida qayta qurilgan. Ushbu ot zoti bir joyga to'plandi. Bu tadbirlar Don ot zotini dunyoda asosiy rol o'ynaydi. Uyur sharoitida RSFSR, Qozog'iston, O'zbekistonda ko'paytirilmoqda.

Ikkinchi jahon urushi yillarida Don zotlari ko'paytiradigan tumanlari vaqtincha qisqartirildi. Ammo naslli otlarning eng yaxshi qismlari boshqa joyga ko'chirildi. Urushdan keyin ot zoti takomillashtirildi.

1937-1948- yillarda Don zotining Zaryad laqabli ayg'ir 200 km ni 16 soatda, Yul' laqabli ayg'ir 1600 km ni 1 min. 19 sek.da bosib o'tgan.

Ushbu zot klassik o'yinlarda qatnashib, yaxshi natijalarga erishgan. Unga Ugarl Venger, Traken zotlarini kelib chiqishida Kustanay, Terskiy, Boshum zotlarini yaratishda qatnashgan. Bu zot dunyoga ma'lum.

Ushbu zotning Dorogoy, Zabavnik, Barvinki, Bolivar, Bordo, Tulsina kabi mashhur bolajalar mavjud.

47-rasm. Don zoti

Yangi qirg'iz zoti

Mahalliy qirg'iz biyalarni don va qisman sof qonli salt miniluvchi ayg'irlar bilan qayta chatishtirish Norin, O'sh zavodlari, Issiqko'l va davlat naslchilik zavodlari hamda Qirg'iziston chorvachilik ilmiy tekshirish instituti ilmiy xodimlari,

chorvador mutaxassislarining xizmati katta bo'lgan. 1954-yil zotini Olingan duragaylarning eng yaxshilari dastlab «o'z ichida» ushbu sharoitida asraladi. Tana tuzilishi bo'yicha salt miniluvchi va Don yaylov sharoitiga moslashuvi, tez semirishi, sutdorligi qirg'iz zotiga

Zotni yaratishda ota – onalarini saralashga katta e'tibor qaratilgan. Otlarni tanlab, mashq qilish va sinash ishlari amalga oshirildi. Qulun va oziqlantirish, saqlash ishlariga e'tiborini qaratdi. Madaniy usulida boqilgan. Dag'al va konsentrat ozuqalar bilan oziqlantiriladi.

Yangi qirg'iz zoti sof qonli, salt miniluvchi Angliya va Italiya qimmatli sifatini o'zida mujassamlashtirilgan. Tana tuzilishi kelishgan quruq, yaxshi ish qobiliyatchanligiga ega, qarchig'ay balandligi qirg'iz zoti yirik qanoatli, yaylov sharoitiga yaxshi moslashgan yuqori sutdorlikda semiradi. Tog' sharoitiga moslashgan va yaxshi ish bajaradi. Tusi toqir qora yel somon va qora.

Norin ot zavodida o'tkazilgan sinovda yangi qirg'iz zoti 150 kg og'irlik bilan past – baland o'ydin–chuqur masofa oralig'i 110 km bo'lgan 150 min. bosib o'tgan.

Bu zotni uchta tipi mavjud; asosiy yirik va salt miniluvchi. Zotning sifat bo'yicha eng yaxshisi deb hisoblanadi. Qarchig'ay balandligi 110 sm, tananing qiya uzunligi 158 sm, ko'krak aylanasi 185 sm, kall aylanasi. Biyalarda 152, 154, 180, 19.0 smga teng.

Bu tip ot yuqori ish qobiliyatchanligiga ega. Yuk ko'tarishda va tortishda bosh soni bo'yicha ham boshqa tiplardan ko'p. Yirik (qabul) tip mustahkam konstitutsiyali saqlash oziqlantirish sharoitiga ko'nikadigan sutdorligiga va bola berishga.

Salt miniluvchi tipi salt miniluvchi zotlarga xos bo'lib, sport ishida natijalarga erishgan.

Zotni quyidagi liniyalari mavjud:

Zulidj, Zulus, Zefir, Propellar, Shedevr va boshqalar.

Eng yaxshi qadrlanadigani Narni, Ush, Qirg'iz boshqa zavodlarida

48- rasm. Yangi qirg'iz

Kabardin zoti

bu zotlardan bo'lib, salt minilib yengil yuk tortuvchi zot tipiga kiritiladi. Hozirgi kunda boshlab Kabardin zoti Kavkazdan tashqari boshqa tomonlarga ham tarqalgan. XVI asrda Shimoliy Kavkazning Kabarda Bolkar va Karachayev Cherkes xalqlariga keng tarqalgan edi. Zotning yaratilishidan boshlab Turkiya, Avstraliya, Vengriya va boshqa mamlakatlar sotib olgan. Zotni yaratishda Bolkarlarning Karabax, Persid, Turkman zotlari bilan chatishtirish natijasida yaratilgan. Yaylov sharoitida saqlanib faqat yaylov ozuqalaridan foydalangan. Qishda esa baland tog'li joylarda, qishda esa tog' yon bag'irli tumanlarida saqlanib

bu zot past-baland tog'li joylarda salt yurishda o'z afzalliklariga ega. Ish uchun qishda Kavkazda va Zakavkazyeda eng yaxshi tog' oti hisoblanadi. Hozirgi kunda Kabarda Bolkar xalqining g'ururi hisoblanadi. Bu zot serpushtligi, kech yurishi bilan boshqa zotlardan ajralib turadi. Fuqarolar va ikkinchi tayyorlanib yaratildi. MDHda mo'taxassislarning zotni saqlash natijasida qilingan ishlarini tufayli o'zini bosh sonini tashqi tuzilishini, qimmatli sifatlarini

Har xil allyur yurishlarini yaxshi bajaradi. Mustahkam quruq tanaga tuzilishi o'ziga mos, ba'zan past bo'lyli tana tuzilishiga ega. Bosh tumshuqli, bo'yni to'g'ri o'rtacha uzunlikda, go'shtdor quloqlari juda ko'p qarchig'ayi baland emas, lekin uzun, orqasi to'g'ri, tor, mustahkam, bosh bilan yaxshi to'lishgan, sag'risi go'shtdor bir oz qiya tushgan. Ko'krak qo'sh oyoqlari to'g'ri qo'yilib, bo'g'im paylari yaxshi rivojlangan. Baqari oyoqlari ko'pincha qilichsimon qo'yiladi; tuyoqlari mustahkam. Yol va bosh va junlari o'rtacha ba'zan qalin va uzun joylashgan, tuslari ko'pincha to'q. Ayg'irlarda qarchig'ay balandligi 155 sm, tananing qiya uzunligi 133 sm, aylanasi 173 sm, kaft aylanasi 19,3 sm, biyalarda 150, 153, 170, 19 sm.

4 yoshli Proyekt rekord chaqqonligi bo'yicha 50 km yo'lni cheklab 41 min. 25 sek.da bosib o'tgan (1953yil).

Madaniy yaylov usulida Kichik Karachev Malkin ot zavodlarida Bolkar va Karachayev-Cherkas ASSR ning ko'pgina xo'jaliklarda tarqalgan.

49-rasm. Kabardin zoti

7.5. Yo'rtoqi ot zotlari

Yo'rtoqi ot zotlari Yevropa va Amerikada XVIII asrning oxiri va XIX boshlarida yaratildi. Shaharlarda va shaharlar orasida tez yo'nalish qo'shiladigan chiroyli transport ot zotlari kerak edi.

Yo'rtoqi zotlarning eng birinchilaridan biri Angliyaning Norfol ot zoti

1770-yilda Angliya arava tortuvchi mahalliy ayg'irlarini sof qonli salt ot sotib olishi bilan chatishtirish natijasida kelib chiqqan. Bu zotni oyoqlari qisqa bo'yli chaqqon yaxshi.

1770-yil qora va to'riq bo'lgan. Shuningdek XVIII asrning ikkinchi yarmida MDHda Angliya yaratilgan. Bu zotlar shu davrda yaxshi chaqqonligi chidamliligi va qo'ltali boshqa zotlardan. Hozirgi vaqtda norfal zotini xakne deb ham atashadi. Bu zot o'zining o'ziga xos tabiati, chiroyli yo'rtishi bilan farq qiladi. Shu davrda Yevropa kontinental mamlakatlarda mahalliy ot zotlari ma'lum. Ular MDHda sotib olinib bo'yicha farq qiladi. Keyinchalik zavod tipidagi ot zotlari bilan chatishtirish hozirgicha saqlanib kelmoqda. Bu zotlarning hammasini sinov o'tkazilmadi. Shuning uchun yo'rtoqi ot zotlari ko'p mamlakatlarda keng tarqalgan. XVII asrda shaharlar orasida tez yo'rtadigan rus dvoryanlari (aravachilari) uchun katta, kuchli ot zotlari kerak edi.

Orlov yo'rtoqi zoti

Orlov yo'rtoqi zoti MDHda yaratilgan birinchi zavod tipidagi zot hisoblanadi. Bu zotlarni yaxshilashda boshqa zotlar ichida eng oldingi birinchi o'rinlardan o'rin olgan. Bu zotni yaratguncha shaharlararo aloqa qilishda va qishloq xo'jalik mahallalarida birorta zot bo'lmagan. Professor P.N.Kuleshovning fikricha mamlakatida Orlov yo'rtoqsining xizmati boshqa zotlar bilan teglashtirganda MDHda bu zot MDHning ko'pgina respublikalarida urchitilmoqda.

XVIII asrda rus otchiligi juda yomon holatda edi. Og'ir harbiy, yengil harbiy va mahalliy maqsadlar uchun zarur bo'lgan otlarni sotib olib bo'lmay qoldi. Chunki dehqonlarning otlarning qarchig'ayi balandligi juda past bo'lgan. Shuning uchun yaxshi yo'llarning bo'lmasligi, yuklarni tashishda bir yaxshi chidamli va tezlik bilan uzoq masofalarga olib borishda ko'p kishilarni, shu jumladan graf Orlov-Chesmenskiy Orlov-Chesmenskiy o'ylantirgan edi.

Ali Orlov-Chesmenskiy (1735-1807) yashagan. O'z oldiga 2 ta asosiy maqsad qo'ydi: birinchidan universal salt miniluvchi ot zotini chatishtirish natijasida mahalliy mahalliy, ya'ni rus salt miniluvchi ot zotini yaratib amalga oshdi.

Ikkinchi maqsadi faqat zot yaratish emas, gavdasi proporsional to'zilgan, erkin harakatlanadigan, baland bo'yli, aravaga oid yuklarni tezlikda yo'rtib tortadigan, mahalliy ot zotini yaratishni maqsad qilib qo'yadi.

Bu maqsadlarda dastlab ishini 1776-yili Podolskiy tumani yaqinidagi Moskvaga qishloq xo'jaligi qishlog'ida ish boshlagan. Zavod Arab, Daniya, Golland, Meklenburg, Prussiya va boshqa salt miniluvchi Angliya va boshqa zotlar bilan to'ldirildi. Shu zotlar bilan chatishtirish Smentanka nomli ayg'ir arab zotli eksteryer tuzilishi va yaxshi chidamliligi bilan Orlovga ma'qul bo'ldi. Zavodda foydalanib undan 5 ta nasl olindi. Bu zot va boshqa zotlar orasida tez yo'rtadigan rus dvoryanlari uchun katta, kuchli ot zotlari kerak edi.

Bu zavodning yo'rtiqi bo'limida 150 tagacha naslli biyalar joylashgan keng miqyosda va masshtabda qo'llanildi. Orlov bitta prinsiplari bilan chatishtirishni har xil zotda olib bordi.

Bu ish 20 yillar davomida qunt matonat, tartiblilik bilan Smetankaga nisbatan kattaroq tez harakat qiluvchi va mustahkam korpus yaratish maqsadida uni salt miniluvchi - arava totuvchi Daniya qoni yul bilan chatishtirdi. Natijada yirik ektereri chiroyli, lekin tezligi uchun bo'lmagan **Polkan-1** nomli ayg'ir olindi.

Bu ayg'imi Gollandiyaning arava tortuvchi tipidagi ko'k tusli chatishtirilishi natijasida 1784-yilda ko'k tusli Bars nomli ayg'ir kelib chiqqan.

Bu ayg'irning balandligi, yirikligi, ajoyib eksteryer tuzilishi va Orlov talabini qondiradi. **Bars-1** ayg'ir yo'rtiqi ot zotining urug'boshisi. **Bars-1** ayg'iri bilan unga qarindosh bo'lgan biyalar chatishtirildi. Yosh ot kuz oyining oxirlarigacha quruq-cho'l yaylovlarida, qishda esa otbozlik guruh qilib asraldi. Onasidan ajratilgan toylar sutkasiga 3,5 kg dan ortiq istagancha pichan bilan oziqlantirildi. 1,5-2 yoshli toylarga esa korpus berilmasdan, faqat pichan bilan boqildi.

Shuni aytish kerakki, zotning shakllanishida yosh otlarning ibtidoiy sharoitlarda tarbiyalanishi, sistematik ravishda mashq qildirish va ahamiyatga ega bo'ldi.

Bars-1 da 3 ta zotning xususiyatlari mujassamlashtirilgan bo'lib, u va golland zotlarining Arab zotlari kabi konstitutsiyasi temperamentli joshli chiroyli Daniya zoti kabi baland bo'yli va kuchli hamda Golland yugiruvchan edi. Keyingi maqsad **Bars-1** naslini qo'shib arava qo'shilariga ot zotini yaratish maqsadida Arab-Daniya-Goland (**Bars-1** kelib chiqqan) meklenburski (angliyaniki) va boshqa zotlar chatishtirib, liniyalarda bo'lgan inbriding yo'li ilan **Bars-1**, bolalari **Poxvalniy-1**, **Barsik**, **Boldov-1**, **Lebed-1** va boshqalarni o'zaro juftlash ishlari olib borilgan.

Xrenovskiy ot zavodida ilgariroq qochirish va tug'dirish ko'pchiligi 4-5 yoshda o'sishdan to'xtaydi.

Otlarning asosiy tuslari ko'pdir 52% ni, to'riq 22% ni, qora 19% ni, qizil malla va buril tusli bo'ladi. 165 yildan ziyod Orlov zoti liniyasi uchitilmoqda.

Lebed-1, **Lyubezniy-1**, **Dobriy-1**, **Poxvalniy-1** va **Bezimyanny-1** nasldorlik jihatidan qimmatli bo'lib chiqdi va keyinchalik bir necha liniya chiqishiga asos soldi. Orlov davrida yo'rtiqilar asosan qisqa (200 va undan kam) hamda uzoq (18-20 km) masofalarda mashq qildirib sinalar va to'rtinchi finishga yetib kelgan, unchalik charchamagan, nafas olish bir tekisda bo'lgan katta ahamiyat berilar edi.

A.G.Orlov vafotidan so'ng, 1808 yildan boshlab uning ishini Xrenovskiy zavodining boshqaruvchisi I.N.Kabanov va V.I.Shishkinlar davom ettirdi.

Orlov zavodni A.G.Orlov vafotidan so'ng 20 yil boshqardi va shu davrda dunyo miqyosida keng tarqatishga erishdi. Shishkin tomonidan zotni saqlash va juftlash sistemasi ishlab chiqildi. Zotning Polkon №3, Lebed zavodlarida yaratildi. Bunda uning qarindoshlararo urchitish usulini juda ustalik bilan alohida ta'kidlab o'tish kerak.

1950-yildan keyin Orlov zoti bo'yicha naslchilik ishlarini olib borishning usulini o'zgartirib, uni urchitish bo'yicha bir necha davlat naslchilik zavodlari tashkil topildi. Bu zotni saqlash kerakki, bu zot kelib chiqish sharoitiga ko'ra bir necha tipda

bo'linadi. Hozirgi paytda yirik, yengil, yirik-yengil va o'rta tiplari mavjud: yirik va o'rta tiplarda: yirik, ko'krak qafasi yaxshi rivojlangan, tanasi uzun. oyoqlari uzun. Bu tipdagi otlar ko'pincha konstitutsiyasining bo'shligi va bo'g'in bo'linishi rivojlanmaganligi bilan: yengil tiplar konstitutsiyasining quruq va yengil bo'linishi bo'yicha o'rta baliqlikda bo'lishi, bo'g'in paylarning uzunligi bilan, yirik-yengil tiplar konstitutsiyasining quruq va mustahkamligi, bo'linishi bilan, uzoq masofalarga chopa olishi bilan; o'rta kattalikdagi tip esa o'rta baliqlikda bo'lib, konstitutsiyasining quruq va mustahkamligi bilan ajralib turadi.

Yirik o'rtaq zotiga mansub Ulov laqabli ayg'ir 1600 m masofani 2 min. 20,2 sek.da; Znaxar laqabli ayg'ir 4 yoshida 10 km masofani 23 min. da bosib o'tgan. 1971 yilda Xlopoq va Xlopoq ayg'irlar zot chempioni bo'lgan.

Yirik o'rtaq zotining Barchuk, Veterka, Lovkiy, Voin, Bumenchik, Veterka singari 20 dan ortiq liniyasi bor.

Yirik o'rtaq zotning yaxshi tiplari hozirgi vaqtda Voronej viloyatining Xrenovskiy, Tambov viloyatining Novo Tominkovskiy, Poltava viloyatining Xlopoq zavodlarida parvarish qilinmoqda.

Yirik o'rtaq zotning tezligini oshirish, bo'g'in paylarini mustahkamlash, yosh otlarni quruqlikda tarbiyalash naslchilik ishlarining asosini tashkil qiladi.

Yirik o'rtaq zotida Orlov ot zotiga ehtiyoj katta. Ayniqsa, Gernaniya, Gollandiya, AQSh va boshqa mamlakatlar.

50 – rasm. Orlov ot zoti

Rus yo'rtoqi zoti

Rus yo'rtoqi zoti arava tortuvchi otlar tipiga kiradi. U mamlakatimizdagi yo'rtoqi zot biyalar bilan Amerika yo'rtoqi zot ayg'irlarini ishlab chiqarish va chatishtirish natijasida yaratilgan. Amerikadan keltirilgan Bob Duglas, Farrest, Gey Bingen kabi ayg'irlar Orlov yo'rtoqi zot biyalar bilan chatishtirish juda yaxshi avlod bergan. Mustaqil zot sifatida 1949-yilda tanilgan.

1914-yildan boshlab chatishtirishdan olingan duragaylar «o'z ichida» boshladi. 1926-yilda Rossiya chorvadorlarining kengashi Amerika-Orlov duragaylari asosida yangi yo'rtoqi ot zotini yaratish tashabbusi ma'qullandi. Kengashning rahbari A.N.Vladikni rahbarligida Amerika-Orlov duragaylari tekshirib chiqilib, natijada bo'yicha naslchilik ishlari olib borishning perspektiv rejasi to'zildi. Orlov zotlarini duragaylar bilan chatishtirish ishlari ikki xil variantda olib borish variantda «o'z ichida» urchitildi; ikkinchi variantda suyaklari nozik, tanasi kichik past duragaylar yirik Orlov ayg'irlari bilan qayta chatishtirildi. Yangi zot yaratilish borasidagi bu naslchilik ishlariga juda ko'p naslchilik zavodlari qatnashdi.

Rejali olib borilgan naslchilik ishlari yangi Orlov zoti kabi muhim ahamiyatga ega bo'lgan Rus yo'rtoqi zotining yaratilishi bilan yakunlandi.

Rus yo'rtoqi zoti Orlov zotiga nisbatan konstitutsiyasi qarama-qarshi

...ning yirikligi va uzunligi jihatidan Orlov zotidan kichikroq bo'lgan zotlardan ajralib turadi. Boshi to'g'ri, yengil va cho'ziq; bo'yni qo'ng'ir qochig'ayi baland; orqasi va beli to'g'ri; ko'kragi chuqur; oyoqlari yul va dumi yaxshi rivojlanmagan; konstitutsiyasi quruq va zich rivojlanmagan. Tusi to'riq, tim qora, ko'k va jiyron bo'ladi. Lekin timsimon qisqaligi, orqasining tomsimonligi va kaltaligi, orqa timsimon qo'yilishi eng asosiy eksteryer kamchiliklaridir.

...ning qarchig'ay balandligi 159 sm, ko'krak qafasining aylanasini diametri 19,5 sm ni tashkil etadi. Rus yo'rtoqi zoti tez yetiluvchan, tez idoblanadi. Ular chopishda va boshqa turli ishlarda juda qobiliyatli hisoblanadi. Just laqabli ayg'ir 1600 m masofani 1 min. 59 sek.da, 3200 m masofani 10,1 sek.da, Priyatel laqabli ayg'ir esa 1600 m masofani 2 min.03,4 sek.da yotiradi.

...ning Arbltraj laqabli ayg'ir va Chuda laqabli biya zotdoshlari o'rtasida 1907-yil 3 yoshlik yo'rtoqilarning 1600 m masofaga qo'shilgan vaqti bo'yicha jahon rekordi 1 min. 52,1 sek bo'lgan. Keyingi yillarda bu rekord oshib nasldor ot sifatida chet mamlakatlarga sotilmoqda. Rus yo'rtoq xo'jalik otlarning zotini yaxshilashda ham katta ahamiyatga ega.

...ning yirik, o'rtacha va yengil tiplari mavjud. Gildeysa, Zamorskiy, Magnata, Aloysha, Binopart kabi eng yaxshi liniyalari bor.

...ning asosiy yotirish joylari Voronej viloyatining Kultura, Tambov viloyatining Tambov respublikasidagi Dubrovskiy, Saratov viloyatidagi Yelanskiy, Kursk viloyatidagi Ufimskiy, Kursk viloyatidagi Aleksandrovskiy, Bryansk viloyatidagi, Belorussiyaning Gomelskiy ot zavodlarida Rus yo'rtoqi zoti otlar bilan chatishtirish ishlari olib borilmoqda.

...ning Saratov, Tambov viloyatining xo'jaliklarida urchitilmoqda.

...ning yo'rtoqi zoti O'zbekistonda ham urchitilmoqda, undan mahalliy otlar zoti va boshqa zotlar bilan chatishtirish ishlarida foydalanilmoqda.

51– rasm. Rus yo‘rtoqisi

Fransuz yo‘rtoqisi

Fransiyaliklar o‘z oldiga qishloq xo‘jalik ishlarida va otlik ishlarini bajaradigan ot zotini yaratishni maqsad qilib qo‘ygan. Shu maqsadga erishish uchun 18-asrda Fransuz ot zavodlarining boshqarmasi bir necha o‘n minglab zavodchilari sof qonli Angliya, yarim qonli salt miniluvchi va Norvich ayg‘irlari bilan to‘ldirildi.

Mahalliy biyalar bilan arab zotining ayg‘irini chatishtirib olingan so‘ngra toza sof qonli Angliya va yarim qonli salt miniluvchi, shuningdek (Angliya va Orlov yo‘rtoqi ot zotlari) bilan chatishtirilgan. Boshlab Fransiyaning qator ot zavodlarida Orlov yo‘rtoqi zotining ayg‘irlari foydalanildi.

Duragaylar ichida anglo-normandsk duragaylari ko‘pchilik bo‘lgan ichidan yaxshi yo‘rtoqi otlar yetishib chiqdi. Ularni ko‘paytirish zavodining egalari faqat qishloq xo‘jaligi uchun emas harbiy jangda

Fransuz otini muntazam ravishda yoʻrtgan holda egar quyib minib, masofa yoʻlida boshqa ishlar amalga oshirildi. Hozirgi Fransoʻz yoʻrtoqi zotini yaratishda aygʻirlari hisoblanadi. 1883 yilda tugʻilgan (14 yil) 1893-yildan toʻrtinchi avlodini sifatida boʻyicha eng qimmatli naslli aygʻir hisoblanib, boshqa yoʻgʻurlik boʻyicha qoyilmaqom qilib, boshqa otlardan ustunlikka ega boʻlgan naslli yoʻrtib 1 min. 36 sek.da bosib oʻtib, rekord oʻrnatib, oʻzidan oʻziga qarshi klassik chaqqonlikka ega boʻlgan naslli otlarni qoldirgan. Otning botalari, nevaralari, qarindoshlararo (inbriding) urchitilib Fransuz yoʻrtogʻi chempionligini oshirishda asosiy rol oʻynagan.

Fransuz otini boshlab eng yaxshi Fransuz biyalari bilan Amerika yoʻrtoqi zotini yaratishda ishlatilgan boshlandi. Natijada olingan avlodni sifatiga zarar keltirdi. Fransuz otini Amerika yoʻrtoqisini olib kelinishi va chatishtirish toʻxtatildi. Fransuz otini kitobini birinchi tomi yaratildi. 1922-yilda Fransuz qishloq xoʻjaligi qanotli qaroriga muvofiq Fransuz yoʻrtoqisi boʻyicha naslli kitobni yaratishda otlarni urchitish jamiyatiga topshirildi.

Fransuz otini duragaylarining birinchi avlodining koʻpchilik qismida chiqarib chiqmadi. Shuning uchun Fransoʻz ot zavodlarining egalari bor yoʻq otlarni saqlab Amerika yoʻrtoqi otlari bilan chegaralangan holda yoʻrtib borib, yaxshi natijalarga erishganlarini mukofotlashdi.

Fransuz yoʻrtoqi zoti, Amerika yoʻrtoqi zotidan qolishmaydi. Sport chempionligi boʻyicha ustunlikka ega. Katta yevropa oʻyinida 1956 yildan boshlab yoʻrtogʻlikni 25 ta fransuz yoʻrtoqisi tomonidan egallangan.

Fransuz yoʻrtogʻligiga nisbatan yaxshi ekanligi aniqlandi. Dunyo miqyosida chempionlikda hozirgi ishlarda quyidagi aygʻirlar Ideal fo Gazo 1,58 Amerika yoʻrtogʻi Adolfo Vivo 1,59 Yevropa musobaqasida rekord qoʻyib chempion boʻlgan yoʻrtoqi ot zavodlari hamisha eng katta sovgʻalarni yutishga qodir.

Fransuz otini suyakdor, mustahkam konstitutsiyali, qarchigʻayi yaxshi boʻlgan, boshi qoʻpolroq, chidamli. Tusi koʻpincha toʻriq va malla boʻlgan. Fransuz yoʻrtoqi zotida yaʼni ot zavodlarida quyidagi liniyalar asosiy rolni oʻynaydi: Norman va Kvovids.

Fransuz otini yopda chet mamlakatlarga Italiya, Germaniya, Shvesiya, Afrika, boshqa Yevropa mamlakatlariga eksport qilinmoqda. Rossiya yoʻrtoqi otini Fransuz yoʻrtoqisining aygʻirlari saqlanmoqda, ularning avlodlaridan foydalanilmoqda.

Amerika yoʻrtoqisi

Fransuz yoʻrtoqisi koʻpincha Amerikada yengil yuk tortuvchi ham deb ataladi. Fransuz yoʻrtoqisi deb nomlangan. Keyingi vaqtlarda bu zot Fransuz yoʻrtogʻi otlar paydo boʻlgan, hozirgi kunda standartbred deb yuritiladi.

Shu zotni 75% ni yo'rg'a otlar tashkil qiladi.

XVIII asrning oxiri XIX asrning birinchi yarmida yaratilgan, 1878-yil hujjatlar asosida zot deb tan olingan. Murakkab takror ishlab chiqarish bo'yicha sof qonli salt miniluvchi, arab, varvar, norfolk, Kanada yo'rg'alarini va boshqa tashishtirish natijasida vujudga kelgan. Zotning yaratilishida sof qonli Messendjer ayg'irini xizmati katta bo'lgan. Bu ayg'ir 1780-yil tug'ilib, 1808-yil olishda (1788-1808) Amerikada ot zavodida ishlatilgan. O'zining tezlik va yo'rtishi bo'yicha birorta ot tenglasha olmagan. Bir vaqtda Djyussel yo'rtoqisidan ham foydalanilgan. Sof qonli salt miniluvchi Angliya va Arab yo'rtoqisidan kelib chiqqan bo'lib, bu zotni yaxshilashda muhim rol o'ynagan. O'zining tezlik va tana tuzilishining mutanosibligi, chiroyliligi bo'yicha shuhrat qozongan va yashagan.

Hozirgi Amerika zoti mumkin qadar yirik eksteryer tana tuzilishi bilan ajralib joylashgan, mustahkam konstitutsiyali, oyoqlari quruq, muskullari yanasi ko'kragi keng, chuqur, qovurg'alari aylanasimon, sag'risi keng. Shu zotdagi otlar yo'rtoqilardan tana tuzilishini torligi, ko'kragini kengligi, sag'risini qisqirishi bilan farqlanadi. Juda chaqqon, tez yetiluvchan, ko'p yashaydi va yuvoshida tezlik bilan yo'rtoqi otlarni 1600 m rekordligi 1 min. 54 sek., yo'rtoqi otlarni rekordligi 1 min. 54 sek.ni tashkil qiladi. 26-jadvalda berilgan.

52— rasm. Amerika yo'rtoqisi

*Biya ot zotlarini tana o'lchamlari va ish qobiliyatchanligiga tavsif
(xarakteristika)*

Yoshig' ay uzunligi	Biyaning o'rtacha tana o'lchamlari, sm			Rekord chaqqonligi, masofa oralig'i 1600 m, min/sek			
	Tananing qiya uzunligi	Ko'krak aylanasi	Kaft aylanasi	2 yoshli	3 yoshli	4 yoshli	Katta yoshli
160	162	183	20	2/16,7	2/05,7	2/04,5	2/00,1
159	160	182	19,9	2/10,3	2/03,2	2/00,0	1/58,7
156	157	180	19,2	1/57	1/54	1/52	1/55
160	162	182	21	2/09,9	2/04,3	2/00,5	1/57,4

7.6. Og'ir yuk tortuvchi zotlar

Vladimir og'ir yuk tortuvchi ot zoti

Ukraina mamlakatidagi Vladimir viloyatining rus yerining qishloqlarida otlar ko'p ishlatilgan, quyidagi sanoat markazlarida ya'ni Moskva, Yaroslavl shaharlarida kuchli yuk tashiydigan qattiq yerlarni yaxshi haydab yurish qobiliyatini oshiradigan transport kerak bo'lganligi munosabati bilan og'ir yuk tortuvchi ot zotlarini yaratish maqsad qilib qo'yilgan. Mahalliy otlar kichik, og'ir bardoshga bardosh bera olmagan, qarchig'ayi balandligi 133 sm, kuchsiz, qancha konstitutsiyali, chidamli bardoshli, toqatli bo'lgan.

1886-yili Gavrilov-Posadskiy davlat naslchilik otxonasi tashkil qilingan. Eng kuchli otxonasini salt miniluvchi va yo'rtoqi yo'nalishidagi ayg'irlar bilan bog'liq bo'lgan og'ir yuk tortuvchi zotlarning ayg'irlari keltirilgan. Belgiyadan keltirilgan Suffalk, Fransiyadan Persheron zotlarining ayg'irlari 1901 yilda 12 ta Kleydestol va 1910-1917-yillari 13 ta Shayr zotlarining ayg'irlari o'zlashtirib olingan. 18 ta naslchilik va 80 ta dehqon xo'jaliklarida urchitila

1918-yilda ot zavodida va Gavrilovo-Posadskiy davlat naslchilik otxonalariga otlar ayg'irlar mahalliy biyalar bilan shu zotlarning ayg'irlarini 3-4 avlod o'tkazish uchun singdirish usulida chatishtirildi. Duragaylar ichida eng yaxshi ayg'irlar tanlanib, o'zaro urchitildi. Yangi zotni yaratilishida otlarni yaxshi yurush, moylarni maqsadga muvofiq o'stirish, muntazam mashq qildirish katta rol o'ynagan bo'ldi.

1918-yili davlat naslchilik otxonasi o'rniga Gavrilovo-Posadskiy davlat

naslchilik rassadnigiga aylantirildi. Bu rassadnikda naslchilik ishlarini olib borish uchun, zotlarni yaratish uchun katta tajriba shart-sharoitlari mavjud bo'lgan.

Vladimir og'ir yuk tortuvchi zoti mustaqil zot sifatida 1946 yilda yaratildi. Bu zotni takomillashishini tezlashtirish maqsadida Gavrilovo-Pasadskiy va Poldskiy ot zavodlari tashkil qilindi. Hozirgi Vladimir ot zoti qarchig'ay asosida mustahkam konstitutsiyali, tana tuzilishi o'zaro monand, muskullari rivojlangan, boshi uzun va quruq, ko'pincha qo'chqor kalla, bo'yni uzun va keng. Tanasi chuqur, ko'kragi keng, sag'risi uzun va qiya, oyoqlari aylanasimon, oyoqlari uzun, quruq kuragi qiya joylashgan.

Tusi asosan to'riq, qora kuyuk, tim qora, jiyron va malla burlak va oyoqlarida oq belgilari bor. To'riq tusli otlar 82 %, qora tusli otlar 7% va boshqa otlar 7% ni tashkil qiladi.

Vladimir og'ir yuk tortuvchi zotining o'rtacha tana o'lchamlari quyidagidek: ayg'irlarda qarchig'ay balandligi 165 sm, tanasining qiya uzunligi 173 sm, aylanasi 297 sm, kaft aylanasi 24,5 sm, tirik vazni 760 kg, biyalarda qarchig'ay balandligi 157 sm, tanasining qiya uzunligi 160 sm, ko'krak aylanasi 23 sm, aylanasi 23 sm, tirik vazni 680 kg ni tashkil qiladi.

Bu zot tez yetiluvchan, 3 yoshga yetganda o'sishdan to'xtaydi va qo'ng'ir va qochishga ruxsat beriladi. 3 yoshdan boshlab qishloq xo'jalik ishlarida biyalarni zooveterinariya qoidalari asosida ozuqlantib, saqlansa 100 bo'lib 80% qulun olishga erishiladi. Naslchilik ishlarida 18-20 yoshgacha ishlatiladi.

Naslchilik ishining asosiy maqsadi ot zoti tiplarini, eksteryer va sifatlarini takomillashtirishdir. Naslchilik ishlarini bosh uslubi liniyalari inbridingdan foydalanib, toza sof holda urchitib, liniyalar krossida eng muvaffaqiyatli otlarni yaratishdir. Bu zotning eng qimmatlilari Pochinkov ot zavodida va viloyatida va Mordva ot zavodida urchitilmoqda. Hozirgi kunda zotning eng muvaffaqiyatli va bir qancha kichik qarindosh guruhlar mavjud. Vladimir zotining qo'ng'ir va qochishga ruxsat beriladi. Yaxshi yo'rtadi va ko'p yuk tortadi. Yuk ortishi bo'yicha Belgiya va Gollandiya zotlaridan qolishmaydi.

Shahar transporti va qishloq xo'jalik ishlarida katta ish qobiliyatiga ega va tez yurish va yo'rtishi bo'yicha sovet va rus og'ir yuk tortuvchi otlaridan ko'ra tez va qochishga ruxsat beriladi. Granit II laqabli ayg'iri 10500 kg, Atlasniy laqabli ayg'iri 15028 kg, Legion ayg'iri 16413 kg yukni tortgan. Legion laqabli ayg'iri 2 km masofani 900 kg yuk bilan 5 min. 36 sek.da bosib o'tgan. Ivanovo viloyati xo'jaliklarida plugga qo'yilgan ot bilan 10 soatlik ish kunida 0,75-1,0 gektar yer haydagan. Bundan tashqari zotli otlarning ikkita, yengil va og'ir tiplari uchraydi.

Yengil tipdagi Vladimir otlari o'rtacha, oyoqlari kalta, muskullari va tanasi yaxshi rivojlanmagan.

Og'ir tipdagi otlarning oyoqlari uzun, gavdasi katta va uzun bo'lik, tanasi og'ir va ko'p gacha boradi.

Hozirgi vaqtda bu zotlar Gavrilovo-Pasadskiy tumanining «Hozirgi»

Yev-Polskiy tumanining «Bezbojnik», Gorkiy nomli, So'zdalskiy «Krasnolizmu» xo'jaliklarida urchitilmoqda. Yaxshilovchi zot sifatida Tsvetlitskiy, Tambov viloyatlarida, Tatariston respublikasida va qisman O'zbekistonda urchitilmoqda. O'zbekistonning tog'li tumanlarida joylashgan «Ishchi», Sangzor» xo'jaliklarida mahalliy Qorabayir otlari go'sht mahsulotini oshirish maqsadida ularning biyalari Vladimir zot ayg'irlari bilan chatishtirilgan duragaylar o'sishi va rivojlanishi, go'sht mahsuldorligi bilan mahalliy zotidan ancha ustun turgan. Kelgusida ham bunday chatishtirish ishlarini yanada olib borish maqsadga muvofiqdir.

53 - rasm. Vladimr og'ir yuk tortuvchi zoti

Litov og'ir yuk tortuvchi zoti

Litov og'ir yuk tortuvchi zoti Litov respublikasida yaratilgan yangi ot zoti bo'lib, mustaqil zot sifatida 1963-yilda tasdiqlangan.

Mahalliy jumud otlari bilan asosan Belgiyaning og'ir yuk tortuvchi Arden zoti chatishtirilgan bo'lib, 1920-1930-yillarda Litvaga keltirilgan va ular bilan yaratilgan. Mahalliy jumud zoti kichik, ammo chidamli qishloq xo'jalik ishlariga mos kelgan zot bo'lib, mahalliy xalq qishloq xo'jaligida og'ir ishlarda ishlatilgan zotni yaratishni maqsad qilib qo'yishgan edi.

Shunday qilib Belgiyaning Ardenidan olingan duragaylar o'zaro o'zaro o'zaro chatishtirildi. Tanlash va saralash ishlari keng ko'lamda olib borilgan. O'tlar otlar qadamlab yurishi, qishloq xo'jalik ishlarida ishlatilishi, mo'ljallanish kuchsilligi, chidamliligi va yaylov sharoitiga moslashishi bo'yicha baholanadi.

Litvada og'ir yuk tortuvchi zotni yaratishda Litva davlatining qishloq xo'jalik jamiyati va Vilyuns otxonasining xizmati kattadir.

1917- yildan keyin Litvada bir nechta ya'ni Jagarskiy, Nemenskiy va Sudovs davlat otxonalari paydo bo'lgan. So'ngra Kedaynyayski, Temir rassadniklar tashkil qilindi. Natijada ot zoti yaratildi. Bu zotga mamlakat umumiy ektererini quyidagicha xarakterlash mumkin: boshi tana tuzilishida katta, bo'yni kalta go'shtdor, qarchig'ay balandligi o'rtacha, lekin uzun qo'ng'orqasi va beli keng, mustahkam, sag'risi keng, ko'krak qafasi aylanmasimon, mustahkam o'rta uzunlikda quruq, to'g'ri qo'yilgan. Muskullari yaxshi, konstitutsiyasi mustahkam, mijozlari yaxshi, tana o'lchamlari quyidagicha: qo'ng'orqasi qarchig'ay balandligi 157,7 sm, ko'krak aylanasi 197,4 sm, tananing qiyasi 154,5 sm, kaft aylanasi 24,3 sm, biyalarda 154,5-192,55-162,22,5 Tirik vazni 400-450 kg, biyalarda esa 646 kg bo'ladi.

Tusi ko'pincha malla 70% ni tashkil qiladi, to'riq tusli zotlardan farqi shundaki uzoq yashaydi. Pushtdorligi yaxshi, og'ir ishchi beradi. Bu zot ishchi sifatida keng foydalaniladi. Ko'pgina mamlakat zotlarining yaxshilanishida keng foydalaniladi. Chet mamlakatlarga eksport Ular go'shtidan ozuq-ovqat sifatida keng foydalaniladi. Bu zotda 9 ta baliq oilalari mavjud. Eng yaxshi naslli otlar Sudovskiy va Jagarskiy otlari joylashgan.

Litov og'ir yuk tortuvchisi ozuqa tanlamaydi, yaylov sharoitiga moslashadi. Ish qobiliyatchanligi juda yuqori, yuvosh, qadamlash va rivojlangan.

Rus og'ir yuk tortuvchi ot zoti

XIX asming o'rtalariga kelib Rossiyaning ko'pgina qismida yaylov o'zlashtirilgan edi. Lekin shu o'zlashtirilgan yerlarni o'zlashtirish uchun og'ir ishchi zaraydigan baquvvat otlar kerak edi. Natijada Belgiyadan ko'plab argon otlar sotib oldilar. Bu zot unchalik katta bo'lmay, shu davrda qishloq xo'jalikda ishlatishda, kavaleriya xizmatida sharoitiga yaxshi moslashuvchanligi bilan ajralib kelar edi.

Shuningdek, mamlakatni industrilashtirish, sanoat markazlarining yaratilishi og'ir yuk tortuvchi otlarga bo'lgan talabini oshirdi. Shu maqsadda XIX asrning oxirida Belgiyadan arden zotli otlarni Rossiya zodagonlari sotib olib, ularni Hozirgi qishloq xo'jalik Temiryazev akademiyasida arden zoti ustida ilmiy usulda olib bordilar 1861-yili, 1860-1970-yillarda Cheslinskiy, Derkulskiy otlari arden zot bo'lishini tashkil qildilar. 1917-yildan keyin olingan duragaylarni

... yaratish uchun Novo-Aleksandrov, Ural, Kuyedins ot zavodlarida ... ularni tanlash, saralash asosida olib borilib, talabga javob beradigan ... ot'z ichida» urchitish natijasida yangi tiplarning kelib chiqishiga sabab ... rus arderlari deb atay boshladilar.

1917-yil shakllangan rus arderlar esa rus og'ir yuk tortuvchi zot deb ...

Bu zotga mansub bo'lgan otlarni eksteryerini quyidagicha ta'riflash mumkin: ... boshqa og'ir yuk tortuvchi ot zotlariga nisbatan eksteryerining ... farq qiladi. Tirik vazni 550-600 kg, mustahkam konstitutsiyali, tana ... joylashgan, harakatchan mijozli, yuvosh qanoatli, oziqlantirish va ... tez moslashadi. Qarchig'ayi balandligi ayg'irlarda 150 sm, tana qiya ... an, ko'krak aylanasi 194 sm, kaft aylanasi 22 sm, biyalarda 149-157,7- ... tashkil etadi, boshi o'rta kattalikda, keng peshanali. Orqasi, beli va sag'risi ... keng, uzun va chuqur, oyoqlari uzun emas, to'g'ri qo'yilgan,

... ko'pincha malla, jiyron, to'riq va kamroq qora uchraydi. Rus og'ir yuk ... tez yetiluvchan 3 yoshga yetganda ko'pincha rivojlanib bo'ladi. Sut ... qulunlarning kunlik o'sishi 1200-1500 gr ni tashkil qiladi. Eng yaxshi ... biri qimmatli biologik sifati, ya'ni uzoq yashashi va serpushtligidir. Ot ... har 100 biyadan o'rtacha 80-85 qulun, ba'zan 90-95 tagacha olinmoqda.

... xo'jaliklarida 20-25 yoshgacha ishlatiladi va nasl olinadi. ... mahsuldorligi yaxshi. Rossiya yilqichilik ilmiy tadqiqot institutining ... yiliga o'rtacha hisobda 2561 litrdan to 2732 litrgacha sut olinmoqda.

Sovet og'ir yuk tortuvchi zoti

Bu zot MDH.ligida og'ir yuk tortuvchi zotlar ichida eng kattasi hisoblanadi. ... kelib chiqishi Gorkiy viloyatining Pochinkovo va Mordva ot zavodlari, ... Gorkiy, Yaroslavl, Vladimir viloyatlarining naslchilik xo'jaliklari muhim ... 1917 yilga qadar Belgiyadan keltirilgan Brabanson ayg'irlari bilan ... biyalarni bir necha bo'g'in chatishtirilib, ulardan olingan duragaylar o'zaro ... natijasida 1952 yilda Sovet og'ir yuk tortuvchi ot zoti deb tasdiqlandi. ... bo'qichda persheron, arden, bityug kabi zotlarning ayg'irlaridan ...

Yaxshi sharoitda o'stirilgan 6 oylikda qulunlar 360-380 kg ga yetadi. 1 yoshga ... 520-540 kg ni tashkil etadi. Rossiya yilqichilik ilmiy tadqiqot institutining ... formasida biyalarning o'rtacha yillik sut mahsuldorligi 2287 kg ni tashkil ... Bu zot yaxshi ozuqa sharoitida tez yetiladi va ko'p yashaydi. Yaylov sharoitiga ... Dag'al, suvli ozuqalarni yaxshi iste'mol qiladi. Sovuq sharoitlarga ham ... moslashishi, ozuqa tanlamasligi, hamma sharoitga moslashishi, pushtdorligi ot ... 65-76 % ni tashkil etadi, shuning bilan ko'p zotlardan keskin farq qiladi.

Rossiyanning katta sanoat markazlarini, zodagonlar xo'jaligi, so'ngra dehqonlar Shu davrda shaharlar orasida transport muhim rol o'ynagan. Ular og'ir

yuk tortuvchi zotlarni urchitish bilan shug'ullanganlar. 1930- yillarda yuk tortuvchi ot zotlarning ayg'irlarida naslchilik ishi ot zavodlarida urchitiladigan otlarning ko'p qismi qishloq xo'jalik ishlarida, yosh ot ravishda mashq qildirilib ularning ish qobiliyatiga baho berib boriladi.

1930-yildan boshlab urchitish ishlari rejali ravishda Chatishtirishdan olingan duragaylarni takomillashtirish maqsadida Belgiyadan, Germaniyadan 250 tagacha Brabanson zotli ayg'ir va 1936 yilda duragaylar ko'p bo'lgan tumanlarda Pochinkov, Mardo Posadskiy kabi naslchilik rassadniklari tashkil qilindi.

Bu rassadniklar zonasidagi xo'jaliklarda naslchilik ishlari ot chatishtirishdan olingan duragaylarga sof zotli brabanson ayg'irlarini singdirib, tuzilishi maqsadga muvofiq bo'lgan duragay biyalarni ayg'irlari bilan zavod usulida chatishtirish ishlari olib borildi.

Sovet og'ir yuk tortuvchi zotining eksteryer tuzilishi quyidagidek eksteryer afzalliklari, konstitutsiyasi va mahsuldorligi bilan Belgiya og'ir zotidan keskin farq qiladi. Bu zot Belgiya og'ir yuk tortuvchi zotiga konstitutsiyasi quruq, harakatchan, temperamenti jonli, sharoitga to'q. Ularning eksteryer tuzilishi quyidagicha xarakterlanadi: boshi tanaga quruq, chakaklari go'shtdor; bo'yni kalta va go'shtdor; qarchig'ayi belga bel keng; beli o'rtacha uzunlikda, ko'pincha bo'shroq, sag'risi to'la va belga qiya tushgan; ko'kragi keng; qovurg'alari qavariq joylashgan; tanasi tuzilishi bochkasimon; oyoqlari kalta va quruq, aksari oldingi oyoqlari uzun; bilagi yaxshi rivojlangan, kafti yo'g'on; baqayi kalta; tanasi mustahkam; orqa oyoqlari ko'pincha «qilichsimon», sakrash bo'g'inisi biriga yaqin bo'ladi. Tanasi va oyoqlari serjun, yol va dum jant. Konstitutsiyasi zich, ayrimlariniki bo'sh. Terisi qalin, tusi asosan malla, chovkar (18%), to'riq (11%), qora, jiyron, buril.

Sovet og'ir yuk tortuvchi zotining o'rtacha tana o'lchamlari ayg'irlarda – qarchig'ay balandligi 160-161,5 sm, tanasining qiya uzunligi ko'krak aylanasi 206-210 sm, kaft aylanasi 24,7-25 sm, o'rtacha tirik vazni 780 kg, biyalarda qarchig'ay balandligi 156 sm, ko'krak aylanasi 190 sm, 24 sm, o'rtacha tirik vazni 650 kg ni tashkil etadi.

Bu zot yuk tortishda rekord natija qayd qilib, 22 ming 991 kg yil masofaga tortib borgan.

Ot zotini yaratishda Boje ayg'irining xizmati katta bo'lgan. Uning qimmatli liniyalar yaratilib, zotning yarmini tashkil qiladi. Qimmatli liniyalari Rumba-508, Boje, Rejim-977, Jasmin, Kovboy-284, Fleytis-833 va Oilalaridan Ruletka, Revek, Zozul, Vyug, Kuklidir.

Sovet og'ir yuk tortuvchi ot zotlarining yaxshi naslli otlari Yaroslavl, Vladimir va Tambov viloyatlarida Mordov avtonom respublikada, respublikasining Sumskiy viloyatining xo'jaliklarida va naslchilik ishlari

otlari Gorkiy viloyatining Pochinkova va Mordov ot zavodlarida

bu zot rasmi o'ziga xos sharoitida tez yetiladi va ko'p yashaydi, 2,5 yoshida qishloq ishlarida ishlatiladi, 3 yoshda urchitishga qo'yiladi.

54-rasm. Sovet og'ir yuk tortuvchi

Chet el mamlakatlaridagi og'ir yuk tortuvchi ot zotlari

Chet el mamlakatlarida 40 ga yaqin og'ir yuk tortuvchi ot zotlari mavud. Ulardan: Bredanenn, Belgiya ishchi zoti, Arden zotlari, Fransiyada Persheron, Breton, Bulan zotlari, Angliyada Shayr, Kleydistal, Suffalk zotlari, Daniyada Koraltyadn Noriy, Sheysariyada Freyberg, Norvegiyada Gudebrandsdal zotlari.

Belgiyanen zoti – Belgiya og'ir yuk tortuvchi zoti katta, yirik mutanosib zot. Mahalliy kichik Belgiya otlarini arab zotini ayg'irlarini, so'ngra sof qonli arab zoti ot zotining ayg'irlari bilan chatishtirish natijasida yaratilgan.

Belgiyada davlat ot zavodlari bo'lmagan, ammo jamiyat ot zavodchilari 1860-yildan boshlab Belgiya ishchi otlarning ko'rgazmasi o'tkazilgan. 1887-yilda naslchilik kitobi chiqarilgan. Natijada naslchilik ishlari olib borilib, bu zot otlaridan ikkita guruhga katta va kichik tiplarga ajratilgan.

Belgiya chiqonlari tanlash ishlarini olib borish natijasida bu zotni yaratishga katta hissa qo'shgan. Bu zotga mansub otlarning umumiy eksteryerini quyidagicha tasvirlash mumkin: tanasi mutanosib joylashgan, harakatchan, boshi katta, bo'yni

kalta va yo'g'on, ayg'irlarining yoli rivojlangan, qarchig'ayi baland emas, ko'kragi bochkasimon, orqasi keng, uzun emas, ba'zan bo'sh, sag'risi ko'k ikkiga bo'lingan. Qorni hajmli, oyoqlari kalta, bo'g'inlari bilinmaydi, bo'g'i yo'g'on, tuyoqlari katta. Oq yol junlari qalin, uncha uzun emas, yol, dala junlari qalin emas, siyrakroq. Tusi malla, to'riq.

Brabanslar yuksak ish qobiliyatiga ega. Ozuqaga uncha talabchan, yetiluvchan, mijoz yuvosh, insonlar ishini yengillashtiradi. Qulunlarning onasidan ajratgandagi tirik vazni 400-500 kgga yetadi. Tirik vazni ayg'irlar 1100 kg va ziyoddir. Qarchig'ay balandligi 160-166 sm, ko'krak qatlam 200-215 sm, kaft aylanasi 23-26 sm. Bu zot yaxshi moslashish bilan Yevropa ko'pgina mamlakatlarida urchitilmoqda. Ayniqsa AQSh, Argentina, Polsha, Shveysariya, Paragvayda.

Bu zotning eng yaxshi xususiyatlaridan biri boshqa zotlar bilan chiqarib o'zining xususiyatlarini duragaylarga o'tkazadi, ko'p yashaydi. 2,5 yudagi qishloq xo'jalik ishlarida ishlatish mumkin. Bu zotning ayg'irlari bilan otlarning biyalarini chatishtirish natijasida sovet og'ir yuk tortuvchi otlari yaratilgan.

55-rasm. Brabansan ot zoti
Arden zoti

Belgiya va Fransiyaning chegarasidagi Arden tog' atrofidagi katta qishloq xo'jaligi yaratilgan. Arden otlari mayda ishchi otlardan hisoblanib tog' sharoitiga moslashgan, harakatchan, ish qobiliyati yaxshi. Ozuqani tanlamaydi, har qanday otlar ishlatilgan. Belgiya xalqi uchun kelajakda katta otlar kerak bo'lganligi uchun

og'ir yulqirish yo'li bilan Brabansan zotining ayg'irlaridan keng foydalanildi. Tirik vazni, tana o'lchamlari kattalashdi.

Brabansan zotining eksteryeri quyidagicha: bo'yni kalta, sermuskul, qarchig'ayi balandlikda 148-155 sm, ko'kragi chuqur, sag'risi to'la, oyoqlari kalta, paylari yulqirgan, temperamenti jonli, fe'li yuvosh, bo'g'imlari mustahkam. Tez yulqirgan, quruq tanlamaydi, tog' sharoitlariga yaxshi moslashgan, har xil ishlarda qatnashadi. Tirik vazni 600-700 kg.

Brabansan zotining o'rtalarida Rossiyaga keltirilgan mahalliy otlar bilan chatishtirish natijasida bir qanchi og'ir yuk tortuvchi zoti yaratildi. Shuningdek Boltiq bo'yi mamlakatlari bilan Arden zotining ayg'irlarini keyinchalik brabansan ayg'irlarini chatishtirish natijasida litov, latviya og'ir yuk tortuvchi zotlarini yaratganlar.

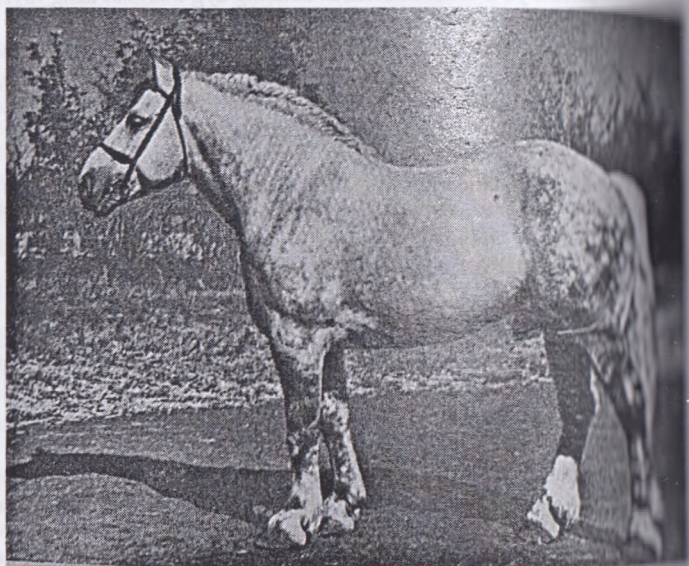
Persheron og'ir yuk tortuvchi ot zot.

Persheron zotining Persh okrugida zot sifatida yaratilgan. Mahalliy biyalar biyalar bilan zotining ayg'irlarini chatishtirish natijasida yaratilgan. Eng asosiy biyalari Jan va Blan ayg'iri bo'lib, u arab zotining Gallipoli nomli ayg'irining o'g'irlari bilan.

Persheron yaratishdan asosiy maqsad qilib, shaharlararo aloqa vositasini bajarishda biyalarning maqsadida amalga oshirildi. Zotning yaratilishi 1806 yilga to'g'ri keladi. 1911 yili Persheron zotining ko'rgazmasi o'tkazilib, amalga oshirildi. Zotning temir yo'llarni paydo bo'lishi, avtomobil transportini rivojlanishi natijasida zotning qishloq xo'jalik ishlarida ishlatila boshlandi.

Persheron zotining eksteryer tuzilishi quyidagicha xarakterlanadi: tanasi katta, boshi mutanosib joylashgan, boshi katta, peshanasi keng, quruq, ganashi keng, ko'zlari katta, ochiq, bo'yni uzun, go'shtdor qarchig'ayi yaxshi rivojlangan, qo'ng'ir qalqal keng, sag'risi keng va qiya tushgan, ko'krak qafasi keng va chuqur, qo'ng'ir tanasi, ikkiga ajralgan holda, qovurg'alari aylanasimon, kuraklari uzun va qiya, qo'ng'ir o'rtacha uzunlikda mustahkam va quruq, bo'g'in va paylari yaxshi rivojlangan, tuyoqlari keng, yalpoqsimon va mustahkam; muskullari yaxshi rivojlangan. Yol, dum, baqay bo'g'im qillari o'rtacha o'siqda. Tuslari ko'k va qora. Zotning quruq va mustahkam, temperamenti harakatchan. Tez yetiluvchan, 3 yoshda qishloq xo'jalik ishlarida va qochirishda keng foydalaniladi. Qadamini katta qadamli va yaxshi yo'rtadi. Qarchig'ayi balandligi 158-172 sm ni tashkil etadi. Zotning boshida 162-170-209-24,6 sm; biyalarda: 166-170-197-22,6 sm. Tirik vazni 1000 kg.

Persheron zoti dunyo miqyosida keng tarqalgan zotlardan biri hisoblanadi. Zotning Yevropada, Osiyoda va Afrikada muvaffaqiyat bilan urchitib kelinmoqda. Zotning yilidan boshlab Rossiyaga ya'ni Xrenovskiy ot zavodiga Persheron zotining ayg'iri va biyalari keltirilgan. Yangi liniya va oilalari, tiplari yaratildi. 1941 yili ot zotining hamma naslli otlari hamda Xrekovskiy ot zavodi Ulyanov viloyatining Xrekovskiy ot zavodiga ko'chirildi.

56-rasm. Persheron zoti

Kleydestal og'ir yuk tortuvchi ot zoti

Kleydestal zoti Angliyaning og'ir yuk tortuvchi zoti bo'lgan. Shotlandiyaning janubiy qismida yaratilganligi uchun Kleydestal deb nomlanadi. Shotlandiyaning og'ir yuk tortuvchi biyalari Flandr, Golland va Shayr ot ayg'irlari bilan chatishtirish natijasida yaratilgan Kleydestal otlarini ko'paytirish bo'yicha 1877-yilda ot sevarlar jamiyati tashkil etildi. 1878-yilda nashrdan chiqarilib, Kleydestal zoti tasdiqlangan.

Bu zot kattaligi jihatidan Shayr zotiga nisbatan kichikroq, eksteriyasi bo'yicha quyidagicha xarakterlanadi: tanasi yirik, bo'yni uzun, orqasi keng, ko'p qiya qo'yilgan, muskullari yaxshi rivojlangan. Oyoq junlari qalin, tusi ko'pincha to'riq, boshi va oyoqlarida oq belgilarining bo'lishi bilan xarakterlanadi. harakatchan. Yaxshi qadamlaydi va yo'rtadi. Ozuqaga juda talabchan.

Kleydestal zotining qarchig'ayi balandligi 165-172 sm, ko'krak aylamas 220 sm, kaft aylanasi 25-28 sm, tirik vazni 900-1100 kg hisobida bo'lgan. sharoitga yaxshi moslashishi eng yaxshi xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

otdan boshlab bu zot mamlakatlar orasida ommabop bo'lib tanildi. Boy
otidan AQSh, Kanada va Italiyaliklar qimmatbaho narxda sotib olganlar.
1950-yillarda ko'pincha Avstraliya va janubiy Amerikaliklar shu zot
qisqartirish maqsadida otchilik jamiyatlari tashkil qildi.

1950-yilda Kleydestal zotini, Ivanov, Vladimir, Tambov viloyatlariga
otchilik guruhlari tashkil qilindi. Xrenovskiy, Derkul, Pochinkovo ot
chiliklari 1917-yildan keyin Ivanov, Vladimir viloyatining xo'jaliklari
otchilik ayg'irlari bilan mahalliy zotning biyalari bilan chatishtirish
maqsadida zoti yaratilgan.

Suffolk og'ir yuk tortuvchi ot zoti

Bu zotning eng qadimgi og'ir yuk tortuvchi ot zotlaridan hisoblanadi. Bu zot
18-asrdan uchitilib kelinmoqda. Katta dvoryan unvonli Suffolk tomonidan
yaratilgan zot hisoblanadi, ayniqsa ishchi sifatida.

Bu zotlar ichida sof zot hisoblanadi. Boshqa zotlar bilan chatishtirilmaydi.
(Aylanasimon ot) – aylanasimon deb ataydilar. Eksteryer tuzilishi
aylanasimon, zich, oyoqlari kalta, boshi tana qismlariga mutanosib
qo'ng'ur, bo'yni baland qo'yilgan, qalin, bo'ynining yol qismlari yaxshi
ko'krak juda chuqur va keng. Aylanasimon, sag'risi qisman tushgan,
tanasi bo'ynining qirralari yo'q. Tusi malla, qarchig'ay balandligi 160-170
sm, og'irlik 800-900 kg. Suffolk o'zining
qo'ng'ur kumsuqumligi bilan ajralib turadi.

Bu zotni Angliya va Irlandiya mamlakatlarida uchitilmoqda. Bu zotni g'arbiy
Yevropaga, Avstraliyaga, janubiy Afrikaga hamda Rossiyaga 1974 yilgacha
1974-yil bu zot Vladimir, Sovet og'ir yuk tortuvchi zotlarini yaratishda

Shayr og'ir yuk tortuvchi zot

Bu zot Angliyaning og'ir yuk tortuvchi zotlaridan biri bo'lib, kattaligi jihatidan
boshqa og'ir yuk zotlar ichida birinchi o'rinni egallaydi. Bu zot Angliyaning
otchilik tanlash, saralash va ratsional oziqlantirish natijasida yuzaga kelgan.
18-asrda zotning kelib chiqishiga shaharda og'ir yukni tashiydigan otlarga
qo'ng'ur tabii bo'ldi. Zotni yaratishda Flamand, Golland otlarining roli katta
bo'ldi. Bu zotni yaratishda R.Bekvellning xizmati katta bo'lgan.

Bu zotning eksteryerini quyidagicha ta'riflash mumkin: boshi katta; bo'yni
qalin, og'irlik kuragi qiya joylashgan; qarchig'ayi past; ko'kragi keng; tanasi
zich, oyoqlari yo'g'on; tuyoqlari yassi. Boshi va dumining oyoqlari o'siq,
tananing kusikligi bilan xarakterlanadi. Tusi ko'pincha tim qora, qora-
qizil va ko'k bo'ladi.

Bu zotning qarchig'ayi balandligi 165-180 sm, ko'krak aylunasi 220-250

sm, kaft aylanasi 28-33 sm keladi. Tirik og'irligi 1000-1200 kg. Odlar
Shayrlar ishchi otlarni yaxshilash uchun keltrilgan edi, hozir ulard
urchitishmaydi.

7.7. Yengil yuk tortuvchi (aravaga qo'shiladigan) ot

Bu zotlarga Belarus, Latviya, Toriy, va Jmud zotlari kiradi. Ular
yaxshi moslashgan, qishloq xo'jaligida foydalanishga mo'ljallangan bo'lib
yaxshi qobiliyatchanligi bilan boshqa zotlardan ajralib turadi. Qavda
birmuncha cho'ziq bo'lib, tanasi o'ziga xos, mustahkam konstitutsiyali,
o'rtacha yo'g'onlikda, kaft aylanasi 20-21,5 sm, tirik vazni 460-600 kg bo'lgan.

Belorus – aravaga qo'shiladigan yengil yuktortuvchi zoti.

Mahalliy o'rmon tipli otlarni yaxshilash maqsadida zavod
Brabansan, Sovet, Rus og'ir yuk tortuvchilari va Orlov yo'rtoqi
chatishtirish natijasida yaratilgan. Hozirgi Belorus zoti o'zining qimmatli
foydali xususiyatlariga egadir: uzoq yashaydi, qanoatliligi,
qobiliyatchanligi, serpushtligi bilan masofa oralig'i 2 km joyga 1,5
qadamlab 15 min. 6 sek.da bosib o'tgan. 500 kg yukni shu masofa joyga 3
sek.da bosib o'tgan. Eng yuqori yuk tortishi 18,6 tonnadir.

Bu zotga mansub otlarning umumiy eksteryeri quyidagicha
boshi katta emas, bo'yni sermuskul o'rtacha uzunlikda, ko'kragi keng
to'g'ri, sag'risi keng, cho'ziqroq, oyoqlari quruq, mustahkam qarchig'ayi
152 sm, tananing qiya uzunligi 158 sm, ko'krak aylanasi 190 sm, kaft aylanasi
teng, yoli dum junlari o'siq, tusi qora yolsimon, to'riq, qora va oq yoli
bo'ladi.

Uchta tipi mavjud: katta, o'rta va kichik, 7 ta liniasi yaratilgan (1 ta
Zavet, Golub, Bayan, Lesnogo Fla) va 6 ta oilasi mavjud. Zarech degan
Smolevichskiy tumanida joylashgan.

Jmud zoti

Bu zot mahalliy biyalar bilan arab, sof qonli salt miniluvchi Angliya
Brabansan, Nordshvesskiy va Orlov yo'rtoqi zotlarining ayg'irlari bilan
chatishtirish natijasida yaratilgan.

Bu zot Litvaning mahalliy o'rmon oti bo'lib, ko'p yashashi,
chidamliligi va ish qobiliyatchanligi bilan qadrlanadi. Qadimgi sof qonli Jmud
bo'yli, kech yetiluvchan, qarchig'ayi balandligi 135-144 sm bo'lgan, boshi
peshanasi keng, orqasi mustahkam, qovurg'alari aylanasi, sag'risi
oyoqlari mustahkam va malladir.

Birinchi jahon urushigacha g'arbiy Yevropa mamlakatlari (Fransiya
Germaniya va Belgiya), har yili Litva respublikasidan 30 ming bosh Jmud otlari
olgan. Bu otlar shaxta ishlarida keng ishlatilgan va qadrlangan. 1879- yili
jamiyati Jmud otlarini ko'paytirish va mukofotlash to'g'risida qaror qabul
qarorda eski Jmud zotiga nisbatan kuchli, kattaroq Jmud ot zoti yaratilgan.

o'rtacha kattaligi o'rtacha, tana tuzilishi birmuncha cho'ziq va keng, qanchig'ay bo'lgan, harakatchanligi va chidamliligi bilan ajralib turadi. Qarchig'ay boshining qiya uzunligi 159 sm, kaft aylanasi 20,4 sm ga teng.

Toriy zoti

(har tomonlama) aravaga qo'shiladigan zotdir. Bu zotni yaratilishi 1870-yil, Toriy ot zavodining faoliyati bilan chambarchas bog'langan. 1870-yil tashkil topgan. Bu zotni kelib chiqishi ko'p zotlarning chatishtirish natijasida ya'ni shimoliy Yevropaning duragay zotlarni bo'lib: Norfolk, Anglo-Normondskaya, Ostrofriz breton, sof qonli salt bo'lib: Traken va Orlov yo'rtoqisi zotlarining ayg'irlarini chatishtirish natijasida 1950-yilda zot deb tasdiqlangan. Bu zot o'zining qanoatliligi bo'lganligi, mijozlari yaxsizligi bilan ajralib turadi. Respublikada umumiy zotdir.

1870-yil XIX asming oxirida murakkab takror ishlab chiqarish borasida zotning biyalari bilan Arab, sof qonli salt miniluvchi Angliya, Norfolk, Traken va Traken zotlarini ayg'irlarini chatishtirish natijasida ish olib chiqarilgan, bo'yni uzun, qarchig'ay o'rtacha uzunlikda qarchig'ay bo'lgan, tananing qiya uzunligi 163 sm, ko'krak aqlanasi 194 sm, kaft aylanasi 21,5 sm ga teng. Toriy zoti o'rtacha kattalikda, ko'kragi keng va chuqur, boshi, chidamli, yuvosh, mijozli. Sag'ris uzun va keng. Oyoqlari kalta bo'lganligi aniq bilinadi. Tuslari: malla, buril. Oyoqlarida va boshida bosh o'rtacha tik vazni ayg'irlarda 580-700 kg, biyalarda esa 500-550 kg bo'lganligi mavjud: og'irlashgan, asosiy va yengil.

Latviya yengil yuk tortuvchi zoti

Latviya biyalari bilan Golshtin Vannover va Aldenburg zotlarini ayg'irlarin natijasida 1952-yili Latviya yengil yuk tortuvchi (aravaga qo'shiladigan zot) zotni yaratishda Latviya respublikasining naslchilik xo'jaliklarining natijasida o'ziga eng yaxshi otlar keltirilib ishlar amalga oshirilgan. Natijada quyidagicha: tana tuzilishi kelishgan, boshi tanaga nisbatan bo'lgan. Konstitutsiyasi mustahkam, muskullari yaxshi rivojlangan. Bosh, ko'kragi chuqur, ko'pchilik otlarining orqasi to'g'ri, suyakdor,

Latviya ko'pincha boshining qo'polligi, ba'zan bo'yin va yelkalarining natijasida muskullarining xom-bo'sh bo'lishligi, oyoq qo'yilishi natijasida bilan farqlanadi. Qarchig'ay balandligi 157 sm, tananing qiya uzunligi 157 sm, ko'krak aylanasi 188 sm, kaft aylanasi 21,5 sm ga teng. Tusi malla. Ko'pincha bosh va oyoqlarida belgilarning bo'lishi bilan

Latviya boshi sifati har tomonlama yuqori, bola berishi 90% gacha. Uzoq

yashaydi, fe'l-atvori yaxshi, yuvosh. Zotda uchta tip mavjud: unsoy, unsoy yengillashgan tiplari mavjud. Ot zotining yengillashgan tipi tana bo'lini yarim qonli salt miniluvchi ot zotlariga yaqin keladi. Zotda 2 ta tip mavjud. Yaxshi otlar Burtniyek va Tervete ot zavodlarida urchitilmoqda.

Yengil yuk tortuvchi (aravaga kushiladigan ot zotlariga)

Zotlar	O'lchamlari, sm				Yukni tortish rekordi
	Qar-chig'ay balandligi	tananing qiya uzunligi	Ko'k-rak aylanasi	Kaft aylanasi	Yo'rtib 2 km ga tortish kuchi 50 kg
Belorus	152	158	190	20	5.21,7
Toriy	157	163	194	21,3	4.44,9
Jmud	153	159	188	20,4	4.42,6
Latviya	157	165	194	21,5	4.36,8

7.8. Mahalliy ot zotlari

Osiyo va Yevropa dashtlarida yashagan xalqlar qadimdan ot zotlari bilan shug'ullanib kelganlar. Qadim grek tarixchisi Gerodotning yozishlariga ko'ra eramizdan avvalgi V asrlardayoq skiflar uyur yilqichiligi bilan shug'ullanganlar.

Tarixdan ma'lumki, Kavkaz oldi hududlarida o'tgan afsonaviy ot zotlari sarmat qabilasiga mansub bo'lganlar. Bizga yetib kelgan manbalardan ko'rinib borishicha Osiyo ko'chmanchi qabilalari rus davlati bilan qizg'in savdo olib borishganlar. O'sha vaqtlarda Moskva bozorida 50 mingdan ziyod dasht otlari bo'lgan.

Hozirgi paytda dasht ot zotlari Qozog'istonning yarim cho'li bo'lgan Xakkas, Buryat va Baykal bo'yicha bo'lgan hududlarda urchitilmoqda.

Mahalliy dasht ot zotlari qattiq kontinental dasht iqlimi juda issiq yozda yaylovlardagi o't-ulanlarning qovjirab ketishi, qurishi natijasida juda quruq yaylovlariga, bir-biridan juda uzoq joylashgan suv ichish joylariga, hamda qishda sovuq izg'irinli, kam qor qish mavsumida ham yaylovlardagi dag'al otlarini yaxshi o'zlashtiradi va mahalliy sharoitga juda yaxshi moslashgan.

Mana shunday og'ir asrash sharoitigisha qaramasdan mahalliy dasht ot zotlarini semizlik darajasini, ko'payish holatini, sutdorligini yo'qotib ketish kasalliklarga chalinmaydi.

Dasht ot zotlari tanasida yog' to'planish jarayoni mavsumiy bo'lib bahar va kuz oylarida kuzatiladi.

Mahalliy dasht ot zotlarini o'sishi bosqichma-bosqich bo'lib bahar

... va qish oylarida juda sekin o'sadi. chidamliligi, kech yetilishi va ... mustahkamligi bilan ajralib turadi.

... mahalliy dasht otlarini ish unumdorligini juda yuqori va chidamli uzoq ... hosil o'tishda va har xil yo'nalishlarda (ishchi ot, go'sht va sut) ... mumkin.

7.9. Dasht zotlari

Dasht ot zotlari o'ziga mos eksteryer tuzilishiga ega bo'lib, boshi qo'pol ... bo'ling burunli, ko'zlari uncha katta bo'lmasligi, kalta quloqlari ganashini ... bo'lishi, bo'ynini kalta va semiz va past bo'lishi, yaxshi rivojlangan ko'krak ... keng va chuqur bo'lishi, orqasini uzun va sag'risini orqaga tomon pasayib ... yuqoridag oyoq va terisining qalin bo'lishi, junlarining qalin va uzun bo'lishi ... turadi.

Qozoq ot zoti

Qozog'istonning ekologik sharoitlari og'ir tumanlarida tabiiy tanlanish va ... zotlari ta'sirida qozoq ot zoti yaratilgan.

Qozog'iy tumanlardagi jaydari otlar past bo'yli bo'lib, oltoy va mongol zotlariga ... keng cho'ziq bo'ladi.

Qozog'istonning janubiy-g'arbida, ayniqsa Guryev va Mangishlok tumanlarida ... Adayev tipidagisi urchitiladi, bu otlar jussasi salt minish bopligi bilan ... U tipdagi otlar mahalliy otlami Markaziy Osiyo zotlari, Axaltaka, ... va boshqa zotlar bilan chatishtirish natijasida vujudga kelgan. Yurishining ... qarchig'ayining yaqqol ko'zga tashlanib turishi, orqasi to'g'ri, ixchamligi, ... emasligi Adayev otlari uchun xarakterlidir; oyoqlari quruq, ingichka, ... bilinib turadi. Xilma-xil tusda bo'ladi.

Otyalari sutkasiga o'rtacha 8-11 dan 15 litrgacha sut beradi.

Otlarning o'lchamlari: qarchig'ay balandligi 143,7 sm, tanasining qiya uzunligi ... ko'krak aylanasi 167,8 sm. kaft aylanasi o'zagi 18,5 sm, biyalarda esa 141,3- ... 171,1-17,6 sm.

57 - rasm. Qozoq ot zoti

Qozoq ot zotlarining zot doirasidagi Jabe tipdagi otlar eng keng tarqalgani hisoblanadi. Uning vatani markaziy Qozog'istondir.

Jabe otlari boshqa mahalliy qozoq otlaridan yirik o'lchamlari bilan farq qiladi. Shu bilan birga ular yil bo'yi uyur qilib boqish uchun moslashishgan. Jabe ayg'irlari uyur otlarni yaxshilovchi sifatida Murov tabiiy sharoitlari ko'pgina zonalarida, chunonchi, Orol bo'yi cho'chirli Yoqo'tistonning shimoliy qismigacha o'zini a'lo darajada namoyon qiladi.

Biyalari juda sersut bo'lib, nuqul yaylov ozug'ida turgan holatda 20 litr va ko'proq sut beradi. Onalik instinkti yaqqol ko'zga tashlanib serpusht bo'lib, har yuz bosh biya hisobiga 85-95 ta va ko'proq qulay bo'lgan yosh boqimlarni beradi.

Barcha Jab otlari uchun xarakterli alohida eksteryer bo'lib, bu og'irlik nisbatan past oyoqlilik, yumaloq cho'ziq tana, mustahkam oyog'lar, ozug'idagina yil bo'yi semizligini yo'qotmaydi. Jabe oti tez semirishi bilan Ulg'aygan otlardan 55-57%, ba'zan 60% gacha sof go'sht-yog' chiqqanida nimitalar olindi. Bu massivdagi otlar go'shtning sifati jihatidan Qozoq boshqa otlamikidan afzallik qiladi.

Qoraqalpog'iston, Buxoro, Sirdaryo va Samarqand viloyatlarida yilqichilikning go'sht va sut mahsuldorligini oshirishda Jabe tipdagi qozoq zot nasl ayg'irlaridan foydalanish samaralar ko'rsatishi muqarrardir.

Buryat zoti

Buryat zotining mahalliy vakillaridan kelib chiqqan bo'lib, tana tuzilishi va otlari bo'yicha Mo'g'ul ot zotini eslatadi.

Buryat avtonom respublikasining shimoliy-sharqiy va janubiy-g'arbiy qismlarida tarqalgan. Respublikaning boshqa tumanlarida mahalliy ot zotlari bilan, jumladan ya'ni Orlov, Russ yo'rtoqi, Don va sof qonli salt miniluvchi Angliya ot zotlari bilan chatishtirilmoqda.

Otlari, Mo'g'ul otlari kabi mayda, boshi katta, qo'pol, keng peshanali, qo'ng'ir boq, burtig'risi kichik, ko'kragi keng oyoqlari mustahkam.

Otlarning o'rta tana o'lchamlari quyidagicha: qarchig'ay balandligi 137,5 sm, qo'ng'ir qo'ya uzunligi 149,4 sm, ko'krak qafasining aylanasi 172 sm, kaft uzunligi 12,5 sm, tirik vazni 406 kg asosiy turlari qora, to'riq, qora-kuyuk, malla, saman, qora-qizil.

Qishda qamladigan otlar terisining qalin va zich bo'lish bilan xarakterlanadi.

Qishda qamladigan otlar terisining qalin va zich bo'lish bilan xarakterlanadi. Qishda qamladigan otlar terisining qalin va zich bo'lish bilan xarakterlanadi.

Qishda qamladigan otlar terisining qalin va zich bo'lish bilan xarakterlanadi.

Qishda qamladigan otlar terisining qalin va zich bo'lish bilan xarakterlanadi.

Qishda qamladigan otlar terisining qalin va zich bo'lish bilan xarakterlanadi.

Qishda qamladigan otlar terisining qalin va zich bo'lish bilan xarakterlanadi.

Boshqird zoti

Boshqirdiston respublikasining mahalliy otlaridan biri bo'lib, cho'l, cho'l va cho'l bo'yicha bu'zi tog'li tumanlarda urchitiladi. Boshqird oti garchand kichik bo'lsa ham juda kuchli, u bilan har qanday qishloq xo'jalik ishlarini bajarish mumkin. Boshqird otlari juda qadimiy kelib chiqish tarixiga ega. VII-VIII asrlarda boshqirdlar otlarni urchitish va undan foydalanishni yaxshi bilganlar, ular otlarni o'ltilbor bilan qaraganlar. Boshqird ot zoti ko'chmanchi chorvachilik sharoitida tarqalgan va yoylov sharoitlarida vujudga kelgan.

Boshqird ot sifatida shakllanishiga G'arbiy Osiyoning cho'l otlari va Boshqirdistonning mahalliy o'rmon otlari katta ta'sir ko'rsatgan. Shuning uchun ham Boshqird otining qator xususiyatlari bilan o'rmon otlariga o'xshab ketadi.

Boshqirdistonning iqlim sharoitlari keskin kontinental, qishi o'zoq, qishi katta, lekin yaylovlari serot bo'ladi. Boshqird otlari mana shu noqulay sharoitda pishiq, sharoitga chidamli, mustahkam konstitutsiyali, ozuqni kam zarf bilan qabul qiladigan bo'lib shakllandilar. Otlar qishda otxonalarda, yozda yaylovlarda

Ustiga yuk ortilgan holda tog' yo'llarida 50 km masofani 2 soatda tezlik bilan o'tkazish mumkin. Qirg'iz zotining tusi to'riq, malla, qora-ko'k, chavkar bo'lib, 1954 yillari mahalliy qirg'iz zotining biyalari bilan toza sof qonli Angliya va (1954 yil) ayg'irlari bilan chatishtirish natijasida 1954 yili Yangi qirg'iz zoti yaratilgan.

Bu zot qadimdan xalqlarni qimiz bilan ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Qirg'iz zoti go'sht chiqimi bo'yicha yuqori emas birinchi kategoriyali bo'lgan. Uning go'sht chiqimi 51,6% ni tashkil etgan.

Loqay zoti

Loqay Tojikistonning qadimgi otlaridan biri. U mahalliy biyalarni (1954 yil) Axaltaka, Arab va Mo'g'ul zotlari bilan chatishtirish tufayli yaratilgan. Uning asl mansub otlar yil davomida yaylovda asraladi. Ularning eksteryerini qat'iy aniqlash mumkin: boshi o'rtacha kattalikda va to'g'ri: beli to'g'ri, ayriqcha bukri; ko'kragi keng; kuragi to'g'ri qo'yilgan; oyoqlari uzun, quruq va mustahkam. Orqa oyoqlari ko'pincha qilichsimon quyiladi; tuyoqlari kichik va mustahkam. Ayg'irlarning qarchig'ay balandligi 146 sm, ko'krak qafasi aylanasi 143 sm, biyalarning qarchig'ay balandligi 143 sm, ko'krak qafasi aylanasi 162 sm bo'ladi.

Loqay otlari tana o'lchami jihatidan Qozoq, Qirg'iz va boshqa qadimgi zotlardan yuqori tursada, lekin bo'yi Axaltaka, Yovmud, Qorabayir otlaridan ancha pastdir. Shuni alohida e'tirof etish kerakki, past bo'lgan urchitiladigan Loqay otlarining konstitutsiyasi quruq, tog' otlaridan urchitiladiganlariniki qo'polroq, tusi ko'pincha to'riq, ko'k va ba'zan jlyoz bo'lishi mumkin. Bu zotning xarakterli eksteryer belgilaridan biri shundaki, ayriqcha juni jingalak, serpusht bo'ladi. So'ngi yillarda Dushanbe ot zavodida har yili o'rtacha hisobda 96 tadan qulun olinmoqda. Loqay zotli otlar yaratish tashlaydiganlari» deyarli uchramaydi.

Loqay zotlarining ish qobiliyatlari yuqori, lekin ancha kech yetilishga ega. 80 kg yuk ortilgan holda, tog' yo'llarida sutkasiga 60 kg masofani tezlik bilan o'tkazishning eng nozik joylarida ham bemalol choptirish mumkin.

Loqay otlari ko'p yillardan beri sof holda urchitilib kelinmoqda. Lekin bu javob bermaydigan biyalari aravaga tortadigan otlar yaratish maqsadida Angliya va (1954 yil) sof qonli salt miniluvchi va Qorabayir zotlari bilan chatishtirilayapti.

Milliy o'yinlarda muvaffaqiyatli foydalanilmoqda. Naslli (1954 yil) Koktosh otzavodida va ko'pgina xo'jalik naslchilik fermalarida urchitilmoqda.

Gusul zoti

Bu zot Ukraina respublikasini Sharqiy Karpat qismida yaratilgan mahalliy biyalar bilan Noriy, Pinsgauers keyinchalik ya'ni kechroq arab va boshqa mahalliy biyalar bilan chatishtirilgan. Birinchi marta sof qonli salt miniluvchi Angliya, (1954 yil) duragaylari va har xil zotli duragaylarni qoni bo'lgan otlar bilan chatishtirilgan. Uning ko'zlangan maqsadga bu chatishtirishlar natijasida erisha olmagan. Bu zot past

bu zotni mustahkam konstitutsiyali.

U zotga xos qimmatli xo'jalik uchun foydali sifatga ega. Chidamli, qanoatli, tez semiradi, ozoq yashaydi. Har xil kasalliklarga tez chalinmaydi. Tez semirish xususiga ega. Ko'p maysa vaqtida tez semiradi. Yoz, ko'z mavsumlarida ishchi otlarini bahquri otlar yaylov sharoitida, qishda esa otxonada saqlanadi. Eksteryer tana sharoitida quyidagicha: boshi yengil, peshanasi keng, bo'yni kalta, yo'g'on, bo'yin boshni yaxshi rivojlangan. Orqasi yetarli darajada uzunlikda to'g'ri va keng, sag'risi keng. Aylanashimon keng, ko'pincha qisqa, sag'risi tushunki. Muskullari yaxshi rivojlangan, ko'pincha qarchig'ay balandligiga nisbatan dumg'aza balandligiga nisbatan. Oyoqlari kalta, quruq, oyoq bo'g'imlari yaxshi rivojlangan. Tuyoqlari quruq, tusi har-xil bo'lib ko'pincha to'riq va malla, qora, qora yol saman, kulrang va bosh chovkar tushlarda uchraydi.

Bu zot ko'pincha o'rmon xo'jaliklarda yog'och tayyorlashda, qishloq xo'jalik mahsulotlarini bajarishda ulov sifatida, salt minishda, yuk ortib ishlashda keng foydalaniladi. Tog' yo'llarida 100 kg yukni ortib bir kunda 100 km yo'lni bosadi. Bu zot ko'taradigan yer haydaydigan ot guruhlarini yaratish maqsadida Gusul zoti o'zaro chatishtirib, arab va kabardin zotlarini qonini qo'yish yo'llari amalga oshirilgan.

Shuningdek, mahalliy biyalarni rus og'ir yuk tortuvchi zot bilan chatishtirish maqsadida bu zot yo'lga qo'yilgan. Gusul zoti Chernobil, viloyatiga shuningdek Kavkazda, Vengriya, Ruminiya va Polsha mamlakatlarida urchitilmoqda.

Tushin zoti

Bu zot Gruzian Respublikasining sharqiy qismida tog' sharoitiga yaxshi moslashgan zot urchitilgan. Bu zot hayvonlarni tog' sharoitida boqishda, ulov sifatida foydalanishda va milliy ot sporti o'yinlarida keng foydalaniladi. Zotda yo'rg'a otlar bo'lib, Past bo'yli bo'lib, qarchig'ayi 135-140 sm. birmuncha cho'ziqroq, zoti ingichka quruq. Tez semiradi. Tog' yo'llarida tez yuradi. Otlar asosan yo'rg'a zoti uchun xalqi juda qadrlaydi.

Megrel zoti

Bu zot Gruzian Respublikasining g'arbiy qismining tumanlarida urchitiladi. Bu zot tog' sharoitiga yaxshi moslashgan. Vodiy ob-havo sharoitining issiq iqlim sharoitiga yaxshi moslashgan. Qulun va toylarni tog' sharoitlarida yaxshi parvarishlab, yerga yodly qismiga o'tkaziladi. Bu joyda otlar bilan dehqonchilikka doir har xil ishlar amalga oshiriladi. Sitrus madaniy o'simliklarni ekishda, yerga ishlov berishda keng foydalaniladi. Tog'da minishda va yuk ortib yurishda keng foydalaniladi. Qarchig'ay balandligi 130-135 sm. tanasi yengil, suyaklari ingichka va quruq. Konstitutsiyasi zich, quruq, tusi qora va qora-kuyuk.

Tog' zotlarining tana o'lchamlari

Zotlar	O'rtacha o'lchamlar, sm					Joylashgan hudud
	Qarchig'ay balandligi	Tananing qiya uzunligi	Ko'krak aylanasi	Kaft aylanasi		
Qirg'iz	a	138	143	166	18	Qashqadaryo
	b	137	142	165	17,5	
Loqay	a	143	144	171	17,9	Tashkent
	b	142	144	170	17,8	
Qorabax	a	141	145	164	18,2	O'zbekiston
	b	140	146	165	18	
Oltoy	a	155	165	197	22,4	O'zbekiston
	b	150	160	192	22,1	
Tushin	a	135	139	156	16,9	Maz'is
	b	134	138	156	16,8	
Mergel	a	131				Qashqadaryo
	b	130	135	148	16,2	
Gusul	a	133	138	155	16,8	Ukrainaning Shevchenko
	b	132	137	156	16,7	

Yangi oltoy zoti

Yilqichilik ilmiy tadqiqot instituti olimlari hamda Oltoy o'lkasi xo'jaligi mo'taxassislari hamkorligida 20 yildan ortiq olib borilgan naschilik ishlarini tashkil qilish natijasida Oltoy o'lkasida Yangi oltoy zoti yaratildi. 2000-yili tasdiqlandi. Tog' zot tipiga mansub Yangi oltoy zotini yaratilishi ikki bosqichli iborat bo'lib, birinchi bosqichda kelib chiqishi noma'lum bo'lgan biyularni ko'rsatkichlarga, tirik vazniga va asosiy o'lchamlariga, yo'nalishiga e'tibor berish holda ajratib olingan uchta guruhga bo'lingan. Asosiy maqsadga moslashgan hammabop guruhlardan olingan duragaylarni o'zaro chatishtirish natijasida bo'y yo'nalishga mansub bo'lgan rejadagi avlodlar olingan. Eksteryeridagi kamchiliklarni yaxshilash maqsadida og'ir yuk tortuvchi zot ayg'irlaridan foydalanildi.

Bir saralash va juftlash yo'li bilan mustahkamlaydilar. Bundan asosiy sifat olingan avlodlarni bo'yi yaylovda boqishga moslashganligiga qaratildi. Yangi oltoy zotini yaratishda asosan uchta og'ir yuk tortuvchi ot zotlari ayg'irlarini ko'rsatkichlarini yaxshilash maqsadida og'ir yuk tortuvchi rus otlarini duraga

bo'lgan litov va sovet og'ir yuk tortuvchi ayg'irlari bilan takror ishlab chiqarilgan. Yangi oltoy zoti hozirgi kunda yil bo'yi yaylov sharoitida uchitilayotgan mahalliy tengdoshlariga nisbatan juda yirik bo'lib, tula va chuqur ko'krak qafasi va chuqur muskullari yaxshi rivojlangan. Yil bo'yi bo'lingan va paylari yaxshi rivojlangan.

Yangi Oltoy oti kichik bo'lib, ayg'irlarini tirik vazni 370 kg, biyalariniki esa 400 kg gacha bo'lgan. Yangi oltoy otlari qimmatlisi shundaki yil bo'yi yaylov sharoitiga moslashganligi bilan 1970-yillari yilqichilik ilmiy tadqiqot institoti xodimlari Oltoy qishloq xo'jaligi muassislari bilan birgalikda ish olib borish natijasida yaxshi natijaga erishildi. Namunali ayg'irlarni o'rtacha tirik vazni 494 kg, biyalariniki 460 kg bo'lgan.

Yangi oltoy otlari tirik vazni 600-650 kg va urdan ham yuqori bo'lgan natijada shunday ishlab chiqarilgan Oltoy sharoitida kam harajat qilib, ko'p go'sht mahsulot olish imkonini beradi. Yaylov Oltoy o'lkasida yaylov sharoitida har-xil ozuqalarni, qishloq xo'jaligi o'tlarni mo'ligi bilan xarakterlanadi. MDH qishloq xo'jalik vazirligi, 1970-yil ilmiy tadqiqot instituti Yangi oltoy zotini yaratishni topshirgan edi. Institotning maqsadidan to'plangan bilim va olib borilgan tajribalar Yangi oltoy zoti yaratishda yaxshi natijalarga olib keldi.

Zotni yaratishda rus va sovet og'ir yuk tortuvchi zotlarni hissasi katta bo'lgan. Zotni yaratishda 1978-1979-yillari 17 ta ayg'ir va duragay bo'lgan og'ir yuk tortuvchi rus, sovet va eston ardenlari olinib, o'rtacha o'lchovlari tirik vazni 152,9-161,1-194,9-200 kg va 738 bosh biyalar 148,4-157,9-188,4-19,3/526 kg bo'lgan muntazam ishlab chiqarilgan. Har yili naslli ayg'ir va biyalarni har biridan 2,5-5,5 yosh o'rtasida bonitirovka ishlab chiqarilgan.

1978-yildan boshlab Yangi oltoy zotini naschilik I tom kitobi tayyorlangan. 1978-yildan 1988-yilgacha 1817 ayg'ir va 1817 biya hamda 7073 ta qulun kiritilgan. 1978-yildan to 1998-yilgacha 88 ta har-xil zotli ayg'irlar: rus og'ir yuk tortuvchisi 56, litov og'ir yuk tortuvchisi 19, sovet og'ir yuk tortuvchi 8, eston ardeni 2, jmurud 3 boshdan foydalanilgan, qishloq xo'jaligi zotlardan eston ardenidan tashqari 440 bosh biyalaridan foydalanilgan.

Yangi oltoy zoti otlardan tirik vazni bo'yicha keskin farq qiladi. Yangi oltoy zoti ayg'irlardan tirik vazni 600 kg bo'lsa, Oltoy otlarini og'irligi 493 kg, ya'ni tirik vazni bo'yicha biyalarini og'irligi 564 kg, Oltoy otining biyalarining 465 kg ni tashkil etadi. Yangi oltoy zotini ayg'irlarini qarchig'ay balandligi 155,3 sm, tananing qiya uzunligi 163, ko'krak aylanasini 197,7 sm, kaft aylanasini 22,4 sm, biyalarda esa 149,8-161,2-22,1 sm.dir. 6-8 oylikdan boshlab, erkak qulunlar kelajakda foydalanish imkonini beradi.

Yangi oltoy zotini asosiy kamchiliklariga boshini biroz qo'polligi bo'yicha xarakterlanadi. Bu zotlarni asosiy turlari to'riq, saman qora-kuyuk turlari bo'lib, ularning boshini biroz qo'polligi bo'yicha xarakterlanadi.

Yangi oltoy zotini asosiy kamchiliklariga boshini biroz qo'polligi bo'yicha xarakterlanadi. Bu zotlarni asosiy turlari to'riq, saman qora-kuyuk turlari bo'lib, ularning boshini biroz qo'polligi bo'yicha xarakterlanadi.

Biyalar yil bo'yi yaylov sharoitida uchitilmoqda. Bu zot sovuq sharoitga moslashgan o'rta hisobda yaylov sharoitida 76% dan sog'lom qulunlar ishlab chiqariladi. Muhsuldorligi bo'yicha yangi oltoy zoti yil davomida yaylovlardan foydalanish imkonini beradi.

samarali foydalanish va ko'p miqdorda ko'paytirib, arzon go'sht yetiladigan otlarni ko'paytirib, ulardan samarali foydalanishga qaratilgan.

Yangi oltoy zotini asrash va oziqlantirish oddiy va va yil bo'yi saqlanadi. Ayg'irlarni 1,5-2 oy qochirishdan oldin otxonada saqlanib, tayyorlanadi. Bu zot tez yetiluvchan 1 yoshga yetganda umumiy katta vazniga yetay deb qoladi. Ikkinchi kategoriya semizlikdagi otlarning go'sht chiqimi 54,7 foizni, birinchi kategoriya semizlikdagi go'sht chiqimi esa 57,7% ni tashkil qiladi. Go'shtning tarkibiga kelganda yog' va oqsilga boydir. To'yimlilik darajasi

7.11. O'rmon zotlari

MDH katta maydoni o'rmonlar bilan qoplangan. Bu joylarda qadimgi bo'yi mahalliy otlar urchitilgan. Bu joylarga Rossiyaning shimoliy o'rmon va yil bo'yi tumanlari va g'arbiy Polesya o'rmon sharoitida oziqlantirish va tayyorlash tana tuzilishining ifodasini topadi. Agar dasht otlari yil bo'yi uyur sharoitida mahsulot olishda va salt minishda foydalanilsa, shimoliy o'rmon otlari yil bo'yi va otlardan har xil ishlarda keng foydalaniladi.

Daryo, ko'llarni quyilishi natijasida ko'p joylarni suv bosib qoladi. Bu fasllarida otlarning yurishi ancha qiyin bo'ladi. Qishning boshlanishi va qish yerlarning muzlashi natijasida o'rmonda daraxt kesish, tayyorlash va qish shunday ish olib boriladigan joylarida otlarni ishlatishda, shuningdek o't qirish ishlashda, qishloq xo'jalik ishlarini bajarishda, ov, qidiruv hamda baliqchilikda keng foydalaniladi, otlardan qadamlab, yo'rtib yurishni sharoit talab qiladi.

Qishda otlar otxonalarda saqlanib, pichan bilan oziqlantiriladi. Qishda boshqa zotlardan o'zining noyobligi shimoliy qattiq qish sharoitiga o'tadigan namgarchiligiga issiq sharoitga sunalarning bo'lishiga ham chidamli bo'lgan sharoitlarga moslashishi bilan ajralib turadi.

O'rmon otlari chidamli, ozuqa tanlamaydigan, qanoatli, tez o'qib yurish yaxshi yurish usullariga ega. O'rmon zotlari past qarchig'ayli, guvdasi uzunligi oyoqlarining qisqaligi, suyaklarining qo'polligi, tuyoqlarining moslashish kengligi bilan xarakterlanadi.

Tuslari asosan sovrasiya, jiyron, orqa bel qismida qora tasmasi bo'lgan bo'yi o'ziga xos xususiyatlaridan biri qalin va uzun jun va qillarining bo'lishi bo'lib, yozning issiq kunlarida tananing qo'yishidan, qish davrida qattiq sovuqdan taqab qoladi.

Shimoliy o'rmon ot zotlari ikki guruhga bo'linadi, sharqiy va g'arbiy tip. Sharqiy tip guruhiga Yako't, Narim, Priob, g'arbiy tip guruhiga Eston, Vya, Pechor, Tavdin zotlari kiradi.

Yako't zoti – shimoliy o'lkaning ekologik sharoitiga moslasha oladigan o'rmon zotlari ichida eng past qarchig'ay va go'sht chiqimi bo'yicha eng yuqori darajada ko'rsatkichlar bilan xarakterlanadigan yagona zotdir 40-50° C sovuqdan ko'p taqab qoladi.

Qishki yaylov sharoitiga yaxshi moslashgan hamma o'rmon zotlaridan ham Yako't zoti yil bo'yi uyur sharoitida yaylovda boqilib urchitiladi. Bu zotning

...iyatlaridan biri avlodlaridan avlodlariga o'tayotgan xususiyati, hamma...

...zoti past bo'yi, keng ko'krakli va salmoqli qarchig'ay balandligi 134...
...sasi 168 sm, gvdasining qiya uzunligi 142 sm, kaft aylanasi 18,1 sm,
...ning burunli, bo'yni yo'g'on kalta, ko'kragi chuqur va keng, oyoqlari
... kalta, suyakli tuyoqlari mustahkam, tusi ko'pincha ochiq ko'k, qora
... yul suman jiyron. Tanadagi jun qoplami qalin, qillarining uzunligi 7-10
... qovuq, issiq va hashoratlardan qo'riqlaydi.

... tez yetiluvchan 5-6 oyligida, katta otlarning tirik vaznining 50% ni

... ba orqa, bel qismida tasma chizig'i bo'ladi, yoli, dumi, kokilli uzun
... salt minishda, yuk ko'tarishda, yengil yuk tortishda, mahsulot go'sht
... keng foydalaniladi. Go'sht chiqimi 58-63% ni tashkil qiladi. Biyalari
... 10 litr sut beradi. Yako't zoti juda qattiq sovuq sharoitida o'zaro
... Mastchilik ishi va sut mahsulotini oshirishga qaratilgan.

60-rasm. Yakut ot zoti

Eston zoti

Eston zoti XI asrda yaratilgan degan fikrlar mavjud. Shu davrda qishda sovuq bo'lib mo'zlagan daryo, ko'llar ustidan kishilar o'tib yurgan. XIII asrda mahalliy Eston zoti salt minib yurishda ishlatilgan.

XVII-XVIII asrlarda Estoniyaning orollarida, qit'alarida keng zotni ko'p qismi Rossiyaning shimoliy tumanlariga olib kelingan, Sibir, Saratov va Moskva tumanlariga.

XIX asrning birinchi yarmida Eston bo'ylari G'arbiy yuradigan ayg'irlarni keltirib mahalliy Eston biyalari bilan chatishtirilgan. 1900- yildan keyin Eston otlarini arab, orlov yo'rtiq va yengil yuk tortuvchi zoti bilan chatishtirilgan.

Hozirgi kunda Eston zoti Boltiq ko'lini orollari (Saaremaa, qisman g'arbiy dengiz qit'alarida urchitilmoqda. Yaxshi yo'rtib yurish ega. Yo'rtib yurishda ikki nom bilan atashadi: chopib yo'rtib yurishi va yo'rtib yurishi (klepper). Bu zot o'ziga xos xususiyatga ega past bo'lyli, serpusht, ozuqa tanlamaydi va mustahkam konstitutsiyali.

Vyat zoti - bu zot qadimdan Udmurt avtonom respublikasini hududida viloyatida urchitilib kelinmoqda. O'tgan asrda mahalliy Vyat zotini Arden va boshqa keltirilgan zotlar bilan yaxshilangan.

Vyat va Otvink daryolarini qo'ltiqlarida maysazor bo'ylab bo'ydir. Bu zot boshqa o'rmon zotlariga nisbatan salmoqli, naslli.

XIX asrni boshlarida faqat Rossiya emas boshqa chet el ma'lum edi. Orlov yo'rtiqisi paydo bo'lguncha Rossiyani shimoliy Moskvada Vyat zotidan qatnov ishlarida transport sifatida keng foydalanilgan paytlarda boylar juda ko'p mamlakatlarga sotib yuborgan. 1900 yil Vyat bo'lgan ko'rgazmaga qo'yib ko'rsatgan. 1917- yildan keyin Udmurt respublikasi va Kirov viloyatida yilqichilik bo'yicha tekshirish xo'jaliklarda Vyat zoti bo'yicha bo'lim tashkil qilindi. Shu bo'limga tip vakillari yig'ib keltirildi. 1945- yili Vyat zotini davlat naslchilik qilindi. Vyat zoti chidamli, harakatchan, qishloq va o'rmon xo'jalik moslashgan. Bu zotni baholanishi shundaki, yo'lsiz ko'zli kunlarda qishlarda ishlarni yaxshi bajaradi.

Eksteryer tuzilishiga kelganimizda boshi quruq. Peshanni ayniqsa ayg'irlardan kalta va yo'g'on, orqasi keng va bo'shroq, tuyoqlari oyoqlari quruq, sag'risi keng, lekin tor. Tusi oq yol saman, malla saman saman, buril, to'riq. Ko'k tuslardan iborat.

Hozirgi Vyat zoti har xil zavod tipidagi ot zotlarining yaratilgan. Professor M.I.Pridorogin fikricha bu zot hamma zotlar ichida Eston zoti (Klepperdir).

Pechor zoti - bu zot asosan Komi avtonom respublikasida daryosini nomiga qo'yilgan. Bu zotni yaratishda Fin va Vyat zotlarining

bu otlar va Madyar otlari ham chatishtirishda qatnashgan. Bu otlar botkoqlik, tuproqlik, qalin qorli joylardan, sovuqdan va hashoratlardan qo'riqlanishini chidamliligi, qanoatliligi, hatto faqat o'simlik ozuqalari bilan oziqlanishga bardosh bera oladi. Pechor zoti qishloq xo'jaligida va transport uchun foydalaniladi.

Bu zot tana tuzilishi quyidagicha: boshi og'ir, qavariq ko'rinishda, sakrash uchun biriga yaqin, tuyoqlari yalpoq, tusi qora, qora-kuyuk, qora yol saman bo'ladi.

Mezen zoti – bu zot Arxangel viloyatini shimoliy-sharqiy qismidagi Mezen va Mezen daryosi atrofida urchitilmoqda. Pechor zotiga nisbatan kattaroq, suyakdor va qavariq va keng. Tanasi cho'ziqroq va keng. Inga nisbatan sag'risi tor, qo'riqlanishga bardosh beradi, orqasi mustahkam, beli chiqib turadi. Tuyoqlari mustahkam bo'ladi. Keyingi oyoqlarining ko'rinishi X simon. Tusi ko'pincha to'riq, qora, qora-kuyuk, ko'k bo'ladi.

Bu zoti chidamli va mahalliy sharoitga yaxshi moslashgan, qishloq uchun transport va o'rmon xo'jaliklarida yog'och tayyorlashda keng foydalaniladi. Ushbu zot chiqishida Fin va Vyat zotlarining ulushi mavjud.

Priob zoti - Priob zoti urchitilishi chegaralangan bo'lib, Xanti-Mansiy milliy xo'jaligida foydalaniladi.

Bu zot otlarning qismi Irtish va Ob vodiysini pastki qismiga to'plangan. Bir qancha yil har xil maysa o'tlari mavjud. Yilqichilikni rivojlantirish uchun sharoit yaratilgan. Priob zoti shimoliy o'rmon zoti guruhiga kiritiladi. Bu zot qishloq, sanoat, o'rmonchilik va ovchilik sohalarini yaxshilash maqsadida asta-astadan har xil madaniy kelib chiqishga ega bo'lgan yo'rtoqi va rus og'ir yuk otlari bilan chatishtirilgan. Hozirgi kunda o'ziga xos tiplari kam qolgan. Bu zot tana tuzilish quyidagicha: tanasi uncha katta emas, boshi o'rtacha, qo'riqlanishga bardosh beradi, kalta, qarchig'ayi past, orqasi uzun, ko'kragi chukur, sag'risi tor, qo'riqlanishga bardosh beradi, kalta, tuyog'i keng. Uzoq cho'zilgan qattiq sovuqlarga moslashgan, qishloq uchun transport uchun foydalaniladi. Namlik, issiqlik va botkoqlik sharoitlariga ham bardosh beradi.

7.12. Poni zotlari

Poni otlari mahalliy otlar tipiga kiradi. Bu past bo'yli mitti otlarni yer uchun qishloq qismlarida joylashgan mayda orollarning aksariyatida uchratish mumkin. Uning qarchig'ayi balandligi 38-145 sm ni tashkil etadi.

Bu zot asosan yengil yuklarni tashishda, salt minish, maxsus aravachalarda yosh uchun foydalaniladi, sirk o'yinlarida ishlatiladi. Hozir dunyo bo'yicha 30 dan ziyod zot mavjud.

Ushbu zot o'z davrida dengiz iqlimining o'ta namligi va normal ozuqaning bo'lmishi, uzoq vaqt qarindoshlararo urchitaverish Poni otlarining mayda bo'lib qolishiga sabab bo'lgan, deb izoh bergan. Ular o'zlarining biologik xususiyatlari, kattaligi bilan bir-biridan kam farqlanadi. Eng toza, sodda zotlardan biri Shotlanskd

Bo'tun Yevropa va AQShda tarqalgan. O'rtacha qarchig'ay balandligi 110-125 sm. ko'rinishi bo'yicha: boshi tanaga nisbatan katta emas. Peshanasi keng, qo'ng'ir bo'yni kalta, ko'kragi uzun va chuqur, qovurg'alari aylanasimon. Tana qoplangan. Qarchig'ayi past, orqasi tanaga nisbatan uzun, ammo keng sag'risi tor, aylanasimon, kokilli, yoli, baqay bo'g'imi va oyoqlarida qoplamalari, tusi ko'pincha qora, qora to'riq, ba'zan ko'k va ola bo'lak.

Sovuqqa chidamli, -20-30^oSli sovuqdan qo'rqmaydi. Humsheba semizlikda turadi. Harakati, qadamlab va yo'rtib yurishda yaxshi. I mis yo'rtib o'tadi. Yuvosh, kishiga yaxshi o'rganadi.

Uels - Shotland zotiga nisbatan kattaroq, qarchig'ay balandligi 120-130 sm. Quruqroq konstitutsiyali, tana tuzilishi salt formada. Boshi quruq, ko'zlari jonli, quloqlari uncha katta emas. Bo'yin qo'yilishi baland, balandlikda, orqasi keng, sag'risi aylanasimon, go'shtdor, oyoqlari quruq, tuslari to'riq va buril. Tumshuq atroflari ochiqroq buyoqqa anglichanlar talqonli tumshuq ham deb ataydilar.

61-rasm. Uels ot zoti

Dartmur – Angliyaning janubiy g'arbining past-balandlik joyida tarqalgan. Qarchig'ay balandligi 110-125 sm. uning xarakterli xususiyatlaridan biri tanasi go'shtdor, oyoqlari mustahkam, yoli va dumidagi jun va qil qoplangan. Tusi to'riq, qora, buril va ko'k. Ko'p mamlakatlarda sotilmoqda.

Qarchig'ay – juda ham qadimdan ma'lum, ba'zan Kel deb ham ataydilar. Vatani hozirgi kunda Angliyaning eng qoloq xalqi yashaydigan joy Eksmur va Devon bo'lib chiqqan. Qarchig'ay balandligi 120-125 sm, boshi katta, keng qo'ng'ir peshonali, bo'yini o'rta uzunlikda. Go'shtdor ayg'irlarida bo'yin yolida qo'ng'ir bo'ylangan. Orqasi va beli cho'ziqroq, sag'risi kalta qiyaroq, qovurg'alari katta, ko'krak qafasi chuqur, oyoqlari kalta, mustahkam. Tanasidagi jun qo'ng'ir bo'yda rivojlangan, yoli va dumlarida qil va junlari qalin. Bundan tashqari qarchig'aydan kattaroq ot zotlari yaratilgan:

• **Qarchig'ay** qarchig'ay balandligi 130-140 sm.

• **Qarchig'ay** qarchig'ay balandligi 140-145 sm.

• **Qarchig'ay** qarchig'ay balandligi 132-142 sm.

• **Qarchig'ay** qarchig'ay balandligi 144 sm.

Qarchig'ay ot zoti – keyingi yillarda ommabop juda kichik ot zotlari yaratildi. Uni hozirgi kunda deyish mumkin. Bu ot faqat Argentina, AQSh va GFRda yaratilgan.

Qarchig'ay balandligi 38 sm dan to 70 sm gacha. Shotland otlarini tanlash va juftlash natijasida chiqqan. Kichikligi jihatidan dunyoga mashhur bo'lgan kichik fermer ot zoti. Lekin bu otni yaratish uchun juda katta mehnat qilgan. Tirik vazni 12,5 kg bo'lsa ham 5 barobar yukni ko'taradi va 20 barobar yukni qiynalmasdan olib ketadi. Oshadi 40 sm oshadi, og'irligi 14-16 kg. Dunyo bo'yicha 1372 ta qarchig'ay ot mavjud. 8-14 yoshgacha bo'lgan bolalar qatnashadi.

Qarchig'ay – kelib chiqishini asosi mahalliy o'rmon otidan hisoblanadi. Hozirgi kunda Gotland kichik orolida, bu zotni yaratilishida arab ayg'irining ma'lum qismini. XIX asrning o'rtalarida arab ayg'iri keltirilgan. Gotland zotining tana qismini va quruq konstitutsiyali, qarchig'ay balandligi 120-125 sm. Otlarning qismini chuqur yo'rtish xususiyatiga ega.

Qarchig'ayda jun qoplami o'rta, tisi ko'pincha ko'k, to'riq, malla, ikki tipi bor: tog' tipli salt tipligacha nisbatan kichik. Tog' tipli otlar Island otlariga o'xshash. Tog' yaxshi xususiyatlaridan biri yo'rg'alash usuliga ega. IX asrda qarchig'ay Islandiyaga olib kelingan.

62-rasm. Shotland ot zoti

NAZORAT SAVOLLARI.

1. Zot to'g'risida tushuncha.
2. Dunyo miqyosida qancha ot zoti mavjud.
3. MDH.dachi?
4. Ot zotlarining zootexnikaviy klassifikatsiyasi.
5. MDH ot zotlarini tumanlashtirish.
6. Qorabayir ot zotiga qisqacha tavsif bering.
7. Axaltaka ot zotiga qisqacha tavsif bering.
8. Arab ot zotiga qisqacha tavsif bering.
9. Salt miniluvchi Angliya ot zotiga qisqacha tavsif bering.
10. Sovet og'ir yuk tortuvchi ot zotiga qisqacha tavsif bering.
11. Vladimir ot zotiga qisqacha tavsif bering.
12. Orlov ot zotiga qisqacha tavsif bering.
13. Kushum ot zotiga qisqacha tavsif bering.
14. Qozoq ot zotiga qisqacha tavsif bering.
15. Budenniy ot zotiga qisqacha tavsif bering.
16. Yangi qirg'iz ot zotiga qisqacha tavsif bering.
17. Loqay ot zotiga qisqacha tavsif bering.
18. Mo'g'ul ot zotiga qisqacha tavsif bering.
19. Yako't ot zotiga qisqacha tavsif bering.
20. Poni ot zotiga qisqacha tavsif bering.

VIII BOB. OTLARNING GO'SHT MAHSULDORLIGI

00 Ot go'shtining oziq-ovqat sifatida foydalanish tarixi, hozirgi vaqtda tutgan o'rni

Otlarni oziq-ovqat bilan ta'minlash uchun, umuman xalq xo'jaligimizni ta'minlash siyosatini tadbqiq qilishda, avvalambor, xo'jalik sohasini ta'minlash uchun o'tib berish lozim.

Otlarni go'shti bilan ta'minlashda qishloq xo'jalik hayvonlarining go'shtini ta'minlash bilan birgalikda ot go'shtini ko'paytirish xalqimizni ta'minlash uchun ta'minlash eng muhim ahamiyatga egadir.

Otlarni 1-4 ming ilgari otlardan mahsulot olish maqsadida uy hayvoniga aylantirish davrida avvalo go'shtidan ovqat sifatida foydalanilgan. Qadimda ot go'shtini, filmliliklar ot go'shtini qimmatli oziq-ovqat sifatida foydalanib kelgan. Otlarni ta'minlashdan to VIII asrning oxirigacha Yevropaning hamma xalqlari ot go'shtini ta'minlash qilib keldilar. Lekin otlar bilan yer haydash mamlakatlararo savdo-ovqat ta'minlash hamda o'zaro urushish natijasida otlardan keng foydalanish uchun ot go'shtini yeyish diniy qonunga muvofiq ovqatga ishlatish mumkin emas bo'ldi. Eng avvalo Germaniyada, so'ngra Italiyada hammaga ishlatilgan qoramol asosiy ishchi hayvon bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun qoramol go'shti ozuqa sifatida ishlatish mumkin emas, chunki qoramol diniy muqaddas ozuq deb hisoblanadi. Mexanizatsiya va transportni ta'minlash uchun rivojlanishi natijasida otlarning ish kuchidan foydalanish ozod bo'ldi, ya'ni ot go'shtini iste'mol qilishga ruxsat berilgan.

Otlarni 1830 yil, Fransiya 1866 yil, Rossiya 1867 yil, Germaniyada 1879 yil, 1888 yil, Rossiyada 1866 yil 1800 bosh, 1903 yili 36 ming bosh ot

Fransiya, Belgiya, Gollandiya, Vengriya, Chexoslovakiya, Turkiya, Germaniyada va boshqa go'shtlarga nisbatan ot go'shtini afzal ko'radilar. Otlarni ta'minlash uchun ot go'shtini iste'mol qilib kelmoqda, ayniqsa qozoq, qirg'iz, yaxud, qozog' va o'zbek hamda tojik xalqlari ot go'shtidan qilingan milliy taom uchun ot go'shtidan afzal ko'radilar. Hozir dunyo miqyosida 556 ming tonna ot go'shti ishlab chiqariladi. MDH.da umumiy ishlab chiqarilgan ot go'shti ni ot go'shti tashkil etadi. (250 ming tonna tirik vaznda). Otlarni ta'minlash uchun ot go'shti tirik vazni hisobida 4 ming tonnani tashkil etadi. Otlarni ta'minlash uchun Qirg'iziston, va RSFSR ning ba'zi bir avtonom respublikalarida ot go'shtidan foydalanilgan umumiy go'shtning 6-12 % ni tashkil qiladi.

Otlarni ta'minlash uchun avtonom respublikasida umumiy ishlab chiqarilgan go'shtning beshdan bir qismini tashkil etadi. Hammaga ma'lum Yakutiya sovuq bo'lib, 60° Cgachadir. Ot go'shtini ta'minlash uchun ot go'shtiga nisbatan 1,6 barobar, cho'chqa go'shtiga nisbatan 2,5 barobar, shunday qilib, MDH respublikalarida har yili ot go'sht kombinatlarida ishlab chiqarilgan ot go'shti so'yiladi yetishtirilmogda. Otlarning semizlik

kategoriyasi yilqichilik ilmiy tekshirish institutining olimlari Yu. N. B. boshqalar tomonidan ishlab chiqarilgan standartga (GOST 20079-74) go'shtning mayinligi, shiradorligi, yog'lilik darajasi, tolalarning ingichkaliligi nazarda tutib davlat xarid narxlarini hisobga olib, yong go'shti uch guruhga bo'linadi.

1-guruh – qulun go'shti (yoshi bir yoshgacha bo'lgan qulunlar, da... vazni 120 kg dan kam bo'lmasligi kerak).

2-guruh – toy go'shti (1-3 yoshgacha bo'lgan toylar).

3-guruh – 3 yoshdan katta bo'lgan otlarning go'shti katta otlar...

Shunday qilib otning semizlik darajasi uning tashqi ko'rinishiga ayrim qismlarini ushlab ko'rish, so'ygandan so'ng ichki organlari olingan qolgan nimtalarining shu otning so'yishdan oldingi tirik og'irligi aniqlanadi.

Otlarning qorin bo'shlig'ida, qovurg'alar orasida, muskullar to'planish ostida, ichki organlarda va to'qimalar orasiga yog'larni to'planish miqdori kategoriyasi deyiladi. Otlarning semizlik bo'yicha belgilangan standartga go'shti kategoriyalariga bo'linadi. Katta otlar va toylar birinchi va ikkinchi kategoriyalarga, qulun go'shti esa faqat birinchi kategoriyaga kiradi.

8.1. Otlarning semizlik kategoriyasi

Semizlik	Semizlik darajasi		
	Katta otlar	Toylar	Qulunlar
1-kategoriya	Tanasi bochkasimon, muskul to'qimalari yaxshi rivojlangan, Ko'krak kuraklari, beli, sag'risi, soni yaxshi to'lishgan, orqa va bel umurtqalari-ning o'tkir o'simtalari burtib turmaydi. Qovurg'alar o'zoqdan sezilmaydi, paypaslaganda ozroq bilinadi. Yog' to'planishi ushlanganda bilinadi va dum atrofiga yog' to'planadi.	Tanasi bochkasimon, muskul to'qimalari yaxshi rivojlangan, orqa va bel umurtqalarining o'simtalari burtib turmaydi. O'tirg'ich dumboqlar yonboshlari biroz bilinadi. Bo'yin va yelini ushlab ko'rilganda qayishroq bo'ladi.	Tanasi biroz muskul yaxshi ba'zan qirquveli va bel o'tkir o'tirg'ich yonboshlari turadi. Qovurg'alar qaralganda bilinadi. yonboshlari kam to'planadi.

<p>Bo'yni</p>	<p>Tanasining shakli biroz burchaksimon, muskul to'qimalari o'rtacha rivojlangan ko'kragi, kuraklari, orqasi va soni o'rtacha to'lishgan, orqa va bel umurtqalari-ning o'tkir o'sim-talari biroz burtib turadi. Qovur-g'alari qaraganda bilinadi, ushlab ko'rganda oralig'iga qo'l kirmaydi. Bo'yni, yoli ushlab ko'rilganda yog' kam to'plangan bo'ladi.</p>	<p>Tanasining shakli biroz burchaksimon, muskul to'qimalari o'rtacha rivojlangan orqa bel umurtqalarining yelka kurak bo'g'inlari yonbosh va o'tirgich dumboblari biroz burtib chi-qib turadi. Qovurg'alari qaraganda bilinadi, ushlab ko'rganda oralig'iga qo'l kirmaydi. Bo'yni, yoli ushlab ko'rilganda yog' kam to'planganligi ma'lum bo'ladi.</p>	
---------------	---	--	--

Ot yog'i diyetik taom hisoblanadi, to'yinmagan yog' kislotalari linol, linolen, tetrasin organizmga xolestirin moddasini almashinishida yaxshi ta'sir qiladi. To'yinmagan yog' kislotalarning umumiy miqdori yod miqдорiga qarab bo'linadi. Yog'da yod miqdori qancha ko'p bo'lsa, to'yinmagan yog' kislorodlarining miqdori shuncha ko'p bo'ladi va organizmning normal rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ot yog'i o'zining ximiyaviy tarkibi, xususiyatlari bilan qoramol va qo'y yog'iga nisbatan bir muncha farq qiladi. U tez eriydigan bo'lib, sifati jihatidan parranda va qoramol yog'iga yaqin turadi. Odatdagi uy haroratida ot yog'ining erishi yarim soat ichida bo'lib, toza qotmaydi. Qulunlarning yog'i 22° Cda, katta yoshdagi otlarning yog'i 20° Cda eriydi. Noto'g'ri saqlangan ot yog'i achigan yoki taxirroq bo'ladi. Ot yog'ida ko'p miqdorli yog' kislotalari organizmda xolesterin moddasining almashinishini ta'minlaydi, qon tomirlari devorlarida qotib cho'kma hosil qilgan moddalarni eritadi.

O. Arkangelskiy o'zining 1869-yilda «Ot go'shtini hozirgi va kelajakdagi rus davlati iqtisodiy hayotida ozuqovqat materiali» deb nomlangan maqolasida ot yog'ini muhim qimmatli va arzon tushadigan shifobaxsh dorivor sifatida qarashni tavsiya qilgan edi. Fransiya vrachlari ham ot go'shtini sil kasalligini davolashda muvaffaqiyatli ishlatgan edi. Ayniqsa, yosh bolalar organizmi uchun juda zarur bo'lgan argenin kislotalari ot go'shtida ko'proq uchraydi.

Ma'lum bo'lishicha, to'yinmagan yog' kislotalari qoramol yog'ida 38,5 %, ot yog'ida 50 %, ot yog'ida 65,5 % ni tashkil qiladi. Ot yog'ida qoramol va

choʻchqa yogʻiga nisbatan linol va linolen yogʻ kislotalari koʻproq boʻladi (20%) shuni aytish kerakki, ot yogʻining bioximik va taomlilik xususiyati boʻyicha oʻrganilgan emas.

Ot yogʻi diyetik taom sifatida inson organizmida lipoid moddalarni almashinishiga katta taʼsir koʻrsatadi. Toʻyinmagan yogʻ kislotalari qon tashiq xolesterin moddasining choʻkib qolishiga yoʻl qoʻymasdan eritib yuboradi. Uchun bu kislotalardan arteroskleroz kasalligini oldini oluvchi profilaktika sifatida keng foydalanish mumkin. 37 –jadval.

Hayvonlar yogʻining kislotalilik tarkibi
(Ye.Yu.Sirkin maʼlumotiga asosan).

Ichki yogʻning turi	Yod miqdori	Toʻyinmagan yogʻ kislotalari				Toʻyingan yogʻ kislotalari		
		<i>Pralmitin</i>	<i>Steorin</i>	<i>Miris-tin</i>	<i>olein</i>	<i>Geksa disin</i>	<i>Tet rasen</i>	<i>Linol</i>
Qoramol yogʻi	36	33,5	22,5	5	32,5	4	0,5	1
Choʻchqa yogʻi	52	29,5	17,5	2	39	3,5	0,5	6,5
Bogʻlab boqilgan yogʻi	83	27	2	5	33,5	15	2	6,6
Yaylovda boqilgan yogʻi	85	28	5	6	30,5	9,5	1	8

Tirik organizmda oqsillar azot manbayi hisoblanadi. Almashtirib boʻlmaydigan qimmatli, triptofan, leysin, izoleysin, valin, treonin, lizin, metionin funktsion aminokislotalar hayvon organizmiga turli ozuqalar orqali oʻtadi. Bulardan koʻpincha yosh bolalar organizmi uchun juda zarur boʻlgan arginin aminokislotalari ot yogʻi koʻp miqdorda uchraydi. Shu jihatdan ot goʻshti biologik qimmatini boʻyicha qishloq xoʻjalik hayvonlaridan ustun turadi. Blok, Pavlovskiy va boshqa olimlarning maʼlumotiga koʻra, turli qishloq xoʻjalik hayvonlarining aminokislotalar mavjud.

Aminokislotalarning miqdori boʻyicha ot goʻshti tuxumga yaqin miqdordagi arginin, valin va leysin miqdori boʻyicha undan orqada qoladi.

Yaylov sharoitida saqlangan har xil zotga mansub birinchi tayyorlangan semizlikda boʻlgan otlarning tirik vazni va soʻyim chiqimi 38–jadvalda keltirilgan.

Har xil zotdagi ot go'shtining kimyoviy tarkimi

Otzotlari	Semizlik kategoriyasi	Tarkibi, %			
		suv	oqsil	yog'	kul
Qirg'iz	1	69,58	19,25	8,3	1,40
Qozoq	1	68,6	18,9	11,4	1
Yako't	1	60-63	17-20	16-21	1.5
Kushum	1	66-68	18-20	12	0,8
Qorabayir	1	69-70	18,8	10,9	1.1

39 – jadvaldan ma'lumki ot go'shtining kimyoviy tarkibida yung va suvning kamligi va kaloriyasining ziyodligi bilan farq qiladi.

Ot go'shti nimtasining bo'laklar bo'yicha kimyoviy tarkimi va kaloriyaligining yoshiga bog'liqligi

Ko'rsatkichlar	Bo'yni			Yelka, kurak qismi			qovurg'alari			1 kg
	1,5 yoshligidan	2,5 yoshligidan	8 yoshligidan	1,5 yoshligidan	2,5 yoshligidan	8 yoshligidan	1,5 yoshligidan	2,5 yoshligidan	8 yoshligidan	
Suv	76,23	73,98	72,7	76	75,64	73	50,2	39,5	30	69,8
Oqsil	20,2	21,0	20	20,5	20	20	16,5	13,6	12,6	17,5
Kul	1,07	1,02	1,2	1,14	1,06	1,3	0,08	0,07	0,7	1
1 kg laxmning kaloriyasi Kkal	1061	1233	1387	1054	1127	1350	3699	4910	5789	1963

Jadvaldan ma'lumki, ot go'shti nimtasining har xil bo'laklarining tarkibi, foizda va kaloriyaligini yoshiga bog'liqligini ko'rganimizda bo'lgan: 1,5 yoshli toylar go'shti bilan 2,5 yoshli toy va katta yoshli otlarning taqqoslaganimizda 1,5 yoshli toylarning bo'yni qismida suv 76,23%, oqsil 20,2%, 2,6%ni tashkil etsa, 2,5 yoshli toylarda esa suv 73,98%, oqsil 21%, yog' 11,4%

Katta yoshli otlarda suv 72,7% oqsil 20%, yog' 6,1%ni tashkil qiladi. Demak, otlarda 1,5 yoshligida suv 50,2%, 2,5 yoshligida 39,5% 8 yoshligida 30%, yog' miqdorida 32,5%, 2,5 yoshligida 46%, 8 yoshligida 56,7%ni tashkil qiladi. Otlarning o'sishi bilan suv miqdorini kamayishi va yog' miqdorini ortishi bilan bog'lanadi. Nimtaniing yelka va son qismlarida ko'rish mumkin.

Shuningdek, nimtaning yelka, kurak qismlarida, qovurg'alarida va son qismida ko'rinadi. Umuman go'shtlarda ayniqsa ot go'shti tarkibida to'la qimmatli oqsil, vitaminlardan A.V. vitaminlar kompleksi va niatsinga boydir. Ot go'shti tarkibida asosli mikroelementlardan kobalt, yod, mis va eng ko'pi temirga boydir. Ot go'shti tarkibida ko'p miqdorda azotli moddalar saqlanadi. Ana shularga asosan qandaydov vrachlar ot go'shtini diyetik, ya'ni parxez mahsulotlardan biri sifatida bir qator kasalliklarni davolashda qo'llanilishini tavsiya etganlar.

Shuning vaqtda ot go'shtining biologik va ozuq-ovqat qimmatini to'g'risida katta o'zgarish to'plangan. Dastlabki uning kimyoviy tarkibiga va to'yimlilikiga bog'liq bo'lib, u endilikda zamon talablariga javob bermay qoldi. Go'sht sanoati tashkiloti, chorvachilik ilmiy tekshirish instituti va boshqa ilmiy tadqiqot institutlari tomonidan ot go'shtining biologik va ozuq-ovqat qimmatini oshirish uchun kompleks ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan. Bu xildagi otlarda uning umumiy kimyoviy tarkibidan tashqari to'la qimmatli va to'la qimmat bo'lmagan oqsillarning o'zaro nisbati, yog' to'planishi, uning tarkibi va uning tarkibi bo'yab taqsimlanishi, makro va mikroelementlarning tarkibi, uning tarkibi moddalarning hissi, shuningdek, ot go'shtining rangi, hidi, ta'mini aks etgan. Asosiy organoleptik ko'rsatkichlar kiradi. Qulunlar go'shtining muskul qismlarini rangi oqish, och qizil bo'lib, yoshining o'sishi bilan tezlikda muskul qismlarining rangi oshib boradi. Qulunlardan muskul tolalari ingichka va mayda bo'lganda katta yoshdagi ot go'shti rangi oqargan och qizildan to oqargan qizil rangacha bo'lganda katta yoshdagi otlar go'shtining rangi qoramol go'shtiga qaraganda to'proq bo'lganda ot go'sht tarkibidagi mioglobulin saqlanishi bilan bog'liq. Qulunlarning muskul qismlarida buzov go'shtiga qaraganda ochroq bo'ladi. Ma'lum bo'lishicha, ot go'shti tarkibida bo'ladigan mioglobulin miqdori otning yoshi oshgan sari u ham ortib boradi va 7-8 yoshlik bo'lganda uning miqdori maksimal darajaga yetadi. Ot go'shtining turli rangda bo'lishi uning yoshiga, ozuqasiga bog'liq. Ot go'shti tarkibidagi mikroelementlarga qaraganda birmuncha shirin bo'ladi. Urg'ochi qulunlarning muskul qismlarining lazzati, yumshoqligi hamda ochiqligi bo'yicha erkak qulunlardan ustun bo'ladi. Ot go'shti ayg'ir go'shtiga qaraganda shirin bo'ladi. Bulaming tarkibida asosan glikogen ya'ni qand moddasining miqdoriga bog'liqdir.

Shuningdek, katta otlarning go'shtining rangi bel va orqa qismi qizil rangda, yelka va yelka qismlari qora qizil rangda bo'lib, ishlamaydigan otlarning go'shti tarkibida ko'p bo'ladi. Katta yoshdagi otlarning go'shtining hidi, yosh otlarning go'shtiga qaraganda kuchliroqdir.

8.3. Ot go'shtining sortlari (navlari)

Ot go'shtining sortlarga bo'lishning yagona davlat standartini yo'q qilib, sortlashda MDHda go'sht sanoatida qabul qilingan texnik ko'rsatkichlar foydalaniladi. Ot go'shti nimtalarini Leningrad, Qozog'iston, Semipalatinsk sistemasi, VNIK variantida chopish sxemasidan foydalanish mumkin.

Qozog'iston savdo sistemasida ot nimtalari 9 bo'lakka bo'linadi. Qazisi, yoli alohida ajratiladi va sortlarga bo'linmaydi.

Birinchi sortga - nimtaning orqa va bel, orqa son qismlari kiradi. Orqa tomondan oldingi tomondan oltinchi va yettinchi qovurg'a oralig'idan, orqa tomondan IV qovurg'a oralig'ida ajraladi, pastki tomonda esa qovurg'a uzunligining 1/3 qismi uzunligida ko'ndalangiga chopiladi. Orqa son qismi oldingi tomondan IV qovurg'a oralig'idan, orqa tomondan esa tizza bo'g'inidan ajratiladi.

Ikkinchi sortga - qirquvchi qismi va son osti kiradi. Qirquvchi qismi oldingi tomondan 2-3 bo'yin umurtqasi oralig'idan, orqa tomondan 6 va 7 qovurg'a oralig'ida ajratiladi. Shuningdek, qirquvchi qismi pastki tomondan bilak suyagining o'rtasi va son qismi yuqoridan tizza bo'g'ini, pastdan boldir suyagining o'rtasidan ajratiladi.

Uchinchi sortga - bo'g'izloq, tirsak va bilak qoldig'i (rulka) va boldir suyagining (golyashka) kiradi. Bo'g'izloq qismiga birinchi (atlant), ikkinchi (efistrotiya) va uchinchi (golyashka) umurtqalari kiradi. Tirsak va bilak qoldig'i oldingi tomondan tirsak va bilak suyaklarining o'rtasi, ya'ni tirsak va bilak suyaklarining pastki yarim va boldir bo'g'imlari kiradi.

Boldir qoldig'i (golyashka) - boldir suyagining ko'ndalangiga 2/3 qismida axilla paytida ajratiladi.

Keyingi (golyashka) - boldir suyagining pastki yarim qismi va boldir bo'g'imining suyagi kiradi. 41 - jadvalda berilgan.

Nimta go'shtining sortlar bo'yicha kimyoviy tarkibi va kaloriyasini

Otlar guruhining yoshi	Semizlik kategoriyasi	Go'sht sorti	Suv	Oqsil	Yog'	Kul
Tajribadagi toylar	I orqa uzun muskulli	I sort,	73,02	19,80	6	1,18
		II sort	72,96	19,13	6,99	0,93
		qazi	73,44	18,65	6,84	1,07
			38,47	14,22	46,63	0,68
Nazoratdagi toylar	II orqa uzun muskulli	I sort,	73,08	19,47	4,35	1,12
		II sort	75,52	18,26	5,24	1,12
		qazi	76,66	17,30	4,96	0,98
			41,17	13,83	44,37	1,08

I orqa uzun muskulli	I sort,	69,67	18,46	10,72	1,15	1754
	II sort	69,57	17,52	11,85	1,06	1821
	qazi	71,10	17,50	10,33	1,17	1669
		34,08	12,93	53,09	0,30	5451
II orqa uzun muskulli	I sort,	73,03	18,18	8,67	1,12	1552
	II sort	72,51	9,09	0,09	1,12	1552
	qazi	73,28	17,19	8,46	1,07	1492
		40,17	11,94	47,23	0,66	4882

42- jadval

Uyda boqilgan katta yoshdagi Qorabayir zot ot go'shti nimtasining morfologik tarkibi

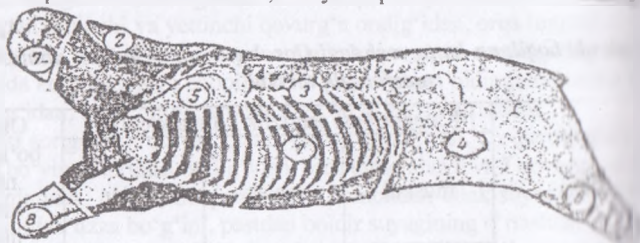
Bo'limi	Kategoriyasi semizlik ko'rsatkichlari						Olingan bo'lakning nimta vazniga nisbati	
	muskul		suyak		paylar		kg	%
	Kg	%	kg	%	kg	%		
Bo'limi: Qozi	29	90,6	3	9,4	-	-	32	13,8
Bo'limi: Qozi	27,3	90,1	-	9,9	-	-	30,3	3
Bo'limi: Yog'	1,7	100	15,8	-	-	-	1,7	0,7
Bo'limi: Qozi:	88,1	82,7	4,4	14,9	2,5	2,4	106,4	46
Bo'limi: Orqa va bosh qismi	9,3	66	11,4	31,2	0,4	2,8	14,1	6
Bo'limi: Qozi	78,8	85,3	16	12,4	2,1	2,3	92,3	3
Bo'limi: Yog'	64,4	76,7	11,7	19,1	3,5	4,2	83,9	36,3
Bo'limi: Yelka va bosh qismi	51,6	79,2	2,5	18,7	1,8	2,8	65,1	28,1
Bo'limi: Bosh qismi	9,3	70,4	1,8	18,9	1,4	10,6	13	5,7
Bo'limi: Yog'	3,5	62,5	4,5	32,1	0,3	5,4	5,6	2,4
Bo'limi: Yog'	3,4	37,8	0,9	49,4	1,2	13,2	9,1	3,9
Bo'limi: Yog' izloq	1,9	63,3	1,6	30	0,2	6,7	3	1,3
Bo'limi: Yog' (tulka)	0,7	25,9	2	59,3	0,4	14,8	2,7	1,2
Bo'limi: Yog' (tulka)	0,8	24,2	39,3	58,8	0,6	17,6	3,4	1,5
Bo'limi: Yog' go'shti	184,9	79,9	17	7,2	3,1	231,4	100	

Har xil zotdagi I kategoriya semizlikdagi otlarning go'shti morfologik tarkibini bir-biri bilan taqqoslaganimizda quyidagilar aniqlandi.

Qozog zotining Jabe tipi bo'yicha muskul va yog'i 84,3%, suyagi 12,9%, paylari 2,8%dir. Adayev zoti bo'yicha muskul va yog'i 83,6%, suyagi 12,9%, paylari 2,8%dir. Yako't zoti muskul va yog'i 84,6%, suyagi 12,9%, paylari 2,8%dir.

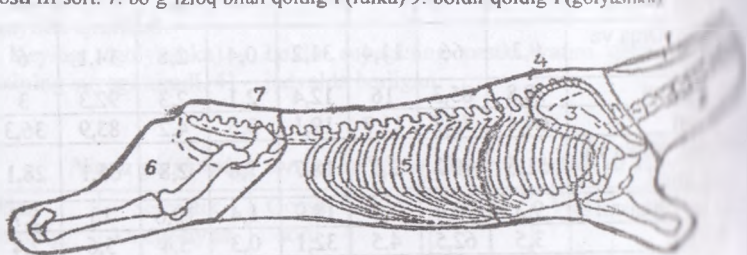
Boshqird zoti bo'yicha muskul va yog'i 80,3%, suyagi 15,8%, paylari 3,9%dir. Qorabayir zoti bo'yicha muskul va yog'i 79,9%, suyagi 17,0%, paylari 3,1%dir.

Analizdan ma'lumki, Yakut zoti muskul va yog'i chiqimi bo'yicha birinchi o'rinda, Jabe tipi esa ikkinchi o'rinda, Adayev tipi uchinchi o'rinda ekanligi aniqlandi.

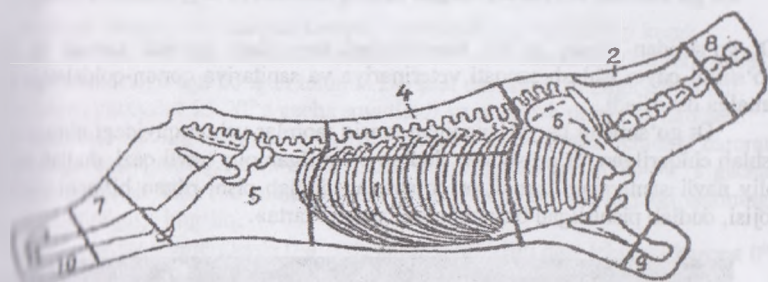
63 – rasm. Qozog'iston savdo sistemasi bo'yicha nimsani bo'linishi.

Sortdan tashqari: 1. qazisi. 2. yoli I sort. 3. orqa, bel. 4. orqa son II sort. 5. orqa son III sort. 6. bo'g'izloq bilan qoldig'i (rulka) 7. bo'g'izloq bilan qoldig'i (golyashka) 8. beldir qoldig'i (golyashka) 9. beldir qoldig'i (golyashka)

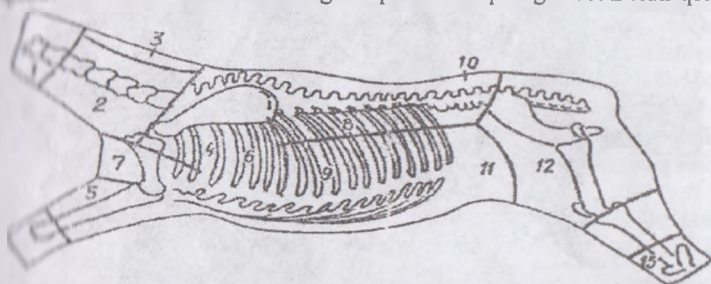
64–rasm. Qozog'iston Respublikasidagi Semipalatinsk qo'choq kombinatida ot go'shti nimsasi bo'laklarga bo'lish sxemasi.

1. Yol qismi. 2. Bo'yin qismi. 3. Kurak qismi. 4. Oldingi qovurg'a qismi. 5. Orqangi qovurg'a qismi. 6. Tos va son qismi. 7. Jaya.

65- rasm. Qozon avtonom Respublikasida ot go'shti nimtasini bo'laklarga bo'lish sxemasi.

1. Qazi. 2. Jal. 3. Qarta. 4. sort. 4. Orqa qismi. 5. Orqani beld qismi 2 sort. 6. Orqa qismi. 7. Son osti. 3. Sort. 8. Bo'g'izliq. 9. Bilak qoldig'i. 10. Boldir qoldig'i.

66- rasm. Rossiya yilqichilik ilmiy tadqiqot instituti tomonidan ot go'shti nimtasining bo'laklarga bo'lish sxemasi.

1. Bo'g'izloq. 2. Bo'yin. 3. Yoli. 4. Yelka va kurak qismi. 5. Yelka osti. 6. Orqa qismi. 7. To'sh qismi. 8. Bel qismi. 9. Qovurg'a qismi. 10. Orqa qismi. 11. Bilak qoldig'i. 12. Orqa son qismi. 14. Bilak qoldig'i. 15. Boldir qoldig'i.

1.4. Ot go'shtidan tayyorlangan noyob taomlar va konservalar

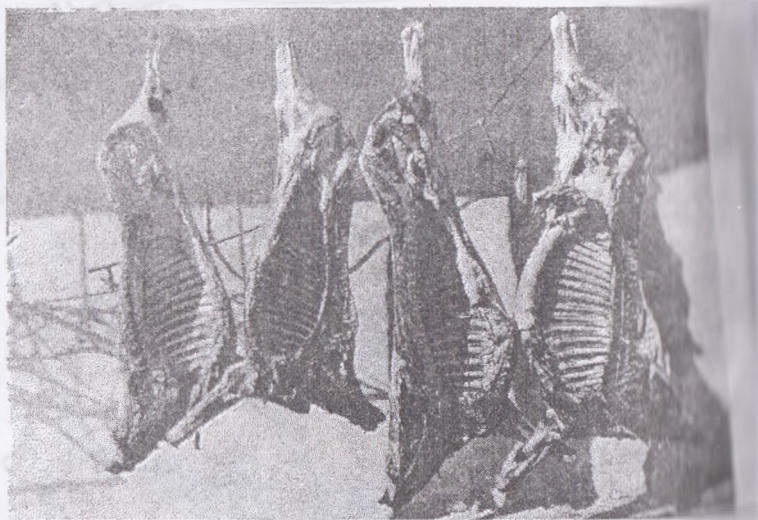
1. Ot go'shtidan oddiy usulda tayyorlanadigan noyob bir suyakli; qo'sh suyakli; suynksiz (qazi); karta; chujuk; jal (bo'yin tanasi); ouriy; joya va konservalar kabi oziq-ovqat, taomlar tayyorlash texnologiyasi.

2. Aktivlashgan suv yordamida ot go'shtidan yuqori sifatli noyob, qazi, bir suyakli samarqand qazisi; bo'yin tojisi; karta taomlar tayyorlash texnologiyasi.

Ot go'shtidan tayyorlanadigan tansiq taomlarni tayyorlash texnologiyasi

Ot go'shtidan tansiq go'sht maxsulotlari tayyorlash go'shti sanoati va go'shtini qayta ishlash sanoati veterinariya va sanitariya qonun-qoidalariga amalga oshiriladi.

Ot go'shtidan tayyorlanadigan tansiq taomlar uchun quyidagi nima ishlab chiqarilgan: ot go'shtidan dudlab pishirilgan oliy navli qazi, dudlab pishirilgan oliy navli samarqand qazisi, ot go'shtidan dudlab pishirilgan birinchi navli qazi, dudlab pishirilgan birinchi navli xasip «karta».

67-rasm. Ot go'shtidan dimlab pishirilgan qazi.

xom ashyoni bo'laklash (maydalash): qazi tayyorlash uchun katta qazilardan ot go'shti suyak va paylardan ajratib 20-50 grammlik qilib maydalab to'g'ri maydalash uchun quyidagi aralashmadan foylaniladi: 3,8 % tuz, 0,15 % qand, 0,4 % o'simlik yog'i quruq aralashma bilan tuzlangan go'sht har xil idishlarda 2-4° s haroratda 12 soat davomida saqlanadi.

po'stini to'ldirish: tuzlangan xom ashyo otning och ichagidan uzunligi bo'yicha kesiladi keladigan qilib kesib olinadi. Shu ichakka qo'l bilan tikib joylashtiriladi. Ichak ochiq uchini ip bilan bog'lab, ikkinchi tomonidan qo'l bilan siqib zichlanadi va qo'l bilan ikkinchi uchi ham bog'lanadi. Ip o'rtasidan yoki butun uzunasi bo'ylab bog'lanadi. Osish uchun ip uchida halqa qoldiriladi. Po'stiga to'ldirilgan qazi

qazini dimlash maxsus dimlash xonalari yoki xonachalarida (kameralarida), 15-20° s haroratga ega bo'lgan tutunda 2-5 soat davomida amalga oshiriladi. Dimlangan maxsulot 15-20° s gacha sovutiladi va pishirish uchun jo'natiladi. Pishirish maxsus bug' kameralarida yoki suda 85-90° s da qazi ichidagi harorat bo'lguncha qadar amalga oshiriladi. Suda pishirilganda avval 85-90° s gacha qazi pishirish 120-150 minut davom etadi. Pishirish davomiyligi qazining uzunligiga bog'liq. Pishirish maxsus kameralarda 0-4° s da amalga oshirilib qazi ichidagi harorat 0° s dan yuqori bo'lmasligi kerak.

Ot go'shtidan dudlab pishirilgan samarqandcha

Qovurg'ali qazi

Qovurg'alar uchun otning ko'kragi 6-7 ko'krak qovurg'alarining o'rtasidan 18 sm bo'lguncha umurtqa pog'onasi-dan maxsus boltachalar yordamida chopilib, uning uzunligi esa 75 sm dan qilib chopiladi. Chopib ajratib olingan qovurg'alar to'sh va tog'aylar ajratiladi. Qovurg'alarni quruq tuzlash uchun 1,5 % tuz, 0,5 % qand, 0,4 % zira) tuzlanadi. Maxsus idishlarga qovurg'alar lukllarga tarafini yuqoriga qaratib joylashtiriladi va 2-4° s da 2-3 kun davomida qoladi.

Qovurg'alar uzunligi 70-75 sm uzunlikda kesib olingan otning qovurg'asiga joylashtiriladi. Qovurg'a ichakni yirtib yubormasligi uchun uning ichak to'g'risi qovurg'a joylashtiriladi.

Qovurg'alar bo'lgan qazini har ikkala uchining uch joyidan ko'ndalangiga bog'lanib, qazini qilib bog'lanadi va maxsus romlarga bir-biriga tegmaydigan qilib ilib

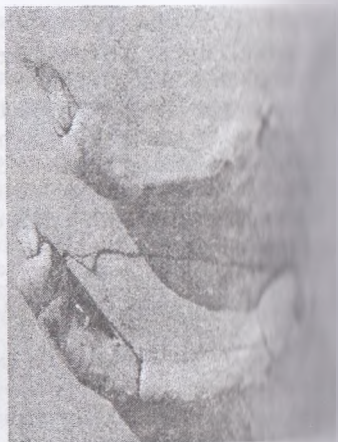
qazini dimlash maxsus dimlash kameralarida 35-50° s haroratda quyuq tutunda qazini qovurg'asiga qarab 2-3 soat davom ettiriladi. Dimlangan qazini 15-20° s gacha qazini qovurg'asiga uchun jo'natiladi.

Qazini qaynatish. Qazini 85-90° s suvda, qazi ichidagi harorat 72° s bo'lguncha qazini qovurg'asiga ko'ndalang kesimiga 120-180 minutgacha qarab qaynatiladi.

Qaynatilgan qazi maxsus sovutish kameralarida 0-4° s haroratda va kavoning qazini qovurg'asiga 75-80 % qazi ichidagi harorat 0° gradusdan pasaymagan va 8° s dan qazini qovurg'asiga holda amalga oshiriladi.

Qazi

Bir suyakli qazi

68-rasm. Otning go'shtidan dimlab pishirilgan bo'yig'ining qazi

Tayyorlash uchun bo'yinning yol osti qismidan birinchi bo'yig'ini va birinchi ko'krak umurtqasigacha bo'lgan qismi ajratiladi. Bunda yil bo'yig'ining og'irligi 0,7 kg dan kam bo'lmasligi va yog' qismiga nisbatan 20 % qaynatilgan yog' qo'shib olingan holda ajratiladi. Maxsus idishlarni joylashtirilib, tuz bilan ajratilgan xom ashyo tuzlash tarkibiga 3,5 % tuz, 0,15 % qand, 0,4 % suz quruq aralashma yordamida 2-4° s haroratda 1-2 kun davom etadi.

Tuzlangan xomashyo 25-30° s iliq suda yuvilib, 1:5 soat davomida qaynatilib ivitib qo'yiladi. Ivitilgan go'shtni maxsus panjaralar ustiga qo'yilib 2 kun davomida quritilgan.

Quritilgan go'shtni chesnok va zira bilan ishqalanib, maxsus kameralarda quyuq tutunda 30-40° s haroratda dimlanadi.

Dimlangan xom ashyo maxsus sovutish xonalarida 0-4° s haroratda davomida sovutiladi. Sovutilgan bo'yin to'jisi maxsus bug' kameralarida 90° s da 2,5-3 soat davomida qaynatiladi.

Qaynatilgan xom ashyoni 0-4° s li nisbiy namligi 75-78 % bo'lgan sovutish kameralarida amalga oshiriladi.

Bo'yin toji (jilovoy grebeni)

69-rasm. Ot go'shtidan dimlab pishirilgan «karta»

Uning to'g'ri ichagi bo'shatilib, teskari ag'darilib, issiqligi 25° s dan yuqori bo'lgan tuzli suvda yaxshilab yuviladi.

Chesnok tozalanib 2-3 mm qilib maxsus maydalagichdan o'tkaziladi.

Uning to'g'ri ichak maxsus aralashma (3,5 % tuz, 0,15 % qand, 0,4 % chesnok) maxsus idishda qavatma-qavat tuzlanadi va 2-3 kun $2-4^{\circ}$ s haroratda saqlanadi.

Tuzlangan to'g'ri ichakni 30° s li ilik suda 2 soat davaomida yaxshilab yuviladi.

Yuvilgan ichaklardagi suvni ketkazish uchun ularni maxsus panjarali stol ustiga 2 soat davaomida yozib qo'yiladi.

Suv quritilgan ichakni yog'li tomonini ichiga qilib ag'dariladi va ip bilan ikki tomonidan bog'lanadi. Ilish uchun bir uchiga ipdan halqacha yasaladi. Maxsus romlarga bir-biriga tegmaydigan qilib ilib chiqiladi va o'sha rom bilan dimlash kamerasiga qo'yiladi.

Dimlash $35-50^{\circ}$ s haroratda quyuq tutunda 2-3 soat mobaynida amalga oshiriladi.

Dimlangan karta $18-20$ gradusgacha sovutilib, qaynatish joyiga jo'natiladi.

Suda qaynatish $75-78^{\circ}$ s da uning qalinligiga qarab 90-120 minut davomida, yuqori qatlamidagi harorat $70-72^{\circ}$ s bo'lguncha davom ettiriladi.

Qaynatilgan karta 0-4° s haroratga ega nisbiy namligi 75-78 % bo'lgan sovutish xonalarida amalga oshiriladi va kartaning chuqur qatlamidagi bo'yoq bo'lguncha davom ettiriladi.

70-rasm. Qarta

Ot go'shtidan tayyorlanadigan tansiq taomlarga bo'lgan ta'rif

Ko'rsatkichlar	Ta'rif va me'yori
1	2
Dudlab pishirilgan qazi	
Tashqi ko'rinishi	Po'sti toza va yirtilmagan
Kesilishning ko'rinishi	Go'shtning ko'rinishi och qizil to'q qizilgacha, yog'i oq rangda sariq ranggacha
Hidi	Mazkur maxsulotga xos, bo'yoq ta'mdan holi

Uchidagi shakli va hajmi	To'g'ri xasiplar 40 sm dan 60 sm o'rtasidan bitta ko'ndalang yoki halqasimon
Uchidagi qisqirgan bo'lgan nisbati, %	4,0
Islatma	Qazini uchidagi bog'langan ipning uzunligi 2 sm dan oshmasligi kerak
Dinlab pishirilgan «vovurg'ali samarqand qazi»	
Uchidagi ko'rinishi	Po'sti toza va yirtilmagan
Uchidagi ko'rinishi	Go'sht bo'laklari zira bilan bir tekisda aralashgan
Ta'mi va hidi	Biroz o'tkir, mazkur maxsulotga xos ta'm va hidga ega. Begona hid va ta'mdan holi
Uchidagi hajmi, shakli va bog'lanishi	To'g'ri yoki biroz bukilgan, uzunligi 75 sm. Har ikkala uchida uchtdan ko'ndalangiga bog'langan
Bo'yin tojisi	
Uchidagi ko'rinishi	Uch qismi toza va quruq, rang turi oq sariq
Uchidagi ko'rinishi	Yog'i oq donador, bo'yin yog' qismiga 20 % gacha yog'siz go'shti qo'shilgan holda bo'ladi
Ta'mi va hidi	Yogimli, o'ziga xos, xushbo'y
Uchidagi shakli va bog'lanishi	Cho'ziqroq, chekkalari bir tekis kesilgan, uzunasiga bog'lanmaga va ilish uchun halqa qilinadi
Uchidagi maxsulotning og'irligi, kg	0,5
Uchidagi qisqirgan bo'lgan nisbati, %	4,0
Karta	
Uchidagi ko'rinishi	Po'sti ko'rinishi butun, toza, sirti quruq, qizilroq rangda
Uchidagi ko'rinishi	Yog' qavati oq yoki sariq rangda
Ta'mi va hidi	O'ziga xos biroz sho'roq, dimlangan xushbo'y ko'rinishda, boshqa ta'm va hiddan holi

Ot go'shtidan tayyorlanadigan milliy tansiq taomlarning

«karta»	«qazi»	«vovurg'ali samarqand qazi»	«karta»	
Oliy navli ot go'shti	30			
I navli ot go'shti	50			Har 100 kg xom ashyoga kerakli ziravorlar
Ichki ot yog'i	20			
Ko'krak qovurg'a qismidan olingan go'sht		100		
Oting to'g'ri ichagi			100	
Har 100 kg xom ashyoga kerakli ziravorlar				
Osh tuzi	3800	3500	3800	
Shakar	150	150	150	
Zira	400	400	-	
Chesnok	-	-	400	
Shakli, kattaligi va bog'lanishi	Uzunligi 40 sm dan 70 sm gacha, o'rtasidan uzunasiga bog'lanadi	Biroz qayishgan, uzunligi 75 sm gacha, ikki joydan bog'lanadi	Uzunligi 15-50 sm, ikki uchi-dan shpagat ipi bilan bog'lanadi	Shpagat ipi bilan bog'lanadi
Tuzlangan xom ashyoga nisbatan tayyor maxsulot chiqimi, %	69	68	68	

Aktivlashtirilgan suv yordamida ot go'shtidan tayyorlanadigan turli xil milliy taomlarni tayyorlash texnologiyasi.

ot go'shtidan tayyorlandigan turli xil tansiq taomlarni tayyorlashning yangi texnologiyasi bo'yicha ko'rsatma

I turlari.

ot go'shtidan tayyorlanadigan milliy tansiq taomlarning quyidagi turlari va
davlat standarti oliy navli dudlanib «qaynatilgan qazi»; vovurg'ali samarqand qazisi;

ot go'shtidan har xil milliy tansiq taomlar tayyorlash uchun kerakli bo'lgan xom-
materiallar. Davlat standarti 270 98-86 talablariga javob beradigan yangi
ot go'shti. Suyagidan ajratilgan oliy navli ot go'shti yog' to'qimalaridan xoli
sof muskul to'qimalari.

1. Iblanmuning nomi. Aktivlashtirilgan suv yordamida ot go'shtidan
tayyorlanadigan turli xil milliy tansiq taomlarni tayyorlash texnologiyasi
to'ylchu ko'rsatma.

2. Iblanmuning texnik tavsifi: aktivlashtirilgan osh tuzining eritmasi bilan ot
go'shtini qayta ishlashda namni saqlab qolish qobiliyati oshadi. Ot go'shti
qumamol, cho'chqa va qo'y go'shtiga nisbatan qattiq konsistensiyali
bo'lganligi uchun, uning yumshoqligini va shiraligini oshirish maqsadida
yangi rivojlangan texnologik usullar qo'llaniladi. Maqsad tayyorlangan qazi,
vovurg'ali samarqand qazisi, qarta va boshqa oziq-ovqat maxsulotlarini
sifatlari va sifatini yaxshilash.

3. Iblanmani qo'llash mumkin bo'lgan obyektlar samarqand go'sht kombinati
va respublikaning boshqa go'sht kombinatlarida.

4. Qo'llash muddati kuz va qish oylarida.

5. Uning samaradorligi, ot go'shtiga nisbatan eng kamida 1,7 barobar sof foyda
olinadi.

ot go'shtidan ajratilgan birinchi navli ot go'shti – biriktiruvchi va yog' to'qimalari
bo'lgan muskul to'qimalari. Oning ichki yog'i davlat standarti 138030-94
talabiga javob beradigan xarsang yoki qaynatilgan № 0; 1; 2 kattalikda
olingan, birinchi navdan past bo'lmagan osh tuzi.

Davlat standarti 21-78 talablariga javob beradigan qum shakar. Tu. 88
davlat respublikasi 8-86 davlat standartiga javob beradigan zira.

Davlat standarti 17282-71 talablarga javob beradigan otning ichaklari. Oqsildan
ot xasip qobig'i «belokozin» va boshqa sog'liqni saqlash vazirligi ruxsat bergan
ot qobiqlur.

Davlat standarti 17308-85. № 10-12 talablariga javob beradigan kanop ip. Texnik
shartlarni olingan eshilgan iplar.

1. Yon o'simliklaridan olingan davlat standarti № 961-85, 6146-78 lar talabiga
javob beradigan ip.

Davlat standarti 6304-80 talabiga javob beradigan paxtadan olingan tikuvchilik

1. Osh tuzi ruqami 10 «ekstra» va «prima» markali uch qatlangan paxta va kapron

2. Aktivlashtirilgan suv, «ekstra» va «uem-2» moslamalarida ishlash. 45-judval

3. Ot go'shtidan tayyorlanadigan milliy noyob tansiq

Taomlarning resepti.

Xomashyoning nomlanishi va ziravorlar	«qazi»	Vovurg'ali samarqand qazisi	
Tuzlangan xomashyo (har 100 kg)			
Oliy navli ot go'shti	30		
I navli ot go'shti	50		
Ichki ot yog'i	20		
Ko'krak qovurg'a qismidan olingan go'shti		100	
Otning to'g'ri ichagi			100
Har 100 kg tuzlangan xomashyoga kerakli ziravorlar (g)			
Ish tuzi	3800	3500	1000
Shakar	150	150	150
Zira	250	250	
Qazining shakli kattaligi va bog'lanishi	Uzunligi 40 sm dan 70 sm gacha bo'lgan o'rtasidan va uzunasiga bog'langan qazi	Bir oz qayishgan uzunligi 75 sm va ikki joydan bog'langan qazi	Uzunligi 11 sm ikki uchida bog'langan qazi

Aktivlashtirilgan suv yordamida ot go'shtidan tayyorlanadigan tansiq taomlari tayyorlash texnologiyasi.

Texnologik jarayon.

Ot go'shtidan tayyorlanadigan tansiq go'sht maxsulotlarini tayyorlash texnologik jarayonlari go'sht sanoati, parranda go'shti ishlab chiqarish va ishlab chiqarilgan ko'rsatmalarga va go'sht sanoatida asbob uskunalarini zararsizlantirish va ularga xizmat ko'rsatish uchun ishlab chiqarilgan ko'rsatma qat'iy rioya qilgan holda tasdiqlangan va belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

4.1.1. Xomashyoni tayyorlash. Qazi tayyorlash uchun mo'ljallangan qazini veterinariya ko'rigidan o'tkazilib, ro'yxatnoma olinadi.

4.1.2. Bo'laklash, suyak va paylardan ajratish. Paylaridan tozalangan ot go'shti kurak, ko'krak umurtqalari qovurg'aga, orqa, bel va dumg'aza qismlari ajratiladi.

Oliy va tozalangan ot go'shtini birinchi navli ot go'shtiga ajratiladi.

Ichak po'stini to'ldirish.

Suvsizlantirilgan (suvi qochirilgan) xomashyo zira aralashtiriladi va ingichka ichakka tiqilib go'sht bilan yaxshilab zichlanadi va yaxshilab bog'lanadi. Keyin ilish uchun halqacha yasaladi va bir qavat qilib maxsus rama qilinadi.

Osilgan holda zichlash. Maxsus romlarga osilgan hasiplar asta-sekin 8° s haroratda 3-4 soat davomida zichlanadi.

Qarta.

Xomashyo tayyorlash. Oning to'g'ri ichagi teskari ug'darilgan chiqindilardan tozalanadi va suda tozalab yuviladi. Yuvilgan ichaklar r_1n_2 20 bo'lgan analit suyusligi bilan ishlov beriladi (botirib qo'yiladi) suda yaxshilab yuviladi.

Tuzlash. Yuvilgan to'g'ri ichak 26 % li osh tuzi eritmasi tuzilgan anolit eritmasiga 12° s haroratda 18 soat davomida botirib qo'yiladi joylashtirilga stol ustiga yozib qo'yan holda 0,5-1 soat davomida qavatma-qavat tuzlanadi va 2-3 kun $2-4^{\circ}$ s haroratda saqlanadi.

Tuzlangan to'g'ri ichakni 30° s li iliq suda 2 soat davomida yuviladi. Yuvilgan ichaklardagi suvni ketgazish uchun ularni maxsus panjara soat davomida yozib qo'yiladi.

Suvi quritilgan ichakni yog'lik tomonini ichiga qilib ag'darilgan ichak uchi bog'lanadi va ilish uchun bir uchiga ipdan halqacha yasaladi. Maxsus bir-biriga tegmaydigan qilib ilib chiqiladi va o'sha rom bilan davom ettiriladi.

Dimlash $35-50^{\circ}$ s haroratda quyuc tutunda 2-3 soat davomida oshiriladi.

Dimlangan qarta 18-20 gradusgacha sovutiladi va qaynatish jarayoni suvda qaynatish $75-78^{\circ}$ s da amalga oshiriladi.

Bog'lash va romlarga osish. Suvsizlantirilgan to'g'ri ichak yopiq qaratib ag'dariladi va ikki uchi bog'lanib osish uchun halqacha yasaladi va tegmaydigan qilib ilib chiqiladi. Keyin issiq ishlov berish uchun jo'natiladi.

Dudlash.

Ot go'shtidan tayyorlangan tansiq taomda $20-35^{\circ}$ s da quyuc tutunda dimlash kameralarida 18-24 soat davomida amalga oshiriladi.

Qaynatish. Sovuq usulda dudlangan qazi, vovurg'ali samirqaqayni qaynatish uchun jo'natiladi.

Qaynatish ochiq yoki yopiq qozonlarga suv solib $85-90^{\circ}$ s da 3-4 soat davomida bug' qozonlarida $95-100^{\circ}$ s da qozonga solish vaqtida $80-82^{\circ}$ s va qaynatish maxsulot ichidagi harorat 72° s bo'lgancha davom ettiriladi.

Sovutish. Qaynatilgan maxsus $10-12^{\circ}$ s haroratda 2-3 soat davomida maxsulot nibiy namligi 78 ± 3 % bo'lgan sharoitda amalga oshiriladi.

Obolochka: katta yoshli otning ingichka ichagi.

Dudlab pishiriladigan oliy sortli qovurg'alar Samarqand qazisini tayyorlashda qo'llaniladi.

Xom ashyo tayyorlash. Bir suyakli qazi tayyorlash uchun sovo'tilgan qazini yaxshilab I kategoriyali semizlikdagi ot go'shtidan tayyorlanadi, suyakli qazini ajralish chegarasi quyidagicha:

a) oldingi tomondan 6va 7 qovurg'a oralig'i;

b) orqa tomondan 17 va 18 qovurg'a orasida ajratiladi.

Yuqori esa qovurg'a o'zunligining o'rtasidan ko'ndalaniga chiqitilgan ikkita juft qovurg'a ishlatiladi. Har bir qovurg'a alohida yog'i va go'shti bilan qovurg'adagi tog'aylar olib tashlanadi va qovurg'ali qazi tayyorlanadi. Qazining o'zunligi 70 sm dan oshmasligi kerak.

To'zlash. To'zlash uchun xom ashyo belgilangan idishda to'zlash uchun 1 kg xom ashyo og'irligiga 3,5 kg to'z, 150 gr shakar, 250 gr zira solinadi.

Qovurg'alarni taxlashda botiq qismi yuqoriga qaratib joylashiriladi. Shakar, zira aralastirilib, har qatorga bir me'yorda sepiladi.

To'zlangan xom ashyo 2-4^oS haroratda 2-3 kecha-kundo'z davomida saqlanadi.

To'zlanib xonaga saqlashdan keyin ichakka solib bog'lash

Qovurg'ani osilib turgan go'sht yog'lari qovurg'alarga o'rnatilgan qovurg'asi xom ashyosi otning ingichka ichagiga solinadi oldindan ichak qazining o'zunligini hisobga olib kesiladi.

Xom ashyoni solishdan oldin ichakni ichi qaytariladi. So'ngra qazini yaxshilab iliq suvda yuviladi va o'z xolatiga ag'darilib. So'ngra qovurg'ali qazi tiqiladi. Qovurg'a ichak pardasini teshmasligi uchun ichakning ikki qismiga yog'siz qismi tiqiladi. So'ngra ikki uchi kanop bilan bog'lanadi. Ko'ndalan joydan bog'lanadi va bir uchiga ilmoq qilinib, ramkali tayoqqa ilinadi. Har bir qazi bir-biriga tegmasligi kerak. Quritish uchun 3-4 soat qo'yiladi.

Dudlash. Maxsus qilingan dudlash kashtasida quyuq to'tunda harorati 18-24 soat davomida dudlanadi. Ichak pardasining qalin yo'g'ondligi hisobga olib.

Sovo'tish. Mahsulot dudlangandan keyin sovo'tishga qo'yiladi. Xonasida 15-20^oS gacha sovo'tilib, so'ngra qaynatish qozoniga beriladi.

Qaynatish. Qovurg'ali qazi qozonli suvda harorati 85-90^oS gacha yuqori haroratda go'shtining yoshiga qarab, 180 mino'tgacha qaynatiladi.

Sovo'tish. Suyakli qazi qaynatilgandan so'ng sovo'tiladi. Kamerasining harorati 0-4^oS oshmaslik kerak. Havo nisbiy namligi 75-80% kerak. Suyakli qazini dudlashdagi chiqimi 80%, suyakli qazining dudlab pishirilganda chiqimi 65% dir.

Dudlab pishirilgan «Qarta». Buning uchun so'yilgan semizligi I kategoriyaga bo'lgan otning to'g'ri ichagi olinib, o'zunligi 15 sm dan to 50 sm gacha

sharoitda oq' darilib oqib turgan suv bilan yaxshilab yuviladi.

Qizilcha. To'zlash uchun belgilangan idishda quruq, usulda to'zlanadi. Har 100 g xom ashyo og'irligiga 3,5 kg to'z. 0,15 kg shakar solinadi. To'z, shakar qotqor qitorga bir me'yorda sepiladi. To'zlangan xom ashyo 2-4°S haroratda 2-3 soat davomida xonada saqlanadi, so'ngra sovuq suvda 2 soat davomida ivitiladi.

8.5. Otlarning mamlakatlarga eksport qilinishi

Otlar chet mamlakatlarga, asosan Italiya, Gollandiya, Avstriya, Fransiya va boshqa mamlakatlarga otlarni sotish 1962-yildan boshlab amalga oshirilib kelingan. Bunda asosan chet mamlakatlarning go'shtdor otlarni sotish oshib borganini ko'rib chiqilmoqda. Chet mamlakatlik xaridorlar go'sht uchun tirik vazni 360 kg bo'lmagan yuqori semizlik darajasiga ega bo'lgan otlarni yaxshi sotib olishni go'sht uchun chet mamlakatlarga eksport qilinganda puchak qilingan otlarni bo'ldoqilash va yosh otlarni ularda semirtirish muhim ahamiyatga ega. Chet mamlakatlarga eksport qilishni amalga oshirishda chegara nazorat punktida sotuvchi va xaridorlar tomonidan tuzilgan nazorat (eksport) komissiyalari tomonidan otlar yaxshilab ko'rikdan o'tkaziladi, baholanadi va sertifikatga tortib aniqlanadi.

Otlar yaxshilab oziqlantirib sug'orilib bo'lgandan 3-4 soat keyin otlar tirik tortiladi va savdo palatasi tomonidan hujjatlar rasmiylashtiriladi.

Otlar palatasi otlarni tirik vaznini aniqlashda oshqozon-ichak sistemasida otlar haqiqiy tirik vaznidan 5% chiqimni e'tiborga olib shartnoma tuzadi.

Texnik talablar

1. Chetga yoshli otlar 3 yoshdan va qulunlar 6 oydan 2 yoshgacha chetga eksport qilinishi beriladi.

2. Chetga sotish (eksport) uchun mo'ljallangan otlar veterinariya qonunlari talablariga mos bo'lishi lozim.

3. Chetga sotiladigan otlar jun qoplamasi toza, taqasizlangan, yol va dumli bo'lishi kerak.

4. Otlarda quyidagi kamchilik va kasalliklar uchrasa chetga sotish umuman bo'lmaydi.

5. Otlarda kasalliklar, oyoqlarida travmatik – jarohatlar bo'lsa, o'pka kasalliklari, mellomasarkoma, kur, terini travmatik jarohatlari, o'ta hurkak va o'ta bo'g'oz, bo'g'oz va yangi tuqqan biyalar, dum va yollari kesilgan bo'lsa, otlar chetga 2- yoshdan 3 yoshgacha.

Otlarni tamg'alash va manzilga yetkazish (tashish)

Otlarni tamg'alash 4x5 sm hajmida kichik bo'lmagan taxta yorlig'iga otlarni qo'yib raqamlari tush bilan ko'zga yaqqol tashlanadigan qilib yozilib, otlarning boshiga bog'lab qo'yiladi. Otlarning tartib raqamlari ularning jun qoplamasiga yoki tuyog'iga kuydirish yo'li bilan ham tamg'alanishi mumkin.

Otlar barcha tashish qoidalariga to'liq amal qilingan holda va vositalari (havo, temir yo'l, suv va avtotransport) orqali manzilga yetkaziladi.

Har bir ot uchun chegara punktiga yetkazilganga qadar yo'lga ozuqalar, arqon, dorivorlar turli xil kerak bo'ladigan anjomlar bo'lishi kerak. Bir sutkaga har bir oy uchun 10 kg pichan va 6 kg omixta yem taqdim olinadi.

8.6. Otlardan olinadigan qo'shimcha mahsulotlar

Otlardan oshqozon suyuqligi olish va undan vetrinariyada foydalanish

Ma'lumki, oshqozon-ichak kasalliklarini davolashda hayvonlaridan olinadigan natural suyuqlikdan muvaffaqiyatli ravishda foydalanib kelinadi.

Akademik I.P.Pavlov meditsina – davolash ishlarida itlardan olinadigan oshqozon suyuqligi boshqa har qanday sun'iy tayyorlangan oshqozon suyuqligiga ustun ekanligini birinchi bo'lib isbotladi. Shundan so'ng itlardan olinadigan oshqozon suyuqligiga bo'lgan talab oshdi, uni meditsina-davolash ishlarida qo'llash natijalarga erishiladi. Bu holat itning oshqozon suyuqligini veterinariyada qo'llash imkoniyatini vujudga keltirdi. Lekin itning oshqozonidan olinadigan suyuqlik birmuncha qiyinchilik tug'dirishi tufayli uni ko'plab ishlab chiqarib bo'lmaydi. Itning qomini teshib festula qo'yish va normal ozuq-ovqat bilan ta'minlash usuli qimmatga tushadi. Shuning uchun oshqozon suyuqligini oddiy laboratoriyasi sharoitida qishloq xo'jalik hayvonlaridan olish maqsadida Leningrad veterinariya institutining professori A.V.Sinev otlardan olinadigan oshqozon suyuqligini olishning yangi usulini ishlab chiqdi. Bu usul qo'llanilganda maxsus otlarni maxsus ozuqalar bilan parvarish qilish talab etilmaydi. Jarayonida ham ularning oshqozonidan suyuqlik olinaveradi. Masalan, yordamida bir vaqtning o'zida bir necha otdan oshqozon suyuqligi olinadi. Mashinaviy Kashfiyot bo'yicha Davlat komiteti bu apparatni ko'plab ishlab chiqarib berib borgan. Apparat ingichka burun-oshqozon zondlari va aspiratsion asboblardan iborat.

Burun-oshqozon zondi uzunligi 3,5-3,75 m, tashqi diametri 10 mm, ichki diametri 6 mm bo'lgan rezina naylardan hamda ma'lum uzunlikdagi va o'zaro zanglamaydigan qalay yoki po'lat naydan yasaladi. Qizilo'ngachdan olinadigan zondni tartib olishda zondning chiqib ketmasligi uchun unga diametri 7 mm va uzunligi 100 mm bo'lgan plastmassadan yoki metalldan tayyorlangan mendren kiygiziladi.

Qalay nayning uchi fishsimon chuqurchalardan iborat bo'lib, qalay nayni mahkam tutib turish uchun xizmat qiladi. Qalay nayning diametri 3 mm bo'ylab suyuqlik shimiladigan teshiklar mavjud. Zondning oldingi qismida diametri 2,5 mm keladigan 32-34 ta teshik bo'lib, bu teshiklar qalay naydan olinadigan suyuqlikda tartib bilan joylashgan.

Zondni ot oshqozoniga "o'tkazgich" yordamida yuboriladi. "O'tkazgich" o'z ichki yo'g'on rezina naydan iborat bo'lib, tashqi diametri 20 mm va ichki diametri 12 mm uzunligi 1,9-1,95 m keladi, ya'ni bu masofa otning burun teshigidan oshqozon bo'lgan masofaga teng bo'lishi kerak.

Aspiratsion asbob zond ichidan va oshqozon suyuqligi kelib tushadigan bo'linishni tortib olish uchun xizmat qiladi. Naylardan va apparat idishlaridan olingan keyin oshqozon suyuqligi naylar orqali suyuqlik yig'uvchi idishga yig'ib olinadi. Aspiratsion asbob rezervuar, simob manometri, Komovskiy nasosi va vakuumli idishdan iborat.

Reservuar o'rnida yog'och futlyar(g'ilof) ichida joylashadigan 20 li shisha idishdan foydalanish ham mumkin. Idishning og'zidagi rezina probkadan metall probka bilan qo'yish uchun 3 ta teshik bo'lishi kerak. Komovskiy nasosiga, simob manometriga va suyuqlik to'planadigan idishga ulanadi.

Ushbu oshqozon suyuqligini bir vaqtning o'zida bir necha otdan olish talab qilinadi. Komovskiy nasosi o'rniga kuchli RVN-20 vakumli elektromotorli nasosdan foydalanish mumkin.

Ushbu sifatida sog'lom, yosh yuqori va o'rta semizlikdagi otlar infeksiyon kasalliklarga qarshi emlangan bo'lishi kerak. Otlarning yoshiga, semizligiga qarab har bir marta (5-12 l) oshqozon suyuqligi olinadi. Yangi o'rtilgan ko'k o't qismini ozuqalar oshqozon suyuqligining miqdori va sifatiga yaxshi ta'sir qiladi.

Ushbu aytish kerakki, ba'zi hollarda oshqozon suyuqligini uzoq vaqt saqlash maqsadida konservasiya qilinadi. Konservasiya qilish uchun 10-15 ml suyuqlikni suyuqlikning 0,03-0,04% miqdorida salisil kislotaga quyilib eritiladi va suyuqlikka qo'shib aralashtiriladi. Shundan keyin oshqozon suyuqligi idish filtrlar yordamida filtrlanib, sterilazasiya qilinadi, flakonlarga qo'yilib og'zini yopib, etiketkaga yopishtiriladi. Etiketkada seriya nomeri, saqlash sharoiti va saqlash muddati ko'rsatilishi kerak.

Saqlash temperaturasi va muddati oshqozon suyuqligi tarkibining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi. 3 oydan so'ng suyuqlik tarkibi o'zgarib boshlaydi, kislotalilik ko'payib 10% kamayadi, bakteriologik xususiyati pasayadi.

Ushbu Oshqozon suyuqligining qoramol va qo'y-echqilar oshqozon-ichak kasalliklarida ishlatilishi.

Ushbu Ushbu dispepsiya paytida buzoq organizmining ozuq hazm qilish jarayoni buzilishi ketadi. Bunday vaqtda oziqlantirishdan 10-20 minut oldin 30-50 ml oshqozon suyuqligi ichiriladi. Suyuqlik ichirish 2-4 marta takrorlangach, oshqozon qorin og'irig'i qoladi, ich ketishi to'xtaydi, 2-3 kun ichida tamoman sog'lom bo'ladi.

Ushbu Ushbu dispepsiyada buzoq organizmining ozuq hazm qilish jarayoni bo'zilib, oshqozon ichi ketadi, temperaturasi pasayadi, oyoqlari va quloqlari soviydi, tomir urishi susayadi, yurak urishi kuchsiz va ko'zlari yarim yuqum bo'ladi. Bunday holda oshqozon suyuqligi sintomisin, biomisin, miserin, kolimisin, ftalazol kabi antibiotiklar yordamida ichiriladi. Shuningdek, oshqozon suyuqligini 5-8 ml miqdorida sutkasiga qo'shib shpris orqali teri ostiga yuborilsa ham yaxshi natija berishi mumkin.

Kasallik gastroenterokolit. Bu kasallik oddiy va toksik dispepsiyaning uzoq

davom etishi sababli yuzaga keladi, kasallikning klinik ko'rsatkichlari dispepsiyanikiga o'xshaydi. Qataral gastroenterokolit bilan kasallangan bo'zoq oshqozon suyuqligi 2-3 hafta davomida uzluksiz berib boriladi va bo'zoqning yaxshilanib, ich ketishi to'xtagandan keyingina oshqozon suyuqligi berib qo'yiladi. Sigir va bo'zoqlarda uchrab turadigan boshqa oshqozon ichak kasalliklarini davolashda ham oshqozon suyuqligini ishlatish mumkin.

Masalan, tez-tez damlanib turadigan bo'zoqlarga 50-150 ml suyuqligi ichirilsa, tuzalib ketadi. Katta yoshdagi qoramollarning shirdon va qatar bo'lganda ham oshqozon suyuqligi ichiriladi yoki 10-20 ml atrofida shirdon teri ostiga yuboriladi. Shuningdek nimjon, kichik tug'ilgan bo'zoqlarga oshqozon suyuqligi davomida oshqozon suyuqligi ichirib borilsa, ularning ishtahasi ochiladi, to'q va yaxshi o'sadi.

Yuqoridagi kasalliklar qo'y-echkilarda uchraganda ham suyuqligi davolovchi vosita sifatida ishlatiladi. Oshqozon suyuqligi qo'y va echkilarda 10 mldan, katta qo'y va echqilarga 100 ml dan ichirilishi kerak.

b) Oshqozon suyuqligining cho'chqalar oshqozon-ichak kasalliklarini davolovchi sifatida ishlatilishi.

Cho'chqalar invazion oshqozon-ichak kasalliklari bilan kasallangan bo'zoq oshqozon suyuqligi ichiriladi. Lekin antisaniitariya sharoitida yomon natijalar olingan cho'chqalarda oshqozon suyuqligi yaxshi natija bermasligi mumkin.

Cho'chqa bolalarining ozuq hazm qilish prosessi buzilganida oshqozon suyuqligi ichiriladi. Yosh cho'chqalar paratif bilan kasallanganda davolovchi preparatlarga oshqozon suyuqligi qo'shilsa, juda yaxshi natija beradi.

v) Oshqozon suyuqligining parranda kasalliklarida ishlatilishi

Parrandalar oshqozon-ichak kasalliklar bilan kasallanganda oshqozon suyuqligi oziqlantirishdan 10-20 minut oldin suv ichadigan idishda sutkasiga qo'shib beriladi. Parrandalar koksidiroz bilan kasallanganda esa oshqozon suyuqligi davomida muttasil ravishda berilishi kerak.

g) Biyaning qoni va uning chorvachilikda ishlatilishi.

Bo'g'oz biya qonidan tayyorlangan (SJK) chor mollarini serpushtiligi maqsadida biyalardan ularning 45-90 kunlikkacha bo'lgan bug'ozlik davrida deb nomlanuvchi bo'g'oz biyaning qon zardobi olinadi.

Otlarning terisi qimmatli xom ashyo hisoblanadi. Undan charm va yopiq ishlab chiqarishda keng foydalaniladi. Teri vazniga nisbatan xom ashyo 1134-43 bo'yicha to'rtta guruhga bo'linadi.

Birinchi guruhga vazni 5 kg gacha bo'ladigan qulunlarning terisi, ikkinchi guruhga esa vazni 5 kg dan 10 kg gacha bo'lgan toylarning terisi, uchinchi va to'rtinchi guruhga vazni 10 kg dan oshiq katta yoshdagi otlarning terisi kiradi.

Otlarning qonidan, shuningdek, meditsinada muhim ahamiyatga ega bo'lgan shifobaxsh va kasalliklar (stolbnyak, gangrena, difteriya, botulizm va boshqalar) oldini oluvchi preparatlar tayyorlanadi.

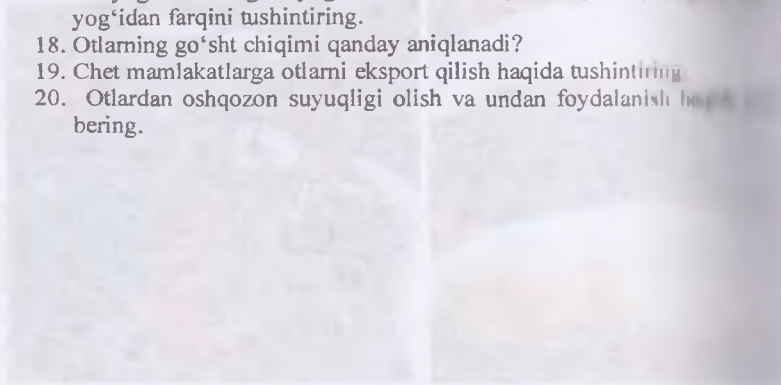

11-rasm. Charm va payavzallar (shapka, etik, mo'yna va yoqa)

NAZORAT SAVOLLARI.

1. O'tlardan mahsulot olish maqsadida uy hayvoniga aylantirilgan animo go'shtidan ozuq-ovqat sifatida foydalanilgan.
2. Qanday asrdan boshlab Yevropaning hamma xalqlari ot go'shtini iste'mol qilish boshladilar.
3. Qanday asrdan boshlab ot go'shtini yeyish mumkin emas deb qonunlar qabul qilindi.
4. Qanday yillardan boshlab qaysi mamlakatlarda ot go'shtini iste'mol qilishga ruxsat berildi.
5. O'tning semizlik kategoriyalari necha guruhga bo'linadi?
6. Dunyo miqyosida qancha ming tonna so'yim vaznda ot go'shti ishlab chiqariladi?
7. O'tda qancha ming tonna tirik vaznda ot go'shti ishlab chiqariladi?
8. O'tning miqdori va sifati deyilganda nima tushiniladi?
9. O't go'shtidan tayyorlanadigan milliy noyob taomlarga nima kiradi?
10. O't go'shti qazil deganda nimani tushinasiz? Ajratish chegarasini ayting.
11. O't go'shtining organoleptik ko'rsatkichlari deganda nimani tushunasiz?
12. Qanday N SSR da ot go'shtini sortlarga bo'lishning yagona davlat standarti mavjud?
13. Qanday davlatda ot go'shtining sortlarga bo'lishning qanaqa usullari mavjud?
14. O't go'shtini bo'lish davlat sistemasida ot go'shtining nimalari necha bo'lak va necha qismga bo'linadi?
15. O't go'shti va yog'ining kimyoviy tarkibini tushintiring.

17. Ot yog'i olinmagan yog' kislotalari bo'yicha qishloq xo'jaligi yog'idan farqini tushintiring.
18. Otlarning go'sht chiqimi qanday aniqlanadi?
19. Chet mamlakatlarga otlarni eksport qilish haqida tushintiring.
20. Otlardan oshqozon suyuqligi olish va undan foydalanish haqida ma'lumot bering.

1. Otlarni qishloq xo'jaligi yog'idan farqlash

OTLARNI QISHLOQ XO'JALIGI YOG'IDAN FARQLASH

Otlarni qishloq xo'jaligi yog'idan farqlash uchun bir qancha omillar ishlatiladi. Birinchi omil otlarning go'sht chiqimi hisoblanadi. Go'sht chiqimi otlarning tana og'irligi va yemaklik iste'moliga bog'liqdir. Otlarning go'sht chiqimi qanday aniqlanadi? Otlarning go'sht chiqimi qanday aniqlanadi? Otlarning go'sht chiqimi qanday aniqlanadi?

Otlarning go'sht chiqimi qanday aniqlanadi? Otlarning go'sht chiqimi qanday aniqlanadi? Otlarning go'sht chiqimi qanday aniqlanadi? Otlarning go'sht chiqimi qanday aniqlanadi? Otlarning go'sht chiqimi qanday aniqlanadi?

IX BOB. BIYALARNING SUT MAHSULDORLIGI

9.0. Ilyu sutidan ozuq-ovqat sifatida foydalanishi va kimyoviy tarkibi

Boshqalar biya sutini eramizdan oldin V asrda ozuq-ovqat sifatida iste'mol qilish to'g'risida Gerodot (qadimgi yunon tarixchisi) tomonidan tilga olingan. Qadimgi yunonliklari biya sutidan qimiz tayyorlaganlar. Qimiz turk so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u biya sutini achitish natijasida hosil qilinadi. Qimiz ko'chmanchi davri davrida uslubda biya sutidan tayyorlaydigan usulini ehtiyotkorlik bilan sir saqladilar, sirni oshkor qilgan kishilarni ko'zi ko'r qilinar edi. Knyaz Igor (1046-1050) Poveleskiy asrligidan qochganda soqchilarning qimiz ichib mast bo'lib qolishidan (1182-y) foydalangan ekan. Tatarlar va Mo'g'ullar Rus yeriga yurish davridan ilgari ham qimiz iste'mol qilishlari ma'lum edi. Ayrim ko'chmanchi davri musulmon diniga kirganlari natijasida qimiz tayyorlash ancha rivojlandi, bu davrda ichishga ruxsat etilgan spirtli ichimliklardan yakkayu-yagonasi bo'lgan. VIII asrda Fransuz monarxi Rubrigiusning Tatariston bo'ylab safar qilishi haqida qizil haqidagi xabar G'arbiy Yevropaga ham yetib bordi. Qadimdan va hozirgacha qizil, boshqirdlar, tatarlar, qozoqlar, buryatlar qimizni milliy ichimlik sifatida tayyorlaydilar.

XX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Qozog'istonning chorvachilik sohasida bir oilaga o'rta hisobda bir yilda 148 ichimlik to'g'ri kelar ekan.

Biya sutining kimyoviy tarkibi

Biya suti sut qandi, sut yog'i, oqsil, tuzlar, fosfotidlar, fermentlar, vitaminlar, mineral, gormonlar, pigmentlar va gazlardan tarkib topgan. Bularning ichida sut yog'i, sut qandi asosiy komponentlar hisoblanadi. Ba'zi bir qishloq xo'jalik sohasida sutining kimyoviy tarkibi quyidagicha xarakterlanadi (foiz hisobida).

Sut yog'i – biyaning sut yog'i tez achiydi, chunki tarkibida to'yinmagan yog' kislotalarining bo'lishidir. Shulardan eng asosiysi linolevoy va linolenovoylardir. Biya sut yog'i maxsus bakterisid xususiyatiga ega. Professor P.Yu.Berlin sigir suti sut yog'i biya suti yog'ini sil kasallik bakteriyasi bilan zararlantiradi va shuni ko'rsatib, biya sutining yog'ida sil kasalligining bakteriyalari rivojlanishdan oldin sigir sutining yog'ida esa aksincha jadal o'sadi.

Sut yog'i boshqa hayvonlarning sutining yog'iga nisbatan tez eruvchan, erish nuqtasi 21-23°Cga teng, yog'ning yod miqdori biya sutida 80-108 ni tashkil etsa u sigir suti sutida esa 25-40 ni tashkil qiladi. 47 – jadvalda berilgan.

Hayvonlar sutining kimyoviy tarkibi

Hayvonlar suti	jami oqsil	Jami oqsilga nisbatan %		Sutqan di	Yog'	Kul
		kazein	Albumin globulin			
biya sut	2	50,7	49,3	6,7	2	0,3
eshak suti	1,9	35,7	64,3	6,2	1,4	0,4
sigir suti	3,3	85	15	4,7	3,7	0,7
echki suti	3,4	75,4	24,6	4,6	4,4	0,9
kuy suti	5,8	77,1	22,9	4,6	6,7	0,8
bo'yvol suti	4,7	89,7	10,3	4,5	7,8	0,8
tuya suti	3,5	89,8	10,2	4,9	4,5	0,7

Biya sutida oqsil 2%ni tashkil etadi, sigir sutidagi oqsilga nisbatan kamdir.

Oqsil – albumin, globulin va kazeindan tashkil topgan murakka birikma. Biya sutida albumin oqsilni 50%ni tashkil etsa, sigirlar sutida esa 85% ni tashkil etadi. Albumin va globulin inson organizmida to'liq hama xususiyatiga ega. Sigir suti kazeinli, biya suti albuminli deb ham aytiladi. Kazein moddasi sutni ivitish xususiyatiga ega bo'lib, oqsil moddasining 50%ni tashkil etadi. Biya sutidagi oqsil qimmatli aminokislotalardan (lizin, triptofan, metionin) tashkil topgan. Biya sutining yog'i mayda zarralarga bo'lingan va tez eriydigan sharikchalardan tashkil topgan.

Qorabayir zotli biyalarning o'rtacha 3 – laktasiya (sut berish) davri davri sutining tarkibi

Ko'r- saqichlar	Uvo'z suti	kunlik	Ovlar bo'yicha sut berishi						
			1	2	3	4	5	6	7
Yog',foi z	1,25	1,9	1,97	2,22	2,39	2,08	1,67	2,21	2,01
Sut qandi, %	2,93	6,98	6,88	6,46	6,52	6,70	6,84	6,86	7,11

11,79	2,54	226	2,23	2,04	1,73	1,70	1,66	1,92	1,93	0,04
11,36	1,23	1,52	1,43	1,18	0,99	0,93	0,94	1,25	1,10	0,04
8,11	1,31	0,74	0,80	0,86	0,74	0,78	0,71	0,67	0,75	0,02
11,79	0,46	0,382	0,343	0,318	0,296	0,274	0,285	0,317	0,305	0,006
11,00	0,105	0,092	0,202	0,098	0,072	0,077	0,083	0,094	0,096	0,005
10,79	0,075	0,071	0,068	0,050	0,048	0,045	0,041	0,053	0,048	0,002
11,6	99,9	113,5	99,3	114,7	146,1	76,1	70,1	55,4	96,4	-
11,6	34	33,7	32,84	31,70	30,84	31,07	31,40	31,5	31,65	0,12
10,1	7,44	6,70	6,69	6,60	6,02	5,51	5,18	5	6,02	0,08

Shuningdek, to'yinmagan past molekular yog' kislotalardan iboratdir. Shuningdek, biya sutidan yog' tayyorlab bo'lmaydi. Sut yog'ida o'rin almashtirib tayyorlab yog' kislotalaridan linolevoy, linolenovoy, araxidonovoylardir. Ular sil bilan birgalikda biya sutining rivojlanishiga yo'l qo'ymaydi. 1 litr biya sutida o'rtacha 20 mg yog' mavjud, 70 g sut qandi, 800 mg kalsiy, 50 mg R va ko'pincha mikroelementlar mavjuddir.

Sut qandi – laktoza tariqasida uchraydi va u ichaklarda achimaydi. Laktoza ichaklarda glyukoza va galaktozaga parchalanadi, bu qimiz tayyorlashda biya sutining rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Sut qandi laktatsiya bilan bog'liq o'zgaradi.

Sut qandi sigir sutidagi qandga nisbatan tez parchalanadi. Bialarning sut qandi tarkibidagi qandga nisbatan 1,5 barobar ko'pdir. Biya suti ko'p qandli bo'lishi bilan farq qiladi.

Vitamin C – vitaminlar ichida eng muhimi hisoblanadi. Bir litr biya suti 72-112 mg vitamin C bo'lishi mumkin. Og'iz sutining bir litrida 40 mg vitamin C bo'ladi. 3 sutkadan keyin vitamin S ning miqdori 64 mg ga yetadi. Sil bilan davolashda vitamin C ning roli kattadir. U qimizga davolovchi xususiyat beradi. Vitamin Sning miqdori bialarning tug'ish mavsumiga bog'liq.

Vitamin A – organizmda ozuq orqali olinadigan karotindan hosil bo'lib, uni biya sutidan sintez qilmaydi. Vitamin A epitelial to'qimalarni, o'pka va siydik yo'llarini, shuningdek, ko'zning traktini turli kasalliklardan saqlashda muhim ahamiyatiga ega.

Vitamin E – bir litr biya sutida 0,65-1,05 mg bo'ladi. Shuningdek, biya sutida

B₁, B₂, B₆, B₁₂, E vitaminlar ham mavjud. Vitamin E xolesterin moddasi bilan bog'liq qatnashadi.

Mineral moddalar. Biyalar sutida natriy, kaliy, kalsiy, fosfor va magniy moddalar ayniqsa ko'p bo'ladi.

Biya suti bakteriosidlik xususiyatiga ega. Yangi sog'itilgan biya suti bakteriosid moddalar ham uchraydi. Bakteriosidlik fazasi 37°Sda 2-3 kun davomida past haroratda bu xususiyat yanada ko'proq cho'zilishi mumkin.

Turli zot biyalar sutining kimyoviy tarkibi

Biyalarning sutining tarkibi va xususiyatlari turlichadir. Bu xususiyatlar asosan omillar ta'sir etadi. Ammo omillarning qanchalik ta'siri (zoti, saqlash sharoitlari, boshqalar) borligi to'g'risida aniq fikrlar yo'q.

Biyalarning sutini tarkibiga ularning zotining ta'sirini o'rganish uchun ularni bir xil oziqlantirish va saqlash sharoitida o'rganiladi. Bu kursatmada bu ko'rsatilgan. 49 – jadvalda berilgan.

Turli zotdagi biyalar sutining kimyoviy tarkibi

Zotlar	Yog	Oqsil	Qand	Mineral modda	Quruq modda	Tekshiruv
Qirg'iz	1,8	2,1	6,9	0,35	11,2	M 100
Yangi qirg'iz	1,7	2,2	6,9	0,32	11,3	M 100
Qozoq	1,4	2,3	-	-	10,5	P 100
Boshqird	2,3	2,1	6,2	0,3	9,8	T 100
Qorabayir	2,1	1,9	6,8	0,31	11,1	M 100
Laqay	1,8	2,1	6,1	0,33	10,5	N 100
Sovet og'ir yuk tortuvchi	1,5	2	7,4	0,32	10,8	M 100
Rus og'ir yuk tortuvchi	1,3	2	7	0,33	10,7	M 100
Buryat	2	2,3	6,6	0,43	10,1	B 100
Budenniy	1,2	1,9	7,1	0,29	10,5	M 100
Yako't	1,2	2,3	7,2	0,31	10,1	T 100
Orlov	1,5	1,9	7,2	0,33	11,0	M 100
Don	1,6	1,9	6,9	0,27	10,8	M 100
Sof qonli salt miniluvchi	1,6	1,9	7,2	0,29	10,9	M 100

Jadvaldan ma'lumki, Boshqird zotidagi sut tarkibidagi yog miqdori Qorabayir zotida 2,1%, Buryat zotida 2% ekanligi aniqlangan.

Sutning yog'i kam zotlarga qozoq, sovet, rus og'ir yuk tortuvchi zotlarida kirishi aniqlangan. Sutning tarkibidagi oqsil moddasiga kelganimizda qozoq, buryat ot zotlarida 2,3%, qirg'iz, boshqird, laqay zotlarida

uning tarkibidagi qand moddasiga kelganimizda sovet og'ir yuk tortuvchi, yirik yuk tortuvchi ot zotlari (7,4; 7,1) qirg'iz, Qorabayir ot zotlari (6,9; 6,8%)ni ko'rsatadi. Sutning kimyoviy tarkibi ot zotlariga bog'liq ekan. Uning suti, qimizning kimyoviy tarkibi 50-jadvalda berilgan.

50 – jadval

Qorabayir zotli biyalar sutining va qimizining kimyoviy tarkibi

Ko'rsatkichlar	Uvuz suti	kunlik
Yog', %	2,10	1,99
Sut qandi, %	7,02	2,63
Umumiy oqsil, %	2,04	2,05
Oqsil, %	1,18	1,03
Kazein, %	0,86	1,02
Kul, %	0,315	0,318
Kalsiy, %	0,096	0,100
Fosfor, %	0,052	0,056
Vitamin A, (Mg,l)	0,270	0,260
Vitamin S (Mg,l)	103,3	106,8
Tiamin (Mg,l)	0,270	0,240
Riboflovin (Mg,l)	0,425	0,420
Pirotoksalin (Mg,l)	0,067	0,076
Pirotoksamin (Mg,l)	0,081	0,100
Pirotoksal (Mg,l)	0,443	0,536

9.1. Biya yelinining anotomik va morfologik tuzilishi

Biyalarning sut mahsuldorligini oshirishda yelinining tuzilishi, shakli va ishlab chiqarish fiziologiyasiga alohida e'tibor berish lozim. Biyalar yelini o'zining anotomik va morfologik tuzilishi hamda sut ajratish fiziologiyasi bilan boshqa qishloq xo'jalik hayvonlari yelinidan tubdan farq qiladi. Yelin ikkita asosiy palladan iborat bo'lib, yelinning qo'shib o'lichaganda aylanasi 54-72 sm, chuqurligi 10-15 sm, yelinining uzunligi 26-30 sm, o'rta chiziq uzunligi 23-28 sm, so'rg'ichlarining uzunligi 10-12 sm, so'rg'ich aylanasi 9-12 sm. So'rg'ichlar o'rtasidagi oraliq 3-7,5 sm. Sut chiqarish vaqtida yelin og'irligi 1300-3000 g, sutdan chiqqan paytda 300-550 g. Yelinning bir-biridan birlashtiruvchi to'qimalar orqali ajraladi. Ular o'zaro nerv tolalari va qon tomirlari orqali bog'lanib, sut yo'llari va sut ishlab chiqarib beruvchi to'qimalar orqali hayvonlar yelini singari bir-biriga qo'shilib ketmaydi. Har bir pallaning o'zini o'ziga bog'lovchi bo'lakka oldingi va keyingi bo'laklarga bo'linadi.

Har bir bo'lak o'z sut idishi va so'rg'ich kanalidan iborat. Shuning uchun biya yelini har bir bo'lakdan iborat bo'lib, har bir so'rg'ichdan ikkitadan sut ajralish teshigi

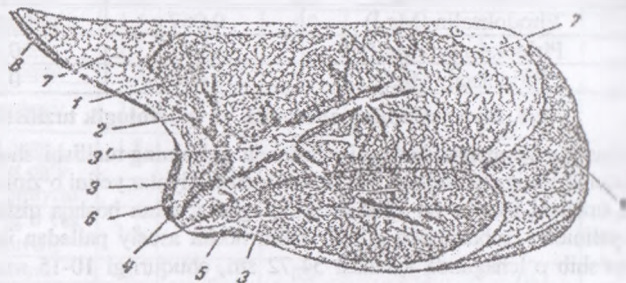
mavjuddir. Yelinning har qaysi bo'limi mustaqil rivojlanadi. Biyalar sut idishlarining shakli bo'yicha kichik bo'lsada, to'qimalar esa sut bezlariga bog'lanadi. Sigirlar yelini qancha sut ishlab chiqarsa biyalar yelini ham shuncha ko'p chiqarish qobiliyatiga egadir. Biya yelinining rivojlanmagan va bo'lmaganligi sababli sut idishi va sut yo'llari sutga to'lgandan keyin sut kanalchalariga, kanalchalarning oxiri alveolalarga borib yetadi. Alveolalarning kuchayib so'ngra xabar epitelial to'qimalarga borib yetadi. To'lgandan keyin sutning hosil bo'lishi to'xtaydi. Shuning uchun ham har 2-3 soatda sog'ib olinadigan sut yo'llarining atrofi silliq muskul tolalaridan iborat bo'lib, sog'ilyotgan va emayotgan silliq muskullar qisqaradi va sutning ajralib chiqishiga yordam beradi.

Yelinining har qaysi bo'lagi mustaqil rivojlanadi. Ko'pincha oltinchi bo'laklariga nisbatan yaxshiroq taraqqiy etadi. Ayrim hollarda pallada 3 bo'lakli sut ajratish teshigi ham 3 ta bo'ladi, lekin uchinchi bo'lak yaxshi rivojlanmagan sut beradi. Pallada teshikning uchta bo'lishi sog'ish talabini birmuncha o'zgartiradi.

Biyalar sog'iladigan sut idishlari sigirlarnikiga qaraganda birmuncha katta bo'lib, unga kam miqdorda sut sig'adi (3-4 litr). Lekin sut idishlaridan ko'p tomon ketgan sut yo'llarining diametri sigirlarnikiga nisbatan ancha kattadir.

Biyalarning yelini ham shakli jihatidan kosasimon, aylanasimon, yulduzsimon bo'ladi. Kosasimon yelinining katta so'rg'ichlari simmetrik joylashgan va silindrsimon bo'ladi.

Biyalar mashinada sog'ilganda pulsasiya har minutiga 120-170 ml sutni olib chiqaradi. Sutkasiga necha marta sog'ish kerakligi laktasiyasining oyiga qarab aniqlanadi.

72 – rasm. Biya yelinini tuzilishi

1. Yelinini bo'shliq kesimi. 2. Sut yo'llari. 3. Sut sistemasi (idishi) uni so'rg'ich bilan bog'laydi. 3.1. Uni sut bez qismi, unga ochiladigan sut yo'llari. 4. Sut kanallari. 5. So'rg'ich devori. 7. Biriktiruvchi to'qima. 8. Yelini terisi.

9.2. Har xil zotli biyalarning suti va uni hisobga olish

Oxirgi yillarda dunyo miqyosida juda ko'p mamlakatlarda har xil zotli biyalarning sut mahsuldorligi o'rganilgan. Biyalardan sog'ib olinadigan sutning miqdori va sifatini o'rganishda...

laktasiya davrining uzun-qisqaligiga bog'liq. Biyalar yaylovda va otxona boqilganda 5-7 oy sog'iladi. Ayrim meditsina korxonalariga qarashli boqilganda esa 8-9 (noyabr-dekabr-gacha) oy sog'ilishi mumkin. O'zbekiston biyalarni sog'ish mavsumiy xarakterga ega bo'lib, ular 5-6 oy (maydan oktabrgacha) sog'iladi.

Eng kam sut beradigan biyalarning laktasiya davri ko'p sut beradigan biyalarnikiga qaraganda qisqaligi bilan farq qiladi. Ba'zi biyalar tug'ishiga 2-3 oy qolganda sutdan 10-15 litr, xilari esa tuqqunga qadar sut beraveradi.

Biyaning sut mahsuldorligi odatda 5-6 oy laktasiyasi bo'yicha baholanadi. Eng kam sut mahsuldorligi juda ko'p omillarga bog'liq bo'lib, bulardan asosiysi quyidagilari hisoblanadi: yasharlik, yasharlik davrida sut berishiga qarab o'tirish, o'tirish guruhga bo'linadi. Eng kam sut beradigan 700-1500 litrgacha, o'rtacha sut beradigan 1500-2000 litrgacha, ko'p sut beradigan 2500-3000 litrgacha sobiq butun dunyodagi ilmiy tadqiqot institutining tajriba ot zavodida sersutligi bo'yicha baholandi. 1961-yil 7 yashar sovet og'ir yuk tortuvchi zot biya rekord qo'ygan. U 348 litr sut laktasiya davrida 6173 litr sut bergan. Har xil zotga mansub biyalarning sut mahsuldorligi jadvalda berilgan.

Yasharlik zotga mansub biyalarning sut mahsuldorligi har-xildir. Hatto bir zotga mansub biyalarning sut mahsuldorligi o'rtasida ancha farq bo'lib, bu ko'rsatkich o'zaro sut mahsuldorligini oshirishda qo'llaniladigan seleksion ko'rsatkich bo'lib hisoblanadi.

Yasharlik va yasharlikda biyalarning har 100 kg tirik vazniga beradigan sut mahsuldorligi muhim ko'rsatkich (sutdorlik indeksi) hisoblanadi. Har 100 kg tirik biya sut beradigan qancha ko'p sut bersa, ularni ozuqani qoplash xususiyati shuncha yuqori bo'ladi.

Sutdorlik indeksi ko'rsatkichi biyalar otxona va otxona-yaylov sistemasida biyaning muntazam ravishda aniqlanishi muhim amaliy ahamiyatga egadir. Chunki biyaning o'rtasida biyalar asralganda turli xarajatlarni, ayniqsa ishchi kuchi va biyaning o'zi hisobga olish muhim ahamiyatga egadir. Turli zotga mansub biyalarning sut mahsuldorligi 51 – jadvalda keltirilgan.

51 – jadval

Turli zotga mansub biyalarning sut mahsuldorligi

Uy zotlari	5 oylik suti, l	Sutkada, l	Tadqiqotchilar
1937	1937	12,6	M.S.Mironenko
Yasharlik	2586	16,9	Yu.N.Barminsev
(labo tipi)	2173	14,2	Yu.N.Barminsev
Yuk tortuvchi	2529	16,5	Yu.N.Barminsev
1780	1780	11,3	I.A.Saygin
1750	1750	11,5	D.X.Xolmirzayev

Loqay	1518	10,1	A.M. Alla
Sovet og'ir yuk tortuvchi	2424	16,2	M.S. Min
Rus og'ir yuk tortuvchi	2407	9-14	M.S. Min
Qozoqi duragay	2520	12-25	Yu.N. Bar
Buryat	1730	—	S.B. Jigjir
Budenniy	1955	9-17	M.S. Min
Kushum	2310	14-22	S.Rizalov
Yakut	1536	5-15	T.V. Annab
Don	1727	8-16	M.S. Min
Orlov	1776	8-16	M.S. Min

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, zavod zotli va duragay mahsuldorligi, mahalliy biyalarning yaylovda saqlangandagi sut mahsuliyatidan yuqoridir. Bunda sog'im miqdori laktasiya oylarida qariyb bir sikkaga yetirilishi mumkin.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, biyalarni sut berishi dastlabki 3 oyda 100% miqdorda o'zgargan edi. Agar laktasiya davrining birinchi oyida sog'ib olingan sut miqdorini 100% deb olsak, ikkinchi oyda 95-99% ni, uchinchi oyda 85-90% ni, to'rtinchi oyda 85-90, oltinchi oyda 40-50, yettinchi oyda 30-35, sakkizinchi oyda 15% ni tashkil qiladi.

9.3. Biyalarning sut mahsuldorligiga ta'sir qiluvchi omillar

Biyalarning sut mahsuldorligini oshirishning asosiy omillaridan biri ularni to'yimli ozuqalar bilan oziqlantirish hisoblanadi.

Biyalar sut mahsuldorligini oshirish omillaridan biri ularni to'yimli ozuqalar bilan boqishdir. Yangi tuqqan biyalar o'rta va o'rtadan past boqilgan qanday oziqlantirishdan qat'iy nazar semiz biyalarga nisbatan kam sut beradi.

Agar biya oriq bo'lsa, qo'shimcha berilgan ozuqqa yarasha sut beradi. Chunki qo'shimcha ozuq birinchi navbatda biyaning semizligini oshiradi (yog' to'plash) uchun sarflanadi. Demak, biyalardan ko'p sut sog'ib olish uchun bo'g'ozlik davridan ma'lum ratsion asosida boqish kerak.

Biyalar sut mahsuldorligini oshirish kompleks zootexnik tadbirlarni talab qiladi. Bog'liq. Qimizchilik fermalari uchun biyalar tanlanganda har 100 kg sut nisbatan bergan sut miqdori hisobga olinadi. Chunki biya qancha yemakli shuncha ozuq birligi kam sarflanadi. Biyalarning sut mahsuldorligi ularga bog'liq.

Og'ir yuk tortuvchi, qirg'iz, qozoqi zotlar va ularning duragaylari qozoqi biyalar, boshqird, buryat boshqa zotga nisbatan birmuncha semiz boqiladi.

Biyalarni aniq muddatlarda tez-tez sog'ib turish kerak. Sog'ish davri laktasiyaning oyiga, beriladigan ozuq miqdoriga va uning to'yimlilikiga bog'liq.

Sog'ilayotgan biyaning semizligi II kategoriyadan past bo'lmasligi kerak. Sog'ilayotgan biya oriq bo'lsa, berilgan qo'shimcha ozuq avvalo uning organizmini qo'ng'iroq qilishga sarflanadi. Bo'g'ozlik davridan boshlab biyalar qat'iy ratsion asosida oziqlanishi kerak. Biyalar sutini iydirmoq yo'li bilan ham amalga oshirish mumkin. Biyaning yelini ko'proq qulunni emizishga asoslangan.

Iydirmoq – yelinni massaj qildirish usuli bo'lib, sut ishlab chiqaruvchi bezlarni qo'ng'iroqlantiradi. Teng vaqtlar orasida tez-tez sog'ib turish sut mahsuldorligini oshirishga yordam beradi. O'z vaqtida sug'orish, oziqlantirish tartibiga rioya qilish ishning elementi hisoblanadi.

Biyularning sut mahsuldorligi ularning yoshiga ham bog'liq. Yosh biyalar, oshirish nisbatan kam sut beradi. Fiziologik yetilmagan biyalar urug'lantirilsa, ular oziqlanishning birinchi davrida kam sut beradi va ikkinchi yili qisir qoladi. Yoshlardan ma'lumki, biyalarining sut mahsuldorligi 16 yoshdan so'ng juda kamayib ketadi.

Naslchilik ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yish bilan biyalarining sut mahsuldorligini oshirish darajada oshirish mumkin. Tabiiy va iqtisodiy sharoitni hisobga olgan holda naslchilik ishlarini sog'iladigan biyalarni ikkita tipini yaratishga qaratmoq lozim. Biyaning birinchi tipi intensiv ozuqlanish sharoitida shakllanib, sutkalik sog'imi 20-30 litrgacha tashkil qilishi kerak.

Sersut biyalar guruhini tashkil qilish uchun sersut biyalardan olingan nasldor biyalarni to'g'ri tanlash, ularning mahsuldorligiga qarab baholash, zootexnika usulini to'g'ri yo'lga qo'yish, nasldor otlarni bonitirovka qilish katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Biyularning sut mahsuldorligini aniq hisoblash qiyin. Chunki ularni sog'ishdan olinadigan qulunlar ham emadi, qulun emagan sutni faqat taxminiy aniqlash mumkin. Biyaning sut mahsuldorligi taxminiy aniqlanadi. Ayrim hollarda biyaning emizmasdan biyaning sutkalik suti sog'ib olinadi, lekin bu usulni ishlab chiqarishda qo'llash mumkin emas. Qimizchilik fermalari uchun biyalar tanlanganda ularning 100 kg tirik vazniga nisbatan bergan sut miqdori hisobga olinadi. Suddor biyaning ko'kragi keng, tanaga nisbatan oyoqlari kalta, so'rg'ichlari uzun. Yelini oziqlanish bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Chunki biya kichik bo'lsa, shuncha ozuq birligi kamroq sarflanadi. Biyaning sut mahsuldorligining oz va ko'pligi ozuqlanish darajasiga, asrash usuliga, zot xususiyatiga, yoshiga, yelinining shakliga, shaxsiy xususiyatlariga, biyaning mavsumiy xarakteriga, servis davrining uzun, qisqaligiga, konstitutsiyasiga bog'liqdir.

Biyularning sut mahsuldorligini hisoblashning eng to'g'ri usuli tekshiruv usulidir. Asosida ularning sut mahsuldorligini har 2-3 soat mobaynida sog'ish yo'li bilan aniqlanadi.

1917-1939 yillari professor V.P.Dobrinin katta ishchi zotli biyalarining sut mahsuldorlik xususiyatlarini o'rganishda qulunlarni tortish usulini tavsiya qilgan. Bunda har

ikki soatda qulunlarni emizishdan oldin va emizishdan keyin tortib, qo'g'irlilikni esa ichilgan sut deb qabul qilgan.

Bunda har ikki soatda qulunlarni emizishdan oldin va emizishdan keyin tartib, qo'shilgan og'irlilikni esa ichilgan sut deb qabul qilgan.

Aniqlanishi bo'yicha to 2 oylikkacha tug'ilgandan so'ng 1 kg sarak qulunga 10 l ona suti sarf bo'ladi deb xulosaga kelgan. Tekshiruv sog'imlarining birinchi kuni yelinning bir pallasi sog'ilib ikkinchi pallasi qulunga emiziladi. Uchinchi kuni ikkinchi pallasi sog'ilib birinchi pallasi qulunga emiziladi. So'ngi pallasidan sog'ib olingan sut miqdori jamlanib, biyaning sutkalik sut miqdori aniqlanadi. Tekshiruv sog'imlar orqali biyalarni sutkalik sut miqdorini professor I.A.Saygin formulasidan foydalanish mumkin. Qulun biyalar bog'lanadi yoki maxsus yasalgan panjara to'siq ichiga qamab qo'yiladi va bu biya ya'ni 2 soatda biya sog'ib turiladi. 12 soat davomida 6 marta yoki 4 marta sog'ib olingan sutning miqdori jamlanadi, bu miqdor 2 yoki 3 ga bo'linib biyaning sutkalik suti aniqlanadi.

$$SX \times 24 \\ SS = \frac{\quad}{V}$$

Bunda: SS – biyaning sutkalik suti (litr)

SX – haqiqiy sog'ib olingan sut (litr)

V – jami sutni sog'ib olish uchun ketgan vaqt (soat).

Masalan, nazariy sog'ishda qulunga emizmasdan 14 soat davomida 140 litr sut sog'ib olingan. Biyaning sutkalik sut miqdorini quyidagicha aniqlash mumkin: $(140 \text{ litr} \times 24) = 3360$, $3360 / 14 = 240$, demak biyaning sutkalik sut miqdori 240 litr atay.

9.4. Biyalarni sog'ish usullari

Biya ikki usulda qo'lda va mashinada sog'iladi. Har ikkala usulda biyalarning individual xususiyatlari hisobga olingan holda sog'ishga o'tiriladi. Chunki biyalarni o'rgatish boshqa qishloq xo'jalik hayvonlariga nisbatan ancha qiyin va sal qo'pol harakat ham sog'uvchini yoki biyani qattiq shikastlantirishi mumkin. Birinchi tuqqan biya 2-3 haftada arqonga o'rgatiladi. Bog'lashga o'tirilgan biyalarni sog'ishdan oldin oldingi chap oyog'ining bilakuzuk bo'g'imidan boshlab orqa o'ng oyog'ini sakrash bo'g'imidan bo'yniga tortib bog'lanadi. Biyaning tomondan sog'ish kerak. Bunda biya asosiy og'irligini chap oyog'iga solib olinadi, bu hol sog'uvchini to'satdan tepib yuborishdan saqlaydi.

Biya uchta oyoqda turishni o'rgangandan keyin ularni sog'ishga kirishiradi. Yelining bir so'rg'ichi qo'l bilan sog'ilib, ikkinchisi qulunga emiziladi. Shu bilan 6 marta takrorlanganch, qulunni biya oldida saqlagan holda ikkala so'rg'ichini biya sog'ishga kirishiladi. Biyalarni sog'ishga to'liq o'rgatish 10-14 kun davomida qo'lda sog'ilganda bir sog'uvchiga 15-20 bosh biya berkitiladi.

biyadan usuladigan va ishlatiladigan biyalar sog'ishga oson o'rgatiladi. Biyalar 2-3 soat biyalardan ajratilib, biyalar sog'ish maydonchasiga qo'yilgan emiziladi va yana biyadan ajratilib, alohida bog'lanadi. Bu holat davomida bir necha marta takrorlangach, biya va qulun alohida-alohida ishlatilishga boshlaydi. Bunda ham biyaning bir so'rg'ichi qo'l bilan sog'ilib, ikkinchi qulunga emiziladi, keyinchalik ikkala so'rg'ich ham qo'l bilan

ishlatiladi. Qimizchilik fermalarida biyalar qulunsiz sog'ishga o'rgatiladi. Bunga erishish uchun qo'yish muddatini qisqartirib borish erishiladi. Biya qulun bilan o'zaro muvofiqlikli refleksga o'rgatilishi mumkin.

Bunday turli respublikalarda turli usulda sog'iladi. Qozog'iston va Qirg'iziston sog'uvchi biyaning chap tomoniga o'ng tizzasini bilan cho'kkalab, biyaning qo'lga olgan holda chap tizzasini chelakning ostiga taqaydi, so'ng chap tizmani o'ng so'rg'ichni, o'ng qo'li bilan o'ng so'rg'ichni sog'adi. Qrim va Buryat Respublikalarida esa biyalarni taburetka o'tirib chap tomonidan sog'ish odatidir. Dushqirdiston avtonom respublikasining qimizchilik fermalarida biyalar mashinalar yordamida sog'iladi. Sog'ish mashinasida sog'ilganda har bir biya 30 bosh va undan ortiqroq biya berkitiladi. Mashinada sog'ish mehnat intensivligi bir marta, sog'ib olinayotgan sutni 20-25% ko'paytiradi va sanitariya qoidalari talablariga javob berish sifati yaxshilanadi. Sobiq Butunittifoq qishloq xo'jaligini rivojlantirish instituti sobiq Butunittifoq yilqichilik ilmiy tadqiqot instituti bilan birgalikda yangi DPU-2 markali sog'ish apparatini yaratdi. DPU-2 agregati 20-25" diametrdagi ikkita stakandan iborat bo'lib, uning oralig'ida sog'uvchi o'tiradigan biya o'rnatiladi. Sog'uvchi o'tirgan joyida, o'ng va chap sog'ish apparatining so'rg'ichlarini biyaning yeliniga kiygizib qo'yadi. Stakan so'rg'ichlarni yeliniga kiygizishdan oldin qulunlarni qo'yib, biroz yidirib olish kerak. Bu bilan biyaning 100% sog'ish imkoniyatiga ega bo'ladi. Biyalarning sut mahsuldorligini oshirish uchun bo'g'oz biyalarni to'g'ri oziqlantirish, to'yimli har xil ozuqalar berish, og'ir ozuqalardan qutulish ozod etish maqsadga muvofiqdir. Tug'ishga 2-3 oy qolganda sutni berishni to'xtatish kerak.

Sog'uvchilar ishini yengillashtirish va mehnat unumdorligini oshirishda mashinalar apparatlarining qo'llanilishi katta ahamiyatga ega. Hozir Qozog'iston, Qirg'iziston, O'zbekistonning ba'zi xo'jaliklarida biyalar Rossiya Respublikasining ilmiy tadqiqot instituti tomonidan yaratilgan ikki taktli DA-ZM markali mashinalar yordamida sog'ilmoqda. Bu agregat so'rg'ichlarining yengilligi va kulturaligi uchun biyaning sog'ishda ishlatiladigan agregatlardan farq qiladi.

Biyalar mashinada sog'iladigan maydoncha «sipochka» tipida qurilib, u 5-6 soat davomida sog'ishga mo'ljallangan. Agar biyalar oldindan mashinada sog'ib olinmagan bo'lsa, 2-3 kun qo'l bilan sog'ilib, motorning tovushiga o'rgatiladi va keyin mashinada sog'ishga kirishiladi. O'zbekistonda biyalar asosan «temp» va «temp-2» markali mashinalarda sog'iladi. Lekin shuni ham aytish kerakki, «temp»

markali mashina «stimul»ga qaraganda biyalar yeliniga ko'proq mehnat unumdorligi ham ancha yuqori.

DA-ZM markali mashinada sog'ish yaxshi natija bermoqda mashinaga biyalar tez o'rganadi. Bu mashinaning qulayligi yana shundaki, oddiy tuzilgan, bir yaylovda o't kam qolganda ikkinchi yaylovga o'tib ko'chirish mumkin. Sog'ib olingan sut 2-3 qavat doqadan o'tkazilib, uzoq qimiz tayyorlanadigan joy yaqin bo'lsa, shu zahoti qimiz tayyorlashga bo'lgan joy uzoq bo'lsa, sut to'ldirilgan idish muz solingan yoki oqar suvga qo'yib gacha sovutiladi. So'ngra qimiz tayyorlanadigan korxonaga jo'natiladi.

9.5. Qimiz tomizgisi tayyorlash va uni hisobga olish

Sifatli qimiz tayyorlash ko'p jihatdan tomizgining sifatiga bog'liq. Tomizgisida achish protsessini to'g'ri olib boradigan mikroorganizmlar rivojlangan, shuningdek yog' kislotalari, chirituvchi va yoqimsiz mikrofloralardan holi bo'lishi kerak.

Qimiz tayyorlash hozirga qadar tabiiy tomizgilarga asoslanadi. Bu tomizgi sifatida achish jarayoni me'yorda kechgan qimizdan foydalanish qimiz tayyorlashning boshlanishida hamma xo'jalikda ham qo'llanib topilavermaydi. Bunday vaqtlarda qimiz tayyorlash uchun boshqa tomizgilardan foydalanish kerak.

Tomizgi sifatida kelgusi yili ishlatish uchun ko'zda tayarlangan qimizdan shishalarga qo'yilib, salqin (sovuq) yerda asraladi. Baharda qimizning ustiga yana shuncha miqdorda yangi sog'ib olingan biya solinadi va bir sutka mobaynida issiq joyda saqlanadi, so'ngra bu holat yana to'rtinchi jarayon toki achish protsessi yaxshi rivojlanib ketgunga qadar 3-4 kun davom etadi.

Shuningdek, tomizgi sifatida quritilgan qimiz chakkisidan foydalanish mumkin. Buning uchun toza idishga solingan kuzgi qimiz toza suv bilan aralastirilmasdan saqlanadi va qimiz zardobining quyug'i (kazala) bilan cho'kkuniga qadar kutiladi. So'ngra qimizni idish tagiga cho'kkan qimiz dokadan o'tkazilib, havoda quritiladi va salqin joyda saqlanadi.

Bahorda undan tomizgi tayyorlash uchun 5 litr yangi sog'ib olingan biya 2-3 choy qoshiq qimiz chakkisini solib eritiladi va achish protsessi yaxshi ketguncha yuqorida aytilganidek har kuni yangi sog'ilgan sut qo'shiladi.

Qishloq sharoitida o'tgan yilgi qimiz yoki qimiz chakkisi bo'lgan qimiz yormasi olinib, 10-12 litr suvga qo'shib qaynatiladi. Biroz sovugandan so'ng o'tkazilib, 1,5 litr sigir sutidan tayyorlangan qatiq qo'shiladi va achilish jarayoniga qo'yiladi. 24 soatdan so'ng 4-5 litr yangi sog'ib olingan biya solinib, qimiz ikkalasi aralastiriladi. Shunday qilib, bu jarayon 3-4 kun takrorlangach, qimiz hosil bo'ladi va uni tomizgi sifatida bemalol ishlataverish mumkin.

Sigirning nordon qatig'idan qimiz tomizgisi tayyorlash uchun...

16-18^oSda achitiladi va prostokvashaga aylangunga qadar idishda saqlanadi. 4-5 yilni kuviga solinib pishilgach, kazein mayda bo'lakchalarga parchalanib bo'lgunga u 24-26^oS issiqlikda saqlanadi va har 3-4 soat mobaynida kuviga 4-5 soat yangi sog'ib olingan biya suti qo'shilib, aralashtirilib turiladi. Shunday jarayon takrorlangach, sifatli qimiz tomizgisi tayyor bo'ladi.

Maxsus qimiz ishlab chiqaruvchi sanatoriylarda qimiz tomizgisi sof achitqilar yordamida ham tayyorlanadi. Yozning issiq kunlarida tomizgi achib ketmasligi uchun har 12 soat oqar suv ichida (idish bilan) yoki maxsus muz solingan hovuzlarda saqlash kerak.

Davlat standarti bo'yicha qimiz sut qandini achituvchi patogen mikroblarga qarshi antibiologik aktivlik xususiyatiga ega bo'lgan toza bolgar tayoqchasi va ferment yordamida tayyorlanadi.

Qimiz ishlab chiqarish.

Hozirgi vaqtda qimiz ishlab chiqarishning xalq usuli, qimizchilik usulidagi takomillashgan usul va sanoat asosidagi usullari mavjud.

Qovnoq va boshqirdlarda eski xalq usulida qimiz ot terisidan tiqilgan idishlarda (saba) tayyorlanadi. Buning uchun otning terisi yaxshitab ishlanadi. So'ngra mezdrasini ichga qilib, osti to'rtburchak qilib tiqiladi. Bunday idishlar ichiga 5-10 chelak qimiz ketadi. Sut qopchiq ichiga solib tomizgilanadi, qimiz boshlagandan so'ng maxsus aralashtirgich (pishkak) bilan aralashtirib turiladi. Achitirish bir soat davom etadi va me'yor hisoblanadi. Yaxshi achigan tayyor qimiz qopchiqlardan boshqa idishga qo'yib olinadi va o'sha idishdan olib ishlativeriladi. Qimizchilik qimiz kuchsiz, ikki sutkalik qimiz o'rtacha, uch sutkaligi o'tkir hisoblanadi. Teri qopchig'ini bo'shatganda tagida ma'lum qismi tomizgi sifatida qoladi, ustiga yangi sog'ilgan biya suti to'ldirilib, qimiz tayyorlash yana davom etadi. Har ikki haftada teri qopchiq bo'shatib quritiladi, qo'shimcha ravishda quritiladi. Agar qopchiq vaqti-vaqti bilan quritib turilmasa, turli xildagi mikrofloralar ko'payib, qimizning sortini pasaytiradi. Teri qopchiq ikkinchi yilda qimiz tayyorlashda ishlatilmaydi, u boshqa maqsadlarda masalan, ayron tayyorlashda ishlatish mumkin. Shuni ham aytish kerakki, teri qopchiqlarda tayyorlangan qimizning sifatida yuqori bo'ladi.

Qirg'iziston va O'zbekistonning mahalliy aholisi qimizni echki va qo'y suti bilan tiqilgan maxsus idishlarda tayyorlaydilar. Bu idishlar hajmi jihatdan uncha katta bo'lmay, tog'li zonalarda otga, eshakka ortib yurish uchun juda qulaydir. Bunday idishlarda tayyorlangan qimiz ham yuqori sifatli hisoblanadi.

Qimizchilik korxonalarida, xo'jaliklarning qimizchilik fermalarida qimiz tayyorlashda ham yuqori sifatli hisoblanadi.

Yangi sog'ib olingan biya suti bir necha qavat dokadan filtrlanib o'tkaziladi, qimiz kuviga yoki maxsus qilingan uzun yog'och bochkaga solib tomizgi qo'shiladi. Qimizning yaxshi achishi uchun uning harorati 24-26^oS bo'lishi kerak. Havoning iliq

kunlarida aralashmaning kislotaliligi 45° terner, sovuq kunlarda $50-55^{\circ}$ terner bo'lsa kerak. Agar kislotalik darajasi past bo'lsa, achish jarayoni yaxshi rivojlanmaydi. Yoki tomizgi sovuq joyda saqlangan bo'lsa, sutga qo'shishdan oldin sutni biroz qizitish kerak.

Ma'lum miqdordagi sutga qancha tomizgi qo'shishni aniqlash uchun quyidagi formuladan foydalaniladi.

$$A = Mx(K_s - K_m) / K_3 - K_s$$

Bunda:

A – aniqlanadigan tomizgining miqdori, litr;

M – tomizgi solinadigan sutning miqdori, litr;

K_m – sutning kislotaliligi;

K_s – aralashmaning kislotaliligi;

K_3 – tomizgining kislotaliligi.

Misol: Kislotaliligi 10° terner bo'lgan 60 litr sutga kislotalilik darajasi 45° terner bo'lgan tomizgidan qancha solish kerakligini aniqlash lozim bo'lib qoladi. Yoki agar aralashmaning kislotaliligi 45° terner bo'lishi talab qilinsachi? Ushbu talabni qanday qilib bajarish kerak? Buning uchun yuqorida keltirilgan sonlar formulaga qo'yilgan holda hisoblash solinadigan tomizgining miqdori aniqlanadi:

$$A = 60 \cdot (45 - 10) / 140 - 45 = 60 \cdot 35 / 95 = 21,1 \text{ litr.}$$

Demak, 60 litr sutga 21,1 litr tomizgi solish kerak ekan.

Bunday hisoblarda qimiz tayyorlashni tashkil qilishning dastlabki qadami qizitish foydalaniladi. Keyinchalik kundalik tayyorlanadigan qimizning miqdori tayyorlanadigan xil bo'lganligi uchun dastlabki belgilangan miqdori takrorlanaveradi.

Qimiz odatda yangi sog'ib olingan biya sutidan tayyorlanadi. Ayrincha, sutni qizitish agar sut eski yoki iflosroq bo'lsa, qimiz tayyorlashdan oldin uni 82° issiqlikda biroz vaqt davomida pasterizatsiya kilinadi. Bunday sutdan tayyorlangan qimizning miqdori tayyorlanadigan yangi sutdan tayyorlangan qimiznikidan qancha kam bo'lishi mumkin. Chunki vitamin va mineral miqdori o'zgar olmaydi.

Bochkadagi aralashma tomizgining aktivligiga karab 2-5 soat qizitish talab qilinadi. Bu vaqt davomida aralashmaning kislotaliligi $60-70^{\circ}$ terner bo'lgan bo'ladi. Qimizning xushbo'y hidi va mazasi sezila boshlaydi. Shundan so'ng qimizni tayyorlash davomida kul bilan yoki elektromotor yordamida aralastirish kerak. Tayyorlangan qimizni muz solingan maxsus hovuzda yoki oqar suvda 12-14 soat sovutilgach, biroz qizitish uchun joylarga jo'natiladi.

Keyingi paytda gazli qimizga bo'lgan talab tobora oshib borayapti. Qimizni tayyorlash uchun tayyor bo'lgan, lekin sovutilmagan qimizni shishalarga kuyitish kerak. Ushbu probka bilan mahkam berkitiladi va bir soat $15-20^{\circ}$ issiqlikda ushlanadi. Shundan so'ng shishalar muzxonaga kuyilib, 12-14 soat davomida sovutiladi va iste'molga olib boriladi. Bunday qimizni $3-4^{\circ}$ haroratda 4-5 sutka davomida bema'lol saqlash mumkin.

shuni aytish kerakki, qimiz tayyorlashning bu texnologiyasi ancha qimmat. Uni zavodlarda ko'plab ishlab chiqarish uchun standart qurilmalar va avtomatlash tizimlari bo'lishni talab qiladi.

Agar zavodlarga biya suti maxsus sistemalarda keltirilishi kerak. Sut agar qaynatilgan bo'lsa, achib qolishi mumkin. Agar zavod bilan yilqi boqiladigan qizil bo'yoq bo'lsa, unda sutga tomizgi solib olib kelingani ma'qul. Chunki zavodda tulik ishlanib, so'ngra iste'mollarga chiqariladi.

Ushbu tajribalar shuni ko'rsatadiki, qimizni plastmassa balonlarda saqlash va yozgacha muvofiqdir. Bunday balonlarda qimizni 10° gacha bo'lgan haroratda saqlash mumkin.

Ushbu yillarda Rossiya yilqichilik ilmiy tadqiqot intituti tomonidan biya suti uchun usuli ishlab chiqilgan. Xozirgi paytda poroshok holdagi quruq sutni zavodlarga olib borib, qimiz tayyorlash mumkin.

9.6.Sut va qimizning sifatini aniqlash

Sut yog'ining sifatini aniqlash uchun uning iflosligi, sut yog'ining miqdori, sutning solishtirma og'irligi va ayrim hollarda kraxmal miqdori tekshiriladi. Sutning har bir qavat doqadan o'tkazilib aniqlanadi, agar sut iflos bo'lmasa, dokada qoladi, illos bo'lsa, ko'kintir dog'lar qoladi.

Sutning solishtirma og'irligi (zichligi) laktometr (areometr) bilan aniqlanadi. Sutning kislotaliligi gradus temer bilan ulchanadi.

Sut yog'ining me'yor zichligi 1,032-1,034 ga teng bo'ladi. Agar sutga suv qo'shilgan bo'lsa, zichligi pasayib ketadi.

Sutda kraxmal yod qo'shib ko'rish orqali aniqlanadi, agar sutda yod bo'lsa, yod rangi kiradi.

Sutning shu usulda qimizni kislotaliligi xam aniqlanadi.

Sut yog'ining miqdori xuddi sigir sutidagi yog' miqdorini aniqlash uchun Gerber usuli bilan aniqlanadi. Davlat standarti bo'yicha qimizning davlat standarti mavjud. Qimiz turlarining davlat standarti 52- jadvalda berilgan.

52- jadval

Qimiz turlarining davlat standarti

Qimizning turlari	Qimizning yetili-shi	Kislotaligi temer gradusi bo' yicha	10 ml qimizda sut kislotasining miqdori g.	Spirit miqdori %	Ta' mi	Konsis-ensiyas	Rangi
1 sutkaga		70-80	0,540-0,720	1 gacha	Shirin-roq	Suyuk	Sut-simon

O'rtacha	1-2 sut- kagacha	81-100	0,730-0,946	1-1,5	Xushbo'y	O'rtacha gach
O'tkir	2-3 sut- kagacha	101-120	0,954-1,080	2,5-3	Nordon	Ko'p raligan

Kuchsiz qimiz kuyuk, gazi kam bo'ladi, chayqatilganda hoil bo'lib tez cho'kadi, stakan devorlarida mayda kazein bo'lakchalari yopishadi. Chayqatilmagan qo'yilganda kazein idish ostiga chukib, zardobi idishning qo'ndirib ko'tariladi.

O'rtacha qimizning gazi yaxshi, bijillaydi, chayqatilganda hoil bo'lib tezda cho'kmaydi, ta'mi o'tkirroq bo'ladi, stakan devorlarida mayda kazein bo'lakchalar qoladi, kazein bo'lakchalari bilinmaydi, chayqatilmagan qo'yilganda chukmaga tushmaydi, zardob ajralmaydi.

O'tkir qimiz o'tkir nordon ta'mga ega bo'lib, stakan devorlarida kam qoldiq qoldirmaydi, kam ko'piradi, pufakchalar oz chiqadi, chayqatilmagan qo'yilganda kazein cho'kmasi tushmaydi, zardob ajralmaydi.

Qimiz kompleks baho (ta'mi, hidi, konsistensiyasi, gazliligi, rangi) bo'yicha asosida navga bo'linadi. Baholash ball berish tarkibida olib boriladi. Hidi bo'yicha quyidagicha maksimal ball olish mumkin: ta'mi va hidi bo'yicha – 70, rangi bo'yicha – 10, gazliligi bo'yicha – 10, rangi bo'yicha – 5, o'rash bo'yicha – 10 bo'lib 100 ball.

Quyidagi kamchiliklari bo'lgan qimiz iste'mol uchun yaroqsizdir. Ta'mi va hidi bo'yicha: ta'mi bemaza, hidi achchiq yoki juda o'tkir, nordon, achitqi hidli, konsistensiyasi va ko'rinishi bo'yicha: yopishqan yoki bo'lakchalari, gaz pufakchalari bo'lmaydi, yog' tomchisi bor, rangi to'q sariq tushayotgan yangi sog'ilgan sutni eslatadi.

Biya suti achib qimizga aylanishi jarayonida qator kimyoviy oqsillar uchraydi. Shuning uchun sut bilan qimizning ximiyaviy tarkibi bir-biri bilan kelmaydi. Kimyoviy protsessda qimiz tarkibidagi qand moddasi katta miqdordagi kislotasi, karbonad anhidrid, spirt va boshqa xushbo'y moddalar ko'payib qoladi.

Jami quruq modda biya sutida 10-11,4% bo'lgani holda qimizda qand moddasi 6-7%, qimiz esa 1,4-4% bo'ladi. Oqsil, yog' va kul miqdori qimizda deyarli bir xil bo'ladi.

1 litr qimizning kaloriyasi 300-400 kilokaloriyaga teng. Hidi bo'yicha oqsilning miqdori 1 litr qimizda 20 grammni tashkil qiladi, bu miqdordagi oqsil 100 gramm mol go'shtning tarkibidagina bo'lishi mumkin. Qimizning 1 litrda 100 mg kalsiy, sut kislotasi, S, V, A, V₂, V₁₂, RR, U vitaminlari, vino spirti va mikroblarni o'ldiruvchi antibiotik moddalari bo'ladi.

9.7. Qimizchilik fermalarini tashkil qilish

Qimiz ishlab chiqarish asosan cho'l va togli tumanlarda biyalar yaylovda bo'lgan xo'jaliklarda keng rivojlangan. Lekin keyingi paytda qimiz ishlab chiqarish faqat biyalar yilqida asraladigan xo'jaliklardagi emas, balki o'txona va yaylov sharoitida tashkil qilingan yilqichilikda xam tobora rivojlanib borayapti. (Moskva, Kirov va Novosibirsk viloyatlarida).

Qimizchilik fermalarini xo'jaliklarning yo'nalishlariga qarab ikki xil formada tashkil qilish mumkin. Masalan, Qozog'iston, Qirg'iziston, Buryat avtonom respublikasi va O'zbekistonning ko'pgina xo'jaliklar aksariyat hollarda ish uchun, yaylov va go'sht uchun boqiladi. Bu xo'jaliklarda biyalar may oyidan boshlab yaylov oylariga qadar qimiz uchun sog'iladi. Qimiz tayyorlash mavsumiy bo'lganligidan umumiy yilqidan sersut biyalarni ajratib olib, alohida tashkil kilinadi. Ko'zda esa bu uyurlar yana yilqiga qaytariladi. Bu usulda tayyorlanganda biyalar faqat yaylovda asraladi, qulunlar esa kunduzi onasidann alohida xonalarda yoki yaylovda boqiladi, kechasi biyaga qo'shib qo'yiladi. Qimizchilikning kam o'tli yaylov sharoitida sog'iladigan biyalarga kushimcha qulunlarga 1-2 kg konsentrat ozuq, qulunlarga esa kunduzi 1-2 marta yoki kunduzi sut beriladi. Mavsumiy xarakterga ega bo'lgan bu xildagi fermalarda qulunlarni qaytarib qilinmaydi, qimiz palatkalarda yurtlarda yoki maxsus yurtulalarda boqiladi. Ba'zi xo'jaliklarda sog'ib olingan sutga tomizg'i solinib, to'g'ridan-tdan zavodlariga jo'natiladi, zavodlarda achish protsessi davom ettirilib, qimiz tayyorlanadi.

Bu usulda tayyorlangan qimizning tannarxi arzonga tushadi: faqat biyani qaytarib, inventar, qimiz tayyorlash va transport harajatlari hisobga olinadi. Yilqini qaytarib, Arush, Imorat amortizatsiyasi va boshqa harajatlar yosh toylarni o'stirish uchun qaytarib kiritiladi.

Davolovchi muassasalarda tashkil qilingan doimiy qimizchilik fermalarida qimiz yilqida bo'yi sog'iladi. Bunday fermalarga Boshqirdiston avtonom respublikasidagi Davolovchi kurortini, Moskva yaqinidagi «Msiri» sanatoriysini misolga keltirish mumkin. Bu sanatoriylar xo'jaliklarda har bosh biyadan laktatsiya davomida 1000-1500 litr sut sog'ib olinadi.

Doimiy qimizchilik fermalarida qimiz ishlab chiqarish asosiy vazifa bo'lganligi uchun harajatlarning aksariyati qimiz tannarxiga kiritiladi.

Mavsumiy fermalar yozgi yaylov yoki ozuq uchun ekilgan ekinlar yaqinida tashkil qilinadi. Biyalarni yaylovga yoyish uchun uzoq masofaga haydab borilsa yoki yaylovlardan ozuq tashib keltirilsa biyalarning sut mahsuldorligi past, tannarxi ham yuqori bo'ladi. Ayniqsa, biyalar suvlaydigan suv manbalari fermaga yaqin bo'lishi kerak bo'ladi.

Chunki biyalarning sersutligi tez-tez suv ichib turishga bog'liq. Biyalar qaytarib olingan maydoncha do'nglik va qiya yerda joylashib, yomg'ir suvlari oqib ketgan yoki shamolda tez quriyidigan bo'lishi kerak.

Shuningdek, mavsumiy fermalarni tashkil qilishda qimizni har kuni ketish uchun yo'l qulayliklari hisobga olinishi (u avtomobil yuradigan yo'l bilan o'zoqda bo'lmasligi) kerak. Agar buning iloji bo'lmasa (tog'da joylashgan qimiz mashina yo'ligacha otlarga ortib olib chiqiladi).

Doimiy qimizchilik fermalari qimiz iste'mol qilinadigan zonalarda etiladi. Bunda transport xarajatlarining kam bo'lishiga. Ozuq tashib kelingan obyektning uzoq-yaqinligiga alohida e'tibor berish lozim.

Mavsumiy fermalarda biyalar maxsus maydonchada yog'och aylantirilgan qo'raga kiritilib, mexanik ustanovkalar yordamida sog'iladi. Qimiz yog'och bilan ajratilgan alohida maydonchada asraladi.

Qishki paytda biyalarni qor-yomg'irdan saqlash maqsadida yopiq oq quriladi. Otxona oldida ozuq saqlanadigan maxsus joy bo'lishi kerak.

Qimiz tayyorlash uchun bir necha bo'lmadan iborat (30-40 m²) bo'lmalar. Birinchi xonada sut qabul qilinadi, ikkinchi xonada tomizg'i tayyorlanadi va uchinchi xonada achitiladi. To'rtinchi xonada idishlar yuviladi, beshinchi xonada laboratoriya analizlari olib boriladi. Sutga tomizg'i qo'shiladigan xona bo'lmasi kerak. Aks holda qimiz yaxshi achimay qolishi mumkin. Binoni eshik va darvoza pashsha kirmasligi uchun mayda ko'zli to'r tutib qo'yiladi. Qimizni tomizg'ini va tayyor qimizni sovutish uchun muzxona yoki xolodilnik tashkil etiladi chunki qimiz sovitsa 2-3 kun achimasdan turadi. Agar buning iloji bo'lmasa, qimiz oqar suvdan foydalanish ham mumkin. Bunda qimiz solingan idish suv o'rtasiga qo'yiladi.

Fermada qulunlarni bog'lash uchun yetarlicha no'xta va arqon bo'limi bo'lishi kerak. Ma'lum vaqt orasida qulunlarning vazni o'lchab turiladi. Bulardan tashqari biyalar sog'ish uchun sirli chelaklar, sut flyagalari, o'lchagichlar, voronkalar, qimiz almashtiruvchi va filtrlovchi asboblari, qimiz saqlash butillari. Qo'l yuvish rakovini, idishlar yuviladigan vanna hamda boshqa asbob-uskunalar ishlatiladi.

Bo'g'oz va sog'im biyalarni oziqlantirish qulunni biya qomida rivojlanishni va tuqqandan so'ng biyaning sersut bo'lishini ta'minlash uchun biyalarning ratsioni qisir biyalarnikiga nisbatan to'yimli va xilma-xil bo'lishi kerak. Qishloq xo'jalik ishlaridan mutlaqo ozod etilishi maqsadga muvotiqdir. Biya biyalarga odatda g'alla va dukkakli o'simliklardan tayyorlangan pichan hamda arpa, kepak beriladi. Ozuq yaxshi hazm bo'lishi uchun dukkakli va g'alladosh o'simlik pichanlarini aralastirib turish, qish oylarida ratsionga vitaminli sabzi, karam, sholg'om kabi ozuqlar turini kiritish foydalidir. Bo'g'oz biyalar o'zining har kuni tirik vazniga 1,6-1,7 ozuqa birligi iste'mol qilishi, ona qomida bolani rivojlantirish uchun 1,5-2 ozuqa birligida 105-110 g hazm bo'luvchi oqsil. 6-7 kg kalsiy, 100 mg fosfor va 22 mg karotin bo'lishi lozim. Biya tug'ishiga 10 kun vaqt qolganda rationsi yengil hazm bo'luvchi ozuqalar kiritiladi, ichi qotmasligi uchun bug'doy kuyog'ini beriladi.

Agar bu davrda vitaminli ozuqalar yetishmasa, arpa maysasini undan tayyorlab beriladi.

qimzilari biyalar uyur qilib, sog'imni tashkil etishda biyalarning zotiga, yelini va so'rg'ich hamda sut yo'llarining rivojlanishiga, ozuqaga bo'lgan ehtiyojiga qaratiladi.

Qimzilarning qimizchilik fermalarida sog'im uyurlarni aprel oyining ikkinchi yarimida tashkil qilinadi. Qulunlar kechqurun soat 6 dan ertalab soat 9 gacha uyurlanadi, ertalab 9 dan kech soat 6 gacha biyadan ajratilib, alohida boqiladi. Qimzilarning 85-90% ini qulun emadi va 40-45% i sog'ib olinadi. Uyur ichida oriqlab qimzilarning sut beradigan biyalar yilqiga qaytariladi, uyur boshqa semiz hamda qimzil bilan to'ldiriladi. Yaylov unchalik sero't bo'lmasa, biyalarga qo'shimcha konsentrat ozuqa berish kerak.

Qimzilarning maydoni kam bo'lgan qimizchilik fermalarida biyalar silos, ko'k beda, qimzil bilan boqiladi.

Qimzilarning sog'im davrida o'tlar kam bo'lib quvragan bo'lsa, har bir kuniga 2 kg konsentrat berish tavsiya etiladi. Yaylov va dukkakli pichanlar, beda eng yaxshi konsentratdir. Qishda ratsioniga boshqoqli pichan, dukkakli beda, sulii, kepak, konsentratni quritish maqsadga muvofiqdir. Biyalarni sut berayotgan paytida 1 kg konsentratni chiqarish uchun 0,5 ozuqa birligi va 45-50 g hazm bo'ladigan oqsil konsentrat shunday qilib, biyalarning sutdorligi uning zotiga, oziqlantirish va konsentratga, yoshiga, individual xususiyatlariga, sog'ish mavsumiy xarakterga, konsentratga, yelinning shakliga bog'liqdir. Biyalar sutkasiga 8 litrdan 30 litrgacha konsentrat berilishi zarur bo'ladi.

9.8. Qimizni shifobaxshlik xususiyatlari

Qimzilarning qimmatli oziq-ovqat mahsuloti bo'lib, chanqoqni qondiradi, o'zining konsentrat bilan ham qimmatli va kaloriyasi bo'yicha boshqa ko'pgina ozuq ovqat mahsulotlaridan ustun turadi.

Qimzilarning o'zining kimyoviy tarkibi va immunobiologik xususiyatlari bilan konsentratdan ham ustun turadi. Biyalar suti faqat bir xil formada qimiz sifatida konsentrat bilan ham qimmatli bo'ladi.

Qimzilarning konsentratni davolashda tabiat in'om etgan eng yaxshi dori sifatida konsentrat qo'llanib kelinmoqda. U o'zining shifobaxsh xususiyatlari bilan konsentratni tayyorlanayotgan barcha antibiotiklardan ustun turadi.

Qimzilarning ozuqa hazm qiluvchi bezlar faoliyatini kuchaytirish va qonga so'rilish konsentratni konsentrat sistemasining qisqaruvchanlik funksiyasini me'yorlashtiradi, konsentratni konsentrat sistemasini bo'yovchi moddalar bilan boyitadi, asab sistemasini konsentrat bilan ham qimmatli bo'ladi.

Qimzilarning shifobaxsh xususiyati faqat biya suti tarkibida bo'lgan konsentratga bog'liq bo'lmay, balki qimizni tayyorlash jarayonida xosil bo'lgan konsentrat moddalariga ham bog'liqdir.

Qimzilarning konsentrat qirg'izlar, boshqirdlar, tatar va boshqa xalqlar baquvvatlik, singa,

kamqonlik hamda oshqozon ichak yo'llari va o'pka kasalliklarini davolashda iste'mol qilishgan. XVIII asrda vrachlar qimiz bilan qizikib qolishgan. Akademik P.S. Pallas 1770-yilda Boshqirdiston cho'liga qimiz ichishi haqida va Don tomonlardan bemorlar kelishar edi. 1858-yili N.V. Postnikov birinchi marta qimiz bilan davolash muassasasini ochdi. U qimizni organizmga ta'sirini kuzata borib. «baquvvat qiladi, semirtiradi va yangilaydi» deb yozgan edi. 1870-yillarda Samara guberniyasi ko'llarida ham qimiz bilan davolangan. Yozuvchining ug'li shunday deb yozgan: «dadamning salomatligiga katta foyda berardi. U Boshkiriya xonadonida bo'lgan kechirgan hayotini o'lgan quvonch bilan so'zlab berar edi».

A.P. Chexov 1901-yilda Boshkiriya turib o'zining do'stining maktubida «Men qimiz ichayapman, tasavvur qilinglar bir hallatda semiribman» deb yozgan edi. Yozuvchi S.T. Asakov «Oilaviy xronika» haqida shunday deb yozgan edi. «Ichish qobiliyati bo'lgan hamma, har qanday boladan tortib to munkaygan cholgacha mast bo'lgan shifobaxsh, xudroq va ichimligidan bahramand bo'lsalar, qahraton qishdan qolgan asorat va jannatga yuqolib ketadi, bujmaygan bashara to'lishib silliqanadi, yanoqlarga choqib yozgan edi.

1843-yili V. Dal qimizga o'rgangan kishi uni barcha ichimliklardan ustun qoladi: «U salqinlik beradi. Ayni paytda chanqoq bosadi, ham ochlikdan kishi organizmiga alohida tetiklik bag'ishlaydi, bunda oshqozon haddan tashqari ketmaydi, qorin shishmaydi. Qimiz icha boshlagandan so'ng bir hallatda ko'ngil sezadi, sog'lom bo'ladi, nafas olish osonlashadi, yuzga yoqimli va chiroyli bo'ladi» deb yozadi.

Ilgari zamonlardayoq qimiz kishining muskullariga kuch, mustahkamlik va jasorat beradigan ichimlik ekanligi haqida aytib o'tishgan. Shu sababli bahodirlar ichimligi deb atashgan.

Rossiya fanlar akademiyasining ishlab chiqarish kuchlarini o'rganish komissiyasi 1918-1919-yillarda qimizni milliy bo'lyak deb tan olgan. Mikroorganizmlar faoliyati natijasida bunyodga keladigan mikroorganizmlar ataladigan antibiotiklar mavjudligi ma'lum bo'ldi. Nizin sil kasalligi tayyorlash rivojlanishiga barham beradi, shu sababli sil kasalligini davolashda keng qo'llaniladi. Qimiz tuzi vitamin A, C va B guruhidagi vitaminlarga boy ichimlikdir. U o'z asab sistemalarini mustahkamlaydi. Ishahasini ochadi, shuningdek, kasallik me'da kasalliklarini davolashda yaxshi yordam beradi.

NAZORAT SAVOLLARI.

1. Kishilar biya sutini eramizdan oldingi nechanchi asrda ozuq sifatida iste'mol qilganlar?
2. Nima uchun ko'p vaqtgacha qimiz tayyorlash usuli sir saqlab kelinardi?
3. Qaysi asrda qimiz tayyorlash haqidagi xabar Garbiy Yevropaga yetib borgan?

1. Qanday va hozir ham qaysi xalqlar qimizni milliy ichimlik deb hisoblaydilar?
2. Biya suti o'zining qaysi xususiyatlari bilan ayol sutiga yaqin turadi?
3. Biya sutining erish harorati necha gradusni tashkil etadi?
4. Biya sutining yog'i baktriatsid xususiyatiga ega ekanligini kim aniqlagan?
5. Biya sutining yog'i boshqa hayvonlarning sutining yog'idan nimasi bilan farq qiladi?
6. Biya sutining kimyoviy tarkibi. Sigir sutining kimyoviy tarkibidan farqi?
7. Biya uchun biya sutidan yog' olinmaydi?
8. Biya suti vitaminlari ichida eng muhimi qaysidir?
9. Sovetsiya davrida sut berishga qarab biyalar necha guruhga bo'linadi?
10. Biyalar yelin aylanasi necha sm bo'ladi? Yelin so'rg'ichlarning uzunligi qancha?
11. Biyalar yelin so'rg'ichlar orasi necha sm ga va sog'lom biyalar yelinining qanday tashkil etadi?
12. Biyalar qaysi markali sog'ish apparatlarida sog'iladi?
13. Qanday sog'ishda bir sog'uvchiga necha biya to'g'ri keladi?
14. Biya ot zotlari sersut xisoblanadi?
15. Biya mahsuldorligini xisoblashning qaysi usullari mavjud?
16. Biyalarning bir kg semirishi necha litr suv sarflanadi va bu usulni kim ishlatgan?
17. Biya tugishga necha oy qolganda sut sog'ib olishni to'xtatish kerak?
18. Biya oz biyalarni 100 kg tirik vazniga necha ozuqa birligi sarflanadi? Ona biya bolani rivojlanishi uchun qancha ozuqa sarflanadi?
19. Biya ot zotlari 100 kg tirik vaznini xisobga olganda sersut xisoblanadi?
20. Qanday olimlar qimizni organizmga ta'sirini o'rganish bo'yicha fanlar akademiyasining ishlab chiqarish kuchlarini o'rganish bo'yicha tan olingan nechanchi yillari qimizni milliy boylik deb tan oldi?

X BOB. YAYLOV YILQICHILIGI

10.0. Yaylov yilqichiligi to'g'risida tushuncha

Xalqimizni ozuq-ovqat bilan ta'minlash uchun, umuman xalq xo'jaligi ta'minoti bilan bog'liq bo'lgan tanglikdan chiqarish siyosatini tadbiiq qilishda, avvalambor qishloq xo'jaligi rivojlantirishga ustuvorlik berishimiz lozim. Go'sht mahsulotlarini ko'paytirish va go'shti ham muhimdir. Tansiq taomlar tayyorlashda xalqimizni dasturxonini to'kis bo'lishida hamda ularning salomatligini yaxshilashda ot go'tining ta'mini beqiyosdir. Pirovardida bular peshtaxtalarni to'ldiradi, dasturxonimizni ta'minlaydi bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Yaylov chorvachiligi (qorako'lichilik, qo'y chorbachiligi, uyur yilqichiligi va tuyachiligi) xodimlarini ijtimoiy jihatdan himoya qilish va qo'shimcha tadbirlari to'g'risida 1992-yil 7.01 farmoni katta ahamiyatga ega bo'lgan farmonda shu sohalarida band bo'lgan xodimlarning g'oyat og'ir mehnat sharoitida noqulay ob-havo va iqlim sharoitida uzoq muddat bo'lishlarini hisobga olib ularni ijtimoiy jihatdan himoya qilishni ta'minlash maqsadida farmon bilan quyidagilarni iborat:

1) yaylov chorvachiligi cho'ponlari, yilqichilari, tuyachilari, mexaniklar, veterinariya vrachlari va texniklari, boshqa mutaxassislari va ishchilari 1992-yil boshlab qishloq xo'jalik soligi tulashdan ozod qilinganligi;

2) yaylov chorvachiligi xodimlari uchun har yilgi mehnat ta'tili muddati 30 kuni qilib belgilansin.

3) xodimlarning ish haqiga qo'shimcha koeffitsient berilishi va boshqa

4) respublikaning yaylov chorvachiligi xo'jaliklarida kamida 5 yil ishlagan ish stajiga ega bo'lgan xodimlarga qishloq aholi manzilgohlaridagi davlat va shahar fondining ular yashab turgan uylar yoki kvartiralarini shaxsiy mulk qilib berilishi;

5) Yosh cho'ponlarning oilalariga shaxsiy yordamchi xo'jalikni ta'minlash uchun intiyozli shartlarda sigirlar, otlar, tuyalar va qo'ylar berib, ularni yordam bilan ta'minlashda yordam ko'rsatilsin.

6) Tarmoqda kamida 5 yil uzluksiz ish stajiga ega bo'lgan xodimlarga avtomobillar, mototsikllar, xolodilniklar, televizorlar va boshqa xo'jalik mahsulotlari birinchi galda sotib olish huquqi berilganligi;

7) Shuningdek, sanatoriyalarda dam olishi, uylariga qo'shimcha mehmon xo'rollanmalar ajratish;

8) Tarmoqning alohida o'rnak ko'rsatgan xodimlarini rag'batlantirish uchun O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan qorako'lichi faxriy unvonini ta'minlash maqsadga muvofiq deb hisoblansin va boshqa intiyozlar berish ko'rsatilgan.

Yaylov yilqichiligi qadimgi usullardan hisoblanib, eramizdan oldin VII asrdan yashagan skiflar tomonidan amalga oshirilgan. Uning asosiy xulosasi yil bo'yi yaylov sharoitida saqlash demakdir. Maqsad arzon ot go'shti yetishtirishdir.

Otlarni yil bo'yi yaylovda asrash juda arzonga tushib, sahro, yarim sahro va

bunda yoshidan qat'iy nazar otlar bir uyurga birlashtirilib boqiladi.

Otlarni ana shu xildagi sharoitda boqish yaylovlarni almashirish va zooveterinariya tadbirlarini o'tkazish va uyurni qo'riqlab turishdan iborat boqish yoki qor bosgan, shuningdek, qattiq sovuq tushgan paytlarida uyurdagi otlar quruq ozuq berib boriladi. Qattiq shamol va sovuq paytida otlar uyuri chuqurlikli tog'li joylarda, daraxtli, qarnishli yerlarga pana qilish uchun haydaladi. Iyul ayg'ir va ishchi otlar uchun otxona quriladi.

Zooveterinariya tadbirlarini o'tkazish uchun tor qurilgan baza quriladi va foydalaniladi. Otlarni bu usulda boqish natijalari tabiiy iqlim va ozuq bilan bog'liq bo'ladi. Shuni ham aytish kerakki, otlar bu usulda boqilganda bir jihatdan yetishmagan yosh biyalar bo'g'oz bo'lib qolishi mumkin.

Otlarni bu usulda boqishda mahalliy ot zotlari (qozoqi, jabc, yura va boshqalari) va ularni madaniy zotlar bilan chatishtirishdan olinadigan otlar bo'g'in duragaylarini urchitishda foydalanish muvofiqdir.

Qish paytlari uyurdagi otlarni qo'ldan boqish uchun har bir bosma sahro zonasida 1 s, yarim sahro zonasida 2 s, quruq cho'l va tayga zonasida xashak g'amlanishi kerak.

Otxona-yaylov usuli – naslli va naslli bo'lmagan otlarni boqishda qo'llaniladi. Ob-havo yaxshi bo'lgan sharoitlarda otlar yaylovda boqilib otxonada saqlanadi, ob-havo sharoitiga qarab konsentrat ozuqalar bilan boqiladi.

Madaniy uyur usuli – yaylov yilqichiligida otlarni madaniy uyur usulida asrash progressiv usul hisoblanadi. Cho'l va tog' yaylovlari sharoiti bu usulda boqish va go'sht yo'nalishidagi nasldor otlarni urchitish imkonini beradi. Bu usulda kabardin zotlarini takomillashtirishda va budenni, kistanay, kushum, yoz va boshqalar kabi zotlarni yaratishda katta rol o'ynaydi.

Madaniy uyur usuli otlarni asrash, boqish, otlarni ko'paytirish, yoz va qish (qulun va toylarni) o'stirish va naslchilik ishlarini to'g'ri yuritish kabi tadbirlarni o'z ichiga oladi. Havo sovuq paytlarida otlar bazalarda qo'ldan boqiladi. Qish va yaylov o'ti kam, barchasi so'lib qolgan vaqtda yoz davrida qo'shimcha ravishda konsentrat ozuqa beriladi.

Qulunlar onasidan 6-8 oyligida ajratiladi va alohida guruh qilib boqish uchun sovuq va shamoldan pana bazalar quriladi. Havo yaxshi paytda ular boqilib, qishda sovuq va tunda baza ichida saqlanadi. Ularning ana shu usulda sutkalik ratsioni 6-8 kg yaxshi pichan va 3,5 kg konsentrat ozuqadan iborat boqilgan ajratilgan erkak qulunlar, urgochi qulunlar alohida guruhga berkitiladi va boqiladi.

Yozning issiq kunlarida ular salqin tog' yaylovlarida boqiladi. Bu usulda mahalliy biyalarni zotlarni yaxshilovchi ayg'irlar bilan ishlab chiqarish va chatishtirish mumkin. Bunda otlarning ish sifatini ularni mahsuldorligini oshirish uchun biyalardan qulunlar olishda va ko'paytirishda muhim rol o'ynaydi.

10.2. Yaylovda boqiladigan otlarning biologik xususiyatlari.

Biologik sharoit va ozuqlanish muhiti sharoitida yaylovda asralgan otlarda biologik xususiyatlar shakllanadi. Mustahkam konstitutsiya yaxshi sog'lik, qattiqlik, chidamlilik, pishqlik, iqlim va ozuq sharoitga moslashganlik kabilarni ta'minlaydi. Bu biologik xususiyatlar ularning eksteryeri va interyeri bilan bog'liqdir. Terisining qalin va zich bo'lishi bilan xarakterlanadi. Issiq mavsumda to'planib, qishda qattiq sovuqdan saqlaydi. Qish davrida ularning tanasini qoplab turgan junlari intensiv o'sib, juni tarkibidagi mayin tola ko'p bo'ladi. Yoz mavsumida junlari kalta bo'lib pux deyarli bo'lmaydi.

Yaylovda asraladigan mahalliy ot zotlari qishda 40-50 sm qalinlikdagi qomi bilan titib sho'ra, shuvoq, ajriq kabi o'simliklarni bemalol iste'mol qiladi. Tez va ozuq yetishmasa organizmida to'plangan yog'ni asta-sekin sarflaydi.

Organizmi organizmida 15-20% gacha yog' to'planadi, bu ularda yuqori darajada energiya tutilishda, qishda esa ochlikdan saqlashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Qishda teri ostiga to'planmasdan qorin bo'shlig'ida, ichki organlarda, qovurg'a va boshqa qismlarda, qorin bo'shligi devorlariniki 4-5 sm, yol osti 6-8 sm bo'ladi.

Qish vaqtining oxiriga kelib 30% gacha kamayadi, juda kam bola tashlaydilar. Qishda qorin bo'shligi yonayoni me'yorida o'tadi. Tez semiradi, qulunni normal o'sishini ta'minlaydi.

Yaylovda boqiladigan mahalliy ot zotlari xil sharoitda o'stirilganda bir xilda boqiladi. Madaniy zot qulunlari yaxshi ozuqlanish sharoitida intensiv o'sadi, mahalliy zotlari esa ozuqlanish sharoitida intensiv o'sish tezligi susayib boradi. Yaylov yilqichiligida esa mahalliy mahalliy ozuqlanish sharoitiga qarab keskin o'zgaruvchan holda o'sadilar.

Yaylovda boqiladigan mahalliy ot zotlari qishda juda sust bo'ladi, ayrim mahalliy zotlari umumman to'xtab qoladi. Bu kritik faza deb ataladi. Yaylovda asraladigan mahalliy ot zotlari kech yetiluvchan bo'lib, ularning rivojlanishi 5-6 yoshligida to'xtaydi. Shuning uchun ham qish davrida ularga mumkin qadar qo'lda ozuq berib mahalliy zotlarni to'xtatib qo'ymaslik kerak.

10.3. Otlarni to'g'ri o'stirish texnologiyasi

Yaylov sharoitida otlarni o'stirish texnologiyasi bosh sonini hisobga olish, mahalliy zotlarni ajratish, bonitirovka o'tkazish, uyumi tashkil qilish, toylarni o'z vaqtida berish, minishga o'rgatish kabi tadbirlar kiradi.

Hisobga olish – to'g'ri hisobga olish va hisob ishlarini yuritish, zooveterinariya mahalliy zotlari o'z vaqtida o'tkazib borish.

Tanlash va juftlashni to'g'ri olib borish, uyurlarni tashkil qilish, qochirish va mahalliy zotlarni rivojlantirish, otlarni yaylovga bo'rdoqiga qo'yish, biyalarni sog'ish uchun mahalliy zotlarni mahalliy zotlarga ega. Otboqarlarga xaq to'lashni to'g'ri tashkil qilish uchun mahalliy zotlarni yaylovga ko'shishdan oldin va bo'rdoqilash tamom bo'lgandan keyin oldin mahalliy zotlarni mahalliy zotlarga qarab ish xaqi belgilanadi.

Katta otboqarda hamma xisob-kitob ishlari bo'lishi shart: otlarning har bir otning zoti, jinsi, laqabi, tusi, belgisi, kelib chiqishi to'g'risida ma'lumot, yoshi, semizlik darajasi hatto har bir otning fe'l atvorini bilishi kerak.

Naslchilik xo'jalik bo'lsa, uyur daftarcha yilqichilikda naslchilikning xisobot formalari, jumallari va naslchilik guvohnomasi, qulun olish akti zarur.

Tamg'alash – otlarni tamg'alash yilqichilikda muhim, har bir otning yilqichilik qilishda muhim tadbirlardan biri hisoblanadi. Unga qarab otlarning yoshi, zootexnikaviy, veterinariya xisobida yurgiziladi, sotilgan, o'lgan, emlashdan o'tgan otlar akt qilib boriladi. Naslchilik ishlarini to'g'ri tashkil otlarni tamg'alashning ahamiyati goyatda kattadir. Asosan pashsha kam, hayv bo'lgan vaqtlarda 6-7 oyliklarida o'tkaziladi. Qulunlarni alohida tamg'alash olish № 14-l formaga muvofiq amalga oshiriladi, jurnalda tartib nomeri, otning nomeri, qulunlarning (klichikasi) laqabi, tug'ilgan vaqti, tusi va belgilari, ota-onalari kelib chiqishi yozilgan bo'lishi kerak. Tamg'a otlarning chap orqasiga va chap bosiladi. Soniga xo'jalikning emblemasi va tug'ilgan yilning oxirgi ikki raqami orqasiga esa otning inventar nomeri bosiladi. Xo'jalik emblemasi solingan yasalib uning ichiga 30-40 sm uzunlikda yog'och dasta o'rnatiladi. Tamg'a qilish qilingan raskal ichida bosiladi. Tamg'alashning «Issiq» va «Sovuq» usullari Tamg'alash oldidan tamg'a bosiladigan joydagi junlar olinadi. «Issiq» usulda maxsus qizdirilgan temir 600-650 olcha rangida bo'lib, 2-4 sm to'xtab tamg'a Tamg'alashda ot qattiq og'riq sezadi, belgilar katta bo'lib ko'rinmaydi, teri tashqi qiyofasi buziladi. «Sovuq» usulda tamg'alashda metall tamg'a minus 196° C gacha sovutiladi, keyin teri ustiga bosiladi. Bunda pigment hosil to'qimalar parchalanadi, natijada tamg'a bosilgan joydan pigmentsiz oq jun chiqadi. Tamg'alash maxsus asbob yordamida bajariladi. Bunda tamg'a ko'rinadi, terining sifati buzilmaydi. Tamg'alar raskol ichida amalga oshirilib, ot qimirlamay turishi kerak.

Tamg'alash oldidan tamg'a bosiladigan joydagi junlar qirg'iladi va bilan ho'llanadi. Sovutilgan tamg'a va suyuq azot maxsus termos (Doyuar) bilan saqlanadi, tamg'a idishdan olinishi bilan termos qopqog'i yopiladi. Sovutilgan tamg'a duragay 6-7 oylik qulunlarni tamg'alashda 25-30 sek, mahalliy va og'ir yuk zot qulunlarida 35-40 sek va katta yoshdagi otlarda 40-50 sek to'tib turiladi.

Tamg'alash vaqtida tamg'a bosadigan kishi xalat yoki kombinezon va to'qimali qo'lqop kiyishi hamda himoya ko'zoynagini taqishi zarur.

Toylarni no'xtalash. Yaylov yilqichiligida ko'pchilik otlar no'xta o'rgatilmasdan asov bo'lib qoladi. Shunga ko'ra ularni no'xtaga o'rgatilmasdan raskol ichida olib boriladi. Raskol ichida toylar arqon yordamida ushlanib no'xta va no'xtaga uzun arqon bog'lab yetaklashga, ostini tozalashga va otlarni qo'rqmaslikka o'rgatiladi. Naslchilik xo'jaliklarida toylarni no'xtaga o'rgatish ot sotishdan oldin kuzda onasidan ajratilgan davrda amalga oshiriladi.

Yaylov yilqichiligida faqat uyurni to'ldirish uchun qoldirilgan nasldor ot bo'xtaga o'rgatiladi.

Qo'ng'ir bo'xtaga o'rgatish maxsus baza ichida amalga oshiriladi. Baza ichida ot bo'xta 1 metr uzunlikda bog'lanadi. Yetaklashga o'rgatishda esa o'rtalikka ot maxsus yakka qoziqqa 6 metr uzunlikda temir xalqa orqali bog'lanadi. Ot bo'xta-ekin haydalib yetaklashga o'rgatiladi. O'rgatish davrida har qaysi ot bo'xtaga 2-3 kg konsentrat ozuq va 4-6 kg pichan beriladi.

Chandozga o'rgatish. Toylar no'xtaga va yetaklashga o'rgatilgandan so'ng chandozga o'rgatiladi. Buning uchun toy dastlab toy chilgi urishga, egar ot bo'xta ayl tortishga o'rgatiladi. Toylarning egar va jilovga o'rgatish protsessi chandozning tipiga qarab kechadi. Masalan, yuvosh toylar, tez, chars va ho'rkak toylar o'rganadi. O'sish va rivojlanishini tugatmagan yosh toylarni minishga chandozning og'irligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun yosh toylar og'irligi 40-45 kg keladigan yosh bolalar o'rgatishi kerak.

Chandoz egar ustiga o'tirgandan so'ng ikki odam no'xtadan arqon o'tkazib ot bo'xta holat 1-2 marta takrorlangandan so'ng ot chandozni o'zi boshqaradi. Chandoz yurishga, so'ngra yurishga va to'rt oyoklab chopishga o'rgatiladi. O'rgatish davrida toya sutkasiga 4 kg konsentrat ozuq va 8 kg dan sifatli pichan beriladi.

Asovni tutish. Yaylovda asraladigan qo'lga o'rgatilmagan asov otlar arqondan asovni tutqichlar (ukryuk) orqali yoki raskolga kiritilgan vaqtda tutiladi. Asov chavandoz ot mingan holda tutiladigan otni to'dadan ajratadi va uni ot bo'xta maxsus tutgichni irg'itib ot bo'yniga kiritadi.

Yul va yul to'dalari parvarishlash. Bu ishlar bilan bahorda yoki kuzda shug'ullaniladi. Bu ishlar uyur va to'dalarni tashkil qilish davrida otlarni raskol ichidan otlar bo'xta umalga oshiriladi. Otlarning yoli va dumi yotig'iga taraladi. Yoli ot bo'xta o'tkir pichoq bilan kalta qilib qirqiladi. Dumlari ham sakrash bo'g'imidan o'tkir qirqiladi.

Bahorda bo'g'oz biyalar va emadigan qulunlari bo'lgan otlardan tashqari ot bo'xta tuyoqlari tozalanib maxsus pichoq yordamida qirqiladi va yog'och bo'xta umalga tekislanadi. Biyalarning tuyoqlari tuqqandan va emizadigan ot bo'xtalarni ajratgandan so'ng qirqiladi. Otlarning tuyoqlari ikkinchi marta bahor mavsumiga kirish oldidan qirqiladi va tozalanadi.

Uyur va yilqi to'dalari. Uyur va yilqi to'dalari yilqichilikning yo'nalishi, ot bo'xtalarning soni, ularni yaylovda boqish va sug'orish sharoitlari, jinsi va ot bo'xta belgilanadi. Ot zavodlarida, xo'jaliklarda naslchilik fermalarida yosh ot bo'xta sport biyalari va ularning katta yoshdagilari, qulunli biyalar, onasidan ot bo'xta ayg'irchalar va biyalar, bir yoshli ayg'irchalar va biyachalar, ikki yoshli ot bo'xta va urg'ochi qulunlar alohida-alohida guruhlanadi.

Uyur va sport otlari biyalari 100 boshdan, toylari 120 boshdan qilib to'daga ajratiladi. Ot'sht yo'nalishidagi yaylov yilqichiligida biya to'dalari 400-600

boshdan (1 yoshli toylar ham kiradi) tashkil qiladi. Yirik tovar xo'jaliklarida kompaniyasi tamom bo'lgandan so'ng nasldor ayg'irlar to'dasi 50 tashkil qiladi.

Go'sht yo'nalishidagi yaylov yilqichiligi

Otlarning jinsi va yoshi bilan bog'liq bo'lgan strukturasi belgilanib go'sht uchun realizatsiya qilinadigan otlarning yoshi katta ahamiyatga ega. Xo'jalikning yaylov va iqlim sharoiti, ozuqa bazasi va boshqa faktorlari o'z o'lgan xolda yosh otlar go'sht uchun asosan 2,5 yoshda, qisman 1-1,5 yoshda o'z oyligida qilinadi.

Shunga ko'ra go'sht yo'nalishidagi yaylov yilqichiligini yuqori ta'minlaydigan otlar uyurlarini tashkil qilish asosiy masala hisoblanadi.

Agar xo'jalikda yaylov maydoni keng bo'lsa toylarni 2,5 yoshgacha iqtisodiy jihatdan samara beradi, chunki ular 2 marta bahorgi yaylovni o'z o'z iqlimi og'ir sharoitli zonalarda (Yakutiya) toylar go'sht uchun 5-6 oyligida qilinadi, chunki ularni katta yoshgacha o'stirish ozuqa sharoiti yomon bo'lgan sababli iqtisodiy jihatdan o'zini oqlamaydi.

Yaylovdagi otlarni puchak qilish

Otlarning yoshi oshib borishi bilan biologik xususiyatlari ham o'zgarib, moddalar almashinuv protsessi va yaylov sharoitiga moslashish organizmning hayotchanlik qobiliyati pasayadi, serpushtligi va mahsulot kamayadi, xo'jalikda ishlatish muddati qisqaradi va hokazolar.

Masalan, Qozog'iston yaylov yilqichiligida biyalar 12-13 yoshda me'yori ravishda qulunlaydi, 13 yoshdan so'ng ular hatto yaxshi ozuqa sharoitida oriqlaydi, sut mahsuldorligi kamayadi, qisir qoladi, bola tashlaydi, qish ko'plab nobud bo'ladi.

O'zbekiston sharoitida biyalar 18 yoshgacha normal ravishda qulunlaydi. Shuni xisobga olib yaylov yilqichiligida otlar o'rtacha 12-14 yoshda nasldorlik va xo'jalik jihatidan juda yaxshilari 16-18 yoshda puchak qilinadi.

Tajribalarga qaraganda, yaylov yilqichiligida otlar uyurdan har yil 7-10% va 10-12% nasldor ayg'irlar brak qilib borilsa me'yori xisoblanadi.

10.4 Otlarni yaylovda boqish mavsumlari

Otlarni yaylovda boqish mavsumlari – yaylov yilqichiligining o'ziga xususiyatlaridan biri turli zonalarining geografik va iqlim sharoitlarini xisobga olib holda yil davomida bahor, yoz, kuz va qish fasllaridan foydalanishdan iborat.

Otlarni yaylovda eng muhim zootexnik tadbirlarni amalga oshirish

to'g'ri tashkil qilish, go'shtini miqdori va sifatini ko'paytirishga otlarni o'rdoqilash deyiladi (nagul).

Bahor fasli yaylov yilqichiligi uchun ozuqaning mo'lligi bilan xarakterlanadi. Bahor otlaridan eng ko'p mahsulot olish imkoniyatlar darajasi oshadi, biyalar ko'p va qulunlar olinadi. Otlarni yaylovda bo'rdoqilash davri boshlanadi. Bahor fasli bo'ladi. Shuningdek qishdan oriqlab chiqqan otlar yo'qotgan vaznlarini tezda tiklash kerak qiladi. Shuning uchun ham bahor fasli yaylov yilqichiligi ma'suliyatli bo'ladi. Otlarni kun tartibi asosida boqish muhim ahamiyatga ega, erta bahor fasli qurimasdanoq otlar yaylovning quyosh tushadigan joylarida boqiladi. Bahor fasli o'tsimliklar ko'p bo'ladi. Bahorning yarmida xashorotlar ko'payadi, bahor fasli quriydi. Bu davrda o't uyurlari balandlik, shamol esib turadigan, bahor fasli kam bo'lgan yaylovlarga ko'chiriladi. Otlarni o'tlatish uchun serob bahor fasli bo'ladi, chunki o't o'sadigan yaylovlarda qo'ylar o'tlay olmaydi. Ba'zan bahor fasli, ariq bo'ylari va daryo yoqalari ham otlarni o'tlatish uchun yaraydi. Yaylov bahor fasli bahorgi-yozgi mavsumida asosiy ish otlarning semizligini bahor fasli o't olish va ularning qochirish kompaniyasini muvaffaqiyatli bahor fasli iborat bo'ladi. Madaniy uyur usulida boqiladigan yaylov yilqichiligida bahor fasli shuncha ravishda qo'ldan ozuqa beriladi.

Yur oylurida o't uyurlarini xashorotlardan saqlash uchun ularni 20-30 boshdan bahor fasli boqiladi va shamol esib turadigan maydonlarda haydab boqiladi. Otlar bahor fasli o'tlashiga qarshi sekin odimlatib o'tlatiladi. O'tlatish ertalab salqinda va bahor fasli handa kechasi amalga oshiriladi. Kunduzi otlar to'planib, boshlarini bahor fasli qilib doira xosil qiladilar va o'zlarini xashorotlardan panalaydilar. Tog'li bahor fasli bu davr uchun eng baland yaylov ajratiladi. Chunki bunday yaylovlarda bahor fasli kun haddan tashqari isitmaydi, xashorotlar kam bo'ladi, doimo ko'k o'tlar bahor fasli bo'ladi.

Qishda qattiq yaylovlarda otlarni o'tlatish uchun qamish, bug'doy, yaltirbosh, bahor fasli qamish kabi o'simliklar serob bo'lgan maydonlar ajratiladi.

Kuzgi mavsumda otlarni yaylovda boqishdan maqsad ularni qishga tayyorlash bahor fasli iboratdir. Dastlabki sovuq va yomg'irdan so'ng yaylovlardagi bahor fasli va sho'ralarni otlar ishtaha bilan iste'mol qila boshlaydilar. Bu davrda bahor fasli otlar yo'qoladi, havo salqinlashadi, otlar uchun yaylovdan maksimal bahor fasli imkoniyati tug'iladi.

Yarim cho'l zonalarda kuzgi yaylov uchun otlarga qora shuvoq, turli xildagi bahor fasli, qamish kabi o'simliklar o'sadigan maydonlar va cho'l zonalarda chalov, betaga, bahor fasli turli o'simliklar o'sadigan maydonlar ajratiladi. Shuningdek, pichani o'rib bahor fasli maydonlar ham otlarni o'tlashi uchun yaraydi. Kuzda otlarni yaylovda bahor fasli shunday tashkil etish kerakki, ular navbat bilan turli xildagi o'simliklarni bahor fasli o't qilsin. Agar otlar faqat bir xil o'simlik o'sgan maydonlarda boqilsa, ularning bahor fasli yoqolib yaxshi semirmasligi mumkin. Ayniqsa, yosh toy va qulunli biyular bahor fasli bo'ladilar. Bular uchun suvga yaqin, shamol kam esadigan, turli xildagi

o'simliklarga boy bo'lgan yaylovlar ajratiladi. Ana shu davrda otlar sutka bilan sug'oriladi.

Otlarni yaylovda, qishda asrashdagi asosiy vazifa ularni semizlantirish va qolishdan iboratdir. Qish davrida oriq otlarga qo'lda pichan va yem berish qilinadi. Qishki yaylov uchun cho'l zonalarida g'alladoshlar, shuvoq va boshqa o'simliklar o'sadigan maydonlar ajratiladi. Chunki bu xildagi o'simliklar qishda yaxshi saqlanadi va ularni otlar ishtaha bilan iste'mol qiladi. Qor qalinligi 30 sm oshmasa otlar oldingi oyoqlari bilan qorni surib bemaol o'tlay oladilar. To'g'ri o'tlarni 20-25 sm qalinlikdagi qor ostidan topib olishlari mumkin.

Qish boshida chuqurlik va kamarlarda joylashgan yaylovlardan foydalaniladi, chunki qor qalin yoqqanda va shamol bo'lganda bu chuqurliklar qor bilan to'ldirilgan foydalanib bo'lmaydi.

10.5. O'zbekiston sharoitida otlarni yaylovda asrash

O'zbekiston sharoitida otlar asosan yaylovda boqiladi va bahorda vaqtlaridagina yilqidagi otlar otxonalarga, bostirmalarga haydab kelinib asrash.

Otlarni yaylov sharoitida toza havo, erkin harakat qilishlari ularni yaxshi ta'sir qiladi, terisi pishadi, nerv sistemasi sezgirlashadi, organizmning kasalliklarga qarshi turish qobiliyati ortadi.

Yaylovlar ot asrashga moslashgan bo'lishi kerak, yaylov o'tli, ko'miladigan joy, ko'lmak va botqoq va suvli yerlar hamda boshqa turli kasalliklarning tarqalishiga sabab bo'ladigan kanalar bo'lmashi kerak.

Bahorda otlarni yaylovga chiqarishdan oldin ularni tekshirib kasalliklarini tarqatuvchi kanalar yashaydigan burgan va bo'ta o'simliklarini yoqish zarur.

Suv ham kasallik manbai bo'lishi mumkin. Shuning uchun otlar toza suvda sugorish lozim. Har bir otning o'ziga alohida chelak bo'lishi kerak. Terlab turgan sug'orish mumkin emas. Ammo yo'lda yurish davrida sug'orish mumkin. Otlar shoshmasdan, oz-ozdan ichishi va sug'orilgandan keyin yo'lda to'xtamay davom etishi kerak. Otning suvni oz-ozdan ichishi uchun chelakka biroz xashak solib qo'yish zarur.

Yaylovda ot suv ichadigan oxurlar, quduqlardan 5 metr narida o'rnatilgan. Otlar suv ichib bo'lgandan keyin, oxur yuvilib, qopqog'i yopib qo'yilishi zarur.

O'zbekistonda dengiz sathidan 600-800 m baland turgan tog' oldi sharoitida tog' vodiylaridagi yaylovlar otlar uchun ajratiladi.

Agar otlar yil bo'yi yaylovda asralishi ko'zda to'tilsa pana joylar quriladi. Pana joylar balandligi 4 metr bir-birini kesgan, ya'ni bo'tsimon yoki shida shaklida qurilgan devorlardan iborat bo'ladi. Otlar shunday joylarda har qanday keladigan bo'ron va qattiq shamollardan panalab turiladi. Qulunli biya toylar usti yupqa yopilgan bostirmalar quriladi. Boshqa binolar (ombor, odamlar uchun joy, qirchang'i va boshqa kasalliklarni davolash uchun gazokamera ot to'tishi uchun)

o'ti boshqalar pana joylar yaqiniga quriladi.

Yaylovda yaylovga junatishdan oldin yaylovlarni va ularga boradigan yo'llarni o'tlatishdan xavfsizligi, suv manbalari, o'tning ko'p-ozligi, zaharli va zararli o'tlarning ko'pligi jihatidan tekshirish kerak. Soyalar, tog' orasida qurigan o'tlarni o'tlatish yuborish kerak, chunki otlarning o'pka kasali bilan og'rishiga sabab bo'lgan qamburug'lar ana shu o'tlarda rivojlanadi, chirigan qoldiqlarda zararli o'tlar bo'ladi.

Yaylovda otlar yaylovda uchraydigan zaharli o'tlarni yemaydi, lekin boshqa o'tlatilgan otlar, toylar va oriqlab qolgan otlar bahorda bu o'tlarni yeb kasal bo'lishi mumkin. Yaylovdan noto'g'ri foydalanilganda otlar toza o'tlarni yeb zaharli o'tlarni yeb ketadi, bu qolib ketgan o'tlar ko'payib, bora-bora hamma yaylovni zaharli o'tlarni qo'yishi mumkin. Shuning uchun zaharli o'ti ko'p yaylovlarda diskalash, o'tlarni yemaydigan turib yerni haydash, so'ngra ko'p yillik g'allasimon va qor bo'roni ekish kerak yoki ko'pgina zaharli o'tlar bahorda o'sganligi uchun bu o'tlarni qo'ldan xashak berib boqish kerak.

Yaylovga haydalishtan oldin veterinariya ko'rigidan o'tkaziladi, kasallari tekshiriladi, ular yoshi, jinsi va oriqlash holatiga qarab guruhlariga ajratiladi, tuyoqlari olib tashlanadi, tuyoqlari to'g'ri o'sishi uchun kesib tozalanadi. Bahorda yilqidagi otlar uchun muzlamaydigan suv manbalari bo'lishi kerak, o'tlarni yemaydigan suvni ichgan bo'g'oz biyalar «bola» tashlashi, boshqa otlar kasal bo'lishi mumkin. Qattiq sovuq va qor bo'roni bo'lib turgan kezlarda otlar va toylar yaylovga faqat kunduz kunlari chiqarilib, kechasi pana joyga o'tlatiladi va qor yoqqanda yilqidagi otlarning hammasi yaylovga chiqarilmasdan o'tlarni ko'chma oxurlardan oziqlantiriladi.

Bo'g'oz biyalar sero't yaylovlarda qulunlatish kerak, ularning har boshiga 20 litrda yulama tuz, toylarga esa bo'r yoki suyak uni beriladi.

Yaylovlarda qo'llaniladigan muhim zoogigiyena tadbirlari kasalliklar uchun yo'l qo'ymaydigan sharoit tug'dirishdan iborat bo'lishi kerak. Kanalar uchun qon parazit kasalligi, gijja kasalliklari, kuydirgi, qoqshol, meningit, qon tomurtki, bitlash, kabi kasalliklarning oldini olish lozim.

O'zbekiston sharoitida otlarni yaylovda boqish

Shifoli professor D.Xolmirzayev tomonidan olib borilgan kuzatish natijalariga ko'ra O'zbekistonda otlari uyur qilib yaylovda boqishda ularning mahsuldorligini oshirish uchun o'tlarni tabiiy yaylovlarda o'tlatib boqishni nechog'lik to'g'ri bo'lgan kun tartibiga rioya qilishga bog'liq bo'ladi. Buni O'zbekistonning tog' orasida, Qashqadaryo viloyati hisor xo'jaligi, Jizzax viloyati Ravot yilqichilik naslchilik xo'jaligi, Qoraqalpog'iston Respublikasining Qashqadaryo tumanlarida va Samarqand viloyat Qo'shrabod tumaniga qarashli yaylov tabiiy chegarasida Qorabayir zot otlarning go'sht uchun yaylov sharoitida

bahorgi-yozgi mavsumda bo'rdoqiga boqish bo'yicha olib borilgan natijalaridan ko'rish mumkin.

Otlarni yaylovda boqish bo'yicha olib borilgan hammasi boqishga qo'yish oldidan yakka holda tortib ko'riladi, yoshi belgilanib, semizligi xisobga olinadi va jami veterinariya hamda zootexniya ishlariga amalga oshiriladi. Tajriba oxirida ham har qaysi otning tirik vazni boqish natijalarining qanchalik semirganligi aniqlanadi. Shuningdek, ular yaylovda boqish mobaynida sutkasiga qanchadan et qo'shganligi xisobga olinadi.

Olib borilgan tajribadan keyin turli yoshdagi va turli jinsdagi otlarning mahsuldorligi o'rganiladi. Bahorgi-yozgi o'tlatish mavsumida otlar boqish natijalariga hisobiga ozuqlanib, ana shu davrda yaylovdagi o'tlar efemerlar va shuvoqlar bilan oziqlanadi.

Otlarni yaylovda o'tlatishda quyidagi kun rejimiga rioya bo'lib, 10 yarimdan 10 yarimgacha sug'orildi, 10 yarimdan 12 yarimgacha o'tlatildi, 15 gacha dam berildi, 15 dan 16 gacha sug'orildi, 16 dan 20 gacha o'tlatildi, 20 yarimdan ertalab soat 9 yarimgacha suv berish bilan birga tungi o'tlatish bilan davom ettirildi.

Otlarni O'zbekistonning tog' oldi zonalarida uyur qilib yaylovda boqish natijalarini ularning ozuq bazasi mavsumiy yaylov o'tlaridan iborat bo'lib, bahor kunlari qiziy boshlangunga qadar juda avj olib o'sadigan efemer va o'tlardan iborat bo'ladi. Bu xildagi o'tlar yuqori ozuq bo'lish qiymati bilan o'tlardan keskin farq qiladi. Bu xildagi yaylovlarda asosan qiyoqning to'q, qo'ng'irbosh, yaltirbosh, astragal va turli xil o'tlar keng tarqalgan bo'lib, poyali o'tlardan karrak, yantoq, chalov va shuvoqning xilma-xil turi uchraydi.

Turli yoshdagi otlar guruhini yaylovda o'tlatib boqish bo'yicha boqish natijalariga qaraganda, otlar tirik vaznining yaylovda o'tlab yurish natijalarida o'rtacha sutkalik ortishi 2 maydan 25 mayga qadar yosh toylar va katta otlarda eng yuqori bo'ladi.

Bu ko'rsatkich semizlik bo'yicha standartga yetmagan yosh otlar I kategoriya darajasida semirgan yosh otlarda 1300 g va II kategoriya darajasida semirgan katta yoshdagi otlarda 1133 g ni tashkil etdi. Iyun oyining oxiriga kelib ko'rsatkich yosh otlarda 400 g, katta yoshdagi otlarda esa 533 grammga oshirdi. Bu esa yaylov o'tlarining kunlar isishi bilan qu'rib ketishi va o'tlarning tirik vazni pasayib ketishi bilan izohlanadi.

Otlarni bahorgi-yozgi mavsumda yaylovda o'tlatib boqish natijalarini olib borilgan tajribalarning umumiy natijalari 53 – jadvalda ko'rsatilgan.

II kategoriya bahorgi-yozgi mavsumda yaylovda o'tlatib boqishning umumiy natijalari (M ± m)

Kategoriya	Yosh otlar		Katta yoshdagi otlar	
	1-guruh	2-guruh	1-guruh	2-guruh
Yoshdagi tirik vazni, kg	167,0 ± 2,67	211,0 ± 4,04	281,0 ± 3,60	370,0 ± 4,57
Yoshdagi tirik vazni, kg	234,0 ± 4,12	264,0 ± 5,82	345,0 ± 4,94	421,0 ± 6,11
Yosh davomidagi hosil berish, kg	67,0 ± 4,5	53,0 ± 1,78	64,0 ± 1,56	51,0 ± 1,64
Yosh davomida hosil berish, kg	893,0 ± 19,30	883,0 ± 9,60	853,0 ± 21,0	850,0 ± 7,40

II kategoriya bahorgi-yozgi mavsumda yaylovda o'tlatib boqilgan otlar tirik vaznining o'sishi

Otlarning tirik vaznining o'sishining umumiy natijalari	II.IV-25.IV		26.IV-10.V		11.V-25.V		26.V-9.VI		10.VI-25.VI		Tajriba davrida ortgan vazni, kg
	Vazning usishi										
	Jami, kg	O'rtacha sutkalik, kg	Jami, kg	O'rtacha sutkalik, kg	Jami, kg	O'rtacha sutkalik, kg	Jami, kg	O'rtacha sutkalik, kg	Jami, kg	O'rtacha sutkalik, kg	
II kategoriyali	109	66,6600	1815	12001000	2118	14001200	1211	800667	6-	400-	6753
II kategoriyali	8,58	567533	1614,5	1007967	19,517	13001133	1211,5	800767	8-	533-	64,551

Otlarni bahorgi-yozgi mavsumda yaylovda o'tlatib boqish davrining boshida II kategoriyadagi semizlikda bo'lgan yosh otlarning semizligi I kategoriyaga ko'tarildi. Semizligi standartga yetmagan yosh otlarning 74,8% qismida I kategoriyaga va 25,2% qismida II kategoriya darajasiga, katta yoshdagi otlarning 71,5% qismida I kategoriya darajasidagi semizlikka va 29,4% qismida II kategoriya darajasidagi semizlikka yetdi.

Bahorgi-yozgi mavsumda yaylovda o'tkazish natijasida I guruhdagi otlarning (standartga yetmagan semizlikdagi) tirik vazni 40,1% (67kg) ga II guruhdagi (kategoriya darajasi semirgan) yosh otlarniki 25,1% (53kg) ga ortdi. Katta yoshdagi otlardan iborat III guruhdagi 22,8% (64 kg)ga, IV guruhda 13,8% (51 kg) ni tashkil etdi.

Yozgi mavsumda yaylovda boqish

Otlarni yozgi mavsumda yaylovda o'tlatib boqish bo'yicha olib borilgan tajribada otlar alohida uyurda faqat yaylov o'tlari hisobiga oziqlantirildi.

Olib borilgan kuzatish natijalariga qaraganda, otlarni yozgi mavsumda yaylov o'tlari xisobiga o'tlatib, ularning tirik vaznini oshirishda hal qiluvchi ta'sir choralardan biri bo'la olmaydi. Chunki ana shu davrda otlar tirik vaznining pasayish darajada pasayib borishi kuzatilib, 6 iyuldan 6 avgust oralig'ida otlarning sutkalik et qo'shishi katta yoshdagi otlarda 200, umumiy et qo'shishi 6 kg, yosh otlarda tegishli 117 va 3,5 kg ni tashkil etdi.

Yozgi mavsumda yaylovda o'tlatish davrida otlarning semirishi I guruhdagi otlarda 6 kg ni, katta yoshdagi otlarning guruhida 11 kg ni tashkil etdi. Hatto ba'zi yillarda katta otlarning semirish o'rniga ozish ko'zatilgan.

Muallif ma'lumoti bo'yicha, yozgi mavsumda otlar tirik vaznining kamayishi yaylovdagi o'tlarning qurib qolish natijasida pasayishi, shuningdek, havo harorati pasayishini va havo haroratining ko'tarilishi hamda qon so'ruvchi hashorotlar ko'plab yopirilishi oqibatidan deb izohlash mumkin.

Otlarni kuzgi mavsumda yaylovda boqish

Otlarni kuzgi mavsumda yaylovda boqish masalasiga kelsak, kuz davri boshlanganida, yog'ingarchiliklar sodir bo'lish natijasida yaylovdagi o'simliklar yanada o'ssa boshlaydi. Buning natijasida ularning to'yimliliigi ortadi, kimyoviy ta'sir o'zgaradi, bu esa o'tlar tarkibidagi eng muhim organik moddalarning ortishi bilan sodir bo'ladi. Otlar ana shu davrda o'tlatilganda havo harorati ancha past bo'lgan qonni so'ruvchi xashorotlar kamayadi, ba'zan bo'lmaydi.

Otlarni kuzgi mavsumda o'tlatib boqishda 1 dan 25 oktyabrgacha qadar o'tlatilgan otlarda ayniqsa yosh otlarda eng yuqori ko'rsatkichlarga erishiladi. Shundan keyin 26 oktyabrdan 9 noyabrgacha bo'lgan davrda) otlarning semirishi pasaya boshlaydi. Masalan, yosh otlar guruhida sutkalik o'rtacha semirishi 756 g dan 533 g ga kamayadi.

guruhida 700 g dan 500 g ga qadar pasaygan. Kuz mavsumida o'tlatish olib borilgan kuzatish natijalarini quyidagi jadvalda ko'rish mumkin.

10.6. Yaylovda boqilgan otlarning go'sht mahsuldorligi

Ma'lumot kitob avtorlari D.Xolmirzayev tomonidan O'zbekistonning tog' oldi zonasida bahorgi-yozgi, bahor va kuzgi mavsumda turli yoshdagi Qorabayir otlaridan olib borilgan ko'zatish natijalariga qaraganda, yilning turli mavsumida yaylovda boqilgan otlarning go'sht mahsuldorligi nazorat variantiga qaraganda juda keskin farq qiladi. Buning dalili sifatida bahor-yozgi mavsumda yaylovda boqilgan Qorabayir otlarini Samarqand go'sht kombinatida so'yib analiz natijalarini ma'lumotlarni keltirish mumkin.

Ma'lumotlariga qaraganda, yaylovda boqilgan otlarda eng vaznli nimta mavsumda ko'zatilib, uning go'shti I kategoriyada baholanadi va 144 kg ni tashkil etadi. Yilning turli mavsumidagi otlar ichidan ko'p (3,51) yog' to'plagan. Katta yoshdagi otlarda ham I kategoriyada semizlikka erishilgan. Boshqacha aytganda I kategoriya semizlikdagi yosh otlarda go'sht chiqishi, II kategoriya semizlikdagi otlarnikiga qaraganda 1,4% yuqori bo'lgan. Lekin katta yoshdagi otlarda I kategoriya darajasida semirgan otlardagi go'sht chiqishi, II kategoriya semizlikdagi otlarnikiga qaraganda 2,3 yuqori bo'lgan.

Yana shuni aytish kerakki, yaylovda boqilgan otlarda so'yilganda chiqadigan yog' uchun yaroqli chiqindilari va texnik xom-ashyolari jihatidan katta farq kuzatiladi. Masalan, bu ko'rsatkich I va II kategoriya darajasida semirgan yosh otlarda qaraganda ana shu kategoriyada semirgan katta yoshdagi otlar guruhida bir oz yuqori bo'lgan. Terilarining og'irligi jihatidan ham I va II kategoriya darajasida semirgan yosh otlarda shu kategoriya darajasida semirgan katta yoshdagi otlardagiga qaraganda yuqori bo'lgan.

Olib borilgan tajribalarda II guruhdagi yosh otlarda IV guruhdagi katta yoshdagi otlardagiga qaraganda yog' chiqishi foizi ana shu yoshdagi boshqa otlar guruhidagiga qaraganda 75,5-64,0 % yuqori bo'lgan.

Yaylovda boqilgan otlarning go'sht mahsuldorligini sifat jihatidan ustun bo'lgan ko'rsatadigan dalillardan biri otlar so'yilgandan keyin chiqadigan go'sht va suyakning o'zaro nisbatidan iborat. Ko'zatish natijalariga qaraganda, I kategoriya darajasida semirgan yosh otlarda go'sht chiqishi 77,0% ni, suyak chiqishi 19,7% ni tashkil qilgan holda II kategoriya darajasida semirgan yosh otlarda bu ko'rsatkich 75,2 va 17,1% ni tashkil etdi. I kategoriya darajasida semirgan katta yoshdagi otlarda go'sht chiqishi 79,9% va suyak chiqishi 17,0% bo'lgan bo'lsa, II kategoriya darajasida semirgan katta yoshdagi otlarda bu ko'rsatkich 78,0 va 18,5% ni tashkil etdi.

Yaylovda boqilgan katta yoshdagi otlarda nimtasining turli qismlarida so'yilganda suyak chiqishida ham katta farq kuzatiladi. Masalan, qazi tayyorlash uchun qozonli yog'li go'sht II kategoriya darajasida semirgan otlarda 84,8% bo'lgan bo'lsa, I kategoriya darajasida semirgan otlarda esa 90,1% ni tashkil qildi.

Yaylovda boqilgan otlarda sof go'shtning ko'p chiqimidan tashqari kimyoviy tarkibi hamda uning kaloriyaliligi bo'yicha ham katta farq bo'ladi. Yaylovda boqilgan yosh otlar va katta yoshdagi otlarda I kategoriyali semirgan bo'lsa, ularning go'shti tarkibidagi yog' ko'p va suv kam bo'ladi. Bundan tashqari otlarning yoshidan qat'iy nazar bir xil kategoriyali otlarda I sort go'sht tarkibida oqsil va yog' saqlashi yuqori darajada bo'lib kaloriyaliligi jihatidan xarakterli xisoblanadi.

Kuz mavsumida yaylovda o'tlatilgan otlarning go'sht mahsulotida katta farq kuzatiladi. Chunonchi, ana shu mavsumda yaylovda boqilgan otlar sifatida so'yib ko'rilganda go'sht chiqishi yuqori bo'lgan. Bunda yoshdagi otlarda keskin farq qilishi kuzatiladi.

Jadval ma'lumotlariga qaraganda, Qorabayir zot otlari yoz mavsumda o'tlatilganda yaxshi semiradi va so'yilgandan keyin yaxshi go'sht beradi. Shuningdek, kuzda yaylovda boqilgan Qorabayir zot otlarda hamda boshqa ozuq-ovqat maqsadlari uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan chiqindilarning chiqishi birmuncha yuqori bo'ladi. Masalan, so'yim otlar og'irligiga nisbatan olingan texnik xom-ashyosi (terisi) yosh otlarda 4,11% bo'lsa, yoshdagi otlarda esa 4,51% ni tashkil etdi.

Kuzgi mavsumda yaylovda boqilgan otlardan olingan go'shtning tarkibi va uning kaloriyaliligi ham boshqa mavsumda boqilgan otlarnikidan farq qiladi.

Kuzgi mavsumda yaylovda boqilgan otlarning go'shti mahsulotligi

Otlar guruhi	Semizlik kategoriyasi	So'yish oldidan tirik vazni	Nimta massasi,kg	So'yilganda chiqishi
Yosh otlar	I	242,9±8,71	131±76,59	54,1
K.yoshdagi otlar	I	348,5±6,67	192,7±3,11	54,9

Buning dalili sifatida jadvalda quyidagi ma'lumotlarni keltirish mumkin. Jadval ma'lumotlariga qaraganda, yaylovda kuzgi mavsumda boqilgan otlar go'shtning sorti va uning kimyoviy tarkibi otlarning yoshiga xam bog'liq bo'ladi. Chunki bunda yosh otlar go'shti tarkibida yog'lar miqdori kam bo'lishi, oqsil miqdori esa ko'p bo'lishi bilan xarakterlanib, o'z navbatida go'shtning kaloriyaliligi past bo'lishiga olib kelgan.

Kuzgi mavsumda yaylovda boqilgan otlar go'shtining kimyoviy tarkibi va kaloriyaliligi, % va kkal xisobida

Otlar turi	Go'shtning sorti	Suv	Oqsil	Yog'	Kul	Kaloriya-liligi
Kuzgi otlar	I sort	72,30	20,00	7,00	0,70	1471
	II sort	72,80	19,42	6,68	1,10	1417
	kazi	36,27	12,87	50,29	0,57	5205
Yoz mavsumidagi otlar	I sort	70,20	18,32	20,38	0,80	1716
	II sort	71,40	17,24	10,26	1,10	1661
	Kazi	28,85	11,65	58,98	0,52	5964

Kuzgi yoshdagi otlarda esa go'shtning yog'i katta solishtirma og'irlikka ega bo'lib, bu bilan farq qilib, kaloriyaliligi ham o'z-o'zidan yuqori darajada bo'ladi. Otlarning qazi qilinadigan qovurg'a qismining go'shti yosh otlarda katta yoshdagi otlar qazilganda qaraganda tarkibida ko'p miqdorda suv va kam miqdorda yog' saqlashi kuzgi otlar xarakterlanadi.

Yoz mavsumida boqilgan otlarni kuzgi mavsumda boqilishda olingan go'shtning sifatini aniqlash bo'yicha olib borilgan kuzatishlar qaratib qaraganda, ulardan tayyorlangan qazi tarkibidagi yog' kuzgi otlarda 48,27% ni, o'rtacha semizlikdagi otlarda 43,58% , oqsil esa o'rtacha 11,77 va 12,91% ni, kaloriyaliligi 4911 va 4571 kg/kkal ni tashkil etdi. Kuzgi mavsumda yaylovda boqilish bo'yicha Yu.N.Barmensev tomonidan olib borilgan kuzatishlarda ham bu usulning afzalligi tasdiqlanib, bunda yaylov kuzgi mavsumda boqilgan ot go'shtidan tayyorlangan qazi tarkibidagi 37,8% ni, yog' 47,3% ni, oqsil 13,2% ni tashkil etib, qazining kaloriyaliligi esa 4940 kg/kkal ga bordi.

Yoz oylarida ot uyurlarini xashorotlardan saqlash uchun ularni 20-30 boshdan qaratib saqlanadi va shamol esib turadigan balandlik maydonlarda haydab boqiladi. Otlarning shamolning esishiga qarshi sekin odimlatib o'tlatiladi. O'tlatish ertalab salqinda boqiladi va kechasi amalga oshiriladi. Shunday qilinmasa, issiq vaqt otlar yozda boshlarini bir-biriga qaratib doira hosil qiladilar va o'zlarini xashorotlardan saqlaydilar.

Kuzgi mavsumda yaylov tumanlarda bu davr uchun eng baland yaylovlar ajratiladi. Chunki yaylovlarda yozda ham kun haddan tashqari isitmaydi, xashorotlar kam bo'ladi. Mana shunday tadbirlarga roiya qilinsa otlarning keskin et kamayishiga olib keladi.

Yozgi mavsumda otlarni yaylovlarda boqilishdan maqsad ularni qishga o'tkazish va semirtirishdan iboratdir. Kuz davriga borganda, yog'ingarchilik sodir

bo'lishi natijasida yaylovdagi o'simliklar yana qaytadan o'sa boshlaydi. Natijasida ularning to'yimliliği ortadi, kimyoviy tarkibi o'zgaradi, tarkibidagi eng muhim organik moddalarning ortishi foydasiga sodir. Davrda xashorotlar yuqoladi, havo salkinlashadi, otlar uchun yaylovdan foydalanish imkoniyati tugiladi. Otlarni yaylovda, qishda asrashdagi ularning semizligini saqlab qolishdan iboratdir. Qish davrida oriq otlarga pichan va yem berish tashkil qilinadi. Qishki yaylov uchun cho'l galladoshlar, shuvoq va shurasi o'simliklar o'sadigan maydonlar ajratiladi. Xildagi o'simliklar qor tagida yaxshi saqlanadi va ularni otlar ishtaxa bilan qoladi. Qor qalinligi 50 sm bo'lgan joylarda otlar oldingi oyoqlari bilan bemalol o'tlay oladilar. Toylar bunday o'tlarni 20-25 sm qalinlikdagi qor olishlari mumkin, qachonki sovuqlar kuchayib, yer muzlab o'tlashni bo'lmasa, otlarga ozuqa qo'ldan beriladi. Bu davrda ozuqa qo'ldan berilishi kechiktirilib berilsa bo'g'oz biyalar oriqlab bola tashlashi va ko'plab mumkin.

Madaniy uyur usulida boqishda, qishning ikkinchi yarmidan boshlab biyalarni qo'ldan qo'shmacha ozuq berib boriladi. Bunda 1 yoshdan ikki bo'lgan toylarga albatta qo'ldan qo'shimcha ozuq berish kerak bo'ladi, ularning rivojlanishi sustlashadi, kech yetiladi kech qulunlagan toylar va duragaylar ozuqaga juda talabchan bo'ladi. Shuning uchun qish davomida doimo nazorat ostida bo'lishi kerak.

Yaylovda otlarni sug'orishni tashkil qilish

Otlarning sug'ga bo'lgan talabi yozda oshib, bahor va kuz faslida Qish davrida ularni pichan bilan boqilishi tufayli sutka davomida bir marta turish kerak bo'ladi.

Yoz davrida sutkasiga 3 marta, bahorda, kuzda 2 marta sug'orish muvofiqdir.

Yaylovda biyalarni qochirish va ulardan qulun olish

Yaylovda asraladigan otlarni qochirishga shunday tayyorlash kerak bo'g'oz biyalar bahor faslida qulunlab bo'lsin. Iqlim sharoiti va tayyorgarligiga qarab biyalarni qochirish kompaniyasi aprel oydan boshlab oyida tugallanishi kerak. Qochirish usuli xo'jalikning ozuqa bilan ta'minlanganligiga ayg'irlarning tarkibiga, biyalarning holatiga, imoratlar va kadrlar bilan ta'minlanganligiga qarab tanlanadi.

Yaylov yilqichiligida biyalar odatda uyurda qochiriladi. Uyur uchun ayg'irlar yuqori klassli, sof zotli, eksteryeri kelishgan bo'lishi kerak. Yosh (biyalar) ayg'irlar o'rta yoshli biyalar uyuriga qo'shilishi kerak. Biyalar qilishda ular 25-30 boshdan qilib baza bo'limlariga kiritiladi, so'ng ular

ayurlarga bo'linadi. Shundan keyin har bir uyur uchun ayg'ir tanlanadi. Qochirishga qo'yiladigan ayg'irga 12-15 biya, shuningdek qari ayg'irlarga yoshil ayg'ir uchun esa 20-25 biya tanlanadi. Kuyukka kelganligini darhol sezib, so'ng uyur ichiga qo'shilib, yaylovga haydab ketiladi. Qochirishga qo'yilgan undan katta yoshdagi sog'lom biyalar yaroqli xisoblanadi. Qochirish qo'yilgan oldin biyalarni sinchiklab ko'rib, oriqlari qo'ldan oziqlantirilgandan so'ng qochirish maqsadga muvofiqdir. Qochirishga qo'yishdan oldin ayg'irlarning qo'riq jihatidan tekshiriladi. Tug'ishni rejalashtirish uchun har bir uyurdagi biyalarning chislosi ayg'ir har bir biyani necha marta otlantirilgani maxsus hisoblab boriladi. Yaylov yilqichiligida biyalarning qulunlashini to'g'ri tashkil topish uchun davr hisoblanadi. Qanchalik yaxshi o'tishi yil mavsumining qanday davriga bog'liq. Biyalarning qulunlashining eng yaxshi davri bahorning aprel va may oylariga to'g'ri keladi. Biyalarning bahorda qulunlashi odatda yaylov sharoitida amalga oshiriladi. Agar qovuqroq bo'lsa maxsus saroy va bazalarda o'tkaziladi. Tug'ishdan bachadon muskullari qisqarib tulg'oq boshlanadi. 1-1,5 minut 2-3 minut davom etadi. Tug'ish 10-30 minut davom etadi. Qulunlarning 80-85 foizi 10-15 daqiqada tug'iladi. Kechasi tug'ishi yaqinlashgan biyalar ustidan nazorat

Yaylov yilqichiligi uchun zarur inshootlar

Yaylov yilqichiligida maxsus inshootlar (qurilishlar) qilinadi. Ulardan eng muhim joy (to'siq) bazalar, saroylar xisoblanadi. Bundan tashqari otlar uchun qulunlangan suv ichadigan joy quriladi.

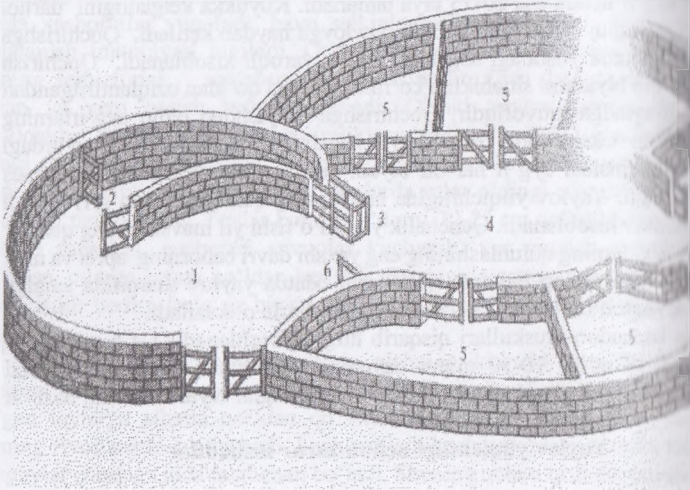
Pana joy-to'siqlar otlarni kuchli bo'ron va shamollardan muhofaza qilish uchun quriladi. Tabiiy pana joy, to'siqlar, chuqurliklar, tog' yonbag'irlari, o'rmon bo'g'ozlari va boshqalar.

Ustisimon asrash uchun, raskolli bazalar esa zootexnika-veterinariya xizmatida quriladi. Raskolli bazalar to'rtburchak yoki to'rtburchak shaklida quriladi. Har bir bazada ikkita xonadan iborat bo'lib, ular bir-biri bilan to'tashgan bo'ladi.

Bazalar birinchisi ichida varonkasimon kichik kabudxonasi quriladi. Bu xonaning ichida torayib borib raskol panjarasi bilan tugaydi. Avvalo katta xonaga qulunlaydigan biya yoki 8-10 boshdan qilingan mayda xonalarga bo'linadi, qabulxonasi va o'tirish xonasi bilan tutashtiriladi. Kerak bo'lganda xonalardan chiqarib kerak bo'lgan daluga haydaladi. Qabulxonaning diametri 28-30 m, bo'lavchi xonaning diametri 15 m, kengligi 10 m, balandligi 1,8 metr bo'ladi.

Saroylar otlarni ma'lum davrda asrash uchun xizmat qiladi. Saroylarda kasal, qo'riqdan oziqlantiriladi, erta tug'iladigan biyalar qulunlaydi va yosh toylar quriladi. Usti somon loy bilan suvaladi. Saroyning ichi tabiiy yer holida quriladi.

Saroylarni qurishda har bir bosh biyaga 15-20 m² ayg'irga 10 m² - qulunlarga qulunlangan bo'lishi, balandligi 3 m dan kam bo'lmasligi kerak.

73— rasm. Bazani bo'linishi

1. Bazani bosh qabul qilish bo'limi 2. Koridar 3. Bo'lim
4. Taqsimlaydigan baza 5. Baza bo'limi 6. Darvozasi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Yaylov yilqichiligi haqida tushuncha bering?
2. Otlarni yaylovda boqishning qanaqa usullari mavjud?
3. Yaylovda boqiladigan otlarning biologik xususiyatlarini ayting?
4. Otlarni to'g'ri o'stirish texnologiyasiga tushuncha bering?
5. Otlarni yaylovda qanaqa boqish mavsumlari mavjud?
6. O'zbekiston sharoitida otlarni yaylovda asrash bo'yicha tushuncha bering?
7. Yaylovda boqiladigan otlarning go'sht mahsuldorligi bo'yicha fikringizni ayting?
8. Yaylovda biyalarni qochirish va ulardan qulun olishga ta'rif bering?
9. Yaylov yilqichiligi uchun zarur inshootlarni ayting?

XI BOB. YILQICHILIKDA NASLCHILIK ISHLARI

11.0. Yilqichilikda naslchilik ishlarining ahamiyati

MDH da yilqichilikda ishlar ilmiy asosda amalga oshirilgan, 1930-yilda MDH yilqichilik ilmiy tekshirish instituti tashkil topib, ilmiy asosda naslchilik ishlarini amalga oshirishda muhim muammolarni ishlab chiqqan. Yilqichilik sohasida MDHda ishlagan olimlar P.N.Kuleshov, M.N.Pridorogin, N.A.Yurasov, V.O.Vittlarni xizmatlari yadgor bo'lgan.

Otlarning nasldorlik xususiyatlarini yaxshilashga qaratilgan kompleks tashkiliy va texnik tadbirlarga naslchilik ishlari deyiladi.

Naslchilik ishlarining maqsadi

Yilqichilikda naslchilik ishlarining maqsadi tanlash, juftlash usullari bilan sport afit ko'rsatgichlarini oshirish hamda otlarning nasl sifatini yaxshilash, saqlash, zarur bo'lgan tipdagi zotlarni saqlab qolish va yangi zotlarning yaratilishidan iboratdir.

Naslchilik ishlarining asosiy vazifalari

Otlarning sifatini yaxshilash, ularning soni va mahsuldorligi oshirishdan iborat. Naslchilik ishlarini samaradorligi ko'p jihatdan tanlash, xillash, maqsadga muvofiq juftlash usullarini qo'llash, yaxshi oziqlantirish va asrash, yosh otlarni mashq qildirish va sinashga bog'liq bo'ladi.

Xozirgi vaqtda yilqichilikda naslchilik ishining eng asosiy vazifasi reja asosida maqsadga ilmiy yutuqlarni, ilg'or tajribalarni amalga qo'llab, har xil nasldorlikdagi ot zotlarining sifatini yaxshilashga qaratilgandir. Salt miniluvchi va sport ot zotlarining chaqqonligi, tezligini oshirish uchun ularning sport ishidagi qobiliyatini (klassik o'yinlarda-oliy darajada mashq qilish, to'siqlardan o'tish va churach kurash bo'yicha) og'ir yuk tortuvchi ot zotlarini yuk tortish darajasini va mahsuldorligini oshirishga, ma'lum yo'nalishdagi ot zotlari esa shu yo'nalishdagi mahsuldorligini oshirishga qaratish kerak. Ma'lum yo'nalishdagi ot zotlarini esa shu yo'nalishdagi mahsuldorligini oshirishdir.

Yilqichilikning yo'nalishi qaysi maqsadda urchitilishiga qarab naslchilik ishlarining usullari va yo'nalishi har xil bo'ladi. Naslchilik ishlari faqat bir zotlarni saqlash va chatishtirish emas, yangi yuqori mahsulotli zotlarni liniyalarini, oilalarini yaratishga qaratilgandir.

Otlarni yo'nalishda saqlash va ularni urchitish usullari xo'jalik va yilqichilik ishlarining sharoitiga bog'liq. Shunday qilib yilqichilikdagi naslchilik ishlari asosan otlarni urchitish usullari, tanlash, saralash, boqish, mashq qildirish, sinash va sportologiyalari va otlarga baho berish va boshqalar tushiniladi.

Yilqichilikda urchitish usullari asosan sof zotli urchitish va chatishtirish usullari qo'llaniladi.

11.1. Sof zotli urchitish

Sof zotli urchitish – bir zotga mansub bo‘lgan otlarni o‘zaro urchitishga zotli urchitish deyiladi. Sof zotli urchitish biror zotni yanada takomillashtirish va xususiyatlarini mustahkamlash, yangi liniya va oilalarni tashkil qilish maqsadida boriladi. Asosiysi esa tanlash, xillash, yaxshi oziqlantirish, asrash, yosh ayg‘irlar maqsadga muvofiq o‘stirish, ularni mashq qildirish va sinash tashkil etadi. Sof zotli urchitish qarindoshlik urchitishga juda chidamsizdir. Ayniqsa eksteryerida otlarni qurtoshlik urchitish mumkin emas.

Yangi zotni yaratish davrida qo‘lga kiritilgan yaxshi xususiyatli otlar mustahkamlash maqsadida qarindoshlik urchitilishi mumkin.

Har bir naslchilik xo‘jaligida tanlash, eng avvalo biyalar ichida olib borilishi kerak. Biyalarning konstitutsiyasi bir xil tipdagi ekanligiga, sog‘ligiga, serqushligiga, bola ko‘tarishiga, qulunlarning rivojlanishiga alohida e‘tibor berish zarur. Yosh ayg‘irlar bilan to‘ldirishda ularning irsiy xususiyatlariga qaraladi.

Xo‘jalikdagi biyalarning bir tipda bo‘lishligi xillash va juftlash bilan birmuncha osonlashtiradi. Naslchilik xo‘jaliklarida nasldor ayg‘irlarni tanlash bo‘lgan talab biyalarni tanlashga bo‘lgan talabdan ustun turadi. Tanlangan ayg‘ir o‘zining prepotentligi, bolalariga xususiyatlarini yaxshi o‘tkazishi jihatidan tanlanib bo‘lishi, ayniqsa, yosh ayg‘irlarni tanlashda ularning eksteryer tuzilishi va qobiliyatidan tashqari, otasining sifatiga e‘tibor berishi kerak.

Sof zotli urchitishdan tanlashdan tashqari juftlash ham katta ahamiyatga ega. Juftlash tanlashning davomi bo‘lib, tanlashni mustahkamlaydi, ot zotining shakllanishida asosiy omilkorlik rolini o‘ynaydi. Ayg‘ir va biyalarni puxta o‘rganib to‘g‘ri juftlash natijasida ularning avlodlar ichida qimmatli xususiyatlarni yanada keltirish mumkin.

Yilqichilikda gomogen va geterogen juftlashlar farq qilinadi. Gomogen juftlanadigan hayvonlar mahsuldorligi, tipikligi, eksteryeri, konstitutsiyasi barchasi bir-biriga yaqin turadi. Geterogen juftlanadigan hayvonlar esa belgilari bilan bir-biridan farq qiladilar.

Gomogen juftlash ko‘pincha ot zavodlarida, naslchilik fermalarida ot zotini takomillashtirish va yangi zot yaratishda qo‘llaniladi. U asosan liniyalararo urchitishga asoslangan. Geterogen juftlash bir avlodda ikki zotning xususiyatlarini jamlashda va zotni ikkinchi zot bilan yaxshilashda ko‘pincha chatishtirishdan qo‘llaniladi.

Bulardan tashqari, yilqichilikda individual guruh asosida juftlash ham qo‘llaniladi. Bunda bir ayg‘irga bir guruh biya berkitiladi. Bu xildagi juftlashdan davlat zavodlariga, naslchilik fermalarida foydalanilmoqda. Juftlashning barcha turi qo‘llanilgan taqdirda ham quyidagi umumiy qoidalarga rioya qilish kerak: tanlash qanday maqsad ko‘zda tutilgan bo‘lsa, juftlashda ham shu maqsad ko‘zda tutilgan nasldor ayg‘ir zotdorligi tipi va sifati bilan xo‘jalikning naslchilik ishlarini yo‘naltirishga javob berishi shart, nasldor biyalarga ulardan sifati jihatidan yuqoriroq bo‘lgan ayg‘irlar berkitiladi; bir xil kamchilikka ega bo‘lgan ayg‘ir va biya o‘zaro

tanlab qilinmagan paytda yaqin qarindoshlararo urchitishga yo'l qo'yilmas; juftlashda biya va ayg'ining yoshiga qaraladi, ya'ni qari ayg'ir va biya o'zaro juftlanmaydi. Yosh biyalarga sifati jihatidan tekshirilgan katta ayg'irlar, katta yoshli biyalarga yosh ayg'irlar berkitiladi.

Buni aytish kerakki, gomogen va geterogen juftlashni bir xo'jalikda alohida-aloq vaqt qo'llash mumkin emas. Bir xo'jalik miqyosida gomogen juftlash qo'llanilganda otlarning hayotchanligi sustlashadi, serpushtliligi kamayadi, kasalliklari bushashadi va hokazo. Bunday vaqtda xo'jalikdagi nasldor ayg'irlar xo'jalik sharoitida tarbiyalangan, lekin shu zotga mansub bo'lgan nasldor ayg'ir bilan ulmashtiriladi. Bunga naslchilik ishlarida «qon tozalash» usuli deyiladi. Uzoq geterogen juftlash qo'llanilganda avlodlarning hayotchanligi oshsada, ayg'ir xil tipliligi buzilishi mumkin. Buning natijasida ularning eksteryer shakli ham xil shakllanadi, tanlash va juftlash ishlari qiyinlashadi.

U zavodlarida yosh nasldor ayg'irlarga biyalarni tanlab juftlash muhim ahamiyatga ega. Agar ayg'irga biyalar to'g'ri juftlangan bo'lsa, bir yoki ikki ayg'irning ayg'irining sifatlari ekanligi bilinadi. Agar noto'g'ri juftlangan bo'lsa, ayg'ir yuqori sifatlari bo'lsada, olingan avlodlarga qarab u noxaq puchak qilib chiqishi mumkin.

U avlodlarning tashqari, ayg'irning zotni yaxshilovchi sifatida tanilishida uning ayg'irni yaxshi ozuq sharoitida boqish va asrash, sistematik mashq qildirish, tanlashda sinash katta ahamiyatga ega. Ayg'irning nasl qoldirish jihatidan eng qimmat bo'lgan davri 8 yoshdan 16 yoshgacha davom etadi. Shu davrda undan nasl qoldirilishiga harakat qilmoq lozim. Agar 8-12 yoshli biyalarni 3-4 yoshli ayg'ir bilan juftlansa, avlodlarda biyalarning xususiyati ayg'irlikiga qaraganda ustun bo'ladi. Shuningdek, biya va ayg'irning yoshi juftlash davrida eng kuchga to'lgan ayg'ir bo'lsa, ulardan juda sifatlari erkak qulun olinadi.

Qarindoshlararo urchitish (inbriding)

Inbriding nemischa insuxt so'zidan olingan bo'lib, qarindosh bo'lgan ayg'ir va biya o'zaro urchitish demakdir. U urchitiladigan hayvonlarning qarindoshlik darajasiga qarab bir necha tipga bo'linadi:

1. Juda yaqin qarindoshlik urchitish («qon aralashish») – bunda qarindosh bo'lgan hayvonlarning qarindoshlik darajasi birinchi uch bo'g'in atrofida bo'ladi, ya'ni otasi qizi bilan (II-I), o'g'li onasi bilan (I-II), akasi singlisi bilan (II-II), otasi bobosi bilan (I-III), momosi nevarasi bilan (III-I) juftlanadi.

2. Yaqin qarindoshlik urchitishda qarindoshlik darajasi ikkinchi to'rtinchi bo'g'in atrofida bo'ladi, ya'ni otasi bobosi bilan (II-II; II-III; III-III; III-IV).

3. O'rta qarindoshlik urchitishda qarindoshlik darajasi uchinchi dan to'rtinchi bo'g'ingacha (III-IV; IV-III; IV-IV; III-III).

4. Uzoq qarindoshlik urchitishda qarindoshlik darajasi beshinchi bo'g'indan to'rtinchi bo'g'ingacha bo'ladi.

Tajribada shu narsa aniqlanganki, qarindoshlik urchitishda otlar hayotchanligi sustlashadi, ular me'yori tug'ilmaydi, yaxshi rivajlanmaydi. Qarindoshlik urchitishda hayvonlar bir xil jinsiy to'qimaga ega bo'lgan to'qimalarning o'zaro assimilyatsiyasi davrida yangi organizm uchun zarur hayotchanlikni ta'minlay olmaydi.

Otlar qarindoshlik urchitishga juda chidamsizdir. Ayniqsa, kamchiligi bo'lgan, konstitutsiyasi nozik otlarni qarindoshlik urchitish mumkin. Yangi zot yaratish davrida qo'lga kiritilgan yaxshi xususiyatlarni mustahkam natijasida qarindoshlik urchitilish mumkin, lekin shunda ham qarindoshlik urchitish qo'llamaslik kerak. Qarindoshlik urchitish uchun tanlangan otlarning mustahkam, yaxshi ozuq sharoitida boqilgan bo'lishi lozim.

Zootexnik – seleksionerlar har bir liniya va oilaning xususiyatlarini o'zgartirishning yaxshi tomonlarini saqlab qolgan holda talabga javob bermaydigan otlarni tuzatib borishlari lozim.

Zot ichida liniyalararo urchitish zotning takomillashib borishida otlar liniyalar bilan boyitishda asosiy yo'l xisoblanadi.

Liniyalararo urchitish.

Sof zotli urchitishda liniyalararo urchitish keng tarqalgan. Liniya deb tipik xususiyatga ega bo'lgan ayg'irlardan tarqalgan va shu ayg'irlarning xususiyatlarini ikki-uch bo'g'ingacha o'zida saqlab qoladigan otlar guruhiga aytiladi. Liniyalararo yuqori darajada naslchilik ishlari olib borilgan xo'jaliklarda kross etiladi. Liniyani tashkil qilishda yaxshi oziqlantirish, saqlash, sistemali mashg'ulot va sinash muhim rol o'ynaydi. Liniyalar bo'yicha naslchilik ishlarini ikki yo'l olib borish mumkin.

1. Naslchilik xo'jaliklarida liniyani davom ettiruvchilarning yetishganlikni takomillashib boriladi, bunday vaqtda qarindoshlik urchitishga yo'l qo'yiladi.

2. Liniyalar krossi tashkil qilinadi. Bunda turli liniyalarga mansub otlar juftlanadi. Juftlash geterogen asosida bo'lib, bir liniyaning kamchiligi, ikkinchi liniyaning yaxshi xususiyatlari evaziga tuzatiladi, liniyalar krossi otlar hayotchanligini oshiradi.

Liniyalar krossida yangi liniya yaratilishi mumkin. Masalan udaliy laqabli yirik kuchli ayg'ir liniyasi kurik yaxshi yuguruvchan Letuchiy laqabli ayg'ir bilan kross qilinganda, keyinchalik bu'tun Rossiya ot ko'rgazmasining chempioni bo'lgan. Gromadniy laqabli ayg'ir olingan. Bu ayg'ir juda chopqir yuruvchi liniyasining yaratilishiga asos bo'ldi. Bu liniyadan Krepish (2.08.5). Udachi kabi rekordchi ayg'irlar yetishgan. Shunday qilib, liniyalar krossi otlar hayotchanligini oshiradi.

Otlarning oilasi – yilqichilikning naslchilik ishida oilaning muhim ahamiyatga ega. Zotni yaratishda ba'zan liniyalardan uning xissasi kam otlar bilan ko'p bo'lishi mumkin.

Oilada deb – biror tipik xususiyatli biyalardan tug'ilgan, uning xususiyatlarini to'liq mujassamlashtirgan, bir guruh otlarga aytiladi. Mashhur oiladan tarqalgan zavodlarida yilqichilikning asosiy yadrosini tashkil etadi. Masalan: sof qonli oila zoti oilalari bilan yaqin aloqada bo'lib, ayniqsa Kantip, Ledi, Mumtoz, bu oilalardan Angliya, Fransiya, AQSh va boshqa mamlakatlarda eng rekord qonli ayg'ir va biyalar yetishib chiqqan.

Professor V.O.Vitt fikricha toza sof qonli Angliya biyalaridan eng katta sonning 90% ni eng yuqori oilalardan tashkil topgan.

Yilqiyalar qotib qolgan forma emas, ular 2-3 bug'in davomida o'zgarimasligi uchun bo'ngra liniya ichidan juda yaxshi liniyani davom ettiruvchilar yetishsa, birlaschidan ko'ra sifatliroq liniyaning yaratilishiga asos solishi mumkin. Agar bo'g'ir bo'yicha naslchilik ishlari olib borilmasa, ular takomillashish o'rniga, asta asta yo'q bo'lib ketadi.

Zootexniya seleksionerlar har bir liniya va oilaning xususiyatlarini puxta o'rganib, uning yaxshi tomonlarini saqlab qolgan holda talabga javob bermaydigan xususiyatni tuzatib borishi lozim.

Zot ichida liniyalararo urchitish zotning takomillashib borishida va yangi xususiyat bilan boyishida asosiy yo'l hisoblanadi.

Hozirgi urchitilayotgan zotlar ichida juda mashhur liniyalar soni 10-12 tadan ko'prog'i zavodlarida 3-4 liniya bo'yicha naslchilik ishlari olib borilmoqda. Har bir liniyasi esa 2-3 ta ot zavodlarida urchitiladi. Bir zavoddagi liniyaga mansub bo'lgan boshqa zavoddagi liniyalar bilan almashtirish katta ahamiyatga ega.

11.2. Chatishtirish

Yilqichilikda chatishtirish mayda mahalliy zotlarning zotdorligini yaxshilash, yangi tipni yaratish va yangi zotlarni yaratish maqsadida qo'llaniladi. Chatishtirishda ikki zotning irsiy xususiyatlari birlashib, turg'un bo'lmagan yangi xususiyatga keladi. Duragaylarni yaxshi boqish, asrash, mashq qildirish va sinash natijasida yangi sifatlar maqsadga muvofiq tomonga qarab o'zgaradi, shakllanadi. Ikki zotni chatishtirish natijasida olingan duragaylarda geterozis ta'siri ko'ry beradi, ya'ni ular yaxshi sharoitda o'stirilganda rivojlanishi, ozuqni qabul qilishi, sharoitga moslashishi ota va onasiga nisbatan ustun bo'ladi. Chatishtirilgan zotni qaysi biri shu sharoitga yaxshi moslashgan bo'lsa, olingan duragaylarda usha zotning xususiyatlari yaxshi rivojlanadi.

Yilqichilikda quyidagi chatishtirish usullari qo'llaniladi

Qon mingdirib chatishtirish – mahalliy zotlarni tubdan yaxshilash uchun miniluvchi zotning ayg'iri bilan bir necha bo'g'in chatishtiriladi. Bunday chatishtirish tufayli olingan duragaylar yaxshi sharoitda boqilib asragandagina yaxshi bo'ladi. Lekin qozoq otlarni sof qonli salt miniluvchi zot bilan shu tipda

chatishtirib, duragaylar yaylovda boqilganda va shuningdek mahalliy otlar bilan yo'rtiqi bilan bir necha bo'g'in chatishtirib, duragaylar ularda o'rta boqilganda yaxshi natija bermagan. Qon singdirib chatishtirish otlar yaxshi boqiladigan naslchilik xo'jaliklaridagina yaxshi natija beradi.

Ishlab chiqarish asosida chatishtirish – yilqichilikni yangi zot va nasl yaratish uchun qo'llaniladi. Bu tipda chatishtirishdan oldin chatishtirish rejasini so'ngra chatishtirish uchun zot tanlanadi. Zotlarni shunday tanlash kerakki, o'zaro juftlashdan olingan duragaylar ma'lum iqlim va ozuq sharoitida qo'ng'ay talabga to'liq javob bersin.

Agar bu tipdagi chatishtirishda ikkita zot qatnashsa, oddiy ishlab chiqarish chatishtirishi, uchta va ko'p zot qatnashsa, murakkab ishlab chiqarish chatishtirishi deyiladi. Agar ikki zotni chatishtirishdan olingan bo'g'in duragaylar talabga javob bersa, ular «o'z ichida» urchitiladi, ya'ni birinchi bo'g'in yaxshi ayg'irlar talabga javob bo'g'in yaxshi biyalar bilan urchitiladi. Birinchi bo'g'in duragaylar talabga javob bermasa, ularni uchinchi zotning ayg'iri bilan chatishtirish kerak.

Budenniy, Orlov yo'rtiqisi, Toriy, Yangi qirg'iz kabi qator zotlar chatishtirish chiqarish chatishtirishi natijasida yaratilgan. Bu tipdagi chatishtirishning natijasida ham ko'p jihatdan duragaylarni yaxshi boqish va asrashga bog'liqdir.

Sanoat asosida chatishtirish – turli maqsadlarda ishlatiladigan zotlarni yetishtirishda qo'llaniladi. Masalan, og'ir yuk tortuvchi zotlarni yo'rtiqi zotlari bilan chatishtirib, qishloq xo'jalik ishlariga mos bo'lgan arava tortuvchi tipdagi otlar yaratish. Salt miniluvchi zotlarni o'zaro yo'rtiqi zotlar bilan chatishtirish tufayli yaxshi zotlarni yetishtirish mumkin. Sanoat tipdagi chatishtirish geterozizga bog'liq bo'lib, faqat birinchi bo'g'in duragaylar olinadi va ular yaxshi oziq bilan tarbiyalanadi.

Sanoat tipdagi chatishtirish yilqichilikning mahsuldorligini oshirishda katta ahamiyatga ega mahalliy Qorabayir otlarni rus, Vladimr og'ir yuk tortuvchi zotlari bilan chatishtirish tufayli olingan birinchi duragaylar o'sish va rivojlanishda birinchi Qorabayir zotiga nisbatan ancha ustun turadi. O'zbekiston sharoitida go'shak zotini yetishtirishda mana shu tipdagi chatishtirishdan foydalanmoq lozim.

Nasldorlik yo'nalishiga ega bo'lmagan xo'jalik yilqichiligida go'shak zotini nasrsut otlar yaratishda sanoat tipdagi chatishtirishni keng qo'llash zarur muvofiqdir.

Boshlang'ich («qon qo'yish») tipdagi chatishtirish – zotning xususiyatlarini saqlab qolgan holda ayrim kamchiliklarini to'zlash uchun qo'llaniladi.

Yaxshilovchi sifatida tanlangan ayg'ir biyadagi mavjud kamchiliklarni o'z ichida bo'lishi kerak. Aks holda zotning bir kamchiligini tuzatib, boshqa kamchiliklarni vujudga keltirish mumkin.

Qorabayir zotini otlari sharoitga yaxshi moslashganligi, pishiqligi va yaxshi baholanadi. Lekin, klassik o'yinlarda o'ynashi uchun boldir, buni qo'ng'ay

Yilqichilikda gomogen va geterogen juftlashlar farq qilinadi. Gomogen juftlanadigan hayvonlar mahsuldorligini, tipikligini, eksteryerini, kasalliklari jihatidan bir-biriga yaqin turadi. Geterogen juftlanadigan hayvonlar esa taqriban bir-biridan farq qiladilar. Gomogen juftlash ko'pincha ot zavodlarida va nasldor fermalarida ot zotlarni takomillashtirish va yangi zot yaratishda qo'llaniladi. Geterogen juftlashlar linialararo urchitishga asoslangan.

Geterogen juftlash bir avlod ikki zotning xususiyatlarini jamlashda va ikkinchi zot bilan yaxshilashda ko'pincha chatishtirishda qo'llaniladi.

Bulardan tashqari yilqichilikda yakka holda guruh asosida juftlash ham qo'llaniladi. Bunda bir ayg'irga bir guruh biya berkitiladi. Bu xildagi juftlashishdan nasldor zavodlariga naslchilik fermalarida foydalanilmoqda. Juftlashishning barcha shartlari qo'llanilgan taqdirda ham quyidagi umumiy qoidalarga rioya qilish kerak.

Tanlashda qanday maqsad ko'zda tutilgan bo'lsa juftlashishda ham shu maqsad ko'zda tutiladi; Nasldor ayg'ir zotdorligi tipi va sifati bilan xo'jalikning barcha ishlarini yo'nalishiga javob berishi shart. Yosh biyalarga sifati jihatidan ko'pincha katta yoshli ayg'irlar katta yoshli biyalarga yosh ayg'irlar berkitiladi, bu ish kerakki gomogen va geterogen juftlashni bir xo'jalikda alohida alohida qo'llash mumkin emas.

Uzoq vaqt qo'llanilsa otlarni hayotchanligi kuchayadi, serpushtligi va konstitusiyasi bo'shashadi, bunday vaqtda xo'jalikdagi nasldor ayg'irlar va xo'jalik sharoitida tarbiyalangan, lekin shu zotga mansub bo'lgan nasldor biya bilan almashtiriladi.

Bunga naslchilik ishlarida "qon tozalash usuli" deyiladi. Uzoq vaqt juftlash qo'llanilganda avlodlarning hayotchanligi oshsada, ularning bir qismi buzilishi mumkin. Buning natijasida ularning eksteryer jihatidan xarakteristik tanlash va juftlash ishlari qiyinlashadi.

Juftlashda biya va ayg'irning yoshiga qaraladi, ya'ni qari ayg'ir biya qo'llanilmaydi. Duragaylash yilqichilikda qadimdan qo'llanib kelingan usul. Duragaylash chatishtirishdan olingan duragay xachir (mo't). Ayg'ir bilan duragay chatishtirishdan olingan duragay (ot xachir). Zebra – yovvoyi holda Afriqada uchraydigan ketgan. Zebra – ot bilan chatishtirilib naslsiz avlod bo'ladi. ular zebra bilan duragay. Xachirlar eramizdan 2 ming yil ilgari qo'llanib kelingan. O'zining kuchilligi va talabchan emasligi, ko'p yashashi bilan farq qiladi. Issiqqa chidamli bo'lgan foydalanish uchun qo'llaniladi. Hozir ham Meksika, Braziliya, AQSh, Afg'oniston va Gretsiyada ko'pdir.

11.4. Nasldor otlarni bonitirovka qilish

Nasldor otlarni bonitirovka qilishning asosiy qoidalari va bonitirovka o'tkazishni tashkil etish.

1. Yilqichilikda naslli otlarni bonitirovka o'tkazishdan maqsad yo'nalishi (instruksiya) va naslchilik kitobida keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib nasldor otlarni bonitirovka qilish, ularning nasldorligini baholash (saralangan (elita) biya)

6. Otlarni aniqlashdan iborat). Otlarni nasldorlik qiymatiga ko'rsatkichlari asosida baholash, qaysi sinfga mansubligini aniqlash ularni bonitirovka deb aytiladi.

7. Otlarda bonitirovka o'tkazishning asosiy maqsadi otlarning yo'nalishlari va uning zoti va nasldorlik qiymatini hamda elita birinchi va ikkinchi sinfga nasldorlik qiymatini aniqlashdir.

8. Naslli otlarni bonitirovka qilishda yo'riqnoma (instruksiya) va naslchilik otlarida keltirilgan hamda shu ot bo'yicha xujjatlar asosida aniqlanadi.

9. Instruksiyaga binoan bonitirovka oktyabr, noyabr oylarida o'tkaziladi.

10. Nasldor otlarni bonitirovka qilishda 5 ta ko'rsatkichlar asosida amalga oshiriladi.

11. Har bir ko'rsatkich 10 ballik tartib asosida baholanadi.

A) otlarni kelib chiqishi va tipikligi

B) eksteryeri (tana qismlari)

V) tana o'lchamlari

G) ish qobiliyatiga

D) avlodlarning sifat ko'rsatkichi bo'yicha

12. Birinchi bonitirovka 1,5-3,5 yoshida 3 ta ko'rsatkichi bo'yicha: kelib chiqishi va tipikligi, eksteryeri (tana qismlari) tana o'lchamlari

13. Ikkinchi bonitirovka to'rtta ko'rsatkichi bo'yicha: kelib chiqishi va tipikligi, eksteryeri (tana qismlari) tana o'lchamlari va ish qobiliyatiga (3,5-7,5 yosh oralig'ida)

14. Uchinchi bonitirovka beshta ko'rsatkich bo'yicha: otlarni kelib chiqishi va tipikligi, eksteryeri (tana qismlari), tana o'lchamlari, ish qobiliyati, avlodlarning sifat ko'rsatkichi bo'yicha (7,5 yoshdan o'tgandan keyin o'tkaziladi).

Chorvachilikda birinchi marta naslchilik ishlari yilqichilikdan boshlangan.

XVII asrga kelib juda ko'p miqdordagi ot egalaridagi nasldor otlar to'g'risidagi ma'lumotlar jamlanib to'plam shaklida nashr qilib boshlangan.

Eng birinchisi "Skakoviy kalendar" nomli to'plam 1751-yilda Angliyada nashr qilingan. 1793-yilda Angliyada sof qonli salt miniluvchi nasldor otlarning birinchi to'plam nashr qilingan va bu kitobga shajarasi malum bo'lgan otlar kiritilgan.

Otlarni zotga mansubligi, naslchilik ishlari chatishtirishga ruxsat etilgan yoki o'tkazilish quyidagi talabga mos ravishda o'tkaziladi.

Qonbayir zotli otlarga toza qonli salt miniluvchi, axaltaka va arab zotlarining qonli otlaridan yuqori bo'lmaganda ruxsat etiladi;

Kof qonli salt miniluvchi, axaltekin va arab zotlari bo'yicha ruxsat etiladigan qonli otlarning qondorlik darajasi $\frac{1}{2}$ teng bo'lishi kerak.

10. U yoki bu zot bo'yicha qondorlik darajasi ota-onasining qondorligini yarim qonli otlar bilan aniqlanadi. Shajaraning 5-qatoridan boshlab qondorlik ulushi kam bo'lgan otlar qurab yaxlitlashga ruxsat etiladi. (1/32 yoki 3,12% va undan past bo'lgan otlarni hisobga olmaslik mumkin);

11. Bundan tashqari har yili 6 oylik qulunlarni eksteryeri va rivojlanishi

bo'yicha bonitirovka qilish maqsadga muvofiqdir.

12. Hamma xo'jalikdagi nasldor otlar va ularning duragaylari baholash uchun qilinadi. Bonitirovka o'tkazishda shu sohaning olimlari, malakali mutaxassislar va davlat naslchilik stansiyalarning xodimlari taklif qilinadi.

13. Bonitirovkachi-zootexnik har bir bonitirovka qilingan ot uchun davlat 1 va 2-l formadagi blankalar tuzadi, xo'jalik uchun bonitirovka yakuniy hisoboti yordamida vedomostini to'ldiradi.

14. Nasldor otlar bonitirovka yakuni bo'yicha quyidagi elita, birinchi va ikkinchi sinflarga bo'linadi.

15. Bonitirovka qilingan otlar ballar shkalasi bo'yicha quyidagi sinflarga bo'linadi: Saralangan (elita)-zot talabiga to'liq javob beradigan eng yaxshi otlar.

Birinchi sinf -zot talabini yaxshi qondiradigan otlar;

Ikkinchi sinf -nasl ahamiyatiga ega ko'rsatkichlar talabiga javob beradigan qolgan zotlar.

Har bir sinf uchun hamma ko'rsatkichlar bo'yicha malum ball belgilanadi. Otlar u yoki bu sinfga mos ravishda quyidagi ballar shkalasi bo'yicha eng ko'pincha ball bilan alohida belgilar bo'yicha kiritiladi.

Nasldor otlar sinflari (ballar bo'yicha)

Ko'rsatkichlar	Saralangan (elita)		1 sinf		2 sinf
	Ayg'irlar	Biyalar	Ayg'irlar	Biyalar	
Kelib chiqishi va tipikligi	8	7	6	5	4
Eksteryeri (tana qismlari)	8	7	6	5	4
Tana o'lchamlari	8	7	6	5	4
Ish qobiliyati	6	4	5	3	2
Avlodlarning sifati	8	7	6	5	4

Bu sinfga kirmagan otlar nasldor otlar qatoriga kirmaydi.

16. Zotlarning kelib chiqishi va tipikligi ularni tabiiy holda tabiiy holda zotkorlik xujjatlari asosida aniqlanadi.

II. Kelib chiqishi va tipikligini baholash

Otlarning kelib chiqishi ajdodlarining sinflari bo'yicha baholash uchun malumotlariga qarab, nasldorlik qiymatiga asosan baholanadi.

Baholash quyidagi shkala bo'yicha o'tkaziladi.

Ifodalangan maqul tipiga ko'ra zotlarning bahosi

Zotdorligi	Ifodalangan maqul tip		
	Alo	Yaxshi	O'rt
1-4 bo'g'in duragayi qoni 15/16	8	7	6
Duragaylar:			
1 bo'g'in qoni 7/8	7	6	6
2 bo'g'in qoni 3/4	6	5	4
1 bo'g'in qoni 1/2	4	3	2

1-4 bo'g'in ifodalangan ma'qul tipni baholashda bonitirovkachi-zootexnik har bir xarakteristikasini va shu zotga bo'lgan talabni hisobga olishi kerak.

1-4 bo'g'in bo'g'iniga yoki toza zotga o'tkazish uchun duragay ot tana qonini va ish qobiliyati bo'yicha elita va birinchi sinf talabiga javob berishi kerak.

1-4 bo'g'in otlarning zotdorligi va duragaylarning kelib chiqishi haqida hujjatlar va eksteriyeriga, tipikligiga, ish qobiliyatiga, tamg'alariga qarab va shu otlarning xarakteristikasini biladigan kishilarning ma'lumotlariga asoslanib aniqlanadi.

1-4 bo'g'in zotlu ifodalangan ma'qul tipni baholashda bonitirovkachi-zootexnik har bir xarakteristikasini va shu zotga bo'lgan talabni hisobga olishi kerak.

1-4 bo'g'in zotni o'zaro chatishtirish tufayli olingan birinchi bo'g'in duragaylar bo'yicha zot shkalasi bo'yicha bonitirovka qilinadi.

1-4 bo'g'in qonli, sof zot otlar va ularning duragaylarini 3-4 avlodlari a'lo va 2-3 otlarga erishsa otasi yoki onasi elita bo'lsa, kelib chiqishi bo'yicha ota-onasiga bo'yicha baholadi.

1-4 bo'g'in tashqi tuzilishi (eksteriyerini) va konstitutsiyasini baholashdan oldin, 1-4 bo'g'inlarni bonitirovka qiluvchi va uni ustida ilmiy ish bilan shug'ullanuvchi bo'yicha tana o'lchamlarini bilmasdan bonitirovka qila olmaydi. Shuning uchun ham 1-4 bo'g'in skeletini va tana qismlari nomlarini rentgen ekranida ko'rib turgandek ko'rib olinishi va bilishi zarur.

III. Tashqi tuzilishi (eksteriyerini) va konstitutsiyasini baholash

1-4 bo'g'in tuzilishi bo'yicha uch guruhga ajratiladi: I-boshi, bo'yni, tanasi; II-boshi, tanasi; III-konstitutsiyasi, jussasi, muskullari, paylari, mijozi. Tashqi tuzilishi tana qonini ko'rib olinishi bilan bajariladi.

1-4 bo'g'in tuzilishi "yaxshi", "qoniqarli", "yomon" tartibi bo'yicha baholanadi. 1-4 bo'g'in bo'yicha olingan tashqi tuzilishiga 2 ball, "qoniqarli"ga 1 ball va "yomon" baho 0 ball beriladi. Bu baholar jami belgilar guruhi uchun Ball hisoblanadi.

Qorabayir ot zoti (o'lchamlari sm)

AYG'IRLAR			BIYALAR		
Qarchig'ay balandligi	Ko'krak kurak aylanasi	Kaft aylanasi	Qarchig'ay balandligi	Ko'krak kurak aylanasi	Kaft aylanasi
158	179	20,5	156	180	19
156	177	20	154	178	19
154	176	19,5	152	177	19
152	174	19	150	176	19
151	173	19	148	175	19
150	172	19	149	174	19

Axaltaka ot zoti(o'lchamlari sm)

AYG'IRLAR			BIYALAR		
Qarchig'ay balandligi	Ko'krak kurak aylanasi	Kaft aylanasi	Qarchig'ay balandligi	Ko'krak kurak aylanasi	Kaft aylanasi
160	176	19.5	158	176	19
158	174	19.5	156	174	19
156	172	19	154	172	19
155	170	19	153	170	19

Eslatma: To'rt yosh va undan katta otlar uchun qarchig'ay balandligi nisbatan 1 sm kam bo'lishi hisobga olinmaydi. Agar hisobdagi tana o'lcham bironnisi belgilangan eng kichik ko'rsatkichidan ziyod bo'lsa, qolganlari quyidagi tartibda qo'shimcha ball beriladi: ko'krak aylanasi 5 sm oshganida 1 ball, 10 sm ga 2 ball, kaft aylanasi 1 sm dan ohsa 1 ball beriladi.

61-jadval

Qorabayir otlari uchun yoshiga qarab tuzatishlar

Yoshi	Karchigay balandligi (sm)	Kukurak aylanasi (sm)	Kaft aylanasi (sm)
1,5	1	3	-
1,0	2	6	0,5
0,5	4	10	0,5
1,0	6	15	1,0
1,5	10	20	1,5

62-jadval

Axaltaka zotli otlari uchun yoshiga qarab tuzatishlar

Yoshi	Qarchigay balandligi (sm)	Tananing qiya uzunligi	Ko'krak aylanasi (sm)	Kaft aylanasi (sm)
1,5	1	2	5	0,5
1,0	2	4	7	0,5
0,5	4	6	10	1
1,0	6	9	15	1,0
1,5	10	17	18	1,5

Qalasma: Ko'rsatilgan eng kichik ko'rsatkichdan ko'krak aylanasini 5 sm va ko'proq, kaft aylanasi 0,5 sm va undan ko'proq oshishiga har bir ko'rsatkich 0,5 ball ko'shiladi.

Agar tananing qiya uzunligi qarchig'ay balandligidan 3 sm va undan kam bo'lsa, baho 1 - ballga pasaytiriladi.

To'rt va undan katta yoshdagi otlarda qarchig'ay balandligini 1 sm ga pasayishi hisobga olinmaydi.

63-jadval

Sof qonli salt miniluvchi va ularni duragaylar yevropa salt miniluvchi hamda Ukraina salt miniluvchi ot zotlari

Yosh (yil)	Ayg'irlar		Biyalar			Ball
	Ko'krak kurak aylanasi	Kaft aylanasi	Qarchig'ay balandligi	Ko'krak kurak aylanasi	Kaft aylanasi	
Sof qonli salt miniluvchi va ularni 3-4 bug'un qoni duragaylar						
163	182	20,5	100	182	20	9
160	180	20	158	180	19,5	8
119	178	19,5	157	178	19	7
118	176	19,5	156	176	18,5	6
117	175	19	155	175	18,5	5
116	174	19	154	174	18,5	3-4

Gonnover salt miniluvchi zot					
166	196	22	164	194	21.5
164	194	21.5	162	192	21
162	192	21	160	190	20.5
160	190	20.5	158	188	20
158	188	20.5	156	186	20
156	186	20	154	184	19.5
Ukraina salt miniluvchi zot					
164	190	21	162	190	20.5
162	188	20.5	160	188	20
160	186	20	158	186	19.5
158	184	19.5	156	184	19
157	182	19.5	155	182	19
156	180	19	154	180	18.5

Eslatma: Ko'krak aylanasi o'lchamining eng kichik ko'rsatkichlariga atalgan 5 sm va undan ziyod; shuningdek kaft aylanasi esa 0.5 sm va undan ko'proq bo'lsa har bir ko'rsatkich uchun 0.5 balldan qo'shimcha beriladi. Yevropa salt zotlarida yarim qonli zotlarda tananing qiya uzunligi qarchig'ay balandligidan kam bo'lishi kerak. Agar to'rt va undan katta yoshli otlarda tananing qiya uzunligi qarchig'ay balandligi ko'rsatkichidan 2 sm va undan ko'p bo'lsa har bir ko'rsatkich 0.5 ball kamaytiriladi.

Sof qonli arab zoti (sm)

Ayg'irlar			Biyalar		
Qarchigay balandligi	Ko'krak aylanasi	Kaft aylanasi	Qarchigay balandligi	Ko'krak aylanasi	Kaft aylanasi
152	177	19.5	150	174	19
151	175	19	149	172	18.5
149	173	19	148	169	18.5
147	168	19	146	167	18
146	166	18.5	145	166	18
145	165	18	144	165	17.5

Yoshiga qarab tuzatishlar

Yoshi	Qarchig'ay balandligi (sm)	Ko'krak aylanasi(sm)	Kaft aylanasi
3.5	1	3	-
3	3	6	0.5
2.5	4	8	0.75
2	5	12	1.0
1.5	8	20	1.5

Shart: Qarchig'ay balandligi, tananing qiyâ uzunligiga teng yoki 1-2 % kam bo'lishi mumkin. Ko'krak aylanasi o'lchamning eng kichik ko'rsatmalariga nisbatan 1 sm va undan ko'p, shuningdek kaft aylanasi o'lchamlariga nisbatan esa 0,5 sm dan ko'proq olingani holda, har bir belgi uchun 0,5 balldan qo'shimcha beriladi. Agar 4 va undan yosh bo'lgan otlarda qarchig'ay balandligini 1 sm kam bo'lishi kamaytirilmaydi. Mashq qildirish davrida ko'krak aylanasi talab darajasi 1 sm gacha kamayish hisobga olinmaydi va ball kamaytirilmaydi.

65-jadval

Budyonniy zot

Ayg'irlar			Biyalar			
Ko'krak aylanasi	Kaft aylanasi	Ball	Qarchigay balandligi	Ko'krak aylanasi	Kaft aylanasi	Ball
Budonniy zot						
186	21.0	9	163	188	20.5	9
184	20.5	8	160	185	20.0	8
182	20.5	7	158	183	19.5	7
181	19.5	6	157	182	19.0	6
180	19.5	5	156	181	19.0	5
178	19	4	154	179	18.5	3-4

Shart: Tana o'lchamlari o'lchamining eng kichik ko'rsatkichlariga nisbatan 10 sm va undan ko'p, kaft aylanasi 0,5 sm va undan ko'proq bo'lsa talab uchun 1 balldan qo'shimcha beriladi. Tananing qiya uzunligi, qarchig'ay balandligi kam bo'lmaydi. Mashq qildirish davrida talab darajasi bo'yicha ko'krak aylanasi gacha kamaysa hisobga olinmaydi va ball kamaytirilmaydi. Agar 4 va undan yoshli bo'lgan otlarda tananing qiya uzunligiga nisbatan 3 va undan kam bo'lishi ball kamaytiriladi.

66-jadval

Yangi qirg'iz zoti (o'lchamlari sm)

Ayg'irlar			biyalar		ball
Ko'krak kurak aylanasi	Kaft aylanasi	Qarchig'ay balandligi	Ko'krak kurak aylanasi	Kaft aylana si	
184	20	156	184	19,5	9
182	20	154	182	19	8
180	19,5	152	180	19	7
178	19,5	150	178	18,5	6
176	19	149	176	18,5	5
174	19	148	174	18	3-4

Eslatma: Tananing qiya uzunligi, qarchig'ay balandligiga o'lgan o'lchamlaridan 1 ball kamaytiriladi. Mashq qildirish davrida ko'krak qiyasi darajasi bo'yicha 5 smgacha kamaysa hisobga olinmaydi va kamaytiriladi.

Ish qobiliyatini baholash. Otlarning ish qobiliyatini baholash orqali otchoparda va sport musobaqalarida o'tkazilgan sinovlar yuborilgan aniqlanadi.

Bir necha yillar davomida sinalgan va chaqqonligini namoyon qilgan otlarning ish qobiliyatini baholash ularning yil ko'rsatkichi natijalari bilan Rekordchi ot zotlari uchun yo'lakda sovrin 2 ball oshiriladi, alohida bo'lsa 1 ball qo'shiladi.

Og'ir yuk tortuvchi otlar ma'lum masofagacha yo'rtib, odimlab yurish bilan baholanadi.

Otlarning ig qobiliyati bo'yicha umumiy ball 2 yoshdagi otlar uchun 10 bo'yicha eng kam ballar ko'rsatkichi bilan, 3 va undan katta yoshdagi otlar uchta sinov to'rtining eng kam ko'rsatkichi bilan belgilanadi. Agar bu ko'rsatkichda (6-10 ball bilan) baholangan bo'lsa, eng kamida yana qo'shib beriladi. agar ish qobiliyatiga erishmasdan qishloq xo'jalik ishlarida ishlayotgan 3-4 ball bilan baholanadi.

Don, budenniy; kustanay yangi qirg'iz, qorabayr, karabax, karabax, yomud, laqay, ukraina saltminiluvchi, yevropa saltminiluvchi, qonli saltminiluvchi va duragaylar. Ot zotlarini tekislardan chiqarish to'siqlardan sakrab va stipl-chez(ravon bo'lmagan o'nqir-cho'nqir) yuborish o'tishda (baholash ballari.)

Otchoparlarda yoki ot sporti muso-larida sinaganda	O'rin olganda	Sinash va musobaqa natijalari	
		Tekisda sakrab	To'siqlardan sakrab va stipl-chezda
Halqaro musobaqalarida	Ot choptirib		
	1	4	6
	2	3	5
Respublika musobaqalarida	Ot choptirib		
	1	5	7
	2	4	6
MDH dagi musobaqalarda	Ot choptirib		
	1	6	8
	2	5	7
	3	4	6

An'una odatiga aylanib qolgan ot sportini o'yinlarida viloyat respublika ot sportidagi birinchi o'rinni egallab mukofotga sazovor bo'lsa 1 ball qo'shiladi. O'tiriladi otchoparlarda 2 ball va xalqaro musobaqalarda 3 ball qo'shiladi.

68-jadval

Sportning klassik to'ring musobaqalarida uch kurash, to'siqlardan o'tish va oliy darajada mashq qildirish bo'yicha (baho ballari.)

Musobaqa turlari	Joy o'imi				
	1	2-3	4-6	7-9	11 va past
M.D.H ligi va xalqaro musobaqalarda					
1. 170 sm gacha					
2. 2 gita balandligi 160 sm					
3. kurash					
4. mukofot	10	8	6	5	4
Respublikalar o'rtasida birinchi o'ringni olish uchun					
1. 160 sm gacha					
2. 2 gita faligi balandligi					
3. 170 sm gacha					
4. kurash					
5. mukofot	9	7	5	4	3
Mashq uchrashuv (o'yinlari) mintaqaga xos qishloq, viloyat va kiritilgan oliy musobaqalar.					
1. Klassik 150 sm gacha					
2. Kurash qisqartirilgan reja					
3. O'tiriladi					
4. O'tiriladi qo'shilgan holda otda					
5. mukofot	8	6	5	4	3
1. 120-140sm					
2. Kurash yosh otlarda					
3. O'tiriladi va o'tuvchi mukofot					
4. mukofot	7	5	4	3	2
1. 110-130 sm					
2. Kurash (sportning ikki					
3. O'tiriladi o'z ichiga olgan					
4. (mintaqaga) katta otlarda					
5. mukofot	6	5	4	3	2

Qiyin klass 110-120sm ikki kurash (sportning ikki to'ri o'z ichiga olgan musobaqa)yosh otlarda Kirish mukofoti.	5	4	3	2
---	---	---	---	---

Yo'rtoqi otlar

Ball	Eng yaxshi chaqqonligi bo'yicha			
	Orlov yo'rtoqisi			
	2,5 yosh	3 yosh	4 yosh	Katta yosh
3	2,49	2,37	2,29	2,11
4	2,45	2,32	2,24	2,08
5	2,40	2,27	2,19	2,05
6	2,37	2,22	2,15	2,02
7	2,33	2,17	2,10	1,98
Rus yo'rtokisi				
3	2,47	2,35	2,27	2,11
4	2,42	2,30	2,22	2,08
5	2,37	2,25	2,17	2,05
6	2,33	2,20	2,13	2,02
7	2,29	2,16	2,10	1,98
8	2,25	2,13	2,08	1,96

Og'ir yuk tortuvchi ot zotlari

Yo'rtib 2 kmga (min/sek)	Qadamlab 2 kmga (min/sek)	3 va undan ortiq yoshli otlarni m yetr hisobida tortishga bardoshligi	Ball
5,20 va yuqori	15,30 va yuqori	450 va yuqori	10
5,30	16,00	400	9
5,45	16,30	350	8
6,05	17,00	300	7
6,30	17,30	250	6
7,00	18,00	200	5
7,30	18,30	150	4
8,00	19	100	3
8,30	19,30	50	2

Avlodlarining sifati bo'yicha baholash

Avlodlar sifati bo'yicha baholash hamma olingan va o'stirilgan o'g'il-qizlari o'z avlodiga oshiriladi: Ayg'irlar uchun-10 tadan kam bo'lmagan, biyalar uchun-10 tadan kam bo'lmagan avlodlari uchun bonitirovka qilingan qulunlar bo'yicha.

1. Nasl va ayg'irlar avlodlarining sifati xo'jalik yozuvlari, bonitirovka va biyalar va bonityorning bevosita ko'rigi asosida aniqlanadi.

2. Naslchilik xo'jaligining ayg'ir va naslli biyalarini baholashda quyidagi ballga ega:

1. Avlodlari elita, uning ancha qismi –zavod yo'nalishida,

2. Maqbul:

1. Maqbul zavod ayg'irlari va biyalari-9-10 ta;

2. Avlodlari asosan elita-7-8;

3. Avlodlari asosan I klass-5-6;

4. Avlodlari asosan 2 klass -3-4;

5. Ayg'irni naslli biyalarga ishlatilganda quyidagi miqdordagi ballga ega:

1. Avlodlari asosan foydalaniladigan konditsiyada, shundan 50% maqbul tipda, qobiliyatga ega yoki 2 klassdan past emas-7-8;

2. Avlodlari asosan foydalaniladigan konditsiyada, shundan 50% maqbul tipda, qobiliyatga ega yoki 2 klassdan past emas-5-6;

3. Avlodlari asosan foydalaniladigan konditsiyada-3-4.

4. Avlodlari ichida zot rekordlari viloyat, o'lka va Respublika ko'rgazmalari uchun bo'lsa, bahosiga 1 ball qo'shiladi va I klassga mansub, quluni 7-10 ball, II klass va kisman II klass otga mansub, quluni 5-6 ball, asosan II klass otga mansub quluni 3-4 ball.

11.5. Naslli otlarni avlodlarini sifatiga qarab baholash

Naslli otlarning va biyalarning mahsuldorlik bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarini avlodga o'tkazish qobiliyatini o'z vaqtida aniqlash ularning zotini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Naslli va ayg'irlarni avlodlarini sifatiga baholash uchun har xil metodika va usullar qo'llaniladi. Bu usullar qanchalik muhim asl maqsad bitta naslli otlar genetik sifatlarini avloddan-avlodga o'tkazish va bu sifatlaridan zotlarni yaxshilash uchun oqilona foydalanishdir.

1. Ball miniluvchi va yo'rtog'i otlarni baholash ularning avlodlarining ish qobiliyatiga (tezligi, musobaqalarda olgan yuqori o'rinlari va sovrinlar soni) qarab baholadi. Qaysi zotdan bo'lishidan qat'iy nazar naslli otlar naslli biyalarga nisbatan avlod qoldiradi. Shuning uchun qaysi naslli otning avlodlari birinchi bo'lib avlod qoldiradi xislatlarini birinchi bo'lib namoyon qilsa, o'sha naslli ot usha zotni baholash uchun muhim ahamiyatga ega.

2. Ball da naslli otlarni avlodlarini sifatiga qarab baholash uchun eng muhim xislatlardan biri bu avlodlarini ishchanlik indeksidir.(tezligi, sovrinli o'rnlarni

olish). Bu ko'rsatkichni hisoblash uchun bitta oyining avlodining o'rtacha 2.10. va undan tez sifatli (klass) avlodlarning paydo bo'lishi soniga ko'paytirish 20 va undan yuqori indeksga ega bo'lgan otlar yaxshi 10,0 va 1999 indeksiga ega otlar o'rtacha 10 va undan kam indeksli naslli otlar qonikarsiz hisoblanadi.

Sof qonli salt miniluvchi naslli otlarda esa muvaffaqiyat indeksi baholanadi va uni hisoblash uchun avlodlarining muvaffaqiyatlari, ya'ni sonini yugurishda qatnashgan avlodlari soniga va o'rtacha bir otga to'g'ri keladigan yutuqqa bo'lish yo'li bilan topiladi.

Muvaffaqiyat yoki yutuq indeksi alohida stavka bilan bo'tun bo'lmagan xisoblab topish mumkin.

Rossiya yilqichilik ilmiy tadqiqot institutida har yili sof qonli naslli muvaffaqiyat indeksi (nasldorligi) bo'yicha ro'yxati tuziladi.

Asosan yosh naslli otlarni birinchi ikki uch stavka bo'yicha baholash bo'yicha baholash maqsadga muvofiqdir. Bu esa yosh naslli otlarining foydalanish imkoniyatini beradi. Eng yaxshi nasldor otlarni nasldorlik foydalanish juda keng miqyosida olib borilishi kerak.

Biyalarni tabiiy qochirishda bitta naslli ayg'irga 30-35 bosh biya berish kerak. Agar zavodda biyalarni bosh soni kerakli miqdorda bo'lmagan fermalardagi biyalarni ham qochirish maqsadga muvofiqdir. O'rtacha otlar indeksiga ega bo'lgan naslli otlarga 20-25 bosh biya berkitilishi kerak.

Nasldorlik qiymati past bo'lgan nasldor otlar biyalar qochirilmaydi. Nasldor avlodlarini ishchanlik indeksi bo'yicha baholash ularni ish paytida ish imkoniyatlari mavjud. Lekin juda kam miqdordagi avlodlarni baholash baholanayotgan nasldor otni nasldorlik qiymatini to'liq ifodalay olmaydi.

Shuning uchun yosh ayg'irlarni yaxshi xislatlarini avlodlarga o'tkazish xususiyatlari biroz keyinroq, ya'ni ko'p sonli avlodlarini ish qobiliyatini aniqlash ishonchliroqdir.

Lekin ayg'irlarning nasldorlik qiymatini erta aniqlanishi, ularga bosh biya biyalar sonini ko'paytirish yoki kamaytirish kerakligini avvaldan aniqlash imkonini beradi.

11.6 Yangi zotni yaratish qonuniyatlari

Zot – bu inson mehnatining mahsuli bo'lib, quyidagi naslchilik to'plamini o'z ichiga oladi: bir-biriga mos bo'lgan zotlarni tanlash, chos usullari, ularni baholash va tanlash, juftlashdan olingan qulunlarni ma'lum yoshda o'stirish, ma'lum maqsadni ko'zlab ularni tarbiyalash, ulardagi eksteryer va ko'rsatkichlarini yaxshi rivojlanishga olib keladi. Faqat yuqoridagi ko'rsatkichlar naslchilik ishlar to'plamini to'g'ri amalga oshirib yangi zotni qanday bo'ladigan tasavvur qilgan holdagina yangi ot zotlarini yaratish mumkin.

Yangi zotlarni yaratishda Rossiya ot zavodlari juda yuqori natijalarga erishgan bunga Budenniy, Tersk ot zotlarini madaniy uyur sharoitida yaratilishi, rus zotini

otxona yaylov sharoitida yaratilishi yorqin misol bo'la oladi.

Ma'lumki, yangi zot yaratish maqsadida murakkab chatishtirishlar jarayonida zotlar ham va xattoki bir zotga mansub bo'lgan otlar ham bir-biriga to'g'ri bo'ladigan mumkin.

Masulan, Orlov yo'rtoqi zotlarini yaratishda ko'p miqdordagi arab zotiga qo'shib bo'lgan ayg'irlardan faqat bittasi – «Smetanka» laqabli ayg'ir to'g'ri keldi va bu bosh bug'ini bo'lib qoldi.

Rus yo'rtoqi otlarni yaratishda ko'p sonli Amerika ayg'irlarini Orlov yo'rtoqi zotlari bilan chatishtirib faqat 9 tasi, ya'ni 6% gina yaroqli bo'lib chiqdi.

Budenniy zotini yaratish uchun 100 dan ortiq sof qonli ayg'irlar Don biyalari bilan chatishtirildi, biroq faqat 4 tasi «Simpatyag», «Svetvu», «Koqas» va «Inferno» zotlari muhim rol o'ynagan.

Chatishtirish uchun qo'llaniladigan ayg'irlar sifatli genotipga ega bo'lib, boshqalari qimmatli xususiyatlarini avlodlariga yaxshi o'tkazishi va zot talablariga javob beradigan duragaylar olish imkoniyatlariga ega bo'lishi kerak. Chatishtirish uchun boshqa uchta undan ko'p miqdordagi otlar qatnashishi mumkin. Chatishtirish natijasida olingan yangi zot chatishtirishda ishtirok etgan zotlarni yaxshi xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan holda yanada sifatliroq namoyon bo'ladigan boshqa zotlardan farq qiladigan yaxshi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak.

Professoslar M.F.Ivanov, K.D.Filyanskiy, V.A.Balmonto, A.A.Davidovichlarni fikriga ko'ra, chatishtirish orqali Budenniy, rus yo'rtoqi va boshqa zotlar, murakkab ishlab chiqarish chatishtirish usuli bilan esa Orlov yo'rtoqi, rus yo'rtoqi boshqa zotlar vujudga kelgan.

Bu zotlarni yaratishda har bir zot uchun alohida aniq maqsad qo'yilgan. Masalan, Rus yo'rtoqi otlarini yaratishda aniq maqsad ko'zlangan: to'g'ri bo'ladigan, tez yurish qobiliyatiga ega bo'lgan yirik yuk tortuvchi otlarni yaratish.

Tersk ot zotlarini yaratishda esa chiroyli eksteryerga va sifatli harakat qiladigan zotlarni yaratish.

Yuqorida ko'rsatilgan maqsadlarni o'zida chatishtirish natijasida olingan boshqa otlarni ichidan qaysilarini tanlash kerakligini yaqqol ko'rsatib turibdi. Yangi zotlarni yaratishda tanlash asosiy faktorlardan biridir.

Tabiiyki tanlash uchun otlarni bosh soni qancha ko'p bo'lsa, kerakli xususiyatlarga ega bo'lgan ma'lum yo'nalishdagi otlarni tanlash shunchalik oson bo'ladi. Otlarni kompleks belgilariga qarab tanlash zotni yuksalishiga olib kelishiga qaramasdan otlarni ma'lum bir belgisiga qarab tanlashga nisbatan murakkabligicha farq bo'ladi.

Seleksiyani samaradorligi kompleks belgilarga nisbatan alohida belgilardan foydalanishda yuqori bo'ladi.

Orlov, rus yo'rtoqi, Budenniy, Tersk salt miniluvchi otlarini yaratish uchun boshqalari faqat talabga javob beradigan yo'nalishdagi konstitutsiyaga va yuqori ish qobiliyatiga ega bo'lgan otlar tanlab olingan.

Chatishtirish natijasida olingan I-II va undan yuqori bo'g'inlik otlarni talabga javob beradigan otlarni tanlab olish uchun har yoqlama keng qamrovli amalga oshiriladi. Ayrim hollarda olingan duragay otlarni talab doirasidan chiqishi natijasida chatishtirish yana qayta amalga oshiriladi, ba'zan esa qon chiqishi usuli qo'llaniladi. Masalan, Tersk, zotini tashqi chiroyli ko'rinishda bo'lishga miniluvchi yo'nalishdagi eksteryer ko'rinishiga ega bo'lishi va yaqin chatishtirish oqibatlarini yo'qotish maqsadida ularni Arab ayg'irlari bilan yo'li bilan chatishtirilgan.

Orlov va yo'rtoqi ot zotlarini hamda Budenniy, Tersk salt miniluvchi yaratish jarayonida otlarni ota-onasini juftlash muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Budenniy ot zotini yaratishdan maqsad salt miniluvchi otlarga xos konstitutsiyaga, katta va kuchli tana tuzilishiga chidamli va tez chopadigan otlarni yaratish edi. Bu masala gomogen va geterogen (bir va har xil) saralash va yaqin qarindosh chatishtirish aytarliq bo'lmagan holda o'z yechimini topdi.

Tersk ot zotlarini yaratishda Streletsk ayg'irlarini chegaralangan miniluvchi ayg'irlaridan juda kam (inbriding) bir-biriga qarindoshligi qo'llanilgan. Amalga saralashni amalga oshirishda juftlarning qanday sharoitda vujudga kelganligi va yaqin avlodlari qanday bo'lganligini va qanday xususiyatga ega bo'lganligini tasavvur qila bilishi kerak. Buning uchun otni kelib chiqishini yaxshi bilishi kerak.

Chatishtirish natijasida olingan duragaylarni ichidan kerakli yo'nalishga belgilarga ega bo'lishi ularni kerakli ko'rsatkich va belgilarini mustahkamlash maqsadida o'z-o'zini chatishtirish yo'liga o'tiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, Don zotli biyalarni salt miniluvchi sof zotli otlar bilan chatishtirish 1917-yildan oldin ham amalga oshirilgan, lekin bu ishlar borilgan ishlarning keng ko'lamda olib borilmaganligi, tanlash va saralash jarayoni aniq bir maqsad bo'lmaganligi, tashqi sharoitni (asrash, oziqlantirish) hissa olmaganligi sababli bu ishlar samarasiz yakunlandi.

Bu masala faqat MDH mutaxassislarining naslchilik ishlarini olib borib ishlab chiqarish chatishtirishini qo'llash natijasida amalga oshiriladi.

Orlov, Amerika duragay otlarini urchitish MDH da juda qat'iy qonun qoida rioya qilgan holda eksteryer, konstitutsiya, yo'nalishi va ishchanligiga qarab talabga javob bermaydigan otlarni ya'ni tez bo'lishiga qaramasdan salt miniluvchi yo'nalishiga ega bo'lmagan, salt miniluvchi ot yo'nalishiga ega bo'lmagan miniluvchi ot yo'nalishiga ega bo'lib, kerakli tezlikka (ishchanlikka) ega bo'lgan otlarni naslchilik ishlaridan puchakka chiqarilar edi.

Talabga javob beradigan duragay otlarni kerakli ko'rsatkichlarini mustahkamlash maqsadida ularni o'z-o'ziga chatishtirilib yaxshi oziqlantirish, doimiy mashqlar o'tkazilib sinash otchoparlarida olib boriladi. Natijada kerakli miniluvchi otlarga xos yo'nalishdagi, yirik to'g'ri eksteryerga va ishchanlikka ega bo'lgan otlar yaratilgan.

Ot zavodlarida yangi ot zotlarini yaratish, uzoq va murakkab ish bo'lgan.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Nasilchilik ishlarining maqsadi deganda nimani tushunasiz?
2. Yilqichilikda naslchilik ishlarining asosiy vazifalarini ayting?
3. Yilqichilikda sof zotli urchitish deganda nimani tushunasiz?
4. Yilqichilikda chatishtirish deganda nimani tushunasiz?
5. Yilqichilikda qanaqa chatishtirish usullari qo'llaniladi?
6. Yilqichilikda tanlash va juftlashga ta'rif bering.
7. Naslli otlarni bonitirovka qilishning asosiy qoidalarini ayting.
8. Yilqichilikda nasilli otlarni avlodini sifatiga qarab baholashni tushunasiz?
9. Yilqichilikda yangi zotni yaratish qonuniyatlarini ayting.

XII BOB. OTLARNI MASHQ QILDIRISH VA SINASH

12.0. Otlarni mashq qildirish va sinash tartibi bo'yicha tushuncha

Otlarni mashq qildirish va sinab ko'rish inson tafakkurining va mehnatining qadimiy davri davrida qadim zamonlarda paydo bo'lgan bo'lib, 3 sistemaga, ya'ni tartibga solinishi bilan bog'liq bo'lib – antiqa tartibdir.

Mashq qildirishning sharqona tartibi. O'zida otga bo'lgan munosabat va uni o'qitish usullari musobaqalarga tayyorlashdagi xalq donishmandligining ko'pgina qiymatli namunalari o'z ifodalarini olgan. Biroq bu tartibda eskirib qolgan usullar ko'proqdir.

Qadimiy tartibi o'zida ko'proq harbiy otlarni mashq qildirish usullarini o'z ichida o'zlashtirgan. Hozirgi davrdagi **antiqa tartib** yuqoridagi ikki tartibga asoslangan bo'lib, otlar osha takomillashib borgan bo'lib, otlarni hozirgi tezkor zootexniya usullaridan sinashlarga tayyorlashga qaratilgan. Bu usul otlarni iloji boricha takomilligini aniqlash va ularni o'stirishdagi laboratoriya sifatida maxsus tayyorlangan o'tchoparlarda o'tkaziladi, o'tchoparni o'z ishchilari poygachi otlar uchun turlicha mashqlar bilan o'qitishdagi (1600 dan 3000 metrgacha) parallelpiped shaklidagi belgilari bo'lgan o'tchoparlarda o'tkaziladi. Yo'lakchalarni tuprog'i yumshoq, otlar xarakat qilishi uchun qulay bo'lishi kerak. Ba'zi joylarda otlar chopishi yengil bo'lishi uchun o'tlar bilan qoplangan yashil yo'lakchalar tayyorlanadi. Biroq bunday yo'lakchalar nam iqlimni va yomg'irli havo sharoitida tiklovchi ishlari ta'ab etadi. Har bir doiraning yo'lakchalari metrlik bo'lib, ularni aniq o'lchanib ustundan belgilar qo'yiladi. Bu yo'lakchalarda mashqlar va sinashlar o'tchoparlarda, to'siqlar osha poychalarda va STIPL-Chez usulida (3-7 km keladigan masofalarda o'tchoparlardan o'tish) sinab ko'riladi.

Undan biroz nariroqda otlar qurasi joylashadi va uni yonida esa otlarni erkin harakat qilib yurishi uchun maysazor maydon bo'ladi (maysazor maydonda o'tlar qurugan bo'lib va otlar u o'tlar bilan oziqlanadi, bunday maydon otxona yonida yoki undan biroz nariroq joyda bo'lishi mumkin).

Otlarni sinash hamkorlik mamlakatlarida soat millari yo'nalishiga qarshi olib boriladi va bu usul «haqiqiy» tomoni deb xisoblanadi, chet ellarda esa ikki tomonida, «o'tchoparlardan o'tish tomoni» deb hisoblanib soat yurishi bo'yicha olib boriladi.

Tomoshalar qiladigan qismi marra to'g'risida, hakamlar joyi esa marra qarshi o'tchoparlarda joylashadi. Eng yaxshi o'tchoparlarni butun doira bo'ylab fotomarra va sinashlar bilan jihozlangan bo'lishi kerak.

Start berish start beruvchi nazoratchi – start beruvchi yordamida va start turi bo'yicha start beruvchi mashina bilan olib boriladi.

Nusldor toychalar 2 yoshidan 6 yoshgacha sinab ko'riladi. Chopish masofasi 2 yoshga bog'liq ravishda 1000 metrdan 4000 metr oralig'ida bo'ladi.

Uzoqroq masofalarga va stil-chez usulida yugurishlar ravon ko'chalarda o'tkaziladi. Chavandoz egar bilan og'irligi ot jinsi va yoshiga bog'liq ravishda 53 dan 60 kg gacha me'yori o'qitiladi.

Sport musobaqalari yirik otlar ishtirokida maxsus maydonlar otlarini mashq qiladigan maydonlarda o'tkaziladi.

Musobaqadagi va sinab ko'rishdagi natijalar naslchilik ishlarida baholanadi. Musobaqadan sinab ko'rishdan avval yosh otlar o'ziga xos mashqlarini o'tadilar.

Hozirda otlarni mashq qildirishda qo'llaniladigan tartibda qator qarshiliklar mavjud bo'lib, ilm-fan va texnika rivojlangan sharoitda islohot talab turibdi. Mavjud tartib qachonlardir qabul qilingan ish usullarini, oziqlantirish boqishni rasmiy holatga amal qilishni talab qiladi, hozirgi zamon biologik rivojlanishga imkon bermaydi.

Ko'pdan-ko'p trenerlarning amaliy ishlarida u notabiiy shaklga aylash va shuning uchun ham ot sportini maqtaydiganlar o'rtasida sport yo'nalishidagi mashq qildirish va sinab ko'rishlar zararlidir degan fikrlar yurishiga sabab bo'ladi.

Biroq, naslchilik mashqlar va sinab ko'rishlar eng yaxshi ot sportchi otlarni berganligini unutmash kerak.

Amaliyotdagi otlarni mashq qildirishni kamchiliklaridan biri ularni mashq bilan aloqasi bo'lmagan holda ishlarni bir hilda olib borishda, bir tashqi oziqlantirishda va otlarni ko'pincha otxonalarda ko'proq ushlab turishdadir.

Bunday qilishlar tabiatdan yuqori sifatli ko'pgina otlar bir yil davomida parvarishlarni va boqishni ko'tara olmaydilar mashqlardan o'rtacha o'tin ba'zida mayib holda chiqib ketdilar.

Oziqaviy ratsionlarda haddan tashqari don oziqlarni ko'proq bo'lib, tomonlama oziqlantirish, hazm qilish a'zolarini ishini qiyinlashtiradi, almashinuvi buziladi va turlicha qiliqlarni keltirib chiqaradi va oqibatda yosh yuqori darajada ishchan va yaxshi rivojlangan bo'lishiga erishish qiyin bo'ladi.

Yosh otlarni qat'iy ravishda otxonalarda parvarishlashda ularning mavjudligidagi ikki asosiy omildir: o'z to'dasidan va sayr qilishi, toza havo ajralib qoladilar.

Ishlar yaxshi yo'lga qo'yilganda bir kecha-kunduzda otlar bir soat davomida mashq qildiriladilar va kechqurun shuncha vaqt davomida chavandoz minib yuradi, 22 soat otxona og'ilida turadi. Bunday holda bog'lovchi paylarini chiqarib, muskullarni baquvvatlashuvi, qon almashinuvi pasayadi va otlarni tashqi muhitdan havosidan, quyosh nuridan mahrum etadi va umumiy modda almashinuvi susayadi.

Otlarni o'z to'dasidan va tabiiy ta'sir etuvchi tashqi muhitdan qat'iy qo'yilganda ular hujumkor bo'lib qoladilar, to'g'rirog'i tushunish qobiliyatini yo'qotadilar, fe'li buziladi, tabiiy holati o'zgaradi va me'yordan ortiqroq ta'sirga ko'rqadigan bo'lib qoladilar.

Birdaniga otlarni sinashda hozirda mavjud bo'lgan start berishni hisobga olinib qilish kerak deb hisoblash kerak.

Start – otlarni sinashdagi muhim omil hisoblanib, birdaniga harakatni boshlanishidir. Biroq sekin harakatdan so'ng to'satdan tez harakatni boshlanishi kerak.

ni ta'sir etadi.

Biologik nuqtai nazardan qaraganda start beruvchi va nazoratchi startchi o'tirish start berish birmuncha qo'llasa bo'ladigan usuldir. Bunday holda otning harakatini oshirib kerakli vaqtda tayyorgarlikka ulguradi.

O'tirish bunday start berishni qo'llash chavandozlarda kamdan-kam bo'ladigan usuldir va start beruvchilarni beg'arazligini talab etadi. Bunday holatlardagi o'tirish tezroq start olishdir (falstart) otlarni yanada asabiylashtiradi. U shoshib chavandozlarni start chizig'idagi ustun tomon yurishdan yetarlicha masofa olmaydi va turdan ma'lum masofada turgan intizomli chavandozlarga esa o'tirish qoidadagidek sharoit yaratadi.

O'tirish beruvchi mashina chavandozlarni majburan intizomli qiladi va startni o'tirish bo'lishiga yordam beradi. Biroq ot yuruvchi maydonda xonalarni o'tirish oshirilishi va to'satdan joyidan chopish otlarni oliy asab markazlarida o'tirishga olib keladi. Shuning uchun ham start beruvchi mashina otlarga

o'tirish tirik hatto qarindoshroq bo'lganlarni ham tanasi ko'pgina belgilari bilan o'tiradi. Bunday jarayon otlarga ham tegishlidir. Shuning uchun ham har bir otga o'tirishni alohida-alohida yondashish yo'llarini izlanish biologik tomondan o'tirishni parvarishlash, mashq qildirish va sinashda samarali o'zgarishlar o'tirishga talab etmoqda.

Bunday ijobiy muhim ish, ijobiy hal etilganda san'atga aylanadi.

Otlarni mashq qildirish va sinashning ahamiyati

Otlarni mashq qildirish (trening, ingliz so'zidan olingan) deb shunga deyiladi, otlarni har xil yurish usul (allyur) doimiy jadallik bilan davom etkazish uchun sinash deganda eng yuqori bor kuch bilan ishni bajarish orqali sinab o'tirish nasldan-naslga o'tirishni, ichki sifatlarni o'zaro bog'liqligida ot zotlarini o'tirishda naslchilik ishining muhimligiga tushuniladi. Ba'zi mashqlar tezligini o'tirish to'siqlardan o'tirishga, ish qobiliyatini oshirishga, boshqalari mushaklarini o'tirishga, yurak-qon tomirlar sistemasini, nafas olish organlarini yaxshilaydi.

O'tirish choparlarda sinab ko'rilganda o'ziga xos harakatga soluvchi reflekslar ishlab

O'tirish ish va sport hayvoni bo'lganligidan ulardan olingan naslning ishga o'tirish darajasi katta ahamiyatga ega. Otlarning ishga yaroqliligi esa o'tirish choparlarda o'tirish chopishi, har xil musobaqalarda qatnashishi va yuk tortishiga qarab

Otlarni sinovga tayyorlashdan oldin ular tegishli mashq qildirib chiniqtirish uchun o'tirish kerak. Chiniqtirishga yosh otlar ko'proq moyil bo'ladi, chunki ularning organizmi yosh bo'lganligidan bajarilishi kerak bo'lgan metodik rejim va o'tirish gimnastikalar yaxshi samara beradi.

Otni mashq qildirish deganda otlarni maksimal talablar bilan mashq usullari va davomiylikda choptirish, ya'ni sovutish tushuniladi. Simush hayvonning irsiy sifatleri ayon bo'ladi, bu esa o'z navbatida otlar zotini ajratiladigan naschilik ishlarida katta ahamiyat kasb etadi. Otchopar chiniqtirish jarayonida ularga har xil mashqlar bajartiriladi. Bunda choptirish oshirib borish (tezligini oshirish) muskullarini kuchaytirish bilan bog'liq mashqlar amalga oshiriladi. Doimiy mashq qildirishdan maqsad - chidamliligini oshirish, muskul va paylarini mustahkamlash, yurak - qon tizimi nafas olish yo'llarini rivojlantirishdan iborat.

Otchopar sharoitida otlarni mashq qildirish va sinovdan o'tkazish boshqacha bu zotlarni yetishtirish maqsadlariga qarab amalga oshiriladi. Masalan, ot boshqa otlarni mashq qildirish va sinovdan o'tkazish ularni sakrab choptirish tezligini oshirishga, yo'rtoqi otlarni yaxshi va bir me'yorda harakat qilish chaqqonligi va bardoshligini, og'ir yuk tortadigan otlarning kuchini oshirishga qaratiladi.

Otlarni otchopar sharoitida mashq qildirish va sinovdan o'tkazish ishlarining bir qismi bo'lib, bunda hayvonlarning ishlash imkoniyatlarini ko'rish, ko'rinishi, gavda tuzilishini obyektiv baholash, shuningdek, ularning eng yuqori naschilikda foydalanish uchun tanlab olish imkonini beradi. Masalan, ot chaqqonligi ot gavdasining tuzilishi, bardoshligini va nasllik qiymatiga bog'liq bo'ladi. Chaqqonlik jihatdan rekordchi hayvonlar, odatda yaxshi ayy'irlik bo'lgan bo'ladi, rivojlanish liniyalarini boshlovchisi, oila asoschisi ham bo'la oladi va o'z so'ng yuqori sifatli avlod qoldiradi. Shuning uchun ham yuqori darajadagi ot (chaqqon) otlar har doim yuksak baholanadi.

Otchilik zavodlari va otchopar sinovlarining rivojlanishiga qarab otchopar yo'rtoqi otlarni mashq qildirishning asosiy prinsiplari belgilanadi. Ilgari bu ish trener bilan chavandozning xohishiga ko'ra amalga oshirilardi. Zamonaviy veterinariya va fiziologiya fanlarining rivojlanishi natijasida otlarni mashq qilish tobora sotsial kuzatuvlar predmetiga aylanib bormoqda. Otlarni mashq qildirish sinovdan o'tkazish ishlariga mustaqil davlatlarida olimlardan A.N.Krasovskiy, A.A.Yakovlev, A.S.Sulun, R.M.Vosnoyan, O.A.Jeligovskiy va boshqalar katta hissa qo'shdilar.

Salt miniladigan, yo'rtoqi va og'ir yuk tortuvchi otlarni mashq qildirish ishlarida davrda amalga oshiriladi.

Ot zavodlarida ham otlar mashq qildiriladi. Mashq qildirish qishloqda boshlanib, ularni dastlabki va oxirgi mashqi kelajakda qanday mas'uliyatda foydalanilishiga qarab amalga oshiriladi.

12.1. Yosh otlarni guruhlab va yakka holda mashq qildirish

Hamma ot zavodlarida, fermalarda yosh otlar otxona-yaylov sharoitida guruhlab va yakka tarzda chiniqtiriladi. Qulunni guruhlab chiniqtirish ularni mashq

bu paytida boshlanib, individual tarzda choptiriladigan paytda tugatiladi. Chiniqtirishda har kuni galma-gal mashq qildiriladi. Masalan: salt otlarni qadamlab, yo'rtib va sakratib choptiriladi.

Otlarni ikkita chavandoz rahbarligida atrofi to'silgan yo'laklarda guruhlab chiniqtirish uslubi ham mavjud. Bunda toy va biyalar alohida-alohida chiniqtiriladi. Chiniqtirish rejimi, hayvonning yoshi va ahvoriga, yil davriga, iqlim sharoitiga va boshqa omillarga qarab belgilanadi. Guruhlab chiniqtirishning boshlangan davrida chopish masofasi 2-3 km dan oshmasligi kerak. Bu paytda otlarni chiniqtirish ularni yaylovda boqish bilan birga amalga oshiriladi.

Mashq qildirish va sinash otlarning qobiliyatini oshiradi, sog'ligini mustahkamlaydi, sharoitga moslashuvchanlik xususiyatini va har xil kasalliklarga chidamligini oshiradi.

12.2. Texnika xavfsizligi

Hunma xo'jaliklarda, ot zavodlarida, otchoparlarda, ot sport klublarida otlar mashq qilishga berkitiladi. Otlarning holatiga javob beradigan shaxs hisoblanadi. Naslli otlarga qaraydigan kishilarning yoshi 18 yosh, qolgan jinsdagi otlarga qaraydigan otlar yoshi 16 yoshga yetgan bo'lib, tibbiyot ko'rigidan o'tgan bo'lishi kerak. Ot bilan muomala qilishda xushmuomala bo'lish kerak. Otlarga yaqinlashishdan oldin, otlarni hurkitib yubormaslik uchun sekinlik bilan tovush chiqariladi. Otni dennikda mashq qilishda paytda burishga majbur etish yaramaydi, stanokdan chiqariladigan bo'lsa otlarni tismaroq lozim. Otxonaga kirganda qattiq baqirish yaramaydi, stanok va stanoklarda turganda birdan burish yaramaydi. Otlarni sport ishlarida (klassik) va o'yinlarda mashq qildirishda va sinashda har bir otga qarovchi otboqar, o'qchi, sport otini fe'l-atvori to'g'risida, shu otga muomala qiluvchi kishilarga to'liq tushuntirish olib borish majburdir. Otni fe'l-atvorini bilmasdan turib, tishiga qarab otlarni aniqlashda, minishda, mashq qildirish va sinashda katta jaroxatlar olib kelishi mumkin. Otlarda uchraydigan yaramas odatlari bo'lgan otlarni faqat tajribali shu otga tushunadigan katta yoshdagi kishilarga berkitish mumkin. «Sinalmagan otni o'tolm o'tma» degan maqolga amal qilgan holda ish yuritish kerak.

Sport otlarini mashq qildirish va sinashda otxonadan tortib otchopar yo'llari bo'yida danjasida bo'lishi kerak. Yo'l maydoni, ya'ni yo'laklar har xil qurilishlardan iborat bo'lishi hamda kanal va to'siqlardan xolis bo'lishi kerak. Otlarni mashq qilishdan oldin otning salomatligi, tozaligi, egar-jabduqlar tekshiriladi va belgilanadi. Egarlashda oldi tortilib tekshirilib ko'riladi. Sport egarlari – poygada belgilanadi (chopish egari) deyiladi. Maxsus o'yinlar uchun ishlatiladigan (stapl-chez, qizilprovka) va Xotin-qizlar miniladigan otlarga bo'linadi. Sport egarlari cho'chqa yordamida tayyorlanadi. U chillik, qanot oti, uzangi va uzangi bog', to'qimadan iborat. Poygada otlarni mashq qildirishda, sport o'yinlarida ishlatiladi. Otlarni minib yurishda oyoq kiyimida bo'lishi shart. Oyoq kiyim uzangiga kiyishda qisilmasdan kiyilishi kerak. Otlarni mashq qildirish, sinashda zooveterinariya qoidalariga rioya qilgan holda muomala qilish kerak. Otlarga chap tomondan miniladi.

Otga minish va otda yurish texnikasi hamda aloxida qarashning asoslarini Ot minish va otda yurish texnikasi

Otda yurish va ot minish san'ati tarixiy tajribalar asosida yuzaga kelgan nazariy tomondan otda yurishning mashhur ustasi, milliy adabiyotimizda nomini ko'rib bo'lgan, noyob asarlarning muallifi D.Fillips tomonidan bayon etilgan. Uning yuqori nasihatlari va o'g'itlariga amal qilgan holda va shaxsiy tajribalar asosida o'z o'g'itiga holda ushbu masalani yoritishga muallif harakat qilayotir.

Shuni unutmaslik kerakki, ot minuvchi kishi va ot birgalikda otning jonzodning fizik-biologik majmuini tashqil etmoqdalar. Unda yurishni shaharotning mingan odamni, chavandozni va sportchini muvaffaqiyati, otni asablarini faollashtirish, mardligi, qo'rqmasligi yoki nojo'ya yurishlariga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun otning mingan kishi unda yurish qoidasini bilishi va bu sohada texnikasini oshirishi kerak.

Otni harakatchanligi va ephilligi uni og'irlik markaziga, uni tez o'zgarishi va uni oralig'ini kattaligiga bog'liq bo'ladi. Uni pishanchini tashqi ko'rinishi va harakatchan bo'lsa, shunchalik ot ephil va asosan boshqariladigan bo'ladi.

Ot minuvchi bemalol yurgan vaqtidagi umumiy vaznini 55% olding qismiga, keyingi qismiga to'g'ri keladi. Ot minadigan kishi otga yaxshilab minib olgan va ot ot tanasini oldingi qismiga 65% bo'lib, uzangiga bo'lgan bog'lagichni uzunligi otning kishini qo'lini uzunligiga teng bo'ladi. Qisqa muddatli, yugurishga minilganda otning kishi va ot vaznini 75% og'iriligi tushadi. Shunday qilib, minuvchi ot ustiga o'tirib, otni qanchalik darajada yuk bilan ta'minlanganligiga bog'liq bo'ladi va u otni bir-birdan yugurish, burilishlarda, balandlik tomon ko'tarilishdan va pastlikka tushishda ephilligiga ta'sir etadi.

Egarga to'liq joylashib o'tirish yelkalarini va oldingi oyoqlarini otga yurish tushishidan va jarohatlanishidan saqlaydi. Shuning uchun ham faqatgina otning ishlarida va paytlardagina chavandozchasiga minishni qo'llash qoidasiga rioya qilish kerak. Otda yurishda otliq odamni tizzasidan tovonigacha bo'lan qismi bilan otga o'tirib etganda ot sezish xususiyatini rivojlantirish kerak. Oyoq bilan siqish yoki otning qovurg'asiga oyoq bilan nuqtalash egarga bemalol (ikkila oyog'i o'zangiga to'liq bo'lmaguncha) o'tirilganda amalga oshiriladi. Yugurish uchun egarga minilgan chavandoz oyog'i bilan ta'sir eta olmaydi. Ot minuvchini otga mindirish otning boshlanishi (suvoriylarga) mumkin. Unda chavandoz tezda jilovni ushlaydi va otning qo'li bilan ot yonini ushlaydi. Ot yag'rini tomon qarab chap oyog'ini uzangiga qo'yib, otning O'ng oyog'i bilan kuchli siltanadi va shu vaqtni o'zida egarni orqa qismi bilan otning egar uzra tortiladi va o'ng qo'lini egardan oladi va sekin, shoshmasdan o'ng oyog'ini egar ustidan o'tkazib, asta o'nga o'tiradi va tezlik bilan o'ng oyog'ini o'zangiga qo'yadi.

Usta chavandozlarga egarga o'tirishda chavandoz jilovni yig'adi va chap qo'li bilan ot kokilidan ushlaydi, o'ng qo'li bilan egarni keyingi qismiga tayanadi, otning oyog'i burchak holida tizzasigacha bukishni talab etadi. Yordamchi chap qo'li bilan jilovini ushlaydi, o'ng qo'li bilan chavandozni chap oyog'ini boldiridan ushlaydi.

o'ng oyog'i bilan siltanib osongina yuqoriga sakraydi, yordamchi esa chap boldiri ustidan ko'taradi va bu ishda chavandozga 10 kg dan ko'p bo'lmagan qo'ldaydi chavandoz tez va osongina o'ng oyog'ini ot sag'risini ustidan o'tkazadi. Uning egarga o'tiradi, ikki oyog'i bilan uzangini oladi va u yurishga tayyor bo'ladi. Otda erkin yurish va yo'rtib chopishda chavandozni tanasi otni ustki qismiga bo'lishi, yelkalari bemalol yozilgan, tirsagi otni qovurg'asiga biroz tekkan, boshidan qo'li ot yelkasidan 10 sm yuqoriroqda bo'lishi kerak. Chavandozni ot yuziga nisbatan tik bo'lish holatini saqlaydi va ot qovurg'asi tomon erkin yurishni ta'minlaydi. Boldirni otni yetim qovurg'asi tomon siqish yoki siltash bilan bog'lash amalga oshiriladi va uni ta'sirida ot ilgariyladi va osongina buriladi. Otning 1/3 qadam qo'yishi bilan chiqiladi. Astagina sakrab chopishda kenterda jilov otning qo'li qilib ushlanadi va birozgina tortilgan bo'lishi kerak. Chavandozni jasadi otni ustki qismiga nisbatan 60% oldinga qarab egilgan bo'ladi. Bunda uzangiga biroz qo'ldaydi va uni ta'minlaydi. Otning 1/3 qadam qo'yish bilan chiqiladi. Bunda uzangi bog'langan bo'ladi. Otning uzunligi uzangi bilan birga barmoqlari yig'ilgan qo'ldan uzun bo'lmisligi ta'minlanadi. Otning qisqagina o'tirishda uzangi bog'lagich uzunligi shunday bo'lishi kerak. Otning qo'li turilganda egar bilan chavandoz oralig'idan mushtum bemalol o'tadigan bo'ladi. Otga sakrab minish ma'lum vaqtdan keyin ot belini og'ritadi va o'nga otning boshini bezovtalanadi, shuning uchun unga yo'l qo'ymaslik kerak. Otga irg'ib minish otning boshini yurish va poygalarda xizmat qiladi va u eng qisqagina hisoblanadi. Chavandozni otning boshini odim tik qoladi, soni esa o'ngga to'g'ri burchak holda ya'ni yer yuziga nisbatan tik bo'lib turadi. Kenterda yoki sakrab chiqishda chavandozni tanasi birdan otning boshini yotliq holgacha engashadi, uni boshi ot bo'yni yonida, jilov ot bo'ynini otning boshini yig'ilgan, qo'li yelka ustida bo'ladi. Chavandoz uzangida engashganroq otning boshini turadi va uni jasadi egar ustida engashib turadi. Agarda ot jilovni kuchli tortib otning boshini qo'l kuchi va tana og'irligi bilan ushlab kerak. Buning uchun u egarga otning boshini turgan boldirini oldinga cho'zadi, uzangiga butun tovoni bilan tayanadi.

Otning oldinga qarab yurishini boshlash uchun chavandoz labi bilan ovoz beradi va astagina nuqtalab qo'yadi. Tizgin yoki jilov ot tezligini sekinlashtiradi, otning boshini va choptirishni boshlash uchun xizmat qiladi. Burilishlar jilovlardan birini otning boshini tomonga tortish bilan va qarama-qarshi tortgan jilovni otni bo'yniga qo'yiladi. Otning boshini vaqtni o'zida yetim qovurg'asiga nuqtalab qo'yish bilan amalga oshiriladi. Otning boshini qilinganda xuddi otni orqa qismini qarama-qarshi tomonga burgandek, otning boshini bilan esa boshqa tomonidan otni turtiladi ya'ni o'nga burilishda o'ng jilov otning boshini chopqir otni bo'yniga qo'yiladi, o'ngdan nuqtalash orqa qismini chappa, otning boshini nuqtalash otni mo'ljallangan yo'nalishga undaydi. Chappa burilishda ham otning boshini qo'ldaydi ta'sir etiladi-yu, biroq qarama-qarshi nuqta va jilov bilan bajariladi. Otning boshini qoidaga binoan yurdirilgan, ya'ni «tajribali» otlar chavandozni xohishi bilan otning boshini nuqtalash bilangina burilishi mumkin.

Mashqlarda chavandoz ustida shunday qobiliyatni rivojlantirish kerakki, ya'ni otning boshini qo'ldaydi otni ot jasadi bilan aloqasi munosabatini rivojlantirish yaxshi chiqishni

ta'minlaydi.

Usta chavandozlar ot egarida yaxshi rivojlangan balans hisobga o'tiradilar. Yengilgina chopishda shuni hisobga olishi kerakki, diagonal bo'lgan holda chopish vaqtida chavandoz o'tirgan diagonal ko'proq yuk bilan band bo'ladi.

Agarda otda tez chopishi 3-4 km dan uzoqroq davom etsa, oyoq chopish tushadigan yukni otmashish maqsadida 10 daqiqa oldingi oyoqluridan chopish (oyog'ini yerga qo'yishi) so'ngra boshqasida o'tirish kerak. Haqiqiy tomonga aylana bo'ylab otda chopishda egarga chap oyoq tomonidan, orqaga qaytib o'tirish oyoq tomonida o'tirish kerak.

Qadamlab yurishdan chopishga, chopishdan kenierga, kenierdan chopishga o'tishda lab bilan ovoz chiqarish, jilovni bo'shatish va nuqtalar bilan amalga oshiriladi. Qamchini faqat haddan tashqari tushunmaydigan, otlarga ta'sir qiladigan musobaqalarida marra uchun kurashda qo'llaniladi. Qamchi bilan otning labi bajarilib, jilovni bo'sh qo'yib yuboriladi. U ot sag'rini turtuvchan muskullariga ta'sir qovurg'asi yoki chotiga tegmasligi kerak. Jilovni qo'yish va qamchi otning labi qo'rqoq otlar uchun to'siqlardan o'tish oldida kerak. Ana shunday vaqtda otning labi otni jilov bilan to'siq ustiga ko'tarishi va undan o'tish vaqtida otni jilovni o'tirish erkin holda yerga qo'yish kerak. Xudi shunday otni bo'sh qo'yish, oyoq bilan chopish va lab orqali ovoz chiqarib ta'sir etish start paytida albatta kerak. Sakrab chopish kenter yoki otni yugurishidan keyin otni yo'rtib chopish holatiga o'tishda chopish holatida 100 m o'tgach uni silab bo'shatib qadamlab yurishga o'tishi kerak.

Otdan tushishda ham shunday ketma-ketlikka amal qilinadi va undan tashqari silash kerak bo'ladi. Sakrab chopadigan yoki yeldiradigan ot oldingi oyoqlar bilan chopish ilgari tashlaydi. Agar u chap oyog'ini tashalasa, chap diagonalga ko'proq ta'sir qiladi, aksincha o'ngini tashalasa o'ngga tayanadi. Shuning uchun kenter, shiddat bilan sakrab uzoq muddat yurganda uni kerakli diagonalga qo'yishi yoki bir diagonalga ikkinchi diagonalga o'tkazishni bilishi kerak. Aylanmada soat millariga qarshi yurishdan ot harakatini o'ng diagonaldan, soat millariga karshi holatda chap diagonaldan boshlab talab etiladi. Otlarni sakrab choptirishga chap oyoq bilan boshlashda labdan ovoz chiqarish, nuqtash va uni boshini jilov bilan o'tirish ilgari tashlaydi. Sakrab choptirish o'ng oyog'idan boshlanishda va ot boshi chap diagonalga qaratilib oldingidek yo'naltiriladi. Mana shunday holatni jilovni olib va otning labi qarama-qarshi tomonga qaratib yurib yurganda ham bajarish mumkin. Agar otning labi tashqi ta'sirlarni salbiy qabul qiladigan, haddan tashqari hayajonlanadigan va otning labi bo'lsa uni asta yetaklash, silash va past-yumshoq ovoz bilan tinchlantirish kerak. Bunday ovozlarni otni eshituv a'zolari va oliy asab faoliyati ijobiy qabul qiladi. Aksincha, baland va birdaniga bo'ladigan tovushlarga salbiy qaraydi.

Mashqlarga chiqish 10-15 daqiqa yurishdan boshlanishi va undan tashqari yo'rg'alash, lo'killash va chopishdan so'ng takrorlash kerak. Shiddat bilan yurish sakrab chopishni kenterdan boshlash kerak. Biror holatda yurishni birdaniga boshlash markaziy asab holatini hayajonlanishiga va bunday holatlar tez-tez takrorlanishiga

Ushlab olinishiga olib keladi. Agarda otlar bilan ishlash otchoparni aylanmasida ot chiqish joyiga tezda o'rganadi va ko'pincha ishga yoki chopishga chiqish joyi qimadi. Otning bunday odatini, oldindan orqa tomonga harakat qildirish, chap tomonga harakat qilinganda esa chiqish joyida chap tomonga kengroq burilish kerak va u yerdan chiqishni teskari tomondan chiqqandek bo'lishi kerak. Bundan tashqari otlarni aylanmasidan chiqishi uchun 2-3 ta joy tanlashi alohida kunlarga ajratib kerak.

Otni o'nqir-cho'nqir joylarda harakat qilayotgan paytda chavandoz otning o'ng tomonini suqlanishiga yordam berishi kerak. Tepalikka ko'tarilayotgan paytda otning o'ng tomonini bo'sh qo'yish va jasadni bo'yin tomonga engashtirish, aylanma joylardan o'tib ketayotganda jilovni ushlab o'zagiga tayanish, jasadini orqaroqqa otgan paytda tashlash kerak.

Otni chavandozlarni otda yurishi chiroyli va turli-tuman bo'lishi kerak. Otni har bir ot o'zini tashqi va ichki xususiyatlariga ega ekan, usta chavandoz ot bilan ishlash va jim turgan vaqtida tanisharkan, o'nga ovozni va silashni, otning uzangi uzunligi ta'sirini o'rganish, bilishi kerak. Chunki oldingi kuchli intiluvchi otning uzangi uzunligi uzangi uzunroq bo'lishi mumkin. Bunday holat butun gavadasi bo'yicha intilishiga imkon beradi. Chopayotgan paytda tuyoqlardan uchib chiqqan otning tuproqdan yoki qumdan qo'rqadigan otlarga niqob tutiladi. Otlar bilan ishlashda qamchidan qanday foydalanish kerakligi bilan ham tanishish, o'rganish kerak. Bunda qaysi qo'l bilan qamchidan foydalanilganda otga qanday ta'sir etishini, otning qancha masofa qolganda tezliligi oshirish kerakligini bilib olish kerak. Otni qamchi bilan chap qo'lda ushlab foydaliroq, jilovni esa o'ng qo'l bilan ushlab kerakligi tasdiqlangan. Toza zotli otlar orasida o'ziga xos otlar uchraydiki, ular ot bilan u'lo darajada harakat qiladilar va u otni osongina choptirishga yordam beradi.

Uchil va ixcham bo'lmagan, bo'yni bilan yaxshi ishlamaydigan bo'yinli otning yaxshisi aylanma jilov va qamchidan foydalanib ishlatilganda yaxshi.

Bo'yni yetarlicha chiqmagan va bo'yin harakati chegarlangan otlarga «havoy» otidan o'tib ketishdan turib jilov va qamchi yordamida yugurishni qo'llash mumkin. Otdan o'tib ketish uchun chavandoz va otga mashq vaqtida qo'rqmaslik va o'tib ketishni rivojlantirib borish kerak, chavandozda bu xususiyatlar bo'lmasligi otga o'tib ketish va u to'siqlardan qo'rqa boshlaydi. To'siqlardan o'tish oldidan otlarni o'tib ketish, yu'ni qo'rqinmasligi uchun lab bilan yoki yoqimli ovoz chiqarish yoki otning oldidan biroz oldin biqiniga yumshoqina niktat «op» so'zi bilan buyruq berish va otning oldidan so'ng silash kerak. Otdan otxona oldida yengilgina yoki suvoriylarga o'tib ketish kerak.

Otni ish va sport hayvoni bo'lganligidan ulardan olingan naslning ishga o'tkazilish durajasi katta ahamiyatga ega. Otlarning ishga yaroqliligi esa otchoparlarda otning o'tib chopishi, har xil musobaqalarda qatnashishi va yuk ortishiga qarab

baholanadi.

Otlarni sinovga tayyorlashdan oldin ular tegishli mashq qildirib chiqarilgan davridan o'tishi kerak. Chiniqtirishga yosh otlar ko'proq moyil bo'ladi, chunki ularning organizmi yosh bo'lganligidan bajarilishi kerak bo'lgan metodik tashqi funksional gimnastikalar yaxshi samara beradi.

Otlarni mashq qildirish ularni eng yuqori talablar bilan har xil mashqlar bilan o'tkazish har xil yurish usullari va har xilda choptirish, ya'ni sovo'tish usullari bilan. Sinash natijasida esa otning irsiy sifatleri namoyon bo'ladi, bu esa o'z navbatida otning zotini yaxshilashga qaratiladigan naslchilik ishlarida katta ahamiyat kasb qiladi. Otchopar sharoitida otlarni chiniqtirish jarayonida ularga har xil mashqlar bajariladi. Bunda chopish suratini oshirib borish (tezligini oshirish) muskullarini kuchaytirish bilan bog'liq bo'lgan mashqlar amalga oshiriladi. Otlarning yurak-tonir sistemasi va nafas olish organlarini rivojlantiradigan va otchoparda sinash uchun o'ziga xos zarur paydo qiladigan mashqlar ham mavjud.

Otchopar sharoitida otlarni mashq qildirish va sinovdan o'tkazish ishlarida bu zotlarni yetishtirish maqsadlariga qarab amalga oshiriladi. Masalan, tof qopish boshqa otlarni mashq qildirish va sinovdan o'tkazish ularni sakrab chopishdan tezligini oshirishga, yo'rtoqi otlarni yaxshi va bir me'yorda harakat qila olish, chaqqonligi va bardoshligini, og'ir yuk totadigan otlarning kuchini oshirishga yaratiladi.

Otlarni otchopar sharoitida mashq qildirish va sinovdan o'tkazish usullari ishlarining bir qismi bo'lib, bunda otlarning ishlash imkoniyatlarini tashqi harakatlar bilan gavda ko'rinishini obyektiv baholash, shuningdek, ularning eng yuqori tezlikda naslchilikda foydalanish uchun tanlab olish imkonini beradi. Masalan, otning chaqqonligi ot gavidasining tuzilishi, bardoshligi va naslchilik qiymatiga bog'liq bo'ladi. Chaqqonlik jihatidan rekordchi otlar odatda yaxshi ayg'irlik ham qila oladi, rivojlanish liniyalarining boshlovchisi, oila asoschisi xam bo'la oladi va o'zidan so'ngi avlod sifatli avlod qoldiradi. Shuning uchun ham yuqori darajadagi ishchan (chaqqon) otlar har doim yuksak baholanadi.

Otchilik zavodlari va otchopar sinovlarining rivojlanishiga qarab mashq qildirish yo'rtoqi otlarni mashq qildirishning asosiy prinsiplari belgilandi. Ilgari bu ishlar otchilik qildiruvchi bilan chavandozning xohishiga ko'ra amalga oshirilardi. Zamonaviy veterinariya va fiziologiya fanlarining rivojlanishi natijasida otlarni mashq qildirish tobora sotsial kuzatuvlar predmetiga aylanib bormoqda. Otlarni mashq qildirish va sinovdan o'tkazish MDH olimlaridan A.N.Krestovnikov, L.S.Pirogov, A.A.Yakovlev, A.S.Sulun, R.M.Vosqonyan, O.A.Jeligovskiy va boshqalar katta xissa ko'rsatgan.

Salt miniladigan yo'rtoqi va og'ir yuk tortadigan otlarni mashq qildirish ishlarida davra amalga oshiriladi.

Ot zavodlarida ham otlar mashq qildiriladi.

Yosh otlarni mashq qildirish va minishga o'rgatish

U bilan muomala qilish va uni o'rgatishga kirishishda u juda ham sezgir, o'zlash xususiyatiga ega bo'lgan jonivor ekanligini unutmaslik, yodda saqlash

Uda teri orqali sezish qobiliyati va eshitish kuchli ravishda rivojlangan. U uchun u bilan harakatlar, muloyimlilik bilan astagina bo'lishi, o'nga qo'l o'tkazish ovoz bilan tinglatadigan, yupatadigan holda bo'lishi kerak.

Mashq qildirish qulunlardan boshlanib, ularni dastlabki va oxirgi mashq qildirish qanday maqsadlarda foydalanilishiga qarab amalga oshiriladi.

Hamma ot zavodlarida, fermalarda yosh otlar otxona-yaylov sharoitida mashq va yukka holda chiniqtiriladi. Qulunni guruhlab chiniqtirish ularni sutdan chiniqtirishdan boshlab; yakka tarzda choptiriladigan paytda tugallanadi. Guruhlab chiniqtirishda qulunlarni har kuni galma-gal mashq qildiriladi. Masalan, salt otlarni yugan otlarni qadamlab, yo'rtib va sakrab choptiriladi.

Qulunlarni ikkita chavondozi rahbarligida atrofi to'silgan yo'lakda guruhlab mashq qilish uslubi ham mavjud. Bunda toy va biyalar alohida-alohida chiniqtiriladi. Mashq chiniqtirishning boshlanish davrida choptirish masofasi 2-3 km dan boshlanishi kerak. Bu paytda guruhlab chiniqtirish ularni yaylovda boqish bilan birga oshiriladi.

Salt miniluvchi otlarni zavod sharoitida yakka holda chiniqtirish.

Bu tadbirni amalga oshirishdan maqsad otlarni choptirish va otchopar otlarni tanlash jarayonlari uchun jadval ishlashga tayyorlashdan iborat. Salt otlarni minishga tayyorlashda avvalo egarga, yuganga hamda ustiga chiniqtirish holda yurishga va chopishga o'rgatiladi. Salt otlar bir yarim yoshga chiniqtirish kuzgi paytdan boshlangani ma'qul ko'riladi. Bu paytgacha toylar yugan otlar hunda ustini tozalashda osoyishtalikka o'rgatilgan bo'lishi kerak. Toylar zavodonchalarda minishga o'rganiladi.

Toylar dastlab egarga o'rgatiladi. U egarga o'rganganidan so'ng vazni 40 kg gacha bo'lgan uspirin mindiriladi. Mindirishga o'rgatish 7-10 kungacha davom etadi, bu paytda toy bu yangilikka ko'nikib qoladi. Keyinchalik bir yarim-ikki hafta davomida qulunlab yurishga va yo'rtib yurishga o'rgatiladi.

Toylarni otchoparga yuborish oldidan har haftada bir marta, hammasi bo'lib bir marta 500 m masofaga lo'killatib choptiriladi.

Chopqir otlarni zavod sharoitida mashq qildirish ishlari, otchoparga yuborish ishlari aprelning oxiri va may oylarida tugatiladi.

Qulun yuk tortadigan otlarni zavod sharoitida mashq (individual) qildirish va mashq otlarning toylari bir yarim yoshga chiqqanda bog'lab boqish payti mashq minishga o'rgatila boshlaydi. Ayni paytda ular aravaga qo'shish va tortish ishlari ham ko'niktiriladi.

Toylar dastlabki oyda salt aravani tortishga o'rgatiladi, keyinchalik unga mashq tortish asta-sekin ko'paytirib boriladi. Otlarni har xil shataklarga transport

vositalariga xo'jalik va dala ishlariga o'rgatish mumkin.

Otlarning yuk tortish imkoniyatlari tekis va quruq tuproq yo'lida o'ltash asbobi yordamida aniqlanadi. Yukni yetkazib berish tezligi vaqti kuchi, ot bosib o'tgan masofa bo'yicha maksimal tortish kuchi (yuk ko'tarish ketgan yuk hajmi bo'yicha baholanadi.

12.3. Yo'rtoqi otlarni mashq qildirish

Yo'rtoqi zot toylar hali xo'jalik sharoitidayoq ma'lum belgilan o'tishi kerak. Avvalo qulunlarni odamlar bo'lgan ishonchli reflekslarni kerak. Qulunlarni emib yurgan davridayoq erkalab chaqirib, qo'ldan qand, va shunga o'xshash narsalarni berib, o'rgatib boriladi. ularga baqirib yoki aytib urib muomala qilmaslik kerak.

Qulunlarni kishi o'ziga tamoman o'rganganligiga ishonch hosil so'ng. asta – sekin uning boshiga no'xta kiygiziladi. So'ngra vaqt o'tishi bilan uzun tasma bog'lanib, toyni bir yerda qimirlamay turishga o'rgatiladi. Undan keyin qashlagich bilan tozalashga, oyoqlarini ko'tarishga, tuyoq ostlarini tozalashga boshqalarga o'rgatiladi.

Qulunlar onasidan ajratilgandan so'ng ko'proq toza havoda masofa to'siqli maydonchada erkin harakat qilib yurishi kerak. Ularni yurishga va doimiy mashqga o'rgatishdan oldin guruh – guruh qilib, odimlab, yo'ltirib oyoqlab yurish va chopishga o'rgatiladi. Guruh – guruh qilib mashq qilish choparda yoki ochiq maydonda olib boriladi.

Onasidan ajratilgan qulunlar otxona yoki yaylovda asralishidan qat'iylab juda loyli va ob – havoning yomon kunlaridan tashqari har kuni guruh – guruh mashq qildirilishi kerak. Buning uchun bir yilqiboqar otlanib guruhning oldin yilqiboqar ot minib guruh orqasida va yonboshidan quvib borishi kerak. Guruh 2 – 3 km tez odimlab, so'ngra 2 – 4 km yo'rtib va oxirida 2 – 3 km odimlab qildirilishi kerak.

Yosh otlarni o'sish va rivojlanishiga ularning oyoq paylari muskullarini va nafas olish sistemasini rivojlanishiga qarab mashq qildirish darajasi va ushbu oshirib boriladi. Ularni yurganda alohida – alohida mashq qildirish bo'yicha yetganda, ya'ni bir yoshga to'lganda guruh qilib mashq qildirish masofasi 10 km borishi mumkin.

Yo'rtoqi otlarni otchoparda mashq qildirish va sinash

2-2,5 yoshli toylar otchoparga keltirilib veterinariya kurigidan o'tib karantin e'lon qilinadi. Karantin davrida ular har kuni 4-5 marta otchoparda bo'ylab odimlatib yurgiziladi. Otboqar bu paytda toylarning o'ziga xos individual xususiyatlarini o'rganadi, har bir toy uchun individual mashq rejasi tuzadi. Bu muddati tugagach, toylar trener bulimiga o'tkazilib, ma'lum reja asosida o'qitiladi.

da boshlanadi.

Otchoparda sinash davrida otlar tez yo'rtishning turgunligiga, o'zini tuta olishga, musobaqaga birga chopib borayotgan boshqa otlardan orqada qolmaslikka erishishiga, jilov harakatiga yaxshi moslashishiga, finishga yaqin qolganda o'tni yanada oshirishga va boshqalarga e'tibor beriladi. Shuni esdan chiqarmaslik uchun, mushq davridagi tezlik sinash paytidagi tezlikdan pastroq bo'lgani ma'qul. O'tlarning toylar otchoparda asosan odimlashga, trot, razmashqa, max va yo'rtish usullarida mashq qildiriladi va so'ngra sinaladi.

Yo'rtoqi ot zotlarini kachalkaga qo'shilgan xolda 1600, 2000, 3200, 4800 m masofaga; to'rt gildirakli aravachalarga qo'shilgan xolda 1600, 2400, 3200 m masofaga; minib 1600, 2400, 3200 m masofaga yo'rtib sinaladi. Aravani va minadigan otning og'irligi xisobga olinmaydi.

Yuqorida aytilganidek, ayrim yo'rtoqi otlar ustiga minib sinaladi. Bunday otchoparko'pincha sinash aravalarida yaxshi natijaga erishmagan, kerakli allyurda chopayotgan otlar uchun qo'llaniladi. Otchoparda yo'rtoqi otlarning biyalari 6 yoshgacha, ayg'irlari 10 yoshga qadar salt miniluvchi zotlarning biyalari 4 yoshgacha, otlari 6 yoshga qadar sinaladi. Ayrim yaxshi xususiyatga ega bo'lgan otlarni bu usuldan o'tgandan keyin sinalishi ham mumkin. Otlarning yoshi 1 yanvardan boshlanadi.

Ma'lumki, otchopar aylanasi ellipsga o'xshash yo'lkanadan iborat bo'lib, uning uzunligi 1600 m ni (ayrim otchoparlarda 1067 m bo'lishi mumkin) tashkil etadi. Otlar shu yo'lakchadan choptirib sinaladi.

Sinash va mashqni yaxshi ko'zatib borish uchun dastlab start belgisi, keyin otchopar aylanasi har 400 m ga va masofaning oxirgi (finish) belgi qo'yiladi. Musobaqa o'tkazilayotgan paytlarda chopish yo'lakchalari ko'zdan kechiriladi, otchopar yeri tug'irlanadi, belgilash tekshiriladi, yozda changimasligi uchun otlar ko'zdan yiqilmaydigan darajada suv sepiladi.

Otni musobaqa boshlanishiga bir, bir yarim soat vaqt qolganda 15-20 min 400 m masofaga tez yurttirib choptirilishi, undan oldin unga ozroq konsentrat ozuq va suv berilishi kerak. Musobaqadan so'ng bo'mi va tumshuklari suv bilan yuvilib, bir-ikki kun suv ichiriladi, abzallari yechilib (qishda yopqich yopiladi) terlari artiladi va 40-60 minut davomida klinik ko'rsatgichlari me'yorga kelgunga qadar yetaklab yuriladi. Keyindan keyin bo'lmaga kiritib, suv va ratsionda ko'rsatilgan ozuq beriladi.

Ko'p yillik tajribalardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, otlarni har kuni o'rtacha 10-15 daqiqa uzoq mashq qildirilsa, sinash davrida albatta yaxshi natijalarga erishiladi.

12.4. Salt miniladigan otlarni mashq qildirish va sinash

Otchoparda salt otlarni mashq qildirishning negizida ma'lum masofalarga, har bir vaqt davomida kadamlash, yo'rtish, ma'lum vaqtda ma'lum masofaga chopib kubi harakat mashqlarini bajaradi.

Ikki yashar otlarning mashqlari undan katta yoshlardagi otlarnikiqam qamqam ancha jadal bajariladi.

Bu mashqlarni o'tkazishdan maqsad otlarni tobora murakkablashib ishlash sinashga va ancha yuqori darajada ishchanlik ko'rsatishlariga tayyorlashdan iborat. Buning uchun mashq o'tkazishning mavjud usullarini takomillashtirish va o'tkazish miniladigan otlarni sinashga ancha muvoffaqiyatli tayyorlash imkonliki ta'minlash yangi mashq qoidalari ishlab chiqilishi kerak.

Otlar otchoparga keltirilgan dastlabki kunlarda faqat qadamlatib yurguziladi. Keyinchalik ular otchopar sharoitiga kunikishganidan so'ng turli usulda katta masofalarda choptirishlar, turli masofaga poyga masofaga o'rgatiladi. Lukillatib choptirishlar bir haftada bir marta amalga oshiriladi.

Nomli va an'anaviy sovrinlar har yili belgilangan muddatlarda ishlatiladi. Musobaqalarga chopish tezligi yuqori bo'lgan otlar qo'yiladi.

Otchopar sharoitida sinash xillari. Turli – zot (yo'rtoqi, salt miniladigan otlar, yuk tortuvchi) otlar uchun har xil sinovlar o'tkaziladi. Salt miniladigan otlar poyga va to'siqlardan o'tishda sinaladi. otlarning yoshi har xil bo'lganligidan ular poyga va to'siqlardan o'tishda sinovlardan o'tkaziladi.

Chopish masofasi: ikki yoshli otlar uchun – 1000, 1200, 1400 va 1600 m; uch yoshlilar uchun – 1200, 1400, 1500, 1600, 1800, 2000, 2400, 2800 va 3000 m; to'rt yoshli va undan yuqorilar uchun – 1200, 1500, 1600, 1800, 2400, 2800, 4000 m. Ushbu masofalar tashkil etishi kerak.

Olti yoshda bo'lgan salt miniladigan yarim qonli otlarni yanada tobora tobora masofaga choptirish sinash mumkin.

To'siqli joylarda uch yoshli va undan ortiq otlar qo'yiladi. Salt miniladigan otlarni sinovdan o'tkazishda chavondozning vazni xam katta ahamiyatga ega. Uch yashar otlar uchun chavondoz bilan egarning vazni 57 kg dan, uch yasharlari to'rt yoshli kg, to'rt va undan katta yoshdagilar uchun 60 kg (biyalar uchun bu yuk 2 kg gacha bo'lishi kerak) dan oshmasligi kerak.

Salt miniladigan otlar poyga va to'siq joydan tashqari stipil chezi (yoki stipil) tabiiy to'siqlardan o'tish poygasi) o'yini va 3000-7000 m gacha poyga musobaqasiga xam sinovdan o'tkaziladi. Stipilchez musobaqasiga besh yoshdan oshgan otlar qo'yiladi.

Ayrim joylarda chala zotli otlarni sutkasiga va bir necha kun davomida 1000 m km masofaga choptirish kifoya qiladi.

Yo'rtoqi otlar yoshiga qarab maxsus ikki g'ildirakli yengil aravalarida har xil masofaga mashq qildiriladi. Aravakash bilan tachankaning vazni limitlanadi. Ikki yashar otlar 1600 m masofaga (bir tomonga) uch yashar otlar 1600 m masofaga har ikkala tomoniga, turt yoshdan oshganlari 1600 m masofaning ikki va uch tomoniga 2400 va 3000 metr masofaga choptirilgan holda sinaladi.

Bundan tashqari, yo'rtoqi otlarni kachalkada, yuzni manzilga yuzni tezligiga, egarlanganda lukillab choptirib sinash xam mumkin, bu musobaqalar

va undan ortiq yoshdagi otlar qo'yiladi. Odatda beshta-oltita va undan ortiq otlar guruhlarga ajratilgan holda sinovdan o'tkaziladi.

Ushbu otli izvosini sinash uchun otlarning xamma zotlari, istagan jinsdagilari ham mumkin, lekin bunda o'rtacha qo'yilgan ot to'rt yashardan, ikki yoniga tashqari esa uch yoshdan kichik bo'lmasligi kerak. Qishda chanada 1600, 2400, 3200 masofaga choptiriladi. O'rtadagi ot yo'rtib, chapdagilari yugurib chopishlari

otchopar sharoitidagi sinovdan otlarning axvoli doimiy ravishda har xil holatda bo'lib turishi shart. Masalan, fiziologik jihatidan nazorat qilish, otlarning mashq qilish qildirganligini, ularni asrash, oziqlanish, mashq qildirish va mashq muqobil rejimlarini aniqlash imkonini beradi. Zootexnika nazorati otlarning umumiy va umumiy axvolini, semizligini, tashqi ko'rinishini, xulkinini, oziqlanish rejimlarini tuzatib borish xamda ishlash xususiyatlarini takomillashtirish masalalarini o'z ichiga oladi.

Otlardan tashqari, veterinariya nazorati xam olib boriladi. Bunda otning funksional faoliyatidagi chekinishlar o'z vaqtida aniqlanib, profilaktik tadbirlar amalga oshiriladi. Yuqumli kasalliklar va shikastlanish holatlarining oldini olishga alohida e'tibor beriladi. Zootexnik va veterinariya nazorati bir-biriga bog'langan holda amalga oshiriladi.

Ular bir otchoparda otlarni sinash uchun sud kollegiyasi tashkil etiladi. Sud kollegiyasiga bosh sudya, sekretar, ikkita sudya, otchopar ishlab chiqarish korxonasi vakili va starter kiradi. Otlarni sinovdan o'tkazishda sud kollegiyasining vakillari zarur xizmat ko'rsatuvchi xodimlar bo'ladi. Ular otlarni sinovdan o'tkazish belgilangan qoidaga muvofiq ish olib borishadi.

Otchoparda barcha sinov natijalari qat'iy hisobga olib boriladi. Bunda har bir sinov haqidagi sud kollegiyasi tomonidan tuzilgan protokol asosiy xujjat hisoblanadi. Protokolda havo sharoiti, yo'lining xolati, har bir musobaqa va poyganing natijalari, qullangan o'mi, otlarning musobaqadan chetlatilish sabablari va boshqa omillar ko'rsatiladi. har kaysi ot uchun sinov natijasi yoziladigan ikki nusxada individual hisobot tuzilib, bittasi otlarning egasiga yuboriladi, ikkinchisi esa otchoparning hisobotiga qo'shiladi.

Salt miniluvchi otlarni otchoparda sinash

Salt miniluvchi otlarni otchoparda mashq qildirishning yo'rtoqi otlarni mashq qilishdan birdan-bir farqi ularni xo'jaliklardan shu otlarni minib kelgan otchoparlarga o'tqazish, otboqarlar mashq qildiradilar va sinaydi. Chunki bu o'rgatuvchi va mashq qiluvchi o'z otlarining fe'lini yaxshi biladilar. O'rgatuvchilar otchoparning sinash natijalarini o'z qo'l ostidagi otlarni tayyorlash va sinash uchun alohida reja tuzib

Salt miniluvchi otlarni poygada sinashga tayyorlangan kishining shaxsan o'z o'zini chopishi, sinash kuni ertalab otni faqat yetaklashi, musobaqaga 2-3 soat

vaqt qolganda 900-1000 g konsentrat ozuq va yarim chelak suv berishi kerak. Musobaqa boshlanishiga 30 min qolganda egar va yugan uriladi. Chavandoz o'rtirgach, o'rgatuvchi ayilni maxkam tortilgan-tortilmaganligini yana bir marta tekshirib ko'radi. Sudyaning uchinchi unrog'idan so'ng, chavandoz otlarini masofaga tez choptirib musobaqaga tayyorlaydi.

Ikki yoshli otlarni sinashda kamchilash yoki taqimlash mumkin emas. Otlar tezligi chopish aylanasining hamma qismlarida deyarli bir xil bo'lishi kerak. Tezlik bir me'yorda bo'lmasa, ot finishga kechiqib kelishi mumkin. Chavandoz o'z kuchini har xil sarflaydi va tez charchaydi. Shuning uchun chopish masofasini to'g'ri xisobga olish, otlarning qobiliyatini to'g'ri xisobga olish, otlarning qobiliyatini yaxshi urganish va uni turli kislmlarda to'g'ri taksinlash chavandozning muvaffaqiyatli bog'liq. Ot finishga yetib kelgandan so'ng boshqa otlar singari sovitiladi.

Ikki yoshli ayg'irlarni sinashda chavandozning og'irligi egar bilan bog'liq. 1 yoshli ayg'ir 57 kg, 3 yoshli 58 kg, katta yoshli otlar 59 kg, biyalarni sinashda esa og'irlikni ko'zda tutqanida chavandozning og'irligi 2 kg kam bo'lishi kerak.

12.5. Og'ir yuk tortuvchi otlarni mashq qildirish va sinash

Og'ir yuk tortuvchi otlarni mashq qildirish ba'zi bir tomonlar bilan mashq zotdagi otlarni mashq qildirishdan ajralib turadi. Masalan, bu zotdagi otlarni mashq qildirishda e'tibor asosan ularning ish qobiliyatini oshirishga qaratilgandir.

Og'ir yuk tortuvchi zotlarini sistematik mashq qildirish ilk bor 1880 yilda boshlandi va 1930 yilda Rossiya yilqichilik ilmiy – tadqiqot instituti tomonidan sistematik mashq qildirishning muayyan sxemasi ishlab chikildi. Bu sxemada og'ir yuk tortuvchi otlarning ish qobiliyatini oshirish, pishiqiligini, odimlab va yo'rtish qobiliyatini rivojlantirish kerakligi aniq kursatilgan edi. Hozir ot zavodlarida og'ir yuk tortuvchi otlar manna shu instruksiya bo'yicha mashq qildirilmoqda.

Qulunlar onasidan ajratilgach, birinchi yilgi guruhlariga bo'linib, 6000 m yurg'ochilari bilan bir muddatda ikkinchi yili aloxida – aloxida mashq qildiriladi. Og'ir yuk tortuvchi otlarning tekis yullarda chanalar, turli tipdagi aravalarga qo'yib mashq qildirish kerak.

Mashq qildirishning dastlabki 5 oyi mobaynida og'ir yuk tortuvchi otlarning og'irlik – 30 kg tortish kuchida odimlatib va sekin yo'rtiriladi oy sayin og'irlik va yo'rtish kuchini ko'paytirilib boriladi. Otchoparlarning mashq planida 2 yoshli otlarni mashq qildirish nixoyasiga yetay deb qolganda ikki kun 8km masofaga kuchli mashq qildirish belgilangan. Mashq oxirida tortish kuchi yengil otlar uchun 170 kg ga og'ir otlar uchun 230 kg ga yetkazishi lozim. 2,5 yoshli otlar mashq qildirib bo'lgandan keyin ularning ish qobiliyati kompleks rivojlanishi kerak. Bu o'tkaziladigan maxsus sinashni tekshirib krliladi.

Og'ir yuk tortuvchi nasildor otlarning sinashning quydagi usulari mashq qildirish va sinash ma'lum tortish kuchida otlarning odimlash va yo'rtish qobiliyatini oshirishga

...ni 200 – 300 kg tortish kuchida bosib o'tish qobiliyatini va maksimal tortish kuchining rivojlanish darajasini aniqlash yordam beradi.

Rossiya yilqichilik ilmiy - tekshirish inistituti tomonidan doymii mashq qilishning sxemasi ishlandi. Bu sxemada asosan og'ir yuk tortuvchi otlar kuchliligi, tezligi, odimlar va yo'rtish, yuk tortishi, yurish aniqligi va ishni bajarish tezligi bo'yicha mashq qildirishi kerak. Xozir ot zavotlarida shu instruksiya bo'yicha og'ir yuk tortuvchi otlar mashq qildiriladi.

Qulunlar onasidan ajratilgandan so'ng guruh qilib mashq qildiriladi. Bir yoshga qadar ayg'ircha va biyachalarni bir guruh qilib mashq qildiriladi. So'ngra ayg'ir ayg'irchalarini va biyachalarini bir- biridan ajratib, aloxida yilqi tashkil etiladi.

Onusidan ajratilgan yosh toylarni guruh – gurppa qilib ochiq maydondan o'tkazilgan belgilangan marshrut bo'yicha yilqiboqar boshchiligida mashq qildiriladi. Kuzga kelib 1,5 yoshli toylarni minishga o'rgatiladi. So'ngra ularni sistematiq mashq qilish boshlanadi. Haftaning 6 kunida toylar turli nagruzkada mashq qildiriladi, bir muddat maxsus maydonchada dam beriladi va odimlatib yengil mashq qildiriladi. Og'ir yuk tortuvchi otlarni chanalar, turli aravalarga qo'shib mashq qildiriladi. Bunda mashq qiladigan yul albatta tekis bo'lishi kerak.

Dastlab 5 oy mobaynida og'ir yuk tortuvchi otlarni o'zgarmas ish normasida 100 kg tortib odimlatib va sekin yo'rttirib mashq qildiriladi. Oy sari kunlik mashq qilish masofani o'zaytirib boriladi va uni 10 – 11 km ga yetkaziladi. 2 yoshli otlarni mashq qilishida ikki kun davomida 8 km masofaga kuchli mashq qildiriladi. Bunda 100 metr masofani bosishda xafta sari tortish kuchini oshirib borib, mashqning kuchini yengil otlar uchun 170 kg va og'ir otlar uchun 230 kg ga yetkaziladi. 2,5 yoshli otlar mashq sistemasini shunday tamomlashi kerakki, bunda ularda kompleks ish bajarish qobiliyati juda yaxshi rivojlangan bo'lishi kerak. Shundan so'ng ularni maxsus mashq bilan tekshiriladi.

70 – jadval

Og'ir yuk tortuvchi nasldor otlarni sinash

Yo'rtib 2 km ga (min. sek)	Qadamlab 2 km ga (min.sek)	3 va undan ortiq yoshli otlarni metr xisobiga tortishga bar-doshligi	Ball xisobida
1,20 va yuqori	15,30 va yuqori	450 va yuqori	10
5,30	16,00	400	9
5,45	16,30	350	8
6,05	17,00	300	7
7,00	18,00	200	5
7,30	18,30	150	4
8,00	19,00	100	3
8,30	19,30	50	2

Og'ir yuk tortuvchi otlarni 4 ta har xil turi bo'yicha sinash

1. Qadamlab tezlikda yuk tortishi
2. Yo'rtib tezlikda yuk tortishi
3. Yuk tortishdagi chidamliligi
4. Eng yuqori tortish kuchi bilan

Sinash sharoitlari va uning turlari zotning tanasining kattaligiga bog'liq belgilanadi. Tezlik bo'yicha sinalganda masalan 10 ball xisobida amalga oshirilgan km masofani 5 minutda 20 sekunda yo'rtib bosib o'tsa 10 ball, qadamlab 10 km 20 sekunda bosib o'tsa 10 ball beriladi.

Agar shu masofani 6 minut 30 sekunda qadamlab 17 minut 30 sekunda yo'rtib o'tsa 6 ball beriladi. Ball xisobida baholash 1 jadvalda berilgan.

Shuni aytish kerakki, nasldor otlar og'ir yuk tortuvchi otlar bo'yicha o'z ishlarini tashkil etishda ularni sistematiq mashq qildirishga va sinashga ko'proq e'tibor berib kelinmoqda. Zotan, kelgusida naslchilik ishlari darajasini yaxshilashda va uning natijalariga qarab baholash katta ahamiyatga ega. Nasldor og'ir yuk tortuvchi otlarning maksimal tortish kuchini sinash A.V.Volkov asbobidan foydalaniladi.

Tortish kuchi dinamometr (kuch o'lchagich) bilan aniqlanadi. Dinomometr prujina taroziga o'xshash bo'lib, unga o'zi yozar asbob o'rnatilgan. Bu asbob ish yurganda (ish bajarganda) yo'lning ayrim uchastkalaridagi tortish kuchini o'lchay boradi. Otning tortish kuchini aravaga qo'shilgan paytda o'lchashga ehtiyoj tugay paytda dinamometr ot tortadigan valik bilan arava o'rtasiga o'rnatiladi. Dinomometr aniq o'lchash talab qilingan ilmiy ishlardagina qo'llaniladi. Masalan, yaxshi mashq qilib sinalgan sovet og'ir yuk tortish fors laqabli ot 22991 kg ni masofaga eng yuqori tortish kuchi bilan tortgan.

Tuliq abzallangan otni dastlabki ishga o'rgatish

Yo'rtoqi zotga mansub yosh toylar sistemali mashq qildirishga 1,5 yoshdan boshlab o'rgatiladi. Bu davr O'zbekiston sharoitiga aprel-may oylariga to'g'ri keladi. Mashq qildirishning dastlabki davri qishda o'tkaziladigan mashqlarni takrorlab yosh toylarni abzallarga o'rgatishdan boshlanadi.

Mashq qildirishda toylar yoshi va umumiy rivojlanishiga qarab guruhlar ajratiladi, yo'rtoqilari odimlatib sekin va tez yuritirib razmashka va max kabi usulda yurgizib o'rgatiladi.

Mashqning dastlabki paytlarida toy chopishga intiladi. Lekin bu yo'l o'rgatuvchi uni tez choptirishga yo'l qo'ymasligi trot va razmashka usulida hadda to'xtatib yuritirib o'rgatishi jilov orqali yengil boshqarishi chapga va o'nga oson bo'lishi toylar og'zini yuganga urdirmasligi kerak. Aks holda toylarda paylarning cho'zilishi va oqsash hollari uchrashi mumkin. Agar toylarni jilov orqali boshqarishga yo'l qo'yib o'rgatilmasa, keyinchalik ularni boshqarish qiyinlashadi. Bundan tashqari toylar ovoza o'rgatish ham katta ahamiyatga ega.

Atashqdan so'ng o'rgatuvchi yoki otboqar toyni yaxshilab ko'zdan kechirishi, uning paylarni qo'l bilan siypab ko'rishi, yugan «urgan» yoki «urmagan»ligini tekshirib, ozuqa berib ko'rish kerak.

Toylar ikki yoshga yaqinlashishi bilan mashq me'yori asta-sekin oshiriladi. Harakat qilgandan keyin o'zini yomon his etsa, uni vaqtincha tez harakatli yurishdan ozod qilib o't ekilgan maydonda erkin yurishi uchun imkoniyat yaratmoq kerak. Faqat sog'ayib ketgandan keyingina uni o'rgatuvchi individual plan asosida o'qitirishni davom ettiradi.

Matematik mashqlar nihoyasida har bir toy 1600 m masofani 3 min.da tez yurishi kerak. Shu talabga javob bergan yo'rtoqi toylarning birinchi guruhi dekabr oylarida O'zbekiston sharoitida sinash o'tchoparga jo'natiladi.

12.6. Toylarni minishga o'rgatish

Toylarni yuganga o'rgatishdan oldin no'xtaga bog'langan tasma bilan yurishga o'rgatiladi. So'ngra no'xtaning ustidan yugan kiygizilib yurishga o'tkaziladi, bunda toyni yugan ipidan emas, no'xta ipidan yetaklanadi. Qulunlar yuganga yaxshi o'rgatilganda so'ng, 8 – 9 oyligida ularni maxsus qurilgan yopiq xonada (manej) yoki ochiq havoda tekis yerda uzun tasma orqali boshqarib, aylanib o'tkaziladi.

Yopiq xonada toyni uzun tasma bilan boshqarmasdan aylanib chopishga o'tkaziladi. Buning uchun o'rgatuvchi xonaning o'rtasida turib, uzun qamchi bilan toyni chopishini boshqaradi, boshqarishda uni o'ngga, chapga tez – tez burilib o'tkazish alohida e'tibor beriladi. Birinchi dars 15 – 20 minutdan oshmasligi kerak. Keyin ularni uzun tasma orqali boshqarib yo'rtishga o'rgatiladi, bunda harakat har 5 minutda o'zgartib turiladi. Choptirish muddatini asta – sekin 35 – 40 minutga olib boriladi. Muskullarini bir tekisda rivojlanishi uchun chapga va o'ngga choptirish muddati bir xil bo'ladi. Toyni kalta aylanmasligi uchun boshqarish vaqtida uzunroq 5 – 6 metr qilish kerak. Mashq davrida toyni bir yurish harakatidan ikkinchi yurish harakatiga o'tkazish asta – sekin, qo'rqitmasdan bo'lishi kerak. Agar xonada xona ichida mashq davrida toy terlab ketsa, to'ni qotib nafas olishi va xonadan chiqishi normallashtirishga qadar xona ichida odimlar yurgizishni davom ettirish kerak.

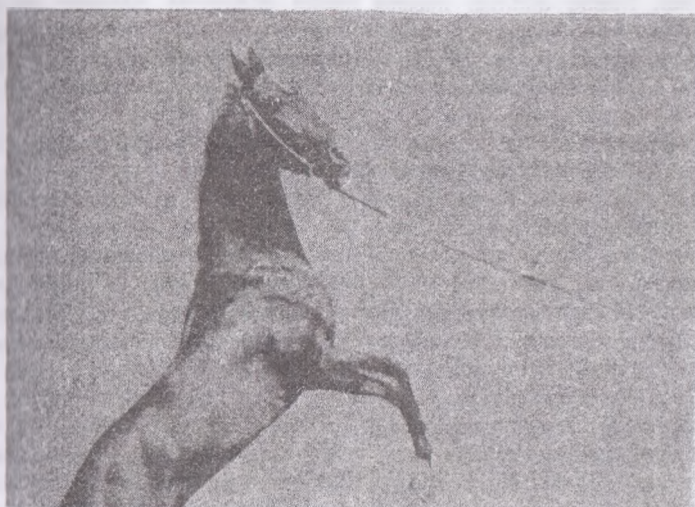
Arava va kachalkaga qo'shiladigan toy jilovga o'rgangan bo'lishi kerak. Arava kachalka (2 gildirakli sport aravasi faqat) egar jabduqqa. Yuganga jilov orqasi o'ralib, o'ngga chapga burilishga va to'xtatishga to'liq o'rgangan toylargina o'tkaziladi. Egari jabduq urilgan yoki aravaga qo'shilgan toy aravakashning harakatiga to'liq bo'ysinadi va u talab qilgan yurishda yuradi. Aravaga qo'shishdan oldin toy yurgan o'ringa va jilovga o'rgangan bo'lishi kerak. Buning uchun no'xta bilan o'ralgan yugan bilan nuqtaning uzun tasmaidan ushlab bir necha dars o'tkaziladi. So'ngra unga egar-jabduq o'ralib, avval no'xta ipidan, so'ngra jilovdan

ushlab yurishga o'rgatiladi. Bu dars to toy yuganga va jilov orqali boshqarishga o'rganguncha qadar takrorlanaveradi. Toylarni yuganga, jilov orqali boshqarishga, egar-jabduqga o'rgatishga shoshilmaslik kerak, aks holda yaxshi natija bermaydi. Egari-jabduqga, bgang, jilov orqali boshqarishga o'ngga, chapga burilishga, boshqarishga va yana boshqarishga) to'liq o'rgangandan so'ng, uni qo'shib choptirish uchun to'rtinchi darajaga aravaga qo'shishga o'rgatiladi. Qishda ularni chanalarga qo'shib choptirish uchun bahorda esa maxsus ishchi-aravalarga (kachalka) qo'shib yurgiziladi. Toylarni yugatish kungi bunday mashq qildirish 30-40 minut davom etadi va bunda 3-4 km masofa bosiladi. Ularni to charchab qolgunga qadar yurgizish maqsudga ega bo'lgan hisoblanmaydi.

Issiq kunlarning boshlanishi bilan mashq to'xtatilib, ularni 1,5-2 oy davomida qo'yib yuboriladi. So'ngra ular 1,5 yoshga to'lgandan so'ng doimiy mashq qildirishga o'tiladi. Har bir toy uchun belgilangan individual mashq boshlashdan oldin minib va yurish bo'yicha o'tgan mashqlar takrorlanadi. Eng muhim asosiy mashq qildiruvchi toylarning yoshiga, rivojlanishiga va mashq bajarish qobiliyatiga qarab guruhlarga bo'ladi. Har bir guruh uchun kalendar ish rejasi tuziladi. Ish rejada yuritish turlari (allyur) va yaylovga olib chiqish vaqti ko'rsatiladi. Yurish rivojlangan, o'rta semizlikda bo'lgan va mashq bajarish qobiliyati yaxshi bo'lgan toylar tezroq mashqlarni bajarishga o'tkaziladi va ular otchoparlarga bajariladi.

Mashqlarning dastlabki davrlarida og'ir ishda ishlatish yaramaydi. O'zbekistonda marta 1500-2000 m yursa yetarli hisoblanadi.

Agar tez harakatli mashqdan so'ng ot o'zini yomon his qilsa, to'xtatilib, otning tanasida og'riq sezsa) uni vaqtincha tez harakatli mashqdan o'zini qaytarib olingan maydonda erkin yurish uchun imkoniyat beriladi. Tuzalib ketgandan so'ng trener rahbarligida individual planga muvofiq mashq qildirishga davom etiladi. Doimiy mashqning oxirida har bir toy 1.600 metr masofani 3 minutda bajarishga erishib bosishi kerak. Shu talabga javob bergandagina uni ot choparga jo'natiladi. Yurish toylarning birinchi guruhi setyabr-oktabr oylarida (O'zbekiston sharoitida) ot chopariga jo'natilish uchun jo'natiladi, bu davrda ularning yoshi 2,2-2,6 ja bo'ladi.

70-rasm

12.7. Uzun tizgin yordamida bog‘lab, otlarni mashq qildirish

Ot sporti amaliyotlari shuni ko‘rsatadiki otlarni uzun tizginda ushlagan holda aylantirib mashq qildirish ularni jismoniy jihatdan yaxshi tayyorlashga va maxsus bog‘lab mashqlarni bajarishlari uchun kerakli bo‘lgan dastlabki tayyorgarlikdan otlari uchun eng samarali usullardan biri hisoblanadi.

Otlar uzun tizginda ushlab turgan holda aylantirib mashq qildirish, ya‘ni aylana bog‘lab harakatlantirish ulardan insonga nisbatan ishonch hissini oshiradi, uning o‘ziga o‘rganishi bilan bir vaqtda unga tushuna boshlaydi va berilgan barcha mashqlarini darhol bajaradi, har xil harakatlarni tekis va bir maromda bajarishni o‘rgatadi.

Bu usul ayniqsa, har xil sabablarga ko‘ra (qarchig‘ay urilishi) minish mumkin bo‘lgan otlarni mashq qildirishda juda qo‘l keladi. Bundan tashqari otlarni poyga olib chiqishda agar ular juda serharakat bo‘lib, ularni bir joyda to‘xtatib turish va boshqarish uchun bo‘lgan paytlarda ularni tinchlashtirishda, ularni va o‘zlarini erkin tutishga o‘rgatishga mashq qildiriladi. Ularda to‘siqlardan sakrash oldidan kuzatiladigan qo‘rquvchilik va asablarning tajanglanish holatidan chiqarish va o‘zlarini erkin harakatga o‘rgatishda, yosh otlarda kuzatiladigan ortiqcha kuchni sarf qildirishda, hamda yoshdagi otlarda ularni boquvdan chiqargan paytda egarlab minishdan oldin otlardagi ortiqcha energiyani sarflashda juda qo‘l keladi.

Otlarni aylana bo‘ylab mashq qildirish faqat, yuqori malakali chavandozlarga

topshiriladi. Mashq qildirish maxsus mashq qildiruvchi rahbarlar o'ziga individual (alohida) reja asosida amalga oshiriladi avval oddiy usuldan boshlab sekin murakkablashtirilib boriladi, bu tajriba asosan yosh otlar uchun qo'llaniladi. hurkak va tez otlarni mashq qildirishda juda hushyorlik va hushmuomillik talab qiladi.

Otlarning aylana bo'ylab mashq qildirish har bir otning individual o'ziga xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Juda xurkak va tez otlarni mashq qildirish juda hushyorlik va izchillik bilan boricha xushmuomillikni talab qiladi.

Aksincha, juda yuvosh va sekin harakat qiladigan otlarni mashq qildirishda juda baland ovozda agar bu ham foyda bermasa yanada jiddiyroq usullarni qo'llanish yo'li bilan uni oldinga tezroq harakat qilishga majburlash lozim. Agar uning harakatini mashq maboytida yana sekinlashsa unga maxsus qamchi bilan tezroq harakat qilishga majburlash kerak. Tezligini oshirsa uni ortiqcha majburlashning hojati yo'q.

Bularning hammasi qisqa vaqt ichida ro'y berishi kerak.

Otni o'ynatish uchun pishiq arqonli ip uzunligi 5 m, qalinligi 5-6 sm bo'lgan ip uchiga charm qayshga o'ratilgan temir to'g'a zanglamaydigan metallardan bir qancha otning no'xtasiga berkitilib bog'lanadi. Ikkinchi uchi esa qo'lida ushlash uchun moslashtirilgan.

Uzun qamchi, darra, otlarni me'yorida bajarishda harakat tezligini oshirish uchun foydalaniladi. Uzun qamchi odatda dastali va uzun tasma qayishdan yoki yog'ochdan yasalgan bo'ladi. Uzunli 1.4-1.5 m gacha, bazi bir shaxsiy qamchilarni uzunligi 1.1 m gacha bo'ladi. Bu qamchilar otni mashq qildirishda jokey (ot o'rgatuvchi) va chavandozlar keng foydalaniladi.

Otlarni oyog'iga kiydiriladigan moslama otlarni tuyoqlarini, oyog'ini va to'siqlardan sakraganda shikastlanishdan saqlaydi.

O'ta og'ir to'siqli joylarda oldingi oyog'iga to'jaligicha plastil yoki qum bilan kiydiriladi. Shuningdek, maxsus bintlarga paxtani o'rama qo'shib, uyog'ini kiydirib bog'lanadi.

Bu moslamalarning to'g'ri o'ratilganligi yana bir karra ko'zdan ko'chirilishi kerak.

Otlarni mashq qildirishni belgilashda, asosan, ikki kishi chavandoz va yordamchisi bo'lishi kerak. Yordamchi otni aylana bo'ylab kerakli yo'nalishda harakat ettirib yetaklaydi. Chavandoz esa arqonning uchidan ushlagan holda maydon markazida turaladi.

Arqonni qo'lga o'rash, bog'lab olish qat'iy man qilinadi. Mashq qildirishda chavandozning holati, maydonchani qoplamasi (qum, tuproq) va boshqa omillar muhim ahamiyatga ega.

Chavandoz otni mashq qildirishning dastlabki daqiqalarida maydon o'rtasida kichik radius bo'ylab otni boshini va harakatini nazorat qilib boradi. Ot harakatini tezlashishi bilan yordamchi aylana bo'ylab o'z harakatini davom ettirgan holda...

otni qo'yib yuboradi. Yordamchi otni qo'yib yuborgandan keyin otga arqon holda aylana bo'ylab harakat qilib, otdan sekin uzoqlashadi va chetga chiqadi.

Agar ot kerakli jadallikda harakat qilmasa, bu yerda yordamchi uni qamchilab otning vazifasini bajaradi, bunda agar ot aylana bo'ylab o'ng tomonga harakatlanayotgan bo'lsa qamchini chap qo'lga ushlaydi va aksincha chap tarafga harakatlanayotgan bo'lsa o'ng qo'lga olingan holda maydon markazidan otni tezroq harakat qilishga undaydi. Tajribali chavandozlar yordamsiz ham ishlay oladilar. Chavandoz agar ot aylana bo'ylab o'ng qo'lga ushlagan holda agar chap qo'lga harakat qilayotgan bo'lsa aksincha arqon chap qo'lga qamchini esa o'ng qo'lga ushlagan holda harakat qilinadi.

Qamchini shunday ushlash kerakki uning dasxini qalin uchi katta, borish tomon harakatlanishi, yumshoq uchi esa chavandozdan bir oz orqaroqda yerga tegib turishi kerak. Qamchini shu holatda ushlaganda, otlar asosan yosh otlar unchalikda harakatlanadilar. Otlar harakatlana boshlagandan keyin esa qolganining dastasini harakatlanish holatiga otgan tomon yo'naltirilgan holda ushlanib og'iz bo'shlig'idan tilni harakatlantiruvchi ovoz chiqarish kerak. Otlarning harakatini tezlashtirishi uchun otning og'zini o'zi kifoya qiladi. Agar bu tadbir yordam bermasa, ya'ni ot bunga e'tibor bermasa, qamchini dastasini uchi kichgina barmoq tomonga yumshoq qismi esa otning og'zini bo'g'inidan bir oz balandroqqa yetadigan holda ushlanadi.

Avval otni bo'ysindirish uchun 4-4.5 m aylana bo'ylab harakat qildiriladi. Otlar ot orqa oyoqlari bilan tepib yuborishdan saqlaydi.

Otlarni aylana bo'ylab mashq qildirishda avval ularni uch xil harakatni o'z ichiga olgan odimlab, yo'rtib va qo'sh oyoqlab chopishga, bu harakatlarni bajarganda otning harakatlanishini tartib ketmasligi, ya'ni chavandozni tartib ketmasligi va tekis harakat qilishi kerak.

Otlarni mashq qildirishda yuqorida aytib o'tilgan omillarni xisobga olish kerak. Ayniqsa otlarni kavalettidan foydalangan holda juda intensiv mashq qildirishda otlar harakatlanishidan sakrash va boshqa murakkab mashqlarni bajarishda).

Agar qum bilan qoplangan yog'och qirindisi bilan qoplangan yoki o'tloq bilan qoplangan maydonchalar mavjud bo'lsa bulardan eng yaxshisi birinchi ikki maydonchalar foydalaniladi. Bu maydonchalar yuqori namlikka ega bo'lgan holda otlar umuman harakatlanishdan qo'rqmaydi. Har safar otlarni mashq qildirishning tugashi bilan bu maydonchalarning yuqori qismini to'xtatki bilan tekislab chiqiladi va yengil boranalarda yumshaladi.

Sport otlarini mashq qildirish uchun mo'ljallangan maxsus moslamalar va maydonchalar ichida kavaletti muhim o'rinni egallaydi. Bu yupqa yog'och taxtadan yasalgan maxsus moslama bo'lib to'rtburchak shaklida bo'ladi uzunligi 2-4 m gacha bo'lgan bo'lsa mumkin, ikkinchi turiga yog'ochdan yasalgan maxsus moslamalardan iborat.

Ushbu moslamalar yordamida otlarni mashq qildirish vaqtida yarim aylana yoki aylana harakatlarni bajarish uchun maxsus yo'laklarga yoki to'siqlarga barpo etiladi.

Otlarni kavaletti yordamida aylana bo'ylab mashq qildirganda asosan 3 ta

yo'lakcha barpo etiladi, ya'ni ichki, o'rtangi va sirtqi. Bunda ichki yo'lakcha kavalettsiz ishlash uchun o'rtangi yo'lakchani kengligi 80 sm bo'lib o'qimlab yurishini va sirtqi yo'lakcha kengligi 1.30 sm bo'lib otlarni yo'rumb qildirishda foydalaniladi. Otlarni mashq qildirishdan oldin chavandoz (masalan eksteryerini alohida xususiyatlarini mashq qildirish darajasini hisobga olib kavalettilar yordamida yo'lakchalarning kengligini va radiusini belgilaydi va otlarning harakat doirasini kengaytiradi yoki aksincha qisqartiradi. Otlarni yo'lakcha bo'ylab 6-7 marotaba mashq qildirgandan so'ng ularni tashqi yo'lakcha o'tkaziladi va yana 6-7 marotaba tashqi yo'lakcha mashq qildirgandan so'ng ichki yo'lakchaga mashq qilgandan so'ng amalga oshiriladi. Otlarni o'z buyruqlar asosida itoatkorlikka o'rgatish mashqni o'z vaqtida bajarishga olib Otlarni doimiy ravishda mashq qildirish butun organizmni yaxshi rivojlanishiga va sun'iy, oddiy va murakkab mashqlarni to'g'ri bajarishga olib keladi. Hech qachon mashq qildirish tartibini buzmasligi oddiy mashqlardan murakkab mashqlarga o'tib borishi kerak, bu esa vaqt o'tishi bilan chavandoz o'rtasidagi munosabatlarning jipslashib borishiga olib keladi.

Sakratish sport otlarini tayyorlash va ularni takomillashtirish chavandoz va sportchilarning oldida turgan eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi va ular bu ishda doimiy izlanishda bo'lishlari kerak. Otlarni aylana sakratish ularning to'siqlardan sakrashga diqqatini oshiradi va sakrash jarayonini yaxshilashga olib keladi. Ayniqsa to'siqlardan o'tish va uch kurash o'yinlariga natijalarga erishadi.

12.8. Mashq qildirishda ishlatiladigan anjomlar

Yo'rtoqi otlar faqat yaxshi tanlangan abzallar va aravalar bo'lgan o'zlarining maksimal qobiliyatlarini ko'rsata oladi. Bunda asosan chopish mustahkam, yengil, bundan tez harakatlanganda kam qarshilik ko'rsatadigan va ko'zg'aladigan va boshqarishga qulay bo'lishi shart. Shu shartlarga javob beradigan inventarlar quyidagilar xisoblanadi:

1) Chopish chanalari - qish vaqtida tekis yo'llarda otga qo'shib chopish va xil transportlar ishi bajarish maqsadida ishlatiladi.

2) Ishchi kachalka (arava) - ikkita rezina gildirakli mashq qildirish uchun hisoblanadi, sharoitlarining uzunligi 2,77 metr, yurish kengligi 1,36 metr, og'irligi 20 kg. Sekin yurib bajarilib ishlatiladi.

3) Chopish kachalkasi (arava) - qatlami choptirib sinashda ishlatiladi. Uzunligi 2.70 metr, yurish kengligi 1.38 metr, og'irligi 23kg ga barobar.

4) Rekord kachalkasi - uzunligi 2,35metr, yurish kengligi 1,59 metr va og'irligi 20 kg bo'lib, otlarni choptirib sinashda ishlatiladi.

Otlarni mashq qildirish va sinash inventarlarida xomut ishlatilmaydi, balki o'rta o'rta egarcha ishlatiladi. Egarga postramkalar birkirtilgan bo'lib, postramkalar

qo'ndirilishi yoki shotilariga birlashtirilgan.

Bunda otning oldingi oyoqlari erkin harakatlanadi va tez chopishga imkoniyat bo'ladi. Bulardan tashqari, mashq qildirish davrida quyidagi qo'shimcha o'tlar ishlatilishi mumkin:

А) **Kapsul** - otning boshiga kiygizilib, og'zini ochirishga qo'ymaydi.

В) **Martingal** - xalqa bo'lib, bundan jilov o'tkaziladi. Otning boshini baland ko'rinishga qo'ymaydi.

У) **Shprunt** - otning ma'lum balandlikda tutib turish uchun xizmat qiladi.

Г) **Ober-gek** - otning bo'ynini ko'tarish va ensasidan boshini ko'p bukmasligi uchun xizmat qiladi.

Д) **Sayd-gek** - otning boshini ko'tarish uchun xizmat qiladi. Ensadan boshning pastlikiga ta'sir ko'rsatmaydi.

Е) **Rogach** - obek-gek kabi ensadan boshning egilishi uchun xizmat qiladi. Otning boshini ancha past egilib turadi.

Ж) **Mufta** - otning ko'rinishini chegaralaydi. Ko'zning ikki yonboshiga taqilib, harakatlaridan hurkadigan otlar uchun ishlatiladi.

З) **Nogovka** - yuritish va burilishlarda ot oyog'ini yaralamasligi uchun oyog'iga qo'yiladi (har xil charmdan tayyorlanadi). Shuningdek bilakuzuk bug'imini, tirsagini yaralamasligi uchun har xil charmdan tayyorlangan moslamalar kiygizilish mumkin. Bulardan tashqari ularni sinash davrida kaft va tovon paylarining zararlanmasligi uchun o'tning bint bilan aylantirib bog'lab qo'yiladi.

Yo'rtoqi otlarning yo'rtirish tezligi yurish turlarining sifatiga bog'liq. Agar otning boshini qancha keng tashlab, past ko'tarib bossa, shuncha tezlik katta bo'ladi. Uning boshini oyoqlarining anatomik tuzilishiga, tananing og'irligiga ham bog'liq bo'ladi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Otlarni mashq qildirish va sinash tartibi bo'yicha tushuncha bering.
2. Otlarni mashq qildirish va sinashning ahamiyatini ayting.
3. Otlarni mashq qildirish va sinashda texnika xavfsizligi bo'yicha tushuncha bering.
4. Otga minish va otda yurish qoidalarini ayting.
5. Yosh otlarni qanday qilib minishga o'rgatiladi?
6. Yo'rtoqi otlarni mashq qildirish va sinsh bo'yicha tushuncha bering.
7. Salt miniladigan otlarni mashq qildirish va sinash bo'yicha tushuncha bering.
8. Og'ir yuk tortuvchi otlarni mashq qildirish va sinash bo'yicha tushuncha bering.
9. Toylarni minishga o'rgatish qanday amalga oshiriladi?
10. Uzun tizgin yordamida bog'lab otlarni qanday mashq qildiriladi?

XIII BOB. YILQICHILIKDA DAVLAT TADBIRLARI

13.0. Yilqichilikda davlat tadbirlarini to'g'risida tushuncha

Har xil yo'nalishda bo'lgan otlarni mahsuldorlik, nasldorlik, xo'jalik va boshqalar uchun xos bo'lgan xususiyatlari turlichadir. Shuning uchun respublikamizdagi mahsulotlarni maqsadga muvofiq xususiyatlarni yaxshilash va takomillashtirish otlarning yo'nalishiga, zotiga, xo'jalikning ixtisoslashganligiga bog'liq. Shu sabablarni hisobga olgan holda zotdorligini oshirish, ularning sifatini yaxshilash tadbirlari turlichadir.

Bu tadbirlar xo'jalikning iqtisodiy va tabiiy sharoitini hisobga olgan holda zotlarini tumanlashtirish prinsiplariga asoslanadi. Xo'jaliklarning otlarga bo'lgan ehtiyoji, ozuq bazasi, tabiiy sharoiti otlarni urchitish istiqboli, ulardan olinadigan mahsulotlarning miqdori va xarakteriga qarab shu xo'jalik uchun yilqichilik yo'nalishi va ularning miqdori belgilanadi.

MDH da nasldor yilqichilik ma'lum strukturaga ega naslchilik ishlari birinchi birligida davlat ot zavodlari, otchoparlar, davlat naslchilik stansiyalari, naslchilik fermalari, naslchilik kitoblari, ko'rgazmalar, ko'riklar, konkurslar kiritiladi.

Hozirgi kunda har respublikada yilqichilikni rivojlantirish uchun davlat tadbirlari tuzilib, ma'lum strukturaga ega bo'lib, respublikamizda qishloq va xo'jalik vazirligi rahbarlik qiladi. MDH da yilqichilik bo'yicha ilmiy ishlar boshqaruvi rossiya yilqichilik ilmiy tekshirish instituti bilan muvofiqlashtirilib turibdi. Bu institut 1930-yildan boshlab ilmiy ishlarni birlashtirib, yo'l-yo'riq ko'rsatib kelmoqda. Bu institut birmuncha ilmiy shilarni birlashtirib, amalga oshirgan. Otlarni tanlash va saralash ishlari, madaniy uyur, otxonada va yaylovda saqlash usuli hamda otlarni oziqlantirish me'yorlari, biyalarning bo'g'ozligini aniqlash usullari, yilqichilik genetikasining o'rganishni, har xil turdagi zotlarni chatishtirishning usullari (geterozis) samaradorligi, otlarni liniyalar bo'yicha urchitishni, go'ldi, ot mahsuldorligini o'rganish bo'yicha Rossiya yilqichilik ilmiy tekshirish instituti boshqaruvi ishlarni o'zaro muvofiqlashtirish bo'yicha Ukraina, Belorussiya, Turkmaniston, Qozoqiston, Qirg'iziston, O'zbekiston, Gruziya, Latviyaning chorvachilik ilmiy tekshirish institutlarning maxsus bo'limlar bilan hamda Boshqirdiston, Yakutiya va qishloq xo'jalik ilmiy tekshirish institutining bo'limlari (yilqichilik), Moskva veterinariya akademiyasi, Olma-ota zooveterinariya institutining kafedralari va Aktyuba, Guryer va Kustanay viloyat qishloq xo'jalik tajriba stansiyalari, shuningdek Samarqand veterinariya meditsinasi instituti bilan aloqadadir. Hozirgi yilqichilikda Davlat tadbirlari har bir Respublikaning Davlat rahbari tomonidan belgilanib Davlat tadbirlari amalga oshiriladi.

Hozir Temiryazev qishloq xo'jalik akademiyasida yilqishunos mutaxassislar tayyorlanmoqda. MDHda 1958-yildan buyon yilqichilik bo'yicha tinchlik bo'yicha mamlakatlar o'rtasida yilqichilik va otlarni sinash bo'yicha a'zodir.

O'zavodlari, otchoparlar, naslchilik stansiyalari, naslchilik fermalari, ko'rgazmalar, naslchilik kitoblari.

Davlat ot zavodlari

Otlarning bosh sonini ko'paytirish va sifatini oshirish davlat tadbiriy tashkiloti sifatida asosiy o'rinni ot zavodlari tashkil qiladi.

Otlar zavodlarining asosiy maqsadi yuqori sifatli naslli ayg'irlarni davlat xo'jaliklariga, korxonalariga, fermalariga yetkazib berishdir. Ayrim ot zavodlari sport va eksport uchun ham ot yetishtirib beradi.

Otlar zavodlari bir yoki ikki zot bo'yicha naslchilik ishlari olib boradi. Ot zavodlari har bir ot kelib chiqishi, eksteryeri va konstitutsiyasi, ish qobiliyati va mahalliy sifatiga qarab alohida-alohida baholanadi. Ot zavodlarida olib boriladigan ishlarining rejalari zotlar bo'yicha tashkil qilingan kengashlarda tashkil etiladi.

MDH da Derkul, Strelesk, Limarevsk dunyoga mashhur bo'lgan Xrinovsk ot zavodlari hisoblanib, u 1778-yili tashkil qilingan.

Hozirgi kunda O'zbekistonda 1 ta ot zavodi, Yakkabog' tumanida Qorabayr ot zavodlari majmuasi 15 ta naslchilik fermalari, 1 ta Qorabayr MCHJ hamda Farg'ona viloyatida ot zavodlari majmuasi, DXX chegara qo'shinlariga qarashli 9784 harbiy qism otlar zavodlari fermasi mavjuddir. Respublikamizda "O'zbekim" otlari ot zavodi 1995-yilda tashkil etilgan bo'lib, hozirgi kungacha shu sohaning jonkuyari zavod rahbari S.M. Ismoilov boshqarib kelmoqda. Shuningdek Mirxadjatev Komil, Latipov ot zavodlari ham hissasi kattadir. Zavodda 700 bosh ot bo'lib, asosan Axaltaka, Sof tashkiloti bilan ishlaydigan otlar, Arabi zoti va har xil duragay otlar mavjud. Bu zavod sport otlari bilan shugullashgan bo'lib sport otlar yetishtirib beradi. Shuningdek ot zavodida ishlaydigan otlar Respublikamizda sport maktablari va klublarini to'ldirib turadi.

Ular ot poygalarida hamda ot sportining klassik turlarida yaxshi natijalarni ko'rsatmoqda. Eski Jizzax ot zavodi hozirgi kunda DXX chegara qo'shinlari harbiy otlar zavodi bo'lib, 1931-yil 28-sentyabrda Jizzax ot zavodi deb nomlangan. Bu zavod Qorabayr ot zotlarini urchitish va takomillashtirishda yetakchi xo'jalik hisoblanadi.

Qadimgi Jizzax ot zavodida 7 ta nasl-nasabga oid liniyalar, 12 ta guruhlar hamda 12 ta xo'jalik bo'yicha yetakchi ona biya oilalari va ularni yaratgan sobiq Butun ittifoq xo'jalik ko'rgazmasi va MDH xalq xo'jaligi yutuqlari ko'rgazmasining 4 ta tashkilot o'z ichiga o'ltirilgan. Qorabayr otlarning turli masofalarda tekis chopish borasida 1991 va 1992-yil 11 ta rekoddidan 24 tasi Jizzax ot zavodi otlariga mansubdir.

Qashqadaryo viloyatidagi Yakkabog' Qorabayr MCHJ jamiyati 1964-yilda ot zavodi bo'lib tashkil topgan. U ot zavodi so'ngra S.M. Budyonniy nomli ot zavodi nomi bilan nomlangan. Zavod asosan Qorabayr otlarini ko'paytirgan. 1996-yilda Yilqichilikka e'tibor ko'rsatish bo'yicha Yakkabog' Qorabayr jamoasi korxonasiga aylantirilgan. 2004-yildan beri Yakkabog' Qorabayr MCHJ jamiyati deb nomlanadi. Hozirgi kunda 200

boshdan ortiq otlar oʻstirilmoqda. 1996-yildan boshlab hozirgi kungacha MDHning raisi Mamatqul Qudratov boshqarib kelmoqda.

Respublikamizda Yilqichilik va Ot sportini rivojlantirish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 15-iyun PQ-3057 sonli qarori binoan Qashqadaryo viloyati yakkabogʻ tumanidagi Qorabayr Otchilma zavodini 2018-yilda qurilib foydalanishga topshirildi. 2021-yil boshiga koʻra zavodda 200 ta ot urchitilmoqda. Qorabayr otchilik majmuasi tashkil boʻlishida uning direktori Sodikov tomonidan boshqarilib yaxshi natijalarga erishilib kelinmoqda.

Fargʻona viloyati Quvasoy shaxrida Kvars AJ ning Qorabayr zavodini 2020-yil koʻpaytirishga ixtisoslashgan nasilchilik majmuasi Prezidentimiz qarori bilan 2021-yilda tashkil etilgan.

Toshkent 68 ot zavodi Markaziy Osiyo harbiy okrugi 1924-yilda tashkil topgan boʻlib bu zavod Oʻrta Osiyoda eng keksa zavod hisoblangan. Bu zavodda Avstraliya, Qorabayr, Yovmut, Ingliz axaltaka, Ingliz qorabayr, Ingliz yovmut otlari bilan duragaylari bilan toʻldirilgan. Soʻngra Sof qonli salt miniluvchi otlar bilan taʼminlangan. Maqsad harbiy qismlarga otlar yetkazib berish boʻlgan. Hozirgi kunda bu zavod tarqalib ketgan.

Bu zavod nasldor chorvachilikni rivojlantirishdagi eng yaxshi koʻrinish uchun MDH konkursining ikki marotaba lauriyati boʻlgan.

Otchopar sinash ishlarini amalga oshirish uchun ixtisoslashgan tashkilot Vazifasi asosiy yaxshilovchi ot zotlarini mashq qildirish va sinashdan oʻtkazish. Nasldor otlarni sinash ishlari ularning ishga yaroqliligini aniqlash bilan birga ularni jismoniy rivojlantirish va baholash maqsadlarida oʻtkaziladi.

Yoʻrtoqi va miniladigan ot zotlarining xoʻjalik uchun foydali otlarni takomillashtirib seleksiya–nasilchilik ishlarida sinov natijalaridan foydalanish. Otchoparlar muntazam ravishdagi sinov ishlaridan tashqari ot minish va shpaga «Rus troykasi», ot sportining klassik turlari, milliy ot sporti oʻyinlarini sport boʻyicha xalqaro musobaqalarni xoʻjalik ot zavodlari va boshqa davlat qishloq xoʻjaligi va xoʻjalik hamda tashkilotlarda yuqorida aytilgan oʻyinlar boʻyicha musobaqalarini ham tashkil etadilar. Otchoparlarda sogʻlom naslli otlarni yoshligidan boshlab sinaladi. MDHning 1924-yildan ziyod otchoparlar boʻlib, ahamiyati boʻyicha ittifoq, jumhuriyat va respublika miqyosiga boʻlinadi. MDHda Moskva, Pyatigorsk, Harkov otchoparlari va respublika miqyosatiga ega boʻlgan otchoparlar hisoblanadi. Respublika miqyosidagi otchoparlar Odessa, Olma-ota, Toshkent viloyat ahamiyatidagilarga Krasnodar, Odessa, Kirovograd va boshqalarni misol qilsa boʻladi.

MDHdagi eng qadimgi otchoparlardan Moskva otchopari 1834-yili, Harkov otchopari 1840-yili, Harkov otchopari 1846-yilda tashkil topgan. Yuqorida aytilgan otchoparlarda MDH va respublika musobaqalari oʻtkazilmoqda.

Chavondozlar jamiyati 1922-23-yillarda tashshabbuskor boʻlgan MDHning hokimiyati temir yoʻl jonbozlik stansiyasi tomonidan yer ajratgan. Bunda rus otchopari V.A.Pyanovskiy jonbozlik qilgan.

Shunday qilib 1904-yili dastlabki Toshkent otchopari bunyod etilgan. 1922-yili aviасozlar shaharchasi o'miga ko'chiriladi. 1982-yilda Qo'ylik massiviga ko'chiriladi.

Ulug' Vatan urushida Toshkent va bo'linmalarini tuzish uchun armiya fondiga tayyorlash va yetkazib berish markaziga aylanadi.

1969-yildan boshlab Respublika otchopari Toshkentning janubiy sharqiy qismida faoliyat olib boradi. Hozirgi kunda bu otchopar qaytadan qurilmoqda.

Stepl—chez o'yini trassasi qum to'shalgan ikkita konturli otlarni o'ynatadigan (otlarni chiqaraladigan) ochiq maydoncha ham mavjud. Yangi qurilgan mazkur otchopar ixtisoslashgan kompleks xo'jalik bo'lib, unda nasldor va sport otlarini yetishtirishdan o'tkaziladi. Sport jamiyat maktablari, klublari ot sportining klassik va milliy o'yin bo'yicha musobaqalashadilar, ayni paytda boshqa sport tadbirlari ham amalga oshiriladi. Toshkent otchopari o'zining katta va shonli tarixiga ega bo'lib, Qorabayir boshqa zotdagi otlarni boqishda tarbiyalashda, takomillashtirishda, umuman o'zbek O'zbekiston, Markaziy Osiyo, Qozoqgiston va boshqa respublikalarda otchoparlikni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi.

Otchopar sharoitida otlarni sinovdan o'tkazish ularning ishlash imkoniyatlarini ko'rsatish maqsadida amalga oshiriladi va bu muhim davlat ahamiyatiga molik bo'ladi. Sinash otlarini ishchanligi, interyerini, jussa sifatini aniqlash va naslchilikni ko'rib chiqish uchun ulardan eng yaxshi namunalarini tanlab olish imkonini beradi. Ommaviy sport o'tchiligidan yaxshilanishi-bu o'tni sinash yo'li bilan tanlashning samarasidir.

Rekordchi va yuqori darajadagi ishchan otlar odatda, yuksak nasl tarqatuvchi, guruhlar, guruhlar oila asoschisi bo'lib xizmat qiladi, hamda oliy sifatli avlod qoldiradi. Otchoparda avtomatik start bosishning joriy etilishi natijasida poygalar keskin kurash bo'yicha professional va texnik jihatdan yuksak darajada o'tadigan bo'ldi. Otchopar muntazam ravishda sinovdan o'tkazish markazi bo'libgina qolmay, u yerda bo'yicha seminarlar, har xil ko'rgazmalar (namoyishlar, otlarni sotish bo'yicha namoyishlar) bo'lib o'tadi. Ko'rgazma va namoyishlar, xo'jaliklarning ot zavodlarining, shuningdek, yilqichilik fermalarining xo'jalik faoliyatlariga baho berish bo'yicha katta rol o'ynay beradi. Bu tadbirlar xo'jaliklarda yilqichilik ishlarini yaxshilash, u yoki bu ishlar ustida muayyan maqsadlarga qaratilgan ishlarni amalga oshirishlariga turtki bo'lib xizmat qiladi. Toshkent otchopari poyga, stipil—chez va ot sport o'yinlari bo'yicha O'zbekiston qishloq ot sporti terma komandasini tashkil etadigan va yetishtiradigan asosiy baza hamdir. Otchoparda ijaraga o'tda yurish ommaviy tusida mashinachilar, shuningdek har xil yoshdagi va kasbdagi kishilardir. Poytaxt aholisi va mehmonlar yuvosh otlarga minib sayr qilib, charchogini yozadilar. Kelin va guruhlar uchun shinam yasalgan uch ot qo'shilgan faytun hamisha tayyor. Otchoparga qo'ng'iroq mamlakatlar sayohatchilari ham tez-tez kelib turishadi. Shunday qilib Toshkent otchopari sport otlari boqish va ularni saralash joyi bo'lib qolmasdan, balki otchoparlarning aktiv dam oladigan o'chogi hamdir. Bu jihatdan Respublika otchopari faoliyati tarbiya va sportni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo'lgan maskan

hisoblanadi.

Toshkent o'tchoparida Qorabayir zotli otlar bilan qo'yilgan rekordlar
IKKI YOSHLI OTLAR

1000 m, 1, 09 minut

1200 m, 1, 26 minut

1600 m, 1, 56 minut

1800 m, 2, 14 minut

TO'RT YOSHLI OTLAR

1200 m, 1, 24 minut

1600 m, 1, 54 minut

1800 m, 1, 07 minut

TO'RT YOSH VA UNDA ORTIQ YOSHLI OTLAR

2600 m, 2, 19 minut

2800 m, 3, 22 minut

3200 m, 3, 48 minut

Davlat zavodidagi (naslchilik) stansiyalari

Bu otxonalarda rejali naslli ayg'irlar saqlanib, har xil yoshli kompaniyasi oldidan davlat naslchilik otxonalari o'z ayg'irlarini shartnoma bo'yicha xo'jaliklarni urug'lantirish punktlariga beradi. Mavsum tugagandan so'ng qaytarib olinadi.

Davlat naslchilik otxonalari yuqori malakali zootexniklar va veterinariyalar tomonidan taminlangan bo'lib, ular nasldor ayg'irlarni maksimal ishlatilishi, bo'g'ozlarni oziqlantirish, saqlash, tug'ishga tayyorlash, yosh nasldor toylarni o'stirish, o'zlashtirish va sinash bo'yicha ish olib boradilar. Hozirgi vaqtdan O'zbekistonda boshqa ko'p zonalarda davlat naslchilik otxonalari tugatilib, ularning funksiyasi davlat naslchilik stansiyalariga yuklatilgan.

MDHda 70 ta D.N.S. bo'lib unda 4000 ta naslli ayg'irlar (yo'rtog' va qo'ng'ir miniladigan va og'ir yuk tortuvchi). Davlat zavod otxonalari va sun'iy uruglantirish stansiyalari xo'jalikdagi otlarning nasldorlik sifatini yaxshilashda davlat naslchilik stansiyalari sun'iy uruglantirish stansiyalari muhim rol o'ynaydi. Bu stansiyalar xo'jaliklar tomonidan shartnoma tuzib, ularni urug' bilan ta'minlab turadi. Stansiyalarda xizmat qilayotgan yuqori malakali mutaxassislar stansiya zonasida joylashgan xo'jaliklardagi ayg'irlar sun'iy urug'lantirish, zootexnika hisob-kitoblari olib borish, bo'g'ozlarni oziqlantirish, parvarish qilish va asrash, ularni tug'ishga tayyorlash va nasldor qulunlarni uruglantirish kompleks tadbirlarining bajarilishi ustidan nazorat qiladilar.

Davlat naslchilik va sun'iy urug'lantirish stansiyalar qat'iy reja asosida ishlaydi. Har bir sun'iy urug'lantirish punktida sun'iy uruglantirish rejasi bo'lishi kerak.

Naslichilik fermalari

Naslichilik fermalari nasldor otlarni unchalik ko'p bo'lmagan xo'jaliklarda qo'llaniladi. Fermada individual tanlash va xillash ishlari olib boriladi. Yosh otlarni sistematik mashq qildirish va sinash ishlariga e'tibor beriladi. Bu ishning faoliyatini talabga to'liq javob beradi deb bo'lmaydi. Chunki hamma otlar ham mustahkam yem-xashak bazasi yaratilmagan. Yosh otlarga to'yimli yem bilan yetarli darajada boqilmayotganligi sababli ular yaxshi o'smayotir. Shuning uchun otlarni mashq qildirish va sinash ishlari talabga to'liq javob bermaydi. Hozirgi kunda 900 ga yaqin yilqichilik fermalari mavjud.

KO'RGAZMALAR - Naslichilik ishlarining natijasini baholash va ularni umumiy nazorat qilib borish uchun tashkil qilinadi. Ko'rgazmaga eng yaxshi otlar qatnashadi. Ko'rgazmalar tuman, viloyat, respublika va MDH miqiyosida o'tkazilishi mumkin. Ko'rgazmani tashkil qilish va uni o'tkazish uchun ko'rgazma komiteti tuziladi. Bu komitet tashkiliy masalalar, otlarni qabul qilish, hujjatlarni qarab chiqarish va boshqa ishlar bilan shug'ullanadi. Ko'rgazmada otlarning chopishi, sakrashi, yem-xashak bilan sinab ko'riladi. Shuni aytish kerakki, xalq xo'jaligi yutuqlari baholashda nasldor otlarni baholashning eng oliy markazi xisoblanadi. Bunda nasldor nasldor otlar uchun birinchi, ikkinchi darajali attestatlar, eng yaxshi otning chempioni unvoni, xo'jaliklarga yaxshi ot yetishtirganligi uchun mukofotlari beriladi.

Naslichilik yozuvlari va davlat naslichilik kitoblari naslichilik ishlarini to'g'ri olib borishda uni tashkil qilishda zootexnika xisoboti katta ahamiyatga ega. Naslichilikning birlamchi xisobot formalari, naslichilik guvohnomasi, zavod kitoblari mavjud.

Harcha ot zavodlarida naslichilikning dastlabgi xujjatlariga quyidagi formalar qo'llaniladi: 1-1 forma (ayg'ir kartochkasi), 2-1 forma (biya kartochkasi), biyalarni sinash natijalarini xisoboti jurnali (3-1 forma), yosh mollarni ustirish xisobot jurnali (4-1 forma). Biyalar tug'ishi va qochirish vedomosti (otxonada boqiladigan) ot zavodlari uchun naslli otlar uchun (6-1 forma) va boshqalar. Ot zavod kitoblariga har bir otning bonitirovka natijasi yosh otlarni kelib chiqishi va rivojlanishi yozib boriladi.

Naslichilik kitoblari muntazam ravishda yuritilishi lozim. Naslichilik kitoblariga qo'llanilgan otlar bonitirovka ko'rsatkichlari bo'yicha zot standartlariga to'liq javob berishi lozim. (ikkinchi klassdan past bo'lmasligi lozim). Ayg'ir va biyalarni sinash natijalari naslichilik kitobiga yoziladi. Kitobda otning laqabi, yoshi, tusi, otlarining kelib chiqishi, tug'ilgan joyi, sinash natijalari eksteryer, ishlatilish natijalari, rekordligi va chempionligi ko'rsatiladi. Birinchi marta dunyo yilqichiligida yozilgan Angliyada sof qonli salt miniluvchi Angliya ot zoti bo'yicha naslichilik kitobi mavjud.

1936-yili shu zot Rossiyada va 1939-yili orlov yo'rtoqi zoti bo'yicha yozilgan. Hozirgi kunda 28 ta zot bo'yicha naslichilik kitobi yuritiladi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Yilqichilikda davlat tadbirlari haqida tushuncha bering.
2. Davlat ot zavodlari deganda nimani tushunasiz?
3. Otchoparlar nasilchilik stansiyalari to'g'risida o'z fikringizni ayting.
4. Naslchilik kitoblari deganda nimani tushunasiz?
5. Naslchilik ko'rgazmalari deganda nimani bilasiz?
6. Naslchilik fermalari deganda nimani tushunasiz?

XIV BOB. OT SPORTI VA SAYOHATLARI

14.0. Ot sportining kelib chiqish tarixi va tutgan o'rni

Ot sporti xalqni ulug'lovchi mamlakatlarni birlashtiruvchi, qalbimizda oriyat sathi muqaddasdir. U xalq va yurtning dunyo miqyosidagi izi, salohiyatidir. Millat irodasi, qudrati va zakovatidir.

Ot sporti – milliy g'urur, iftixor kabi eng ulug' fazilatlarini har qaysi shaxsda o'z ichida saqlaydi. Millatimiz vakillari dunyo chempioni bo'lib qaytsa, buning nimaligini to'la qaytara olmaymiz.

Birinchi Prezidentimizning tashabbusi bilan 1992-yil Parlamentimiz "Jismoniy va sport to'g'risidagi qonuni va qator qarorlar qabul qilindi va sog'lom avlod davlat dasturi" ishlab chiqildi.

1995-yilda Jismoniy tarbiya va sport qo'mitasining raisi bo'lib, sportni hamma rivojlantirishda kata hissasini qo'shib kelgan kishilardan biri Bahodir bo'ldi.

Hozir ham u kishi O'zbekiston sport tashkilotlari faxriysi raisi lavozimida kelmoqda. Shu sohani rivojlantirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning tashabbusi bilan, mamlakatimizda yilqichilik va ot sportini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida 2017-yil 15-iyunda PQ-sonli qarori qabul qilindi. Maqsad Respublikamizda yilqichilik va ot sportini rivojlantirish, uning moddiy texnik bazasini mustahkamlash yangi avlod yilqichilarini tayyorlash va tarbiyalash, milliy ot sportining xalqaro davrug'ini rivojlantirish va aholini keng qatlamlari, ayniqsa yoshlar o'rtasida ot sportini faol targ'ibot va ommalashtirish.

O'zbekiston ot sporti federatsiyasi konferensiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning turbiya va sport davlat qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi hamda O'zbekiston milliy olimpiya qo'mitasining O'zbekiston ot sporti federatsiyasi faoliyatini takomillashtirish va uning nomini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning yilqichilik va ot sporti federatsiyasi tashkil qilindi.

Federatsiyaning asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishlari aniq ko'rsatib berilgan.

Yilqichilik va ot sportiga kata e'tibor qaratib, Bosh vazir o'rinbosari qishloq xo'jaligi vaziri Z.T Mirzayevga yilqichilik va ot sporti federatsiyasiga raislik qilish va rivojlantirish tashkillashtirish ishlari yuklatilgan bo'lib, u kishi shu sohani rivojlantirishga boshqaruvchi bo'lib qo'shildi. Hozirgi kunda yilqichilik va ot sporti federatsiyasining raisi yosh Baxromjon Gaziyev boshqarib kelmoqda va yaxshi natijalarga erishmoqda.

Bunday huquqiy va dasturiy hujjatlar MDH mamlakatlari ichida birinchi bo'lib ishlab chiqildi.

Mamlakatimizda bunyod etilgan hashamatli tennis saroylari va boshqa sport ob'ektlari yurtimizda o'tkazib kelinayotgan yirik xalqaro musobaqalar, birinchidan o'zbekiston nomini dunyoga tanitayotgan bo'lsa, ikkinchidan eng muhimi odamlarimiz ongu

tafakkurini o'zgartirib yuborayapti.

Hammanizga ma'lumki, eng asosiy maqsadlardan biri mamlakatimizda sog'lom, har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashdir. Bizga hozir ham kelajakda sog'lom zabardast har tomonlama yetuk o'g'il - qizlar kerak. Shu bois ta'lim sohibqiron Amir Temurning "Farzandlari sog'lom" "Vatan qudratli bulur" iborasi yoshlarimizga ayon. Qadim zamonlarda ham avlod - ajdodlarimiz har tomonlama kamol topishiga katta e'tibor bilan qarashgan. Misol uchun yoshlikdan ot minib chavandoz qilishga, kurash tushirib pahlavon bo'lishga musobaqalarda qatnashtirib oriyatli, qo'rqmas, zabardast, chaqqon, g'olib bo'lgan o'rgatishgan.

Ot o'yini insondagi matonatlilikni va jasoratni kuchaytiradi, har tomonlama jismoniy tayyorgarlikning eng yaxshi vositasi hisoblanib xizmat qiladi. U shug'ullangan inson irodasi yuksaklikka shakllanadi. 1-jahon va fuqarolar urushlari keyin ot sporti armiya birlashmalari orasida ham rivojlana boshladi. 1918-yil birinchi marta 400 (versey) Rostov - Xarkov shaharlari o'rtasidagi masofaga yul tashkil etiladi. Shundan keyin ot sporti Qizil Armiya hayotida mustahkam egallab, jangchi va qo'mondonlar dastlabki ot sportchilari bo'lib qolishdi. 1923-yil Moskva sportchilaridan keyin programada Butun Rossiya ot sporti musobaqalari bo'lib o'tadi, u yerda maxsus guruh musobaqalari (otish, poyga, uch kurash, stipul) va boshqa kg o'rtacha va murakkab o'siqlarni o'tish bellashuvlari bo'ladi.

1952-yildan MDHda ot sporti bo'yicha 1-chempionati o'tkaziladi. 1946-yildan boshlab shaxsiy va komanda birinchiligi uchun musobaqa o'tkazildi.

1952-yildan boshlab ot sportchilarimiz olimpiada o'yinlariga qatnashib boshladi. 1956-yildan kolxoz, sovxoz va ot zavodlarining ot sportchilari o'z MDHda ot sporti federatsiyasining, 1952-yilda Xalqaro ot sporti federatsiyasi (FIO) a'zo bo'lib kirgan paytdan boshlab bu o'yinning klassik turlari rivoj topdi. U paytdan boshlab O'zbekistonda milliy ot sporti o'yinlari bilan bir qatorda bu o'yinning klassik turlari ham ko'p o'tkazilmoqda.

O'zbek xalqi ham Qadimdan ot sporti bilan shug'ullangan, shuning uchun Respublikada bironta an'anaviy xalq sayli yoki tantanasi milliy ot o'yinlari bo'lmagan. O'tgan asrlar chuqur qilib boradi va o'sha zamonlardagi kabi xalqimizning eng sevimli o'yini ot sportidir. 1930-yillarning boshida tashkil etilgan Respublika ot sporti klubi qizil armiyaning askarlari qismiga chavandozlar yetkazib berilgan bo'lsa ham, so'ng ot sporti o'yinlari o'tkazilishi boshlandi.

O'zbek chavandozlari klassik o'yinlari bo'yicha xalqaro sport o'yinlariga qatnashib, xalqaro sport masteri unvonini olishgan. Shunday ekan boshqa ot sporti o'yinlari qatori millatning, elning yurtning ori - g'ururi dovrug'i bo'lgan klassik ot sportini tiklaylik, dunyoga tanitaylik - bu xalq talabi.

1954-yili Tallinda o'tkazilgan MDHlar ot sporti musobaqalarida chavandozlar A.Kiselev, D.Aminov, V.Arefyev va Z.Bogovutdinovlardan tashkil topgan komandamiz oltin kubog'ni qo'lga kiritishda komanda xisobida birinchi o'rin

gallaydi.

MDH xalqlarning o'rniga chiqib, komanda a'zosi A.Belskiy karabin laqabli sofiy otida Angliya o'tda to'siqlardan sakrashda oltin medalga Yu.Lamov Burre laqabli otida chiqish bo'yicha kumush medalga sazovor bo'ldilar.

1960-yillarda Respublika viloyatlari tuman markazlarida Andijon, Buxoro, Toshkent, Namangan, Nukus, Pop, Samarqand, Termiz, Urganch, Farg'ona kabi shahar va qishloqlarda ko'plab klublar seksiyalar ochildi, otchoparlar qurildi, malakali otchoparlar jalb qilindi va klub hamda maktablar klassik sport otalari bilan ta'minlandi. Otchoparlarning hammasi ommaviy ot sportini yanada rivojlantirish va chavandozlarning mahoratlarini oshirishga qaratilgan. Ediki, u chavandozlarning sportdagi yutuqlariga erishishlarini ta'minlaydi. 1974-yilda MDHda chempionatda uch karabin bo'yicha sport masterlari V.Dvoryanikov, N.Ismoilovlarni I.Narkishlarni komanda hisobida sportkiada chempioni bo'lib, oltin medallar bilan taqdirlandilar.

O'zbekiston sportchilari 1980-yilda Moskva shahrida bo'lib o'tgan XXII Olimpiada o'yinlarida MDH chavandozlarining umumiy yutuqlariga o'zlarining hissasini qo'shdilar. Yu.Kovshov Ukraina salt miniluvchi ot zotida «Igrak» laqabli otida oliy darajada salt minib yurish elementlarini bajarishda komanda hisobida oltin, shaxsiy birinchiligida esa kumush medal sovrindori bo'ldi.

Respublikamiz chavandozlari barcha yirik sobiq Butunittifoq musobaqalarida qatnashib, Respublikalar Moskva va Leningrad shaharlarining terma komandalari o'rtasida munosib o'rinnlarni egallab keldilar. Ot sporti – chiroyli o'yin bo'lib, chavandoz bilan otning uzoq vaqtlar mashq qilishlari natijasida amalga oshiriladigan haqiqiy san'atidir. Ot o'yinlari haqidagi dastlabki ma'lumotlari Qadimgi zamonlarga chuqur kirib boradi. Qadimgi Skifda masalan zamonaviy o'yinlarga o'xshamaydigan chavandozlar musobaqasi keng tarqalganligi qayd qilingan. Qadim zamonlarda, ya'ni eramizdan oldingi 650 yillarda Yunonistonda (Gretsiya) Olimpiya o'yinlarida chavandozlar musobaqasi o'tkazilgan. Avval aravachalarga musobaqalashib so'ngra poyga boshlagan. Kavkaz, Markaziy Osiyo, chunonchi O'zbekiston xalqlarida milliy ot o'yinlari asrlar bo'yi avlodga meros bo'lib, kelmoqda. XIV – XVII asrlarda ot sportining markaziy Italiya, Fransiya va Ispaniya mamlakatlari bo'lib qolgan.

Chavandozlar klassik o'yinlarda qatnashib, sobiq MDH kubogi va birinchiligida Markaziy Osiyo Respublikalari va Qozog'iston Ministrlar Sovetining o'yinlari uchun o'tkaziladigan musobaqalarda qatnashib, sobiq MDH kubogi va birinchiligida Markaziy Osiyo Respublikasi va Qozog'iston Ministrlar Sovetining o'yinlari uchun qatnashadigan musobaqalarda qatnashib, yaxshi natijalarga erishib, oltin, kumush va bronza medali olishiga muyassar bo'ldilar.

U oliy sport mahoratli maktablari hamda sobiq MDH terma komandasining Olimpiya rezervlari tayyorlash markazi to'g'risidagi Nizomlarga muvofiq ish olib borildi.

Ot sportchilari o'rtasida yuksak natijalarga erishgan respublikamizning bir

nechta chavondozlari Mamajon Ismoilov, Yuriy Kavshov, Valiriy Dvoryanikov, Aymat Aymatov, Axtmetshinlar birinchi bo'lib sport masteri bo'lishgan. Shuningdek 2011-yilda yoshli Abdurahmon Abdullayev Germaniya shaxrida o'tkazilgan Oltin Kubk musobaqasining Otlarni to'siqdan o'tish bo'yicha o'tkazilgan sport turida birinchi o'rinni egallagan. Buni 1- va 2-jaxon urushlarida ko'rish mumkin, 2-jaxon urushida nemis fashistlariga qarshi kurashda sobiq MDH ning otliq askarlarida 263 kishi o'z jonini itifoqning qaxramoni bo'lgan. Otliq askarlardan 100 mingdan ortiq kishilar o'z jonini otliq medallar bilan mukofotlandilar. Ko'rinib tubidiki, ot mudofia qobiliyatini namoyish qo'riqlashda, janglarda jasorat ko'rsatishda yaroqli hisoblanib kelingan. Buning uchun ham bejizga qadim zamonlardayoq bronza va toshdan ko'kga sanchilgan otliq sport otlarga haykallar qurilgan.

14.1. Ot sportining klassik turlari

Ot sportining klassik turlari 1896-yili olimpiya o'yinlarining o'ziga xoslik sifatida ot sportining musobaqa turlari yani klassik turlari deb kiritilgan.

Ot sportining klassik turlari dunyo miqyosida keng rivojlangan bo'lib, bu turlar yuqorida aytilgan o'yinlar xalqlarni bir-biriga tanitishda hamda yoshlarni o'zlarini namoyish chiniqtirishda, mamlakatlarni dunyo miqyosiga chiqishiga, shuningdek, o'yinlarni o'zlariga g'olib bo'lgan shaxsiy va komandalar o'rtasidagi qo'yilgan katta mukofotlar kiritilgan ham qiziqtirishga olib kelgan, shu bois yevropa xalqlari ot sportining klassik o'yinlarini birinchimlardan bo'lib, dunyo miqyosida olimpiada o'yinini tashkil etgan.

Otlarni yuqori darajada salt minib oliy darajada mashq qildirish

Bu o'yin otning foydali va juda chiroyli harakatlarini namoyish etadi. Buning uchun chavandozga to'liq bo'ysunadi. Rus tilida "viyezdk" deyiladi. Sobiq ittifoq davrida harbiy askarlar bu so'zni, ya'ni uch yoshgacha bo'lgan yosh otlarni aravaga qo'yib yoki minishga o'rgatish degani. Bu otlar o'zining harakat yurishida organizmning tashqi ta'sirga javoban beixtiyor ko'rsatadigan reaksiyalari natijasida o'zida ba'zi ba'zi bir yomon odatlarini yo'qotadi va organizmni chiniqtiradi. Otlarning chavandoz uni boshqarish va yaxshi natijalarga erishish uchun harakat qiladi. Otlar minib chiniqtirish natijasida ot sportini qaysi turiga yo'naltirilishi aniqlanadi va olimpiada ot sport o'yiniga kiritiladi. Keyinchalik MDHda bu o'yin otlarni oliy darajada salt minib mashq qildirish tushunchasi kiritilgan. Otlarni salt minib, ya'ni ravishda oliy darajada salt minib yurish eng avvalo eramizdan IV-V asrlardan beri paydo bo'lgan. Eng avvalo bu o'yin Greklarda rivojlanib, bu o'yinga katta o'zgarishlar qaratilib kelingan. Qadimgi Olimpiada o'yinlariga qonunlar kiritilgan. Qadimgi Aristotel, Gerodotlar yilqichilik va otda sun'iy yurish to'g'risida o'zlarining kitoblarida keltirib o'tgan. Otlarni oliy darajada salt minib yurishning bir qanchi harakat turlari mavjud. Oldingi oyoqni bukmasdan tashlash, yo'rtish, uch oyoqni qo'q (sakrab) chopish va boshqa o'yinlar kiradi.

Otlarni salt minib, oliy darajada yurishning elementlari quyidagilar:

1. Tissarlash – ot to‘g‘ri chiziq bo‘ylab tisariladi. Bunda boshi, bo‘yni bir oz egiladi. Ot oyog‘ini diagonal bo‘yicha ko‘tarib tisarlashi va normal buklash kerak.
2. Yonbosh harakatlanishi – ot oyog‘i chapga, o‘ngga, ko‘ndalangiga, diagonal harakatlanishi kerak.
3. Galop – (sakrab) chopishda oyoq tashlanishini almashtirish – bu yurish juda qiyin. Ot to‘g‘ri harakatini susaytirmay oyoq tashlanishini almashtiradi.
4. Piruet – odimlab yoki galop (sakrab) chopish davrida otning orqa oyoqlari yerdan qo‘zg‘almasdan tananing oldingi qismi aylana bo‘lib, 360 gradus, ya‘ni bir aylanma harakatini o‘tirgich qismiga olib borilishi, burilishidir.
5. Polupirut – odimlash yoki galop (sakrab) chopish davrida otning orqa oyoqlari joyidan qo‘zg‘almasdan tananing oldingi qismi aylana 180 gradusga, ya‘ni bir yarim aylanma harakatini o‘tirgich qismiga olib borilishidir.
6. Passaj – ritmik ravishda kalta yo‘rtish, ya‘ni otning oldi kalta, lekin baland, yerdan ot yerdan bir oz ko‘tarilib, oyoqlari yig‘ilgan holda bo‘ladi.
7. Piaffe – otning joyida yo‘rtishi, yerdan ko‘tarish mashqi bo‘lib, 1 minutda ot oyog‘ini bukmasdan 10-12 marta ko‘tarilishi.

1960-yili XVII Olimpiya o‘yinida Rim shahrida S.Filatov Absent laqabli ot ustasi ot zotida salt minib oliy darajada mashq qildirish bo‘yicha chempion unvoniga sazovor bo‘ldi. 1968-yili Meksikada salt minib oliy darajada mashq qildirish bo‘yicha Ivan Kazimov oltin mukofotni olib chempion bo‘lgan. 1970-yili Yevropa Petushkova dunyo va Yevropa chempionatida salt minib oliy darajada mashq qildirish bo‘yicha chempion unvoniga sazovor bo‘lgan.

Olimpiada o‘yinida ot sporti musobaqasining to‘siqlardan o‘tish (konkur)ya‘ni klasslarga bo‘linishi.

To‘siqlardan o‘tish (konkur) chavandozlardan bardoshlikni, dadillikni, otning yerdan esa yaxshi sakrashni talab etadi. To‘siqlarning balandligi 150 sm 2 m gacha bo‘ladi, to‘siqlardan o‘tishda 4 klassga bo‘linadi:

1. yengil klass
2. o‘rta klass
3. qiyin klass
4. oliy klass

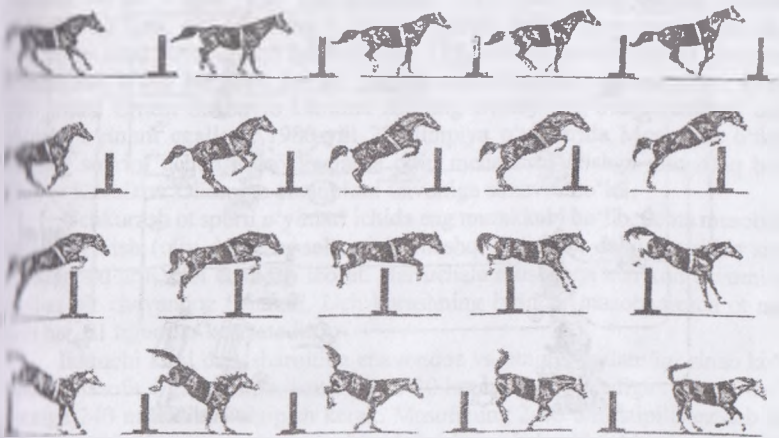
Olimpiada o‘yinida o‘ynaladigan ot sporti musobaqasining to‘siqlardan o‘tish (konkur) o‘yini o‘tkazish tavsifi jadvalda belgilangan.

To'siqlardan o'tish (konkur) bo'yicha tavsif

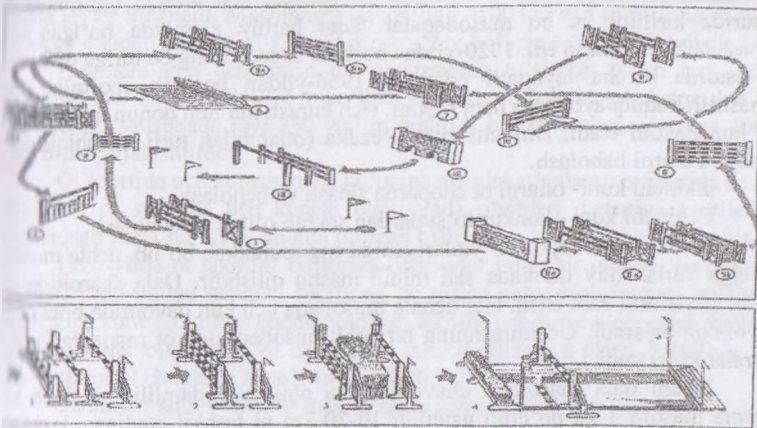
Musobaqa klasslari	Sakrash soni	To'siqlar hajmi, sm		
		Balandligi	Kengligi	Orqa kengligi
Yengil klass	8	90-100	100	200
O'rta klass	12	100-110	150	250
Qiyin klass	15	120-140	200	400
Oliy klass	18	130-160	300	500

Mazkur musobaqalar klasslar bo'yicha o'tkazilib, ularning har qaysi biri necha marta sakrash kerakligi, to'siqlarning katta kichikligi belgilab beriladi. MDH chempionati, yirik xalqaro musobaqalar, shu jumladan olimpiya o'yinlari programmalari ikki tomon komandalar musobaqasini o'z ichiga oladi. MDH keng jahon ot sporti musobaqalarida «Milliy sovrin», «Olimpiya sovrini» uchun kiritilgan olib boriladi. Musobaqaning har bir qatnashchisi balandligi 170 sm gacha bo'lgan 250 sm keladigan 13-16 to'siq o'rnatilgan marshrutdan ikki marta o'tishi kerak. XXII Olimpiya o'yinida 1980-yili Moskvada Nikolay Koralkov olimpiya chempioni bo'ldi.

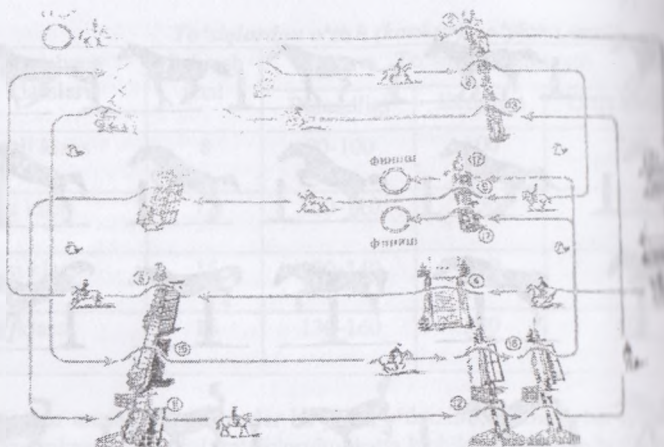
To'siqlardan o'tish bo'yicha birinchi xalqaro musobaqalar 1907-yilda London shahrida bo'lib o'tgan. Rus chavandozlari 1911-yilda katta xalqaro musobaqalar g'oliblari bo'lgan. 1912-yili ular Kanada sovrinini, millatlar sovrinining va Georg IV- qirolini oltin sovrinini qo'lga kiritdilar. 1952-yildan boshlab MDH chavandozlari to'siqlardan o'tish bo'yicha har xil xalqaro musobaqalarda qatnashdilar. 1958-yilda sport ustasi Ernest Shabaylo Ukraina zotining Bastoy ayg'irida Gamburg derbisida ikkinchi o'rinni egalladi, 1980-yil 22-olimpiya o'yinlarida Moskvada o'tkazilgan millatlar sovrini uchun musobaqalarda oltin medallarni olishga muvaffaq bo'ldilar. Nikolay Koralkov Olimpiya chempioni unvoniga sozovor bo'ldi.

75-rasm: Otlami sakratish. A. Tayyorlanish davri. V. Tiralib ko'tarilishi. V. Uchirilish davri. G. Yerga tushish davri.

76-rasm. To'siqlardan o'tish oraliqi 750 mm to'siq balandligi 160 sm, to'siqlar soni 13 ab etish kerak
 I to'siq bilan ikkinchi to'siq orasidagi masofa 3-3,5 metr. Ikki to'siq orasidagi masofa 7-7,5 metr. Uchinchi to'siq orasidagi masofa 10,5-11 metr.

77 - rasm. Marshrutni uzunligi 1500m, o'tni m. Tezligi 400m, 160 ta to'siqdan o'tish bo'lgan 17 ta to'siqdan o'tish

UCH KURASH. Ot sportida uch kurash tarixi ko'pgina mamlakatlarda 19-asr oxirlaridan boshlanadi. 1912-yilda ot sportida uch kurash olimpiada dasturida kiritildi va bu musobaqalar faqat harbiy xizmatda bo'lgan qatnashishlari mumkin edi. 1920-yildan boshlab ot sportining bu turiga o'ziga xos bir qatorda barcha layoqatli erkaklar, 1956-yildan boshlab sportning qatnashish huquqi ayollarga ham berildi. Uch kurash ma'lum qonun qoidalariga uch kun davom etadi. Birinchi kuni v'ezdka (otlar bilan turli xil chiqishlar qilish) va ularni baholash.

Ikkinchi kuni- otlarni ot choparda sinash va baholash.

Uchinchi kuni -konkur to'siqlardan sakrab o'tish va baholash.

Uch kurash ot sporti o'yinlari ichida eng murakkab bo'lib, uchta musobaqaga manajga yurish oliy darajada salt minib mashq qilishdir. Dala sharoitida o'tish, to'siqlarni zabt etish. Har uchala musobaqa uch kun davomida bitim chavondoz bajaradi. Uchkurashning birinchi musobaqasida ot maneja yurish figuralar ko'rsatadi.

2-kuni dala sharoitida chavondoz va otning chidamliligini sinash. Hamma masofa 4 ga bo'linib uzunligi 10-20 km ni tashkil etadigan 1 chi bo'lakdan 240 metr tezlikda chopish kerak. Masofaning 2 chi bo'limi ataladi. Uzoqligi 1800 m 4200 m gacha bo'lib har xil km joyga balandligi keladigan 3 ta to'siq o'ratilgan bo'ladi. Har qaysi bo'lagi uchun alohida yoq belgilanadi.

To'siqlardan o'tish bo'yicha birinchi xalqaro musobaqalar 1907-yilda London shahrida bo'lib o'tgan. Rus chavandozlari 1911-yilda katta xalqaro musobaqalar g'oliblari bo'lgan. 1912-yili ular Kanada sovrinini, millatlararo sovrining va Georgiy qirolini oltin sovrinini qo'lga kiritdilar. 1952-yildan boshlab MDH chavandozlari to'siqlardan o'tish bo'yicha har xil xalqaro musobaqalarda qatnashdilar. 1958-yilda ot ustasi Ernest Shabaylo Ukraina zotining Bastoy ayg'irida Gamburg derbisida birinchi o'rinni egalladi. 1980-yili 22-olimpiya o'yinlarida Moskvada o'tkazilgan o'yinlar sovrini uchun musobaqalarda oltin medallarni olishga muvaffaq bo'ldilar. Nikolay Korolkov Olimpiya chempioni unvoniga sozovor bo'ldi.

Uchkurash ot sporti o'yinlari ichida eng murakkabi bo'lib, uchta musobaqadan: me'jda yurish (oliy darajada salt minib mashq qildirish), dala sharoitida sinovdan o'tish, to'siqlarni zabt etishdan iborat. Har uchala musobaqa uch kun davomida bitta ot bilan bir chavandoz bajaradi. Uch kurashning birinchi musobaqasida ot maneja g'olib har xil figuralar ko'rsatadi.

Ikkinchi kuni dala sharoitida chavandoz va otning chidamligi sinab ko'riladi. Uchta masofa 4 ga bo'linib, uzunligi 10-20 km ni tashkil etadigan 1- va 3-bo'lakda sinovning 240 m tezlikda chopish kerak. Masofaning 2-bo'limi stipilchez deb ataladi. Uzunligi 1800-4200 m gacha bo'lib, har bir km joyga balandligi 140, eni 2 m keladigan uchta to'siq o'rnatilgan bo'ladi. Har qaysi bo'lagi uchun alohida vaqt me'yori belgilanadi.

To'rtinchi bo'lak kross uzoqqa chopishda bir tekis bo'lmagan past-baland joylar, balandlik va pastga tushish, jarlar, kanallar, havzalar, o'rmonlar, bo'tazorlar va boshqa joylar kiritiladi. Masofaning davomligi 4500 km dan to 8100 m gacha har bir bo'lak joyga 4 tadan balandligi 120 sm dan eni 2 m bo'lgan to'siqlar qo'yiladi.

Uchinchi kun uchkurash musobaqasining to'siqdan o'tish turi o'tkaziladi. Uzunligi 120 sm, kengligi 1,8 m bo'lgan joydan aniq belgilangan ketma-ket 12 marta chopish kerak. Musobaqa joyi 750-900 m oraliqda bo'lib, tezligi minutiga 400 metrni o'tish rejalashtiradi.

Ot sportida uch kurash tarixi ko'pgina mamlakatlarda asr oxirlarida boshlanadi. 1912-yilda ot sportida uch kurash olimpiyada o'yinlari dasturiga kiritiladi va bu musobaqaga faqat harbiy xizmatda bo'lgan offitserlar qatnashishlari mumkin edi.

1920-yilda ot sportini bu turiga offitserlar bilan bir qatorda barcha layoqatli avjlar, 1956-yildan boshlab sportning bu turiga qatnashish huquqi ayollarga ham berildi. Uch kurash ma'lum qonun qoidalari asosida uch kun davom etadi, birinchi kuni yozetka (otlar bilan turli xil chiqishlari tashkil qilish) va ularni baholash. Ikkinchi kuni otlarni ot choparda sinash va baholash.

Uchunchi kuni – konkur ipak to'siqlardan sakrab o'tish va baholash.

Sobiq «Sovet chavandozlari» uch kurash bo'yicha birinchi marta 1952-yil Berliniyada bo'lib o'tgan 11-olimpiyada o'yinlarida qatnashdilar.

1953-yil Rumiyniada; 1954-yil Bolgariyada; 1962-yil Bolgariyaning Stenford shahrida Yevropa birinchiligi bo'yicha bo'lgan musobaqalarda muvaffaqiyatli

qatnashdilar.

1975-yil Germaniya Federativ Respublikasida bo'lib o'tgan uch kurash bo'yicha Yevropa chempionatida birinchi o'rinni egalladi.

1980-yil Moskvada bo'lib o'tgan olimpiyada o'yinlarida o'zlarini erishgan muvaffaqiyatlari tasodif emasligini tasdiqlab komanda hisobida yana birinchi o'rinni egallashdilar.

Ot - aravalar musobaqasi hozirgi paytida FEI da o'tkazilishi shart bo'lgan musobaqalardan biri hisoblanadi. Yevropa, Amerika qit'alarida mashhur bo'lgan bormoqda.

78-rasm. Uch kurash (to'siqdan o'tib suvga sakrash)

Ot sportini chempionligi bo'yicha davriy o'tkazilish muddati

Chempionlarning nomlanishi	Davriy o'tkazilishi	Yillarda o'tkazilishi
Respublika bo'yicha MDH da	Yilda bir marta	Har yili
Yevropa bo'yicha	Ikki yilda bir marta	Olimpiada o'yinidan oldin va olimpiada o'yinidan keyin
Dunyo bo'yicha	To'rt yilda bir marta	Olimpiada o'yinlari o'rtasida
MDH spartakiada	To'rt yilda bir marta	Olimpiada yili oldidan
Olimpiada o'yini	To'rt yilda bir marta	Olimpiada yilida

14.2. Sport otlarining tutgan o'rni va ularni sportga tanlash

MDH hamkorligidagi ot sportlarining ko'p yillik tajribalari shuni ko'rsatadiki, umumiylik ot sportchilarda sof qonli Angliya ot zoti shuhrat qozonmoqda.

M.Kibert, G.Sergiyenko (1980) ma'lumoti bo'yicha, sport otlarining umumiylik ot bo'yicha sof qonli Angliya zoti birinchi o'rinda (30-35) foizni tashkil etadi. Sof qonli o'rinda trenin ot zoti (22-28) foizini, uchunchi o'rinda Budyonniy ot zoti (10-15) foizni, arab ot zotlari klassik o'yinlarning oliy darjada mashq qildirish bo'yicha muvaffaqiyatlarga erishib kelmoqda.

MDH sportchilari olimpiada o'rinlarida juda katta muvaffaqiyatlarga erishib kelmoqda. Ot sportchilarning shuhrat qozonishida axaltaka zotining Abseniya va Aban zotlari, Ukraina salt miniluvchi zotti bo'yicha ixor, shkval, igroq, Budyonniy ot zoti, Sibiryak, Sembioz, sof qonli Angliya ot zotining Anilin ayg'irlarning xizmati bilan bog'liq. Rim shahrida bo'lib o'tgan, 1960-yilda olimpiyada o'yinida xizmat ko'rsatgan ot sporti S.Filotov «Absent» ayg'irida Olimpiada chempeonatida katta unvonga erishgan bo'lgan. Tokioda bo'lib o'tgan XVIII-olimpiada o'yinida esa bronza medalini sozovor bo'lgan. Mexiko shahrida bo'lib o'tgan XIX-olimpiada o'yinida esa ayg'irida Kolitai I qatnashib bronza medalini olishga muvaffaq bo'lgan.

Birinchi olimpiada chempionligi munosabati bilan xujjatli Absent film yaratilgan. Nomlanishi Arab va Bakkaraning o'g'li Absent 1975-yili yaratilgan.

Ukraina salt miniluvchi zotning Mxor ayg'iri XIX-olimpiada o'yinida Mexiko shahrida oliy darajada mashq qilish bo'yicha oltin medalni olishga sozovor bo'lgan.

Moskvada o'tkazilgan XXII-olimpiada o'yinida xizmat ko'rsatgan ot sporti V.Ugryumov salt miniluvchi Ukraina ot zotining Shkvale ayg'irida qatnashib bronza medalini olishga muvaffaq bo'lgan. Shkvalning oltin medalini, shaxsiy birinchilikda bronza medalini qo'lga kiritgan.

Toza sof qonli Angliya ot zotining Anilin ayg'iri sportda yuqori natijaga erishgan. Dunyo miqyosidagi jakkeychi N.Nasibov Yevropa va Amerikada bo'lib o'tgan dunyo miqyosidagi katta musobaqalarda qatnashib muvaffaqiyat bilan g'oliblik qozongan. Anilin ayg'irini uch marta nikoh marosimi deyiladi. Chunki Yevropaning katta otlari uchun o'tkazilgan musobaqalarda (1965, 1966, 1967) musobaqa g'oliblikni qozongan. Ayniqsa Amerikaning Laures Koy otchoparida Vashingtonning katta otlari uchun o'ynalgan o'yinida Anilin 2- o'rinini egallagan bo'lsada, u o'zining sof qonli otlari ichida eng yaxshisi deb aniqlangan. Sportda misli ko'rinmagan natijaga erishgan. Absoney o'g'li Abakan ayg'iri bilan xizmat ko'rsatgan ot sporti Ye.V.Peteshkova Shevesariyada 1977-yili bo'lib o'tgan Yevropa olimpiadasi unvonini olishga sozovor bo'lgan.

Sport otlarni tanlashdagi talab

Ot sportining har-bir turi sportda o'ynash uchun otlardan ma'lum talab qo'yiladi. Kichiklariga ega bo'lishi kerak. Oliy darajada salt minib yurishda asosan salt miniluvchi tipga xos bo'lgan otlar kiradi. Tashqi ko'rinishi bo'yicha chiroyli, tuzilishi

bo'yicha monand, temperamentli, harakati turli yurishlarda yengil. Bu ot qarchig'ay balandligi 156-170 sm, ko'kragi yaxshi rivojlangan, ko'krak aylanasini 200 sm, bo'yni uzun, boshi o'rtacha kenglikda, jag' oralig'i keng, ensa va bo'y orqasi, sag'risi muskul go'shtlari bilan yaxshi to'lishgan, ko'krak suyukligi qiya.

Quyidagi ot zotlari: sof qonli Agnliya zoti, Budyonniy, Ulyanin miniluvchisi, Traken, Axaltaka va Arab zotlari muvaffaqiyatlarga erishgan. To'riq, qora va malla tusli otlarga nisbatan yaxshi xisoblanadi. Konkurlar (qora o'tish) o'yini tuzilishi katta, qarchig'ay balandligi 162-164 sm, ko'krak aylanasini rivojlangan 200sm, kaft aylanasi (21-22sm), eksteryeri bo'yicha salt miniluvchi ot zotlariga xos bo'lib, uzun liniyalı, bo'yni uzun, harakatchan, ko'kraklari uzun, beli kalta, go'shtdor, sag'risi uzun, muskullari kuchli. Oyoqlari to'g'ri va mustahkam, nuqsonlari bo'lmagan chidamli, bardoshli, toqatli, botir bo'lgan bo'lishi kerak. Sakrash qobiliyatchanligiga ega bo'lgan ot zotlari kiradi. Bu talabga sof qonli Angliya zoti, Traken, Pannoverskiy, Budyonniy, Ulyanin miniluvchisi kiradi. Uch kurash o'yini tana tuzilishi bo'yicha salt miniluvchi ot zotlariga xosdir, qarchig'ay balandligi (162-168sm), ko'krak aylanasini 180-190 sm, konstitutsiyasi quruq, botir, temperamentli, jonli, odamga tez o'rganadigan, to'g'ri juda yaxshi, eksteryeri bo'yicha eng muhimi oyoqlari to'g'ri qo'yilgan, noqam pay apparatlari yaxshi rivojlangan, qarchig'ay, ko'krak qismi muskulari to'lishgan. Ular to'g'ri joylashgan orqa va beli mustahkam, qovurg'asini rivojlangan. Ko'pincha bu o'yinga sof qonli Angliya zoti, Traken, Budyonniy va qonli zotlari qatnashadi.

14.3. Ot poygasi, stipl-chez, voltijirovka o'yinlari

OT POYGASI - juda qadimgi o'yin bo'lib, ko'chmanchi xalqlar tomonidan yakka holda va guruh bo'lib, amalga oshirilgan. Bu o'yin amaliy va maqsadlarda foydalanilgan. Qadimdan qiziqarli ot poygasi o'tkazilib kelingan.

1859-yili yosh M.V.Aseyev Lubna shahridan Parijgacha muvaffaqiyatli poygasini amalga oshirgan. 1910-1911-yillari rus ayoli A.Kudasheva Moskvadan Sibir yo'lida Harbindan Peterburggacha ot poygasida qatnashib dunyoga jasurligini namoyon qilgan.

Birinchi marta MDHda ot poygasi 1922-1923-yillari Rostovdan Dnepropetrovsk o'tkazilgan. Masofa oralig'i 100 km bo'lib, poygachilar orasida misli ko'rsatishlashkarboshilardan K.Ye.Voroshilov, S.M.Budyonniy, I.V.Tyulenevlar qatnashgan.

Kechroq chegara komandirlaridan 7 ta ayol fin chegarasidan to Moskva ot poygasida qatnashib natijalarga erishgan, 5ta kolxozchi qizlar Qorako'l qurultiyasida 600 km masofani 15 kunda bosib o'tgan. Juda katta ot poygasi Ashxabad-Moskvagacha o'tkazilib, unda Turkman kolxozchilari qatnashgan, yaxshi natijalarga erishgan. Ikkinchi jahon urushidan keyin har xil masofa bo'yicha ot poygasi o'tkazilgan.

qazilgan. Sobiq SSSR chavondozlari 100 km lik masofada otlar poygasida dunyo rekordlarini oʻrnatib, 4 soat 1 minut, 05 sekund va 50 km ga bir soat 21 minut, 309 sani bir sutkada bosib oʻtgan. Ot poygasini oʻtkazishdan maqsad otlarni chaqqonligi, chidamliligini, chidamliligini, chavondozning mahoratini, yaʼni ot kuchini toʻgʻri baholash yoʻllarini bilishdan iborat. Musobaqa poygasi otni chaqqonligini, chidamliligini amalga oshiradi. Ot poygasi 25, 50, 100 km masofa oraligʻida, otlarni kundalik va koʻp kunlik vaqtlarda oʻtkaziladi. Ot poygasiga yaxshi tayyorlangan yoshi 6 yoshdan kichik boʻlmagan hamma zotlar qatnashishi mumkin. Poyga mashruti oʻzaro kollegiyasi oʻyin oʻtkazishdan oldin koʻzdan kechirilib oʻlchanadi. Nazorat natijalari oʻrnatiladi. Poyga natijasi umulashtirib baholanadi: chaqqonligi, otlarni chidamliligi, poyga davomida tirik vaznini kamayishi, klinik koʻrsatkichlari. Poygada qatnashadigan otlarni talabchanlik bilan zooveterinariya nazoratidan oʻtkaziladi. Boshqarilgan vaqtda xalqaro ot sporti federatsiyasi (FEI), dunyoda ot poygasi boʻyicha oʻtkaziladigan har xil masofa oraligʻi boʻyicha qoidalar ishlab chiqilgan.

Stipl-chez va toʻsiqlararo sakrab chopish

Bu oʻyinlar salt minuvchi ot zotiga xosdir. Qarchigʻay balandligi 164 sm va qoʻlroq, sagʻrisi yaxshi rivojlangan, pay aloqalari mustahkam, juda chaqqon, sakrab oʻtish qobiliyatiga ega. Ot sport oʻyinlariga otlarni tanlashda asosan eksteryeri, ish qobiliyatchanligi, yoshi, sogʻligi va temperament (mijozi) muhim rol oʻynaydi. Eksteryeri boʻyicha tanlash. Sport otlarining koʻzlari, harakatchan, ochiq, boshi oʻrtacha kattalikda, boʻyni yaxshi rivojlangan, ensa suyagi yetarli darajada uzun, oyoqlari katta boʻlmagan, ammo harakatchan, otlarni koʻzi tekshirishga asosiy eʼtiborni qaratish kerak. Birinchi navbatda, otning boshini yoruqqa qaratib koʻz qoʻyishini turli xil yoritgichlarga nisbatan qanchalik taʼsirchan ekanligini, unda oʻtish va kasalliklar borligini aniqlash mumkin. Koʻzi koʻr boʻlsa qoʻlni silkitganda oʻtmasdan turadi. Boshni koʻrgandan keyin tanasining yuqori liniyasi boʻyicha oʻyin orqasi va bel qismlari koʻzdan kechiriladi. Orqa va beli yetarli darajada keng, oyoqlari va muskilli tanani oʻrta miyasiga baho berishda yelkasi, qovurgʻalari sagʻri va boshi soʻngra oldingi va orqa oyoqlari koʻzdan kechiriladi. Oyoqlarning qoʻyilishi, oyoqlaridagi nuqsonlar, tuyoqlarning koʻrinishi, oldingi oyoqlarida qirquvchilaridan kelib odingi tuyoqlarigacha keyingi oyoqlarida esa, sagʻrisidan tortib yuqoridan oʻtishga muskullar, boʻgʻimlar, ayniqsa sakrash boʻgʻimlarining tuzilishi, paylari, suyak tuyoqlari.

Sport otlari tashqi koʻrinishidan chiroyli, otlarning tusi ham muhimdir. Sport otlarida qora, qoraquyuq, toʻriq, malla va buril tuslari ot sportining elementlarini bajarishda tilla – malla tusli otlar yaxshi natijalar beradi. Otlarni yoshi boʻyicha tanlash. Boshqarilgan vaqtda ot sportining turlarida 5 yoshdan 18 yoshgacha boʻlgan otlar ishlatiladi.

1. Oliy darajada salt minib yurish elementlari bajarishda 8-16
2. Konkurlar (toʻsiqlardan oʻtish) boʻyicha 8 yoshdan 14 yoshgacha.

3. Uch kurash bo'yicha 6-12 yoshgacha.
4. Stipl-chez va to'siqlarda sakrab o'tish 5-10 yoshgacha.
5. Tekis yo'ldan sakrab chopish 3-5 yoshgacha.
6. Milliy o'yinlarda 5-10 yoshgacha bo'lsa maqsadga muvoffikdir.

STIPII-CHEZ deb otni ochiq maydonda, otchoparda va har xil to'siqlar (ariq, yog'och to'siq, maxsus qilingan devor, chuqurlik, devor va boshqalar) bilan choptirishga aytiladi. Sportni bu turi qiyin, lekin juda qiziqarlidir. Stipl-chez musobaqasi chavonoz otning kuchini masofa va to'siqlar xarakteriga qarab taqsimlay olishi kerak. Bu musobaqasidagi masofa 1800 m dan 3600 m gacha bo'lishi mumkin. Kontrol vaqtga nisbatan tejalgan har bir sekund uchun 0,8 ball beriladi. Stipl-chez olimpiada uchun o'tkaziladigan ot sporti o'yinlari turiga kiradi.

Uch ot qo'shilgan o'yinning tarixi XIX asr boshlarida borib taqaladi.

Rossiyada Orlov yo'rtoqi zotlarini tarqalishi rus uchligini rivojlantirishga munosib xissa qo'shdi.

Rossiyada har yili rus uchligi musobaqalarini o'tkazish odat tusiga kirgan. Musobaqalar ma'lum qonun-qoidalar asosida o'tkazilib, uchlikdagi otlar ushbu uchlikni ko'rsatkichlari, ularni boshqarish san'ati, har xil yo'laklarda xilma xil mashg'ulotlarni to'g'ri qo'shilganligi, ularni bajarish, ayniqsa o'tanchi otni boshini yengil yonboshdagi otlarni esa boshini ikkinchi tomonga qaratgan holda tekis yo'lakdagi alohida e'tibor beriladi va baholanadi.

OT FOYTUNLARI MUSOBAQASI – otlarga qo'shilgan chiroyli aravalik yurish azaldan ko'pgina yevropa mamlakatlarida ommaviy xisoblanib kelgan. Uch qo'shilgan aravalarda xalqaro musobaqalar o'tkazish Angliya ot sporti federatsiyasi boshlig'i M. Ansel hamda Polsha, Vengriya, Shvetsariya, GFR mutaxassislar tomonidan taklif qilindi. Hozirgi paytda bu musobaqalarni o'tkazish uchun ma'lum qonun qoidalar ishlab chiqarilgan. Bu musobaqalarda chavonoz aravaga ikki yoki uch yo'lovchi oladi, aravalariga bir yoki ikki juft ot qo'shiladi. Musobaqalar to'rt kun davom etadi:

-birinchi kun chavonoz aravani otga qo'shish usulini ko'rsatadi va baholanadi.

-ikkinchi kun otlarni aravalar bilan yurishi namoyish qilinadi va baholanadi.

-uchunchi kun otlarning ish qobiliyatini namoyish qiladilar, ya'ni ular aravaga balun 36 km masofani bosib o'tadilar va baholanadi.

-to'rtinchi kun otlarni otchoparda sinashda keyingi holati ko'zdan kichiriladi va baholanadi.

VOLTJIROVKA - bu chavonoz va otni bir-biriga uyg'unlashgan holda ma'lum tezlikda har xil gimnastika mashqlarini aylanasini 15 sm maneja bajarilishiga aytiladi. Voltjirovka tarixi oldingi asrlar qatriga ketadi. Voltjirovkani o'ziga o'xshash qonun-qoidalar mavjud bo'lib, shu qonun-qoidalar asosida musobaqalar o'tkaziladi. Voltjirovka bilan shug'ullanadigan otlar juda yengil boshqarilgan chavonozlar hamda hamma mashqni juda yaxshi bajarishi, aylana bo'ylab tekis ritmik harakat qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Bunday otlarni tanlash uchun juda yuvosh, uncha kuch

...gan, lekin ko'kragi va sag'risi keng otlarni ajratib olinadi. Ajratilgan otlarni har xil mashqlarni bajarishini o'rgatib boriladi va natijada bir otni ustida 1 tadan o'tib chiqishga voltijerchi chavondozlari erkin harakat qilib har xil mashqlari bajarishadi. Voltijirovka juda ko'plab mamlakatlarda keng tarqalgan.

1983-yildan boshlab voltijirovka musobaqalari fen qonun qoidalariga asosan o'tkaziladi. Voltijirovka musobaqalarida harakatlar munosibligini, ularni soatini o'tib chuvandozini har xil mashqlarini aniq va chiroyli bajarishga e'tibor beriladi va bahalashadi.

79-rasm. VOLTJIROVKA

14.4. Milliy ot sporti

Ot sporti – o'yinlarning eng ommaviy turlaridan biri milliy ot o'yinidir. Ot sporti o'tgan yillar davomida hamma inson madadkori bo'lib keldi, mehnatga va farosatlarda unga ko'makdosh bo'ldi, sport bellashuvlarida fidokorona xizmat ko'rsatib, o'tning baxshilariga ilhom bag'ishladi.

Bu chiroyli o'yin bo'lib, chavondoz bilan otning uzoq vaqtlar mashq qilishlari bilan umalga oshiriladigan haqiqiy turkona san'atdir.

Mehnatkashlarni jismoniy tarbiyalash maqsadida ot sporti kattagina o'rin tutadi. Insonda matonatlilikni, chaqqonlikni, qat'iylikni, dadillikni, farosatlilikni va o'tning rivojlantiradi, har tomonlama jismoniy tayyorgarlikning eng yaxshi va sirasi ko'rsatib xizmat qiladi, u bilan shug'ullangan kishida yuksak iroda shakllanadi. Otda

yurish insonga estetik rohat bagishlaydi. Kishi organizmiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, muskullarni, asab tizimini mustahkamlaydi.

Ot o'yinlari haqidagi dastlabki ma'lumotlar qadim zamonlarga, musobaqalarga boradi. Qadimgi Skifda, masalan, zamonaviy o'yinlarga o'xshaydigan chavandoz musobaqasi keng tarqalganligi qayd qilinadi.

Ot o'yinida muvaffaqiyatga erishish chavandoz bilan otning uzoq vaqt davomida qilishlari natijasidir. Ma'lumki, madaniy ot zotlarning kelib chiqishida sport zotlari tanlashning asosiy o'yinlari mashq qildirish va sinash roli g'oyat kattadir.

Otlarni mashq qildirish butun organizmni rivojlantirib, muskullarni poyabog'lovchi apparatlarini nafas olish va yurak qon tomir tizimlarini mustahkamlaydi. Muntazam ravishda mashq qildirib va sinab turilmasa, har qanday otning yuksusiyatlarini o'zida saqlab qololmaydi.

Chavandoz va ot bir-birini yaxshi tushinishlari kerak. Ana shundagina otning chiqishlari olqishlanadi.

Qadimgi zamonlarda, ya'ni 680-yillarda boshlangan Olimpiya o'yinlarida chavandozlar musobaqasi o'tkazilgan. Avval aravachada musobaqalashib, so'ngra ot boshlangan edi. Kavkaz, Markaziy Osiyo, chunonchi O'zbekiston xalqlarida ot o'yinlari asrlar bo'yi avloddan - avlodga meros bo'lib kelmoqda.

Markaziy Osiyo, Qozog'iston mamlakatlari hududlarida uzoq vaqt davomida chopish (poyga), uloq tanasini tortib olish (ko'pkari), chavandozlarning ot bo'yida kurashuvi (agdarish, og'ish) qiz quvmoq, ot ustida tup o'yinash (cholg'at) kabi musobaqalar xalq orasida keng tarqalgan va shuhrat qozongan. Bu o'yinlarning rangligiga qadimgi zamonlarda bitilgan «Shoxnomada» qayd qilingan, ot bo'yida o'lganda milliy ot o'yinlari jahonning deyarli hamma mamlakatlarida bor.

Jumhuriyatimizda o'ziga xos milliy ot o'yinlari ommaviy tus olgan. Milliy bayram ot o'yinsiz o'tmaydi, milliy ot sporti musobaqalari otlarning taqdiri va ularning ishchanlik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Ana shu xususiyatlarga ko'ra Qorabayir ot zoti boshqa zotlardan ustun turadi. O'zbekiston chavandozlar tomoshabinlari o'rtasida sho'x ot o'yinlaridan qiz quvmoq, ko'pkari, poyga, og'ish bor. Bu o'yinlar ortiqcha harajat talab qiladi. Ularning ommaviyligi ham ana shundan iborat.

Milliy ot o'yinlari xalq ijodida ham, ertaklarda, maqolalarda, maishiyatda ham musiqalarda xam o'z aksini topgan.

Hozirda Ozarbayjon, Gruziya xalqning sxenburti (koptoq o'yini), turkiston (nayza uloqtirish), syur papax (ot basketbol) o'yinlari ommaviy tus olgan. Shuningdek, hududimizda boshqa o'yinlar qatori biron-bir rus xalqining milliy ot sporti faytonida chopishsiz o'tmaydi. Bu o'yinlar bayramlar chiroyiga chiroy beradi. Hozirgi O'zbekistonda milliy ot sporti o'yinlarini yanada kuchliroq rivojlantirish imkoniyatlari mavjud. Chunki viloyatlarimizda, tumanlarimizda, sport mahallalarida moddiy texnika bazasi yaratilgan. Klublar, seksiyalar tuzilgan.

Eng muhimi, xalqimiz ot o'yinlari bilan sevib shug'ullanishadi. Milliy ot sporti ayniqsa qishloq joylarda yaxshi rivoj topgan. O'zbekiston qishloq sportchilari

komandasi birinchi marta 1958-yilda MDH xo'jaliklarning chavandozlari musobaqasida qatnashdilar. Milliy o'yinlar bo'yichabir necha marta MDH chempioni sifatida faxrli nomni qo'lga kiritdilar. So'nggi yillarda hududimizning 100ga yaqin sportchilariga ot sporti milliy, o'yinlari bo'yicha «O'zbekiston sport masteri» unvanlari berildi.

Hududimiz ot sporti o'yinlari bo'yicha o'zining katta xizmat ko'rsatgan sportchilariga ega. Bosim Murodqosimov, S.Asrorov, T. Azimov (Jizzax), M. Boboravshanov, Qudratxo'ja Usmonov, Nabijon Jo'rayev (Toshkent), M. Xolmurodov, Yu.Suvanov, O.Xolmatov (Surxondaryo), Tangirov Elbek, Unarov M. Bekqulov Sherali (Samarqand), V. Yo'ldoshov, B.Ortiqov, M Mirqodirov (Yeg'ona) kabi uloq choparlar shular jumlasidandir.

Hozirgi kunda 10 mingga yaqin kishi milliy ot o'yini bilan shug'ullanib yashayotganida.

Milliy ot o'yini tuman, viloyat, hududlararo musobaqalari Respublika Davlat sport komiteti Nizomiga asosan hudud musobaqalarning yagona kalendar rejasiga asoslanib o'tkaziladi.

Musobaqa – ot sportini ommaviylashtirish va sport yutuqlarini yanada kuchaytirish, jumhuriyat terma komandasini kuchli milliy ot sporti bilan shug'ullanuvchilari bilan to'ldirish, ot sporti bilan shug'ullanuvchi sportchilarini o'qitish va ta'limlash maqsadida o'tkaziladi.

Musobaqa jarayonida quyidagi vazifalar hal etiladi: viloyat respublika terma komandasiga nizomlarning tayyorgarligini, MDH rasmiy musobaqalarga tayyorgarlikni tekshirish. Respublika sport komitetining ot sporti bo'yicha yillik ish rejasini chiqarish, musobaqani o'tkazish tumanlararo bo'lsa, umumiy rahbarlik vazifalararo o'tkazilsa, respublika sport komiteti bo'limiga yuklatiladi. Bunda har bir musobaqa umum bosh hakamlar kolledji tuziladi.

Musobaqa o'tkaziladigan viloyat sport komiteti musobaqa o'tadigan joyni tayyorlaydi, boshqa shaharlardan, viloyatlardan qolgan qatnashuvchilarni qabul qiladi, ta'lim beradi, ovqatlantirishni tashkil qiladi. An'anada o'tkaziladigan madaniy-umumiy ishlari tashviqot qilish tadbirlari o'tkazish munosabati bilan bajariladi.

Musobaqa tamom bo'lgandan keyin ko'chma prizlar, qimmatbaho sovg'alar va diplomlar g'oliblarga topshirilganligi haqida dalolatnoma tuzilib, u xisobot bilan sport komitetiga topshiriladi (ko'pkari o'yini).

Ko'pkari (uloq tortish, ko'k bo'ri) ko'pkari o'ziga xos o'yin bo'lib, uning tarixi qadimgi zotlarga chuqur kirib boradi. Bu O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston va Tojikiston hududlari xalqlarning sevimli o'yinidir.

O'tgan davrlarda chorva mollar podasi kechayu kundo'z ochiq dalalarda, bo'ldirida boqilar edi. Burilar ancha zarar yetkazar edi, yo'qotish uchun qurollar zarur edi. Jasur yigitlar o'zlarining chaqqon otlari bilan bo'rilarni holdan toyganicha bo'rilarni, tayoqlar bilan savalashar, yerdan ilib olib taqimga bosishar, bir-biri bilan ta'lim berishar edilar.

Ko'pkari o'yini shundan kelib chiqqan. Keyinchalik buri o'miga suv ilgil tanasini tortishi rasm bo'lgan.

MDH va hududlarda qabul qilingan joy bo'yicha o'yinda ikkita o'rtasida o'ynalib, komanda birinchiligida shaxsiy birinchilik uchun o'ynaladi. Ko'pkari o'yini chavandozdan xullas tajriba, kuch, mahorat, otni mobaynda boshqarish, jasurlik, ziyraklik va bardoshlikni talab qiladi. Ko'pkarida qanday o'ynash ham katta ahamiyatga ega. Mustahkam konstitutsiyali, suyaklari, mushaklari pay va bog'lovchi apparatlari yaxshi rivojlangan bo'lishi, chaqqon, barqaror maxsus mashq qilingan bo'lishi kerak. Ot bilan chavandoz bir-birini g'olib tushinishlari, qo'pollik qilmasliklari zarur. O'ynaladigan maydon tekis, ravnaq, tuproqli bo'lishi kerak. Uzunligi 500 metrgacha, eni 40 metrgacha har komandadan 15 kishi qatnashadi. Sport komitetining qoidalariga muvofiq, o'yinni to'g'ri o'ynatish uchun har komandadan otlarni mashq qildiruvchi, sudya, bosh sudya, vaht yordamchi xizmatchi bo'ladi. Ikki tomonga bayroqcha tikib, darvoza qilinadi. Iqlim aylana diametri 5 metr atrofida bo'lishi kerak.

Maydon o'rtasiga diametri 3 metrlik doira belgilanib, og'irligi 45 kg kallasini olingan, oldingi oyog'ining bilako'zuk bo'g'ini, keyingi oyog'ining o'rtasiga bo'g'imiga oyoqlari olingan uloq shu yerga tashlanadi. Komanda n'ozatida chiziqda saf tortib turiladi.

Qatnashadigan otlarning oyoqlariga sillik taqa qoqilgan bo'lishi kerak.

Sudyaning signali bilan komandaning kapitanlari maydon markazidagi qatnashadigan otlarni yaqin kelib, bir-birlari bilan salomlashadi va uloqni yerdan olishga hamakat qiladi. Yerdan uloqni ko'targan vaqtida qaysi komanda kapitani ko'tarishidan qat'iy o'yni o'yinda qatnashuvchi hamma chavandozlar uloqni olishga harakat qiladilar.

O'z darvozasiga eng ko'p olib borgan komanda esa, golib deb e'lon qilinadi. O'yin 15-20 minut o'ynalib, 5 minut dam beriladi.

Uloq darvozasiga olib tashlangandan so'ng, o'yin qaytadan, ya'ni mobaynda boshlanadi. Agar 30 minut, 40 minut ichida komandalar bir-biridan g'olib o'tib, 10-15 minut shaxsiy birinchilik uchun komandalar o'rtasida o'yin o'ynaladi. Birinchi birinchilikda qaysi chavandoz ko'p marotaba darvozaga uloqni olib kelsa, golib xisoblanadi.

O'yin mobaynida otning oyoqlarini va o'z oyoqlarini ko'tarish, raqibning oyoqlarini nisbatan otning ko'kragini takak, uloq tanasini iplar bilan bog'lash yoki egga bilan berkitish mumkin emas. Qamchi bilan faqat o'z otini qamchilash mumkin.

Qatnashadigan otlarni qamchi bilan urish, boshqa komandaning otnini urish ushlar man etiladi. Otlarda yaramas odatlari bo'lsa, kishilarga jarohat e'lon qilish mumkin. Shulardan biri serjahl, tishlaydigan otlarni o'yinga kiritish man etiladi.

Hozirgi paytda milliy ot sport o'yinlari ko'pgina qishloq joylarda yaxshi o'ynalib topgan. Yoshlarimiz, ayniqsa, ko'pkari o'yinlariga qiziqishi tobora ortib bormoqda. Ko'p joylarda bo'ladigan ko'pkari tuylari tekis maydonda o'tkazilmaydigan joylarda o'tkazilayapti.

O'tkazilayotgan ko'pkari tuyllari yuqorida aytilgan o'yin qoidasiga to'g'ri keladi.

Qishloqlarda o'tkazilayotgan ko'pkari tuyllari birmuncha tartibsiz bo'lib, ba'zi hollarda, kishilarga jarohat olib keladi. Sababi chavandozlarimizning zooveterinariya qonunlarida asosida ish tutmasligi, toshli, jarli hamda qorli sirli joylarda o'yinni o'tkazishidir.

Ba'zi bir chavandozlar tushunmasdan, otni boshiga, oyoqlariga qamchi bilan o'tkazadi. Yuqorida aytilgan joylarda choptirish, noto'g'ri muomalada bo'lishi otlarni o'ziga o'ynatishi natijasida nuqsonlar paydo bo'ladi. Nuqson deb, organ va to'qimalar o'ziga o'ynatishi natijasida paydo bo'ladigan belgilarga aytiladi.

Tuman rahbarlari, mutaxassislari, xo'jalik rahbarlari milliy ot o'yini sportini o'tkazilayotgan joylarda, qishloq tuyllarida aktiv ishtirok etishi, o'yinni to'g'ri tashkil qilish va o'tkazirish imkoniyatlarini yaratib berishlari kerak.

Qishloq joylarda bo'ladigan ko'pkari tuyllari mamlakatimizda o'tadigan joylarda to'g'ri kelmaydi. Ko'pkari to'y deb e'lon qilinib, eshitilsa, aytish-aytmagandan qat'iy nazar, chavandozlar ko'pkari o'yiniga keladilar. Natijada o'tkazilayotgan chavandoz otlarning soni ko'payib ketadi.

Ko'p yillik ma'lumotlarga qaraganda, chavandozlarning soni 500 tagacha ham bo'lishi mumkin. O'yinning bo'lishi quyidagicha tashkil qilinsa, maqsadga muvofiqdir. O'yin maydoni o'ynaladigan maydon tekis bo'z yerli bo'lib, chavandozlarning soni 100 ga bo'lsa, masofa uzunligi 800 metrgacha, kengligi 70 metrdan kam bo'lmasligi, chavandozlarning soni 150 ta bo'lgan masofa uzunligi 1000 m gacha, kengligi 100 m bo'lishi chavandozlarning soni 200 dan ziyod bo'lsa, masofa uzunligi 1000 m va kengligi 150 m bo'lishi kerak. Qishloq o'yinlarida shaxsiy birinchilik uchun o'tkaziladi. Xalq xo'jalik ko'radigan va tomosha qiladigan joyga diametri 3 m bo'lgan doira olib borilib tashlangan tirik vazni 45 kg gacha bo'lgan bo'yilgan uloqni o'tkazilsa, shu chavandoz g'olib hisoblanadi, e'lon qilingan sovgani olishi kerak.

80-rasm. Chavandoz bo'rini ot bilan qo'vib savalagan davri

81-rasm. Ko'pkari o'yini
368

Poygada chopish. O'rtasiyo va Qozog'iston respublikalarining eng qiziqarli o'yinlaridan biri hisoblanadi. Mahalliy aholilar qadimdan juda qiziqib tomosha qilib o'tganlar. Poyga o'tkaziladigan joy uzunligi tekis ravon bo'lishi kerak. Musobaqa uzunligi 5;10;15 km bo'lib, otning yaxshi sovutilgan va mashq qildirilgan, chavandoz, o'tni o'tga yaxshi o'rinishib o'tira oladigan, o'tish mohirona boshqaradigan, otning harakatini masofa bo'ylab yaxshi taqsimlay oladigan va imkoniyatini mukammal foydalanadigan yoki 16 yoshdan katta bo'lgan maktab bolasidan tortib, chopishga qobiliyati oshirilgan vrach ko'rigidan o'tgan sog'lom kishilar qatnashadi. Qatnashadigan otlar ham veterinariya ko'rigidan o'tishi kerak. O'yinga tayyorlangan va mashq qildirilgan otlar ham otlar qatnashishi mumkin. Musobaqada qatnashadigan otlarning soni 25 gacha bo'lib, ham komandadan 5 ta dan chavandoz bo'lishi, otning yoki 5 tadan katta bo'lishi zarur bo'lgan muvofiqdir. Musobaqalar mamlakatlararo bo'ladigan bo'lsa, sudyalarda, o'tinchi, mashq qildiruvchilar soni mamlakatlar sport komiteti federatsiyasining qatnashishiga asosan belgilanadi. Musobaqani boshlanishi va yakunlovchi qismi bir o'tda bo'lishi kerak. Marraga birinchi bo'lib yetib kelgan chavandoz g'olib hisoblanadi.

Qiz quvish. Ot sporti o'yinlari ichida qiziqarli, o'ziga xos turlaridan biri bo'lib, u yoshlar orasida doimo katta qiziqish uyg'otadi. O'yin uzunligi 300-500 m va 30-40 m li to'g'ri yo'lakda o'tkaziladi. Yutgan shaxsiy komanda birinchiligi uchun o'tkaziladi. Finish oxirida bayroqcha o'rnatilib, u qayrilish nazorat punktini bildiradi. Yutgan shaxsiy va komanda birinchiligi uchun 1 ball, yuttirganiga 0 ball beriladi. Chavandozlar milliy kiyimda qatnashadilar. Komandalar birinchiligi uchun o'tkazilsa, eng ko'p ball olgan komanda g'olib xisoblanadi. Shaxsiy birinchilik uchun esa, eng ko'p ball olgan shaxs xisoblanadi. Mamlakatlararo o'ynalganda birinchi mamlakatning qizidan ikkinchi mamlakatning yigiti bilan juft bo'lib qatnashadi. Shunday qilib, o'yinda o'tinchi yigit va qizlar juft-juft bo'lib o'ynashidir. O'yinda bir necha juft yigit va qizlar sudyaning signali bilan start chizig'iga ketib, komanda berilishini kutib turadi. Start berilgandan keyin o'yinni birinchi yarmida yigit qizni quvib yetib, o'pishga, ikkinchi yarmida esa qiz yigitni quvib yetishga harakat qiladi. Agar yetsa, qamchi bilan o'tinchi yigitning yelkasiga uradi.

O'yinning ikkinchi bir varianti yigit qizning yo'lining birinchi yarmida quvib yetishi va uning chap qo'lidagi rangli ro'molini tortib olishi zarur. Aks holda, orqaga o'tinchi yigit tashlayotganida qiz yigitni qamchi bilan savalaydi va bu bajarilsa g'olib xisoblanadi.

Galaba qozonishda ot chopqir va chaqqon bo'lishi, chavandoz esa otni qamchi bilan qamqara olishi talab etiladi.

O'yinning boshlanishidan to oxirigacha yigit ham, qiz ham bir otda o'ynashi zarur. Agar otlarda quyidagi nuqsonlar jabka, shpat, kozines (echki oyok) raryerlar bo'lishi mumkin. Bu nuqsonlar ish qobiliyatiga, nasl qiymatiga, sotish bahosiga ta'sir etadi. Naslli otlar bo'lsa, bonitirovka qilish davrida yuqoridagi nuqsonlar haqida, faqat II klassga o'tkazish mumkin.

Olib borilgan ilmiy ko'zatislar natijasida quyidagi xulosasi va takliflari kiritamiz:

1. Ko'pkari, olomon poyga, qiz quvish, ot o'yinlari, tuman, xo'jaliklar va qishloq tuyllari qoidaga rioya qilgan holda o'tkazilsa maqsadga muvofiqdir.
2. O'ynaladigan joylar toshloq, qorli, sirli joylar bo'lmasligi kerak.
3. O'zni choptirishda zooveterinariya qoidalariga rioya qilmog'ini ko'rib.
4. O'yin mobaynida otning oyoqlarini va o'z oyoqlarini ko'tarib, ot ko'kragini taqash, uloq tanasini iplar bilan bog'lash egarga tasma, ish bilan bog'lash mumkin emas. Shu ishlarning natijasida otlarda nuqsonlar paydo bo'ladi.

Serjahl, tishlaydigan otlarni o'yinga kiritish mumkin emas. Ular kishilarga otlarga jarohat olib keladi.

82 –rasm. Qiz quvmoq

Papax o'yini – Ozarbayjon xalqining milliy o'yini bo'lib, u xalq va jamiyat xarakteriga ega. Bu o'yin 200x300 m keladigan, tekis, o'tli maydonchada o'tkaziladi. O'yinning ma'nosi: har bir chavandoz o'zining bosh kiyimini saqlab qolgan holda, ikkinchi chavandozning bosh kiyimini boshidan tortib olib o'yining oxirigacha saqlab qolishga harakat qiladilar. O'yin oxirida bosh kiyimsiz qolgan chavandozni papax bilan urib maydondan chiqarib yuboriladi.

Papax-o'yini ikki varianti mavjud: birinchi ko'rgazmali variantida bir chavandoz qiz(ayol) va 5 ta chavandoz yigit qatnashadi.

chavandozlar bir-birini qo'lata olmasa, sudyalar yaxshi usul va aktivlar ko'rsatilgan chavandozga yutuqni beradi. Kurash natijalari quyidagicha baholanadi: aniq g'olabalar uchun – 3 ijobiy ochko, ball bo'yicha qozonilgan g'alaba uchun – 2 ijobiy ochko, yengilgan lekin aktiv kurashganligi uchun – 0 ochko beriladi, yengilgan va pasiv kurashganligi uchun – 1 ochko olib tashlanadi.

ITARISH-chavandoz ot egarida o'tirib o'ng oyog'ini otni bo'yni o'tkazish, tezlikda otdan yerga tushish. Birdan otga minish, oyog'ini cho'zib, qo'yib yotish.

KAYCHI O'YINI - chavandoz egarda o'tirgan holda oldingi qo'llarini egar qoshiga tirab, birdaniga yuzini orqaga burib, oyoqlarini sag'ri ustidan yuqoriga itarib, so'ngra qo'llarini oyoq ustidan qovushtirib, egar ustiga qaytadan turish.

YERDAN RO'MOLNI KO'TARISH – chavandozni otda mustahkam turish va chaqqonligini, otni boshqarishni mukammal bilishi talab etiladi. O'yin masofasi oralig' 300 m bo'lib, uzunasiga uncha katta bo'lmagan gulli ro'mollar yoki kichik narxalar qo'yiladi, start (musobaqani boshlanish joyi dan 50m dan keyin) birinchi gulli ro'mol qo'yiladi, qogani har 20 m oralig'ida qo'yiladi. Suvori chopa turib gulli ro'mol yerdan olishi kerak. Har bir ro'molni yerdan olishiga 1 baldan beriladi. Yerdan ololmagan chavandozga 4 baldan shtraf beradi. O'yinni oxirida natijalar qo'shilib berib chiqariladi. O'yin shaxsiy, komanda va uch chavandoz xisobida o'tkaziladi. Jig'itlar o'yini o'tkazishda eng oddiy elementlardan boshlanadi. Otni yurgizmasdan masofa o'tkazish, yo'rtib va choptirib mashqlar o'tkaziladi.

Syur-papax (ot ustida basketbol o'ynash) – Ozarbayjon xalqining milliy uyushma hisoblanib, chavandozdan chaqqonlik, merganlikni talab qiladi.

Musobaqa uzunligi 300–400 metr keladigan chopish maydonchalarida o'tkaziladi. Maydonchani ikki boshiga 3 metr uzunlikdagi stolba ko'milib, stolba uchiga diametri 50 sm keladigan temir xalqa berkitiladi. Stolba atrofidan 5 metr jarima chizig'i aylantirib chiziladi va uning ichiga yana 1,5 metrli jarima chizig'i aylantirib chiziladi.

Basketbol to'pi o'mida qo'y terisidan tikilgan va ichiga qirindl solib to'ldirilgan telpak (papax) ishlatiladi. Shu papaxni chavandozlar bir-biriga irg'itib, raqibning temir xalqasiga tushirishi kerak. Papaxni xalqaga irg'itish vaqtida chavandoz jarima chizig'ini bosib o'tmasligi kerak.

O'yinda ikki komanda qatnashadilar, har bir komandada 6 tadan chavandoz bo'lib, shundan 4 tasi butun maydon bo'ylab harakat qiluvchi hujumchi, 2 tasi faqat maydonning o'z darvozasi qismida harakat qiluvchi himoyachi hisoblanadi. Chavandoz papaxni faqat qo'lida 4 sekund ushlab tura oladi, shu vaqt ichida u sheriklaridan birortasiga papaxni irg'itishi kerak. Shuningdek, papaxni bir-biriga irg'itmasdan tutqazish ham mumkin emas. Agar papax yerga tushib ketsa, har bir to'g'ri kelgan chavandoz uni engashib olish huquqiga ega.

O'yin sxen-burti o'yini singari boshlanib, xalqaga tushirilgan har bir papax uchun bitta ijobiy ochko belgilanadi. Jarima chizig'i ichkarisidan turib xalqaga

shirilgan papax uchun ochko berilmaydi. O'yin 10 minut tanaffus bo'ladi. Eng ko'p ochko to'plagan ochko komanda g'olib hisoblanadi.

Bu o'yinda ikkita variant ishlatiladi: birinchi ko'rgazmali variantda bita qiz (yol) chavandoz va 5 ta erkak chavandoz qatnashadi. O'zining bosh kiyimini saqlagan holda boshqa ikkita chavandozning bosh kiyimini tortib olgan qiz chavandozga ham bitta ijobiy ochko beriladi. Ikkita bosh kiyim tortib olgan qiz chavandozga ham bitta ijobiy ochko beriladi, lekin bunda qizning bosh kiyimini chavandozlar tortib olishi manqilinadi.

Olomon poyga – 5000, 7000 va 10000 marta chopish. Professional chavandozlarni bu poygada qatnashishi manqilinadi. Bunda 12 yoshli boladan tortib to'qariyalargacha qatnashishi mumkin. Poygaga asosan mahalliy va zoti biroz yaxshilangan otlar qatnashadi, qatnashishdan oldin ular maxsus mashq qildirib tayyorlanadi. Poygaga 15-20 kishi birdan qo'yiladi, chavandozning og'irligi hisobga olinmaydi, lekin orqasiga nomer tiqilgan bo'lishi kerak. Birinchi bo'lib finishga kelgan chavandoz g'olib hisoblanadi.

CHEXEN BURTI - bu o'yin Gruzin xalqining chogan burti (mech o'yini) biri bo'lib, eng qadimiy milliy o'yinlaridan hisoblanadi, musobaqa maydonchasi tekis bo'lib, uzunligi 150-300 m, kengligi 75-120 metr bo'ladi. Maydonchani oxiriga 10 metr kenglikda darvoza o'tmatiladi. Bu musobaqada ikkita komanda qatnashadi, har bir komandada 6 kishidan iborat bo'ladi – uchta hujumchi (bitta markaziy, ikkita yonbosh) va uchta himoyachidan (bitta darvozabon, ikkita yonbosh yarim himoyachi) tashkil topadi. O'yinda uzun yog'och dastali raketka bilan charm to'pni to'tib raqib darvozasiga tashlab kirgiziladi. Qaysi komanda raqib darvozasiga ko'p marta to'pni kiritisa usha komanda g'olib hisoblanadi. Har bir o'yinchi to'p o'yinini o'ynagandek harakat qiladi. Agar to'p o'yini belgilangan maydondan chiqib ketsa, aut hisoblanadi va u tomondan qaysi komanda bo'lishidan qat'iy nazar aut deyilmasdan to'pni aloqitiradi. O'yin ikki taymda o'tkaziladi. Tanaffus vaqti 10 minut davom etadi. Birinchi taymdan keyin joylar almashtiriladi. Ma'lum vaqt ichida golib aniqlanmasa sudya qo'shimcha vaqt belgilaydi. O'yin davomida raketkalar ni urish, raketkalar bilan o'zaro urush, o'zaro to'sib turish manqilinadi. O'yinda chavandozlar qoidani buzsa sudya tomonidan jarima beriladi. O'yinni baholashda katta sudya, ikkita darvoza sudya va sekundometrlardan iborat bo'ladi. Shunisi qiziqqi, charm to'pni chovli bilan havoda to'tib yoki yordan turganda zarb bilan urib darvozaga kiritisa, ochko hisoblanadi. Musobaqa qatnashchilari milliy kiyimlarda (ko'kraklarda nomer bo'lishi kerak) yaxshi tayyorlangan otlarda qatnashadilar

OT USTIDA KURASH - (ag'darish, says o'yini) Qozog'iston, Qirg'iziston va O'zbekiston Respublikalarida keng tarqalgan. Bu o'yin chavandozdan egarga yaxshi o'qimashish, katta jismoniy kuch, chaqqonlik, ayni paytda o'zaro mohirlik bilan o'qimashishni talab qiladi. Uning mohiyati raqibni ot ustida tortib yiqitishdan iborat. Shunday qilib respublikamizda o'tadigan bayramlar milliy ot o'yinisiz o'tmaydi. Bu o'yinlar bayramalar chiroyiga chiroy qo'shadi. Musobaqa shaxsiy va komanda

xisobidan o'tkaziladi. O'tkaziladigan maydonga tekis joy tanlanib uzunligi 50 metr, kengligi 25 metr bo'lishi kerak. O'yin ikki chavandoz o'rtasida bosh sudyani bo'yicha 15 minut ot ustiga olishib raqibni egardan yerga tushirish natijasida oshiriladi.

Musobaqada qatnashuvchilar tirik vazni bo'yicha uch og'irli kateqoriya bo'linadi: yengil kategoriya 75 kg gacha, o'rta kategoriya 80 kg gacha, og'ir kategoriya 80 kg dan yuqori bo'ladi. Chavandozning yoshi 18 va undan katta bo'lishi mumkin. Musobaqani bosh sudya boshqaradi. Uni bergan signali bilan borib olinadi. Berilgan vaqtda raqibni egardan yerga tushirilmasa 5 minut dam beriladi. Bosh sudya ruxsati bilan qo'shimcha 5 minut vaqt beriladi. Agar qo'shimcha vaqt ichida raqibni yerga tushira olmasa ammo ishlatgan usullarini va harakatchanligini va ustunliklarini inobatga olib bosh sudya tomonidan chavandozni g'olib deb hisoblash mumkin. Kurash natijalari quyidagicha baholanadi: aniq g'alaba uchun 3 ta ijobiy ball, aktiv kurash uchun 2 ball, passiv kurashgani uchun 1 ball tashlanadi. Raqibni urush, biror joyini ushlash; jilovlash man etiladi.

Chovgan (Polo)—qadimda O'zbekiston, Ozarbayjon va tojik xalqlarining milliy o'yini u ilgari Ozarbayjon va Tojikistondan Eron va Hindistonga o'tib, u yerdan yevropaga tarqalgan. Hozir dunyoning ko'p mamlakatlarida polo o'yini tarqalgan. 2020 yil noyabr oyida O'zbekistonda Chovgan o'yini federatsiyasi tashkil etildi.

Uzunligi 160-200 metr, keladigan tekis, o'tli maydonchanning ikki tomonida kengligi 3 metr (agar darvozabon bo'lmasa), darvozabon bo'lsa, kengligi 7 metr bo'lgan darvoza o'rnatiladi. Darvozaning oldingi tomonidan uzunligi 6 metr keladigan jarima chizig'i o'rnatiladi. Bu chizikni hech bir chavandoz kesib o'tmasligi kerak.

Musobaqada ikkita komanda qatnashadi. Har bir komanda 6 chavandozdan (4 ta hujumchi va 2 ta himoyachi) iborat bo'ladi. Har bir chavandoz uchun yog'och bo'lib bilan qurollangan bo'lib, shu bolg'alar bilan charm to'pni raqib darvozasiga kiritishi kerak.

O'yinni tartibi futbol o'yini singari bo'ladi. O'yin 15 minutdan ikki bo'lak bo'ladi. Taymlar oralig'ida 10 minut tanaffus bo'ladi, chavandozlar milliy kiyimda (orqasi va ko'kragi nomer taqilgan holda) qatnashadilar.

83– rasm. Polo. Chovgan o‘yini jarayoni (O‘zbekistonda)

Issindi – Gruzin xalqining milliy o‘yini hisoblanadi. Bunda chavandozlar miala kopyo – issindi bilan bir-birlarini quvib urishlari kerak. musobaqa ikkita o‘rtasida o‘tkaziladi. Har bir komanda 6 va undan ko‘proq chavandozdan tashkil topib, har bir chavandoz uzunligi 150 sm keladigan va odamga tegadigan uchi qisqartirilgan amortizatoridan iborat bo‘lgan kopyo bilan qurollanadi. O‘yin ikki taymdan iborat bo‘lib, o‘yin davomida har bir chavandoz bir marta kopyo irg‘itish huquqiga ega bo‘ladi.

Musobaqa uzunligi 100-150 metr keladigan chopish yo‘lakchasida o‘tkaziladi. Har bir komanda maydonchani ikki tomonida bir-biriga qarab saf tortadi. Chavandozlarning oldidan 15 metr uzoqlikda jarima chizig‘i o‘tib, bu chiziq bayroq o‘rnatilgan belgilanadi.

O‘yin sudyaning ko‘rsatmasiga binoan har bir komandadan bittadan vakil (kapitan) chaqirtirilib boshlanadi. Ikkita chaqirilgan vakil bir-biri bilan «jang» qilishi kerak. Buning uchun chaqirilgan chavandozning biri jarima chizig‘ini kesib o‘tib, ikkinchi komandadan chaqirilgan vakilga (raqibga) kopyo irg‘itish (kopyo raqibning boshiga yoki otiga tegishi kerak), bayroqni aylantirib o‘tib, o‘z komandasi tomon otini chaptirib qochishi kerak. Qochayotgan chavandozni raqib quvib, shtraf chizig‘ini kesib o‘tadi va unga kopyo irg‘itiladi, shundan so‘ng tezda orqaga qaytib, bayroqni aylantirib o‘z komandasi tomon otni chaptiradi.

Bu qochqoqni o‘z navbatida birinchi komandaning bir chavandozi ta‘qib qiladi, ikkinchi komandaning bitta chavandozi ta‘qib qiladi va hokazo. Qaysi komanda

issindisini ko'p tegizsa, o'z jarima ochkosi olsa, o'sha komanda g'olib hisoblanadi. Issindining chavandozga tegishli ikkita ijobiy ochko, otgan tegishli bir ijobiy ochko bilan belgilanadi. Agar raqib uchib kelayotgan issindini o'ziga va otiga tekkazib o'tirishda havoda tutib olsa, unga ikkita ijobiy ochko beriladi. Agar chavandoz yotib qolgan chavandoz chegaradan chiqib ketsa yoki bayroqni aylanib o'tishda uni yiqitib yuborsa chavandozga bitta jarima ochko bilan jazolanadi. Shuning uchun quvish paytida issindi ing'itib o'tirish yoki otib tegizilmagan chavandozlar ham bittadan jarima ochko bilan jazolanadi.

14.5. Ot sayohatlari va dunyo miqyosida mayda ot klublari

Ot sayohatlari – bu insonga estetik rohat bag'ishlaydigan, organizmga ta'sir ko'rsatadigan, muskullar (mushaklar)ni asab sistemasini mustahkamlashga ommaviy tadbirdir. Otda yurish eng muhim tadbir bo'lib, odamlarni bir-biri bilan yaqinlashtiradi, do'st orttiradi, insonni tarbiyalaydi sog'lomligini mustahkamlaydi. Ko'p kasalliklarni oldini olishda, tuzatishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, qon bosimi, oshqozon–ichak, yurak, qon bosimi, arteroz kasalliklarini oldini olishda sog'lomlashtirishda. Otda yurgan kishi qarilik chog'larida ham qon bosimi xushbichimligini yaxshi saqlaydi, tetik yuradi, kuch g'ayratini uncha yo'qotmaydi. Bizga ma'lumki, juda ko'p payg'ambarlarimiz, olimu – ulomolarimiz, shuningdek, buyuk Amir Temur, L.N.Tolstoy, S.I.Budyonniy, K.F.Voroshelov, A.S.Podolskiy, M.Yu.Lermentov va boshqalar ham xar qanday ob-havo sharoitida ham aqal bilan otda sayr qilar ekan. Ot sayohatlari dam olishning eng yaxshi usulidir. Hozirgi kunda MDHda ot sayohatlari mavjud, ot sayohatlari orqali har xil manzaralarni ko'rish va tabiatdan bahramand bo'lgan kishilar bilan munosabatda bo'ladi.

Har xil millat va elat halqlari bilan birga bo'lib, ularning urf-odatlarini, madaniyatini bilishadi.

Ot sayohatlari guruh– guruh bo'lib, xuddi dam olish sanatoriyalaridagi kabi 10–15 kun ichida dam olishadi 4 – 5 kun ot minish va boshqa tadbirlar bilan shug'ullanadi. Qolgan kunlari reja asosida otda yurib, dam olib sayohatlar o'tkazishadi. Otda yurish axta qilingan qanoatli, ozuqa tanlamaydigan, axta qilingan 6 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan otlardan foydalaniladi.

Barcha dam olish qarorgohlari yo'llanmalarni joylardagi o'z uyushmalar orqali yoki qarorgohning o'zida o'zlari sotish xuquqiga ega. Barcha ot sayohat yo'nalishlarida ot minishni endi boshlovchilar uchun maxsus maydonlar tashkil etilgan. Ot minish sirlarini o'rgatish mashg'ulotlari tashkil qilingan. Ot sayohatlari mavsumiy bo'lib, oyining oxiridan sentyabr oyigacha davom etadi.

Ot sayohatida barcha xohlovchilar (16 yoshga to'lgan sog'lom insonlar) qatnashishlari mumkin.

Ot sayohatida qatnashish istagini bildirgan barcha arizalar yuqoridagi qarorgohlarda qilinib o'tilgan barcha dam olish qarorgohlari manzillariga yil davomida qilinib o'tiladi.

MDH da faoliyat ko'rsatayotgan ot sayohati dam olish qarorgohlari

№	Dam olish qarorgohining nomi	Dam olish muddati kun	Otda sayohat kun	Otda bosib o'tiladigan mosofa km
1	Gruziya tog'idan to Qora dengizgacha	18	6	80
2	Abxaziya bo'ylab ot sayohati	18	6	80
3	Tibilisi Zolotoy berst	21	3	50
4	Oltoy o'rmon so'qmoq-lari bo'ylab ot sayohati	15	9	180
5	Poltava bo'ylab ot sayohati	16	11	200
6	Oltoy otliqlari	17	10	100
7	Salt miniluvchi sayohat	19	11	115
8	Amur ot sayohati	15	10	120
9	Boshkiriya bo'ylab salt miniluvchi otliq sayohati	20	12	216
10	Boshkiriya bo'ylab ot sayohati	16	9	132
11	Boshkiriya bo'ylab fay-tunli ot sayohatlari	16	8	80
12	Janubiy Boshkiriya bo'ylab ot sayohati	20	12	26
13	Salt miniluvchi ot sayohati	16	8	200
14	Ko'zbass ot sayohati	18	12	120
15	Adigeya sayohati	15	8	100
16	Soyan toshlari mujizasi shu nomli ot sayohati	15	6	75
17	Xakasiya oltin kamari bo'ylab ot sayohati	17	8	145
18	Ural orti bo'ylab ot sayohati	12	8	122
19	Penza viloyati bo'ylab ot sayohati	16	9	120
20	Yankovskiy meridian ot sayohati	16	16	118,0
21	Pskov ot sayohati	18	10	130
22	Taberdin ot sayohati	8	8	174
23	Xopta tooraxem ot sayohati	13	8	100
24	Tyumen ot sayohati	16	10	142
25	Chespi daryosi bo'ylab ot sayohati	15	8	150
26	Gala choj ko'liga sayohat	15	8	100
27	Kursk ot va kema sayohati	15	Sotda 5 suvda	100
28	Surek ort sayohati	15	5	100
29	Volj ot sayohati	15	5	110
30	Ulyansk kengliklari bo'ylab ot sayohati	15	10	120
31	O'rta Ural tog' vodiylari bo'ylab ot sayohati	14	8	151
32	Oltoy o'lkasi o'rmonlari so'qmoqlari bo'ylab ot sayohatlari	15	9	180
33	Turkman ot sayohati			

Pakana ot klublari

Yosh o'smir o'g'il va qizlarni pakana otlarni salt minib va ot sportini o'rganish uchun mo'ljallangan Angliyada Shotland va Uelks, Shvetsiyada Gotland, Yaponiya, Xokayd, Argentinada Xulio Falabello va Amerikada pakana karlik ot sporti keng tarqalgan bo'lib, qarichig'ay balandligi 38 sm to 144 sm gacha eng kichikligiga ega bo'lgan vazni 14 – 16 kg dir. Chet mamlakatlar singari MDHdagi davlatlarning zavodlarining oldiga qo'ygan topshiriqlardan biri takror ishlab chiqarishni ta'minlash har xil tipdagi pakana otlarni ko'paytirishdir.

Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida 1372 ta pakana ot klublari mavjud. Ular dunyo miqyosida yosh o'smirlar ot orasida ot sportini rivojlantirish uchun pakana ot klublari bo'yicha 1977 maxsus komissiya tuzilib tasdiqlangan.

1977-yildan boshlab dunyo miqyosida 8 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan yosh o'smirlar orasida chempionlik o'tkaziladi. Musobaqa rejasiga oliy darajada mashq qildirish, to'siqlardan o'tish va uch kurash o'yinlari kiritilgan.

Yosh o'smirlarni kelajakda ot sportiga tayyorlashda, ularni chaqqon, baqar tayyorlashda va dunyo miqyosida mamlakatni tanitib, sport masteri chempion bo'lib yetishishda tutgan o'ri muhimdir.

14.6. Ot sportida zootexniya va veterinariya nazorati

Ot sportida zootexniya va veterinariya nazorati bu murakkab qo'shimcha tadbirlar hisoblanib, zootexniya va veterinariya vrachlari bilan birgalikda otlarning holatini, mashq qilinganligini, musobaqaga tayyorgarligini hamda o'z vaqtida mashq oshirilishini xolisona baho berish.

Otlarning holatiga funksional baho berish, mashq qilish darajasi, otlarning harakat atvori, tashqi ta'sirga, organizmni tashqi ta'sirga javobi organizmga og'irlik ta'siriga yetarli ishonchligi uning klinik ko'rsatkichlari tana temperaturasi yurak urishi, nafas olishi, gematologik va bioximik ko'rsatkichlari va shu davrda tirik vazni o'zgarishi yuqorida ta'kidlangan ko'rsatkichlarni o'rganish sport otlarida mashq davrida, mashq qildirish davomida va yuqori (nagruzka) og'irlikda ishlab chiqarish qildirish natijalariga ko'ra mashq qildirishning qonuniyatlarini to'g'ri tushunishga imkon keladi. Yaxshi mashq qilingan otlar bilan yaxshi mashq qilinmagan otlarni bir-biri bilan solishtirilganda bir biridan keskin farq qiladi.

A) Yaxshi mashq qilinmagan otlarning qon aylanish sistemasi, nafaqat mashq davri tinch davri bir muncha past bo'lsa, b) Mashq qilish natijasida bu ko'rsatkichlar yuqori bo'ladi.

V) Nagruzka bilan ishlagan otlarda asab sistemasi, mukullari ancha o'zgarib ketgan bo'ladi.

G) Qisqa vaqt ichida organizmning klinik o'zgarishlari o'z joyiga kelganidan keyin uzoq muddat davomida quvvatini saqlay bilishi, shuningdek sarflangan quvvatni saqlay bilishi, shuningdek sarflangan quvvatini qisqa muddat ichida qayta tiklash qobiliyati tushuniladi.

Sport otlarda klinik ko'rsatkichlar ertalab va mashq qilingandan so'ng o'lchali. Agar otlar otxonada saqlanayotgan bo'lsa ko'rsatkichlari o'rganiladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, xatto otlarni otxonadan qadamlatib, chiqarayotganda nafas olishi, nafas olishi juda kam bo'lsada ham ko'tarilishi bo'ladi. Bu xolatni 74-judvalda ko'rish mumkin.

Sport otlarini mashq qildirishda klinik ko'rsatkichlariga belgilangan normaga funktsional holatiga baho berish.

74-jadval

Mashq qildirish davri	Yurak urishi	Nafas olish soni	Tana temperaturasi	Otlarni mashq qildirish darajasi klinik ko'rsatkichlarining o'zgarishi ularni funktsional holatiga bog'liq
1-10 min mashq qilingan	22-34	6-12	37,2-38,3	Funksional holatini imkoni qadar mashq qilingan otlarda klinik ko'rsatkichlari me'yor asosida ko'tariladi
Yetarlicha mashq qilingan	34-44	10-18	37,5-38,5	Yetarlicha mashq qilinmagan otlarda klinik ko'rsatkichlari birdaniga ko'tarilishi kuzatiladi
15-20 min mashq qilingan	54-76	22-32	38,5-39,0	Mashq qilingandan keyin klinik ko'rsatkichlari 30 minutdan so'ng 90-100 % gacha pasayadi
Yetarlicha mashq qilingan	66-88	32-48	38,8-39,5	Mashq qilingandan keyin klinik ko'rsatkich 30 minutdan so'ng 65-70 % gacha pasayadi
musobaqadan keyin				
15-20 min mashq qilingan	108-122	72-104	40,0-41,5	Musobaqadan keyin klinik ko'rsatkichlar 10 min so'ng 25-30 pasayadi
Yetarlicha mashq qilingan	96-142	62-100	40,5-42,0	Musobaqadan keyin 10 min so'ng 10-15 % pasayadi ba'zan aksincha bir necha ko'payadi

Otlarning charchaganligi va chidamliligi haqida uning klinik ko'rsatkichlari, nafas olishi, pulsi va tana temperaturasiga qarab, xulosa chiqarish mumkin.

Sog'lom otlarda tinch xolatidagi nafas olishi minutiga 8-16 marta bo'lishi, urishi 28-44 marta atrofida o'zgarib turadi va temperaturasi 37,5 dan 40,0 gacha bo'lishi mumkin.

Nafas olish minutiga 40-60 marta, yurak urishi 70-80 tagacha bo'lishi, shuningdek tana temperaturasining 39-39,5°C gacha ko'tarilishi, ularda yomon nagruzkada ishlaganligini ko'rsatadi. Agar ish ko'rsatkichlar 30 minut davomida undan keyin ham o'zgarmay saqlansa bu hol ularning qattiq charchaganligini ko'rsatadi.

Yaxshi mashq qilinmagan otlarda sinash natijalari yaxshi natija bermaydi.

Olib borilgan ilmiy kuzatishlar natijasiga ko'ra musoboqadan keyin vaqtning % xisobida otlarni oliy darajada mashq qildirganda o'rtacha 3,0 kg yoki 0,1 to'siqlardan o'tish bo'yicha 13,7-14,6 kg yoki 2,7-2,8%, uch kurash bo'yicha 10,0 va yuqori yoki 4,0-5,0 %, uzoq masofalarga to 100 km gacha 30-45 kg gacha o'tirish 9,1 % gacha kamayishi aniqlangan.

Mashq qilingan otlar, mashq qilinmagan otlarga nisbatan 10-15% tezda yo'qotadi va tezda tiklaydi. Shuningdek oyoqlari va tanasida kam jarohatlar bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, sport otlardan yuqori ish qobiliyatiga erishish uchun musobaqa g'olibi bo'lish uchun, o'z vaqtida zootexniya, veterinariya va tibbiy alohida har bir otda mashq qildirish, saqlash va oziqlantirish qoidalarini qat'iy oshirish zarur.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Ot sportini kelib chiqish tarixini ayting?
2. Ot sportining qanaqa klassik turlari bo'ladi?
3. Ot sportining uchkurash o'yini deganda nimani tushunasiz?
4. Sport otlarini to'siqlardan o'tkazishning qanaqa musobaqa klassik turlari bo'ladi?
5. Otlarni yuqori darajada salt minib oliy darajada mashq qildirish deganda nimani tushunasiz?
6. Sport otlarni sportga tanlashda qaysi ko'rsatkichlariga talab qo'yiladi?
7. Stipl-chez o'yini deganda nimani tushunasiz?
8. Voltijirovka o'yini deganda nimani bilasiz?
9. Jigitovka o'yini degani nima va qanday amalga oshiriladi?
10. Milliy ot sportining qanaqa turlari mavjud?
11. Ko'prakti degani nimani anglatadi? Unga ta'rif bering?
12. Ot sayohatlari deganda nimani tushunasiz?
13. Mayda ot klublari degani nima?
14. Ot sportida zootexniya va veterinariya nazorati deganda nimani tushunasiz?

XV BOB. OTLARNI TAQALASH

Otlarni taqalashdan maqsad otlarining qattiq, asfalt, beton tosh yo'llardan o'tib tashishda tuyoqlarini tez yemirilishini, tuyoq chetlarining sinishi, yorilishini, tuyoq ichki qismlarini nuqsonlardan oldini olishdan iborat. Bundan tashqari sirpanchiq yo'llarda, o'tirish choyun maydonchalarida, to'siqlardan sakrashda toyib ketmasdan ishonchli o'tirishni ta'minlashdir. Bundan tashqari maxsus sog'ayturuvchi taqalash qismlarini ham mavjud bo'lib, otlarning tuyoqlarida uchraydigan har xil kamchilik va nuqsonlarni tuzatish, ularni otlarni harakatiga bo'lgan salbiy ta'sirini kamaytirish yoki o'tirishni bartaraf etishi mumkin va o'z navbatida otlarning xo'jalik qiymatini, ish mahsulotini va foydalanish muddatini oshiradi.

Otlarni noto'g'ri taqalash otlarning ish qobiliyatiga, xo'jalik qiymatiga va foydalanish muddatiga salbiy ta'sir qiladi.

Otlarni taqalashni to'g'ri amalga oshirish uchun (ayniqsa, sof qonli salt qiluvchi sport otlarini) otlarning tuyoqning fiziologik va anatomik tuzilishini, o'tirish jarayonini yaxshi biladigan, shu sohada ma'lum muddatda faoliyat ko'rsatgan, o'tirish jarayoni juda yaxshi biladigan yuqori malakali mutaxassislar amalga oshirishi kerak. Bu vazifani uddalash har bir ot zavodida, ot sporti maktablarida, yilqichilik maktablarida ishlayotgan rahbarlarning hamda zootekniklarning muhim vazifasidir.

Taqalash ikkiga bo'lindi; zavod va qo'lda yasalgan.

1. Zavod turi. Zavodda yumshoq po'latdan yasalgan bo'lib har xil nomerga ega bo'ladi: 10, 01, 2, 5, 4, 5, 6, 7, 8;

Qo'lda yasalgan har bir taqa ma'lum o'lchamlar asosida ya'ni har bir ot uchun taqalar yasaladi. Zavod va qo'lda yasalgan taqalar ham o'z navbatida ikki turga bo'ladi, ya'ni o'tkir va silliq taqalarga bo'linadi. Oldingi oyoq uchun yasalgan taqalar tubdan farq qiladi va tuyoqlar shakliga mos ravishda yasaladi. Taqalar taqalar mos tuzilishiga ega: ichki va tashqi shoxi va ichki tashqi yuqori va pastgi yuzalari bo'lib va tashqi uchlari hamda taqa yo'lakchasi, mix teshiklaridan iboratdir.

Taqalarning yuqorigi va pastgi yuzasi va chetlari juda silliq bo'lishi kerak. Bu tuyoqli otlar uchun taqalar shaklli tuyoqlar shakliga mos ravishda taqa shoxlariga mos bo'lgan qolguncha bukuladi.

Taqa shoxlarida 4 tadan mix teshiklari mavjud bo'lib, ularni tuyoqqa qo'yish uchun xizmat qiladi. Mashq qiluvchi otlar uchun odatda uch o'tishli taqalar (oldingi va ikki orqangi) sport va salt miniluvchi sof qonli otlar uchun esa faqat ikki orqangi tishli taqalar qo'llaniladi. Otlarning tuyoqlarida uchraydigan nuqsonlarni o'tirish uchun esa xilma-xil tuzilishiga ega bo'lgan taqalar qo'llaniladi.

TAQALASH MIXLARI. Taqalash uchun qo'llaniladigan mixlar davlat standartiga muvofiq maxsus po'lat simlardan tayyorlanadi va quyidagi tuzilishga ega; 1) bo'yni asosi va uchi taqalash uchun qo'llaniladigan mixlar tuzilishiga, katta diametriga va og'irligiga qarab quyidagi turlarga bo'linadi; №4-uzunligi 45 mm bo'lgan mos ravishda №5-52, №6-55, №7-59, №8-64, va №9-77 mm ga teng. Taqalar

zanglamagan, mix teshiklari to'g'ri, yorilmagan bo'lishi kerak, aks holda tuyoqlar jarohat yetkazishi mumkin. 100 dona mixning og'irligi quydagicha: №1-2,9; №3-№8-5,3; №5-3,1; №7-4,2; №9-6,7. Taqa mixlari maxsus yashiklarda saqlanadi va bir yashikning og'irligi 20 kg dan qadoqlanadi. Taqalanayotgan otlarning bo'yiga qancha katta bo'lsa taqalar va taqa mixlari ham shunchalik katta va uzun bo'lishi kerak bo'ladi.

TAQA TISHLARI - taqa tishlari tuzilishi va o'tkirligi bo'yicha bo'yiga tuzilishga ega bo'lib, doimiy va vaqtinchalik tishlarga bo'linadi. Doimiy tishda taqa tayyorlash vaqtida taqaga payvandlanadi. Vaqtinchalik tishlar esa maxsus yotqizilgan o'tmatiladi va keraksiz paytda yechib olinadi. Tuzilishi bo'yicha yechiladigan tishlar kub shaklida to'g'ri burchakli konus shaklida, kub shaklida bo'lishi mumkin. Taqa burchakli tishlar yoz mavsumida, konus shaklida tishlar esa qish mavsumida qo'llaniladi. Otlarning taqalaridagi tishlarni otdan olayotgan yoki ishdan bo'lgan vaqtida tuyoqlarning jarohatlanishi oldini olish maqsadida yechib olinadi va yechib yechib olingan teshiklarga loy, qum, go'ng va boshqa narsalar tiqilib qolmasligi uchun paxta tikib quyiladi.

Taqalash uchun kerakli jixozlar

Tuyoqlardagi eski taqalarni olish, tuyoqni tozalash, taqani va ombur qismlarini tekislash va yangi taqani tuyoqqa mixlash uchun quyidagi asboblardan foydalaniladi. Kesuvchi ombur-mixlarni qaytarilgan uchlarini qirqish va mixlarni o'z ichiga olish hamda tuyoq uchlarini qirqish uchun ishlatiladi. Yirik va mayda tishli ombur tuyoq tagini va uchlarini, mix uchlarini tekislash uchun ishlatiladi. Taqali ombur mix uchlarini bukish yoki uzub olish uchun ishlatiladi.

Taqalash bolg'achasi, taqaga ma'lum shakl berish va taqa mixlarni qirqish uchun ishlatiladi. Yechiladigan tishlarni yechib olish uchun ishlatiladigan kesuvchi. Taqalash asboblari yuqori sifatli po'latdan tayyorlangan bo'lib, maxsus yashiklarda saqlanadi. Otlarni taqalash quyidagi tartibda amalga oshiriladi. Ot tuyoqlarini tozalash, kechirish, eski taqani olish, tuyoqni tozalash va taqalash uchun tayyorlash, taqani o'lchamlarini olish taqani tuyoqqa mos shaklga keltirish va taqani tuyoqqa mixlash. Otlarning oyoqlari va tuyoqlarini ko'zdan kechirish, otlarni yurgizib va tashlab taqalash holatlarida amalga oshiriladi. Bunda ularning to'g'ri qadam tashlashiga ko'zda tashab shoxining sifatiga, taqaning tekis yemirilishiga e'tibor beriladi.

Eski taqani kesuvchi ombur, taqa bolg'achasi hamda taqa omburi yordamida amalga oshiriladi. Avval avaylab mix uchlarini kesib tashlanadi yoki to'g'rilanadi va oxirida taqa omburi bilan mixlar sug'urib olinadi, taqaning yemirilishiga qarab ombur yemirilish sabablari aniqlanadi va bartaraf etiladi.

Tuyoqlarni taqalashga tayyorlash uchun keskich, tuyoq pichog'i va ombur ishlatiladi. Avval tuyoq tagi tozalanadi va o'sib ketgan qismi tekislab kesiladi va tuyoqqa to'g'ri shakl beriladi. Taqalash uchun tayyorlangan tuyoq baqay bo'lg'achasi bilan bir yo'nalishda bosilishi, tuyoqning orqa qismidan oldingi qismiga qadar qat'iy yemirilgan(singan)joyi bo'lmasligi kerak.

Tuyoqlarni o'lchash - maxsus o'lchov lineykasi yordamida tuyoqning shartli quyidagi tartibda olinadi: tuyoqning uzunligi tuyoq sterelkasidan oldingi chetigacha kengligini o'rtasidan va tuyoqning tavon qismidan olingan o'lchamlar asosida taqani tuyoqqa mos shaklga keltiradi. Bu jarayon amalga oshirilishi kerakki, tuyoq chetlari bilan taqaning cheti bir xil bo'lishi tuyoqqa tekis yopishib turishi kerak.

Taqani tuyoqqa mixlash quyidagicha amalga oshiriladi: taqa tuyoqqa moslab taqaga yopitirilgandan so'ng mixlanadi. Mixlarning boshi taqalarning pastki uchidan bir xil bo'lishi, tuyoqda teshib o'tgan mixlarning uchi esa tuyoqning pastki uchidan bir xil bo'lishi, tuyoqda tegishib o'tgan mixlarning uchi esa tuyoqning chetidan 2 sm dan kam bo'lmasligi kerak, mix uchlari tuyoqdan uncha uzoq bo'lmay joyidan kesuvchi ombur bilan qirqiladi va mixni uchini qaytariladi, taqani mix uchlari tuyoq yuzasi bilan bir xil bo'lishi uchun maxsus arracha bilan chuqurga o'yiladi va mix uchlari qaytariladi.

Taqalash tugatilgandan so'ng otlar qadamlab va yo'rg'alatib yurgizib kuriladi. Yo'rg'ri taqalash uchun quyidagi shartlarga amal qilinishi kerak:

1. Taqani shakli tuyoq shakliga mos ravishda shakl beriladi.
2. Taqani ustki yuzasi tuyoqni ostki yuzasi bilan yaxlit ravishda yopishgan va tuyoq strelkasiga tegmasligi kerak.
3. Taqa chetlari tuyoqning yon va oldingi chetidan 0,5-1,0 chiqib turishi kerak.
4. Taqa tuyoqning tovon qismidagi devoridan 3-5 mm enliroq bo'lishi kerak.
5. Tuyoqqa urilgan mixlarni uchi tuyoq sirtidagi tuyoqning uchdan bir uch va pastgi uchidan 2 sm yuqoridan bo'lishi.
6. Bukilgan mix uchlari (baravshki) to'rtburchak shaklida va tuyoq yuzasidan chiqmagan.

7. Taqa mixlarini boshi taqani ostki yuzasi bilan bir xil.
8. Taqa o'tishlari buralgan va tuyoq chetlari bilan parallel yo'nalishda.
9. Taqalash jarayonida keyin baqa bug'uni va tuyoqlarining oldingi va yonbosh yo'rg'ri joylashgan.

Otlarning bir oyog'ini taqalash uchun usta odatda 25-30 minut vaqt sarflaydi bunda 4-5 ta otni taqalaydi. Yuqori malakaga ega bo'lgan ustalar esa bu ishga kamroq vaqt sarflaydilar.

Agar otlarda tuyoqlarni o'sishi 35-45 kunda 10-15 mm ni tashkil qilinishini o'tsak me'yorli sharoitda otlarni har 30-40 kunda taqalash tavsiya qilinadi. Yonaydigan otlarning tuyoqlarini tozalash va vaqti-vaqti bilan qirqib turishi otlar holda o'sib ketgan tuyoq sinishi va ot tuyoqlarida jiddiy jarohatlar paydo bo'lib keladi. Otlarni taqalashga o'rgatish ularni yosh vaqtdan boshlanadi. Otlar uchun toylarni oyoqlarini oldingi oyog'idan boshlab yerdan baland ko'tarib o'ta-sekin urib chiqiladi. Otlarni taqalayotganda ular maxsus ot bog'laydigan mahkamlanadi. Otlarni taqalaydigan xonalarda yoki maydonchalarda keraksiz otlar va begona odamlar bo'lmasligi kerak. Otlarni taqalayotgan usta

temirchi texnika xafsizligi qoidalarni va otlar bilan qanday muomala qilishni kerak. Otlarni tuyoqlari tozalanib, taqalangandan keyin taqalash bayonnomasi qilinadi va bu tadbir otlarni o'z vaqtida taqalash imkoniyatlarini beradi.

SPORT OTLARNI TAQALASH - Ot sporti musobaqalari talab bo'lmog'i kerak. Shu sababli sport otlariga yengil juda mustahkam taqalar Hozirgi vaqtda ayrim xorijiy mamlakatlarda otlarni temirga nisbatan ancha mustahkam bo'lgan dyuralyuminij qo'llanilmoqda. Vengriya va shunga boshqa mamlakatlar otchoparlarida esa otlarni maxsus kleylar bilan plastmassa taqalar bilan taqalanmoqdalar.

AQShda esa bundan bir necha yil muqaddam taqa o'miga rezina tuyoq'iga moslab yasalgan choriqchalar taklif qilindi, ammo bu usul hozircha qo'llanilayotir. Keyingi kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, tuyoqlar jaroxatlanishi taqalash to'g'ri amalga oshirmaganda 8,8%, taqalash talab bo'lmagan holatda esa 29,6%ni tashkil qildi. Shuning uchun taqalashdagi otlarni mashqqa yoki musobaqa oldidan tuzatilishi kerak. Har bir zootexnik sport otlarini taqalash sifatini qanday amalga oshirilganligini bilishini va ot anatomik tuzilishini undagi ishlash mexanizmlarni aniq tasavvur qilishi shart.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Otlarni taqalashdan maqsad nima?
2. Taqalash nechiga bo'linadi?
3. Taqalash mixlari to'g'risida tushuncha bering.
4. Otlarni taqalash uchun qanaqa kerakli jihozlar bo'ladi?
5. Otlarni taqalash tugatilgan so'ng otlar qanday qilib yurgizib ko'riladi?
6. Otlarni taqalash uchun qanday shartlarga amal qilinishi kerak?
7. Sport otlari qanday taqalanadi?

REYTING TIZIMI BO'YICHA ORALIQ NAZORAT O'TKAZISH UCHUN TEST SAVOL-JAVOBLARI

1. Dunyo bo'yicha otlarning bosh soni million hisobida qancha?
A. 70 mln
B. 93 mln
C. 87 mln
D. 62 mln
2. MDHda otlarning bosh soni mln hisobida qancha?
A. 5.9
B. 8.1
C. 7.7
D. 5.4
3. O'zbekistonda jami otlarning bosh soni ming hisobida qancha?
A. 242 ming
B. 120 ming
C. 110 ming
D. 125 ming
4. Otlarning qarchig'ay qaysi ko'krak umirtqalarida va beli nechta bel umurtqasidan tashkil topgan?
A. 2-10,6
B. 2-12,5
C. 2-9,8
D. 2-11,7
5. Pastki jag'ining orqa burchaklari (ganash) oralig'i nea santimetr bo'ladi?
A. 8-9
B. 6-7
C. 6-8
D. 5-6
6. Bilak uzuk bug'imi va sakrash bug'imi nechta suyakchalardan tashkil topgan?
A. 8;6
B. 4;6
C. 7;3
D. 7;5

7. Otlarning eksteryeriga yurgizib baho berishda oldingi va keyingi oyoqlarining to'g'ri qo'shilganligini otni old va yon tomonidan necha metr masofada tekshirib aniqlanadi?

- A. 5-6
- B. 9-10
- C. 3-4
- D. 10-11

8. Otlar qadamlab yurganda 1 soatda necha km yo'l bosadi?

- A. 4-5
- B. 3-5
- C. 5-7
- D. 1-2

9. Salt miniladigan salt minilib yengilgan tortuvchi otlar uchun yo'rg'a yurishning qimmatli xususiyatlaridan biridir. 1600 metrni necha minutda bosib jahon rekordi hisoblanishi mumkin?

- A. 1,59 m
- B. 1,79 m
- C. 1,24 m
- D. 1,73 m

10. Sof qonli salt minuvchi Angliya otida tirik vazniga nisbatan qoni necha bo'ladi?

- A. 9,7
- B. 6,3
- C. 8,4
- D. 7,3

11. Og'ir yuk tortuvchi zotlarda tirik vazniga nisbatan qoni necha foiz bo'ladi?

- A. 6,6%
- B. 9%
- C. 7%
- D. 10%

12. Qulunlarni 1 kg semirishi uchun to 1 oylik bo'lguncha necha litr ota sarf bo'ladi?

- A. 10
- B. 6
- C. 11
- D. 12

13. Bialarning sut mahsuldorligini hisoblashda qulunlarni tortish usulini kim tavsiya qilgan?

- A. V.P.Dobrinin
- B. N.V.Anoshina
- C. M.S.Mironenko
- D. Yu.N.Barminev

14. Laktatsiya davrida bialar sut berishiga qarab necha guruhga bo'linadi?

- A. 3
- B. 6
- C. 5
- D. 4

15. Inqichilik ilmiy tadqiqot institutining tajriba ot zavodida sersutligi bo'yicha rekord qo'ygan biyaning laqabini ayting. U 348 kunlik laktatsiya davomida necha litr sut bergan va qaysi zotga mansub bo'lgan?

- A. 6173 litr sovet
- B. 5995 litr kushum
- C. 4870 litr rus
- D. 6890 litr sovet

16. Bialar yelini so'rg'ichlar orasi necha sm ga va sog'in bialar yelinining og'irligi necha grammni tashkil etadi?

- A. 3-7,5, 13-3000
- B. 5-6, 1400-3600
- C. 3-6, 1200-2800
- D. 4-9, 1500-2900

17. Bialar qaysi markali sog'ish apparatlarida sog'iladi?

- A. da-3, da-za, du-2
- B. dd-1, dd-3
- C. u2, du-4
- D. d1-3

18. Bialar sutida vitaminlar ichida ko'pi qaysi hisoblanadi?

- A. C
- B. A
- C. B
- D. D

19. Biya suti kimyoviy tarkibining qaysi moddaga boydir?

- A. qand
- B. oqsil
- C. yog'
- D. kul

20. Biyaning sut yog'i tez eruvchan, erish temperaturasi necha gradusga teng yog'ning yod biya soni sutida tashkil etadi?

- A. 21-23, 80-108
- B. 25-28, 70-95
- C. 23-26, 75-80
- D. 29-30, 75-90

21. Biya sutining yog'ida maxsus bakteriasid xususiyatiga ega. sigir sut yog'ida biya sut yog'ini sil kasallik bakteriyasi bilan zararlantirib shuni aniqlash biya sutining yog'ida sil kasalligining bakteriyalari rivojlanishdan tashqari kim aniqlagan?

- A. P.Yu.Berlin
- B. I.A.Saygin
- C. V.P.Dobrinin
- D. N.V.Anashina

22. Qachon otlardan mahsulot olish maqsadda uy hayvoniga aylantirilgan ot go'shtidan ovqat sifatida foydalangan?

- A. eramizdan 4-3 ming
- B. eramizdan 5-4 ming
- C. eramizdan 1-2 ming
- D. eramizdan 2 ming yil

23. Hozir dunyo miqyosida qancha ming tonna so'yim vaznda ot go'shti chiqariladi?

- A. 556 ming tonna
- B. 504 ming tonna
- C. 654 ming tonna
- D. 496 ming tonna

24. Mustaqil davlatlar hamdo'stligida qancha ming tonna tirik vaznda ot go'shti ishlab chiqariladi?

- A. 250 ming tonna
- B. 270 ming tonna
- C. 265 ming tonna
- D. 163 ming tonna

25. Respublikamizda ot go'shti tirik vazn hisobida qancha ming tonnani tashkil etadi?
- A. 4 ming tonna
 - B. 2,5 ming tonna
 - C. 6 ming tonna
 - D. 7 ming tonna
26. Go'shtning mayinligi, shiradorligi, yog'dorlik darajasi tolalarining katta kichikligi, ingichkaligi nazarda tutib, davlat xarid narxlarini hisobga olib, yoshiga qarab ot go'shti necha guruhga bo'linadi?
- A. 3
 - B. 2
 - C. 5
 - D. 6
27. Yoshi 1 yoshgacha bo'lgan shu davrda tirik vazni 120 kg dan kam bo'lmagan go'shtga nima go'shti deyiladi?
- A. qulun
 - B. toy
 - C. katta yoshdagi
 - D. do'non
28. Tanasining shakli burchaksimon muskul to'qimalari o'rtacha rivojlangan orqa bel umurtqalarining yelka kurak bo'g'inlari yonbosh va o'tirg'ich do'ngliklari bir oz bo'rtib chiqib turadi?
- A. 1 toy 2 kategoriya
 - B. katta ot birinchi kategoriya
 - C. qulun birinchi kategoriya
 - D. toy birinchi kategoriya
29. Tanasi bochkasimon muskul to'qimalari yaxshi rivojlangan ko'krak kuraklari, bel, sag'risi, soni yaxshi to'lishgan, paypaslaganda sal bilinadi, yog'to'plami yelida va dum atrofida yaxshidir.
- A. katta ot 1 qat
 - B. qulun 1 qat
 - C. toy P qat
 - D. katta st P qat

30. Tanasi bochkasimon, muskul tuqimalari yaxshi rivojlangan orqa va to'rtinchi umurtqalilar o'simalari burtib turmagan o'tirg'ich dumboglar yonboshlari bir oz bilinadi, bo'yin yoli ushlanganda qayishqoq bo'ladi qaysi guruh va semizlik kategoriyasiga kiradi?
- toy 1 kategoriya
 - katta ot 1 kategoriya
 - katta ot P kategoriya
 - qulun ot 1 kategoriya
31. Tanasining shakli biroz burchaksimon, muskul to'qimalari o'rtacha rivojlangan, ko'kragi, orqasi, sag'risi va soni o'rtacha to'lishgan, qovurg'asini bilinadi, ushlab ko'rganda oralig'iga qo'l kirmaydi.
- katta ot 1 kategoriya
 - qulun 1 kategoriya
 - katta ot 1 kategoriya
 - toy 1 kategoriya
32. Go'sht chiqimi otlarning semizlik kategoriyasiga qarab, yoshi, zoti va tabiiy xo'jalik mintaqalarini xisobga olib 1 kategoriya semizlikda bo'lganda necha foizni tashkil qiladi?
- 54-62
 - 50-63
 - 52-60
 - 51-61
33. Ot go'shti tarkibida bo'ladigan miyaglobin otning yoshi oshgan sari u ham sekin ko'payadi. Ot necha yoshga yetganda uning miqdori maksimal darajaga yetadi?
- 7-8 yoshda
 - 9-10
 - 6-7
 - 12-13
34. Boshi, tanasi, oyoklari va yoli, dumi qorakuz atrofida tumshuq oxirida va chovlarida kuyuk ochiq sarg'ish rangli junlar bilan qoplansa qanaqa tushiladi deyiladi?
- kul rang
 - to'riq
 - qora kuyuk
 - burul

Boshi, tanasi, oyoqlari bir xil malla rangida, yoli va dumi xuddi shu rangda ba'zan ochiqroq va qoraroq bo'lsa qanaqa tusli ot deyiladi?

- A. jiyron
- B. to'riqsimon
- C. malla saman
- D. to'riq

Tug'ilganda tanasida oq junlar bilan baravar miqdorda malla, qora, to'riq yoki saman tUSDagi junlar bo'ladi, yoshining o'zgarishi bilan tanadagi tus o'zgarimasdan boshi, oyoqlari asosiy tus rangini saqlasa qaysi tusli ot deyiladi?

- A. buril
- B. chavkar
- C. oq yel saman
- D. malla saman

Agar tanasi sariq somon rangda boshi va oyoqlari, yoli va dumi tanasining ososida yoki undan ochiqroq bo'lib, tananing hamma qismi bir xil sarg'ish sut rangida ko'pincha ko'zi chag'ir bo'lsa qaysi tus deyiladi?

- A. oq yel saman
- B. to'riq saman
- C. malla saman
- D. jiyron

Otlarning og'irlik markazi qayerda joylashgan?

- A. tananing odingi qismida
- B. tananing o'rta qismida
- C. oyoqlarida
- D. belida

Hiqildoqning cho'michsimon tog'aylarining yarim shal bo'lib qolishi tufayli ruzaga kelib otning nafas olishi, xirrilashiga nima deyiladi? (Qaysi nuqson)

- A. rorer
- B. astigmatizm
- C. katarakt
- D. jabka

Tananing qiya uzunligi qanday o'lchanadi?

- A. yelka va kurak suyaklarining birikkan joyidan to o'tirg'ich do'ngligigacha
- B. ensa suyaklardan o'tirg'ich dunligigacha
- C. qarchig'aydan maklokgacha
- D. yelka-kurak suyaklarining birlaktirgan joyidan maklokgacha

41. Otlarning ensa suyagi uzun bo'lsa tez yugirishidan dalolat beradi. Qaysi ot zotlarida ensa suyagi uzun bo'ladi?
- axaltaka
 - traken
 - budenniy
 - qorabayir
42. Ot tuyoqlarining shakli o'zgarib devori qiyshayib qolishiga qanqqa bo'lib deyiladi? Bunday tuyoqli otlar yurganda tez lat yeydi oyog'iga katta ug tushib tez charchaydi?
- qiyshiq tuyoq
 - xalqali tuyoq
 - tor tuyoq
 - yoriq tuyoq
43. Oldingi oyoqdagi egiluvchan paylar yallig'lanib qisqaradi va bilakuzuk suyagining shakli o'zgarishi tufayli bug'inlari to'g'ri yozilmasdan egri bo'lib oldinga chiqib qolishi qaysi nuqsonni bildiradi?
- bug'im shishi
 - tirsak shishi
 - bilakuzuk shishi
 - tizza shishi
44. Sakrash bo'g'imi tovon suyagining pastki qismining egiluvchi paylari tovon osti hujayrasining yallig'lanib, yeysimon shakldagi ko'rinishiga qanqqa bo'lib deyiladi?
- qurba
 - tovon shishi
 - shipat
 - bo'g'in shishi
45. Katta yoshli ayg'ir va biyalarni nechta tish bo'ladi?
- 40-36
 - 34-38
 - 42-40
 - 38-44
46. Cho'l va o'rmon zotlari qaysi konstitutsiyali tipga xosdir?
- qo'pol zich
 - nozik quruq
 - nozik bo'sh
 - mustahkam

47. Axaltaka va arab ot zotlari qaysi konstitutsiyali tipga xosdir?
A. nozik quruq
B. nozik bo'sh
C. qo'pol zich
D. qo'pol xom
48. Salt minish va yuklarni ot ustiga ortib tashish uchun ishlatiladigan abzallar ichida eng muhimi egar hisoblanadi? Egalar necha xil bo'ladi?
A. 4
B. 3
C. 9
D. 2
49. Qaysi ot zoti yoki tipi go'sht chiqimi bo'yicha eng yuqori hisoblanadi?
A. yakut
B. jabe tipli
C. sovet og'ir yuk tortuvchi
D. yangi qirg'iz
50. Tirik vazni va qarchig'ayi buyicha eng kichik poni ot zotlardan qaysini bilasiz?
A. karlikovaya
B. fell
C. dartmursk
D. gotland
51. Shu zotlardan qaysi biri salt minuvchi otlar deyiladi?
A. axaltaka
B. don
C. kushum
D. yangi qirg'iz
52. Shu zotlardan qaysi biri tog' otiga kiradi?
A. laqay
B. qozoq
C. kabardin
D. kustanay

53. Biyalarda jinsiy moyillik necha soat davom etadi?

- A. 144
- B. 192
- C. 185
- D. 42

54. Odatda biyada jinsiy sikl yil davomida bir necha marta kuzatiladi. Bitta jinsiy sikl kuyukishga kelishdan tinch holatga o'tguncha necha kun davom etadi?

- A. 21-22
- B. 26-32
- C. 14-18
- D. 19-20

55. Otlarni yaylovda asrashning necha xil usuli bor?

- A. 3
- B. 5
- C. 6
- D. 4

56. Qish paytida uyurdagi otlarni qo'lda boqish uchun xar bir bosh ot hantaga sahro zonasida necha sentner xashak g'amlanadi?

- A. 1
- B. 2
- C. 5
- D. 4

57. Qish paytida uyurdagi otlarni qo'ldan boqish uchun har bir bosh ot hantaga yarim sahro zonasida necha sentner hashak tayyorlanadi?

- A. 2
- B. 4
- C. 3
- D. 5

58. Qish paytida uyurdagi otlarni qo'ldan boqish uchun xar bir bosh ot hantaga quruq cho'l va tayga zonasida necha sentner xashak tayyorlanadi?

- A. 8-10
- B. 6-7
- C. 5-6
- D. 11-12

9. Shu zotlardan qaysi biri dasht otiga kiradi?

- A. buryat
- B. tushum
- C. eston
- D. pechor

10. Shu zotlardan qaysi biri salt minilib yengil yuk tortuvchi otga kiradi?

- A. kushum
- B. belorus
- C. eston
- D. toriy

11. Yilqichilikda qochirishning necha xil usuli bor?

- A. 4
- B. 6
- C. 3
- D. 2

12. Biyalar uyurda qochirilganda mavsum davomida bitta birinchi marta qo'yiladigan ayg'irga necha bosh biya berkitiladi?

- A. 12-15
- B. 16-20
- C. 15-18
- D. 20-22

13. Shu zotlarning qaysi biri yengil yuk tortuvchi otlarga kiradi?

- A. belorus
- B. traken
- C. mezey
- D. kirgiz

14. Naslli otlarni birinchi bonitirovkasi necha yoshda va necha ko'rsatkichi bo'yicha o'tkaziladi?

- A. 3 ta ko'rsatkich 1,5-3,5 yoshida
- B. 4 ta ko'rsatkich 2,5-4,5 yoshida
- C. 2 ta ko'rsatkich 3-4,5 yoshida
- D. 5 ta ko'rsatkich 5-6 yoshida

65. Naslli otlarni ikkinchi bonitirovkasi necha yoshida va necha ko'rsatkich bo'yicha utkaziladi?

- A. 3,5-7,5 yoshda 4 ko'rsatkich
- B. 5 yoida 6 ko'rsatkich
- C. 5-6 yoida 7 ko'rsatkich
- D. 8-8,5 yoida 5 ko'rsatkich

66. Nasldor otlarni bonitirovkasi necha yoshida va necha ko'rsatkichi bo'yicha o'tkaziladi?

- A. 7,5 yoshidan keyin 5 ko'rsatkich
- B. 8 yoshida 4 ko'rsatkich
- C. 9 yoshida 5 ko'rsatkich
- D. 3 ta ko'rsatkich 7 yoshida

67. Ot sportida olimpiyada klassik turdagi o'yinlarning necha turini bilasiz?

- A. 3
- B. 2
- C. 5
- D. 6

68. Ritmik ravishda kalta yo'rtish yana otning odimi kalta, lekin baland hunda yerdan bir oz ko'tarilib oyoqlari yig'ilgan holda bo'lishiga qanaqa deyiladi ?

- A. passaj
- B. yo'rtish
- C. piaffe
- D. piruet

69. Otning joyida yo'rtishi yerdan ko'tarilish momenti bo'lmaydi. Bu qanday o'yinga kiradi?

- A. yonbosh harakatlanish yo'rtish
- B. poli piruet
- C. piaffe
- D. passaj

70. Otlarning to'siqlardan o'tishi necha klassga bo'linadi?

- A. 4
- B. 3
- C. 2
- D. 5

71. Bundan 70 mln yil ilgari kaynozoy erasining 3 chi davrining 1 chi epoxasida shimoliy Amerikada juda qadimgi otlarning taxmin qilinadigan avlodlari topilgan uning nomi nima?
- fenakadus
 - eogippus
 - mezogippus
 - meogippus
72. Dastlab otlar qo'lga o'rgatilgan joylar qayer?
- Amudaryo, Sirdaryo
 - Novosibirsk
 - Ural
 - Rossiyaning dashti
73. Qorabayir ot zotini yaratishda mahalliy biyalar bilan nechta ot zotining ayg'irlari qatnashgan?
- 5 ta axaltaka, arab, mug'ul, persit
 - 3 ta mug'ul, arab, qirg'iz
 - 4 ta qirg'iz, yovmut, mug'il, persit
 - 6 ta axaltaka, arab, boshqird, qirgiz, mug'il, qozoqi
74. Birinchi marta dunyo yilqichilik amaliyotida qaysi zotda nasilchilik kitobi qachon va qayerda yaratilgan?
- 1793 Angliyada
 - 1801 Italiyada
 - 1695 Amerikada
 - 1741 Germaniyada
75. Biyalar uyurda qochirilganda mavsum davomida bitta o'rta yoshli ayg'irga necha bosh biya berkitiladi, qari ayg'ir bo'lsachi?
- 25-12
 - 36-20
 - 20-10
 - 40-20
76. Qulunlar necha kunligida maxsus bo'lmalarda saqlanadi. Biyalar necha kunlik qulunlari bilan kichik-kichik guruh qilib asraladi?
- 3-4, 5-7
 - 2-3, 4-5
 - 5-6, 7-8
 - 6-7, 8-9

77. Qulunlar necha kunlik bo'lganda umumiy guruhiga o'tkaziladi va biyalari tuqqanidan necha kun o'tgach yengil ishlarda ishlatish mumkin?
- A. 10-15,15
 - B. 9-10,11
 - C. 20-22,19
 - D. 25-30,35
78. Qulunlar necha oylikdan boshlab o'simliklar bilan oziqlana boshlaydi. Tug'ilgandan keyin necha kun o'tgandan so'ng konsentrat oziqalariga o'rgatiladi?
- A. 1-1,5 2 oyning oxiri
 - B. 1,5-2 2,5 oy
 - C. 2, 2-3 oy
 - D. 2,5 3 oy
79. Ayg'ir turadigan denniklarning uzunligi, kengligi, balandligi sm hisobida qancha bo'ladi?
- A. 320, 330, 350
 - B. 370, 360, 390
 - C. 330, 370, 395
 - D. 305, 305, 390
80. Ayg'irni eyakulyat xajmi qancha ml gacha bo'lishi mumkin?
- A. 15-120 mlgacha
 - B. 19-50 mlgacha
 - C. 18-48 mlgacha
 - D. 20-60 mlgacha
81. Ayg'irning normal holatdagi spermasi qanaqa bo'ladi?
- A. kulrang oq tusli, hidsiz
 - B. quqroq oq tusli
 - C. sariq rang, simon hidli
 - D. oqish, hidsiz
82. Otni tashqi tuzilishi va konstitutsiyasi bo'yicha baholashda necha guruhga bo'lib o'rganiladi?
- A. 3
 - B. 4
 - C. 5
 - D. 6

1. Tashqi tuzilishini baholashda birinchi gurub necha qismga bo'linadi?
- A. 5
 - B. 4
 - C. 7
 - D. 6
2. 2 chi guruhda oyoqlarni qo'yilishida necha qismga bo'lib bali beriladi?
- A. 5
 - B. 4
 - C. 6
 - D. 7
3. Otlarni bonitirovka qilishda qaysi nuqsonlar uchrasa ikkinchi klassga o'tkazish mumkin?
- A. jabka, shpat, echki oyoq, rarer
 - B. japka, shpat, brakdaun
 - C. shpat, bukshin, kurba
 - D. rarer, shpat
4. Zootexniya fani barcha yilqichilik xo'jaliklarida og'ir yuk tortuvchi zotlarni fiziologik yetilgandan keyin necha yoshida qochirish mumkin?
- A. ayg'ir 3-4 yoshida, biya 3 yoshida
 - B. 2 3-4
 - C. 4 3
 - D. 6 5
5. Kushum, yangi qirgiz, ukraina salt minuvchi ot zotlari qachon zot deb tasdiqlangan?
- A. 1976, 1954, 1990
 - B. 1974, 1953, 1989
 - C. 1964, 1970, 1992
 - D. 1978, 1964, 1991
6. Sovet og'ir yuk tortuvchi, Vladimir rus yo'rtoqisi ot zotlari nechanchi yillarda tasdiqlangan?
- A. 1952, 1946, 1949
 - B. 1951, 1948, 1947
 - C. 1949, 1948, 1950
 - D. 1950, 1954, 1952

89. Yelka bilan bilakuzuk bo'g'ini o'rtasida, qaysi suyak joylashgan?
- tirsak va bilak suyagi
 - kaft suyagi
 - kaft suyagi bilan tirsak suyagi
 - bilak suyagi
90. O'zbekistonga qaysi ot zotlari rejalashtirilgan?
- qorabayir, salt miniluvchi angliya oti
 - qorabayr, axaltaka
 - kirgiz, qorabayr
 - qarabayr, qarabax
91. Uzun tizgin orqali otni o'ynatish uchun mashq arqoni ip uzunligi metrda va uning qalinligi necha sm da bo'ladi?
- Ip uzunligi 5m qalinligi 5-6 sm
 - Ip uzunligi 5 m qalinligi 4-6 sm
 - Ip uzunligi 6m qalinligi 5-7 sm
 - Ip uzunligi 7 m qalinligi 5-6 sm
92. Uzun qamchining uzunligi necha metr bo'ladi (otlarni meyorida tezligini oshirishda foydalaniladi)
- 1.4-1.5 m
 - 2.4-2.7
 - 1.5-1.9
 - 1.6-1.8
93. Otlarni mashq qildirishda asosan nechi chavandoz va uning yordamchisi bo'lishi kerak?
- 3
 - 4
 - 5
 - 6
94. Sport otlarini mashq qildirish uchun kavalett moslamasi muhim a'yoq egallaydi va uning uzunligi qancha?
- uzunligi 2-4 m
 - 4-5
 - 5-6
 - 7-8

95. Otlarni kavalette yordamida aylana bo'ylab mashq qildirganda nechta yo'lakchadan iborat bo'ladi?
- A. 3
 - B. 4
 - C. 5
 - D. 6
96. Otlarni sinash ishlarini amalga oshiruvchi iqtisoslashgan korxonada nima deb ataladi?
- A. Otchopar
 - B. ot zavodi
 - C. unitar korxonada
 - D. Naslchilik xo'jaligi
97. Otchoparlarda sog'lom naslli ot zotlari necha yoshdan boshlab sinaladi?
- A. 2yoshdan
 - B. 8 yoshdan
 - C. 9 yoshdan
 - D. 10 yoshdan
98. Salt miniladigan yo'rtoqi otlarning chopqirligini aniqlash uchun ikki g'ildirakli aravalarda mukofot musobaqalarni aniqlash uchun necha yoshdan boshlab sinaladi
- A. 3
 - B. 9
 - C. 10
 - D. 11
99. Salt minuvchi ikki yoshli otlarni tekis maydonlarda chopishi uchun masofa oralig'i qancha metr bo'lishi kerak?
- A. 1000 metrdan 1600 metrgacha
 - B. 2000 metrdan 2600 metrgacha
 - C. 1000 metrdan 1200 metrgacha
 - D. 1000 metrdan 1800 metrgacha
100. 4 yoshli salt miniluvchi otlar uchun choptirish maydoni necha metr bo'ladi
- A. 1200 dan 2800 metrgacha
 - B. 1300 dan 1800 metrgacha
 - C. 1200 dan 1400 metrgacha
 - D. 1800 dan 2800 metrgacha

101. Yugan bir ot uchun nechta bo'ladi, ikki ot uchunchi ?

- A. 1,2
- B. 1,1
- C. 2,2
- D. 1,4

102. Egar bir va ikki otli uchun nechta bo'ladi? (foytunda yoki aravachuda)

- A. 1ta
- B. 2
- C. 3
- D. 4

103. Yugan necha qismdan va necha suvliqdan iborat?

- A. 4 qism va 2 ta xalqali suvliqdan
- B. 3 qism va 2 ta xalqali suvliqdan
- C. V3 qism va 4 ta xalqali suvliqdan
- D. 4 qism va 1 ta suvliqdan

104. Suvliqning vazifasi nima va qanday joylanishi kerak?

- A. tilni bosmasligi juda erkin bo'lmaligi uchun og'iz bo'shlig'ining tishsiz joyida til ustida joylashishi kerak
- B. tilni bosishi juda erkin bo'lmaligi uchun og'iz bo'shlig'ining tishsiz joyida til ustida joylashishi kerak
- C. tilni ostida joylashishi kerak
- D. tishli joyda til ustida

105. Sport egarlari o'z ko'rinishiga ko'ra necha qismga bo'linadi va qanday nomlanadi?

- A. 7 qismga archoq, o'tirgich yostig'i, uzangi bog', uzangi, qanoti, ayil tasmasi, qorinbog'
- B. 6 qismga archoq, o'tirgich yostig'i, uzangi bog', uzangi, qanoti, ayil tasmasi,
- C. 5 qismga uzangi bog', uzangi, qanoti, ayil tasmasi, qorinbog'
- D. 4 qismga uzangi, qanoti, ayil tasmasi, qorinbog'

106. Sport egarlari o'z ko'rinishiga ko'ra necha xil?

- A. 5
- B. 4
- C. 3
- D. 6

- 107. Ot sportida texnika xavsizligi deganda nimani tushunasiz?**
- A. Otni fel atvorini bilmasdan turib tishiga qarab yoshini aniqlashda, mashq qildirishda muhim ahamiyatga egadir
 - B. Otni fel atvorini bilmasdan turib tishiga qarab aniqlashda muhim ahamiyatga egadir
 - C. Otni fel atvorini bilmasdan turib yoshini aniqlashda muhim ahamiyatga egadir
 - D. Otni fel atvorini bilmasdan turib mashq qildirishda muhim muhim ahamiyatga egadir
- 108. Ot minuvchi bemalol yurgan vaqtida umumiy vaznining oldingga va necha foizi keyingi qismiga to'g'ri kelishi kerak?**
- A. 55% oldingi ; 45% keyingga
 - B. 45% oldingi ; 55% keyingga
 - C. 35% oldingi ; 65% keyingga
 - D. 50% oldingi ; 50% keyingga
- 109. Ot minadigan kishi otga yaxshilab minganda otning tanasining oldingi qismi necha foiz bo'ladi?**
- A. 65%
 - B. 55%
 - C. 45%
 - D. 35%
- 110. Qadamlab yurishdan boshqa yurishlarga o'tganda qanday amalga oshirish kerak?**
- A. lab bilan ovoz chiqarish, jilovini bo'shatish va nuqtalash bilan amalga oshiriladi
 - B. lab bilan ovoz chiqarish bilan amalga oshiriladi
 - C. jilovini bo'shatish bilan amalga oshiriladi
 - D. nuqtalash bilan amalga oshiriladi
- 111. Mashqlarga chiqishida 10-15 daqiqadan keyin bu yurishni qanday takrorlash kerak?**
- A. yo'rttirib, lo'killatib va chopishdan so'ng
 - B. bir tekisda, odimlab
 - C. choptirib
 - D. Lo'killatib, yo'rttirib
- 112. Ot sayohatlari insonga qanday ta'sir ko'rsatadi?**
- A. Estetik rohat bag'ishlaydigan organizmga ijobiy tasir ko'rsatadigan, muskullar (mushak)ni asab sistemasini mustahkamlaydigan ommaviy tadbiridir
 - B. Estetik rohat bag'ishlaydigan
 - C. Muskullar(mushak) ni asab sistemasini mustahkamlaydigan
 - D. Bosh miyani rivojlantiradi

- 113. Otda yurish va sayohat qilish nima maqsadda amalga oshiriladi?**
- odamalarni biri biriga yaqinlashtiradi, dust orttiradi, insonni tarbiyalaydi sog'ligini mustaxkamlaydi.
 - sog'ligini mustaxkamlaydi.
 - kishini qomatini yaxshilaydi
 - odamalarni biri biriga yaqinlashtiradi, dust orttiradi,
- 114. Ot sayohatlari to'g'risida qadimdan kimlar shug'ullanganlar?**
- Payg'ambarlarimiz, olimu ulamolarimiz, Amir Temur, L.N.Tolstoy, S.I.Bedenniy, A.S.Pushkin
 - Amir Temur, L.N.Tolstoy, S.I.Bedenniy
 - Payg'ambarlarimiz, olimu ulamolarimiz, Amir Temur,
 - S.I.Bedenniy, A.S.Pushkin
- 115. Dam olish kunlari otda sayoxat qilganda dam olish joylarida qancha kungacha otda sayoxat qilish mumkin?**
- 6 kundan 16 kungacha
 - 7 kundan 16 kungacha
 - 8 kundan 16 kungacha
 - 9 kundan 16 kungacha
- 116. Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida nechta pakana ot klublari mavjud?**
- 1400 ga yaqin
 - 1500
 - 1100
 - 1600
- 117. Yilqichilikda naslchilik ishlarining maqsadi nimalardan iborat?**
- Maqsadli tanlash, juftlash usullari bilan ularning sifat ko'rsatkichlarini oshirish, nasl sifatini yaxshilash, ko'paytirish, zarur bo'lgan tipdagi zotlarni saqlab qolish va yangi zotlarni yaratishdan iborat.
 - Nasl sifatini yaxshilash, ko'paytirish, yangi zotlarni saqlab qolish
 - Nasl sifatini yaxshilash, yangi zotlarni saqlab qolish
 - Maqsad tanlash, yangi zotlarni ko'paytirish, yangi zotlarni saqlab qolish
- 118. Yilqichilikda naslchilik ishlari vazifalari deganda nimani tushunadi?**
- Otlarni sifatini yaxshilash, ularning soni va mahsuldorligi hamda qobiliyatchanligini oshirishdan iborat
 - Otlarning sifatini yaxshilash, ko'paytirish
 - Otlarning mahsuldorligini yaxshilash
 - Otlarning sonini ko'paytirishga

119. Naslchilikda ayg'irlarni nasl qoldirish jihatidan eng kuchga to'lgan davri necha yoshgacha davom etadi?
- A. 8-16 yoshgacha
 - B. 8-12 yoshgacha
 - C. 8-13 yoshgacha
 - D. 8-14 yoshgacha
120. Yilqichilikda necha yoshli biyalarni necha yoshli ayg'irlar bilan juftlansa, avlodlarda biyalarning xususiyati ayg'irlarnikidan ustun turadi?
- A. 8-12 yoshli biyalar 3-4 yoshli ayg'irlar bilan juftlansa
 - B. 8-11 yoshli biyalar 3-6 yoshli ayg'irlar bilan juftlansa
 - C. 8-10 yoshli biyalar 3-7 yoshli ayg'irlar bilan juftlansa
 - D. 8-19 yoshli biyalar 3-8 yoshli ayg'irlar bilan juftlansa
121. Naslli qorabayir ot zotining ayg'irining qarshig'ay balandligi eng yuqori 10 ball standartga to'g'ri kelsa necha sm bo'ladi?
- A. 150 sm va yuqori
 - B. 156 sm va yuqori
 - C. 154 sm va yuqori
 - D. 152 sm va yuqori
122. Naslli qorabayir ot zotining biyasining qarshig'ay balandligi eng yuqori 10 ball standartga to'g'ri kelsa necha sm bo'ladi?
- A. 156 sm va yuqori
 - B. 154 sm va yuqori
 - C. 153 sm va yuqori
 - D. 152 sm va yuqori
123. Naslli qorabayir ot zotining ayg'irining kaft aylanasi eng yuqori 10 ball standartga to'g'ri kelsa necha sm bo'ladi?
- A. 19-21 sm
 - B. 18-20 sm
 - C. 18.5-20 sm
 - D. 18-19 sm
124. Naslli qorabayir ot zotining biyasining kaft aylanasi eng yuqori 10 ball standartga to'g'ri kelsa necha sm bo'ladi?
- A. 18.5-20 sm
 - B. 18-19.5 sm
 - C. 18-19 sm
 - D. 17.5-19 sm

125. Yilqichilikda seleksiya nima?

- A. Yilqichilikda seleksiya yangi zotlar yaratish va mavjud zotlarni yaxshilash to'g'risidagi fan.
- B. Yilqichilikda seleksiya yangi zotlar yaratish to'g'risidagi fan.
- C. Yilqichilikda seleksiya naslchilik ishi to'g'risidagi fan.
- D. Yilqichilikda seleksiya yangi oila va liniyalar yaratish to'g'risidagi fan.

126 Yilqichilikda zot deb nimaga aytiladi ?

- A. Yilqichilikda zot deb, bir turga mansub bo'lib, inson mehnati natijasida ma'lum bir sosial- iktisodiy sharoitida yaratilgan kelib chikishi bo'yicha (bir xil) umumiy bo'lgan mahsuldorlik belgilari bilan bir-biridan farq qiladigan va o'z xususiyatlarini avloddan - avlodga mustahkam bera oladigan hayvon guruhiga aytiladi.
- B. Yilqichilikda zot deb irsiy xususiyatlari bilan bir xil bo'lgan hayvon guruhiga aytiladi.
- C. Yilqichilikda zot deb umumiy tipga yega bo'lgan, tabiiy- iklim sharoitiga moslasha oladigan, chatishtirishda boshqa zotlarga yaxshilovchi ta'sir ko'rsata oladigan hayvon guruhiga aytiladi.
- D. Yilqichilikda zot deb, ko'payish xususiyatiga ega bo'lgan, tusi bo'yicha o'xshash bo'lgan insonning ma'lum bir talabini qondira oladigan hayvon guruhiga aytiladi.

127. Yilqichilikda zotlar qanday klassifikatsiyalanadi ?

- A. Yilqichilikda zot yaratilishidagi inson mehnati sarfi darajasi bo'yicha, mahsuldorlik yo'nalishi bo'yicha.
- B. Yilqichilikda kelib chiqishi, pushtdorligi va eksteryeri bo'yicha.
- C. Yilqichilikda tusi bo'yicha, tarqalish darajasi bo'yicha, bosh soni bo'yicha, iqlimlashishi bo'yicha.
- D. Yilqichilikda tashqi ko'rinishi bo'yicha, konstitutsiya tipi bo'yicha, sermahsuldorligi bo'yicha, interer ko'rsatkichlari bo'yicha.

128. Yilqichilikda liniya yoki tizim deb nimaga aytiladi?

- A. Yilqichilikda liniya deb mashhur bir erkak hayvondan kelib chiqqan mahsuldorlik va nasl xususiyatlari bilan o'xshash bo'lgan erkak hayvonga guruhiga aytiladi.
- B. Yilqichilikda liniya deb o'zaro qarindosh bo'lgan naslli erkak hayvonga guruhiga aytiladi.
- C. Yilqichilikda liniya deb bir naslli erkak hayvondan olingan barcha avlodlarga aytiladi.
- D. Yilqichilikda liniya deb ma'lum bir podada olingan barcha erkak hayvonga guruhiga aytiladi.

129. Yilqichilikda oila deb nimaga aytiladi?

- A. Yilqichilikda oila deb nasl xususiyati, mahsuldorlik ko'rsatkichi bo'yicha mashhur bir ona hayvondan kelib chiqqan yuqori mahsuldor qizlari guruhiga aytiladi.
- B. Yilqichilikda oila deb bir xil konstitutsiya tipiga yega bo'lgan ona hayvonlar guruhiga aytiladi.
- C. Yilqichilikda oila deb genotipi bilan o'xshash bulgan ona hayvonlar guruhiga aytiladi.
- D. Yilqichilikda oila deb podadagi barcha sermahsul ona hayvonlar guruhiga aytiladi.

130. O'sish deb nimaga aytiladi?

- A. O'sish bu mikdoriy o'zgarish bo'lib ontogeniz jarayonida yuz berib xujayra massasi va hajmining oshishidir
- B. O'sish bu hayvon turining o'zgarishi
- C. O'sish bu hayvonning tabiiy iklim sharoitida moslashuvi.
- D. O'sish bu hayvonning semizlik darajasi.

131. O'sishning qanday qonuniyatlari mavjud?

- A. Davriylik, notekis va ritmik
- B. Notekis, ontogenetik va filogenetik.
- C. Oddiy, murakkab, tabaqali.
- D. Genotipik va fenotipik.

132. O'sishni o'rganish usuli.

- A. Hayvonni taroziga tortish va tana o'lchamlarini olish natijalarini asosiy mutloq va nisbiy o'sishlarini aniqlash bo'yicha.
- B. Hayvon yoshining ortishi bilan tuzilishning o'zgarishi asosida
- C. Tana tuzilishi indekslarini chikarish bo'yicha
- D. Eksterer profili asosida

133. Juftlash usullari

- A. Gomogen va geterogen usullari
- B. Xususiy va yalpi usullari
- C. Genotipik va fenotipik usullari
- D. Yoshi, konstitutsiya, mahsuldorligi bo'yicha juftlash usullari

134. Otlarning qon guruhlari nechta ?

- A. 40 ta.
- B. 28 ta.
- C. 36 ta
- D. 42 ta

135. Otdarda qon sistemalari nechta?
A. 9 ta
B. 8 ta
C. 10 ta
D. 11 ta
135. Ot sportining klassik turlari nechta xil bo'ladi?
A. 3
B. 2
C. 4
D. 5
136. Birinchi marta ot sportining markazi qayer hisoblangan?
A. Italiya Ispaniya Fransiya
B. Ispaniya Turkiya
C. Italiya ispaniya
D. Angliya Italiya
137. Ot sportinig klassik o'yinlari qanaqa o'yin turlariga kiradi?
A. Olimpiada
B. Yevropa
C. M.D.X
D. Fransiya
138. Ot sportining klassik turlari nechanchi yili olimpiada o'yiniga kiritilgan?
A. 1896
B. 1890
C. 1895
D. 1898
139. MDHda 1970 yilda dunyo va Yevropa mamlakati chempionatida otlarni saib
minib oliy darajada mashq qildirish bo'yicha chempion unvoniga
bo'lgan kishilardan kimni bilasiz?
A. Yelena Petushkova
B. Sergey Pilotov
C. Mamajon Ismoilov
D. Dmitriy Dvoryanokov
140. Otlarni to'siqlardan o'tish bo'yicha ot sportining klassik o'yinida nechta
klassga bo'linadi?
A. 4
B. 5
C. 6
D. 7

- 141. Otlarni to'siqlardan o'tishida klasslarning nomlanishi qanday?**
- A. yengil, o'rta, qiyin va oliy klass
 - B. o'rta, qiyin va oliy klass
 - C. yengil, o'rta, qiyin
 - D. o'rta, qiyin
- 142. Nechanchi yili otlarni to'siqlardan o'tishi bo'yicha birinchi musobaqa qayerda o'tkazilgan?**
- A. 1907 yilda Londonda
 - B. 1010 yili Fransiya
 - C. 1907 yili gresiyada
 - D. 1010 yili Turkiyada
- 143. Uch kurash o'yini olimpiada o'yin dasturiga nechanchi yili kiritilgan?**
- A. 1912
 - B. 1915
 - C. 1910
 - D. 1900
- 144. Otlarni mashq qildirish qanday amalga oshirish kerak?**
- A. Mashq qildirish onasidan ajratilgan qulunlardan boshlanadi.
 - B. toylardan boshlanadi
 - C. 4 yoshli otlardan boshlanadi
 - D. 5 yoshli otlardan boshlanadi
- 145. O'zbekiston Renspublikasida yilqichilik va ot sportini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida Prezident tomonidan nechanchi yili qaror qabul qilingan?**
- A. 2017 yili 15 iyun, PQ 3057 son qarori
 - B. 2018 yil 20 iyun, PQ 3057 son qarori
 - C. 2017 yil 15 iyul PQ 3097 son qarori
 - D. 2017 yil 15 iyul PQ 3097 son qarori
- 146. O'zbekiston Respublikasida yilqichilik va ot sportini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida Prezident tomonidan nechanchi yili qaror qabul qilingan?**
- A. 2019 yil 18 fevralda
 - B. 2020 yil 20 fevralda
 - C. 2018 yil 15 fevralda
 - D. 2018 yil 25 fevralda

147. Gannover zoti qaysi tipga kiradi va qayerda yaratilgan?
- A. Salt miniluvchi tipga kirib Germaniyada yaratilgan
 - B. Salt miniluvchi tipga kirib Angliya da yaratilgan
 - C. Salt miniluvchi tipga kirib Fransiyada yaratilgan
 - D. Salt miniluvchiyengil yuk tortuvchi tipga kirib Rossiyada yaratilgan

148. "Naslchilik to'g'risi"dagi qonun qachon qabul qilingan?

- A. -1995 yilda
- B. -1997 yilda
- C. -1991 yilda
- D. -1993 yilda

149. Qorabayir ot zotining o'sishi qachongacha davom etadi?

- A. 4
- B. 5
- C. 8
- D. 6

150. Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanidagi Qorabayir korxonasi qachon tashkil etilgan?

- A. 2018
- B. 2019
- C. 2020 yil 30-noyabr
- D. 2016

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasida yilqichilik va ot sportini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-3057 –sonli qarori. Toshkent 2017 yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasida yilqichilik va ot sportini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risidagi qarori. Toshkent 2019 yil 18 fevral.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 5 ta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Xarakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947–sonli qarori. Toshkent 2017 y
4. Ю.А.Барминцев «Коневодство и конный спорт», Москва «Колос». 1972 год.
5. Ю.А.Барминцев, В.С.Ковешников, И.Н.Нечаев, Н.В.Анашина, М.С.Мираненко "Продуктивное коневодство", Москва «Колос» 1980 год.
6. А.Бегунова «В звонком топоте копыт», Москва «Физкультура и спорт» 1989 год.
7. И.Ф. Бобылев «Конный туризм» Москва «Колос» 1983 год.
8. А.П.Калашников и др. "Нормы и рациона кормления сельскохозяйственных животных". Москва 2003
9. D.Xolmirzayev. Yilqichilikdan O'quv majmuasi, Samarqand 2020 y.
- 10.D.Xolmirzayev. O'zbekistonda urchitilayotgan madli ot zotlarini boqitirish qilish bo'yicha yo'riqnom (instruksiya)si. Samarqand 2019 y.
- 11.Холмирзаев Д., Пироговский П.А Технологическая инструкция по производству деликатесных национальных видов мясопродуктов из конины. Тошкент 1993 г.

MUNDARIJA

Kirish	001
I BOB. 1.0. Yilqichilikni xalq xo'jaligidagi ahamiyati va rivojlanishi	002
1.1. O'zbekistonda yilqichilikni tarixi va qilingan ilmiy ishlar.....	003
II BOB. Otlarning kelib chiqishi va ularni xonakilashtirish	004
2.0. Otsimonlar oilasining evolyutsiyasi.....	005
2.1. Otlarning yovvoyi urug'doshlari.....	006
2.2. Otlarni xonakilashtirish va uning tarixiy bosqichlari.....	007
III BOB. Otlarning eksteryeri, interyeri va konstitutsiyasi	008
3.0. Otlarning eksteryeri.....	009
3.1. Otlarning interyeri.....	010
3.2. Otlarning konstitutsiyasi.....	011
3.3. Otlarning yurish (allyur) usullari.....	012
3.4. Otlarni suratga olish.....	013
IV BOB. Yilqichilikda takror ishlab chiqarish	014
4.0. Yilqichilikda takror ishlab chiqarish to'g'risida tushuncha.....	015
4.1. Biyalarning o'ziga xos biologik xususiyatlari.....	016
4.2. Yilqichilikda qochirish usullari va bir ayg'irga to'g'ri keladigan biyalarning soni.....	017
4.3. Qochirish kompaniyasini tashkil qilish va uni o'tkazish.....	018
4.4. Biyalarning bo'g'ozlik davri va tug'ish.....	019
4.5. Yosh otlarni o'sish va rivojlanish qonuniyatlari.....	020
V BOB. Otlarni oziqlantirish, asrash va parvarish qilish	021
5.0. Otlarni oziqlantirish to'g'risida tushuncha.....	022
5.1. Otlarni parvarishlash.....	023
VI BOB. Otlarning ish qobiliyati va ish kuchidan qishloq xo'jaligida hamda transport sifatida samarali foydalanish	024
6.0. Otlarni ish sifati.....	025
6.1. Otlarning yurish tezligi, quvvati, chidamliligi va kuchidan samarali foydalanish.....	026
6.2. Otlarni qishloq xo'jaligida ishlatishning asosiy qoidalari va texnik xavfsizligi.....	027
VII BOB. Ot zotlari	028
7.0. Ot zotlari to'g'risida tushuncha.....	029
7.1. Ot zotlarining zootexnik klassifikatsiyasi.....	030
7.2. Madaniy (zavod) tipdagi ot zotlari.....	031
7.3. Salt miniluvchi ot zotlari.....	032
7.4. Salt minilib, yengil yuk tortuvchi ot zotlari.....	033
7.5. Yo'rtoqi ot zotlari.....	034
7.6. Og'ir yuk tortuvchi ot zotlari.....	035

7.7. Yengil yuk tortuvchi(aravaga kushiladigan) ot zotlari.....	201
7.8. Mahalliy ot zotlari.....	204
7.9. Dasht zotlari.....	205
7.10. Tog' zotlari.....	211
7.11. O'rmon zotlari.....	216
7.12. Poni (pakana) zotlari.....	219
VIII BOB. Otlarning go'sht mahsuldorligi.....	223
8.0.Ot go'shtining ozuq- ovqat sifatida foydalanish tarixi,xozigi vaqtda to'tgan o'mi.....	223
8.1. Otlarning semizlik kategoriyasi.....	224
8.2. Ot go'shtining kimyoviy va morfologik tarkibi.....	227
8.3. Ot go'shtining sortlari.....	230
8.4. Ot go'shtidan tayyorlanadigan taomlar.....	233
8.5. Otlarning mamlakatlarga eksport qilinishi.....	247
8.6. Otlardan olinadigan qo'shimcha mahsulotlar.....	248
IX BOB. Biyalarning sut mahsuldorligi.....	253
9.0. Biya sutining ozuq-ovqat sifatida foydalanishi va kimyoviy tarkibi.....	253
9.1. Biya yelinining anatomik va morfologik tuzilishi.....	257
9.2. Har xil zotdagi biyalarning sut va uni hisobga olish.....	258
9.3. Biyalarning sut mahsuldorligiga ta'sir qiluvchi omillar.....	260
9.4. Biyalarni sog' ish usullari.....	262
9.5. Qimiz tomizg'isi tayyorlash va uni ishlab chiqarish.....	264
9.6. Sut va qimizning sifatini aniqlash.....	267
9.7. Qimizchilik fermalarini tashkil qilish.....	269
9.8. Qimizning shifobaxsh xususiyatlari.....	271
X BOB. Yaylov yilqichiligi.....	274
10.0. Yaylov yilqichiligi to'g'risida tushuncha.....	274
10.1. Otlarni yaylovda boqish usullari.....	275
10.2. Yaylovda boqiladigan otlarning biologik xususiyatlari.....	277
10.3. Otlarni to'g'ri o'stirish texnologiyasi.....	277
10.4. Otlarni yaylovda boqish mavsumlari.....	280
10.5. O'zbekiston sharoitida otlarni yaylovda boqish va asrash.....	282
10.6. Yaylovda boqilgan otlarning go'sht mahsuldorligi.....	287
XI BOB. Yilqichilikda naslchilik ishlari.....	293
11.0. Yilqichilikda naslchilik ishining ahamiyati.....	293
11.1. Sof zotli urchitish.....	294
11.2. Chatishtirish.....	297
11.3. Yilqichilikda tanlash va juftlash.....	299
11.4. Naslli otlarni bonitirovka qilish.....	300
11.5. Naslli otlarniig avlodlarini sifatiga qarab baholash.....	311
11.6. Yangi zotni yaratish qonuniyatlari.....	312

XII BOB. Otlarni mashq qildirish va sinash.....	
12.0. Otlarni mashq qildirish va sinash to'g'risida tushuncha	
12.1.Otga minish va otda yurish texnikasi hamda alohida qarashning asoslari.....	
12.2. Yosh otlarni mashq qildirish va minishga o'rgatish.....	
12.3. Yo'rtiqi otlarni mashq qildirish va sinash.....	
12.4. Salt miniluvchi otlarni mashq qildirish va sinash.....	
12.5. Og'ir yuk tortuvchi otlarni mashq qildirish va sinash.....	
12.6. Toylarni minishga o'rgatish.....	
12.7. Uzun tizgin yordamida bog'lab,otlarni mashq qildirish.....	
12.8. Otlarni mashq qildirishda foydalaniladigan jihozlar.....	
XIII BOB. Yilqichilikda davlat tadbirlari.....	
13.0. Yilqichilikda davlat tadbirlari to'g'risida tushuncha.....	
13.1. Ot zavodlar, otchoparlar, naslchilik stansiyalari, naslchilik fermalari, ko'rgazmalar, naslchilik kitoblari.....	
XIV BOB. Ot sporti.....	
14.0. Ot sportining kelib chiqish tarixi va tutgan o'rni.....	
14.1. Ot sportining klassik turlari.....	
14.2. Sport otlarining to'tgan o'rni va tanlashdagi talab.....	
14.3. Ot poygasi, jigitovka, stipl-chez, voltjirovka o'yinlari.....	
14.4. Milliy ot sporti	
14.5. Ot sayohatlari va dunyo miqyosida mayda ot klublari.....	
14.6. Ot sportida zooteniya va veterinariya nazorati.....	
XV BOB. Otlarni taqalash.....	
Reyting tizimi bo'yicha oraliq va joriy nazorat o'tkazish uchun test savol-javoblari.....	
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	

Nolimirzayev Do'stmuhammad

qishloq xo'jaligi fanlari doktori, professor. 1945 yilda tavallud topgan. O'rta maktabni a'lo baholar bilan tamomlagan. 1964 yilda hozirgi veterinariya meditsinasi institutining zootinjeneriya fakultetiga o'qishga kiradi va dekabr oyida harbiy xizmatga chaqirilib, to 1967 yilning dekabr oyigacha xizmatni o'tagan. Xizmatda yaxshi o'rmak ko'rsatganligi uchun "Ulug' Vatan urushi g'alabasining 20 yillik" medali bilan taqdirlangan. Oliygo'hn imtiyozli diplom bilan tugatgan.

Nashrdan chiqqan kitoblari: jami 7 ta. 20 ga yaqin tavsianoma, uslubiy ko'rsatma, uslubiy qo'llanma, yo'riqnomalar muallifi.

Yilqichilikda I - xalqaro ilmiy amaliy kongress konferensiyasidagi maqolasi chop etilgan.

Hamkorlikda yilqichilikdan 1985 yilda o'quv qo'llanmani yozgan birinchi marta yilqichilikdan 2021 yil muallif tomonidan darslik yozilgan. Hamkorlikda ot go'shtidan tayyorlangdigan milliy tansiq taomlar turining texnologiyasi ishlab chiqilgan.

Sobiq butun ittifoq yilqichilik ilmiy - tadqiqot institutida koordinatsion ilmiy kengashning a'zosi bo'lgan.

Yangi tojik ot zotini Davlat aprobatsiya ekspert komissiyasining rais o'rinbosari va shu zotning maslahatchisi bo'lgan. "Chorvachilik va naslchilik ishi", "Agro ilm" jurnallarining tahriyat a'zosisidir. Institutda birinchilardan bo'lib, 5A620604 - "Yilqichilik va tuyachilik" mutaxassisligi bo'yicha magistratura tashkil etilgan edi, unga rahbarlik qilgan. 2009 yildan boshlab ilmiy loyihaning rahbari. 2003 yildan beri, Respublika oliy attestatsiya komissiyasi (OAK) tomonidan chorvachilik sohasi bo'yicha tuzilgan ilmiy seminar va ilmiy kengashlar a'zosi. Oliy maktabning "Ishda a'lo xizmatlari uchun ko'krak nishoni" va O'zbekiston Respublikasi mustaqiligining 15 yillik esdalik nishoni bilan mukofotlangan. Tojikistonda yaratilgan tojik ot zotini davlat aprobatsiya kommissiya raisi o'rinbosari va shu zotning maslahatchisi bo'lgan. "Chorvachilik va naslchilik ishi", "Agro ilm" jurnallarining tahriyat a'zosisidir.

